ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก

เล่ม ๑๘

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
พุทธศักราช ๒๕๓๙

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม ๑๘

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
พุทธศักราช ๒๕๓๙

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี
พิมพ์ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๖๔ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘. -- กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๖๔.

๓๔๔ หน้า.

๑. ไทย -- ประวัติศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง.

๙๕๙.๓

ISBN 978-616-283-555-1

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมศิลปากร (นายประทีป เพ็งตะโก)
รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายจารึก วิไลแก้ว)
ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (นางสาวศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์)
ผู้อำนวยการกลุ่มประวัติศาสตร์ (นายบัณฑิต ลิ่วชัยชาญ)

คณะบรรณาธิการ

นางสมศรี เอี่ยมธรรม
นายปรีดี พิศภูมิวิถี
Monsieur Christian Pellaumail
นางสาวณัฐพร ไทยจงรักษ์
นางสาวอาทิพร ผาจันดา
นายภูธร ภูมะธน
พันเอก พีรพล สงนุ้ย
นางวิลาวัณย์ เปลโลมาย
นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์
นายชัยสิทธิ์ ปะนันวงค์

ควบคุมการจัดพิมพ์

นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์ นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ
นางสาวอาทิพร ผาจันดา นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ
นายชัยสิทธิ์ ปะนันวงค์ นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ

คำปรารภ

ในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงปกครองสยามรัฐสีมาอาณาจักรถ้วนถึง ๕๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นสิ่งประเสริฐสุดที่มิเคยปรากฏมาแต่กาลก่อน แสดงบุญญาธิการอันไพศาล ยังความปลาบปลื้มปีติโสมนัสมาสู่ประชาชนชาวไทยทั้งชาติ รัฐบาลและอเนกชาตินิกรชนต่างสโมสรสมานฉันท์ จัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เฉลิมพระเกียรติให้ปรากฏแผ่ไพศาล

นับแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตราบจนบัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงอุทิศพระองค์บำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการ ยังความร่มเย็นเป็นสุขแก่พสกนิกรทุกถ้วนทั่ว ทรงเป็นมิ่งขวัญและศูนย์รวมแห่งความสามัคคีของปวงชนชาวไทย ตลอดระยะเวลาในรัชสมัยประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าและมั่นคงเป็นปึกแผ่นตลอดมา พระมหากรุณาธิคุณนี้เป็นสิ่งที่คนไทยทั้งมวลจักน้อมรับใส่เกล้าใส่กระหม่อมไว้ตลอดชีวิต

เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ รัฐบาลและประชาชนทุกหมู่เหล่าได้พร้อมใจกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติถวายเป็นราชสักการะ โดยการนี้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ได้พิจารณาเห็นชอบอนุมัติให้หน่วยราชการ องค์กร เอกชนจัดพิมพ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณในด้านต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่พระมหากรุณาธิคุณและพระปรีชาสามารถให้ปรากฏยั่งยืนอยู่ตราบกาลนาน

ในนามของรัฐบาลและประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ขออนุโมทนาในความวิริยอุตสาหะของทุกหน่วยราชการ องค์กร เอกชน และคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุตลอดจนคณะทำงานเฉพาะกิจทุกคณะที่ได้ริเริ่มและสร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการอันจะอำนวยคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่มหาชน น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้สถิตอยู่ในหทัยปวงประชาราษฎรตลอดกาลนิรันดร์

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

พระราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

สำนักราชเลขาธิการ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชสมภพ ณ โรงพยาบาลเมานท์ออเบอร์น (Mount Auburn) เมืองเคมบริดจ์ (Cambridge) รัฐแมสสาชูเซตต์ (Massachusetts) สหรัฐอเมริกา เมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะนพศก จุลศักราช ๑๒๘๙ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ มีพระนามเดิมว่า *พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลเดช* เป็นพระราชโอรสพระองค์เล็กในสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี) และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ซึ่งภายหลังทั้งสองพระองค์ได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น *สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก* และ *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* มีพระเชษฐภคินี และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖ ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ กับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๘ ณ เมืองไฮเดลแบร์ก ประเทศเยอรมนี

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๑ ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนก ซึ่งทรงสำเร็จการศึกษาปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยม จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สหรัฐอเมริกา กลับประเทศไทยประทับ ณ วังสระปทุม ต่อมาในวันที่ ๒๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ สมเด็จพระบรมราชชนกสวรรคต ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงเจริญพระชนมายุได้ไม่ถึง ๒ ปี และเมื่อมีพระชนมายุได้ ๕ ปี ได้ทรงเข้ารับการศึกษาชั้นต้น ณ โรงเรียนมาแตร์เดอี กรุงเทพฯ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๗๖ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี พระเชษฐภคินี และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เพื่อทรงศึกษาต่อในชั้นประถมศึกษาในโรงเรียน Miremont ทรงศึกษาวิชาภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน และภาษาอังกฤษ จากนั้นทรงเข้าศึกษาชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียน Ecole Nouvelle de la Suisse Romande, Chailly – sur Lausanne เมื่อทรงรับประกาศนียบัตร Bachelier es Lettres จาก Gymnase Classique Cantonal แห่งเมืองโลซานน์แล้ว ทรงเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยโลซานน์ โดยทรงเลือกศึกษาในแขนงวิชาวิทยาศาสตร์

ในพุทธศักราช ๒๔๗๗ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลเดช จึงทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น *สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช* เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๘ และได้โดยเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล นิวัตประเทศไทยเป็นครั้งแรกในพุทธศักราช ๒๔๘๑ โดยประทับ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตเป็นการชั่วคราวแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จนถึง

พุทธศักราช ๒๔๘๘ จึงโดยเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล นิวัตประเทศไทยเป็นครั้งที่สอง ครั้งนี้ประทับ ณ พระที่นั่งบรมพิมานในพระบรมมหาราชวัง

ในวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๙ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตโดยกะทันหัน ณ พระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช จึงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ในวันเดียวกันนั้น แต่เนื่องจากยังมีพระราชกิจด้านการศึกษา จึงต้องทรงอำลาประชาชนชาวไทยเสด็จพระราชดำเนินกลับไปยังประเทศสวิตเซอร์แลนด์อีกครั้งหนึ่งในเดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๙ เพื่อทรงศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยแห่งเดิม ในครั้งนี้ทรงเลือกศึกษาวิชากฎหมายและวิชารัฐศาสตร์แทนวิชาวิทยาศาสตร์ที่ทรงศึกษาอยู่เดิม

ระหว่างที่ประทับศึกษาอยู่ในต่างประเทศนั้น ทรงพบหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ธิดาในหม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร กับหม่อมหลวงบัว (สนิทวงศ์) กิติยากร (ภายหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาพระอิสริยยศหม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร ขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้านักขัตรมงคล เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓ และขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามว่า พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๕) ต่อมาทรงหมั้นกับหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ในวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๒ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ในพุทธศักราช ๒๔๙๓ เสด็จพระราชดำเนินนิวัตพระนคร ประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ในเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ ต่อมาในวันที่ ๒๘ เมษายน ปีเดียวกัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสกับหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ณ พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าในวังสระปทุม ซึ่งในการพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสนี้ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ขึ้นเป็น สมเด็จพระราชินีสิริกิติ์

ในวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบอย่างโบราณราชประเพณีขึ้น ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวัง เฉลิมพระบรมนามาภิไธยตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร พร้อมทั้งพระราชทานพระปฐมบรมราชโองการว่า **เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม** และในโอกาสนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี

หลังจากเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงรักษาพระสุขภาพ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ตามที่คณะแพทย์ได้ถวายคำแนะนำ และระหว่างที่ประทับในเมืองโลซานน์ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี มีพระประสูติการพระราชธิดาพระองค์แรก คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า

อุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี ซึ่งประสูติ ณ โรงพยาบาลมองซัวซีส์ เมืองโลซานน์ เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๔ และเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์แรกเจริญพระชันษาได้ ๗ เดือน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินนิวัตพระนคร ประทับ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต จากนั้นทรงย้ายที่ประทับไปประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปรับปรุงพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สำหรับเป็นที่ประทับแทนการที่รัฐบาลจะจัดสร้างพระตำหนักขึ้นใหม่ และที่พระที่นั่งอัมพรสถานนี้เอง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี มีพระประสูติการพระราชโอรสและพระราชธิดาอีกสามพระองค์ คือ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ประสูติเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๕ ในพุทธศักราช ๒๕๑๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาขึ้นเป็น *สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร*

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์ ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๘ ในพุทธศักราช ๒๕๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาขึ้นเป็น *สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี*

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง และประทับจำพรรษา ณ พระตำหนักปั้นหยา วัดบวรนิเวศวิหาร มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี เป็นผู้สำเร็จราชการทรงปฏิบัติราชการแผ่นดินแทนพระองค์ตลอดเวลา ๑๕ วันที่ทรงพระผนวชอยู่ และจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้อย่างเรียบร้อยเป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาขึ้นเป็น *สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ* ในปีเดียวกันนั้นเอง และในวันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ หลังจากทรงประกอบพิธีเฉลิมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานซึ่งได้ต่อเติมขึ้นใหม่แล้ว ทรงย้ายที่ประทับจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต กลับไปประทับที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต จนถึงปัจจุบัน

คำนำ
คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่
หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นชาติ และแสดงถึงความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของบุคคลในชาติ เอกสารบันทึกประวัติศาสตร์ของชาติที่เรียกว่า พงศาวดาร จึงเป็นสมบัติล้ำค่าของแผ่นดิน เมื่อสมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสนอให้กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดารขึ้นใหม่เป็นชุดพิเศษ ในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จึงอนุมัติเป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติฯ ตามที่คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุเห็นชอบและคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ แต่งตั้งคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เพื่อให้คำปรึกษาแนะนำการตรวจสอบชำระและการเผยแพร่ประชุมพงศาวดารในรูปหนังสือและแผ่นซีดีรอม โดยมีกรมศิลปากรรับผิดชอบดำเนินการ

หนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” ได้ทรงริเริ่มรวบรวมชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ และกรมศิลปากรได้สืบสานต่อมา จนจัดพิมพ์ถึงภาคที่ ๘๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ บางภาคอาจรวมเรื่องราวต่าง ๆ ไว้หลายเรื่อง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ให้ชื่อว่า **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก** ซึ่งได้พิจารณาจัดหมวดหมู่ใหม่ตามเนื้อหา เพื่อให้ผู้สนใจทั่วไปได้ศึกษาค้นคว้าสะดวกขึ้น ดังนี้

๑. การเมืองการปกครอง

๒. ตำนานเรื่องเล่า ฯลฯ

- ๒.๑ บุคคล
- ๒.๒ สิ่งของ
- ๒.๓ สถานที่

๓. หัวเมือง

- ๓.๑ ฝ่ายใต้
- ๓.๒ ฝ่ายเหนือ

๔. สัมพันธภาพระหว่างประเทศ

- ๔.๑ พม่า
- ๔.๒ เขมรและญวน

๔.๓ จีน

๔.๔ ญี่ปุ่น

๔.๕ ชวา

๔.๖ ฝรั่งเศส

๔.๗ อังกฤษ

๔.๘ สหรัฐอเมริกา

ในการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือ **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก** แต่ละเล่ม คณะกรรมการโครงการฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร ขึ้นดำเนินการเล่มละ ๑ ชุด

หลักการตรวจสอบชำระคือ พยายามสืบค้นและตรวจสอบชำระกับต้นฉบับตัวเขียน หากไม่พบก็ยึดฉบับพิมพ์ครั้งแรกที่สุดที่สืบค้นได้เป็นหลัก หรือหากพบต้นฉบับที่สมบูรณ์กว่า ก็ชำระเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การใช้ภาษา เนื่องจากหนังสือชุดประชุมพงศาวดารจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อเนื่องมานานกว่า ๘๐ ปี ทั้งต้นฉบับเดิมบางฉบับเก่าถึงสมัยอยุธยา คณะกรรมการโครงการฯ คำนึงถึงประโยชน์ของผู้ใช้ส่วนใหญ่ จึงได้ยึดนโยบายตามรอยการชำระจัดพิมพ์แต่แรกเริ่มสืบมา กล่าวคือ ปริวรรตอักขรวิธีให้เป็นแบบภาษาปัจจุบัน แต่ยังได้พยายามคงวิสามานยนามหรือชื่อเฉพาะตามต้นฉบับเดิมไว้ เพื่อให้คงเหลือเป็นส่วนให้เห็นวิวัฒนาการทางภาษาบ้าง และคงไว้เป็นหลักฐานสำหรับการสืบค้นศึกษาชื่อเฉพาะต่าง ๆ เช่น ยศ ตำแหน่ง และราชทินนาม เป็นต้น

นอกจากนี้ พงศาวดารบางเรื่องยังมีประวัติความเป็นมายาวนานซับซ้อน ผู้ตรวจสอบชำระจึงได้จัดทำคำชี้แจงไว้ประจำเล่ม รวมทั้งจัดทำเชิงอรรถชี้แจงขยายความ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าให้มากที่สุด

ตามโครงการหนังสือชุด **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก**จะทยอยพิมพ์เผยแพร่ประชุมพงศาวดาร ๕ เล่ม และดัชนีค้นคำ ๑ เล่ม จนครบชุดประชุมพงศาวดาร ๒๐ เล่ม และดัชนีค้นคำ ๔ เล่ม นอกจากนี้ยังได้รวบรวมผลิตซีดีรอมประชุมพงศาวดารฉบับพิมพ์ครั้งแรก รวม ๘๒ ภาค ไว้ในชั้นต้น เพื่อเป็นการอนุรักษ์ประชุมพงศาวดารของเดิมไว้เป็นหลักฐานให้ศึกษาเปรียบเทียบและจะทยอยผลิตซีดีรอม **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก** ไปพร้อม ๆ กัน คณะกรรมการโครงการฯ มิได้หวังแต่เพียงว่า การจัดทำ **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก** จะเป็นการสืบต่ออายุสมบัติหรือทรัพย์สินทางปัญญาอันล้ำค่าของชาติเท่านั้น แต่หวังอย่างยิ่งว่าประชุมพงศาวดารจะเป็นแหล่งข้อมูลที่จะนำไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยและเพื่อนบ้าน ก่อให้เกิดความรักและภาคภูมิในประเทศชาติ และก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีถึงความเป็นมา

ของบ้านเมืองของเราและประเทศเพื่อนบ้าน จะได้เป็นรากฐานวัฒนธรรมที่มั่นคง พร้อมที่จะรับกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ อีกทั้งการจัดทำซีดีรอมจะทำให้พงศาวดารไทยได้เผยแพร่ออกไปกว้างไกลยิ่งขึ้นตามเครือข่ายสารสนเทศของโลกไร้พรมแดนนี้

(หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล)

ประธานกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่

หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

คำชี้แจง
คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่
หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ เป็นหนังสือที่นำพงศาวดารที่เคยรวมพิมพ์อยู่ในชุดประชุมพงศาวดาร ๘๒ ภาค เฉพาะเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างประเทศ ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นำมารวมจัดพิมพ์ไว้ด้วยกัน ซึ่งมีคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ พิจารณาตรวจสอบชำระใหม่โดยยึดตามหลักการของคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษกที่ตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๙

หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ นี้ ประกอบด้วยเนื้อหาโดยเรียงลำดับตามเวลาทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

๑. จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสและโปรตุเกสเข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือจดหมายเหตุระยะทางของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ (Chevalier de Chaumont) ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) จัดพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นพระยาจางวางมหาดเล็ก แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง หรือพระยาสยามานุกูลกิจสยามมิตรมหายศ แปลโดยสังเขปจากเอกสารภาษาฝรั่งเศสเรื่อง RELATION DE L'AMBASSADE DE M^{R} LE CHEVALIER DE CHAUMONT A LA COUR DU ROY DE SIAM จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) เพื่อลงพิมพ์ในหนังสือซึ่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง แต่งถึงเรื่องกรุงสยาม เนื้อหาของจดหมายเหตุเริ่มตั้งแต่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ออกเดินทางจากเมืองแบรสต์ เมืองท่าชายทะเลฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) จนถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) และได้บรรยายเหตุการณ์ที่ได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอยุธยาไว้ นอกจากนี้ในจดหมายเหตุฯ ที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์แปลได้นำพระสมณสาส์นของพระสันตะปาปาเกลม็องต์ที่ ๙ ลงวันที่ ๒๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๖๙ (พ.ศ. ๒๒๑๒) ซึ่งแปลจากภาษาอังกฤษ ต้นฉบับเป็นภาษาละติน มารวมพิมพ์ต่อท้ายไว้ด้วย จดหมายเหตุระยะทางของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานศพหม่อมเจ้าชายสง่างาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ต่อมาจัดพิมพ์อีก ๓ ครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๔๗๔ และ พ.ศ. ๒๕๐๗ อีก ๒ ครั้ง การตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ ครั้งนี้จึงนับเป็นครั้งที่ ๔

๒. จดหมายเหตุฟอร์แบ็ง (Forbin) หรือบันทึกความจำของออกพระศักดิสงคราม ซึ่งเป็นนายทหารที่เดินทางเข้ามากรุงสยามพร้อมกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ จัดพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐ หม่อมเจ้าดำรัสดำรงเทวกุล ทรงแปลเก็บความจากหนังสือ MEMOIRES DU COMTE DE FORBIN, CHEF D'ESCADRE, CHEVALIER

DE L'ORDRE MILITAIRE DE SAINTE LOÜIS ซึ่ง François Girardi รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นที่เมือง Amsterdam เมื่อ ค.ศ. ๑๗๒๙ (พ.ศ. ๒๒๗๒) ๑ ชุด มี ๒ เล่ม จัดพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ต่อมาจัดพิมพ์อีก ๓ ครั้ง คือ จัดพิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๐ ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ พ.ศ. ๒๕๑๓ และ พ.ศ. ๒๕๒๕ การตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ ครั้งนี้จึงนับเป็นครั้งที่ ๕

๓. จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามและชายฝั่งโคโรมันเดลโดยเมอสิเยอร์เซเบเรต์ (Céberet) ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๗ - ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑) แปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสเรื่อง JOURNAL DU VOYAGE DE SIAM DE CLAUDE CÉBERET ENVOYÉ EXTRAORDINAIRE DU ROI EN 1687 ET 1688 ซึ่ง Michel Jacq-Hergoualc'h รวบรวมจัดพิมพ์ที่กรุงปารีส เมื่อ ค.ศ. ๑๙๙๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕) เมอสิเยอร์เซเบเรต์ เป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่เดินทางมาพร้อมกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ (De la Loubère) เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ ในประชุมพงศาวดารภาค ๔๗ ตอนมาถึงกรุงศรีอยุธยา พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพ นายหนู อมาตยกุล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ตอนที่ ๒ ในประชุมพงศาวดารภาค ๔๘ ตอนจัดการกับไทย พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพนางนนทประชา (สายหยุด เจียรณัย) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ในการจัดพิมพ์ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒ ครั้งแรกนี้ไม่ปรากฏคำนำ และตอนที่ ๓ ในประชุมพงศาวดารภาค ๔๙ ตอนกลับไปกรุงปารีส พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์โท พระยาพิจารณาปฤชามาตย์ (สุหร่าย วัชราภัย) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ภายหลังทั้ง ๓ ตอนจัดพิมพ์อีก ๒ ครั้ง คือ พ.ศ. ๒๕๑๑ และ พ.ศ. ๒๕๑๓ การตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘ ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๔

การตรวจสอบชำระหนังสือประชุมพงศาวดารทั้ง ๓ เรื่องนี้ คณะกรรมการฯ พิจารณาตรวจสอบชำระจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก สำหรับจดหมายเหตุระยะทางของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้ตรวจสอบคู่กับต้นฉบับหนังสือตัวเขียนจากสำนักหอสมุดแห่งชาติ แผนกเอกสารตัวเขียน เอกสารเรื่องจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๗ เรื่อง "สำเนาแปลจดหมายเหตุมองซิเออร์ราชทูตฝรั่งเศส จ.ศ. ๑๐๔๗" ต้นฉบับสมุดฝรั่ง อักษรไทย ภาษาไทย เส้นดินสอ จ.ศ. ๑๐๔๗ (พ.ศ. ๒๒๒๘) สำหรับจดหมายเหตุฟอร์แบ็ง (Forbin) และจดหมายเหตุเมอสิเยอร์เซเบเรต์ (Céberet) ได้ตรวจสอบกับฉบับภาษาฝรั่งเศส โดยตรวจสอบการแปล และปริวรรตภาษาให้ถูกต้องกาลสมัยในส่วนที่เป็นคำทั่วไป ส่วนวิสามานยนามหรือชื่อเฉพาะ คณะกรรมการฯ ได้พิจารณาถอดเสียงตามคำอ่านภาษาฝรั่งเศส นอกจากชื่อเฉพาะที่คนไทยคุ้นเคยจะคงไว้ตามเดิม อนึ่ง ปีศักราชที่ปรากฏจะใช้เกณฑ์คริสต์ศักราชเป็นหลัก และมีพุทธศักราชต่อท้าย โดยใช้ ๕๔๓ บวกกับคริสต์ศักราช ส่วนเชิงอรรถจะเป็นตัวเลขกำกับเริ่มนับใหม่ในแต่ละหน้า หากเป็นเชิงอรรถเดิมที่ผู้แปลได้เคยทำไว้ก่อน ตัวเลขกำกับเชิงอรรถจะอยู่ในวงเล็บ ส่วนเชิงอรรถใหม่ที่คณะกรรมการฯ จัดทำเพิ่มขึ้นในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ตัวเลขกำกับเชิงอรรถจะไม่ใส่วงเล็บ และการย่อหน้าจะตรงตามต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

คณะกรรมการฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ **หนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘** ในครั้งนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจโดยทั่วกัน

สารบัญ

หน้า

คำปรารภ (๕)

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (๖)

คำนำ (๙)

คำชี้แจง (๑๒)

จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศส และโปรตุเกสเข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๑

คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒) ๓

จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศส และโปรตุเกสเข้ามาเมืองไทยในแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๖

แปลพระราชสาส์นพระสันตะปาปาเกลม็องต์ที่ ๙ ๒๓

จดหมายเหตุฟอร์แบ็ง ๓๑

คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๘๖) ๓๓

บันทึกความจำของออกพระศักดิสงคราม คำนำของผู้แปล ๓๖

ถึงผู้อ่าน ๓๘

ตอนที่ ๑ ๓๙

ตอนที่ ๒ ๗๒

ตอนที่ ๓ ๑๓๗

จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามและชายฝั่งโคโรมันเดลโดยเมอสิเยอร์เซเบเรต์ ๑๖๓

ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม

ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๗ - ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑)

ตอนที่ ๑ ๑๖๕

ตอนที่ ๒ ๒๐๑

ตอนที่ ๓ ๒๘๙

รายนามคณะกรรมการ ๓๒๑

จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศส และโปรตุเกส
เข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

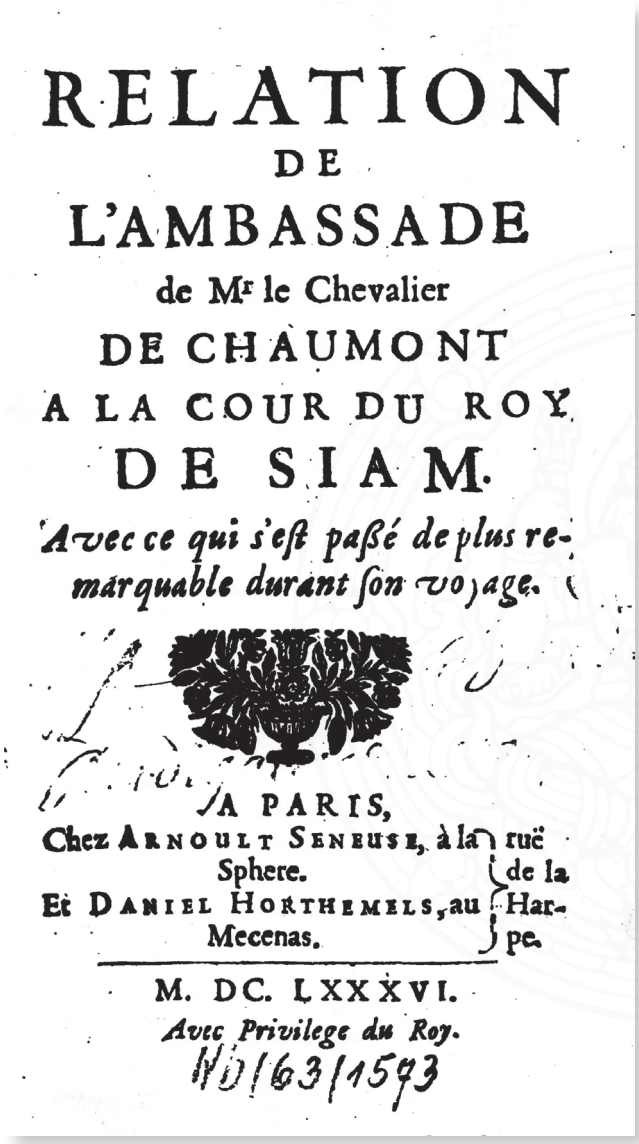

RELATION
DE
L'AMBASSADE
de Mr le Chevalier
DE CHAUMONT
A LA COUR DU ROY
DE SIAM.
Avec ce qui s'eſt paſſé de plus remarquable durant ſon voyage.

A PARIS,
Chez ARNOULT SENEUSE, à la ruë de la Sphere.
Et DANIEL HORTHEMELS, au Mecenas. de la Harpe.

M. DC. LXXXVI.
Avec Privilege du Roy.

ND163/1593

ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสจดหมายเหตุระยะทาง
ของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์

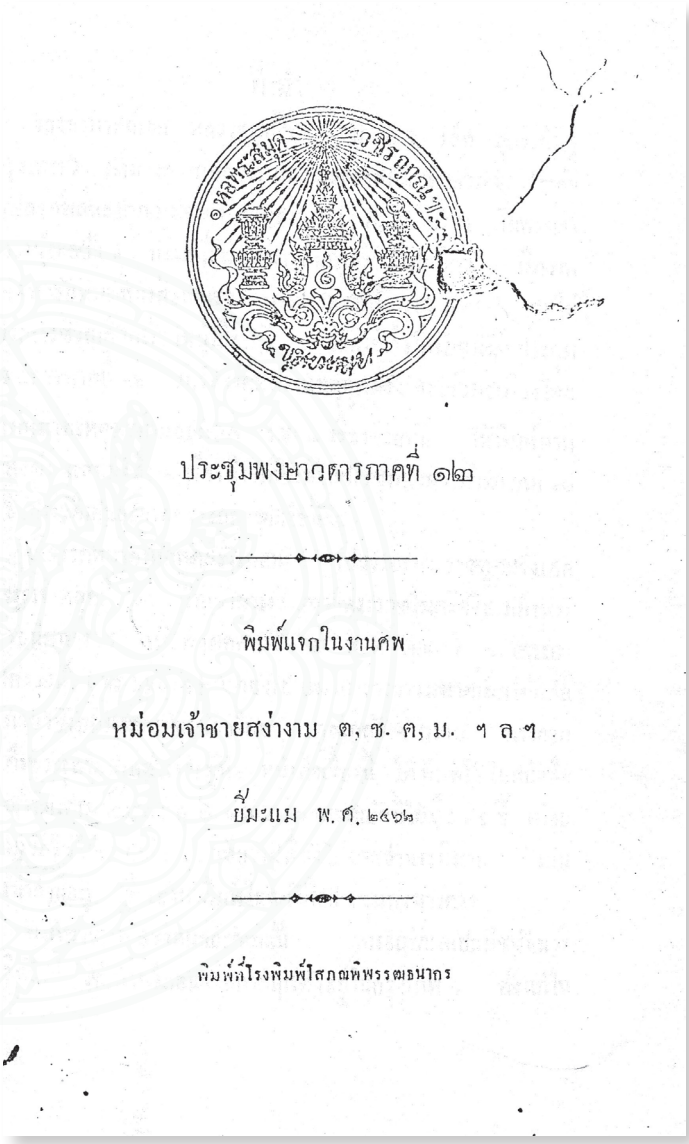

ประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑๒

พิมพ์แจกในงานศพ

หม่อมเจ้าชายสง่างาม ต, ช, ต, ม, ฯ ล ฯ

ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ต้นฉบับภาษาไทยจดหมายเหตุระยะทาง
ของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก

คำนำ
(ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒)

รองอำมาตย์เอก หลวงสมุทโคจร (ม.ร.ว. เล็ก สุประดิษฐ ณ กรุงเทพ) มาแจ้งความต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณว่า จะทำการปลงศพสนองคุณหม่อมเจ้าชายสง่างาม ต, ช. ต, ม. ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมหมื่นวิศณุนารถนิภาธร ผู้เป็นบิดา มีความศรัทธาจะรับพิมพ์หนังสือเป็นของแจกในงานศพสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงได้จัดหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ มีเรื่องจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสเข้ามาเมืองไทยกับจดหมายเหตุของหมอบรัดเล รวม ๒ เรื่องด้วยกัน ให้พิมพ์ตามประสงค์ แลหนังสือ ๒ เรื่องที่รวมพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ มีเรื่องประวัติเป็นอธิบายดังจะกล่าวต่อไปนี้

เรื่องจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสนั้น เป็นระยะทางราชทูตฝรั่งเศสซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรียังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อคริสตศก ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) แต่ยังเป็นพระยาจางวางมหาดเล็กได้แปลจากภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรื่องนี้ ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณแต่เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ คิดมาจนบัดนี้ได้ถึง ๓๔ ปี เกือบจะหาฉบับไม่ได้เสียแล้ว เห็นว่าผู้ที่ยังไม่เคยอ่านจะมีมาก เป็นเรื่องน่าอ่านอยู่ จึงเอามาพิมพ์ในหนังสือประชุมพงศาวดาร

จดหมายเหตุของหมอบรัดเลนั้น หมอบรัดเลเป็นมิชชันนารีอเมริกัน เข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสตังอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ ได้จดหมายเหตุการณ์ซึ่งรู้เห็นลงไว้ ครั้นทีหลังเมื่อมาตั้งโรงพิมพ์อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ หมอบรัดเลทำหนังสือปฏิทินเรียกว่า “บางกอกคาเลนดา” พิมพ์จำหน่ายประจำปี ๆ ละเล่ม ตั้งแต่คริสตศก ๑๘๕๙ มาจนคริสตศก ๑๘๗๓ คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๒ จน พ.ศ. ๒๔๑๖ หมอบรัดเลถึงแก่ความตาย หนังสือปฏิทินนี้ก็หยุดมิได้พิมพ์ต่อมา ในหนังสือบางกอกคาเลนดาที่หมอบรัดเลพิมพ์นั้นมีตอนหนึ่งเรียกว่าเหตุการณ์ที่ควรกำหนด คือในปีไหนเกิดเหตุการณ์อย่างไร เมื่อวันไร อันควรกำหนดจดจำไว้ ก็จดพิมพ์ลงไว้แทบทุกเล่ม ข้าพเจ้าได้แปลจดหมายเหตุนี้เลือกเฉพาะแต่ที่เห็นว่าไทยจะอยากรู้เห็น ออกมาเรียบเรียงเป็นส่วนหนึ่ง มีจดหมายเหตุการณ์ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนรัชกาลที่ ๕ เห็นว่าจะมีผู้ชอบอ่าน ด้วยมีการแปลก ๆ ที่น่ารู้อยู่ในจดหมายเหตุของหมอบรัดเลหลายอย่าง ซึ่งเอามาพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารด้วย

อนึ่ง เจ้าภาพได้จดข้อประวัติของหม่อมเจ้าชายสง่างามส่งมาโดยประสงค์จะให้พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ด้วย ประวัติของหม่อมเจ้าชายสง่างามมีเนื้อความดังนี้

ประวัติหม่อมเจ้าชายสง่างาม

หม่อมเจ้าชายสง่างาม ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมหมื่นวิศณุนารถนิภาธร หม่อมแช่มเป็นมารดา ประสูติในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๑๙ ตรงกับวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้รับราชการอยู่ในกระทรวงนครบาล มีหน้าที่หลายตำแหน่งโดยลำดับมา ตั้งแต่เป็นเจ้าพนักงานการบาญชีในกรมลหุโทษ จนได้เลื่อนยศเป็นเจ้ากรมกองลหุโทษ ต่อมาย้ายไปรับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมกองตำรวจพระนครบาลชั้นนอก แล้วได้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดมินบุรีอยู่หลายปีจนออกจากราชการ

หม่อมเจ้าชายสง่างาม ได้ [รับ] พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกแลมงกุฎสยามชั้นที่ ๓ ตริตาภรณ์ทั้ง ๒ อย่าง เมื่อออกจากราชการแล้วประชวรโรคอาโปธาตุพิการ อาการทรุดลงโดยลำดับสิ้นชีพิตักษัยเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ คำนวณชนมายุได้ ๖๐ ปี สิ้นความตามประวัติของหม่อมเจ้าชายสง่างามเพียงเท่านี้

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งรองอำมาตย์เอก หลวงสมุทโคจร ได้บำเพ็ญสนองคุณหม่อมเจ้าชายสง่างาม ผู้บิดา ด้วยความกตัญญูกตเวที แลได้พิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๒ นี้ให้แพร่หลายเป็นครั้งแรก

สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒

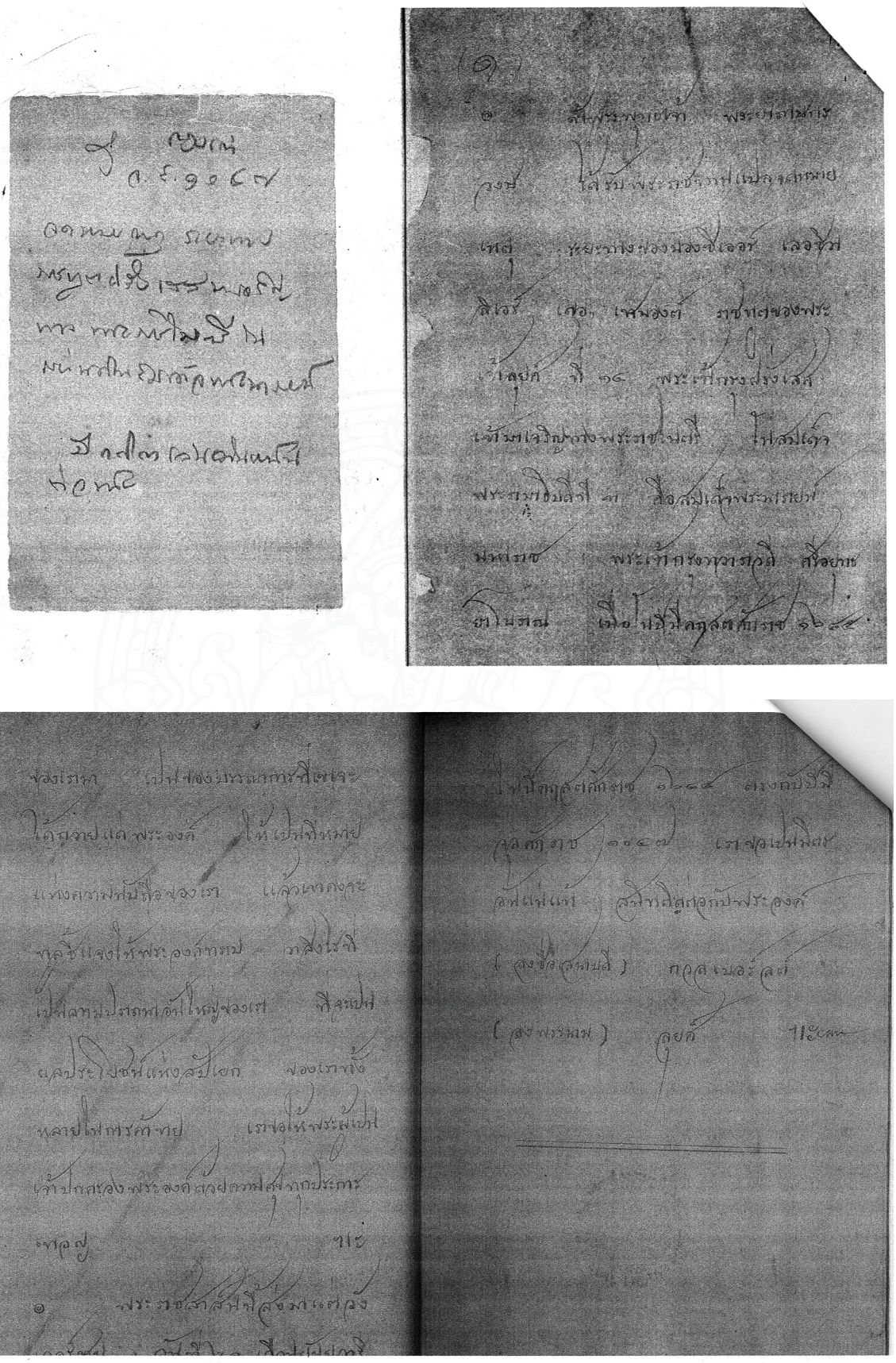

หน้าต้น-หน้าสุดท้าย "สำเนาแปลจดหมายเหตุของมองซิเออร์ราชทูตฝรั่งเศส จ.ศ. ๑๐๔๗"

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๗ ต้นฉบับสมุดฝรั่ง อักษรไทย ภาษาไทย เส้นดินสอ จ.ศ. ๑๐๔๗ (พ.ศ. ๒๒๒๘).

จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศส และโปรตุเกส เข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาภาสกรวงศ์[๑] ได้รับพระราชทานแปลจดหมายเหตุระยะทางของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์[๒] ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ คือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระเจ้ากรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณ เมื่อในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๕ ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๗ ซึ่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง[๓] พระยาสยามานุกูลกิจสยามมิตรมหายศ ได้แปลจากภาษาฝรั่งเศส[๔] โดยสังเขปเป็นภาษาอังกฤษ ลงพิมพ์ไว้ในสมุดหนังสือซึ่งเซอร์จอห์นแต่งถึงเรื่องกรุงสยามขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย มีความต่อไปข้างล่างนี้ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ในคำจดหมายเหตุระยะทางนั้นมีความว่า ข้าพเจ้าได้ออกจากเมืองแบรสต์[๕] (นี้เป็นเมืองท่าชายทะเลฝรั่งเศส) วันที่ ๓ มีนาคม ในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๕ ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๗ ปี มาในกำปั่นหลวงชื่อลัวโซ[๖] และมีเรือรบใหญ่ชื่อ ลา มาลีญ[๗] มีปืนใหญ่ ๓๐ กระบอกมาด้วยลำหนึ่ง ได้มาถึงปากอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยาในวันที่ ๒๔ กันยายน ตรงกับเดือน ๑๐ ได้ทอดสมออยู่ที่นั้น แล้วข้าพเจ้าได้จดหมายแจ้งความถึงสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส[๘] ซึ่งเป็นสังฆราชสอนศาสนาคาทอลิกอยู่ในกรุงสยาม ครั้น ณ วันที่ ๒๙ ในเดือนนั้น บาทหลวง เดอ ลียอนน์[๙] ได้มาลงเรือของข้าพเจ้า แล้วแจ้งความตามที่ข้าพเจ้าจะต้องการให้ทราบทุกประการ กับบอกข้าพเจ้าว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงทราบความที่ข้าพเจ้ามาถึงจากเจ้าพระยา

---

[๑] พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นบุตรคนเล็กของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับหม่อมอิน

[๒] Monsieur le Chevalier de Chaumont

[๓] Sir John Bowring

[๔] คือบันทึกเรื่อง **Relation de l'Ambassade de M^r^ le Chevalier de Chaumont a la Cour du Roy de Siam**

[๕] Brest เป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งทางทิศตะวันตกของฝรั่งเศส และมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ระหว่างราชอาณาจักรสยามกับราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองทัพเรือฝรั่งเศส

[๖] L'Oiseau

[๗] La Maligne

[๘] Évêque de Métellopolis คือสังฆราชหลุยส์ ลาโน

[๙] L'Abbé de Lionne

พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

ที่มา : Béatrix Saule, ***Visiter Versailles*** *(Paris : Artlys; [Versailles]: Château de Versailles, 2012.*

วิชาเยนทราธิบดี[๑] เสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยาม พระองค์มีพระทัยยินดีในข่าวที่ข้าพเจ้ามาถึงเป็นอันมาก มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์บอกให้พระสังฆราชกับขุนนาง ซึ่งมียศที่ ๑ สองนายลงไปปราศรัยข้าพเจ้าที่มีพระทัยยินดีด้วยข้าพเจ้าได้มาถึง ครั้นภายหลังล่วงไปได้สองวัน สังฆราชกับขุนนางสองนายจึงได้มาหาข้าพเจ้าบนเรือ ข้าพเจ้าได้รับเขาในห้องที่ในเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้านั่งที่เก้าอี้ใหญ่ สังฆราชนั่งบนเก้าอี้เคียงกับข้าพเจ้า แต่ขุนนาง ๒ นายนั้นนั่งบนพรมปูพื้นสำหรับห้องข้าพเจ้า เขาจึงได้บอกข้าพเจ้าว่า พระเจ้าอยู่หัวของเขามีพระราชดำรัสให้เขามาแสดงความยินดีที่ได้ทรงทราบว่าข้าพเจ้ามาถึง และด้วยข่าวที่พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้ปราบปรามบรรดาศัตรูของพระองค์ราบคาบ เป็นเจ้าเอกราชในประเทศเขตแดนของพระองค์ท่าน และอยู่สงบเรียบร้อยดีที่พระองค์ได้ยอมให้ชาติทั้งหลายที่ในทวีปยุโรปปรกติกัน

ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวความขอบพระทัยพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งเป็นพระเจ้าอยู่หัวของเขาในการที่ได้ทรงโปรดกล่าวเป็นคำเยินยอมาดังนี้ และตอบแทนที่กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย แล้วข้าพเจ้าได้บอกแก่เขาว่า ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมากที่ผู้รักษาเมืองบางกอกได้รับคนที่ข้าพเจ้าให้ขึ้นไปโดยกิริยาอันดี และได้ส่งของกำนัลมาให้ข้าพเจ้าด้วย เขาจึงตอบว่าผู้รักษาเมืองบางกอกได้จัดการรับรองตามตำแหน่งด้วยตั้งแต่ราชทูตของพระเจ้าอยู่หัวของเขาที่กรุงฝรั่งเศสได้รับรองโดยดี และการรับรองนี้เพราะด้วยปัญญาของข้าพเจ้า ที่ได้ชักนำให้กรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสเป็นไมตรีผูกพันกันสนิทมาแต่ก่อนนั้น ครั้นเมื่อข้าพเจ้าได้รับรองเขาโดยเกียรติยศและสุภาชิต[๒] ซึ่งเป็นตามธรรมเนียมในเมืองของเขาในเวลานั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้เชิญเขารับประทานน้ำชาและขนมหวาน เขาได้อยู่ที่บนเรือข้าพเจ้าเกือบชั่วโมงหนึ่ง เมื่อเขาจะไปนั้น ข้าพเจ้าได้ให้ยิงปืนสลุตเขา ๙ นัด

ครั้น ณ วันที่ ๑ ตุลาคม ตรงกับวัน เดือน ๑๑ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้นเป็นคนต่างประเทศดอก แต่เขาได้ทำความดีมีความชอบมาก จึงได้มียศอันสูงที่สุด เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินสยามมาก ได้มีจดหมายแสดงความยินดีให้สิเกรตารี [ต้นห้อง] ของเขานำมาให้ข้าพเจ้า และจัดผลไม้ต่าง ๆ โค สุกร ไก่ เป็ด และเสบียงอาหารอื่น ๆ อีกเป็นอันมากมาให้ข้าพเจ้าด้วย เสบียงอาหาร

---

[๑] สันต์ ท. โกมลบุตร ได้กล่าวไว้ใน หนังสือ**บาทหลวง เดอะ แบส** เชิงอรรถที่ ๑๖๓ หน้า ๑๒๕ ว่า การถอดคำแปลราชทินนามของ กงสต็องซ์ ฟอลคอนว่า “วิไชยเยนทร์” นี้ ถือเอาตามที่เขียนไว้ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะมีทางให้อ่านออกเสียงตรงกับคำในต้นฉบับได้ ราชทินนามนี้เขียนไม่เหมือนกันอยู่ในที่หลายแห่งคือ “วิชาเยนทร์” (พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหมอบรัดเล) “วิไชยเยนทร์” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)) “วิชาเยน” (คำให้การชาวกรุงเก่า) “วิชาเยนทร” (หนังสือเรื่อง “การปฏิวัติครั้งใหญ่ในแคว้นกรุงศรีอยุธยา อันเป็นเหตุให้ชาวฝรั่งเศสถูกขับไล่” แปลโดย หลวงสันธานวิทยาสิทธิ์ ไม่ทราบว่าจากจดหมายเหตุฉบับใด (ทราบแต่ว่าเป็นภาษาอังกฤษ) “วิชชเยนทร” (จดหมายเหตุรายวันของบาทหลวง เดอ ชัวซี นางซี. แวน คุยเลนเบอรก แปลจากฉบับภาษาฝรั่งเศสเป็นอังกฤษ หลวงสันธานวิทยาสิทธิ์ แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย) และ “วิชาเยนทราธิบดี” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๒ เรื่องจดหมายเหตุของราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) แต่ยังเป็นพระยาจางวางมหาดเล็ก ได้แปลขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย)

[๒] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนใช้ว่า เกียรติยศพาชิต

ของเหล่านี้ได้เลี้ยงคนที่ในลำเรือถึง ๔ วัน คนที่ในลำเรือมีความยินดีได้เลี้ยงดูกันเป็นที่สบาย เพราะอัตคัดมาในทางทะเลหลายเดือน

วันที่ ๘ ตุลาคม สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้กลับมาจากกรุงศรีอยุธยา ขึ้นมาบนเรือข้าพเจ้าอีกกับขุนนางอีกสองคนแจ้งความว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามมีรับสั่งให้มาเยี่ยมไต่ถามถึงความทุกข์สุขของข้าพเจ้า แล้วบอกกับข้าพเจ้าว่าตั้งพระทัยคอยจะพบข้าพเจ้าโดยเร็ว ขอให้ข้าพเจ้าขึ้นไปเฝ้า ข้าพเจ้าได้รับรองขุนนางซึ่งมานี้เหมือนกับครั้งก่อน และเมื่อเวลาไปก็ได้ให้ยิงปืนสลุตคำนับ ๙ นัด ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงวันนั้น ข้าพเจ้าได้ลงเรือบด[๑] สำหรับกำปั่น แต่ที่พวกมาด้วยข้าพเจ้านั้น ลงเรือที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจัดให้มารับทูตเข้ามาตามลำแม่น้ำในเวลาเย็น ข้าพเจ้าได้พบเรือ ๕ ลำ ฝีพายเต็มทั้งนั้น ลำหนึ่งงามนักสำหรับตัวข้าพเจ้า อีก ๔ ลำก็เป็นเรือตกแต่งงามสำหรับพวกที่มากับข้าพเจ้า และบรรทุกสิ่งของและคนใช้ของพวกทูต

ในเวลาเย็นวันนั้น คนที่ข้าพเจ้าได้ใช้ให้ขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยาซื้อสิ่งของเสบียงอาหารมาบอกกับข้าพเจ้าว่า เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้มอบเรือ ๑๑ ลำ ให้กับเขาบรรทุกโค ลูกโค สุกร เป็ด และสุรา เป็นเสบียงสำหรับคนในลำเรือกำปั่น ว่าเป็นของพระเจ้าแผ่นดินสยามพระราชทาน แล้วเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้บอกกับเขาว่า ในระยะเวลาที่กำปั่นทูตทอดอยู่ กว่าจะกลับไปนั้น อย่าให้ทูตต้องออกเงินซื้อจ่ายเสบียงอาหารและของใช้สอยต่าง ๆ เลย ขัดข้องด้วยสิ่งของใด ๆ พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานทุกสิ่ง

วันที่ ๙ ตุลาคม มีขุนนางมาหาข้าพเจ้าในเรือ ๒ คน ว่ามีรับสั่งให้ลงมาคอยรับคำสั่งของข้าพเจ้า ครั้นเวลาเช้าโมง ๑ ข้าพเจ้าออกเรือไปอีก เป็นทางประมาณห้าลิเยอ[๒] ข้าพเจ้ามาถึงเรือนรับรองที่ปลูกรับข้าพเจ้า มีขุนนางสองคน คือ ผู้รักษาเมืองบางกอก ๑ และเจ้าเมืองพริบพรี[๓] ๑ กับกรมการอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก มาต้อนรับข้าพเจ้าที่ได้มาถึง และปรารถนาให้ข้าพเจ้ามีอายุยืน เรือนรับรองที่ปลูกรับนั้นทำด้วยไม้ไผ่พื้นปูเสื่อโดยเรียบร้อย มีเครื่องแต่งเรือนใหม่ทั้งนั้น ห้องนั้นกรุผ้าลาย แต่ห้องข้าพเจ้าอยู่นั้นปูพรมยกพื้น มีเบาะเข้มขาบ เก้าอี้ใหญ่ปิดทอง หมอนกำมะหยี่ โต๊ะคลุมด้วยผ้าปักทอง และที่นอนอันงามดี อาหารและผลไม้ที่เลี้ยงดูนั้นบริบูรณ์มาก

ข้าพเจ้าได้ออกจากที่นั้นเมื่อรับประทานอาหารกลางวัน[๔] แล้ว บรรดาขุนนางทั้งปวงตามข้าพเจ้ามาด้วย ข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอกซึ่งเป็นหัวเมืองที่หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำประมาณ

---

[๑] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนใช้ว่า เรือโบต

[๒] lieve ผู้แปลอธิบายว่า คือ ๑๕ ไมล์

[๓] คือเมืองเพชรบุรี

[๔] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนและฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ดินเนอร์ ซึ่งสมัยก่อนหมายความได้ทั้งอาหารกลางวันและอาหารเย็น

ทางสัก ๘ ลิเยอ[๑] ข้าพเจ้าได้พบเรือกำปั่นอังกฤษลำหนึ่งยิงปืนสลุตคำนับข้าพเจ้า ๒๑[๒] นัด ที่ป้อมสองฝั่งแม่น้ำก็ยิงสลุตคำนับข้าพเจ้า ป้อม ๑ ยิงสลุต ๒๙ นัด อีกป้อม ๑ ยิงสลุต ๓๑ นัด ป้อมนั้นก็[๓] คล้าย ๆ กัน และมีปืนเหล็กหล่ออย่างใหญ่ประจำอยู่ที่ป้อมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปอยู่ที่ป้อมข้างซ้ายมือ มีตึกก่อเรียบร้อยดีหลังหนึ่ง เครื่องในตกแต่งเรียบร้อยงามดี ข้างในนั้นจัดแจงประดับประดางามที่สุด ได้จัดรับรองข้าพเจ้าตามธรรมเนียมของสยาม

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๑๐ ตุลาคม เวลา ๒ โมงเช้า ข้าพเจ้าได้ออกจากที่นี้ บรรดาขุนนางและผู้รักษาเมืองที่มารับรองข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าออกเรือนั้น ก็ได้สลุตคำนับส่งข้าพเจ้าเหมือนเวลาวันก่อน ครั้นเวลาเที่ยงข้าพเจ้าได้ถึงเรือนรับรองที่ปลูกรับแห่ง ๑ เรือนรับรองนั้นก็ได้ปลูกและตกแต่งงดงามดีเหมือนอย่างเรือนรับรองก่อนนั้นเหมือนกัน ที่แขวงตำบลนี้มีป้อม ๒ ป้อม ก็ได้ยิงปืนสลุตคำนับข้าพเจ้า ด้วยปืนมีอยู่ในป้อมนั้นทุก ๆ กระบอก แล้วได้เลี้ยงอาหารกลางวัน[๔] แก่ข้าพเจ้าโดยดี ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมง ข้าพเจ้าได้ออกจากเรือนรับรองที่พัก ที่ป้อมก็ยิงสลุตเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้น ผู้รักษาเมืองบางกอกซึ่งตามข้าพเจ้ามาก็ลากลับไปรักษาเมืองบางกอกตามเดิม เมื่อล่องเรือขึ้นมานั้น ข้าพเจ้าได้พบกำปั่นสองลำ ลำหนึ่งเป็นเรืออังกฤษ ลำหนึ่งเป็นชาติฮอลันดา ก็ได้ยิงปืนสลุตคำนับข้าพเจ้าด้วยปืนทุก ๆ กระบอกบรรดามีในเรือทั้ง ๒ ลำนั้น ครั้นเวลาค่ำทุ่ม ๑ ข้าพเจ้าได้มาถึงเรือนรับรองที่ปลูกรับ ที่นี้ก็ได้ตกแต่งงามดุจเรือนรับรองก่อน ๆ นั้น มีขุนนางมาคอยรับอยู่ที่นั้นก็ได้รับรองข้าพเจ้าโดยความสุภาชิตอันใหญ่

วันที่ ๑๑ ตุลาคม เวลาเช้า ข้าพเจ้าได้ออกจากที่นั้นแล้วมารับประทานอาหารกลางวัน[๕] ที่เรือนรับรองพักแห่งหนึ่ง ครั้นเวลาเย็นได้มาถึงเรือนรับรองพักดุจเช่นก่อน ๆ นั้น ได้ตกแต่งงดงามดี มีขุนนาง ๒ นายมารับรองข้าพเจ้า

ครั้น ณ วันที่ ๑๒ ตุลาคม ข้าพเจ้าได้มาพักนอนที่ตำบลหนึ่ง[๖] ทางประมาณสัก ๒ ลิเยอ[๗] ถึงกรุงศรีอยุธยา เพราะที่ตำบลนั้นมีขุนนางมาคอยรับข้าพเจ้าอยู่ ๒ นาย แล้วนายห้างอังกฤษกับฮอลันดาได้มาหาคำนับข้าพเจ้า แต่คนฝรั่งเศสนั้นได้มาหาข้าพเจ้าตั้งแต่บนเรือกำปั่นแล้วก็มิได้กลับไป ตามข้าพเจ้ามาด้วย ข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่นี้จนวันแห่เข้าเมืองหลวง

---

[๑] ผู้แปลอธิบายว่า คือ ๒๔ ไมล์จากทะเล

[๒] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนว่า ๒๑ นัด แต่ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ๒๓ นัด

[๓] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ก่อ

[๔] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนและฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ดินเนอร์

[๕] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนและฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ดินเนอร์

[๖] ตำบลโปรดสัตว์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของขนอนหลวง ทางทิศใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นจุดพักก่อนที่คณะราชทูตจะเข้าสู่เกาะเมือง

[๗] ผู้แปลอธิบายว่า คือ ๖ ไมล์

บรรดาขุนนางทั้งปวงที่ได้มาคอยรับข้าพเจ้าตามแม่น้ำระยะทางนั้นตามข้าพเจ้ามาด้วย ที่หนึ่งนั้น คือ มหาดเล็ก และที่มาภายหลังอีกนั้นก็มียศใหญ่ขึ้นกว่าก่อนนั้น ที่สุดที่มารับนั้นเป็นเจ้า บรรดาขุนนางทั้งปวงนี้มีเรือสำหรับตัวของเขาเองทุก ๆ คน เรือของขุนนางเหล่านี้ที่กลางลำเรือที่เขานั่งนั้น ยกพื้นขึ้นสูงคล้าย ๆ กับเก้าอี้นั่ง[๑] และนั่งลำละคนเท่านั้น มีอาวุธวางข้าง ๆ คือ ดาบ หอก ทวน ธนู โล่ และไม้สามง่ามเหมือนกัน เรือทั้งหลายเหล่านี้ประมาณสัก ๕๐ - ๖๐ ลำที่ตามมาด้วย บางลำก็ยาวถึง ๘๐ ปิเยด์[๒] มีฝีพายบรรจุถึง ๑๐๐ คนก็มี แต่เขามิได้พายเหมือนอย่างธรรมเนียมของเรา เขานั่งที่กระทงเรือเป็นคู่กัน หันหน้าไปหัวเรือจึงพาย พายยาวประมาณ ๔ ปิเยด์ และเมื่อพายนั้นโน้มตัวโดยท่าแข็งแรง

วันที่ ๑๓ ตุลาคม ข้าพเจ้าได้ให้ขุนนางที่มาอยู่ด้วยกับข้าพเจ้าขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่าข้าพเจ้าได้ทราบการแห่งกิริยาที่เป็นธรรมเนียมที่รับราชทูตต่าง ๆ ที่ในกรุงนี้ และธรรมเนียมนั้นผิดกันมากกับธรรมเนียมที่รับทูตที่ในกรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าได้ขอให้พระเจ้าแผ่นดินสยามจัดผู้หนึ่งผู้ใดให้มาพบกับข้าพเจ้าจะได้ปรึกษาถึงการที่จะรับข้าพเจ้า

ครั้น ณ วันที่ ๑๔ ตุลาคม มีรับสั่งให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ลงมาหาข้าพเจ้า ปรึกษาสนทนากันอยู่นาน สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส เป็นล่าม ได้ปรึกษากันอยู่นาน ข้าพเจ้าไม่ยอมให้สักสิ่งหนึ่งเลย ในการที่เป็นธรรมเนียมรับทูตที่ในกรุงฝรั่งเศส เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็ยอมตามข้าพเจ้า

วันที่ ๑๗ ตุลาคม เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้มาหา พาเรืออย่างงามมาด้วย ๔ ลำ รับบรรทุกเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกรุงฝรั่งเศสทรงยินดีมาในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามของบรรณาการนั้น คือ [ผ้า] โหมดเทศลายทอง ๒ พับ พรมอย่างงามที่สุด ๔ ผืน โคมระย้าเงินใหญ่ระย้า ๑ กระจกเงาใหญ่มีทั้งกรอบเงินและกรอบทองหลายแผ่น โถแก้วเจียระไนเลี่ยมทอง ๑ นาฬิกาเรือนมีปล่องหลายเรือน หีบเขียนหนังสือเล็ก ๆ หลายหีบ ปืนใหญ่และปืนอย่างยาวอย่างสั้นที่ทำด้วยฝีมือช่างอย่างงามดีหลายกระบอก และตัวอย่างสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นฝีมือช่างฝรั่งเศสเป็นอันมาก ในเวลาวันนั้น พระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้บรรดาชาติแขกทั้งปวงซึ่งเข้ามาตั้งอยู่ที่ในกรุงสยาม ให้มาอวยพรข้าพเจ้าที่ได้มาถึง และแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นบรรดาเกียรติยศที่สมควรแก่ราชทูตของพระมหากษัตราธิราช ซึ่งเป็นใหญ่ที่สุดในโลกนี้ พวกแขกนั้นได้มาหาข้าพเจ้าเวลาประมาณย่ำค่ำ แต่งตัวตามอย่างชาติของเขาทั้งหลายมีอยู่ประมาณ ๔๐[๓] ชาติต่าง ๆ กัน เป็นเมืองเอกราชทั้งนั้น แต่เครื่องแต่งตัวนั้นก็คล้าย ๆ กันกับเครื่องแต่งตัวอย่างสยาม ผิดอยู่แต่ที่เครื่องประดับบนศีรษะต่าง ๆ กัน บางคนก็โพกผ้า บางคนก็ใส่หมวกแก๊ปอย่าง

---

[๑] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนและฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า โธรน

[๒] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้มาตราว่า pied de long มีความหมายคือ ๑ ฟุต เท่ากับความยาวประมาณ ๐.๓๐๔๘ เมตร

[๓] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียนว่า ๔ ชาติ แต่ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ๔๐ ชาติ ส่วนต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า ๔๐ ชาติ (quarante différentes Nations)

อาเมเนียน บางคนก็อยู่ศีรษะเปล่าอย่างชาวสยาม คนที่มีชื่อเสียงนั้นโพกผ้าสาลูขาวเป็นรูปคล้ายกับหมวกแก๊ปอย่างทหารแดรกูน[๑] ซึ่งตั้งอยู่ตรงศีรษะและมีสายเชือกพันรัดใต้คางด้วย[๒] แต่เท้าเปล่าแทบจะด้วยกันทั้งนั้น เว้นไว้แต่น้อยคนที่เดียวที่ใส่รองเท้าเชิงงอนที่พวกแขกเติร์กใช้ใส่

ในเวลาวันนั้น เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ให้มาแจ้งความแก่ข้าพเจ้าว่า พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งโปรดจะให้ข้าพเจ้าเฝ้า จะเสด็จออกรับข้าพเจ้าเวลาพรุ่งนี้

วันที่ ๑๘ ตุลาคม ข้าพเจ้าได้ออกจากที่พักเวลาโมงเช้า มีขุนนางประมาณ ๔๐ คน เป็นออกญา ๒ คน มาจากพระราชวัง แล้วบอกกับข้าพเจ้าว่าเรือกระบวนคอยอยู่แล้วที่จะรับพระราชสาส์นและตัวข้าพเจ้าขึ้นไปสู่พระราชวัง พระราชสาส์นนั้นได้อยู่ในห้องข้าพเจ้าเอง ใส่พานทองมีตาดอย่างดีคลุม บนทางที่ไปนั้นได้หมอบทั้งสิ้น[๓] แล้วยกมือของเขาประสานกันเข้าจรดหน้าผาก แล้วก็ก้มหน้าลงจนถึงพื้น ทำท่าดังนี้ถึง ๓ หน ถวายบังคมคำนับพระราชสาส์น ข้าพเจ้าได้นั่งอยู่บนเก้าอี้ใหญ่ใกล้กับพระราชสาส์น เกียรติยศดังนี้มิได้ทำแต่ก่อน ๆ มาเลย เว้นไว้แต่พระราชสาส์นของพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ครั้นทำการนิยมคำนับนี้แล้ว ข้าพเจ้าได้เชิญพระราชสาส์นกับทั้งพานทองเชิญเดินออกมาประมาณสัก ๗ - ๘ ก้าว แล้วข้าพเจ้าได้ส่งพานพระราชสาส์นให้กับบาทหลวง เดอ ชัวซี ซึ่งได้มากับข้าพเจ้าจากกรุงฝรั่งเศส เขาเดินเชิญมาข้างซ้ายข้าพเจ้า แต่ข้างหลังไปหน่อย เขาเชิญพระราชสาส์นนั้นไปจนถึงฝั่งแม่น้ำ ที่นั้นข้าพเจ้าได้พบเรือกิ่งปิดทองแต่งเครื่องพร้อม มีขุนนางชั้นที่ ๑[๔] นั่งมา ๒ คน ข้าพเจ้าจึงได้รับพระราชสาส์นมาจากบาทหลวง เดอ ชัวซี เชิญลงไปในเรือกิ่งนั้นส่งให้แก่ขุนนางคนหนึ่งที่อยู่ในเรือนั้น แล้วเขารับเชิญขึ้นไว้บนบุษบก บุษบกนั้นเป็นยอดแหลมสูงปิดทองอย่างงาม แล้วข้าพเจ้าก็มาลงเรือลำหนึ่งเป็นเรือยาวงามดี ตามเรือพระราชสาส์นชิดไปทีเดียว แล้วมีเรืออีก ๒ ลำ งามเหมือนอย่างเรือที่ข้าพเจ้านั่ง มีขุนนางนั่งมาในเรือนั้น พายเคียงเรือที่ใส่พระราชสาส์นทั้งซ้ายขวา เรือที่ข้าพเจ้านั่งที่ได้พูดมาแล้วนั้น ๑ เรือบาทหลวง เดอ ชัวซี พายตามเรือข้าพเจ้า และขุนนางอื่น ๆ ที่ได้มากับข้าพเจ้า และพวกของข้าพเจ้าได้ลงเรือต่างหากพายตามมาข้างหลัง ขุนนางที่มียศสูงนั้นนั่งเรืองามนักออกชักนำหน้า มีเรือยาวปิดทองอีกประมาณ ๑๒ ลำ และเรืออื่น ๆ อีกเกือบ ๒๐๐ ลำ ได้พายเป็นสองแถวพระราชสาส์นนั้นมีเรือคู่เคียงข้างคู่ ๑ แล้วเรือข้าพเจ้าอยู่กลาง บรรดาชาวเมืองทั้งปวงที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้นก็เข้าต่อด้วยในกระบวนแห่ในแม่น้ำอันกว้างนั้น ดูเต็มติดแม่น้ำไปด้วยเรือต่าง ๆ เราได้ออกเรือเดินกระบวนมาดังนี้จนถึงกรุง ที่นั่นจึงได้ยิงสลุตคำนับข้าพเจ้า การที่สลุตนี้ไม่เคยเป็นธรรมเนียม ได้ยิงสลุตที่ในพระนคร

---

[๑] Dragons

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า เห็นจะเป็นลอมพอก

[๓] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ขุนนางที่มาทั้งนั้นได้ไปในห้องหมอบทั้งสิ้น

[๔] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ชั้นที่ ๔

ให้แก่ราชทูตทั้งหลายที่มาแต่ก่อน ๆ นั้นเลย บรรดากำปั่นซึ่งทอดอยู่ในท่าก็ได้ทำคำนับข้าพเจ้าเหมือนกัน ครั้นเมื่อมาถึงที่ท่าขึ้นนั้น ข้าพเจ้าได้พบรถปิดทองซึ่งยังไม่ได้เคยใช้เลย เว้นไว้แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงเท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงเชิญพระราชสาส์นขึ้นไปวางในรถ รถนั้นเทียมด้วยม้าหลายม้า มีคนชักคนรุนด้วย แล้วข้าพเจ้าจึงขึ้นเก้าอี้ปิดทอง มีคานหาม มีคนยกขึ้นมา[๑] สิบคน บาทหลวง เดอ ชัวซีก็นั่งคานหามเหมือนกันแต่ไม่สู้งาม ขุนนางที่มากับข้าพเจ้านั้นขี่ม้า และคนต่างประเทศที่เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเดินตามหลัง กระบวนแห่ออกเดินมาจนถึงบ้านเจ้าเมือง ที่นั้นข้าพเจ้าได้พบทหารยืนเป็นแถว ๒ ข้างถนน ใส่หมวกทองเหลืองกาไหล่ ใส่เสื้อชั้นในและใช้ผ้าลายผูกคอ ซึ่งใช้แทนกางเกงชั้นใน แต่ไม่ได้ใส่ถุงเท้าหรือรองเท้าสักคนหนึ่ง ทหารเหล่านี้บางพวกถือปืน บางพวกถือทวน บางพวกถือธนูกับลูกศร บางพวกถือหอก

อนึ่ง มีเครื่องพิณพาทย์หลายอย่างต่าง ๆ คือ แตร กลอง ฉาบ ปี่ ฆ้อง เขา มีเสียงคล้ายกับเขาที่คนเลี้ยงแกะเมืองฝรั่งเศสใช้เป่า พิณพาทย์นั้นเสียงดังหนวกหูนัก เราเดินกระบวนไปตามถนนกว้างทั้ง ๒ ข้าง ถนนนั้นเต็มไปด้วยคนดู แล้วมาถึงที่ชานหน้าพระราชวังทั้ง ๒ ข้าง มีช้างยืนเป็นแถว แต่งเครื่องสรรพออกสงคราม ครั้นข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังชั้น ๑ ได้เห็นทหารประมาณ ๒,๐๐๐ คน นั่งอยู่กับพื้น ถือปืนเอาส้นลงเป็นแถว แถวละ ๖ คน แต่งตัวเหมือนอย่างเช่นข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ข้างบนนั้น ข้างซ้ายนั้นมีช้างยืนอยู่หลายช้างสรรพ เครื่องรบพร้อมแล้ว ทีหลังเราได้เห็นคนขี่ม้า ๑๐๐ หนึ่ง แต่งตัวอย่างแขกเท้าเปล่ามือถือทวนทุกคน ที่ในชั้นนี้บรรดาคนต่างประเทศทั้งปวงที่ได้ตามข้าพเจ้ามาก็ลากลับไป เว้นไว้แต่ขุนนางที่ได้มากับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เดินเข้าไปอีก ๖[๒] ชั้น ก็มีคนนั่งแถวกลาบาต[๓] เหมือนกับชั้น ๑ แล้วเข้าไปถึงชั้นที่ ๔ ข้าพเจ้าได้พบขุนนางเป็นอันมากหมอบเอาหน้าลงดินทั้งนั้น ที่นี่มีม้า ๖ ม้าใส่กำไลทองที่เท้าทั้ง ๔ เท้า แต่งเครื่องพร้อมอันงามดี มีเครื่องเงิน[๔] ประดับมุกดา ทับทิม และเพชร ผนังแผงข้างนั้นก็เขียนทองประดับพลอยเหมือนกัน โกลนและอานทำด้วยทองแลเงิน มีขุนนางจูงตัวละ ๒ คน มีช้างหลายตัวแต่งเครื่องคล้าย ๆ กับเครื่องม้าเป็นคชาภรณ์ครบ รัตคน[๕] นั้นหุ้มกำมะหยี่สีแดงและกระวิน[๖] กาไหล่ทอง บรรดาขุนนางได้เข้าไปในท้องพระโรงอยู่ตามตำแหน่งก่อนพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จออกพระที่นั่งโธรน เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าไปนั้น เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ พระคลังเสนาบดีได้เข้าไปกับข้าพเจ้า และ

---

[๑] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ขึ้นบ่า

[๒] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า ๒ ชั้น

[๓] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หน้า ๘๐ ว่า การตามไฟในเวลากลางคืน รายล้อมค่ายหลวงที่พระเจ้าอยู่หัวประทับแรมคืน เพื่อรักษาความปลอดภัย

[๔] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า เครื่องทองแลเครื่องเงิน

[๕] รัตคน หรือ รัดประคน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หน้า ๙๘๘ ว่า เชือกหรือลวดหนังตีเป็นเกลียวหุ้มผ้าแดง ใช้พันอ้อมลำตัวถัดต้นขาหน้าของช้าง มี ๒ เส้นคู่กัน สำหรับผูกรั้งสัปคับ แหย่ง หรือกูบมิให้โยกเลื่อน

[๖] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หน้า ๕๖ ว่า ห่วงที่เกี่ยวกันสำหรับโยงสัปคับช้าง

บาทหลวง เดอ ชัวซีนั้นเชิญพระราชสาส์น ข้าพเจ้ามีความแปลกใจที่ได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินสยามประทับอยู่บนพระที่นั่งยกชั้นสูง ด้วยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้สัญญายอมไว้กับข้าพเจ้าว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จออกบนพระที่นั่งที่ยกชั้นมิให้สูงกว่าชั่วสูงของคน และพระราชสาส์นนั้นควรจะได้ถวายต่อพระหัตถ์ เหตุดังนี้ข้าพเจ้าจึงได้ว่ากับบาทหลวง เดอ ชัวซีว่า คำที่สัญญาให้ข้าพเจ้านั้นได้ลืมเสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าคงจะตั้งใจโดยแท้ที่จะถวายพระราชสาส์นด้วยมือของข้าพเจ้าเอง พานทองซึ่งใส่พระราชสาส์นนั้น มีที่จับใหญ่ยาวกว่า ๓ ปิเยด[๑] ด้วยเขาคิดว่าข้าพเจ้าจะจับปลายที่มือจับยกพานชูขึ้นไปให้สูงถึงพระที่นั่ง แต่ข้าพเจ้าได้ตั้งใจในทันทีนั้นจะถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์เอง จึงได้ถือพานทองนั้นในมือข้าพเจ้า ครั้นได้มาถึงพระทวาร ข้าพเจ้าก้มศีรษะถวายคำนับครั้ง ๑ แล้วเดินไปได้ครึ่งทางที่ในท้องพระโรง จึงได้ถวายคำนับอีกครั้งหนึ่ง แล้วเดินไปที่ใกล้ที่ข้าพเจ้าจะนั่งนั้น ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาสองสามคำแล้ว ข้าพเจ้าใส่หมวกแล้วจึงนั่งลงเฝ้าและคอยฟังทรงปราศรัย และกราบทูลตอบในคำกราบบังคมทูลพระกรุณานั้นมีความดังนี้

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท[๒]

พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าของข้าพเจ้า มีพระเกียรติยศทั่วทั้งโลกที่ได้มีชัยชนะใหญ่ แล้วพระองค์ก็ได้ทรงจัดการปราบปรามเสี้ยนหนามของพระองค์ท่านให้สงบ และให้สมัครสมานเรียบร้อยดีด้วยพระเดชานุภาพ มีรับสั่งให้ข้าพเจ้าเข้ามาเฝ้าพระองค์ ทูลแสดงให้พระองค์ทรงทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้ามีความนับถือรักใคร่ในพระองค์อันสูงศักดิ์ ด้วยพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าได้ทรงรักโดยเต็มในคุณวิเศษของพระองค์ พระปัญญาในการปกครองของพระองค์ และพระปรีชาที่ได้ทรงจัดการถิ่นฐานบ้านเมืองให้สะอาดงดงาม เรียบร้อยแผ่ไปทั่วพระราชอาณาเขต ซึ่งพระองค์ได้มีพระทัยปรารถนาให้พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าทราบโดยราชทูตของพระองค์ และทางพระราชไมตรีของพระองค์ที่ได้มีกับพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้า ก็ได้แสดงให้เห็นชัดโดยความบำรุงต่อ ๆ มาที่พระองค์ได้ทรงโปรดพระราชทานแต่ชนซึ่งเป็นไพร่ฟ้าพลเมืองของพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้า และเป็นสำคัญนั้นที่พระองค์ทรงบำรุง คือ สังฆราชที่เป็นผู้แทนของพระผู้เป็นเจ้า พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าได้ทรงทราบชัดอยู่เสมอ ในผลแห่งความนับถือซึ่งพระองค์ได้มีต่อพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้า จึงได้มีพระทัยปรารถนาจะแสดงตอบแทนการนี้ ซึ่งมีอยู่ในอำนาจของพระองค์ท่าน ด้วยพระราชดำริอันนี้พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าจะวิสาสะกับพระองค์ โดยให้ชนที่เป็นไพร่ฟ้าพลเมืองของพระองค์ท่านเข้ามาตั้งการค้าขายที่ในกรุงนี้ให้วัฒนาเจริญมากขึ้น และจะทรงแสดงการพระราชไมตรีอันสนิทให้เป็นที่หมายทุกสิ่งทุกอย่าง ที่จะให้สองพระนครมีความสามัคคีต่อติดสนิทรักใคร่กัน ให้ปรากฏไปยืดยืนยาวไปในอนาคตกาล ด้วยทางระหว่างสองพระนครนั้นไกลกันมาก ก็แต่จะไม่มีการสิ่งใดที่จะทำให้การที่ทรงพระดำรินี้สนิทติดต่อ

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า 3 pieds de long หรือราว ๙๐ เซนติเมตร

[๒] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียน และฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ไซรเออร์ (เทวะ)

กันกับพระองค์ได้ ก็ด้วยมีพระทัยพร้อมอาศัยด้วยรสที่จะถือสิ่งที่เชื่อที่เป็นที่พึ่งได้อย่างเดียวกัน ด้วยการสำคัญอันนี้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าของข้าพเจ้าที่มีพระปรีชาปัญญาและความสว่างมาก ก็ได้ทรงชี้แจงแนะนำให้พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายที่เป็นทางพระราชไมตรีกับพระองค์ท่าน พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าจึงได้มีพระทัยปรารถนาให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาถวายแด่พระองค์ ว่าเป็นของพระองค์ท่านเองให้ทูลแด่พระองค์ พระองค์ท่านขอต่อพระองค์ ด้วยได้เป็นมหามิตรอันสนิทกัน และด้วยประโยชน์ที่พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าได้คิดจะให้มีต่อพระองค์ ซึ่งพระองค์มีพระเดชานุภาพอันจริง ๆ ให้ทรงพระราชดำริว่าอธิก[๑] อำนาจซึ่งพระองค์ได้มีอยู่นั้นจะถือได้อย่างเดียวก็จากพระผู้เป็นเจ้าอันเที่ยงแท้ซึ่งปกครองสวรรค์และพิภพ ด้วยการนี้เป็นเหตุที่ควรจะคิดสำคัญมากกว่าที่จะนมัสการเทวดาซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในบุรพทิศ และไม่มีอำนาจที่จะพูดได้เลย ความรู้และเวทนาของพระองค์นั้นทรงพระดำริไปก็คงจะได้พบไม่เป็นเปล่าดอก ไม่ผิดเลย แต่การนี้คงจะได้ทรงทราบชัดมาก ถ้าพระองค์จะมีพระทัยจะฟังจากสังฆราชและพวกมิชชันนารีที่เขาได้อยู่ที่นี้ในเวลานี้

อนึ่ง จะเป็นข่าวอันรับรองโดยดีที่ข้าพเจ้าจะได้ทูลแด่พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวของข้าพเจ้าให้ทรงทราบว่า พระองค์ได้ทรงตามเห็นชอบด้วยตามจริงอันนี้ แล้วได้ทรงรับคำสอนตามคริสต์ศาสนาดังนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าก็จะมีความนับถือรักใคร่ในพระองค์ทวีมากขึ้น แล้วจะได้ทำให้ชนซึ่งเป็นไพร่ฟ้าพลเมืองของพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้ามีความเชื่อมาก รีบเข้ามาในพระราชอาณาเขตของพระองค์ แล้วจะทำให้พระองค์มีพระเกียรติยศมากขึ้นอีก พระองค์จะได้มีความสุขเกษมในสรวงสวรรค์ ภายหลังที่พระองค์ได้ดำรงครอบครองแผ่นดินโดยความเจริญแล้ว

คำกราบบังคมทูลนี้ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์แปลถวายแล้ว ข้าพเจ้าได้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินสยามว่า พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวของข้าพเจ้าได้โปรดให้บาทหลวง เดอ ชัวซี มาด้วยกับข้าพเจ้ากับผู้ดีด้วย ๑๒ นาย แล้วข้าพเจ้าทูลถวายตัวเขาทั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เชิญพระราชสาส์นจากมือบาทหลวง เดอ ชัวซี คิดจะถวายดังเช่นข้าพเจ้าได้พูดตกลงไว้ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ซึ่งไปเฝ้าด้วยข้าพเจ้า คลานเข้าไปด้วยมือกับหัวเข่า เรียกข้าพเจ้าแล้วบุ้ยชี้ให้ข้าพเจ้ายกแขนเชิญพระราชสาส์นขึ้นให้ถึงพระเจ้าแผ่นดิน แต่ข้าพเจ้าทำเป็นไม่ได้ยินนิ่งเสียอยู่ทีหลัง พระเจ้าแผ่นดินทรงพระสรวล และทรงลุกขึ้นก้มพระองค์ลงมารับพระราชสาส์นที่อยู่บนพานทอง แล้วก็ทรงประทับอิงให้เห็นทั่วทั้งพระองค์ เมื่อทรงหยิบพระราชสาส์นแล้ว ข้าพเจ้าก้มศีรษะลงถวายคำนับอย่างต่ำ แล้วกลับมายังที่นั่ง

---

[๑] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๒ ว่า อิทธิ แปลว่า อำนาจ ส่วนคำว่า อธิก แปลว่า ยิ่ง เกิน มาก เพิ่ม เลิศ

อนึ่ง ในเรื่องราวของเมอสิเยอร์ ลา ลูแบร์[๑] ซึ่งแต่งหนังสือเรื่องเมืองสยามกล่าวการด้วยถวายพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แด่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามมีความต่อไปดังนี้ ว่าพระที่นั่งโธรนฤๅบัญชรซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงประทับนั้น ยกสูงกว่าพื้นท้องพระโรง ๙ ปิเยด์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ราชทูต ได้ลุกออกจากที่นั่งที่ในท้องพระโรงรีบเดินเข้าไปข้างหน้าแล้วเหยียบเข้าไป ๓ ชั้น ยกพานทองที่ใส่พระราชสาส์นชูขึ้น แต่สูงหาถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ พระเจ้าแผ่นดินทรงพระสรวลเสด็จลุกขึ้นก้มพระองค์เหยียดพระหัตถ์ลงมาที่พานทอง รับพระราชสาส์นจากราชทูต ราชทูตมิได้ส่งพระราชสาส์นให้แก่เสนาบดีที่จะนำเข้าไปถวายซึ่งเป็นธรรมเนียมมาแต่เดิมนั้น และ ลา ลูแบร์ได้ว่า เมื่อราชทูตถวายพระราชสาส์นแด่พระเจ้าแผ่นดินสยามนั้น ชั้นที่ก้าวขึ้นไปนั้นก็สูงพอดีที่จะไม่เสียพระเกียรติยศที่ต้องก้มพระองค์ลงมารับพระราชสาส์นดอก

อนึ่ง สำเนาพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เจริญทางพระราชไมตรีมาถึงพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีความตามคำแปลดังนี้ว่า เจริญทางพระราชไมตรีมาในเจ้าผู้ประเสริฐอันสูงสุด มีมหามิตรอันใหญ่ยิ่ง เป็นมิตรที่รักใคร่อันดีของเรา ขอให้พระผู้เป็นเจ้าให้ความเจริญแก่พระองค์อันใหญ่ยิ่ง โดยมีมงคลโชคดีเป็นที่สุด โชคดีตลอดต้นตลอดปลาย เราได้ทราบด้วยการที่ถูกอันตรายของทูตซึ่งพระองค์ได้แต่งให้มาเจริญทางพระราชไมตรีแก่เราในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๑ ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๓ เราได้ทราบความจากพวกมิชชันนารีที่ได้กลับมาจากกรุงสยามกับหนังสือ ซึ่งเสนาบดีของเราได้รับจากชนที่ปรากฏว่าได้รับราชการของพระองค์ ว่าพระองค์มีพระทัยยินดีมีความปรารถนาจะเป็นไมตรีด้วยกับเรา การที่จะตอบความนี้เราได้เลือก เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เป็นราชทูตของเราเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีแด่พระองค์ และทูลให้พระองค์ทราบถึงความปรารถนาของเรา ที่จะตั้งดำรงพระราชไมตรีให้สนิทติดต่อกันในระหว่างพระองค์กับเรา เราจะมีความยินดีเป็นอันมากที่จะพบโอกาสจะแสดงความขอบใจของเราแด่พระองค์ ที่ได้ทรงบำรุงแก่สังฆราชและบาทหลวงคาทอลิกที่ได้เข้ามาสอนคริสต์ศาสนาแก่หมู่ชนซึ่งเป็นไพร่ฟ้าพลเมืองของพระองค์ ความนับถืออันสำคัญของเราแก่พระองค์นี้ ตั้งให้เรามีความปรารถนาเป็นอันใหญ่ ที่ควรพระองค์เองจะอาจทรงฟังพวกมิชชันนารีทั้งหลายและเรียนจากเขา วิธีที่จริงและการอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาที่เป็นบุญอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งให้รู้จักพระผู้เป็นเจ้าที่เที่ยงแท้ที่ท่านได้ยอมให้พระองค์เสวยสิริราชสมบัติ มีเกียรติยศปรากฏมานมนาน และท่านผู้เดียวที่จะให้พระองค์ได้เสวยบรมสุขภายในภายหน้า เราได้มอบสิ่งของบางสิ่งซึ่งเป็นของประหลาดในกรุงของเราให้กับราชทูตของเรามาเป็นของบรรณาการที่เขาจะได้ถวายแด่พระองค์ให้เป็นที่หมายแห่งความนับถือของเรา แล้วเขาคงจะทูลชี้แจงให้พระองค์ทราบว่าสิ่งไรที่เป็นความปรารถนาอันใหญ่ของเรา ที่จะเป็น

---

[๑] Monsieur de La Loubère เป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เดินทางมาสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ – ๒๒๓๑ ความที่เป็นตัวเอียงนี้ ไม่ปรากฏในต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เพิ่มเติมจากหนังสือราชอาณาจักรสยามของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์

ผลประโยชน์แห่งไพร่ฟ้าพลเมืองของเราทั้งหลายในการค้าขาย เราขอให้พระผู้เป็นเจ้าปกครองพระองค์ด้วยความสุขทุกประการเทอญ

พระราชสาส์นนี้ส่งมาแต่วังแวร์ซายส์ วันที่ ๒๑[๑] มกราคม ในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๕ ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๗

เราขอเป็นมิตรอันแน่แท้ สนิทติดต่อกับพระองค์

(ลงชื่อเสนาบดี) กอลแบรฺต[๒]

(ลงพระนาม) หลุยส์

แล้วพระเจ้าแผ่นดินสยามจึงมีพระราชปฏิสันถารถามถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส และพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง แล้วมีพระราชปฏิสันถารว่า พระองค์คงจะลองทำให้ถูก[๓] ทางที่จะให้เป็นที่ชอบพระทัยพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วยในการที่กล่าวขอนั้น

ในเวลาที่เฝ้านั้น สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสเฝ้าอยู่ที่นั้นด้วย ได้เป็นล่ามทูลแด่พระเจ้าแผ่นดินกับตัวข้าพเจ้า พระเจ้าแผ่นดินสยามนั้นทรงมงกุฎประดับเพชรติดกับหมวกเหมือนดังเช่นทหารแดรกูนของเราได้ใส่ ทรงพระภูษาลายทองดอกไม้อย่างงาม และทรงพระเกยูร ทองพระกรซึ่งประดับเพชร และทรงพระธำมรงค์เพชรครบพระองคุลี พระเจ้าแผ่นดินพระชันษาปรากฏประมาณ ๕๕ พรรษา พระรูปโฉมงามดี พระฉวีติดจะดำแดงเหมือนอย่างบรรดาราษฎรที่อยู่ในอาณาเขตของพระองค์ พระอาการเป็นที่น่ารัก พระอากัปกิริยาทรงพระประพฤติเรียบร้อย และทรงกล้าหาญ ทรงพระปรีชาสามารถอันใหญ่ที่ปกครองพระราชอาณาเขตเป็นอันดี มีพระทัยกว้างขวางโอบอ้อมอารี มีพระทัยรักศิลปศาสตร์ วิชาการช่าง ถ้าจะสรรเสริญโดยความสั้น ๆ ก็พระองค์เป็นเจ้าโดยอำนาจปัญญาอันประเสริฐวิเศษยิ่งใหญ่ของพระองค์เอง ได้ทรงละทิ้งธรรมเนียมเก่าที่เป็นที่เร่อร่าน่าเกลียดซึ่งมีอยู่ในพระนครเสียมาก และพระองค์ได้ทรงยืมธรรมเนียมต่างประเทศ มีชาติยุโรปเป็นสำคัญ บรรดาธรรมเนียมใด ๆ ที่พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นการดีมีประโยชน์ที่จะให้เป็นพระเกียรติยศในพระองค์ และเป็นความสุขในราษฎรของพระองค์ ก็โปรดให้ตั้งเป็นธรรมเนียมใช้ทั่วกันไป

---

[๑] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า วันที่ ๑

[๒] Colbert ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการคลังในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการคลังและกฎหมาย นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดส่งเสริมพระเดชานุภาพของกษัตริย์โดยการส่งกองเรือฝรั่งเศสไปยังภูมิภาคต่าง ๆ อีกด้วย ทั้งยังได้จัดตั้งราชบัณฑิตยสภาฝรั่งเศสขึ้น เพื่อรวบรวมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสาขาต่าง ๆ มาไว้ในราชสำนัก

[๓] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ทุก ๆ

เมื่อเวลาเสด็จออกเฝ้าอยู่นั้น มีขุนนางประมาณ ๘๐ คนที่ในท้องพระโรง หมอบกราบเอาหน้าลงกับดินทุกคน และแต่งตัวด้วยเครื่องแต่งตัวอันงดงาม แต่ไม่ได้ใส่ถุงเท้า รองเท้า ทุก ๆ คนมีหีบใส่หมากบุหรี่ด้วยของเหล่านี้เป็นที่หมายตำแหน่งยศ ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้าสักชั่วโมง ๑ แล้วปิดพระบัญชร และเสด็จขึ้น ข้าพเจ้าก็กลับมา ที่ท้องพระโรงนั้นยกพื้นมีอัฒจันทร์ประมาณ ๑๒ - ๑๓ ก้าว ในท้องพระโรงนั้นเพดานและผนังเขียนลายทองตลอด พื้นปูพรมอย่างดี ข้างในท้องพระโรงมีอัฒจันทร์ขึ้นสองข้างเข้าไปในพระมหามณเฑียร ในระหว่างอัฒจันทร์มีม่านสองไขเป็นหน้าต่าง หน้าม่านออกมานั้นมีฉัตรใหญ่ ๓ คัน ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ตั้งแต่พื้นจนถึงเพดาน ทำด้วยผ้าทอง คันฉัตรปิดทอง ฉัตรคันหนึ่งตั้งอยู่กลางพระบัญชร อีกสองคันนั้นอยู่คันละข้าง ดูตรงไปที่พระบัญชรเห็นพระที่นั่งโธรน พระที่นั่งโธรนนี้พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จออกรับข้าพเจ้า แล้วเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้พาข้าพเจ้าเที่ยวดูทั่วพระราชวัง ข้าพเจ้าได้เห็นช้างเผือก อาหารที่กินและดื่มนั้นใส่ภาชนะพานทองทั้งนั้น แล้วข้าพเจ้าได้เห็นช้างอื่น ๆ ที่งดงามอีกหลายช้าง ครั้นดูทั่วแล้วข้าพเจ้าจึงกลับมาที่พัก มีการรับเหมือนเมื่อขึ้นไป เรือนที่พักนั้นตกแต่งประดับประดางดงามดี ตัวข้าพเจ้าและพวกที่มาด้วยก็ได้อยู่เป็นสุขสำราญ

วันที่ ๒๒ ตุลาคม พระเจ้าแผ่นดินสยามได้พระราชทานผ้าเยียรบับเข้มขาบหลายพับ เสื้อญี่ปุ่นหลายตัว และกระดุมทองสำรับ ๑ ให้ข้าพเจ้า แต่พวกที่มาด้วยข้าพเจ้านั้น พระราชทานผ้าปักทองปักเงินหลายพับ ของนี้เป็นธรรมเนียมในพระราชประเพณีสำหรับบ้านเมืองที่พระราชทานให้เมื่อทูตมาถึง จะได้แต่งตามธรรมเนียมอย่างสยาม ตัวข้าพเจ้าเองนั้นหาได้เอาผ้านี้ตัดเป็นเสื้อใส่ใช้สอยไม่ แต่พวกที่มาด้วยข้าพเจ้าได้ตัดใส่ใช้ตามธรรมเนียมทุกคน

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จขึ้นไปเมืองละโว้ คือ เมืองลพบุรีซึ่งเป็นพระราชวังที่พัก ประทับแรมอยู่แปดเดือนเก้าเดือนในปีหนึ่ง ทางตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาไปเป็นทาง ๒๐ ลิเยอ[๑]

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ข้าพเจ้าได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเมืองลพบุรี[๒] และพักนอนตามทางซึ่งมีเรือนรับรองที่ปลูกรับดังเช่นที่ครั้งเมื่อข้าพเจ้าแรกขึ้นมาจากเรือจนถึงพระนคร เรือนรับรองนั้นปลูกเคียงกับพลับพลาที่เสด็จประทับ เมื่อเสด็จขึ้นไปประพาสเมืองลพบุรี ข้าพเจ้าได้อยู่ที่นั้น ๒ วัน พลับพลานั้นได้สร้างโดยอย่างดีเป็นของงามตามราชอาณาจักรสยาม และได้มาถึงเมืองลพบุรี

วันที่ ๑๘ เวลาเช้า เมื่อขึ้นไปบนเมืองนั้นได้เดินไปตามสวน ในสวนนั้นมีน้ำพุหลายแห่ง เดินไปอีก ๕ - ๖ ก้าว ไปถึงที่ตึกมีห้องสูง แล้วได้พบวัดและมีห้องนอนสำหรับคนที่ไปด้วยข้าพเจ้า

---

[๑] ผู้แปลอธิบายว่า ประมาณ ๖๐ ไมล์

[๒] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่าละโว้ (Louvo/Lavo) ซึ่งหมายถึงเมืองลพบุรี

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พระเจ้าแผ่นดินสยามโปรดให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ในเวลาบ่าย ข้าพเจ้าขี่ช้าง แต่ได้พบเห็นก้าวโยกนักไม่มีความสุขเลย คิดว่าขี่ม้าเดินเสีย ๑๐ ลิเยอ ดีกว่าขึ้นขี่บนหลังสัตว์เหล่านี้อีก

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน เจ้าพระยาวิชาเยนทร์แจ้งความกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามโปรดให้มีการสนุกเล่นให้ข้าพเจ้าดู มีช้างชนกัน และโปรดให้ข้าพเจ้าพากัปตันนายเรือของข้าพเจ้าไปด้วย กัปตันชื่อ เมอสิเยอร์ เดอ โวดริกูรต์[๑] คนหนึ่ง อีกคนหนึ่งชื่อ เมอสิเยอร์ เดอ ฌัวเยอซ[๒] ข้าพเจ้ากับกัปตันนั้นขึ้นขี่ช้างไป พระเจ้าแผ่นดินสยามมีรับสั่งให้กัปตันไปเฝ้าแล้วตรัสว่า ทรงยินดีที่เขาได้เป็นกัปตันที่ ๑ ของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่ได้เข้ามาในพระราชอาณาเขต และทรงไว้ใจว่า เมื่อกลับไปนั้น ขอให้มีโชคดีดุจได้เข้ามาถึงนี่ แล้วพระราชทานกระบี่ให้คนละเล่ม กระบี่นั้นด้ามแลโปร่งทำด้วยทองคำ ฝักบั้งทอง แลสายสะพายปักทองกับเสื้อเยียรบับเข้มขาบ มีกระดุมทองใหญ่ แต่เมอสิเยอร์ เดอ โวดริกูรต์ เป็นกัปตันใหญ่ ได้ของพระราชทานงามดีมีราคามากกว่าอีกคนหนึ่ง แล้วจึงรับสั่งว่าให้มีใจระวังข้าศึกศัตรูไปตามทาง กัปตันนั้นจึงได้กราบทูลว่า พระองค์ก็ได้พระราชทานอาวุธให้ป้องกันตัว เขาคงจะต่อสู้ข้าศึกโดยดีกลับเป็นหน้าที่ของเรา กัปตันที่ได้ทูลนี้อยู่บนหลังช้างหาได้ลงมาไม่ และข้าพเจ้าเห็นว่าที่คิดว่าจะมีชนช้างนั้น เพราะทรงปรารถนาจะพระราชทานสิ่งของเหล่านี้แก่กัปตันก่อนคนยุโรปอื่น ๆ ที่มาเฝ้า การนี้เป็นที่หมายสำคัญแห่งความปรารถนาซึ่งทรงแสดงให้แก่ชาติฝรั่งเศส

วันอาทิตย์เป็นวันที่ ๒ ธันวาคม เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้ส่งของกำนัลมาให้ข้าพเจ้าและบาทหลวง เดอ ชัวซี และพวกที่มาด้วยข้าพเจ้า สิ่งของที่เป็นกำนัลนั้น คือเครื่องกระเบื้องถ้วยชามอย่างดี กำไลมือขวดจีน เสื้อญี่ปุ่น เครื่องเงินอย่างญี่ปุ่น เครื่องเงินปรุอย่างดีฝีมือญี่ปุ่น พลอย นอแรด และของประหลาดอื่น ๆ อีกที่เป็นของสำหรับประเทศ

วันที่ ๑๑ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ไปดูจับช้างเถื่อน พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จทอดพระเนตรในที่นั้นด้วย ได้รับสั่งให้ขุนนางสองคนมาพาตัวข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า มีรับสั่งถึงการต่าง ๆ แล้วทรงขอข้าพเจ้าให้ยอมให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา มาร์[๓] ซึ่งเป็นนายช่างอยู่ช่วยในการทำป้อมที่ในกรุง ข้าพเจ้าได้ทูลกับพระองค์ท่านว่า ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยแต่สักนิดเลย ว่าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวของข้าพเจ้าจะทรงเห็นชอบทีเดียวในการที่ข้าพเจ้าจะให้นายช่างอยู่ ด้วยว่าผลประโยชน์ต่าง ๆ ของพระองค์นั้น ได้เป็นที่รักของพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าเหมือนกัน และคนที่มีปัญญาฉลาดนี้ คงจะทำการให้เป็นที่ชอบพระทัยไม่ให้เสียได้ ครั้นทูลแล้ว

---

[๑] Monsieur de Vaudricourt

[๒] Monsieur de Joyeuse

[๓] Monsieur de la Mare

ข้าพเจ้าก็สั่งให้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา มาร์ อยู่รับราชการที่ในกรุงสยาม แล้วพระเจ้าแผ่นดินสยามได้มีพระราชประสงค์อยากจะรับสั่งด้วยกับเขา แล้วพระราชทานเสื้อเยียรบับแก่เขาตัวหนึ่ง ด้วยคิดว่าจะกลับไปลงเรือเพลาพรุ่งนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ถวายตัวพวกที่มาด้วยข้าพเจ้า เขาทั้งหลายก็ถวายคำนับ แล้วพระเจ้าแผ่นดินก็มีพระทัยปรารถนาให้เขาไปมีความเจริญสุขสบาย สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้ขอให้ถวายตัวบาทหลวง เดอ ลียอนน์ และบาทหลวง เลอ วาเชต์[๑] พวกมิชชันนารีทูลลา ด้วยเขาจะกลับไปยังกรุงฝรั่งเศสกับข้าพเจ้า แต่ทรงตอบมาว่าที่นี้ไม่ใช่วังทรงประทับ และทรงเห็นว่าพวกมิชชันนารีเหล่านี้เหมือนอย่างบุตรของพระองค์ท่าน ควรจะไปเฝ้าทูลลาในวังที่ประทับจึงจะชอบ แล้วก็เสด็จกลับ ข้าพเจ้าก็ตามเสด็จไปถึงชายป่า

วันพุธที่ ๑๒ ธันวาคม พระเจ้าแผ่นดินสยามโปรดให้ข้าพเจ้ามียศเฝ้าทูลลาอีกครั้งหนึ่ง รับสั่งว่ามีพระทัยยินดีในตัวข้าพเจ้า และทั้งการที่ได้มาเจรจาด้วยทั้งสิ้น แล้วพระราชทานข้าพเจ้า พานทองใหญ่ใบ ๑ ซึ่งเรียกว่าบอสแซตต์[๒] เป็นที่หมายยศอันสูงสุดเสมอเท่ากันกับพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้โปรดตั้งให้เป็นดุ๊ก[๓] แล้วพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งว่าที่มิได้ให้เป็นทางราชการนั้น เพราะว่าบางส่วนจะไม่เป็นที่ชอบแด่ตัวข้าพเจ้า ด้วยว่าผู้ที่ได้รับยศอันนี้ถึงว่าจะมียศอันสูงสุด ก็ต้องคุกเข่าลงถวายบังคมรับ ในบรรดาพวกคนต่างประเทศที่อยู่ในสำนักนี้ พระเจ้าแผ่นดินสยาม ก็มีแต่หลานเจ้ากรุงกัมพูชาคนเดียว ได้รับที่หมายยศเหมือนเช่นนี้ ซึ่งได้ให้มีตำแหน่งยศเป็นออกญาเท่ากันกับดุ๊กที่ในกรุงฝรั่งเศสดังเช่นข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ได้มีน้ำพระทัยดี รับสั่งการที่เป็นคำนับยินดีในตัวข้าพเจ้ามาก แต่ข้าพเจ้าไม่อาจพูดซ้ำอีก ด้วยว่าคงจะปรากฏเป็นการอัศจรรย์ประหลาด ไม่เป็นที่เชื่อถือได้ ตลอดในเวลาระยะทางที่ข้าพเจ้าได้เข้ามาด้วยราชการทูตนี้ พระองค์ท่านได้ทรงแสดงแก่ข้าพเจ้าในเกียรติยศทุก ๆ อย่าง ด้วยมีพระราชดำริว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้แทนของพระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้รับความปราศรัยต้อนรับโดยสุภาพเรียบร้อย แต่เสนาบดีและข้าราชการทั้งสำนักนี้ของพระเจ้าแผ่นดินสยามเหมือนกัน บาทหลวง เดอ ลียอนน์ และบาทหลวง เลอ วาเชต์ ก็ได้ทูลลาแด่พระเจ้าแผ่นดินด้วย แล้วทรงประสาทพระพรให้ไปดีมาดีตามทาง และพระราชทานรูปไม้กางเขนทำด้วยทองแลนาก ฐานเป็นเงินให้แก่บาทหลวงคนละอัน ครั้นเมื่อทูลลาออกจากท้องพระโรงแล้ว เจ้าพระยาวิชาเยนทร์พาข้าพเจ้าไปที่ห้องกลางพระราชวัง ห้องนั้นมีน้ำพุอยู่รอบห้อง ข้าพเจ้าได้พบที่ห้องนั้นตั้งโต๊ะมีของเลี้ยงเป็นอันดี พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องเสวยมาจากโต๊ะหลวงให้ข้าพเจ้า ๓ สิ่ง ๆ หนึ่งเป็นข้าวหุงประดับประดางดงาม อีก ๒ สิ่งนั้นเป็นปลาเค็มแห้งมาจากเมืองญี่ปุ่น ประมาณบ่าย ๕ โมงกลับจากพระราชวังขึ้นเสลี่ยงมีคนหาม ๑๐ คนมาลงเรือ ขุนนางที่มาส่ง

---

[๑] le Vachet

[๒] Bossette

[๓] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสว่า Cordon bleu แปลว่า พ่อครัวชั้นหนึ่ง

ข้าพเจ้านั้นโดยมากขี่ม้าทั้งนั้น แล้วมาลงเรือของเขาทั้งปวงประมาณ ๑๐๐ ลำ ทางที่ข้าพเจ้าไปนั้นมีทหาร ช้าง และแขกขี่ม้ายืนเป็นแถวตลอดทาง แล้วข้าพเจ้าออกจากเมืองลพบุรี

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ ข้าพเจ้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๓ ยาม พระราชสาส์นและราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินสยามซึ่งทรงแต่งให้ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมากับข้าพเจ้า แต่เชิญลงเรือกิ่งเป็นอันงาม มีเรือตามอีกหลายลำ พระเจ้าแผ่นดินสยามได้พระราชทานให้ข้าพเจ้าอีก เครื่องกระเบื้องอย่างดี ราคาประมาณ ๖๐๐ - ๗๐๐ เหรียญ มู่ลี่จีน ๒ คู่ ผ้าปูโต๊ะปักทองปักเงินทำมาแต่เมืองจีน ๔ ผืน ไม้กางเขนทำด้วยนาก (ธาตุอย่างดีมีความนับถือมากที่ในกรุงเหมือนกับทอง) รูปเป็นทองคำ ฐานเป็นเงิน ๑ อัน และของประหลาดอย่างที่ในอินเดียอีกต่าง ๆ เป็นอันมาก ด้วยเป็นธรรมเนียมที่ในประเทศที่พระราชทานของให้แก่บรรดาผู้ที่นำเครื่องบรรณาการมาถวาย

ข้าพเจ้าได้แจกเงินบรรดาพวกฝีพายหลวงประมาณ ๘๐๐ - ๙๐๐ เหรียญ และเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นั้น ข้าพเจ้าได้ให้เครื่องเรือนซึ่งข้าพเจ้าซื้อมาแต่กรุงฝรั่งเศส ราคามากกว่าพันดรอน[๑] และเก้าอี้อย่างงาม ๑ เก้าอี้ ข้าพเจ้าได้ซื้อที่กรุงฝรั่งเศสราคา ๒๐๐ ดรอน เป็นของกำนัลเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ และท่านผู้หญิงนั้น ข้าพเจ้าได้ให้กระจกกรอบทองประดับพลอย ๑ บาน ราคาประมาณ ๖๐ เหรียญ

อนึ่ง ข้าพเจ้าลืมจะบอกไปว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามได้พระราชทานสิ่งของให้แก่บาทหลวง เดอ ชัวซี เป็นราคาประมาณ ๗๐๐ - ๘๐๐ เหรียญ ของนั้นคือขวดจีนหลายขวด เครื่องเงินปรุทำที่เมืองญี่ปุ่น และเครื่องกระเบื้องหลายสิ่งและของประหลาดอื่น ๆ ที่อย่างอินเดียด้วย

วันที่ ๑๔ ธันวาคม เวลา ๕ โมงเย็น ข้าพเจ้าได้ออกจากกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาวิชาเยนทร์และขุนนางอื่น ๆ อีกหลายนายมากับข้าพเจ้า มีเรือตามด้วยหลายลำ ล่องลงมาถึงเมืองบางกอกรุ่งขึ้นเวลาเช้า

บรรดาป้อมที่ข้าพเจ้าพ้นมา และที่บางกอกได้ยิงปืนใหญ่สลุตข้าพเจ้าทั้งนั้น ข้าพเจ้าหยุดอยู่ที่เมืองบางกอกวันหนึ่ง ด้วยข้าพเจ้าเป็นขุนนางฝ่ายทหาร พระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระทัยปรารถนาจะให้ข้าพเจ้าตรวจดูป้อมต่าง ๆ แล้วทูลไปให้พระองค์ท่านทราบว่าจะแก้ไขทำสิ่งไรอีกบ้าง กับให้เลือกที่จะสร้างวัดด้วย ข้าพเจ้าได้ทำแผนที่แล้วมอบให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ไว้

วันที่ ๑๖ เวลาเช้า ข้าพเจ้าได้ออกจากเมืองบางกอก ขุนนางตามมาด้วยเป็นอันมาก ที่ป้อมนั้นยิงปืนสลุตข้าพเจ้าอีกครั้ง เวลาบ่าย ๔ โมง ได้มาถึงปากอ่าวแล้วลงเรือยาวของเรือรบพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสไปขึ้นเรือที่ข้าพเจ้ามา

---

[๑] ผู้แปลอธิบายว่า ดรอน ๑ ประมาณกึ่งตำลึง หรือประมาณ ๒ บาท

วันที่ ๑๗ เรือรบหลวงของพระเจ้าแผ่นดินสยามลำใหญ่ ซึ่งเชิญพระราชสาส์นและราชทูตที่จะไปเจริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึง ทอดสมอที่ใกล้เรือข้าพเจ้า ๆ ให้เรือของข้าพเจ้าไปรับ ทีแรกพาราชทูต อุปทูตมาขึ้นเรือ แล้วให้กลับไปรับตรีทูตมา และพระราชสาส์นนั้นเชิญลงในบุษบกมียอดแหลมปิดทองเป็นอันงาม พระราชสาส์นนั้นจารึกในพระสุพรรณบัฏแผ่นทองม้วนลงในหีบทอง แล้วได้ยิงปืนคำนับพระราชสาส์นนั้นหลายนัด เชิญขึ้นไว้บนดาดฟ้าเรือ มีเครื่องสูงเศวตฉัตรกั้นอยู่จนวันข้าพเจ้าออกจากเรือ เมื่อพระราชสาส์นประดิษฐานอยู่ที่นั้น ขุนนางทั้งปวงเดินไปเดินมาที่ใกล้พระราชสาส์นแล้วลงกราบถวายบังคมทั้งสิ้น เพราะเป็นธรรมเนียมที่จะแสดงความนับถืออันใหญ่ยิ่งในพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินของเขา

ครั้นรุ่งวันขึ้น เรือรบหลวงที่เชิญพระราชสาส์นและราชทูตมาส่งนั้นได้กลับเข้าไปในลำแม่น้ำ และในเวลานั้นมีกำปั่นอีกลำหนึ่งมาจากพระเจ้ากรุงสยาม ทอดสมอที่ริมเรือข้าพเจ้า กำปั่นนั้นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้มาด้วย

ครั้นรุ่งวันที่ ๑๙ ได้ขึ้นมาหาที่เรือข้าพเจ้า และได้รับประทานอาหารกลางวัน[๑] กับข้าพเจ้า ครั้นรับประทานแล้ว ข้าพเจ้าให้เรือของข้าพเจ้าไปส่ง แล้วข้าพเจ้าให้ยิงปืนสลุตคำนับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ๒๑ นัด และเราทั้งหลายได้จากกันโดยความเสียใจเป็นอันมาก ซึ่งได้ทำการไมตรีกันไว้แล้วแก่กันโดยแข็งแรง ข้าพเจ้ามีความอัศจรรย์ใจเป็นอันมากที่ไม่ได้ข่าวบาทหลวง เลอ วาเซต์ มิชชันนารี และนายทหารฝรั่งเศส แลต้นห้องของข้าพเจ้าเลย ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบว่าเขาได้มาจากกรุงศรีอยุธยาแต่ ณ วันที่ ๑๖ กับด้วยคนชาวสยามที่จะไปด้วยกับราชทูต ๗ นาย กับคนใช้อีกหลายคน ข้าพเจ้าคิดว่าเขาทั้งหลายจะจมน้ำหายไปหมด และข้าพเจ้าตั้งใจคิดว่าจะใช้ใบไปเสียแล้วด้วยมีลมดี

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ บางนายผู้ที่มีชื่อกล่าวมาแล้วได้มาบนเรือข้าพเจ้า แจ้งความว่าน้ำเชี่ยวนักได้พัดเอาเรือไปไกลได้ประมาณ ๔๐ ลิเยอ และต้องปล่อยพวกที่ไปด้วยไว้ที่ฝั่งชายเลนห่างจากที่นี้ประมาณ ๒๕ ลิเยอ แลคิดว่าจะไม่สามารถกลับมาขึ้นเรือไปด้วยกับข้าพเจ้าโดยเร็ว ข้าพเจ้าจึงคิดรอไปว่าจะออกเรือในรุ่งวัน

วันที่ ๒๒ ธันวาคม คริสต์ศักราช ๑๖๘๕ ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๗ ปี ข้าพเจ้าได้ใช้ใบออกจากกรุงสยามกลับไปเมืองฝรั่งเศส

---

[๑] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียน และฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ใช้ว่า ดินเนอร์

แปลพระราชสาส์นพระสันตะปาปาเกลม็องต์ที่ ๙[๑]

เจริญทางพระราชไมตรีมาในพระเจ้าแผ่นดินสยามจากภาษาอังกฤษต้นฉบับเป็นภาษาละติน มีความว่า เจริญทางพระราชไมตรีมายังพระเจ้าแผ่นดินผู้บริสุทธิ์ใสยิ่งที่สุด ความสุขและความสว่างจากทิพยกรุณาจงมีแด่พระองค์ เราได้ทราบโดยความยินดีว่า อาณาจักรของพระองค์มีความมั่งคั่งบริบูรณ์อยู่เสมอ แต่ไม่สู้จะเจริญ ในรัชกาล[๒] ของพระองค์สิ่งซึ่งต้องหฤทัยเราให้รู้สึกมากที่สุดนั้นคือ ความกรุณาความยุติธรรม และราชคุณอื่น ๆ ซึ่งชักนำพระองค์ มิใช่แต่ทรงประพฤติยุติธรรมทั่วไป แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดโดยน้ำพระทัยอันวิเศษที่สุดแก่นักเทศน์ผู้ประพฤติ แลสั่งสอนพระเกียรติคุณแก่สัปเยกต์ของพระองค์ ลักษณะศาสนธรรม แลพระผู้เป็นเจ้าอันเที่ยงแท้ อำนาจความใหญ่และกำลังของพระองค์ และพระปรีชาญาณซึ่งยกลอยขึ้น และพระปัญญาซึ่งปกครองแผ่นดินโดยความฉลาด และกิริยาอาการแห่งความดีวิเศษในพระองค์มากกว่าพันได้มีเกียรติยศปรากฏลงพิมพ์ตลอดทั่วทวีปยุโรป แต่มิได้มีผู้หนึ่งผู้ใดประกาศสรรเสริญความดีของพระองค์อันดังมากยิ่งกว่าสังฆราชเดลีโอโปลิส[๓] ไม่

เราได้ทราบจากริมฝีปากของเขาว่าพระองค์ได้พระราชทานที่ดินและสิ่งของเครื่องจะสร้างวัดแก่สังฆราชแห่งเบริธ[๔] ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมศาสนา เป็นที่นับถือของเรา น้ำพระทัยดีเผื่อแผ่ของพระองค์นี้ได้เพิ่มในการดีของพระองค์อีก และเปนที่หมายความกรุณาซึ่งพวกมิชชันนารีทั้งหลายของเราได้เข้ามาตั้งทำการสอนศาสนาในแผ่นดินของพระองค์มานานไม่ได้ความโปรดปรานมาแต่ก่อนเลย สังฆราชเดลีโอโปลิสของเราเต็มไปด้วยความขอบพระเดชพระคุณและความปรารถนาซึ่งศักดิ์สิทธิ์อันร้อนได้เผาอยู่ในใจเสมอที่จะช่วยชีวิตทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ ได้ขอลาต่อเรากลับเข้าไปในพระราชอาณาจักรของพระองค์ เราได้มีใจยินดียอมอนุญาตให้เขากลับเข้าไป เราขอให้พระองค์ปกครองบำรุงให้มีร่มเงาโดยอำนาจ ความยุติธรรม และความกรุณาของพระองค์แก่สังฆราชซึ่งเป็นที่นับถือทั้งสองนี้จากความริษยาเกลียดชังของคนชั่วใจบาป และความดูหมิ่นดูถูกจากศัตรูของสังฆราชทั้งสองนี้ด้วย

สังฆราชนี้จะได้นำบรรณาการของบางสิ่งจากเราถวายพระองค์ แต่ของเหล่านี้ไม่ได้เป็นราคามาก แต่เราขอให้พระองค์ทรงรับไว้เหมือนเป็นพยานแห่งน้ำใจดีอันเที่ยงแท้ของเรา และความนับถืออันใหญ่ซึ่งเราได้มีแด่พระองค์ สังฆราชนั้นจะได้ทูลให้พระองค์ทราบว่าเราได้อ้อนวอนแด่พระผู้เป็นเจ้าซึ่งมีอำนาจใหญ่ไม่มีที่เปรียบทั้งกลางคืนและกลางวัน และในเวลาเดียวนี้ด้วย โดยน้ำใจของเราให้ทรงพระกรุณาเข้าทิพยานุภาพ

---

[๑] Clement IX

[๒] ต้นฉบับหนังสือตัวเขียน ใช้ว่า ราชการ

[๓] Évêque de Héliopolis คือสังฆราชฟร็องซัวส์ ปัลลู

[๔] Évêque de Bérythe คือสังฆราชปิแยร์ ล็องแบร์ต เดอ ลาม็อตต์

แด่พระองค์ให้มีความสว่างในความจริง ด้วยการอันนี้เมื่อพระองค์เสวยสิริราชสมบัติในพิภพโดยนานแล้ว ให้ท่านเรียกพระองค์กลับขึ้นไปเสวยสิริราชสมบัติไปสวรรค์ชั้นบนเทอญ

พระราชสาส์นนี้ ส่งมาแต่กรุงโรม วันที่ ๒๔ สิงหาคม ในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๖๙ ปี (พ.ศ. ๒๒๑๒) ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๓๐[๑] ปี

ในจดหมายเหตุว่า สังฆราชเดลีโอโปลิส ได้เข้ามาถึงกรุงในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๒ (พ.ศ. ๒๒๒๕) ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๓[๒] แล้วได้ถวายพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส มีความในพระราชสาส์นดังนี้

เจริญทางพระราชไมตรีมายังเจ้าอันประเสริฐสูงสุดมีอำนาจอันยิ่งใหญ่ เป็นมิตรรักใคร่อันดีของเรา ด้วยเราได้ทราบว่าพระองค์ได้โปรดรับบรรดาสัปเยกต์ของเราโดยทางไมตรีที่เขาได้พาศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์ของเรามาโดยน้ำใจอันร้อน และเขาได้ตั้งเปิดทางสว่างแห่งสัทธรรมและพระเกียรติคุณให้แผ่ทั่วตลอดอาณาเขตของพระองค์นั้น เรามีความยินดีด้วยมีโอกาสซึ่งจะแสดงความรู้พระคุณในพระองค์ของเรา โดยสังฆราชเดลีโอโปลิส ได้กลับไปยังกรุงสยาม และเขาจะได้ทูลความให้พระองค์ทราบว่าเรามีความขอบพระทัยพระองค์ ที่พระองค์ได้โปรดพระราชทานแก่ตัวเขา และสังฆราชแห่งเบริธ มิใช่แต่ที่พื้นดินเป็นที่อยู่เท่านั้น ได้พระราชทานสิ่งของเครื่องสรรพสัมภาระที่จะสร้างวัด และสร้างเรือนอยู่ด้วย ด้วยว่าสังฆราชเหล่านี้จะเข้ามาตั้งการสอนศาสนาให้เป็นธรรมเป็นประโยชน์ บางทีก็จะต้องอาศัยความยุติธรรมของพระองค์บ่อย ๆ เราจึงได้คิดเห็นควรที่เราขอต่อพระองค์แทนตัวเขา และชนทั้งปวงที่เป็นสัปเยกต์ของเราด้วยในการทะนุบำรุงที่เป็นการดีทุกอย่าง ขอให้พระองค์เห็นแน่ว่า การทะนุบำรุงที่พระองค์ได้โปรดประทานให้แก่เขาทั้งปวงนั้นจะเป็นที่รักของเรานัก เรามีความยินดีที่จะมีช่องแสดงความระลึกคุณพระองค์ของเราด้วย เราขออาราธนาอ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้าให้โปรดช่วยทะนุบำรุงพระองค์ ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐอันสูงสุดมีอำนาจอันยิ่งใหญ่ให้ได้ความสุขตลอดกาลที่สุดเทอญ

(ลงนามเสนาบดี กอลแบรฺต์)

(ลงพระนาม หลุยส์)

---

[๑] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า จุลศักราช ๑๐๓๑

[๒] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า จุลศักราช ๑๐๔๔

พระสันตะปาปาเกลม็องต์ที่ ๙ (Clement IX)

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

มงแซนเญอร์ปิแยร์ ล็องแบร์ต เดอ ลาม็อตต์ พระสังฆราชแห่งเบริธ
(Mgr. Pierre Lambert de la Motte Évêque de Bérythe) ประมุขมิสซังแห่งโคชินจีน

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

มงแซนเญอร์ฟร็องซัวส์ ปัลลู พระสังฆราชแห่งเอลีโอโปลิส (Mgr. François Pallu Èvêque d' Héliopolis in Partibus Infidelium) ประมุขมิสซังแห่งตังเกี๋ยและผู้ปกครองมณฑลยูนนาน กวางเจา ฮูกวง เสฉวน และกวางสีของจีน และลาว

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

มงแซนเญอร์หลุยส์ ลาโน (Louis Laneau) พระสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิส (Èvêque de Métellopolis) ประมุขมิสซังนานกิงกับมิสซังกรุงสยาม

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

ในจดหมายเหตุนั้นมีความว่า ในเวลานี้พวกคาทอลิกได้มีประโยชน์มาก ด้วยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ซึ่งชื่อว่ากงสต็องซ์ ฟอลกง ได้เลื่อนยศเป็นที่สมุหนายก ไปรมมินิศเตอร์กรุงสยามด้วย

ครั้นปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๖[๑] เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ได้เป็นราชทูตจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงสยาม การที่ทูตมานี้มีประสงค์จะให้พระเจ้าแผ่นดินและขุนนางราษฎรเข้ารีตถือศาสนาคริสต์ การที่ทูตมาซึ่งได้แปลไว้ข้างบนนี้แล้ว

ในปีมีคริสต์ศักราช ๑๖๘๐ (พ.ศ. ๒๒๒๓) ตรงกับปีมีจุลศักราช ๑๐๔๑[๒] พระเจ้าแผ่นดินสยามได้แต่งทูตออกไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงฝรั่งเศส ครั้งแรกไปโดยทางแหลมกู๊ดโฮป ตั้งแต่ออกปากน้ำเจ้าพระยาไปแล้วก็ไม่ได้ข่าว สูญไปทีเดียว

---

[๑] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า จุลศักราช ๑๐๔๗

[๒] ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ว่า จุลศักราช ๑๐๓๒ แต่ที่ถูกน่าจะเป็น จุลศักราช ๑๐๔๒

ราชทูตเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ถวายพระราชสาส์นแด่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จดหมายเหตุฟอร์แบ็ง

LE COMTE DE FORBIN ·

Mémoires
DU
COMTE
DE
FORBIN

Chef d'Escadre
Chevalier de l'Ordre Militaire de Saint-Louis
Amiral de Siam

TOME I

A PARIS
A la Librairie Commerciale et Artistique
67, rue de Rochechouart

ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสจดหมายเหตุฟอร์แบ็ง

คำนำ
(ในการพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๘๖)[๑]

การที่ได้นำเรื่องจดหมายเหตุของเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง มาพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวโรทัยนี้ ในชั้นต้นเมื่อแรกสิ้นพระชนม์ลงได้ตกลงกันว่าอยากจะขอพระราชทานเพลิงสำหรับพระศพนี้ในวาระครบห้าสิบวัน ได้ทูลขอให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเรียบเรียงพระประวัติ และเลือกหาหนังสือที่เหมาะมาพิมพ์เป็นที่ระลึก ท่านแนะนำว่าเวลากระชั้นอยู่มาก ทั้งไม่ทราบได้แน่ในขณะนั้นว่าจะหากระดาษมาพิมพ์ได้สักกี่มากน้อยเพียงไร จึ่งควรหาเรื่องที่ไม่ยาวนัก ซึ่งท่านเห็นว่าเหมาะแก่เรื่องจดหมายเหตุรายนี้ เพราะนอกจากไม่ยาวเกินไปยังเป็นเรื่องที่แปลไว้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของโสทรานุชาของกรมหมื่นเทวงศวโรทัย คือ หม่อมเจ้าดำรัสดำรงนั้น ท่านเจ้าของก็ทรงยินดีที่จะประทานเรื่องนี้สำหรับงานของเจ้าพี่ท่านด้วย

เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ผู้เขียนเรื่องนี้เป็นผู้หนึ่งในคณะทูตฝรั่งเศสซึ่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชทรงแต่งตั้งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรียังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในพระนครศรีอยุธยาเมื่อคราวแรกใน พ.ศ. ๒๒๒๗ คณะนั้นเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เป็นราชทูต ฟอร์แบ็งเป็นนายเรือโท เป็นข้าราชการชั้นหนุ่มและเป็นผู้มีสกุลขุนนาง นัยว่าเป็นคนฉลาดปราดเปรื่องว่องไว แต่โทโสร้าย ปากร้าย เมื่อท่านราชทูตจะกลับออกไป สมเด็จพระนารายณ์ฯ ตรัสขอฟอร์แบ็งไว้รับราชการ แล้วทรงตั้งให้เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ต่อมาเกิดผิดใจกันกับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์อ้างว่าทำการนอกเหนือคำสั่ง ฝ่ายฟอร์แบ็งก็ทะนงตัวไม่ยอมอ่อนน้อม วิชาเยนทร์ให้ไปรักษาเมืองบางกอกไว้ แต่เมื่อเกิดกบฏแขกมักกะสันในราชธานี เจ้าหน้าที่ปราบปรามได้แล้วแขกหนีล่องเรือลงไป วิชาเยนทร์ให้ฟอร์แบ็งจับไว้โดยละม่อมแต่กลับเกิดต่อสู้กันเป็นโกลาหล เป็นเหตุให้ฟอร์แบ็งถูกตำหนิอย่างแรงอีก คราวนี้ฟอร์แบ็งขอลาออกจากราชการ วิชาเยนทร์เลยสั่งให้ออกไปให้พ้นภายในสี่สิบแปดชั่วโมง ฉะนั้นจดหมายเหตุนี้จึ่งเขียนด้วยความเคียดแค้น ถ้าอ่านจดหมายเหตุนี้ด้วยวิจารณญาณและโดยรู้พื้นเรื่องฉะนี้แล้ว ก็น่าจะเป็นประโยชน์ไม่น้อย

เจ้าภาพขอถือโอกาสนี้แสดงความสำนึกในพระกรุณาคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงช่วยตรวจ และเพิ่มเติมความในพระประวัติ ขอขอบใจนายศรีวิสารวาจา ฮุนตระกูล กับ ฯพณฯ ว. วิจิตรวาทการ ที่ได้ช่วยเขียนสดุดีเพิ่มเติมมาในพระประวัติ ขอขอบพระคุณพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรที่ได้ทรงช่วยเหลือในการติดต่อขออนุญาตกระดาษต่อเจ้าหน้าที่ และประทาน

---

[๑] ต้นฉบับใช้อักขรวิธีไทยแบบใหม่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งการนำมาพิมพ์ในครั้งนี้ได้ปรับอักขรวิธีเป็นปัจจุบัน รวมทั้งชื่อหนังสือที่ใช้ชื่อว่า “จดหมายเหตุของเชวาลิเอร์เดอะฟอร์บัง” และชื่อเฉพาะบางชื่อ

ความไว้อาลัยมา และขอขอบใจนาย ช. ศรีอมร ที่ได้ช่วยวิ่งเต้นติดต่อกับโรงพิมพ์และตรวจใบพิสูจน์ตลอดจนงานชิ้นนี้สำเร็จทันประสงค์ภายในเวลาอันจำกัดที่สุด ขอขอบพระทัยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เป็นพิเศษ เพราะนอกจากจะทรงแต่งพระประวัติในกรมประทานแล้ว ยังได้ทรงช่วยเหลือในการพิมพ์หนังสือนี้ และในเรื่องอื่น ๆ อีกเป็นนานัปการเหลือที่จะบรรยายได้ พระเมตตาอนุเคราะห์อันพ้นคณนานี้เป็นพระกรุณาธิคุณจับใจบรรดาเจ้าภาพอย่างยิ่ง หาที่สุดมิได้

เพี้ยน เทวกุล ณ อยุธยา และบุตรธิดา

บ้านประแจจีน ในพระนคร

วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๘๖

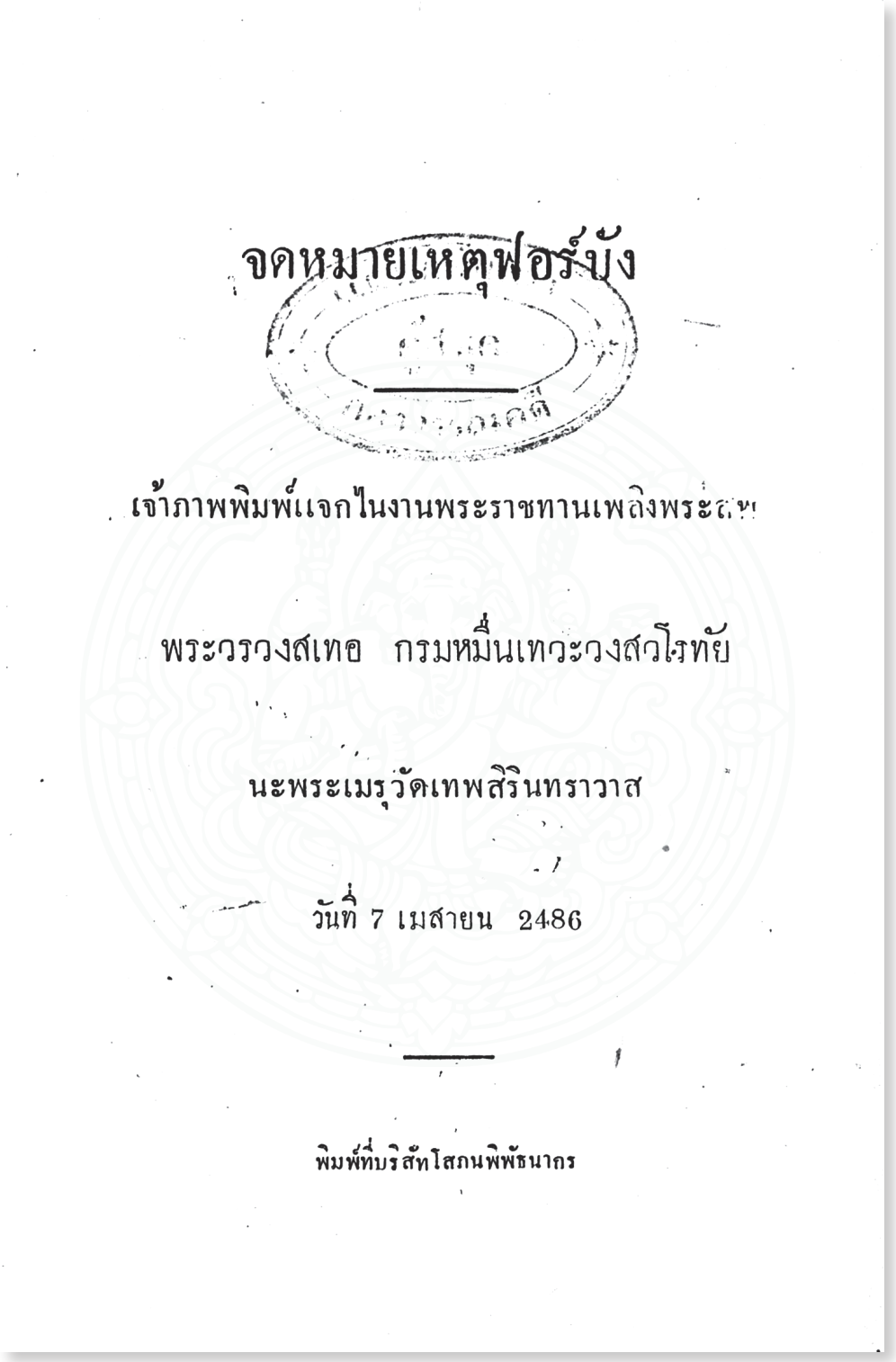

จดหมายเหตุฟอร์บัง

เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระวรวงศเธอ กรมหมื่นเทวะวงศวโรทัย

ณะพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ 7 เมษายน 2486

พิมพ์ที่บริษัทโสภณพิพัฒนากร

ต้นฉบับภาษาไทย “จดหมายเหตุฟอร์บัง” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก

บันทึกความจำ
ของออกพระศักดิสงคราม[๑]

คำนำของผู้แปล[๒]

ออกพระศักดิสงครามผู้นี้ เป็นนายทหารเรือชาวฝรั่งเศส นามเดิม ฟอร์แบ็ง มียศเป็นเชอวาลิเยร์[๓] ก่อนแล้วเลื่อนเป็นก็องต์[๔] ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ พร้อมกันกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งเป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นายทหารเรือผู้นี้ได้สมัครอยู่รับราชการเป็นผู้สร้างป้อมปราการและฝึกหัดทหารสยามตามยุทธวินัยฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงตั้งให้เป็นนายพลผู้บัญชาการทัพเรือและบก[๕] แล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระศักดิสงคราม

ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี[๖] ซึ่งเดินทางมาพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสได้จดลงไว้ในจดหมายเหตุรายวันว่า "*เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ผู้นี้ เป็นเด็กหนุ่มหน้าตาสวยงาม เป็นคนว่องไวใจเร็ว มีเล่ห์กลร้อยเท่าพันทวี คงจะตั้งตัวเป็นคนสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินแน่ เมื่อเดินทางมาด้วยกันนั้น เขาเป็นผู้ดูแลกิจการในเรือทั่วไป เป็นผู้ถือกุญแจห้องเก็บน้ำจืด อันเป็นหน้าที่สำคัญมาก*"

ออกพระศักดิสงครามได้เล่าประวัติของตัวเขาเอง สาเหตุที่เดินทางเข้ามากับราชทูตฝรั่งเศส และยอมอยู่ในประเทศไทย ได้เข้ารับราชการใกล้ชิดพระองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนเจ้าพระยาวิชาเยนทร์อิจฉา ส่งตัวเขาสร้างป้อมปราการที่เมืองบางกอก จับพวกกบฏแขกมักกะสัน และต้นหนเรือค้าขายอังกฤษที่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์กล่าวหาว่าฉ้อพระราชทรัพย์ ออกพระศักดิสงครามได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสยามในครั้งนั้น ได้ขัดใจกันกับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เพราะว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์พยายามทำลายชีวิตของเขา ในที่สุดทนความริษยาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ไม่ได้ จึงกราบถวายบังคมลากลับไปประเทศฝรั่งเศส พอไปถึงบ้านเกิดเมืองเดิมได้ไม่กี่เดือน สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต และสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาบุรุษ

---

[๑] Mémoires du Comte de Forbin, chef d'Escadre, Chevalier de l'Ordre Militaire de Saint-Louis รวบรวมจัดพิมพ์โดย François Girardi

[๒] แปลโดย หม่อมเจ้าดำรัสดำรง เทวกุล

[๓] เป็นคำเรียกของคนที่สังกัดในหน่วยงานนั้น ๆ คล้ายตำแหน่งพลทหาร

[๔] Comte

[๕] ไม่น่าจะเป็นทัพบก

[๖] L'abbé de Choisy บาทหลวง เดอ ชัวซี บาทหลวงเยซูอิตที่เดินทางเข้ามาในสยาม และได้บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้ในหนังสือจดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ - ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๘ - ๒๒๒๙)

ถ้าผู้อ่านจะสังเกตดูข้อความที่ออกพระศักดิสงครามจดลงไว้ในบันทึกความจำ จะเห็นได้ว่าเขาปรักปรำเจ้าพระยาวิชาเยนทร์และชาวฝรั่งเศสแล้ว เลยติชมประเทศไทยทั่วไปด้วย อันเป็นเรื่องที่เราควรรู้ไว้ว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศของเรามีความเห็นว่า ประเทศไทยเป็นอย่างไรในสมัยนั้น ทั้งนี้ จะเป็นด้วยนิสัยของออกพระศักดิสงครามที่รับออกมาเองว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา หรือจะเป็นด้วยถูกเจ้าพระยาวิชาเยนทร์กีดกัน ทำอะไรไม่ได้สมความมักใหญ่ใฝ่สูง มีความแค้นเคือง ก็ติเตียนใครต่อใครรวม ๆ ไปจนลืมตัว

ข้อความในบันทึกความจำของออกพระศักดิสงครามที่ข้าพเจ้าเลือกเก็บมาเขียนมีดังต่อไปนี้

ถึงผู้อ่าน

[โดยเหตุที่ผู้เขียนบันทึกความจำโดยมากมีความมุ่งหมายแต่จะให้ผู้อ่านเห็นแต่เกียรติยศของตนเพียงเท่านี้ จึงไม่ประหลาดใจอันใดที่จะเห็นว่าข้อเท็จจริงอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญนักในงานเขียน ความปรารถนาที่จะพูดถึงตนเองในมุมมองที่ตื่นเต้นโลดโผน และความต้องการที่ผู้เขียนจะสร้างความพึงพอใจให้ผู้อ่าน ผนวกกับการเล่าเรื่องที่เกินความเป็นจริง ก็ยิ่งทำให้เรื่องราวต่าง ๆ เป็นจินตนาการมากเกินไป หรืออย่างน้อยก็มีเหตุการณ์ที่ผิดไปจากข้อเท็จจริง เมื่อผสมผสานกับความผิดพลาดเช่นนี้แล้ว งานเขียนเหล่านั้นก็ไม่ค่อยมีเหตุผลเท่าที่ควร

แต่ก็ยังมีบางคนที่ไม่ได้พรรณนาทุกอย่างเกินความเป็นจริงไป และพยายามเล่าเรื่องโดยไม่ได้ปรุงแต่งอะไร ซึ่งก็อาจทำให้การเล่าเรื่องไม่สมบูรณ์แบบนัก ในบางครั้งจึงเกิดเหตุการณ์ว่า บางคนต่างโต้เถียงกันถึงจุดประสงค์ของนักเขียนที่ซื่อตรงว่าควรจะเป็นเช่นไร ทั้งบางทีแทนที่จะทำให้งานเขียนนี้เป็นที่น่าเชื่อถือใช้ได้ ก็กลับกลายเป็นว่าพวกเขากำลังล่อหลอกให้ผู้อ่านหลงเชื่อ ทำให้ผู้อ่านที่มีความรู้ไม่มากนักก็จะได้รับแต่ข้อมูลที่ผิด ๆ หรือมีความคิดเห็นผิด ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุดังนั้น แทนที่จะได้ใช้เวลากับการอ่านอันจะทำให้ได้เรียนรู้ ก็กลับกลายเป็นใช้เวลาไปกับการอ่านการผจญภัยอันน่าสงสารที่ไม่ได้แก่นสารอะไรมาก

ในเมื่อสิ่งที่เป็นเกียรติยศสูงสุดของผู้ที่ซื่อสัตย์คนหนึ่งจะไม่หลอกลวงสาธารณชนทั้งหลาย][๑] ข้าพเจ้าจึงตั้งใจไว้ว่าจะจดแต่ความจริงลงไว้ในบันทึกความจำนี้ เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้ามีส่วนอยู่ด้วย และที่ได้เห็นด้วยตาเอง ไม่ปิดบังความบกพร่องของตัวข้าพเจ้า ดังที่ผู้อ่านคงจะสังเกตเห็นได้บ่อย ในบันทึกความจำนี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าผู้อ่านคงจะเห็นความสัตย์สุจริตนั้น และถ้าแม้ว่าบันทึกความจำนี้มีความร้ายกาจ ผู้อ่านคงจะอภัยโทษแก่ข้าพเจ้า ผู้ซึ่งเป็นทหารยังไม่ชินกันกับการเขียนและแต่งถ้อยคำอันไพเราะ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายเพียงแต่จะให้ผู้อ่านสดับฟังข้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้เท่านั้น

---

[๑] ข้อความใน [...] คณะกรรมการฯ ได้แปลเพิ่มเติมจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส

ตอนที่ ๑

ข้าพเจ้าเกิดวันที่ ๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๕๖ (พ.ศ. ๒๑๙๙) ที่หมู่บ้านการ์ดานน์[๑] แคว้นโปรว็องส์[๒] ทิศใต้ของฝรั่งเศส[๓] ข้าพเจ้าไม่พักที่จะป่าวร้องให้คนทราบว่า ครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร คนโดยมากทราบดีแล้วว่าตระกูลฟอร์แบ็งนั้นได้ตั้งมาเป็นเวลานานแล้ว มีชื่อเสียงทั้งทางศาสนา การทหาร และตุลาการ

ถ้าความประพฤติเมื่อยังเป็นหนุ่มอยู่เป็นสมุฏฐานที่พึงจะทำนายว่า ข้าพเจ้าจะเป็นคนชนิดไรแล้ว ก็เป็นการแน่นอนทีเดียวที่ใคร ๆ จะเห็นว่าโชคชะตาของข้าพเจ้าในภายหน้านั้น จะเป็นคนที่จะต้องถูกตีและระรานผู้อื่น นิสัยของข้าพเจ้านั้นเป็นคนไม่อยู่นิ่ง ซุกซน ใจร้อน ทำความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ นับครั้งไม่ถ้วน ชอบแต่จะข่มและเป็นหัวโจกเพื่อนเล่นด้วยกัน ถ้าเพื่อนเล่นผู้ใดขัดขืน ข้าพเจ้าจิกผมและชกเตะผู้นั้น ถ้ากำหมัดและตีนยังแรงไม่พอ ข้าพเจ้าก็ใช้ก้อนหินช่วย ล่วงไปไม่ได้กี่วัน บิดามารดาของเด็กที่ถูกรังแกก็มาฟ้องกล่าวโทษข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าจะถูกลงโทษสักเท่าไร ก็ไม่เข็ดหลาบและต่อต้านความเข้มงวดทั้งปวง

วันหนึ่ง ข้าพเจ้าทำผิดอะไรก็ไม่ทราบ ท่านบิดาได้กักขังข้าพเจ้าไว้ในห้อง เมื่อร้องไห้ตะโกนจนไม่มีเสียง ทุบประตูจนเหนื่อยออกมาไม่ได้แล้ว ก็ทำตัวประหนึ่งเป็นบ้า จิกผมตนเองจนหลุดออกมาหลายปอย และเอาหัวชนฝาผนัง เพราะฉะนั้นเมื่อมีคนมาเปิดประตูห้องก็เห็นเลือดไหลโซมตัวข้าพเจ้า หัวแทบไม่มีผมเหลือ และร่างกายเขียวช้ำหลายแห่ง บิดาของข้าพเจ้ามีบุตรหลายคน ท่านถึงแก่กรรมเมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่ เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้จักท่านดีนัก ในครอบครัวอันใหญ่นี้ ข้าพเจ้าเป็นบุตรคนสุดท้อง พอเติบโตมีความคิดก็ต้องพยายามวิ่งหาทางอาชีพเอาเอง เพื่อเพิ่มพูนเกียรติคุณของตระกูลที่เคยเรืองนามมาแล้ว แต่ไม่มั่งคั่งพอที่จะอุปการะข้าพเจ้าได้

เพื่อถึงจุดที่ประสงค์นี้ ข้าพเจ้าไม่มีทุนอะไร นอกจากความกล้าหาญ และความไม่กลัวตาย คุณวุฒิทั้ง ๒ อย่างนี้ ซึ่งมีความจำเป็นสำหรับข้าพเจ้าในหลายโอกาสต่อมา ถ้าไม่มีคุณวุฒินี้แล้ว ก็คงไม่รอดจากความตายอันร้ายกาจตั้งแต่มีอายุเพียง ๑๐ ขวบ เท่านั้น วันหนึ่งสุนัขบ้าซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านตกใจกันมาก ได้วิ่งตรงมายังข้าพเจ้า มันอ้าปากน้ำลายเป็นฟอง ข้าพเจ้าหยุดยืนเตรียมตัวสู้อยู่กับที่ หาได้วิ่งหนีมันไม่ พอมันเข้ามาถึงตัว ข้าพเจ้าส่งหมวกให้มันงับ ต่อจากนั้นข้าพเจ้าได้ปล่อยหมวก ฉวยตีนหลังของมันหิ้วขึ้น แล้วข้าพเจ้าเอามีดกรีดท้องมันจนไส้ทะลักต่อหน้ากลุ่มชนทั้งหลายที่พากันมาช่วยข้าพเจ้า

---

[๑] Gardanne

[๒] Provence

[๓] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสไม่มีคำว่า “ทิศใต้ของฝรั่งเศส” ซึ่งมีเมืองเอ็กซ์ (Aix) เป็นเมืองเอก ผู้แปลต้องการขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการเลี้ยงชีวิตฆ่าสุนัขบ้าตัวนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเยินยอมากเกินไปกว่าเด็กเล็ก ๆ พึงได้รับ จึงนึกว่าตัวเองมีความกล้าหาญนัก และมีความเย่อหยิ่งถึงกับเรียนมารดาว่า ข้าพเจ้าต้องเป็นทหาร ขออนุญาตไปฝึกหัดในกองทัพ มารดาแสดงความขัดข้อง ข้าพเจ้าพูดเซ้าซี้อีก ท่านก็ลงโทษข้าพเจ้าตามควรแก่ความผิด เมื่อถูกลงโทษเช่นนี้แล้วก็มีความน้อยใจเป็นอันมาก จึงหนีออกจากบ้านไปพึ่งพี่ชายซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่หมู่บ้านแซงต์-มาร์เซล[๑] หนทางห่างจากหมู่บ้านการ์ดานน์ ๔ ลิเยอ[๒] พี่ชายเห็นอกเห็นใจด้วยตามควรแก่เหตุการณ์ ซึ่งหมายความว่าไม่ได้ช่วยทำอะไรเลย เมื่อรู้สึกตัวว่าจะถูกส่งกลับไปบ้าน จึงชิงลงมือเสียก่อน ขโมยภาชนะใช้สอยได้สองสามสิ่งแล้ว ก็หลบหนีไปเมืองมาร์แซยย์[๓] ตั้งใจไว้ว่าจะไปสมัครเป็นทหารที่เมืองนั้น ส่วนภาชนะใช้สอยนั้นก็จะนำไปแลกเอาเงินมาซื้ออาหาร แต่ ม. โรมิเยอ[๔] ซึ่งเป็นฮูเกอโนต์[๕] เจ้าของร้านขายเครื่องเงินเห็นตราที่จารึกไว้บนภาชนะใช้สอยนั้นแล้ว จำได้ว่าเป็นตราของตระกูลฟอร์แบ็ง จึงไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานท้องที่ ข้าพเจ้าถูกจับและถูกส่งตัวกลับไปอยู่บ้าน มารดาจึงนำตัวข้าพเจ้าไปฝากไว้เป็นนักเรียนประจำกับนักบวชผู้หนึ่งที่อยู่ใกล้บ้าน

เมื่อมีความคิดที่จะเป็นทหารอยู่ฉะนี้ เป็นเรื่องง่ายที่จะเข้าใจว่า การที่ถูกบังคับให้ไปอยู่กับนักบวชเพื่อศึกษาการศาสนานั้น ย่อมไม่เหมาะกับนิสัยของข้าพเจ้าเลย วันหนึ่ง ท่านนักบวชรูปนี้จะลงโทษข้าพเจ้าเพราะว่าทำความผิดเล็กน้อย ข้าพเจ้าจึงเอาเครื่องเขียนขว้างศีรษะท่าน พอเห็นท่านเดินตรงมายังข้าพเจ้าและเกรงว่าท่านจะลงโทษข้าพเจ้าอย่างหนักด้วยความแค้น ข้าพเจ้าจึงกระโดดจากระเบียงลงไปข้างล่างซึ่งสูงจากพื้นดิน ๑๐ ปิเยด์[๖] ยอมให้ขาหรือแขนหักเสียดีกว่าถูกลงโทษ เพราะว่าข้าพเจ้ารู้สึกว่าความผิดไม่มากพอที่จะถูกลงโทษแรงถึงเพียงนั้น เผอิญโชคดีที่พื้นที่ข้าพเจ้ากระโดดลงไปนั้นมีปุ๋ยกองอยู่ ข้าพเจ้าจึงไม่มีบาดเจ็บอะไรเลย ลุกขึ้นวิ่งหนีกระหืดกระหอบไปจนเกือบขาดลมหายใจ ได้ไปอาศัยอยู่ที่บ้านนายนาวาโท[๗] เดอ ฟอร์แบ็ง-การ์ดานน์ ที่เมืองมาร์แซยย์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาเรือรบ ท่านผู้นี้ได้รับเลี้ยงข้าพเจ้าไว้ด้วยความยินดี ให้เสื้อผ้าแต่งตัวเป็นนักเรียนนายเรือ และให้ลงเรือไปด้วย จึงแต่นั้นมาข้าพเจ้าเริ่มมีนามสมญาว่าเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง

เมื่อคนเรามารับราชการทหารเรือแต่ยังหนุ่มอยู่และมีเลือดร้อนเช่นนี้ อะไรไม่อันตรายเท่ากับระแวงว่าใครจะมาทำร้ายเกียรติศักดิ์ของตน ข้าพเจ้าไม่แนะนำให้ใคร ๆ เอาเยี่ยงอย่างข้าพเจ้า พอเรือรบไปราชการ

---

๑ Saint-Marcel

๒ lieues ผู้แปลใช้ว่า ประมาณ ๔๐๐ เส้น ๑ ลิเยอ เท่ากับ ๔ กิโลเมตร หรือ ๓ ไมล์

๓ Marseille

๔ Romieu

๕ Huguenot เป็นคำเรียกผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศส

๖ pieds ผู้แปลใช้ว่า ประมาณหกศอกครึ่ง ๑ ปิเยด์ เท่ากับ ๐.๓๒๔ เมตร หรือประมาณ ๑ ฟุต

๗ Commandeur de Forbin-Gardanne

เมืองมาร์แซยย์ในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ผจญ คงเมือง คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สงครามครั้งแรก ไปจอดอยู่ที่เมืองซิโยตาต์[๑] ข้าพเจ้าก็ท้านักเรียนนายเรือผู้หนึ่งชื่อกูล็อง[๒] แทงดาบกัน[๓] โดยที่แทบไม่มีสาเหตุบาดหมางอะไรกันเลย ข้าพเจ้าได้เปรียบในการต่อสู้โดยตลอด และสามารถปลดอาวุธของนายเรือผู้นั้นได้สำเร็จ ภูมิใจในชัยชนะ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเพื่อน ๆ จะระแวดระวัง และยำเกรงในการปฏิบัติกับข้าพเจ้ามากขึ้น

ลุงของข้าพเจ้ามีความพอใจมากที่ข้าพเจ้าแทงดาบมีชัยชนะ ส่วนจอมพล เดอ วิวอนน์[๔] ซึ่งเป็นผู้บัญชาการไม่นำตัวข้าพเจ้าขึ้นศาล[๕] ยกโทษให้ข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กเลือดร้อน เมื่อรู้สึกว่าคนดูถูก ก็ยับยั้งสติไว้ไม่ได้ ท่านได้มีความกรุณาเลื่อนข้าพเจ้าเป็นทหารประจำการ[๖] เป็นบำเหน็จความชอบที่มีความกล้าหาญ ข้าพเจ้าได้ไปราชการสงครามในเรือรบอีกหลายลำในสมรภูมิต่าง ๆ แต่ไม่ติดใจที่จะเล่าข้อความพิสดาร เพราะเกรงว่าจะทำให้ผู้อ่านเบื่อ

เมื่อ ค.ศ. ๑๖๗๕ (พ.ศ. ๒๒๑๘) จอมพล เดอ วิวอนน์ ได้รับคำสั่งให้เตรียมทัพ เพื่อไปช่วยเมืองเมสซีน[๗] ที่ถูกศัตรูปิดล้อมไว้[๘] เมื่อท่านแม่ทัพกำลังจัดพลรบอยู่ที่เมืองตูลง[๙] ข้าพเจ้าได้วิวาทกันกับเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้าชื่อ ม. วิลล์โครซ[๑๐] ได้แทงดาบกันอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในชีวิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีชัยชนะ และไม่ถูกขึ้นศาล ต่อไปอีกสองสามวัน ข้าพเจ้าเล่นกีฬาชนิดหนึ่งเรียกว่า “มายล์”[๑๑] กับนายยามชายฝั่งชื่อบิโด[๑๒] ซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้วได้มีปากเสียงกัน ทหารเรือคนนี้จ้องดูหน้าข้าพเจ้าแล้วทำท่าทางหยิ่ง เอามือกระตุกลูกคางข้าพเจ้าล้อเล่นเหมือนเด็ก ๆ (ด้วยข้าพเจ้าไม่สามารถทนต่อการถูกเหยียดหยามชีวิตวัยรุ่นได้) ข้าพเจ้าเอาไม้ “มายล์” ซึ่งมีบ่วงเหล็กอยู่ที่ปลายฟาดหัวทหารเรือคนนั้นโดยแรงจนล้มลงสลบอยู่ที่เท้าข้าพเจ้า ถ้าเพื่อนคนหนึ่งของข้าพเจ้าไม่กระชากไม้นั้นไปจากมือข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าคงตีซ้ำลงไปอีกที ๑ และทหารเรือคนนั้นคงตายคาที่แน่

---

๑ La Ciotat

๒ Coulon

๓ ปัจจุบันคือกีฬาดวลดาบ

๔ Le maréchal de Vivonne

(๕) การแทงดาบกันในครั้งนั้นมีกฎหมายฝรั่งเศสห้าม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนและคดีถึงศาล ผู้นั้นมีความผิดถึงประหารชีวิต

๖ garde de l’étendard

๗ Messine

(๘) ศัตรูนั้นหมายความถึงชาวสเปน ในเวลานั้นฝรั่งเศสกับสเปนทำสงครามกัน

๙ Toulon

๑๐ M. Villecrose

๑๑ Mail เป็นการละเล่นชนิดหนึ่งคล้ายโครเก้ คือ ใช้ไม้ตีลูกกลมให้วิ่งลอดบ่วงที่ปักไว้ที่พื้น สามารถจะเล่นคนเดียวหรือเป็นทีม ทีมละ ๒ คน ก็ได้

๑๒ Bido

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทะเลาะวิวาทกันดังนี้ ก็เนื่องจากความเกียจคร้านอยู่เปล่า ๆ ไม่มีอะไรจะทำ ขณะที่อยู่ที่เมืองตูลง ดูประหนึ่งว่าพวกนายทหารไม่รู้จักที่จะแสวงหางานอะไรให้ผู้น้อยทำ ถึงแม้ว่าทุกแห่งหน พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีโรงเรียนฝึกหัดนักเรียนทหารเรือก็ดี แต่ก็มีคนโดยมากคือพวกที่ถูกบังคับให้เรียนและไม่มีใจที่จะฝึกหัด ยังหาเวลาว่างได้

พอฝึกหัดเสร็จ คนโดยมากก็หันไปเล่นการพนันเพื่อแก้ความรำคาญ เหตุฉะนั้นพวกนายยามฝั่งจึงทะเลาะวิวาทกันทุกวัน วันละหลาย ๆ ครั้ง สหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งชื่อ แซงต์-โปล[๑] ได้เล่นไพ่ “ปีเกต์”[๒] กับเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง[๓] และเล่นได้เงิน ๒๐ เอกู[๔] ข้อยากลำบากนั้น กูร์ดงไม่มีเงินติดตัวที่จะใช้หนี้ได้ และแซงต์-โปลก็เร่งร้อนจะเอาเงินให้ได้ จึงมีปากเสียงกัน เพื่อห้ามไม่ให้ตีรันฟันแทงกันขึ้น ข้าพเจ้าควักเงิน ๒๐ เอกู ใช้แทนกูร์ดง ซึ่งให้คำมั่นสัญญาว่าจะใช้หนี้รายนี้ให้ข้าพเจ้าในเวลาไม่ช้านัก แต่เขาหาถือคำมั่นสัญญานั้นไม่ บางทีอาจจะไม่มีเงิน หรือเป็นคนหวงหนี้ก็ได้ อย่างไรก็ตาม เขาทำนิ่งไม่พูดถึงเรื่องนี้อยู่เป็นเวลานานทีเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าเขาแกล้งทำนิ่ง จึงเตือนให้ใช้หนี้รายนี้หลายครั้ง ทุกครั้งได้รับคำแก้ตัวอย่างเหลวไหลและสัญญาว่าจะใช้ให้ แต่ก็ไม่ใช้ ในที่สุดเห็นว่าผลัดกันเรื่อยไป และข้าพเจ้าต้องการเงินจริง ๆ (อันเป็นธรรมดาที่นักเรียนนายเรือย่อมใช้เงินหมดสิ้นเร็ว) จึงตั้งใจไว้ว่าจะพูดกันให้แตกหักไป ข้าพเจ้าจึงฉวยกระบี่ด้ามเหล็กเดินไปหากูร์ดง และถามว่าจะไม่ยอมใช้เงินให้ข้าพเจ้าแน่แล้วหรือ เขาได้ให้คำตอบดังที่ได้เคยตอบมาแล้วโดยที่ไร้ผล ข้าพเจ้าจึงกระชากกระบี่ด้ามเงินของเขาแย่งเอามาถือไว้ และส่งกระบี่ด้ามเหล็กให้เป็นการแลกเปลี่ยนกันแล้วพูดว่า *“ข้าพเจ้าจะคืนกระบี่ด้ามเงินให้ เมื่อท่านใช้หนี้ข้าพเจ้า”*

ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายวิจารณ์ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ด้วย จริงอยู่เมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นนั้น กูร์ดงยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่มาก แต่เรื่องนั้นเป็นเรื่องที่อื้อฉาวมาก นายเรือเอก เลอ ก็องต์ เดอ เบอยล์[๕] ซึ่งเป็นอาของเขาได้ร้องทุกข์แก่นาวาโท เดอ การ์ดานน์ ท่านผู้นี้ตำหนิโทษข้าพเจ้าและบัญชาให้คืนกระบี่ด้ามเงินเล่มนั้นแก่กูร์ดง แต่นายทหารผู้ฉลาดเหล่านี้ไม่น่าจะผิดพลาด คือ พวกเขาหาได้คิดที่จะให้กูร์ดงใช้หนี้ ๒๐ เอกูแก่ข้าพเจ้าไม่ และข้อที่ร้ายนั้นพวกเขามิได้ให้เราทั้ง ๒ คืนดีกัน ข้อนี้แหละเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องอันเศร้าสลดใจขึ้น ดังที่ผู้อ่านจะได้ทราบต่อไป

เมื่อจัดทัพพร้อมแล้ว เราได้ออกเรือตรงไปเมืองเมสซีน ซึ่งกองทัพสเปนได้ปิดล้อมทั้งทางบกและทางทะเล และตกอยู่ในสภาพที่ใกล้ล่มสลาย เกิดภาวะอดอยากอย่างรุนแรง ธัญญาหารที่มีอยู่เล็กน้อยนั้น

---

[๑] Saint-Pol

[๒] piquet ไพ่ชนิดนี้มี ๓๒ ใบ เล่น ๒, ๓ หรือ ๔ ขาก็ได้

[๓] Gourdon

[๔] écus ๕๐ เอกู เท่ากับ ๑ ชั่ง หรือ ๘๐ บาท เหตุฉะนั้น ๒๐ เอกู จึงเท่ากันกับ ๓๒ บาท

[๕] le Comte de Beuil

ได้หมดลง พวกที่ถูกล้อมต้องต้มหนังเกือกกินเพื่อประทังความอดอยาก หรือกินอาหารอื่นที่น่าขยะแขยงยิ่งกว่า ในขณะที่พวกที่ถูกล้อมกำลังจะยอมแพ้อยู่แล้วนั้น ทัพเรือของเราซึ่งมีเรือเสบียงมาด้วยหลายลำ พร้อมด้วยเรือรบอีก ๙ ลำได้มาถึง เมื่อพวกศัตรูแลเห็นเราก็ลงเรือจากกระโจมไฟแล่นออกมาสู้รบกันเลือดนองทั้งสองฝ่าย ในขณะเดียวกันนั้น เซอวาลิเยร์ เดอ วาลเบลล์[๑] ซึ่งเป็นผู้บัญชาการเรือรบหลวงฝรั่งเศส ๖ ลำที่ถูกปิดล้อมอยู่ในอ่าวนั้น ได้ใช้ใบออกเรือมาสมทบเรา

พอเรือรบศัตรูเห็นดังนั้น ก็ใช้ใบแล่นหนีเราไป ถ้าจอมพล เดอ วิวอนน์ ไล่ติดตามไป ทัพเรือสเปนคงจะรอดพ้นไปไม่ได้ แต่ท่านเห็นว่าการช่วยเหลือเมืองที่ถูกปิดล้อมเป็นภารกิจเร่งด่วนยิ่งกว่า ท่านจึงปล่อยให้ทัพเรือศัตรูหนีไปได้ เว้นแต่เรือรบลำ ๑ เท่านั้นที่เรายึดไว้ได้ พวกที่ถูกปิดล้อมได้โห่ร้องรับรองจอมพล เดอ วิวอนน์ ผู้มีชัย ด้วยความปีติยินดีและมีไมตรีจิตอันดียิ่ง และนับถือท่านให้เกียรติยศเหมือนอุปราชตลอดเวลาที่เขาอยู่ที่เมืองนั้น เมื่อกองทัพเรือได้ปลดปล่อยเมืองเมสซีนแล้ว ขั้นต่อไปคือต้องไล่กองทัพบกและทำลายการปิดล้อม ดังนั้น ท่านจอมพลได้สั่งให้นายยามชายฝั่งซื้อม้า เพื่อให้สามารถติดตามท่านไปได้ เมื่อเลือกเฟ้นม้าได้แล้ว เราได้ออกตีอย่างเข้มแข็งและขับไล่ศัตรูออกจากฐานต่าง ๆ ที่ได้ยึดครองไว้จนหมดสิ้น เมืองเมสซีนทั้งหมดจึงได้รับการปลดปล่อย ต่อมาสักสองสามวันนายพลเรือโท ดูเกนส์[๒] ได้รับคำสั่งให้นำเรือรบขนาดใหญ่และขนาดเล็กอย่างละสองสามลำไปตีเมืองอาโกสโต[๓] เราได้ระดมยิงเมืองนี้อยู่สองสามวัน ทหารที่ขึ้นบกเรียบร้อยแล้วก็เข้าตะลุมบอนยึดเมืองไว้ได้ ต่อจากนั้นไปอีก ๓ วัน ป้อมปราการทุกแห่งก็ถูกยึด โดยเกือบจะปราศจากการต่อสู้ป้องกัน สงครามจึงเสร็จสิ้นลง

เมื่อไม่มีความปรารถนาจะอยู่เปล่า ๆ โดยที่มีตำแหน่งหน้าที่ ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยังอัยการ เดอ ฟอร์แบ็ง ซึ่งเป็นผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นปืน ขอสมัครเป็นพลทหารในกองนั้น ท่านรับข้าพเจ้าไว้ด้วยความเต็มใจ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเคยแต่รับราชการทหารเรือไม่ชำนาญการขี่ม้าเลย คนทั้งหลายจึงเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กหนุ่มที่ยังจะต้องรับการฝึกหัดอีกมาก เคราะห์ร้ายม้าซึ่งเขามอบให้ข้าพเจ้านั้นเป็นม้ามีโรคพุพองซึ่งติดต่อกันได้[๔] วันหนึ่ง ข้าพเจ้าผูกมันไว้รวมกับม้าตัวอื่น ๆ พลทหารผู้หนึ่งชื่อปรูลีย์[๕] ซึ่งเป็นคนแทงดาบมีฝีมือโด่งดัง ได้แก้เชือกม้าตัวนั้นกลับไปในคอกม้า เขาจะแกล้งหาความผิดใส่ตัวข้าพเจ้า หรือมีความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่จะคิดไปเถิด เมื่อข้าพเจ้ากลับมาไม่เห็นม้าอยู่ที่ที่ข้าพเจ้าผูกมันไว้ จึงกล่าวคำหยาบคายแก่ผู้ที่แกล้งข้าพเจ้า พลทหารปรูลีย์ออกรับ จะดูหมิ่นข้าพเจ้าว่าเป็นเด็กหนุ่มหรืออยากจะลองดู

---

๑ de Valbelle

๒ Duquesne

๓ Agosto

๔ ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสไม่มีคำว่า ติดต่อกันได้

๕ Pruly

กำลังข้าพเจ้าก็ตามที เขาเอามือจับหมวกข้าพเจ้า ในทันทีทันใดนั้น ไม่ทันคิดว่าการที่จะแทงดาบกันในที่นั้นเป็นความผิดทางอาญา ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกมาแทงกันกับพลทหารผู้นั้น แต่แทงกันไม่ได้กี่ที พลทหารที่อยู่ในที่นั้นหลายคนได้เข้ามาห้ามและแยกกันไป เมื่อพลทหารปรูลีย์ได้ทราบจากพลทหารผู้หนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นญาติกันกับผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นปืน เขาจึงจำใจต้องไปขอโทษท่านที่ได้เกิดวิวาทกันขึ้นกับข้าพเจ้า

เมื่อ ค.ศ. ๑๖๗๖ (พ.ศ. ๒๒๑๙) กองทหารม้าได้รับคำสั่งให้ไปสงครามที่แคว้นฟล็องเดรอะส์[๑] พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงนำทัพด้วยพระองค์เอง ได้ทรงเปิดศึกโดยการยกพลเข้าล้อมเมืองกงเด[๒] ในเวลาที่ล้อมเมืองอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รู้จักกันกับก็องต์ ดู ลูค[๓] ซึ่งรับราชการอยู่ในกองทหารเดียวกันกับข้าพเจ้า มิตรภาพที่ได้มีแก่กันนั้นได้สนิทชิดกัน ซึ่งไม่มีวันจะแตกห่างเหินกันไปได้จนกว่าชีวิตจะหาไม่

ในการปิดล้อมเมืองอย่างแข็งขันนี้ หลัง ๘ วัน จากการขุดสนามเพลาะแบบเปิด พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาให้เข้าโจมตี พวกทหารม้าแม่นปืนออกหน้าและยึดเมืองได้ในวันนั้น ต่อจากนั้นเราได้ยกเข้ายึดเมืองบูแชง[๔] และเมืองแอร์[๕] เสร็จสงครามแล้วพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับคืนกรุงปารีส พวกทหารม้าแม่นปืนได้รับคำสั่งให้โดยเสด็จด้วย ต่อนั้นไปตลอดปีเราอยู่เงียบ ๆ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นคนใจร้อนมุทะลุ ถูกจำคุกบ่อยครั้ง จนในที่สุด ผู้บังคับการกองทหารม้าแม่นปืนไม่ยอมรับข้าพเจ้าไว้

ล่วงมาอีกปี ๑ โชคชะตาของข้าพเจ้าพลิกผัน ข้าพเจ้ากลับไปรับราชการทหารเรือ ได้มีตำแหน่งเป็นนายเรือตรีประจำกองทหารเมืองแบรสต์[๖] ก่อนที่จะเดินทางไปรับราชการ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะไปเยี่ยมบ้านในแคว้นโปรว็องส์ แต่ทุนติดตัวไม่มีเหลือเลย ถ้าท่านเจ้าวัดดู ลูค ซึ่งในขณะนี้เป็นเจ้าคณะเมืองเอ็กซ์[๗] ไม่เอื้อเฟื้อแล้ว ข้าพเจ้าคงไปไม่ได้ตามความประสงค์จำนงหมาย ก่อนจะเดินทางไป ญาติของข้าพเจ้าผู้หนึ่งซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ไม่มีเงินจะเดินทางกลับไปบ้าน ยากจนถึงต้องหลับนอนกลางแจ้ง ได้มาหาข้าพเจ้าเล่าความยากเข็ญให้ข้าพเจ้าฟัง ข้าพเจ้ามีความสงสารจึงพูดว่า “*น้องเอ๋ย พี่มีเงินอยู่ในถุงที่พี่ถืออยู่นี่เท่านั้น ไม่พอที่เราทั้งสองจะเสียค่าโดยสารรถไปได้ พี่ไม่อยากจะละทิ้งน้อง เรามาเดินเท้าไปด้วยกันเถิด เงินที่พี่มีอยู่นั้นคงพอสำหรับเรา ๒ คน*” พูดเสร็จแล้วเราได้เดินไปด้วยกัน เอาเสื้อบรรจุลงในกระเป๋า[๘] คนละ ๒ ตัว และถือไม้เท้ายาว ๆ คนละอัน ๑ คล้ายกับไม้เท้าของคนที่เดินทางไปแสวงบุญ เราเดินไปจนถึงเมืองเอ็กซ์แล้ว

---

๑ Flandres ปัจจุบันเป็นแคว้นหนึ่งในประเทศเบลเยียม

๒ Condé

๓ Comte Du Luc

๔ Bouchain

๕ Aire

๖ Brest

๗ Aix

๘ nos poches ซึ่งอาจหมายถึงกระเป๋าเสื้อคลุม หรือกระเป๋าขนาดเล็กก็ได้

ข้าพเจ้าโดยสารรถจากที่นั้นไปเมืองมาร์แซยย์ เพราะว่าข้าพเจ้ามีความละอายที่เดินเท้ามา สหายเก่า ๆ ทั้งหลายถามว่ามาจากกรุงปารีสได้อย่างไร ข้าพเจ้าตอบโดยไม่ลังเลว่าโดยสารรถประจำทางมาน่ะสิ

พักอยู่ที่เมืองนั้นพอหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ก่อนจะเดินทางไปเมืองแบรสต์ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไปเมืองตูลงเพื่อกราบลาพี่ชายและอา รุ่งขึ้นภายหลังวันที่ไปถึงเมืองตูลง ข้าพเจ้าได้พบเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งเป็นนายเรือตรี เวลาที่ผ่านมานั้น ทำให้เขามีความกล้าหาญขึ้นมาก เขาไม่ลืมความละอายที่เขาได้รับเมื่อข้าพเจ้าดูหมิ่นเขาโดยแย่งดาบมา เขาจึงอยากได้รับความพึงพอใจจากการแทงดาบกับข้าพเจ้า เราจึงได้ชักกระบี่ออกแทงกันที่หน้าวัด ข้าพเจ้าแทงถูกที่ท้องของเขาแผล ๑ และที่คอหอยเขาอีกแผล ๑ เขาเอากระบี่ของเขาปัดกระบี่ของข้าพเจ้าหลุดจากมือ แต่กระบี่ของข้าพเจ้ายังติดคาอยู่ที่คอของเขา เมื่อปราศจากอาวุธ ข้าพเจ้าเลยถูกแทงที่ชายโครง ข้าพเจ้าต้องถอยหลังไปหลายก้าว พอกระบี่ของข้าพเจ้าที่ปักคอเขาอยู่ตกลงกับพื้น กูร์ดงก็ก้มลงหยิบกระบี่นั้น เมื่อเห็นข้าพเจ้าจะโจนเข้าไปแย่ง เขาจึงหันปลายกระบี่ทั้งสองนั้นตรงตัวข้าพเจ้าแล้วพูดว่า *“อย่ารุกเข้ามา ท่านแพ้ข้าพเจ้าแล้วด้วยว่าอาวุธหลุดจากมือ จงรับเอากระบี่ของท่านคืนไปเถิด ท่านแทงข้าพเจ้ามีแผลสาหัสที่จะรอดตายไปไม่ได้แล้ว แต่ข้าพเจ้าเป็นสุภาพบุรุษที่มีสัจจะ”* พูดเท่านั้นแล้วเขาล้มลงขาดใจตายทันที ในขณะนั้นเอง ข้าพเจ้าคิดแต่จะหลบหนีโดยเล็ดลอดไปในฝูงคนที่รุมแห่กันเข้ามาดู

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีความตื่นเต้นมากเพียงไรในเวลานั้น ก็เว้นเสียมิได้ที่จะต้องชมความเมตตากรุณาของเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง ที่ยับยั้งใจไม่แทงให้ข้าพเจ้าตาย ถ้าเขาต้องการจะปลิดชีวิตข้าพเจ้า ก็เลือกที่แทงได้โดยง่าย แต่เกียรติคุณความดีของเขาได้ระงับฆาตกรรมนี้ไว้ได้ ในขณะที่ข้าพเจ้าสงบอารมณ์นั่งเขียนบันทึกความจำนี้อยู่ ข้าพเจ้าเห็นว่าการกระทำนี้งดงามมาก จนทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจเป็นเท่าทวีที่ได้ปลิดชีวิตศัตรูที่มีใจเมตตากรุณามาก แม้ว่าจะป้องกันชีวิตของตนเองไว้ได้ก็ตาม

การแทงดาบครั้งนี้เกิดขึ้นท่ามกลางสาธารณชนจำนวนมากเกินกว่าจะคาดหวังว่าศาลยุติธรรมจะไม่ล่วงรู้เรื่องราวใด ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ แต่คนโดยมากต้องการที่จะช่วยข้าพเจ้า ข่าวสารที่ออกมาช่วยให้ข้าพเจ้าพ้นความผิด ไม่มีใครระบุชื่อของข้าพเจ้า แต่กลับไปใส่ความคนที่ไม่มีใครรู้จักคนหนึ่งว่าเป็นคนทำ ส่วนบิดาของกูร์ดงซึ่งมีความเศร้าสลดใจมากกับการตายนี้ ได้ใช้คนไปสืบข้อเท็จจริงที่ตำบลที่แทงดาบกันนั้น และเมื่อได้ทราบว่าการแทงดาบนั้นได้แทงกันถูกต้องตามข้อบังคับทุกประการ ท่านจึงไม่นำคดีขึ้นสู่ศาล ถ้านายทหารที่บังคับให้ข้าพเจ้าคืนกระบี่ด้ามเงินให้แก่กูร์ดง ได้มีมาตรการรอบคอบที่จะให้เราคืนดีกัน ดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภไว้ในเบื้องต้นแล้ว เหตุการณ์อันน่าเสียใจนี้คงไม่มีขึ้นได้เป็นแน่

เมื่อแผลที่ชายโครงของข้าพเจ้าหายดีแล้ว ข้าพเจ้าก็เดินทางไปเมืองแบรสต์ นึกเสียว่าเรื่องนี้คงจะสงบเงียบไปเอง แต่อย่าหลงไปว่ามนุษย์ที่เกิดมานี้จะปราศจากศัตรูที่ซ่อนตัวอยู่ข้างหลังได้ มีปุถุชนผู้หนึ่งชื่อ

บูร์กส์[๑] ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยทำคุณความดีหรือประทุษร้ายเลย ได้เขียนจดหมายไปเรียนเมอสิเยอร์กอลแบรฺต์[๒] ว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง และผู้ที่กล่าวนามมาข้างหลังนี้ถูกแทงตาย ท่านอัครมหาเสนาบดี ซึ่งมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะถนอมใจอัยการ เดอ ฟอร์แบ็ง ได้บอกความนี้ให้อัยการทราบว่ามีคนมากล่าวโทษข้าพเจ้า และท่านจะเว้นเสียมิได้ที่จะมีคำสั่งให้จับตัวข้าพเจ้า หน้าที่ของอัยการนั้นก็มีแต่จะสั่งการไปและบอกให้ข้าพเจ้ารู้ตัวเสียด้วย ท่านอัยการ เดอ ฟอร์แบ็ง ได้มีจดหมายบอกความนี้โดยฝากคนนำสารมายังข้าพเจ้า และในคราวเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้รับจดหมายอีก ๒๐ ฉบับจากคนนำสารคนเดิม มีใจความอย่างเดียวกันว่า *"เมื่อได้รับจดหมายนี้แล้ว ให้ออกไปจากเมืองแบรสต์ เปลี่ยนชื่อเสียด้วย เพราะว่ามีคำสั่งให้จับตัวท่าน"* ข้าพเจ้าทำตามคำแนะนำนี้ และโดยสารรถมากรุงปารีส

โดยเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวไม่เคยพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ที่ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบกันเลย ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายเรียนพี่ชายที่แคว้นโปรว็องส์ให้ช่วยสืบสวนข้อความและนำคดีขึ้นศาล ข้าพเจ้าหวังว่าข้าพเจ้าจะไม่ได้รับโทษ ศาลเมืองเอ็กซ์ได้ตัดสินประหารชีวิตข้าพเจ้า แต่คำพิพากษานั้นไม่บ่งว่าข้าพเจ้าได้แทงดาบกันกับเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง เมื่อไม่ผิดพระราชบัญญัติห้ามการแทงดาบ ข้าพเจ้าจึงได้รับหนังสือพระราชทานอภัยโทษโดยง่าย ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองเอ็กซ์ทันที ถูกจำคุกอยู่ที่เมืองเอ็กซ์เพียงสองสามชั่วโมงเท่านั้น คดีได้รับการทบทวนตามหนังสือพระราชทานอภัยโทษ คดีก็สิ้นสุดลง ทันทีที่ข้าพเจ้าได้รับอิสรภาพ ครอบครัวของข้าพเจ้าซึ่งมีเหตุผลไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าอยู่ถิ่นเดิม จึงจัดหาล่อให้ข้าพเจ้าตัว ๑ เป็นพาหนะให้ไปเสียให้พ้นเพื่อหาทางอาชีพเอาเอง

เมื่อเดินทางไปถึงเมืองลียง[๓] ข้าพเจ้าพบผู้เดินหนังสือผู้หนึ่งซึ่งเดินทางไปกรุงปารีสอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้าได้ร่วมเดินทางไปกับเขาด้วยเช่นคนอื่น ๆ นักบวชเมืองชาตรส์[๔] ซึ่งเดินทางมาจากเมืองมาร์แซยย์ได้ไปกับเราด้วย และมอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือนั้น นักบวชขี่ม้าสีดำงามมาก ข้าพเจ้าขี่ล่อเข้าไปใกล้ ๆ ด้วยรู้ว่าเขามาจากที่ใด ในไม่ช้าเราก็ทำความรู้จักกัน

เราทั้งสามได้เดินทางไปด้วยกัน ๒ วัน พักนอนอยู่ที่พักแรมเดียวกัน แต่รู้สึกว่านอนไม่สบาย และเจ้าของที่พักขูดเลือดเนื้อเรามากเกินไป ข้าพเจ้าและท่านนักบวชจึงได้ตกลงกันว่าจะไปหาที่หลับที่นอนต่างหาก แต่จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือเฉพาะแต่เวลากลางวันเท่านั้น ที่เราเปลี่ยนที่พักเพราะรู้สึกสบายและจ่ายน้อยกว่า

---

๑ Burgues

๒ Colbert

๓ Lyon

๔ Chartres

เมื่อถึงเมืองโคส์น[๑] ขณะที่เราเดินเข้าประตูที่พัก เราได้พบคนสองคนแต่งเครื่องแบบคล้ายนายทหาร เรารับประทานอาหารด้วยกัน และพวกเขาถามเราว่าจะไปเมืองไหน ครั้นพวกเขาทราบว่านักบวชได้มอบหีบสิ่งของไว้กับผู้เดินหนังสือ พวกเขาจึงเสนอตัวอาสาอย่างสุภาพมากที่จะช่วยขนหีบนั้นไปให้ หนึ่งในสองคนนั้นบอกว่าจะบรรทุกหีบนั้นไว้บนหลังม้าของเขาก็ได้ พวกเขารู้จักหนทางไปกรุงปารีส และขี่ม้าเก่งมากด้วย ถ้าเราตามพวกเขาไปเราจะย่นระยะทางลง นักบวชขอบใจสำหรับข้อเสนอของพวกเขาที่มาเอื้อเฟื้อ แต่เมื่อพวกเขาเห็นว่าเรามีความประสงค์จะเดินทางไปกับผู้เดินหนังสือดังเดิม คนทั้งสองนั้นจึงมาสมทบเข้าพวกเดินทางไปด้วย เราได้ไปนอนค้างคืนด้วยกันที่เมืองบริยาร์[๒] รุ่งขึ้น เราหยุดรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองโนซ็องต์[๓] และจะไปนอนที่เมืองมงตาร์จีส์[๔] ผู้เดินหนังสือนั้นมาช้า ๆ เพราะว่าต้องจูงม้าที่บรรทุกหีบสิ่งของด้วย เรา ๔ คนจึงมาได้เร็วกว่า ประมาณสักลิเยอ ๑ จะถึงเมืองมงตาร์จีส์ คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหาร ๒ คนนั้นชวนให้เราไปทางถนนแคบ ๆ ถนนหนึ่ง บอกว่าเป็นที่ลัดเข้าป่าไม้จะถึงเมืองมงตาร์จีส์ได้เร็ว เราเห็นชอบตามเขาไปโดยที่ไม่มีความสงสัยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พอเราย่างเข้าไปในถนนนั้น คนที่แต่งเครื่องแบบนายทหารคนหนึ่งเร่งม้าเข้าไปเคียงกันกับม้าของท่านนักบวช และอีกคนหนึ่งรั้งบังเหียนม้าของเขาหยุดอยู่ข้างหลังเรา พอถึงทางโค้งของถนน ข้าพเจ้าเหลียวหลังผ่านแมกไม้มาเห็นคนที่หยุดอยู่นั้นตรวจดูว่าชนวนกระสุนปืนสั้นของเขานั้นเรียบร้อยดีอยู่หรือ

ข้าพเจ้าเริ่มไม่ไว้วางใจคนทั้งสองนั้นอีกต่อไปแล้ว พอเขาขี่ม้าเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าก็เลี่ยงออกห่างไปแล้วควักปืนสั้นออกมาทำท่าทางตรวจดูว่าเรียบร้อยดีอยู่หรือไม่ เขาจึงถามข้าพเจ้าว่าทำอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า เมื่อเข้ามาในป่าไม้เช่นนี้ ก็จำเป็นต้องเตรียมตัวให้พร้อมไว้ เราเดินทางเคียงกันไปอีกสักครู่หนึ่ง แต่เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าคนทั้งสองต้องการขี่ม้าขึ้นหน้าตลอด ข้าพเจ้าจึงเร่งขับล่อของข้าพเจ้าเข้าไปใกล้ม้าของท่านนักบวชแล้วพูดกระซิบว่า “*พระคุณเจ้า เราเดินทางมากับผู้ไม่ประสงค์ดี เขาคงจะมีเจตนาไม่ดีเป็นแน่ พระคุณเจ้าจะเป็นผู้ที่เสียหายมาก ส่วนข้าพเจ้านั้นเกือบไม่มีอะไรจะให้แย่งชิงไปได้ อย่างไรก็ตาม พระคุณเจ้าควรตรวจดูว่าปืนของท่านเรียบร้อยดีอยู่หรือ ส่วนของข้าพเจ้านั้นได้บรรจุไว้เรียบร้อยแล้ว ท่านควรเข้มแข็งไว้ และเราควรจะคิดหาทางป้องกันถ้าถึงคราวจำเป็น*” ท่านนักบวชซึ่งมีนิสัยไม่ใช่นักรบได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้วตกใจกลัวมาก ตัวสั่นขวัญหาย หยิบปืนออกมาดูโดยที่ไม่รู้เลยว่าจะต้องตรวจดูอย่างไร ถ้าเราไม่อยู่ในที่ที่มีอันตรายเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าคงอดหัวเราะไม่ได้ ที่แลเห็นหน้าท่านนักบวชซีดขาวไม่มีเลือด ทำอะไรไม่ถูก อย่างไรก็ดี เพื่อปลอบใจท่าน ข้าพเจ้าพูดว่า “*ถ้าคนทั้งสองที่ขี่ม้าอยู่ข้างหน้าเรา หันมา*

---

๑ Cosne

๒ Briare

๓ Nogent

๔ Montargis

ประทุษร้ายเรา เราก็ต้องสู้" เมื่อคนทั้งสองนั้นเห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาจึงพูดล้อเราต่าง ๆ นานา อย่างไรก็ตาม เมื่อออกจากป่าไม้มาถึงถนนสายหลักแล้ว มิช้าเราก็มาถึงเมืองมองตาร์จีส์ก่อนเวลาพลบค่ำ

เรานึกว่าความรำคาญที่เราได้รับจากคนทั้งสองนี้จะยุติลงเพียงนี้ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงแม้ว่าคนที่เราไม่รู้จักนี้เห็นว่าเราไม่ไว้วางใจเขา เขาก็หาหลีกเลี่ยงเราไปไม่ ซ้ำต้องการพักห้องเดียวกับเรา เวลารับประทานอาหารเย็นอยู่นั้น เขาล้อในความขลาดกลัวไร้สติของพวกเรา และยังมีหน้ามาขอเป็นผู้ขนหีบสิ่งของของท่านนักบวชอีกครั้งหนึ่ง ท่านนักบวชเกือบจะใจอ่อนยอมตามคำขอเสียหลายครั้งแล้ว ในที่สุดเมื่อถึงเวลานอน เรา ๔ คนได้ห้องนอนห้อง ๑ แต่มีเพียง ๓ เตียงเท่านั้น ข้าพเจ้านอนหลับสนิทที่เดียว แต่ท่านนักบวชซึ่งความกลัวเข้าครอบงำ หลับตาลงไม่ได้เลย

สองชั่วโมงภายหลัง อ้ายโจรคนหนึ่งนึกว่าเราคงจะหลับสนิทแล้ว ลุกขึ้นตีเหล็กไฟ ท่านนักบวชกระแอมกระไอทำท่าทีว่ายังตื่นอยู่ อ้ายโจรสองคนตะโกนถามว่ายังไม่หลับหรือ ท่านนักบวชตอบว่า "*ใครจะนอนหลับได้ ถ้าทำเสียงดังเช่นนี้อยู่ตลอดคืน*" ท่านนักบวชมีความกลัวเหลือเกิน ปลุกเรียกข้าพเจ้าหลายครั้ง แต่เห็นว่าข้าพเจ้ายังคงนอนอยู่เรื่อย ๆ และท้ายสุดปลุกข้าพเจ้าได้สำเร็จ แล้วพูดว่า "*รีบออกไปจากห้องนี้เถิด ไปหาผู้เดินหนังสือดีกว่า เพราะว่าคน ๒ คนนี้แสดงเจตนาไม่ดีแก่เราเลย*" เมื่ออ้ายโจร ๒ คนนั้นเห็นแน่ว่าเรารู้ความจริง มันจึงไม่ได้เข้าซี้เราอีกต่อไป พวกเราออกเดินทางต่อไปตั้งแต่เช้าตรู่ ล่วงมา ๔ วันเราก็ถึงกรุงปารีส ท่านนักบวชและข้าพเจ้าต่างคนต่างอวยชัยให้พรลากันแล้ว ต่างคนต่างคิดถึงเรื่องที่ตนจะต้องทำต่อไป

เวลานั้น พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในกองทัพ พวกเสนาบดีก็โดยเสด็จด้วย ในขณะที่ต้องรอคอยเสนาบดีกระทรวงการทหารเรือกลับมาอยู่ สิ่งเลวร้ายก็คือ เงินของข้าพเจ้าคงจะหมดลงก่อน ม. บงต็องส์[๑] มหาดเล็กห้องพระบรรทมและเป็นเพื่อนสนิทของข้าพเจ้า รับรองกับข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าสามารถกลับไปแคว้นโปรว็องส์ เข้ารับราชการทหารเรือดังเดิม ประจำการที่กองทหารเมืองตูลง โดยเขาจะช่วยจัดการเรื่องนี้อย่างเอาใจใส่ เมื่อเห็นว่า ม. บงต็องส์ให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงนำล่อไปขายได้เงินมาพอที่จะออกเดินทางไปเมืองตูลง วันหนึ่งก่อนจะเดินทางไป ข้าพเจ้าเดินผ่านไปทางตำบลลาแกรฟ[๒] ข้าพเจ้าเห็นเจ้าหน้าที่นำโจรประจำถิ่น ๓ คนไปประหารชีวิต ข้าพเจ้าจึงแวะเข้าไปยืนดูเขาประหารชีวิตนักโทษเหล่านั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่านักโทษคนหนึ่งนั้น คือ อ้ายโจร ๑ ใน ๒ คนที่เดินทางมากับท่านนักบวชเมืองชาตรส์และข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจำเจ้าวายร้ายได้อย่างง่ายดาย เพราะเขามีริ้วรอยแผลเป็นที่คาง ซึ่งมันบอกเราว่าแผลนั้นเกิดจากกระสุนปืนเมื่อทำสงครามครั้ง ๑ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบว่าโจร ๒ คนนี้มีพรรคพวกตั้ง ๓๖ คน ข้าพเจ้าจึงเข้าใจ

---

[๑] Bontemps

[๒] la Grève

ทันทีว่าได้ตกอยู่ในอันตรายมากเพียงใด ข้าพเจ้าจึงพยายามไปตามหาท่านนักบวช เพื่อจะเล่าข้อเท็จจริงให้ท่านฟังว่าเรารอดตายมาได้อย่างไร แต่ข้าพเจ้าหาตัวท่านไม่พบ และตั้งแต่นั้นมาก็ไม่ได้พบท่านอีกเลย

ข้าพเจ้าได้ส่งข่าวให้ครอบครัวของข้าพเจ้าทราบว่า ม. บงต็องส์ได้ช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการทหารเรือประจำกองทหารเมืองตูลง เพื่อถนอมน้ำใจบิดาของเชอวาลิเยร์ เดอ กูร์ดง และสนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีไม่เอาความข้าพเจ้า ครอบครัวของข้าพเจ้าจึงได้จัดการสับเปลี่ยนตัวให้ข้าพเจ้าไปประจำการกองทหารเรือที่เมืองแบรสต์แทนพี่ชายของข้าพเจ้าคนหนึ่งที่เป็นนายเรือตรีเหมือนกัน เพราะว่าพี่ชายคนนี้ก่อความระหองระแหงขึ้นบ่อย ๆ ที่เมืองแบรสต์ จะรับราชการอยู่ที่นั้นไม่ได้ โดยเหตุที่พี่ชายคนนี้อายุไล่เลี่ยกันและสูงเท่า ๆ กัน จึงไม่มีใครรู้สึกว่าสับเปลี่ยนตัวกัน ข้าพเจ้าจึงเข้ารับราชการทหารที่เมืองแบรสต์โดยไม่ยากลำบากแต่อย่างไร ครั้นไปถึงกองทหารก็ได้รับคำสั่งให้ฝึกหัดพลทหาร ถึงแม้ว่าการฝึกหัดนั้นจะลำบากเพียงไร ข้าพเจ้าก็จะตั้งใจทำไปตามหน้าที่จนผู้บังคับการสังเกตเห็นและแสดงความพอใจต่อหน้าทหารคนอื่น ๆ

ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ที่เมืองแบรสต์ประมาณ ๒ ปีเศษ แล้วย้ายไปประจำการที่เมืองรอชฟอรต์[๑] จากเมืองนั้นได้ลงเรือไปในกองเรือรบ ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของนายพลเรือโท ก็องต์เดสเตรส์[๒] ได้ไปแวะที่เกาะเล็กเกาะน้อยแถบชายฝั่งทวีปอเมริกา เราได้ไปเยือนชายฝั่งสเปนใหม่[๓] และจอดเรือที่หน้าเมืองโกริยาโก[๔] แซงต์-มาร์ท[๕] และคาร์ตาแจน[๖] ขณะนั้นเราไม่มีสงครามกับสเปนแล้ว มาร์กีส์เดสเตรส์[๗] บุตรชายนายพลเรือโทมีความประสงค์จะไปเที่ยว และเยี่ยมคำนับผู้ว่าราชการเมืองนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับคำสั่งให้ตามไปด้วย ผู้ว่าราชการเมืองคาร์ตาแจนได้จัดเลี้ยงอย่างหรูหรา แต่อาหารนั้นไม่อร่อยและไม่มีเนื้อไม่มีหนัง ทั้งอาหารที่เลี้ยงดูมีปริมาณมากจนยากที่จะเพิ่มเติมอะไรได้อีก การรับรองทุกอย่างแบบสเปน จึงไร้รสนิยมอย่างสิ้นเชิง

เราทั้งหลายมีความประหลาดใจมากที่เห็นรูปร่างซ้อนส้อมชิ้น ๑ นั้นใช้ได้ทั้งตักและจิ้มอาหาร ปลายหนึ่งเป็นรูปซ้อน อีกปลายหนึ่งเป็นรูปส้อม เพราะเหตุฉะนั้นเวลารับประทานอาหารต้องพลิกซ้อนส้อมนั้นกลับไปกลับมา ที่แปลกประหลาดอีกอย่างหนึ่งนั้นก็คือ ภาชนะที่นำมาใส่อาหารทั้งหนักและหนาอย่างมาก ถ้วยชามใบ ๑ สามารถนำมาทำเป็นจานอย่างหนา ๔ ใบในฝรั่งเศสได้อย่างสบาย ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าเหตุไรชาวสเปนจึงใช้จานทั้งหนักและหนาเช่นนี้ เขาบอกว่ามีกฎหมายห้ามไม่ให้อุปราชและผู้ว่าราชการ

---

๑ Rochefort

๒ le comte d'Estrées, vice–amiral

๓ Nouvelle Espagne

๔ Coriaco

๕ Sainte-Marthe

๖ Cartagène

๗ Le marquis d'Estrées

เมืองแถบนี้นำเหรียญเงินเข้าไปในสเปนเวลากลับไป แต่จะนำภาชนะทำด้วยเงินเข้าไปสักเท่าไรก็ได้ เหตุฉะนั้นพวกเขาจึงไม่ลืมที่จะทำภาชนะด้วยเงินเพื่อตักตวงผลประโยชน์

ในขณะที่เรือทอดสมออยู่แถบฝั่งทะเลนี้ เราได้สังเกตเห็นว่า เวลาบ่าย ๑๖ นาฬิกา ทุกวัน มีพายุฟ้าแลบมาจากขอบฟ้า แล้วอสนีบาตตกลงมาทำให้บ้านเรือนหักพัง ก็องต์เดสเตรส์ ซึ่งเคยมาที่นี่ และเคยเผชิญพายุประเภทนี้มากกว่าครั้ง ๑ ในการเดินทางในทวีปอเมริกาได้ค้นพบความลับในการทำลายฟ้าร้องฟ้าผ่า ด้วยการยิงปืนใหญ่ คราวนี้ท่านให้เอาปืนใหญ่ยิงไปอีก ชาวสเปนรู้สึกพิศวงมากที่แลเห็นว่า เมื่อยิงปืนไปได้สองสามนัดแล้ว พายุก็สงบลง ตะลึงในสิ่งอันน่าอัศจรรย์และเขาไม่ทราบว่าเหตุไรพายุจึงสงบลงได้ เขามีความตระหนกตกใจปนความกลัวมาก จนทำให้เราต้องใช้ความพยายามพอควรในการอธิบายให้พวกเขาเข้าใจว่า ไม่มีอะไรผิดไปกว่าเหตุผลแห่งธรรมชาตินั้นเอง

จากเมืองคาร์ตาแจน เราได้แล่นเรือไปเมืองเปอติต์-โกอาฟว์[๑] ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ของชาวฝรั่งเศสและพวกโจรสลัด หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนเกาะแซงต์-โดแมงค์[๒] เมื่อมาถึงน่านน้ำท่าเรือนี้เราได้เห็นเรือค้าขายฝรั่งเศส ๒๕ ลำ เกยหาดห่างจากฝั่งเพียง ๒๐ วา[๓] พายุได้ซัดเรือเหล่านั้นเข้าไป พายุนี้แรงเหลือเกิน จนบรรดาเรือที่จอดอยู่ในที่นั้นหลุดจากสมอไปทั้งสิ้น เว้นแต่เรือรบหลวงลำ ๑ ซึ่ง ม. เดอ กวงส์[๔] เป็นผู้บังคับการ เพราะว่าเรือลำนี้มีสายโซ่และสมอแข็งแรง จึงหาได้ถูกพัดไปเกยฝั่งไม่ แต่หลังจากถูกพายุโจมตีอย่างหนัก เรือรบหลวงลำนี้ก็จมลงก้นทะเล พายุหรือลมสลาตันแถบชายฝั่งทะเลนี้แรงมาก เราสังเกตเห็นต้นไม้ส่วนใหญ่กิ่งหักและหลังคาบ้านหลายหลังซึ่งตัวบ้านสร้างด้วยศิลา ถูกพายุพัดไปจนหมด

ที่เกาะนี้ เราพบพวกสลัดที่เพิ่งปล้นเมืองมาร์ไกย์[๕] มา ซึ่งเมืองดังกล่าวตั้งอยู่บนดินแดนสเปนใหม่ พวกเขานำสิ่งของที่ได้จากการปล้นสะดมจำนวนมหาศาลกลับมา โดยเฉพาะเงินเหรียญ ซึ่งทุกคนต้องหอบหิ้วพะรุงพะรังไปหมด ช่วงเวลาที่ดีที่สุดของพวกเราผ่านไปกับการเล่นเพลิดเพลินสนุกสนานกับพวกเขา วันหนึ่ง หัวหน้าโจรสลัดชื่อ กรามองต์[๖] ได้เล่นทอดลูกเต๋า[๗] กับมาร์กีส์เดสเตรส์ โจรสลัดเล่นได้หมื่นเหรียญ ทำให้มาร์กีส์เดสเตรส์ ต้องบอกเลิกไม่เล่นด้วยอีกต่อไป ถึงแม้ว่าเขาเป็นคนมั่งมี แต่รู้ตัวทันว่าสู้นักเลงการพนันไม่ได้ โจรสลัดนั้นคงมีเงินตั้งสองแสนเหรียญเก็บไว้ในหีบเป็นแน่

---

๑ Petit-Goave

๒ Saint-Domingue

๓ cinquante pas แปลว่า ๕๐ ก้าว

๔ M. de Quoins

๕ Marecaille

๖ Grammont

๗ pass dix น่าจะแปลว่า เล่นสูงต่ำ

เมื่อเรือจอดอยู่ที่ฝั่งทะเลนี้ เราได้เห็นจระเข้[๑] ตัว ๑ ว่ายน้ำมา มองเห็นสันหลังได้ชัดเจน ข้าพเจ้าอยากล่ามัน จึงลงเรือเล็ก ๆ ตามมันไป นักบวช[๒] ที่อยู่ประจำเรือรบลำนี้ขอลงเรือไปกับข้าพเจ้าด้วย มิช้าท่านก็มีความเสียใจที่ตามข้าพเจ้าไป เพราะว่าจระเข้นั้นหนีเข้าไปในป่าแสมที่งอกตามชายฝั่งทะเล พอเราตามมันเข้าไป เราถูกยุงมีพิษไล่กัด ซึ่งในแถบนี้เป็นยุงมีพิษอย่างมาก ท่านนักบวชมีแต่เสื้อยาว ไม่มีกางเกง จึงถูกยุงกัดบวมไปทั้งตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้น่าสงสารอย่างยิ่ง เรากอกเลือด[๓] ออกและเอาเหล้าชโลมตัวท่าน และด้วยความพยายามอย่างมาก ท่านจึงฟื้นจากอาการป่วย หลังจากนอนรักษาตัวอยู่ ๑๕ วัน ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านนักบวชต้องรำลึกถึงการล่าจระเข้ไปตลอดอายุขัยของท่าน ส่วนข้าพเจ้านั้นไม่เป็นอะไรมาก ถูกกัดที่หน้าและมือเท่านั้น

เราออกเดินเรือจากเมืองเปอติต์-โกอาฟว์ไปฝั่งดินแดนสเปนใหม่ เรารู้สึกประหลาดใจ เมื่อมาถึงแล้วพบว่าลมที่พัดตามปกติเป็นลมตะวันออก เปลี่ยนทิศทางเป็นลมตะวันตกเฉียงใต้ทันที แต่กระแสน้ำไหลไปทางทิศตะวันออก เราแล่นเรือเลียบชายฝั่งโดยใช้ประโยชน์จากกระแสลมที่เกื้อหนุน และเราไปทอดสมออยู่ที่แหลมเดล ดราค[๔] ซึ่งเป็นอ่าวใหญ่แลดูงามนักหนา ชาวสเปนซึ่งมาครอบครองแผ่นดินไม่ยอมรับรองเรา และไม่ส่งเสบียงอาหารซึ่งเราขาดแคลนให้ ทั้ง ๆ ที่เราไม่ได้ทำสงครามต่อกันแล้ว ทั้งเรือใหญ่และเรือเล็กจึงไปจอดยังเกาะใกล้ ๆ แห่ง ๑ เพื่อล่าสัตว์และตัดไม้ พวกนายทหารเรือที่ขึ้นบกด้วยกันมีจำนวนมากกว่า ๓๐ คน เราได้เอาปืนยิงนกหลายนัด จากเสียงปืนที่ยิงออกไป เกิดเสียงน่ากลัวค่อย ๆ ดังขึ้นในป่า ประหนึ่งกองทัพยกมาประชิดเรา เรามารวมตัวกันเพราะไม่ทราบแน่ว่าคือเสียงอะไร แต่เมื่อเสียงนั้นดังขึ้นทุกขณะและรู้สึกเหมือนใกล้เราเข้ามาทุกที หลังจากเราได้ปรึกษาหารือสักครู่แล้ว เราจึงตกลงใจว่าจะต้องออกจากเกาะ หลังจากเรารีบลงเรือด้วยความรีบเร่งพอควร ทันใดนั้น นายทหารอเมริกัน[๕] ผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นเห็นเราวิ่งหนี โดยที่เราไม่เห็นเขา จึงส่งเสียงและเริ่มขบขันในความกลัวที่เราแสดงออกมา หลังจากได้หัวเราะสักครู่แล้วก็บอกกับเราว่า *“ตามข้าพเจ้ามาเถิดท่าน เสียงที่ได้ยินและทำให้ท่านกลัวมากคือเสียงจากฝูงลิง”* จริงตามเขาบอก

เมื่อเราได้ยินนายทหารอเมริกันกล่าวเช่นนั้น เราก็เดินบุกป่าเข้าไป และเราได้แลเห็นเพียงฝูงลิงที่มากกว่าพันตัว เราวิ่งไล่มันและฆ่าได้ประมาณร้อยตัว นอกนั้นหนีไปได้หรือไปซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบ ข้าพเจ้า

---

[๑] Caïman เป็นจระเข้ชนิดหนึ่ง

[๒] récollet เป็นนักบวชในลัทธิแซงต์ออกุสตัง และลัทธิแซงต์ฟร็องซัวส์

[๓] เป็นวิธีการรักษาแบบโบราณ การกอก คือ การดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย โดยใช้ถ้วยหรือกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด

[๔] Del Drague

[๕] un officier américain

ยังไม่เคยเห็นลิงใหญ่เช่นนี้เลย มันมีขนสีแดง หน้าโต และเครายาว ตัวหนึ่งหนักกว่า ๕๐ ชั่ง[๑] พวกกะลาสีกินเนื้อมันและพบว่ารสชาติดี ขณะที่เราอยู่บนบก งู[๒] ตัวหนึ่งยาวประมาณ ๔ วา[๓] และลำตัวกว้าง ๖ นิ้ว[๔] ได้เลื้อยเข้าไปในเรือทางหางเสือเรือของเชอวาลิเยร์ เดอ ฟลาคูรต์ เลอ เบรต์[๕] ถึงแม้ว่ามันขู่เข้าหูคนถือท้าย แต่คนคนนี้ไม่ระแวงว่าเสียงนั้นมาจากทางไหน และไม่ได้ระวังตัวเลย แต่พอเราลงมาในเรือ เชอวาลิเยร์ เลอ เบรต์ เห็นงูตัวนั้นแล้วกระโดดหนีเอาตัวรอดและร้องเสียงดัง คนที่อยู่ในเรือทั้งหมดพากันตกใจหนีเอาตัวรอดเช่นกัน เว้นแต่คนถือท้ายคนเดียว นั่งนิ่งอยู่กับที่ เขามีสติฉวยถ่อมีขอที่ปลายได้แล้วตีงูตัวนั้นอย่างรวดเร็วตายคาที่

เมื่อถึงฤดูคลื่นลมจัด เห็นว่าจะได้รับความลำบากมาก เราจึงแวะเข้าไปที่เกาะมาร์ตินิก[๖] แล้วเดินทางกลับฝรั่งเศส เมื่อถึงเมืองรอชฟอรต์แล้ว ผู้บัญชาการก็สั่งให้ปลดอาวุธเรือรบ หลังจากนั้นเล็กน้อยข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ลาพัก แล้วเดินทางไปพระราชสำนักเพื่อขอตำแหน่งสูงขึ้น ตลอดปีนี้และรุ่งขึ้นอีกปี ๑ ข้าพเจ้าไม่มีงานทำ ได้แบ่งเวลาอยู่ที่พระราชสำนักบ้าง ที่เมืองรอชฟอรต์บ้าง

ปีต่อมา[๗] ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองตูลง ได้พบเพื่อนที่ชอบกันมากคือ ท่านเจ้าวัดดู ลูค ซึ่งเป็นหลานของท่านเจ้าคณะใหญ่ ท่านได้รับรองข้าพเจ้าด้วยมิตรไมตรีอย่างดียิ่ง ชักชวนให้ข้าพเจ้าไปพักอยู่กับท่าน และเอ็นดูเหมือนหนึ่งว่าเป็นน้องชายของท่านฉะนั้น

ในปีนี้ ข้าพเจ้ากับมาร์กีส์ เดอ ลา ปอร์ต[๘] ได้เข้าประจำการในกองทัพเรือที่จะไปตีเมืองอัลเจร์[๙] ซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ดูเกนส์ พอเรือรบไปถึง เราก็ลงมือระดมยิงเรื่อยไป ทำให้แขกอัลเจเรียงส์ตื่นตระหนกมาก พระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นว่า จะควบคุมอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่ในความสงบไม่ได้ จึงทรงรีบขอสงบศึก เราบอกว่าจะหยุดรบต่อเมื่อแขกอัลเจเรียงส์ยอมปล่อยชาวฝรั่งเศส ๔๐๐ คน ที่ได้จับไว้เป็นเชลยศึกในโอกาสต่าง ๆ ส่วนข้อความในหนังสือสัญญานั้น ต่างฝ่ายต่างกำลังจะตกลงกันอยู่แล้ว ชาวเติร์กผู้หนึ่ง ชื่อ เมซามอร์ต[๑๐] ซึ่งมีที่อยู่ในเมืองนั้น ขัดขวางไม่ยอมทำไมตรี เขาได้ยุประชาชนให้ต่อต้าน ได้เข้ายึดตำบลสำคัญต่าง ๆ ได้แล้ว

---

๑ soixante livres แปลว่า ๖๐ ลีฟวร์ livre เป็นมาตราเงินโบราณของฝรั่งเศส ต่อมาเปลี่ยนเป็นฟรังก์

๒ couleuvre เป็นงูชนิดหนึ่งไม่มีพิษ

๓ pied เท่ากับ ๐.๓๒๔ เมตร

๔ pouce เท่ากับ ๓ เซนติเมตร

๕ chevalier de Flacourt Le Bret

๖ Martinique

๗ ค.ศ. ๑๖๘๒ (พ.ศ. ๒๒๒๕)

๘ Marquis de La Porte

๙ Alger ในที่นี้น่าจะหมายถึง เมืองหลวงของประเทศแอลจีเรียในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนปัจจุบัน

๑๐ Mazamorte

มองเห็นโอกาสที่จะได้เป็นใหญ่ จึงตัดพระศอกษัตริย์บาบาฮัสซัน[๑] แล้วตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน การปฏิวัติครั้งนี้จบลงภายในวัน ๑ ทำให้การพักรบยุติลง สงครามจึงเกิดขึ้นอีกครั้งรุนแรงอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน การยิงถล่มเมืองครั้งใหม่โดยไม่หยุดพัก ทำให้พวกคนเถื่อนเหล่านี้แค้นเคืองเหลือเกิน ด้วยความพยาบาทมาดร้าย เขาได้จับกงสุลฝรั่งเศสยัดเข้ากระบอกปืนครกใช้ยิงแทนลูกกระสุนปืน ความทารุณหายุติเพียงนี้ไม่ทาสชาวฝรั่งเศสหลายคนถูกมัดไว้ที่ปลายปากกระบอกปืนใหญ่ ในลักษณะที่ให้ชิ้นส่วนร่างกายของชาวคริสเตียนผู้น่าสงสารเหล่านี้ถูกยิงขาดกระเด็นมาตกบนเรือรบของเราทุกวัน ภาพอันน่าสยดสยองไร้มนุษยธรรมที่ปรากฏแก่สายตาของเรานี้ มีเพียงคนเถื่อนชาวแอฟริกันเท่านั้นที่ทำได้

ฤดูกาลที่ล่วงเลยไปมากนี้ไม่เปิดโอกาสให้เราทำการปิดล้อมยาวนานต่อไปได้ กองทัพเรือจึงกลับมาเมืองตูลง ในระหว่างเวลาที่กำลังสะสมอาวุธยุทธภัณฑ์เพื่อบรรทุกลงเรือไปล้อมอัลเจร์อีกครั้ง ๑ ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ฝึกหัดทหารเรือและทหารขว้างลูกระเบิด ราชสำนักมีความประสงค์จะเอาชัยชนะแขกอัลเจเรียงส์ให้จนได้ ไม่ว่าจะต้องสูญเสียมากเพียงใด มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ เดินทางมาเมืองตูลงเพื่อสั่งการด้วยตนเอง เพื่อให้ตระเตรียมการติดอาวุธครั้งใหม่ไม่ให้มีสิ่งไรขาดตกบกพร่อง ในขณะที่เสนาบดีกระทรวงการทหารเรืออยู่ ณ ที่นั้น จึงเป็นโอกาสให้ผู้บัญชาการฐานทัพเรือจัดการให้ท่านเสนาบดีได้เห็นการฝึกหัดทหารขว้างลูกระเบิด ในการนี้ได้มีคำสั่งให้ทำเสมือนหลุมกำบังด้วยแผ่นกระดานที่ใช้เทียมบนหลังลาและพูนดินค่อนข้างสูงเป็นขอบโดยรอบสำหรับเสนาบดีจะได้ไปยืนดูการขว้างลูกระเบิดอย่างปลอดภัย มาจอร์[๒] เรมงดีส์[๓] และข้าพเจ้ายืนอยู่ใกล้ๆ หลุมนั้นโดยไม่มีอะไรกำบัง เพื่อสั่งการทหารที่อยู่ในหลุมหลบภัย พลทหารผู้หนึ่งขาดความแม่นยำได้ขว้างลูกระเบิดเข้าไปตกใกล้ตัวเรมงดีส์ เพื่อป้องกันตัวเองเขาเบี่ยงหน้าหลบไปทางอื่น ต่อมาอีกครู่หนึ่ง พลทหารอีกคนหนึ่งขว้างระเบิดลูกที่ ๒ พลาดหลุม[๔] อีกครั้งมาตกอยู่ใกล้เท้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดด้วยมือและตัดสินใจขว้างออกไป ลูกระเบิดได้ระเบิดก่อนตกดิน สะเก็ดได้กระเด็นถูกหมวกของข้าพเจ้าทะลุเป็นรู เคราะห์ดีเหลือเกินที่ไม่ถูกศีรษะ มิฉะนั้นก็คงไม่รอดชีวิตมาได้ พลทหารคนที่ ๓ ซึ่งขว้างไม่แม่นไปกว่า ๒ คนก่อนนี้ ได้ขว้างลูกระเบิดพลาดเป้าหมายอีก ลูกระเบิดตกลงที่พื้นดินค่อนข้างห่างจากเรมงดีส์ ซึ่งรอดมาได้ด้วยการหมอบครั้งแรก และเห็นข้าพเจ้าหยิบลูกระเบิดที่ตกใกล้ตัวข้าพเจ้าขว้างไป จึงวิ่งไปหยิบลูกระเบิดนั้นขว้างลงไปในหลุม ท่านเสนาบดีพอใจในการประชันแข่งขันนี้ แต่มีบัญชาให้หยุดทันที พร้อมพูดว่าถ้าหัดขว้างลูกระเบิดต่อไปอีกไม่ช้า สุภาพบุรุษหนุ่มทั้งสองนี้คงเสียชีวิตแน่

---

[๑] Babahassan

[๒] Major แปลว่า le marin, officier chargé de la direction de l'arsenal et de l'entretien de la flotte armée หมายถึงนายทหารเรือที่รับผิดชอบเรื่องคลังแสงและการซ่อมบำรุงทัพเรือ

[๓] Raymondis

[๔] ในที่นี้หมายถึงหลุมเป้าหมาย

ก่อนออกเรือไปเมืองอัลเจร์ นายทหารเรือหลายนายได้เสนอแผนยุทธวิธีต่าง ๆ นานา แผนของเชอวาลิเยร์ เดอ เลอวี[๑] ผู้บังคับการเรือ ได้รับความชื่นชมในตอนแรก เสนอความเห็นให้ทำลูกระเบิดขนาดใหญ่ ๒ ลูก บรรจุดินดำหนัก ๖๖ หาบ[๒] แล้วบรรทุกลงเรือใบเล็ก ๆ ๒ ลำ เพื่อนำไประเบิดกำแพงหินกั้นคลื่นให้พังลง ทำให้การยกพลขึ้นบกง่ายขึ้น เปิดโอกาสให้เผาทำลายเรือทุกลำที่ทอดสมออยู่ที่ท่าเรือและยึดเมืองได้สำเร็จ แต่ ม. ดูเกนส์ ผู้บัญชาการกองทหาร เห็นว่ายุทธวิธีนี้มีอุปสรรคมากและจะล้มเหลว

ทหารทั้งหมดลงเรือที่เมืองตูลง ทหารประจำฐานทัพเรือ ทหารขว้างลูกระเบิด และนายทหารสำรองราชการต่าง ๆ ได้รับคำสั่งให้ติดตามไปด้วย ข้าพเจ้าได้ลงไปประจำอยู่ในเรือของ ม. ดูเกนส์ ผู้เป็นบุตรชายของนายพลกองเรือรบหลวง ซึ่งอัยการ เดอ โนอายส์[๓] เป็นผู้บัญชาการและก็องต์ ดู ลูค ซึ่งเป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงลำ ๑ ก็ได้รับคำสั่งให้ออกเดินทางไปเมืองอัลเจร์ด้วย โดยเหตุที่ยุทธวิธีที่ข้าพเจ้าเล่ามาข้างบนนี้ถูกล้มเลิก พวกนายทหารสำรองราชการจึงไม่มีหน้าที่อะไร ข้าพเจ้าไม่ชอบอยู่เฉย ๆ มีความละอายที่อยู่นิ่ง ๆ และปลอดภัยในขณะที่บรรดาสหายจำนวนมาก ต้องทำหน้าที่ทหารและผจญกับอันตรายต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงอ้อนวอนมาจอร์เรมงดีส์ ผู้ซึ่งออกปฏิบัติการทั้งกลางวันและกลางคืนเมื่อมีโอกาส ขออนุญาตให้ข้าพเจ้าตามเขาไปด้วย นอกจากมีความประสงค์ที่จะมีงานทำ ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายหลักที่จะศึกษาการทำสงครามและคุ้นเคยกับอันตรายด้วย เรมงดีส์ ซึ่งเป็นสหายสนิทคนหนึ่งของข้าพเจ้าได้อนุญาตตามคำขอร้อง ข้าพเจ้าจึงไปไหนไปด้วยกับนายทหารผู้นี้

ก็องต์ ดู ลูค มีความพอใจมากที่ข้าพเจ้ามีความตั้งใจดี และทราบว่าอาหารในเรือที่ข้าพเจ้าประจำอยู่นั้นคงจะไม่ดีพอ ท่านจึงส่งเรือเล็กของท่านไปรับข้าพเจ้าทุกเวลาเช้าและเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญใจ เพื่อทำให้ท่านเบิกบานใจในขณะรับประทานอาหาร และแสดงความกตัญญูที่ท่านได้มีความกรุณาแก่ข้าพเจ้าด้วยสังเกตเห็นว่าท่านพอใจที่จะรับทราบสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น ข้าพเจ้าได้เล่าเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าได้ประสบมาเมื่อวันก่อนโดยถ้วนถี่ ได้เรียนให้ท่านทราบรายละเอียดของสถานการณ์ ตลอดจนจำนวนคนเจ็บคนตายอย่างถูกต้อง นายทหารเรือ ๒ คนที่นั่งฟังอยู่ในที่นั้น คงจะมีความสงสัยถ้อยคำของข้าพเจ้า หรือจะลองพิสูจน์ความเท็จจริงประการหนึ่งประการใดก็ตาม ได้ขอให้ข้าพเจ้าพาเขาไปด้วย ข้าพเจ้าพูดว่า “*ยินดีอย่างยิ่งที่จะพาท่านไป ขอให้ท่านเตรียมตัวไว้ให้พร้อมในวันรุ่งขึ้นเถิด*”

ในวันรุ่งขึ้น เราก็ระดมยิงอย่างหนัก ดูเกนส์ซึ่งได้รับมอบหมายเพื่อบีบบังคับให้แขกอัลเจเรียงส์ร้องขอสันติภาพ ได้มีคำสั่งให้ระดมยิงเมืองอัลเจร์ตลอดทั้งวัน เพื่อการปฏิบัติการนี้ เขาได้ส่งเรือเล็กบรรทุกลูกระเบิด

---

[๑] M. le chevalier de Levi

[๒] quatre-vingts quintaux de poudre เท่ากับประมาณ ๘,๐๐๐ ปอนด์

[๓] Noailles

เข้าไปใกล้ฝั่ง แต่ให้อยู่พ้นจากระยะยิงของกระสุนปืนใหญ่ พอเวลาเย็นข้าพเจ้าใช้คนไปบอกนายทหารเรือ ๒ นายที่ขอให้ข้าพเจ้านำพวกเขาลงเรือไปด้วยว่า หากพวกเขาจำคำพูดที่ให้ไว้กับข้าพเจ้าได้ ให้เขามาพบข้าพเจ้าที่เรือในวันรุ่งขึ้น แล้วเขาจะได้รับความพึงพอใจที่ได้ร้องขอเช่นนั้น นายทหาร ๒ นายนั้นมาตามนัดหมาย เพื่อหลีกเลี่ยงการสั่งสอนที่เขาควรจะได้รับเป็นการตอบแทน ข้าพเจ้าจึงพาลงไปในเรือที่มีโอกาสถูกข้าศึกยิงได้มากที่สุด เมื่อเราลงเรือ บรรดานายทหารควบคุมการยิงกำลังนั่งรับประทานหมูแฮมอยู่โดยไม่อินังแก่เสียงปืนใหญ่และเสียงกระสุนปืนที่เสียดแก้วหูเลย ข้าพเจ้านั่งลงรับประทานอาหารกับนายทหารเหล่านั้นด้วย แต่เมื่อมีการยิงปืนใหญ่อีกชุด ๑ ไม่นานนักนายทหาร ๒ นายนั้น ก็รู้สึกสำนึกผิดในความอยากรู้อยากเห็นของพวกเขา แม้ข้าพเจ้าจะสังเกตเห็นข้อเท็จจริงนี้แล้ว แต่ต้องการให้พวกเขาเป็นฝ่ายพูดออกมาก่อน ข้าพเจ้าจึงทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น ในที่สุด เมื่ออ่อนล้ากับการล้อเล่นและรู้สึกหวาดกลัวขึ้นมา พวกเขาจึงพูดว่า "*พอแล้ว ออกไปจากที่นี่เถิด ความอยากรู้อยากเห็นของพวกเราได้สมหวังแล้ว ที่นี่เต็มไปด้วยอันตรายอย่างยิ่ง สำหรับคนที่ไม่มีหน้าที่*"

ถึงแม้ว่าเราได้ระดมยิงด้วยปืนใหญ่ทั้งกลางวันกลางคืน ทำให้เกิดเสียงดังครึกโครมน่ากลัวในเมือง แขกอัลเจเรียงส์ก็ยังต่อสู้อยู่แข็งขัน เพื่อผลักดันให้ชาวอัลเจเรียงส์จนตรอก ม. ดูเกนส์ได้ส่งเรือบรรทุกลูกระเบิด ๔ ลำแล่นเป็นกระบวนรูปพระจันทร์ครึ่งซีกเข้าไปใกล้ ๆ เรือและทหารเรือได้รับการป้องกันจากฟูก เรือเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนโดยเรือแบบเดียวกัน ติดอาวุธอย่างดีจำนวน ๑๐ ลำ และเรือรบ[๑] อีก ๔ ลำ

เรือแต่ละลำที่อยู่ในรูปกระบวนเรือพระจันทร์ครึ่งซีก มีปืนครกบรรจุกระสุนชนิดพิเศษเจาะรูหลายที่แต่ละแห่งบรรจุเชื้อเพลิงไว้ เรือเหล่านี้ได้รับคำสั่งให้เข้าไปใกล้ทำนบกั้นคลื่น ซึ่งอยู่ในระยะยิงของปืนเล็ก เราหวังให้กระสุนเพลิงตกลงในเรือข้าศึก และทำให้เกิดเพลิงไหม้ มาจอร์เรมงดีส์ได้รับคำสั่งให้โจมตี ข้าพเจ้าไม่พลาดที่จะลงเรือไปกับเขาตามนิสัยของข้าพเจ้า เมื่อเรือเรายิงกระสุนชุดแรกแล้ว ข้าศึกที่หลบอยู่ที่ทำนบกั้นคลื่นก็ยิงตอบโต้อย่างรุนแรงด้วยปืนเล็กและปืนใหญ่ ทำให้ทหารเรือของเราบาดเจ็บและตายจำนวน ๕ นาย[๒] ทหารของเราหวาดกลัวอย่างมากถึงกับนอนราบลงไปกับท้องเรือ แม้เราจะพูดกับเขาเช่นไร ก็ไม่สามารถทำให้พวกเขาลุกขึ้นมาอีกครั้งได้

เพื่อให้พวกเขาหลุดพ้นจากสภาพการณ์เช่นนี้ เราต้องชักกระบี่ออกมาขู่ว่า จะสังหารคนที่ขัดขืนคำสั่ง พวกทหารเรือเกรงว่าจะถูกสังหาร จึงยอมเชื่อฟังคำสั่งมากขึ้น ข้าพเจ้าไปถือหางเสือแทนนายท้ายเรือที่เสียชีวิตแล้ว ทุกคนร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเต็มความสามารถและประสานสอดคล้องกันเป็นอย่างดี จนเรารอดพ้นจากอันตราย มาจอร์เรมงดีส์แสดงให้ข้าพเจ้าเห็นเสมอตั้งแต่นั้นว่า เขาเป็นหนี้บุญคุณในการตัดสินใจ

---

[๑] galère เป็นเรือรบที่เคลื่อนที่ได้เร็วโดยการใช้ใบและฝีพาย

[๒] คาดว่าน่าจะทำให้เกิดการตาย ๕ คน แต่ผู้ได้รับบาดเจ็บน่าจะจำนวนมากกว่านั้น เนื่องจากการโจมตีที่รุนแรงในระยะใกล้

แก้ปัญหาของข้าพเจ้าในช่วงเวลาดังกล่าว ด้วยผลลัพธ์ที่ได้จากเรือยิงกระสุนเพลิงของเรามีน้อยมาก และเรือก็ถูกโจมตีอย่างหนักโดยการยิงของข้าศึก จึงทำให้ ม. ดูเกนส์เห็นว่าไม่จำเป็นที่จะส่งเรือเข้าไปอีก

แต่นั้นมายุทธภูมิแห่งนี้ มีแต่การระดมยิงปืนใหญ่ทำลายเมืองด้วยกระสุนหลากชนิด และได้เห็นชาวคริสต์นับไม่ถ้วนที่ล้มตายจากการยิงจากปลายกระบอกปืนใหญ่ ที่พวกคนป่าเถื่อนเหล่านี้ยิงอย่างไม่หยุดหย่อน

ท่ามกลางความไร้มนุษยธรรมนี้ ทำให้เกิดการปฏิบัติที่แสดงถึงความโอบอ้อมอารีใจกว้างที่ข้าพเจ้าคิดว่าต้องเปิดเผยให้ทราบ กล่าวคือ ผู้บังคับการเรือรบ[๑] อัลเจเรียงส์ ซึ่งเซอวาลิเยร์ เดอ เลอวี จับได้ในยุทธนาวี และได้รับการดูแลฉันมิตรจากเซอวาลิเยร์ เดอ เลอวี และทหารทุกนาย ได้อยู่ที่เมืองอัลเจร์และได้เป็นพยานรู้เห็นในความป่าเถื่อนที่เขาทำกับชาวคริสต์

นายทหารของ เดอ เลอวี นายหนึ่งชื่อ ม. ชัวเซยย์[๒] โชคร้ายถูกจับได้ และได้รับโทษเช่นเดียวกับที่ทำให้คนอื่น ๆ จำนวนมากตายลง เมื่อการสำเร็จโทษจะเริ่มขึ้น ต้นหนเรือชาวเติร์กจำเขาได้ เวทนาในเคราะห์กรรมของผู้ที่ทำให้เขาได้รับความสุขในอดีต เขาจึงใช้ทุกวิธีเพื่อเป็นหลักประกันให้กับ ม. ชัวเซยย์ แต่เมื่อไม่สามารถได้รับการอภัยโทษ และเห็นว่า ม. ชัวเซยย์ กำลังถูกมัดติดกับปืนใหญ่ แม้เขาเสนอจะทำหรือพูดอะไรเพื่อช่วย ม. ชัวเซยย์ ก็ตาม ดังนั้น เขาจึงวิ่งเข้าไปหา ม. ชัวเซยย์ อย่างสิ้นหวัง สวมกอด ม. ชัวเซยย์ ไว้แน่น และร้องบอกพลประจำปืนว่า “*จุดชนวนยิงไปเถิด เมื่อข้าพเจ้าช่วยผู้มีพระคุณของข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว ตายตามกันไปดีกว่า*” พระเจ้าแผ่นดินแขกอัลเจเรียงส์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็มีพระทัยอ่อน จึงพระราชทานอภัยโทษแก่นายทหารเรือฝรั่งเศสผู้นั้น แน่นอนทีเดียวเมตตาคุณเช่นนี้ย่อมเกิดขึ้นได้ไม่ว่าในประเทศใด ๆ และย่อมข่มดวงจิตของมนุษย์ที่นับว่าทารุณที่สุดได้ ในที่สุด ม. ชัวเซยย์ ได้กลับมาฝรั่งเศส และยังได้รับราชการทหาร[๓] อยู่อีกเป็นเวลานาน เขาได้เล่าเรื่องราวของเขา ซึ่งประเทศที่เป็นอารยะที่สุดยกย่องให้เกียรติอย่างมาก อันเป็นข้อความที่ข้าพเจ้าจดลงไว้ในบันทึกนี้

ถึงฤดูคลื่นลมจัด กองทัพเรือจะอยู่ในทะเลต่อไปไม่ได้ เราจึงชักใบแล่นกลับฝรั่งเศส ทิ้งเมืองอัลเจร์ที่เต็มไปด้วยคนเจ็บคนตายเป็นอันมาก ซากปรักหักพัง และความสยดสยอง ที่มาจากการสู้รบที่ยาวนานและโหดร้ายไว้ ถึงแม้ว่าในขณะที่ถูกระดมยิงนั้น แม้แขกอัลเจเรียงส์จะได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในขณะที่ถูกระดมยิง แต่พวกเขาก็มีความท้อใจเป็นอย่างมากในส่วนลึก ด้วยวิตกว่าจะถูกโจมตีเป็นครั้งที่ ๓ จึงเตรียม

---

[๑] Corsaire แปลว่า เรือรบส่วนตัวของคนที่มีฐานะ แต่ต้องได้รับการรับรองจากผู้มีอำนาจก่อนเข้าทำการรบ

[๒] M. Choiseuil

[๓] ตำแหน่งทหารมี ๓ ระดับ คือ นายทหารระดับล่าง คือ ยศร้อยตรีถึงร้อยเอก (Officiers subalternes) นายทหารชั้นผู้ใหญ่ คือ ยศพันตรีถึงพันเอก (Officiers supérieurs) และนายทหารชั้นนายพล (Officiers généraux)

การป้องกันโดยขอความกรุณาจากเมตตาจิตของพระเจ้าอยู่หัวฝรั่งเศส พวกเขาจึงส่งคณะทูตมาเจริญทางพระราชไมตรี และขอสันติภาพอย่างนอบน้อม ซึ่งข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวนี้ เนื่องจากไม่เกี่ยวกับเรื่องราวของข้าพเจ้า

เมื่อกองทัพเรือกลับมาถึงเมืองตูลง และปลดอาวุธยุทธภัณฑ์ออกจากเรือแล้ว พวกนายทหารก็พากันปลดปล่อยจากความเหน็ดเหนื่อยจากการทำสงคราม ด้วยการไปหาความสนุกเพลิดเพลินที่พึงมีในฤดูหนาว ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นมีความประสงค์อย่างแรงกล้าว่าจะไปสู่พระราชสำนัก เผื่อว่าจะได้บำเหน็จความชอบตามสมควร แต่ไม่มีเงินทุนเหลือเลย อันเป็นอุปสรรคขัดขวางแผนการทุกอย่างของข้าพเจ้ามาโดยตลอด รวมทั้งแผนการนี้ด้วย หากว่าก็องต์ ดู ลูคไม่เอื้อเฟื้อ เมื่อท่านได้ทราบภาวะของข้าพเจ้าแล้ว ท่านได้เรียกข้าพเจ้าไปหา แล้วสวมกอดพร้อมกล่าวว่า "*น้องเอ๋ย อย่าวิตกกับค่าใช้จ่ายในการเดินทางเลย พี่จะออกเงินค่าเดินทางให้*" เราจึงเดินทางไปด้วยกัน หลังจากเดินทางถึงพระราชสำนักไม่นาน ข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายเรือโท

ขณะเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปเมืองรอชฟอรต์ เพื่อตระเตรียมจัดเรือที่จะพามาร์กีส์ เดอ ตอร์ซีย์[๑] ไปโปรตุเกส ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ไปแสดงความยินดีแก่พระเจ้าดง เปโดร[๒] ในงานพระราชพิธีราชาภิเษก

เวลาข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองรอชฟอรต์นั้น อากาศหนาวเหลือเกิน ก่อนจะถึงเมืองบลัวส์[๓] ๖ ลิเยอ ถนนเต็มไปด้วยน้ำแข็ง และร่องล้อรถทำให้ม้าเช่าของข้าพเจ้าล้มลงหลายต่อหลายครั้ง แต่มันไม่บาดเจ็บเลย เมื่อมันล้มลงครั้งสุดท้าย ปากของมันกระแทกดิน สายรั้งจมูกจึงขาด ข้าพเจ้าไม่ต้องการจะลงจากม้าจึงขอร้องให้คนเลี้ยงม้าลงมาช่วยซ่อมแซม อ้ายคนอัปรีย์คนนั้นตอบว่า ทำไมข้าพเจ้าไม่ลงไปซ่อมแซมเอาเองเล่า เพราะข้าพเจ้าตกม้าหลายครั้งแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคนเลี้ยงม้าคนนี้พูดจาโอหังมาก แต่ยับยั้งโมโหไว้ได้ เพราะว่าข้าพเจ้ายังมีความประสงค์ที่จะให้เขาดูแลม้าของข้าพเจ้าต่อไป จึงพูดว่า "*เพื่อนเอ๋ย โปรดมีไมตรีลงจากหลังม้า และช่วยซ่อมสายรั้งจมูกม้าของข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่งเถิด หากท่านซ่อมสายรั้งจมูกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าจะรางวัลให้สมกันกับความเหน็ดเหนื่อย*" เมื่อข้าพเจ้าพูดโดยดีเช่นนี้แล้ว เขาก็ยอมลงจากม้าและซ่อมแซมสายรั้งจมูกม้าให้ พอเขาซ่อมแซมเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝักตีคนเลี้ยงม้าคนนั้นให้สมกับความอวดดีของเขา เมื่อเขากลับไปขึ้นม้าแล้ว เขาด่าข้าพเจ้าอีก และพูดขู่ว่าจะแก้เผ็ดเมื่อถึงเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าจึงชักกระบี่ออกจากฝักทันที แล้วพูดว่า "*ไม่เห็นจำเป็นต้องไปให้ไกลขนาดนั้นเลยให้เรื่อง*

---

[๑] le marquis de Torcy

[๒] หมายถึง Don Pedro หรือสมเด็จพระเจ้าเปโดรที่ ๒ แห่งโปรตุเกส ครองราชย์เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๖ (ค.ศ. ๑๖๘๓) สวรรคตเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๔๙ (ค.ศ. ๑๗๐๖) พระชนมายุ ๕๘ พรรษา

[๓] Blois

ที่ติดค้างแตกหักกันเดี๋ยวนี้เถิด" พูดเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็เอากระบี่ฟาดลงไปอีกครั้ง เขาตั้งท่าป้องกันตนเองด้วยแส้ม้า ข้าพเจ้าจึงหันกลับเข้าไปจู่โจม และด้วยได้กำหนดเป้าหมายที่จะแทงไว้ก่อน ข้าพเจ้าจึงแทงเข้าที่ชายโครงพอให้เป็นแผลเล็กน้อย หลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้ เขาจึงสงบเงียบและทำตามที่ข้าพเจ้าปรารถนาให้เป็น

เมื่อมาถึงเมืองบลัวส์ เจ้าของม้าแลเห็นคนเลี้ยงม้าถูกตีเลือดไหลโชมหน้าและไม่มีหมวก ก็ไม่ประหลาดใจอะไรเลย ซ้ำพูดกับข้าพเจ้าว่า "*ท่านคงได้มีปากเสียงกันกับอ้ายคนกักขฬะคนนี้แน่แล้วละซิ*" ข้าพเจ้าตอบว่า "*จริงเหมือนพูด แต่เขาไม่ควรไปร้องทุกข์กับใครอีก เพราะว่าข้าพเจ้าได้ตกรางวัลเขามาสด ๆ แล้ว นอกจากนี้ เขาขู่ข้าพเจ้าว่าถ้ามาถึงเมืองบลัวส์เขาจะแก้แค้นให้ได้*" เจ้าของม้าพูดต่อไปว่า "*อ้ายคนนี้เป็นคนพาลที่สุดบนเส้นทางสายนี้ไม่เข็ดหลาบ เมื่อ ๒ ปีมาแล้วเขายั่วคนเดินหนังสือคนหนึ่งจนคุมสติไว้ไม่ได้ จึงชักปืนพกยิงเขาจนบ่าหัก*" ในขณะที่ข้าพเจ้าฟังคำอธิบายของเจ้าของม้าอยู่ และเตรียมจะขึ้นม้า นึกว่าคนเลี้ยงม้าคนนั้นไปพ้นข้าพเจ้าแล้ว แต่พอหันหน้ามาก็แลเห็นเขาถือสามง่ามมาจะแทงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าควักปืนพกออกมา พอง้างไกจะยิงไป ก็แลเห็นเจ้าของม้าฉวยไม้พลองวิ่งมาตีคนเลี้ยงม้าจนสามง่ามหลุดมือและกระชากตัวออกไป โดยที่เขาไม่ขัดขืน เมื่อเหตุการณ์นี้ยุติลง ข้าพเจ้ากระโดดขึ้นหลังม้า พอจะย่างออกจากโรงม้า ข้าพเจ้าเห็นเขาเดินตรงมาอีก แล้วมีหน้ามาอ้อนวอนขอเงินรางวัลที่ข้าพเจ้าบอกว่าจะให้เขา พูดจาประหนึ่งว่าเราไม่มีเหตุบาดหมางใจกันเลย ข้าพเจ้าต้องขอชมว่าอ้ายคนพาลคนนี้ไม่มีจิตมีใจเสียเลย ข้าพเจ้าได้ควักเงินให้เล็กน้อยแล้วพูดว่า "*แกเอาไปซื้อเหล้ากินเถิด เงินนี้แกได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงจริง ๆ*"

จากเมืองบลัวส์ ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปโดยสงบราบรื่นจนถึงเมืองปัวติเยส์[๑] แต่เป็นกรรมของข้าพเจ้าที่จะต้องได้รับความรำคาญใจจากคนเลี้ยงม้าจำพวกนี้ตลอดไป ขณะที่ออกจากโรงม้าที่เมืองนี้ ข้าพเจ้าได้ร้องบอกคนเลี้ยงม้าต่อหน้าเจ้าของม้าว่า "*เพื่อนเอ๋ยทนเอาหน่อยเถิดเร่งม้าเข้า*" เขาตอบว่า "*ถ้าท่านรีบร้อนนักก็เร่งม้าของท่านเองซิ*" ข้าพเจ้าจ้องดูเขาด้วยความโกรธและแค้นเคืองเป็นอันมากแล้วพูดว่า "*ข้าพเจ้าจะบอกให้ท่านรู้ตัวต่อหน้านายของท่าน ผู้ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยมีค่าน้อยกว่าตัวท่านเสียอีก ยังอุตส่าห์เลี้ยงดูคนทะลึ่งเช่นตัวท่านไว้ว่า ถ้าท่านขืนพูดกักขฬะกับข้าพเจ้าอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจะเอาปืนพกระเบิดหัวสมองท่าน*" เมื่อข้าพเจ้าพูดขู่เช่นนี้แล้วเขาก็อ่อนน้อม และตลอดเวลาเดินทางไปเขาเล่าแต่เรื่องขบขันให้ข้าพเจ้าฟัง เมื่อถึงเมืองมุสส์[๒] ข้าพเจ้าต้องเปลี่ยนม้าอีก ได้ประสบคนเลี้ยงม้าคนที่ ๓ เขามีหนวดดกสะพายดาบและปืนสั้น ๒ กระบอกเหน็บไว้ข้างอานม้า เมื่อเห็นเขามีอาวุธเช่นนั้น ข้าพเจ้าแน่แก่ใจว่าเราคงจะไม่จากกันไป

---

[๑] Poitiers เป็นเมืองหนึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำลัว (Loire)

[๒] Mousse

โดยปราศจากการทะเลาะวิวาทกัน คงจะมีปากเสียงกันและต่อสู้กันกลางทางเป็นแน่ เมื่อคิดเช่นนี้แล้วข้าพเจ้าควักปืนพกออกมาแล้วพูดกับคนเลี้ยงม้าคนนี้ว่า โดยเหตุที่เราจะต้องมีปากเสียงกันและตีรันฟันแทงกันแน่ ข้าพเจ้าต้องการลงมือทำสงครามกันก่อนเดินทางไป ในขณะนั้น เจ้าของม้าเดินเข้ามาใกล้เราพูดจาไกล่เกลี่ยแล้วเก็บเอาอาวุธของคนเลี้ยงม้าไปหมด เราจึงเดินทางต่อไปจากเมืองนี้

ข้าพเจ้าขี่ม้าไปได้ประมาณ ๒ ผลัด ก็พลบค่ำลงโดยไม่ทันรู้ตัว มืดและหนาวมาก หมอกทึบเหลือเกินจนไม่แลเห็นอะไรเลย เราจึงหลงทางขี่ม้าต่อไป สักครู่ก็ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน เกรงว่าจะหลงกันเอง จึงลงจากม้าเดินเท้าไป ข้าพเจ้าจำได้ว่า ตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยได้อยู่ในสภาพที่ยากลำบากเหมือนคราวนี้เลย ข้าพเจ้ามีความโกรธเคืองเป็นอันมากและบ่นว่าอยากจะฆ่าคนเลี้ยงม้าเสียที่ได้พามาให้หลงทาง ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าขู่เขา คนเลี้ยงม้าคนนั้นก็จะตอบว่า "*อนิจจา ถ้าท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่ช่วยให้ท่านไปไกลกว่านี้ได้*" คนคนนั้นพูดถูกต้องทีเดียว อย่างไรก็ดี เพื่อจะให้พ้นไปจากความยุ่งยากที่เป็นอยู่ ข้าพเจ้าบอกคนเลี้ยงม้าให้หวดแส้ดัง ๆ เพื่อว่าจะมีคนอื่นได้ยินแล้วช่วยบอกทางให้เรา

ที่ข้าพเจ้าคาดเดาเช่นนั้นก็ไม่ผิด พอคนเลี้ยงม้าหวดแส้หลายขวับเข้า สุนัขตัว ๑ ก็เห่า ข้าพเจ้าจึงลงความเห็นว่าในตำบลที่หนาวมากเช่นนี้ สุนัขตัวนั้นคงจะไม่ออกมาที่แจ้ง คงจะเห่าอยู่ในบ้านใดบ้านหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงสั่งคนเลี้ยงม้าให้หวดแส้ต่อไป แล้วเราเดินทางไปตามเสียงสุนัขเห่า เดินไปได้ไม่กี่ก้าวก็มาถึงท้องร่องกว้างพอใช้[๑] น้ำในท้องร่องนั้นแข็งบ้างแล้ว เราเดินเลียบท้องร่องไปประมาณ ๑๕ นาทีก็ยังไม่เห็นทางข้ามไป แต่ในที่สุดเราได้มาถึงบ้านชาวไร่ชาวนาผู้หนึ่ง ซึ่งนอกจากมีความตกใจมากที่เห็นเรามาถึงเวลาดึกและเวลาที่หนาวจัดเช่นนี้ จึงปิดประตูใส่หน้าเรา

ข้าพเจ้าวิงวอนขอให้เปิดประตูเท่าไร เขาก็ไม่ยอมเปิด ข้าพเจ้าจึงขู่ว่าจะพังประตูเข้าไป เขาจึงเปิดประตูเดินตัวสั่นออกมา เพราะนึกว่าเราเป็นพวกโจร ข้าพเจ้าก้าวเข้าไปในบ้านแล้วพูดว่า ข้าพเจ้าหลงทางมาหนาวเหลือเกิน ขอผิงไฟและอาศัยอยู่ด้วยสักคืน ๑ เขาตอบว่า "*อนิจจา ท่านคงจะเห็นกับตาเองแล้วว่าข้าพเจ้ามีเตียงนอนอยู่เตียงเดียวเท่านี้สำหรับตัวข้าพเจ้า ภรรยา และลูก ๆ นอน แต่ถ้าท่านจะตามข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าจะพาไปบ้านผู้ดีผู้หนึ่งซึ่งเป็นฮูเกอโนต์[๒] มีบ้านอยู่ที่ตำบลนี้ห่างจากที่นี่เพียง ๒ เส้น[๓] เขาคงจะรับรองท่านด้วยความยินดีเป็นแน่*"

---

[๑] คำว่า กว้างพอใช้ ณ ที่นี้ แปลว่า ท้องร่องที่กว้างมาก ตรงกับต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสว่า un grand fossé

[๒] ฮูเกอโนต์ Huguenot (จากภาษาเยอรมัน eidgenossen แปลว่า พวกร่วมสบถสาบานกัน) เป็นพวกที่ถือลัทธิของจัง คัลวัง ผู้สถาปนาลัทธิศาสนาคัลวินิสม์ พวกฝรั่งเศสเรียกผู้นับถือลัทธินี้ว่า เป็นปรปักษ์กับลัทธิเยซูอิต เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๕ พวกฮูเกอโนต์ทั้งชั้นผู้ดีและไพร่ได้ถูกฆ่าโดยมากตามพระราชเสาวนีย์ของพระนางคาแทริน เดอ เมดิสิส์ ที่รอดตายก็หนีออกไปจากฝรั่งเศส ภายหลังในรัชกาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้ที่นิยมลัทธินี้ก็ถูกริบทรัพย์

[๓] deux cents pas แปลว่า ๒๐๐ ก้าว ผู้แปลประเมินว่า ๒๐๐ ก้าวมีความยาวเท่ากับ ๘๐ เมตร

ข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยคำแนะนำนั้น แล้วเดินตามชาวนาคนนั้นไป และได้มาถึงบ้าน ม. เดอ ลา รีวีแยคุร์[๑] เวลา ๒๓ นาฬิกา คนผู้นี้ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี จุดไฟกองใหญ่ให้ข้าพเจ้าผิงและให้กินเนื้อสะโพกแกะก้อน ๑ นกปากซ่อม ๒ ตัว ขนมปังอบใหม่และสุราอันโอชารส ข้าพเจ้ารับประทานอาหารได้อร่อยมาก เพราะว่าตลอดวันไม่ได้รับประทานอะไรเลย เสร็จแล้วเจ้าของบ้านจัดให้นอนในเตียงนุ่ม ข้าพเจ้าหลับสนิทตลอดคืน ชดเชยอย่างมากกับความยากลำบากที่ได้ประสบมา รุ่งขึ้นเจ้าของบ้านให้หาอาหารเช้ามาเลี้ยงก่อนเดินทางไป ข้าพเจ้าได้ขอบใจเขาในความกรุณา ข้าพเจ้าบอกชื่อข้าพเจ้าและสัญญาว่าจะตอบแทนคุณในภายหน้า ข้าพเจ้าก็ออกเดินทาง เมื่อมาถึงเมืองรอชฟอรต์ ข้าพเจ้าได้พบอาของข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้บังคับการกองทหารเรือที่เมืองนั้น ข้าพเจ้าทำให้ท่านเพลิดเพลินด้วยการเล่าการผจญภัยต่างๆ นานาที่ได้ประสบมาให้ท่านฟังโดยตลอด แม้อุปการะคุณความดีของ ม. เดอ ลา รีวีแยคุร์ ก็ไม่ลืมเล่า

ล่วงมาสองสามวัน เราจัดเรือที่จะไปประเทศโปรตุเกสเรียบร้อย พร้อมออกทะเลได้ ม. เดอ วิลเลตต์[๒] เป็นผู้บังคับการเรือลำนี้ พอมาร์กีส์ เดอ ตอร์ซีย์มาถึง เราก็ชักใบเรือออกจากเมืองรอชฟอรต์ คลื่นลมสงบ เรือแล่นไปโดยเรียบร้อย ไม่ช้าเราก็มาถึงกรุงลิสบอน มาร์กีส์ เดอ ตอร์ซีย์ได้ขึ้นไปบนบก และได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติยศในฐานะผู้แทนพระเจ้าอยู่หัวของเรา ตลอดเวลาเข้าเฝ้า พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสประทับอยู่บนราชบัลลังก์ ราชทูตยืนกล่าวสุนทรพจน์กราบบังคมทูลพระกรุณา พวกขุนนางผู้ใหญ่และผู้มีบรรดาศักดิ์ในราชสำนักก็ยืนเหมือนกันและไม่สวมหมวก ขุนนางที่มียศบรรดาศักดิ์ชั้นสูงนั้นยืนพิงผนังพระที่นั่ง ผนังนั้นไม่มีม่านปัก และไม่มีเครื่องประดับอย่างหนึ่งอย่างใดเลย มาร์กีส์ เดอ วิลเลตต์มีความปรารถนาจะพิงผนังบ้าง สมุหพระราชพิธีเดินตรงมาบอกเขาว่า เวลาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้น เฉพาะแต่ขุนนางโปรตุเกสชั้นสูงสุดเท่านั้นมีสิทธิที่จะพิงผนังได้ มาร์กีส์ เดอ วิลเลตต์จึงย้ายไปยืนที่อื่นทันทีที่ถูกปรามาสต่อหน้าชนชาติโปรตุเกสว่าเขาไม่ใช่ขุนนางใหญ่โต ดังนั้น เขาคงมีความอับอายและเจ็บใจเป็นอันมาก

เวลาอยู่ที่กรุงลิสบอน เราได้ไปเยี่ยมชมวัดเบอเลม[๓] ซึ่งอยู่ไกลออกไป ๔ ลิเยอ เราได้เห็นอนุสาวรีย์บรรจุพระศพพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสอันวิจิตรงดงาม โดยมากทำด้วยศิลาอ่อนที่มีค่ามาก วัดนี้กว้างขวาง ห้อมล้อมด้วยสวน นับว่างามที่สุดสวน ๑ ในพระราชอาณาจักรนี้ หัวหน้านักบวชได้รับรองเราเป็นอย่างดียิ่ง เมื่อเราได้ชมว่าวัดนี้งามมากและถามว่าสานุศิษย์มีมากน้อยเท่าใด ท่านหัวหน้านักบวชถอนใจใหญ่แล้วพูดว่า “*วัดนี้โทรมลงมาก ไม่เหมือนกันกับกาลก่อน เมื่อท่านยังหนุ่มอยู่ไม่มีสิ่งไรบกพร่องเลย ครั้งนั้นพวกสานุศิษย์ประมาณ ๓๐ คนเหน็บมีดสั้น สะพายดาบ แล้วออกไปจากวัดทุกคืน เดี๋ยวนี้ยุทธยุรยาตรเช่นนี้ซาลงไปมาก จะหาสานุศิษย์สัก ๑๐ หรือ ๑๒ คนที่จะเอาเยี่ยงอย่างคนก่อน ๆ หาได้ไม่*” เมื่อได้ยินท่านพูด

---

[๑] M. de La Rivière

[๒] M de Villette

[๓] Abbaye de Belem

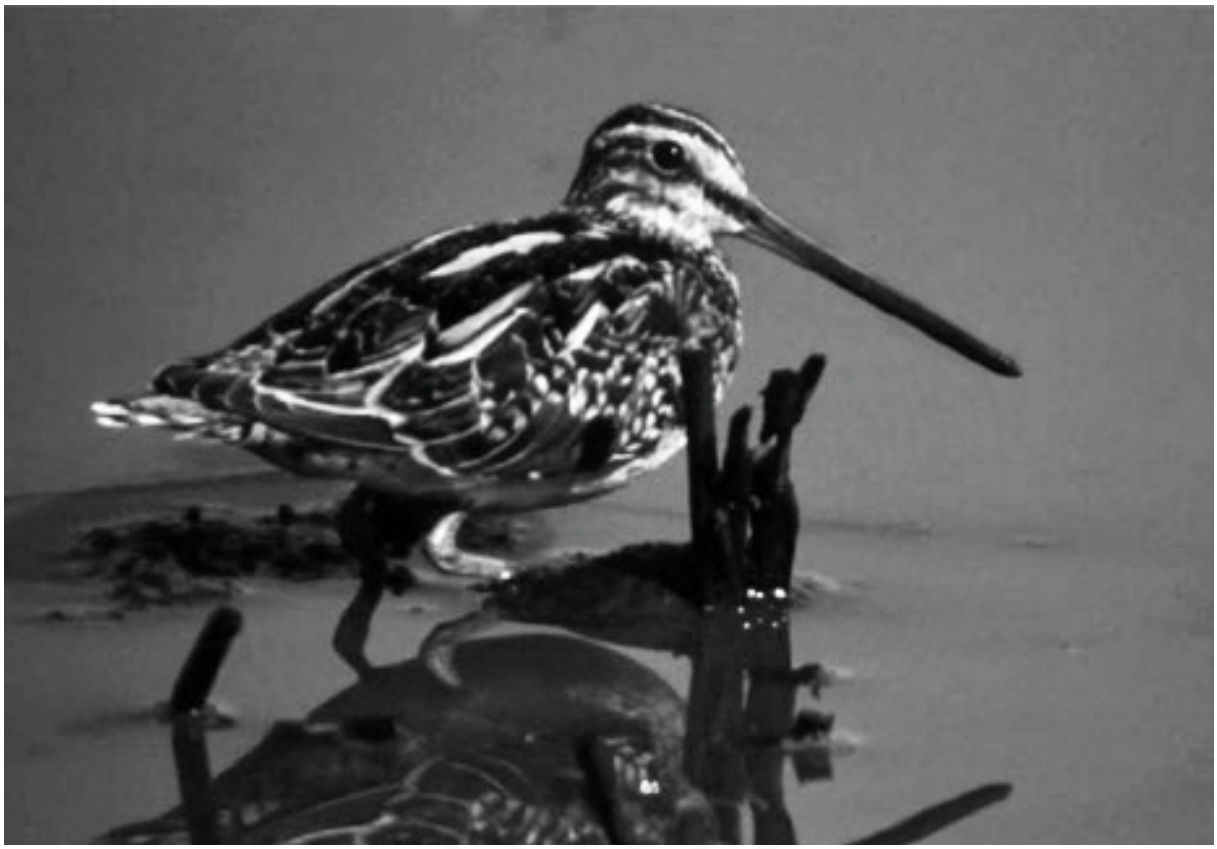

นกปากซ่อม

ดังนั้น พวกเราชำเลืองตามองดูกัน ไม่ทราบว่าจะตอบท่านว่ากระไร และไม่เข้าใจว่าท่านพูดจริงหรือพูดเล่น เพียงแต่จะให้ขบขันเท่านั้น ท่านหัวหน้านักบวชได้นำเราเข้าไปในห้องอันสวยงามห้อง ๑ มีอาหารอย่างดีตั้งอยู่บนโต๊ะ เรานั่งลงรับประทานอาหารพร้อมกันกับนักบวชทั้งหลาย และฟังดนตรีที่เรือของเราจัดมาบรรเลงตลอดเวลารับประทานอาหาร

ข้าพเจ้าได้เคยเล่าหลายครั้งแล้วว่า ถุงเงินของข้าพเจ้านั้นแฟบยอบแยบเพียงไรเสมอ ความจนจึงบังคับใจไม่ให้โอกาสเหมาะที่ได้มาโปรตุเกสผ่านพ้นไปได้ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเดินทางไปจากฝรั่งเศส พ่อค้ายาสูบได้พูดกับข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้านำยาสูบบราซิลมาขายให้ จะให้ราคางามทีเดียว[๑] แต่จะเอาเงินที่ไหนไปค้าได้เล่า ข้าพเจ้าจึงไปหาอาของข้าพเจ้า พูดอ้อนวอนขอยืมเงินท่าน โดยชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ นานา ขอให้ท่านเห็นใจในความยากจนของข้าพเจ้า ท่านได้มีความกรุณาให้ยืมเงิน (ซึ่งข้าพเจ้าสัญญาจะใช้คืนให้เวลากลับไปถึงฝรั่งเศส) ข้าพเจ้าจึงนำเงินนั้นไปซื้อหญ้าฝรั่นได้หนักราว ๘๓ ชั่ง[๒] ตั้งใจไว้ว่าจะนำไปขายค้ากำไรในโปรตุเกส

เมื่อมาถึงกรุงลิสบอนได้สองสามวัน ข้าพเจ้าได้นำหญ้าฝรั่นไปขายได้เงินมาอีกเท่าหนึ่งที่ได้ลงทุนไปแล้ว จึงเอาเงินนี้ทั้งสิ้นซื้อยาสูบ ๘ ถึง ๑๐ วันก่อนออกจากกรุงลิสบอน ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะนำสินค้านี้ลงในเรือที่เราโดยสารมา แต่ ม. เดอ วิลเลตต์ไม่ยอมให้นำลงในเรือรบหลวง จึงเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้าต้องบรรทุกลงในเรือใบเล็ก ๆ ลำ ๑ ที่ผู้บังคับการเรือได้นำมาสำหรับพวกทหารเรือจะได้ใช้

เมื่อกำลังเตรียมตัวที่จะออกจากกรุงลิสบอน เราคอยเพียงได้รับพระราชทานพระราชานุญาตให้เข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลลา พ่อค้าที่ข้าพเจ้าขายหญ้าฝรั่นให้นั้น มาหาข้าพเจ้าบอกว่ามีคนจะให้เงินข้าพเจ้า ๒๐๐ ปิสโตล[๓] ถ้าข้าพเจ้านำเรือไปคอยรับครอบครัวชาวยิวเวลากลางคืนราว ๒๒ นาฬิกา ที่ตำบล ๑ ที่จะบอกให้ทราบ แต่ข้าพเจ้าต้องรับสัญญาว่าจะยอมให้ครอบครัวนั้นแอบอยู่ในเรือหลวงอย่างน้อย ๒ วัน เมื่อสิ้นกำหนดเวลาแล้ว ครอบครัวชาวยิวนั้นจะโดยสารเรือค้าขายไปเมืองบอร์โดส์[๔] ข้าพเจ้าอยากได้เงินนั้น จึงบอกพ่อค้าหญ้าฝรั่นว่าจะตอบให้ทราบภายในเวลา ๒ ชั่วโมงว่าจะรับสัญญาทำให้ได้หรือไม่ ในทันทีนั้นข้าพเจ้าไปเล่าข้อความนี้ให้ ม. เดอ วิลเลตต์ทราบ ท่านแสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าจะได้ผลประโยชน์ บอกว่าตามใจข้าพเจ้าเถิด ท่านไม่ขัดข้องในการที่ข้าพเจ้ารับอาสาจะช่วยครอบครัวนั้น ข้าพเจ้าจึงนำเรือไปคอยรับครอบครัวชาวยิวที่ตำบลที่ได้ตกลงกันไว้

---

[๑] vingt sols la livre หมายถึง ๒๐ โซล (ประมาณ ๑ ฟรังก์) ต่อ ๑ ลีฟวร์ (ประมาณครึ่งกิโลกรัม)

[๒] quintal เท่ากับ ๑๐๐ ลีฟวร์ (ประมาณ ๕๐ กิโลกรัม)

[๓] เงินปิสโตล (Pistole) นี้มีราคาต่าง ๆ กัน บางครั้งมีราคาเท่ากันกับสิบฟรังก์ของเงินตราฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นสองร้อยปิสโตลก็เท่ากับสองพันฟรังก์ เป็นเงินไทยราว ๑,๐๖๖ บาท

[๔] Bordeaux

เมื่อไม่แลเห็นใครมา และเวลาล่วงไปเกินกำหนดแล้ว ข้าพเจ้าจึงกระโดดขึ้นไปบนบกพร้อมกันกับนายทหารเรือผู้หนึ่ง เราเดินเข้าไปในถนนที่อยู่ห่างจากฝั่งประมาณ ๒๐๐ ก้าว คืนนั้นเดือนหงายมองเห็นกันได้ ข้าพเจ้าขอให้นายทหารเรือผู้นั้นเดินไปจนสุดถนน เพื่อมองหาครอบครัวที่ได้นัดหมายกันไว้ เมื่อนายทหารเรือผู้นั้นเดินห่างออกไป ข้าพเจ้าเห็นคนผู้หนึ่งรูปร่างคล้ายปิศาจ ใส่กางเกงขาสั้นสวมหมวกขาว ใส่เกือก แต่ไม่มีถุงเท้า มือซ้ายถือโล่ มือขวาถือดาบยาวที่ชักออกจากฝักแล้ว เขาเดินกระหืดกระหอบตรงมายังข้าพเจ้า ไม่ทราบแน่ว่าเขามีความมุ่งหมายอย่างไร พอเห็นเขาเข้ามาใกล้ข้าพเจ้าประมาณ ๖ ก้าว ข้าพเจ้าควักปืนพกออกมาแล้วร้องว่า “*หยุด*” เมื่อเขาได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นแล้ว เขากระโดดเลี่ยงไปข้างถนนแล้วเดินต่อไปโดยที่ไม่พูดอะไรเลย

เกรงว่านายทหารเรือที่เดินอยู่ที่ปลายถนนจะตกใจเมื่อเห็นคนวิปลาสนี้ ข้าพเจ้าจึงเดินตามไปใกล้ ๆ จริงตามที่ข้าพเจ้าวิตก นายทหารเรือผู้นั้นมีความกลัวมาก ร้องโวยวายขึ้น ข้าพเจ้าร้องตะโกนบอกไปว่าให้ยืนนิ่ง ๆ และให้ควักปืนพกออกมา ข้าพเจ้าก็วิ่งตามมาช่วยเขาแล้ว คนวิปลาสนั้นซึ่งคงเป็นคนวิกลจริตเดินไปเฉย ๆ โดยความสงบแล้วหลบไปไม่พูดจาอะไรสักคำเดียว

อีกสักครู่หนึ่ง ครอบครัวชาวยิวก็มาถึง มีพ่อแม่ ลูกชายเล็ก ๆ และลูกสาวรูปร่างหน้าตาดี รวมด้วยกัน ๔ คน เราพาเขาขึ้นมาบนเรือและถามว่า เหตุไรจึงหลบหนีออกจากกรุงลิสบอน เขาเล่าว่าเขาถูกเจ้าหน้าที่รบกวน เพราะว่าถือลัทธิผิดกับศาสนาคริสต์ ถ้าถูกจับได้แล้วคงถูกครอกทั้งเป็น พ่อของเด็กนั้นมอบเงินให้ข้าพเจ้า ๒๐๐ ปิสโตลตามที่สัญญากันไว้ ข้าพเจ้าพาเขาขึ้นไปบนเรือหลวง พอสิ้นกำหนด ๒ วันแล้วเขาก็ลงเรือลำอื่นไปเมืองบอร์โดส์

ได้เงินนั้นมาแล้ว ข้าพเจ้านำไปซื้อยาสูบอีก และบรรทุกลงในเรือใบที่กล่าวมาข้างบนนี้ ข้าพเจ้านึกกระหยิ่มอยู่เนือง ๆ ว่า มิช้าก็คงจะค้าขายมีกำไรงาม และคงจะมีเงินมากกว่าที่เคยได้มีในอายุขัยของข้าพเจ้า ในที่สุดเมื่อมาร์กีส์ เดอ ตอร์ซีย์เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสแล้ว เราก็ชักใบออกเรือกลับฝรั่งเศส ตอนแรกคลื่นลมเงียบสงัดดี แต่พอมีพายุใหญ่พัดมา เรือหลวงก็พลัดกันกับเรือที่บรรทุกสินค้า ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอันมากที่เผชิญกับสถานการณ์ที่ไม่คาดคิด วิตกว่าสินค้าอันเป็นทรัพย์สินของข้าพเจ้าคงจะสูญทั้งหมด ความเสียใจของข้าพเจ้านั้นทวีขึ้นเหลือที่จะพรรณนาได้ถูก เมื่อได้ทราบภายหลังว่า พวกโจรสลัดบิสเคย์[๑] ได้ยึดเรือลำนั้นไว้ ข้าพเจ้าได้เรียนความนี้แก่อาของข้าพเจ้า ท่านมีความเสียใจด้วยเป็นอันมากที่ข้าพเจ้ามีเคราะห์ร้าย ได้รับความเสียหายครั้งนี้ ท่านจึงยกหนี้ให้ข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าความเมตตา

---

[๑] Biscaïen เป็นได้ทั้งชื่ออ่าวและชื่อเมือง ตั้งอยู่ชายฝั่งตอนเหนือของประเทศสเปน ส่วนอ่าวบิสเคย์เรียกได้อีกอย่างว่าอ่าวแกสโคนี (Gulf of Gascony) ตั้งอยู่บริเวณมหาสมุทรแอตแลนติก เริ่มต้นจากเกาะอีลดูเวซอง ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศฝรั่งเศสไปจนถึงแหลมออร์ตีกัลป์ ทางตอนเหนือของประเทศสเปน ลึกที่สุด ๔,๗๓๒ เมตร มีแม่น้ำลัวร์ แม่น้ำการอน และแม่น้ำอาดูร์ไหลมาลงทางด้านตะวันออกของอ่าวนี้

กรุณาของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความเสียใจลงได้บ้าง แต่ในส่วนลึกก็ยังไม่วายมีความโทมนัสอย่างมากที่ได้รับความเสียหาย

กลับจากโปรตุเกสได้ไม่กี่วัน พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เคยตัดสินพระทัยไม่ลงโทษคนต่างลัทธิในฝรั่งเศส กลับมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาหลายฉบับ ลงโทษผู้ถือลัทธิผิดแผกจากคาทอลิก เจ้าหน้าที่ได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดโดยไม่มีข้อยกเว้น ทำให้พวกฮูเกอโนต์เพียงบางคนเท่านั้นที่รอดพ้นจากความเฉียบขาดของกฎเกณฑ์นี้ได้ ม. เดอ ลา รีวีแยคุร์ ผู้ซึ่งมีความกรุณาให้ข้าพเจ้าอาศัยด้วยคืน ๑ และเลี้ยงดูข้าพเจ้าเป็นอย่างดีดังที่ได้เล่ามาข้างต้นนี้ เป็นคนหนึ่งในจำพวกที่ถือลัทธิคัลวินิสม์[๑] ตำรวจได้เข้าไปรบกวนถึงในบ้าน เขาไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร จึงรีบหนีมาหา ม. อาร์นูส์[๒] ที่เมืองรอชฟอรต์ซึ่งเป็นหัวหน้าเจ้าพนักงานปราบพวกฮูเกอโนต์ในเมืองนี้ เพื่อวิงวอนขอความเห็นว่าจะควรปฏิบัติการอย่างไร

เมื่อข้าพเจ้าทราบว่า ม. เดอ ลา รีวีแยคุร์ มาถึงเมืองรอชฟอรต์ ข้าพเจ้าไปหาเขาทันที และไม่อยากให้เขาไปพักที่อื่น จึงเชิญให้มาอยู่บ้านของข้าพเจ้า คือ บ้านของอานั่นเอง อาของข้าพเจ้าได้รับรองเขาเป็นอย่างดีเพื่อสนองคุณเขาที่ได้มีน้ำใจดีแก่ข้าพเจ้า อาได้เอื้อเฟื้อพยายามช่วยเหลือเขาให้พ้นโทษแต่ไม่มีผล ถึงแม้ว่าเจ้าหน้าที่ผู้นั้นเป็นมิตรที่ดีของอาข้าพเจ้าก็จริง แต่จะละเมิดพระราชกฤษฎีกาที่ชัดเจนมากเสียเองไม่ได้เป็นธรรมดา ม. เดอ ลา รีวีแยคุร์ไม่เห็นทางที่จะรอดพ้นพระราชอาญาไปได้ จึงจำใจต้องเลือกว่าจะเปลี่ยนศาสนาหรือจะต้องฉิบหายป่นปี้ไปในไม่ช้า ข้าพเจ้าได้แนะนำแสดงเหตุผลต่าง ๆ นานา ในที่สุดเขาตกลงใจละทิ้งลัทธิคัลวินิสม์ เปลี่ยนมานับถือคาทอลิก แต่นั้นมาเขาก็มีความศรัทธาแก่กล้าในนิกายนี้ และไม่เสียใจที่ข้าพเจ้าและตำรวจได้แนะนำให้ปฏิบัติตามความในพระราชกฤษฎีกานั้น

เมื่อไม่มีหน้าที่ราชการทหารเรือที่เมืองรอชฟอรต์แล้วเพราะฤดูกาลเปลี่ยนไป อาของข้าพเจ้าแนะนำให้ข้าพเจ้าลงไปแคว้นโปรว็องส์ เพื่อจัดการภาระส่วนตัวของข้าพเจ้าและของท่านด้วย ท่านสั่งให้ข้าพเจ้าผ่านไปทางเมืองลียงเพื่อทวงหนี้คนที่ท่านให้ยืมเงิน ทางที่จะไปนั้นต้องผ่านแคว้นเปริกอรฺด์[๓] แคว้นลิมูซัง[๔] และแคว้นโอแวญ[๕]

ในเวลานั้นหิมะตกเยอะมาก คนเช่นตัวข้าพเจ้าที่ไม่รู้จักหนทางนั้นย่อมเป็นการเหลือความสามารถที่จะเดินทางไปคนเดียวได้ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงไปกับคนขี่ลา ๒ คนที่เคยเดินทางจากเมือง

---

๑ คนในประเทศฝรั่งเศสสมัยนั้นที่นับถือโปรเตสแตนต์ ส่วนใหญ่เป็นพวกคัลวิเนียน (Calvinien)

๒ M. Arnous

๓ Périgord

๔ Limousin

๕ Auvergne

ลิโมจ[๑] ไปเมืองแคลรฺมองต์[๒] สัปดาห์ละ ๒ ครั้งอยู่เป็นนิจ การเดินทางเช่นนี้ช้าและน่ารำคาญมาก แต่จำใจต้องปรับตัว เดินทางไปได้ ๔ วันก็มาถึงโรงแรมแห่ง ๑ ที่อยู่กลางทุ่ง ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งผิงไฟอยู่กับเจ้าของโรงแรม ข้าพเจ้าเห็นคนเดินเข้ามา ๖ คนรูปร่างเหมือนโจรมากกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าจึงถามเจ้าของโรงแรมว่า "*คนเหล่านั้นมาจากไหน*" เจ้าของโรงแรมบอกว่า "*เขาเป็นพ่อค้าเมืองแซงต์-เตเตียน-อ็อง-ฟอเรซ์*[๓] *ซึ่งกลับจากร่วมการแสดงสินค้าที่เมืองบอร์โดส์ และเคยผ่านมาทางนี้ทุกปี*"

เมื่อทราบความดังนั้นก็ดีใจ ข้าพเจ้าจึงไปพูดจาสร้างความสนิทสนม เรานั่งลงรับประทานอาหารด้วยกัน แล้วตกลงใจว่าจะเดินทางไปด้วยกันตลอดการเดินทางที่เหลือ ในเวลากลางคืนหิมะตกลงมามากกลบถนนหนทางหมด แต่พวกพ่อค้าเหล่านั้นมีความชำนาญมาก เขาเดินจากต้นไม้นี้ไปต้นไม้นั้น จึงไม่หลงทาง ขณะที่เราเดินไป นกแซงแซว[๔] ตัวหนึ่งบินมาเกาะอยู่ภายในระยะปืน เพื่อนร่วมทางคนหนึ่งซึ่งถือไม้ไว้ในมือหรืออย่างอื่นซึ่งมองเห็นเป็นเช่นนั้น ส่งสัญญาณให้เราหยุด แล้วควักสปริงออกมาสวมไม้นั้น ทำเป็นปืนยิงนกตกลงมาตาย เมื่อถึงเมืองทิแอรฺส์[๕] เราควรที่จะแยกทางกัน ข้าพเจ้าคิดจะไปทางเมืองลียง ส่วนพวกพ่อค้าไปทางเมืองแซงต์-เตเตียน แต่พ่อค้าเหล่านั้นบอกข้าพเจ้าว่า ทางไปเมืองลียงนั้นมีหิมะมาก ถ้าไม่มีคนนำทางแล้วก็จะไปได้โดยยาก เขาจึงเชิญให้ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับเขาที่เมืองแซงต์-เตเตียน ข้าพเจ้าตริตรองดูถึงเหตุผลและความซื่อสัตย์ของพวกพ่อค้าจึงเห็นพ้องด้วย และยอมไปอยู่กับเขา ตลอดเวลาห้าหกวันที่ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่เมืองแซงต์-เตเตียน เขามีความเอื้อเฟื้อข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

จากเมืองแซงต์-เตเตียน ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองลียง ทำธุระของอาเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปแคว้นโปรว็องส์พร้อมกันกับพ่อค้าอีก ๒ คนที่ข้าพเจ้าพบที่โรงแรมอีกแห่ง ๑ ล่วงมาอีก ๓ วันเรามาถึงเมืองโลริโยล[๖] ขณะที่เจ้าของโรงแรมเตรียมจัดอาหารเย็นอยู่นั้น เราเห็นรถม้าเทียมสี่มาถึง ในรถนั้นมีผู้ชายป่วยคนหนึ่ง ผู้หญิงร่างใหญ่คนหนึ่ง อายุราวกลางคน แต่หน้าตาน่าเกลียด มีสาวใช้ตามมาด้วย อายุราว ๑๘ ปี สวยมาก ข้าพเจ้าเป็นคนอยากรู้อยากเห็น จึงเดินเข้าไปใกล้รถม้านั้น ผู้หญิงคนนั้นเปิดประตูลงจากรถโดยรีบร้อน ไม่สนใจที่จะจับแขนข้าพเจ้า ผู้ซึ่งไปยืนอยู่เพื่อประคองลงจากรถตามความตั้งใจดีของข้าพเจ้า ลงมาจากรถเสร็จแล้ว ผู้หญิงคนนั้นหันไปตบหน้าสาวใช้โดยแรงจนนางสาวคนนั้นร้องไห้โฮ ๆ

---

๑ Limoges

๒ Clermont

๓ Saint-Étienne-en-Forez

๔ geai

๕ Thiers

๖ Lauriol

เวลานั้นข้าพเจ้ายังหนุ่มอยู่ จึงทำใจไม่ได้เลยมีความสงสารหญิงสาวคนนั้นเป็นอันมาก จนทำให้ข้าพเจ้าเข้าไปยุ่งกับเรื่องผู้หญิงคนนี้มากเกินไป ข้าพเจ้าเดินทางเข้าไปใกล้หญิงสาวคนนั้น แล้วแสดงความเสียใจที่ถูกข่มเหง และบอกหล่อนว่าควรได้รับความพะเน้าพะนอ ไม่ควรรับใช้คนที่อารมณ์ร้ายเช่นผู้หญิงคนนั้นอีกต่อไป

หญิงสาวคนนั้นซึ่งไม่หยุดร้องไห้ไม่ตอบข้าพเจ้าสักคำเดียว พอข้าพเจ้าจะพูดต่อไป นายผู้หญิงของหล่อนซึ่งเข้าไปในโรงแรมแล้วกลับออกมาหน้าประตูอีก และอาจจะมีความโกรธที่สาวใช้ไม่ตามเธอเข้าไป หรืออาจมีความแค้นเคืองที่ข้าพเจ้าไปยืนพูดด้วยกับหญิงสาวคนนั้นก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด เธอรี่เข้าไปลงโทษสาวใช้คนนั้นอีก ด้วยความดุร้ายคล้ายแม่มดฉะนั้น ทุบตี จิกผม แล้วลากเข้าไปในลานหลังโรงแรม ข้าพเจ้ามีความปวดใจเป็นอันมากที่เห็นหญิงสาวนั้นถูกข่มเหง แต่ข้าพเจ้าคิดปลอบใจตนเองว่า การกดขี่ที่รุนแรงอาจจะทำให้ข้าพเจ้าได้โอกาสเข้าไปใกล้ชิด

ไม่ช้าข้าพเจ้าหาวิธีใกล้ชิดหญิงสาวได้อีกครั้ง ข้าพเจ้าถามหล่อนว่ามาจากไหน หล่อนตอบว่ามาจากกรุงปารีส ข้าพเจ้าพูดว่าไม่ควรรับใช้ยายแก่แม่มดคนนั้นอีกต่อไป ข้าพเจ้าเสนอจะพาหล่อนไปส่งบ้านบิดามารดาของหล่อน ถ้าหล่อนจะมีความไว้วางใจข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะช่วยดูแลเป็นอย่างดีเหมือนกับดูแลตัวเอง เจ้าหล่อนไม่ตอบว่าอย่างไร แต่ความยิ้มแย้มของหล่อนนั้น ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเจ้าหล่อนไม่ปฏิเสธข้อเสนอของข้าพเจ้า

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าไปหาเจ้าของโรงแรมทันที ขอให้จัดห้องนอนให้หญิงสาวคนนั้นต่างหากห้อง ๑ และหาอาหารให้รับประทานด้วย ข้าพเจ้าจะเป็นผู้ใช้เงินให้ ถึงเวลารับประทานอาหารเย็น ด้วยอยากรู้ว่าการผจญภัยครั้งนี้จะจบลงอย่างไร ข้าพเจ้าจึงรีบรับประทานให้เสร็จก่อนคนอื่น ๆ ลุกไปจากโต๊ะนานก่อนที่จะเสร็จมื้อค่ำ พอข้าพเจ้าย่างเข้าไปในห้องซึ่งหญิงสาวพักอยู่ นายผู้หญิงของหญิงสาวคนนั้นซึ่งมีความสงสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง และคอยด้อมมองเราอยู่ เดินตามข้าพเจ้ามาข้างหลังโดยที่ข้าพเจ้าไม่ทันสังเกต กระชากบานประตูห้องมาปิดลั่นกุญแจห้อง ๒ รอบ แล้วเอาลูกกุญแจไปเสียด้วย เมื่อได้ยินเสียงประตูปิดดังปัง ข้าพเจ้าหยุดชะงักไม่พูดว่ากระไร อีกครู่หนึ่งได้สติขึ้นมา ข้าพเจ้าจึงใส่กลอนข้างในห้องแล้วพูดกับหญิงสาวคนนั้นว่า “*เมื่อมีคนมาลั่นกุญแจนอกห้องแล้ว เราก็ลั่นดาลข้างในเสียด้วย*”

ในขณะนั้นเสียงโจษจันลั่นขึ้นในโรงแรม ยายแก่ร้องกรี๊ด ๆ สาบานต่อหน้าผู้เป็นใหญ่ในสากลโลกว่าจะแก้เผ็ดที่ได้รับความปรามาสจากข้าพเจ้า เสียงอื้ออึงนั้นเข้าหูเราทั้ง ๒ ที่อยู่ในห้อง ทีแรกข้าพเจ้าหาตกใจไม่ แต่เมื่อหญิงสาวคนนั้นบอกข้าพเจ้าว่า นายผู้ชายของหล่อนเป็นผู้รู้กฎหมาย ข้าพเจ้าจึงหวั่นไปว่าถ้าใครมาพบข้าพเจ้าปิดประตูอยู่ในห้องกับหญิงสาวคนนี้แล้ว ก็จะฟ้องร้องข้าพเจ้าเป็นคดีอาญาว่า กักขังหน่วงเหนี่ยว

ข้าพเจ้าจึงคิดหาทางที่จะหนีออกจากห้องขังนี้ เห็นว่าหน้าต่างห้องนอนนั้นสูงจากพื้นดินเพียงผ้าปูที่นอนต่อกัน ๒ ผืนเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงบอกหญิงสาวคนนั้นว่าอย่าตกใจไปเลย เมื่อข้าพเจ้าไต่ผ้าลงจากหน้าต่างออกไปจากห้องแล้ว ให้หล่อนปูที่นอนใหม่ ถอดสลักประตูแล้วเข้านอนในเตียงเหมือนหนึ่งว่าไม่มีเหตุการณ์อะไร ข้าพเจ้าจะมาช่วยเหลือในเวลาไม่ช้า เมื่อข้าพเจ้าหลุดออกมาจากห้องนั้นแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปห้องที่จัดไว้ให้พ่อค้า ๒ คนกับข้าพเจ้านอน ผู้หญิงคนรับใช้ในโรงแรมเห็นข้าพเจ้าเดินเข้าไปในห้องนั้นแล้วหันหน้ามายิ้มด้วย เพราะหล่อนนึกว่าข้าพเจ้าอยู่ห้องอื่น ดังที่คนทั้งหลายในโรงแรมโจษจันกัน

รุ่งเช้าขึ้น ผู้พิพากษาและจ่าศาลแห่กันมาที่โรงแรม ยายแก่แม่มดที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นผู้ไปตามตัวมา ด้วยความโกรธจัดจนตัวสั่น หล่อนกล่าวโทษข้าพเจ้าต่าง ๆ นานา ความขมขื่นในใจมีเท่าไร ก็ระบายออกมาจนหมดสิ้น และร้องขอให้ลงโทษข้าพเจ้าเป็นเยี่ยงอย่าง สามีของหล่อนพูดช้า ๆ อ้างบทกฎหมายข้อโน้นข้อนี้บางครั้งพูดเป็นภาษาละติน ยกเหตุผลนานัปการ แล้วในที่สุดลงความเห็นว่า ให้จับตัวข้าพเจ้านำไปฟ้องตามระบิลเมือง เมื่อเขาเขียนคำฟ้องเสร็จแล้ว ยายแก่แม่มดส่งกุญแจให้ผู้พิพากษาและพูดว่า “*นี่แน่ ลูกกุญแจไขประตูห้องออกเถิด ใต้เท้าจะเห็นชายหนุ่มนอนอยู่กับสาวใช้หน้าด้านของดิฉัน ดิฉันหวังใจว่าใต้เท้าคงจะเห็นด้วยตาว่า ดิฉันกล่าวโทษคนไม่ผิด*” ผู้พิพากษาได้รับกุญแจมาแล้วเปิดห้องทันที ครั้นมองไปเห็นแต่หญิงสาวนอนนิ่งอยู่บนเตียงคนเดียว เขาจึงถามว่าชายผู้ที่มาอยู่ในห้องนี้ด้วยอยู่ที่ไหน

หญิงสาวคนนั้นซึ่งเป็นเด็กฉลาดพอใช้ ตอบผู้พิพากษาด้วยความปรกติอารมณ์ว่า ไม่เข้าใจว่าผู้พิพากษาหมายความว่าอย่างไร หล่อนนอนอยู่คนเดียว ถ้าไม่มีใครเชื่อถ้อยคำของหล่อน ก็ขอให้ค้นห้องดูให้ทั่วว่าจะมีที่ซ่อนเร้นอยู่หรือไม่

ผู้พิพากษาลงมือค้นห้องเอง เมื่อไม่พบอะไรก็เดินออกมาจากห้อง บ่นพึมพำยายแก่แม่มดว่าไปตามตัวมาโดยหาสารประโยชน์มิได้ ให้เปิดประตูเข้าไปดูในห้อง ก็พบแต่หญิงสาวนอนอยู่บนเตียงคนเดียว ยายแก่แม่มดซึ่งยืนเฝ้าประตูห้องนอนอยู่ เพราะเกรงว่าข้าพเจ้าจะหลบออกมา ร้องตอบผู้พิพากษาเหมือนคนวิกลจริตว่า “*อะไร้ อะไร ไม่พบใครเชียวหรือ ถึงมันจะดำดินหายตัวได้ ดิฉันจะจับตัวมันให้ได้ ดิฉันได้แลเห็นกับตาว่ามันเข้าไปในห้อง ลั่นกุญแจเอง และไม่ได้ให้ใครแย่งชิงกุญแจนี้ไปจากตัวดิฉันเลย*”

พูดดังนั้นเสร็จแล้ว ยายแก่จูงมือผู้พิพากษาเข้าไปในห้อง ตั้งต้นด่าสาวใช้อีกมากมาย เมื่อคำกล่าวผรุสวาทสาปแช่งยังไม่สิ้นสุดลง หญิงสาวคนนั้นซึ่งแต่งตัวได้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ พูดว่า “*คุณนายตบตีดิฉันมามากแล้ว ยังไม่มีความพอใจอีกหรือ มีสิทธิอำนาจอะไรจะมากล่าวร้ายใส่ความให้ดิฉันเสียชื่อเสียงอีก*” แล้วหันหน้าไปพูดกับผู้พิพากษาว่า “*ดิฉันขอความยุติธรรม ขอได้โปรดมีคำสั่งให้ผู้หญิงใจร้ายคนนี้จ่ายเงินค่าจ้างที่เหลือแก่ดิฉัน เพราะว่าดิฉันไม่ยอมรับใช้อีกต่อไป ดิฉันชอบที่จะอดตายมากกว่าพึ่งพาอาศัยนางยักษ์เช่นนี้*”

ทันใดนั้น ข้าพเจ้าเดินเข้ามาและพูดว่า "*ข้าพเจ้าเองเป็นสาเหตุที่ทำให้โจษจันกันขึ้นลอย ๆ ข้าพเจ้ามีความสงสารหญิงสาวคนนี้ที่ถูกตบตีโดยที่ไม่มีความผิด จึงอยากทราบว่า หญิงสาวคนนั้นมาจากไหน เมื่อข้าพเจ้ารู้เรื่องครอบครัวของหล่อนแล้ว ข้าพเจ้าได้ขอให้เจ้าของโรงแรมช่วยเอ็นดูหญิงสาวคนนั้นด้วย และให้มาเก็บเงินค่าใช้สอยจากข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้นายผู้ชายและนายผู้หญิง ๒ คนนี้จึงกล่าวโทษข้าพเจ้า และไปตามใต้เท้ามาโดยที่หาสาระประโยชน์มิได้*" สามีและภริยาคู่นั้นต้องการตอบโต้ แต่ข้าพเจ้าพูดเร็วและดังขึ้นกลบเสียงพวกเขาเสีย พวกเขาจึงยอมจำนน พ่อค้า ๒ คนที่ยืนอยู่ในที่นั้นด้วยเป็นพวกเดียวกันกับข้าพเจ้า ได้ยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ในที่สุดข้อโต้เถียงกันนี้ก็ยุติลงโดยไม่มีอะไรเกิดขึ้น ผู้พิพากษาจ่าศาลที่แห่กันมานั้นทยอยกลับไป สามีภริยาคู่นั้นก็ขึ้นนั่งบนรถของเขาแล้วเดินทางต่อไป พ่อค้า ๒ คน หญิงสาว และข้าพเจ้าก็ออกเดินทางจากโรงแรมไปแคว้นโปรว็องส์ เราไปถึงเมืองโอร็องจ์[๑] พร้อม ๆ กัน พ่อค้า ๒ คนมีกิจธุระที่จะต้องอยู่เมืองนี้สองสามวัน เราจึงอำลาแยกทางกันไปด้วยไมตรีจิตอันดี

โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะไม่ให้ความสัมพันธ์ที่ข้าพเจ้ามีอยู่กับหญิงสาวคนนี้รู้แพร่หลายไป และถึงแม้ว่าข้าพเจ้าตั้งต้นมีความเสน่หารักใคร่หญิงสาวคนนี้แล้วก็จริง แต่ยังมีความละอายที่จะพาหล่อนไปบ้านที่แคว้นโปรว็องส์ ข้าพเจ้าจึงให้แต่งกายเป็นเด็กผู้ชายและให้นั่งหลังอานม้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้พาหญิงสาวคนนั้นไปจนถึงเมืองเอ็กซ์ ไปอยู่ที่พักเดินทางของมาร์แตคส์[๒] รุ่งขึ้น ข้าพเจ้าไปเดินเล่นในเมือง ไม่มีใครสงสัยว่าหล่อนปลอมตัวเป็นเด็กผู้ชายเลย

ล่วงมาอีกวันหนึ่ง ข้าพเจ้ามอบเงินให้หญิงสาวคนนี้ไว้ใช้จ่ายให้เพียงพอจนถึงวันที่ข้าพเจ้าจะกลับมารับ ก่อนจากไป ข้าพเจ้าแนะนำให้ปลอมตัวอยู่เช่นนี้ เจ้าหล่อนได้ให้คำสัญญาว่าจะทำตาม กอดจูบข้าพเจ้าแล้วน้ำตาไหลพราว ข้าพเจ้าเองรู้สึกว่าเจ้าหล่อนมีความเสียใจมากที่ข้าพเจ้าจะต้องจากไป ตัวข้าพเจ้าเองก็ใจอ่อน เมื่อเห็นหล่อนมีอาการกิริยาดังนั้น ข้าพเจ้าสะบัดตัวออกห่างจากอ้อมกอด แล้วข้าพเจ้าขอให้เจ้าของที่พักคนเดินทางซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดี และไม่มีความสงสัยอะไรเลย พร้อมกับฝากฝังหญิงสาวคนนี้ ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปเมืองตูลงและแซงต์-มาร์เซล

โดยเหตุที่มีความปรารถนาจะไปพบหญิงสาวคนนั้นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจึงรีบทำธุระส่วนตัวเสร็จสิ้นภายใน ๓ สัปดาห์ แล้วเดินทางไปเมืองเอ็กซ์ นึกเสียว่าคงจะไม่ไปถึงช้าเกินไป ครั้นกลับมาถึงเมืองนี้คนทั้งหลายก็รู้ความลับของข้าพเจ้า และหญิงสาวที่หลั่งน้ำตาจนทำให้ข้าพเจ้าใจอ่อน ก็หาซื่อสัตย์กับข้าพเจ้าไม่ ความประพฤติชั่วของหล่อนนั้นลือกระฉ่อนไปทั่ว พวกเคร่งศาสนาบางคนที่ข้าพเจ้าไม่ชอบเลยในเวลานั้นทราบความประพฤติของหญิงสาวคนนี้แล้ว ก็เลยให้หล่อนใส่ชุดสตรีตามเดิม ข้าพเจ้ามีความละอายเป็น

---

[๑] Orange

[๒] Martègues

อย่างยิ่งที่เรื่องของข้าพเจ้าถูกเปิดเผย และมีความแค้นเคืองคนที่ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความโทมนัสเสียใจในครั้งนี้

ทีแรกข้าพเจ้าโกรธหญิงสาวคนนั้นเป็นอย่างยิ่งที่เป็นบ่อเกิดแห่งความเสียใจของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอยากจะตอบแทนให้สาสมกับที่หล่อนทำกับข้าพเจ้าบ้าง ครั้นตริตรองดูก็เห็นว่าหล่อนไม่มีความซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้านั้น ก็ด้วยว่าหล่อนเป็นหญิงที่มีใจไม่หนักแน่นเหมือน ๆ กันกับสตรีเพศทั้งหลาย ข้าพเจ้าจึงดูถูกเหยียดหยามผู้หญิงคนนี้ด้วย แต่ถึงเช่นนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะทอดทิ้งหล่อนเสียทีเดียว และถึงแม้ว่าบุคคลเช่นนี้ไม่เป็นคนที่ข้าพเจ้าสมควรจะเอาใจช่วยด้วย ข้าพเจ้าก็ยังได้ฝากฝังคนที่ข้าพเจ้าไว้วางใจและมอบเงินให้พอที่จะพาหล่อนไปส่งจนถึงบ้านบิดา

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอวิงวอนบรรดานายทหารหนุ่มและท่านทั้งหลายที่มีแก่ใจอ่านบันทึกความจำของข้าพเจ้านี้ จงอย่านึกว่าความประพฤติของข้าพเจ้าเช่นนี้ เป็นคุณงามความดีที่สุดครั้งหนึ่งในชีวิตของข้าพเจ้า เมื่อคนเราจดบันทึกด้วยความตริตรองถี่ถ้วน และมีอายุมากถึงปานฉะนี้แล้ว ก็ย่อมมีความรู้สึกผิดกันกับเมื่อยังหนุ่มอยู่ ในเรื่องการผจญภัยแบบนี้ ข้าพเจ้าฝืนใจเขียนข้อความนี้แต่เมื่อได้พูดไว้ว่าจะเล่าทั้งความดีและความชั่วของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงยึดมั่นคำสัญญานั้นไว้

เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง

ตอนที่ ๒

ครั้นไม่มีกิจธุระจะทำอีกต่อไปในแคว้นโปรว็องส์ ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปกรุงปารีส เมื่อมาถึงราชสำนัก ข้าพเจ้าได้พบขุนนางสยาม ๒ คน ซึ่งมาประเทศนี้พร้อมกันกับ ม. เลอ วาเชต์[๑] ผู้สั่งสอนศาสนาประจำสยาม ขุนนางสยาม ๒ คนนี้เล่าว่า เหล่าเสนาบดีได้รับพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ส่งมาสืบข่าวราชทูตสยามที่มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา และเมื่อเขาได้เข้ามาใกล้ฝั่งฝรั่งเศส เขาได้ทราบว่าเรือที่ราชทูตสยามโดยสารมา และที่บรรทุกเครื่องมงคลราชบรรณาการมาด้วยนั้นได้แตกอับปางลง เขาจึงเดินทางต่อมาจนถึงฝรั่งเศสตามคำสั่งที่ได้รับมา[๒]

เขาได้พบเสนาบดีฝรั่งเศสและเรียนให้ทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินสยาม[๓] ได้พระราชทานพระราชานุเคราะห์คริสต์ศาสนิกชนนานมาแล้ว และมีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้ราชทูตนำความเหล่านี้ขึ้นกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวของเรา และว่าถ้าจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปสยาม แล้วขอให้ทรงเปลี่ยนศาสนา พระเจ้าแผ่นดินของเขาคงจะเข้ารีตเป็นแน่

ถึงแม้ว่าเหตุผลที่ขุนนางกล่าวมานี้ค่อนข้างจะพูดเกินความจริงไปก็ดีแต่ ม. เลอ วาเชต์ได้สนับสนุนทุกข้อกระทงความ พระเจ้าอยู่หัวของเรามีพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามคงตั้งพระราชหฤทัยที่จะชักชวนให้ส่งคณะทูตไปจริง ๆ และคงจะเข้าพระราชหฤทัยว่า ทรงแต่งตั้งคณะทูตไปให้สมพระเกียรติยศแล้ว นอกจากจะช่วยให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเข้ารีตแล้ว ศาสนาคริสต์คงจะได้รับผลประโยชน์อย่างอื่นอีกมาก จึงทรงเห็นชอบด้วยและทรงแต่งตั้ง ม. เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์[๔] ผู้บังคับการกระบวนเรือรบหลวงเป็นราชทูตไปทำกิจการอันสำคัญนั้นเหมาะยิ่งนัก เพราะว่านอกจากท่านมีตระกูลดีและตัวเองก็มีคุณวุฒิความดีอยู่พร้อมแล้ว ใคร ๆ ก็ทราบว่าท่านเป็นคนที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาคริสต์อย่างแรงกล้า

---

[๑] เขียนได้ ๒ แบบ คือ Le Vacher หรือ Le Vachet บาทหลวงในคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๑๔ แล้วไปอยู่เวียดนามใต้ ๑๒ ปี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ไปกำกับราชทูตไทยไปฝรั่งเศสคณะที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ และกลับมากรุงศรีอยุธยาพร้อมกับคณะทูตที่มี เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เป็นราชทูต แล้วได้กลับไปฝรั่งเศสอีกครั้งพร้อมกับคณะทูตชุดโกษาปานเป็นราชทูต เป็นผู้ติดตามช่วยเหลือราชทูตไทยโดยตลอด

[๒] ขุนนางสยาม ๒ คนนี้ คือออกขุนพิชัยวาทิต และออกขุนพิชิตไมตรี คนหนึ่งเป็นขุนนางผู้น้อยอยู่ในกรมท่า อีกคนหนึ่งเป็นขุนนางในกรมอาสาจาม โดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปทวีปยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๖ ถือศุภอักษรของเสนาบดีกรุงศรีอยุธยาออกไปสืบข่าวคณะทูตสยาม คือ ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรี ราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทร อุปทูต และออกขุนนครวิชัย ตรีทูต ซึ่งโดยสารเรือฝรั่งเศสออกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ และเรือลำนั้นได้ไปแตกที่เกาะมาดากัสการ์ ม. วาเชต์ ผู้สั่งสอนศาสนาในประเทศไทยนั้น ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัดเดอ ชัวซีเรียกว่า ม. วาเชต์

[๓] สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

[๔] le chevalier de Chaumont ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่เดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ (ค.ศ. ๑๖๘๕)

ความมุ่งหมายของคณะทูตนี้ ก็คือจะเชิญพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงนับถือรูปเคารพ[๑] และประชาชนทั้งอาณาจักรให้เข้ารีต เพราะฉะนั้นจะทรงมอบหมายหน้าที่ให้ผู้ใดยิ่งกว่าท่านผู้นี้ก็ไม่เหมาะแน่ คุณความดีและความศรัทธาแก่กล้าของท่านคงจะสามารถช่วยทะนุบำรุงศาสนาคริสต์ให้แผ่ไพศาลไป

โดยเหตุที่การเดินทางไกลเช่นนี้ลำบากนัก ราชทูตอาจถึงแก่กรรมได้ และถ้ามีเหตุเช่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว เกรงว่าคณะทูตจะเลือกราชทูตที่ไม่มีความสามารถพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี[๒] เป็นราชทูตคนที่ ๒ มีตราตั้งเป็นราชทูตสามัญประจำสยามสืบไป และสามารถกราบทูลชี้แจงเรื่องศาสนา หากว่าพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์

เมื่อทุกอย่างลงตัวแล้ว ม. เดอ โชมงต์ดำริที่จะให้มีขุนนางฝรั่งเศสติดตามไปด้วยเพื่อเป็นเกียรติกับตัวท่านเอง และให้คณะทูตฝรั่งเศสนี้มีความสง่าสำคัญยิ่งขึ้น จึงกะตัวผู้มีตระกูลดีหลายคนที่มีความเต็มใจจะไปกับคณะทูตนี้ ท่านได้ชักชวนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธคำเชิญของท่าน แต่เรียนท่านว่าโดยเหตุที่จะเดินทางไปยังประเทศที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกนี้ ข้าพเจ้าจะรับคำทันทีโดยที่ไม่ได้ปรึกษาหารือครอบครัวและผู้ที่ชอบพอกันก่อนไม่ได้ ข้าพเจ้าจะลองพูดกับเพื่อนฝูง และถ้าเขาเห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าก็มีความยินดีที่จะไปกับคณะทูตนี้

ในวันเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าเล่าความนี้แก่คาร์ดินาล เดอ จ็องซง[๓] และ ม.บงต็องส์ ท่านทั้งสองมีความเห็นว่าข้าพเจ้าควรทำตามคำชักชวน ความเจริญในหน้าที่ราชการของข้าพเจ้าคงจะไม่ชะงักลง ถ้าไปกับคณะทูตนี้แล้วจะต้องด้วยพระราชนิยม เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า คณะทูตนี้สำคัญยิ่งนัก ที่ข้าพเจ้าจะต้องไปห่างไกลจากฝรั่งเศสนั้นไม่เป็นการเสียหายอะไรเลย เพราะว่าเวลานี้ก็ไม่มีศึกสงคราม ถ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ ก็ไม่มีโอกาสจะได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ไปหา ม. เดอ โชมงต์ เรียนท่านว่าข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะเดินทางไปกับท่าน ท่านมีความพอใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าให้คำมั่นสัญญาเช่นนั้นด้วยความอยากรู้อยากเห็น ข้าพเจ้าฉวยโอกาสนี้สมัครทำหน้าที่ควบคุมคณะทูตและรับใช้ท่านตามแต่จะมีบัญชาสั่งมา ท่านก็ยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือ เลอ ก็องต์ ดู ลูค ด้วยเหมือนกัน ท่านเห็นชอบด้วย และท่านได้บอกมาดาม รุยเยต์[๔] ว่า ข้าพเจ้าจะเดินทางไปสยาม สุภาพสตรีผู้นี้มีแก้วประพาฬ[๕] งามมาก ๒ หีบ ซึ่งได้มาจากแคว้น

---

๑ idolâtre หมายถึง รูปเคารพต่าง ๆ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธรูปในพุทธศาสนา

๒ L'abbé de Choisy

๓ Le cardinal de Janson

๔ Mme Rouillet

๕ แก้วชนิดหนึ่งมีสีแดงอ่อน เกิดจากหินปะการังใต้ทะเล

โปรว็องส์ มีความประสงค์จะขายแก้วประพาฬนั้น ได้เคยจะขายให้คนของบริษัทอินเดียฝรั่งเศส[๑] แล้วครั้ง ๑ แต่บริษัทนี้ไม่ค่อยเต็มใจที่จะซื้อ บอกว่าคงได้ราคาประมาณ ๕๐๐ ลีฟวร์ อันเป็นราคาที่ต่ำกว่าราคาจริงมาก มาดามรุยเยต์จึงขอให้ ก็องต์ ดู ลูค ถามข้าพเจ้าว่าจะจัดการขายให้ได้หรือไม่ ถ้าได้จะมอบอำนาจให้ข้าพเจ้านำเงินทั้งสิ้นที่ได้มาเท่าไรไปซื้อผ้าเยียรบับ ตู้จีน งานฝีมือญี่ปุ่น และสิ่งของอื่น ๆ ที่แปลก ๆ และหายากในบุรพทิศ ข้าพเจ้ารับคำว่าจะจัดการขายให้ด้วยความเต็มใจ เมื่อทำกิจธุระส่วนตัวที่กรุงปารีสเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าเดินทางไปเมืองแบรสต์เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้รับคำสั่งให้จัดเตรียมเรือรบหลวง ๒ ลำขนอาวุธยุทธภัณฑ์ลงในเรือที่คณะทูตจะโดยสารไป

การเตรียมเรือออกทะเลนั้นเสร็จสิ้นลงปลายเดือนกุมภาพันธ์ ม. เดอ โชมงต์ และท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี ได้มาถึงเมืองแบรสต์และลงเรือชื่อว่า “ลัวโซ”[๒] ม. เดอ โวดรีกูร์[๓] เป็นผู้บังคับการเรือ ผู้ที่ลงไปในเรือลำนี้คือ ราชทูตสยาม ๒ คน บาทหลวงเยซูอิต ๖ รูป คือ บาทหลวง เดอ ฟงเตอเนย์[๔] บาทหลวงตาชารด์[๕] บาทหลวงแจบิยง[๖] บาทหลวงเลอก็องต์[๗] บาทหลวงวูเวต์[๘] และบาทหลวงวิสเดอลู[๙] ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ไปจีนในฐานะนักคณิตศาสตร์ และมิชชันนารีอีก ๔ รูป มี ม. เลอ วาเชต์ และดู ไชส์ยาส์[๑๐] เป็นต้น กับขุนนางฝรั่งเศสอีกหลายคนซึ่งมีความเต็มใจที่จะไป บางคนก็ไปเพื่ออยากรู้อยากเห็น บางคนก็ไปตามคำชักชวนของราชทูตดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้

เมื่อที่อยู่ในเรือ “ลัวโซ” เต็มหมดแล้ว ผู้อื่นก็โดยสารไปกับเรือเล็กอีกลำ ๑ ชื่อว่า “มาลิญ”[๑๑] เรือลำนี้มีปืน ๓๓ กระบอก ม. จัวเยอส์[๑๒] ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้บังคับการท่าเรือเมืองแบรสต์ และเคยเดินทางไปบุรพทิศหลายครั้งแล้วเป็นผู้บังคับการ เมื่อทุกคนลงไปในเรือรบ ๒ ลำนั้นแล้ว เราได้ถอนสมอขึ้นในคืนวันนั้น รุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันเสาร์ที่ ๓ มีนาคม บรรดาทหารเรือทั้ง ๒ ได้โห่ร้องถวายพระพรชัยให้พระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญ แล้วเราชักใบออกเรือไปแหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์[๑๓]

---

๑ Compagnie des Indes

๒ L’ Oiseau

๓ M. de Vaudricourt

๔ De Fontenay

๕ Tachard

๖ Gerbillon

๗ Lecomte

๘ Vouvet บางครั้งสะกดว่า Bouvet

๙ Visdelou

๑๐ Du Chailas

๑๑ Maligne

๑๒ Joyeux

๑๓ Bonne Espérance ในภาษาอังกฤษ หมายถึง แหลมกู๊ดโฮป (Good Hope)

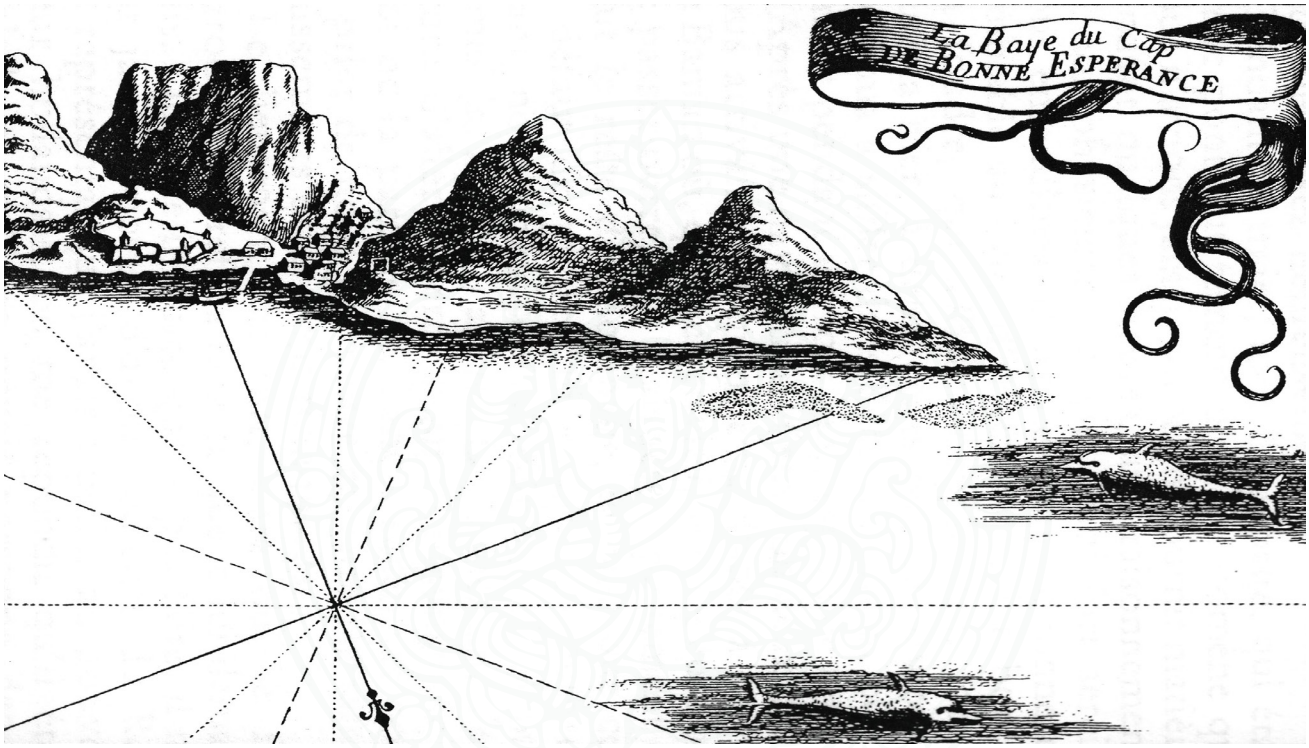

แหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์ (แหลมกู๊ดโฮป)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

การเดินทางได้เป็นไปโดยผาสุก เมื่อเรือผ่านเส้นศูนย์กลางของโลก[๑] เราก็ไม่ได้รับความทรมานจากความร้อนมากนักเลย เราได้เริ่มเห็นกลุ่มดาวที่ก่อน ๆ นี้ ก็ยังไม่เคยได้เห็น กลุ่มดาวที่เรียกว่า “ครัวซาด”[๒] อยู่กลุ่มเดียวกัน ๔ ดวง เราได้เห็นเป็นครั้งแรก แล้วจึงเห็นทางช้างเผือกซึ่งอยู่ใกล้ขั้ว “อันตาร์คติค” เมื่อเรามองดูด้วยกล้องดูดาวของนักคณิตศาสตร์ เราเห็นชัดว่าทางช้างเผือกที่ดูคล้ายหมอกสีขาวนั้น ไม่ใช่อื่นไกล แต่คือดาวดวงเล็ก ๆ อยู่เรียงกันไป เราเดินทางมาได้ ๓ เดือนก็ถึงแหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์ ตรงตามระยะทางที่ผู้นำร่องของเราได้กะไว้คลาดไปเพียง ๑๕ ลิเยอเท่านั้น การคำนวณผิดไปเล็กน้อยเช่นนี้ก็ไม่สำคัญนักเพราะว่าทางที่จะไปนั้นไกลมากอยู่

แหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์นี้ เป็นแนวภูเขาติดพืดกันไป จากเหนือลงมาใต้และยื่นออกไปในทะเลอ่าวอันกว้างขวางมากที่เว้าเข้าไปในแผ่นดินนั้นอยู่ติดกันกับตีนภูเขา ภูมิประเทศริมฝั่งนั้นเป็นที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่มีหินโสโครกเป็นอันตรายแก่เรือมาก เราไม่กล้าเข้าไปในอ่าวเวลากลางคืน แต่เวลากลางวันถึงแม้จะมีลมที่พัดหวนมา เราก็นึกว่าคงเข้าไปได้โดยไม่มีอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด

เมื่อเรือเข้าไปถึงตรงกลางน่านน้ำ ลมสงบลงทันที เราจึงถูกกระแสน้ำดันเข้าไปใกล้หินโสโครก พอเรือลอยเข้าไปใกล้เพียงระยะปืนสั้นเท่านั้น เคราะห์ดีลมพัดมาอีกเราจึงหลุดจากที่อันตรายได้ เรายังไม่เคยอยู่ในที่น่ากลัวมากเหมือนวันนี้เลย ในที่สุดเมื่อช่วยกันระมัดระวังจนสุดกำลังแล้ว เราก็รอดพ้นจากหินโสโครกและทอดสมอลงที่ในอ่าวห่างจากป้อมปราการของชาววิลันดาประมาณ ๑๕๐ ปาส์[๓] ป้อมนี้ชาววิลันดาสร้างขึ้นและมีกองทหารประจำไว้ด้วย ทันใดนั้นชาววิลันดาส่งเรือเล็ก ๒ ลำมาที่เรือรบหลวง เพื่อมาตรวจดูว่าเรืออะไรมาถึง รุ่งขึ้น ข้าพเจ้าขึ้นไปบนบกเพื่อแสดงความเคารพแก่ผู้ว่าการชาววิลันดา และทำความตกลงกันถึงเรื่องยิงปืนคำนับกันและลำเลียงเสบียงอาหารที่เราต้องการมาก ข้าพเจ้าไปหาผู้ว่าการบนป้อมปราการที่กล่าวมาแล้วนั้น ป้อมนี้เป็นรูปห้าเหลี่ยมด้านเท่า มีปืนใหญ่สำหรับป้องกันแข็งแรงมาก เขาต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดีและยอมตามคำขอร้องของข้าพเจ้าทุกประการ ได้ตกลงกันว่าการยิงปืนใหญ่คำนับซึ่งกันและกันนั้น ต้องยิงนัดต่อนัดผลัดกันไป และเขายอมขายเสบียงอาหารทุกอย่างให้ด้วย

ข้าพเจ้ากลับขึ้นไปบนเรือแล้วรายงานข้อความเหล่านี้แก่ท่านราชทูต ท่านมีความยินดีมากที่ชาววิลันดาแสดงอัชฌาสัยไมตรีเป็นอย่างดี ท่านจึงสั่งให้เอาเรือเล็กลงทะเล และต่างคนก็ต่างขึ้นไปบนบกเพื่อหาความเพลิดเพลินใจ เพราะว่าได้เหน็ดเหนื่อยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

---

[๑] La ligne น่าจะหมายถึงเส้นศูนย์สูตร

[๒] Croisade

[๓] pas ซึ่ง ๑ ปาส์ ประมาณ ๗๕ เซนติเมตร

นักบวชลัทธิเยซูอิตได้ไปหาผู้ว่าการวิลันดาและได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ท่านนักบวชได้ชี้แจงว่าเมื่อได้มีโอกาสมาอยู่บนบกเช่นนี้ก็จะตรวจดูดาว เชื่อว่าคงจะได้รับผลดีมีประโยชน์แก่สาธารณชน จะตรวจที่อื่นก็ไม่เหมาะเหมือนที่นี่ ผู้ว่าการวิลันดาได้อนุญาตตามคำขอร้อง และเพื่อช่วยให้งานสะดวกยิ่งขึ้น เขาได้จัดให้ท่านนักบวชอยู่ในศาลาที่สร้างขึ้นในสวนของบริษัทอินเดียเนเธอร์แลนด์ ท่านนักบวชได้เอากล้องส่องดูดาวตรวจได้ผลดีเป็นอันมาก และได้กำหนดองศาของเส้นแวงที่ผ่านแหลมนี้ ซึ่งก่อนหน้านี้อาศัยการคำนวณของผู้บังคับเรือ ซึ่งขาดความชัดเจนและทำให้ผู้เดินเรือหลงผิดอยู่เนือง ๆ

ในขณะที่นักคณิตศาสตร์ตรวจดูดาวอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็ตรวจดูภูมิลำเนาประเทศนี้อย่างละเอียด ในเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่นั้น ข้าพเจ้าได้สืบสวนได้ความดังต่อไปนี้

ชาววิลันดาเจ้าของท้องที่ เขาซื้อที่ดินจากเหล่าหัวหน้าหมู่บ้านซึ่งเคยอาศัยอยู่ในที่นั้น คนพื้นเมืองเหล่านี้ได้ยาสูบและเหล้า[๑] นิดหน่อยเท่านั้น ก็ยอมยกที่ดินเป็นของแลกเปลี่ยนให้ชาววิลันดา และถอยลึกเข้าไปในผืนดิน ที่ดินตามขอบเขตแหลมนี้มีบ่อน้ำจืดสนิทดีมาก ถึงแม้ภูมิประเทศนี้แห้งและแล้ง ชาววิลันดาก็ยังทำสวนได้งามไม่มีที่ติเลย สวนนี้เป็นสวนที่สวยที่สุดสวนหนึ่งในโลกนี้ มีกำแพงห้อมล้อมไว้ นอกจากปลูกผักทุกชนิดแล้ว ยังมีผลไม้ซึ่งได้พันธุ์มาจากทวีปยุโรปและบุรพทิศ[๒] อีกเป็นอันมาก

โดยเหตุที่แหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์ เป็นท่าสินค้าที่เรือค้าขายเดินไปมาระหว่างทวีปยุโรปและบุรพทิศ ต้องมาแวะซ่อมแซมเรือลำเลียงน้ำและเสบียงอาหารที่จำเป็น ท่านี้จึงเก็บสิ่งของไว้เป็นอันมาก จะต้องการอะไรก็แทบได้ทั้งนั้น ห่างจากแหลมประมาณ ๑๒ ลิเยอ ชาววิลันดาได้ยกที่ดินให้ชาวฝรั่งเศสที่ละทิ้งลัทธิคาทอลิกทำไร่ไถนา ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ได้ปลูกองุ่นและข้าวสาลีให้ผลผลิตมากสำหรับการดำรงชีพ

อากาศที่นี่ไม่ร้อนไม่หนาวเกินไป เพราะว่าอยู่เส้นรุ้งที่ ๓๕ องศา คนพื้นที่ในประเทศนี้เป็นพวกที่ไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์ ผิวดำ แต่จางกว่าผิวของคนที่อยู่ที่เกาะ “กิเน”[๓] รูปร่างสันทัดและเปรียว แต่หยาบคายและโง่ที่สุดในโลกนี้ พูดห้วน ๆ จึงไม่มีใครสามารถที่จะเรียนภาษาของเขาได้ แต่ไม่ใช่ว่าคนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะศึกษาเล่าเรียนได้ ชาววิลันดาได้หามาเลี้ยงไว้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นเด็ก ๆ อยู่ ใช้ให้เป็นล่ามก่อน แล้วต่อไปก็ทำงานอย่างคนอื่น ๆ ได้

คนเหล่านี้ไม่มีศาสนา กินแมลงทุกชนิดที่พึงหาได้ในท้องถิ่น ทั้งผู้ชายและผู้หญิงไปไหนมาไหนเปลือยกาย มีแต่หนังแกะพาดบ่าไว้เท่านั้น จึงเกิดมีตัวแมลงขึ้น ซึ่งเขาไม่มีความรังเกียจที่จะจับกินเลย

---

[๑] ในที่นี้หมายถึงเหล้า l’eau-de-vie เป็นวิสกี้ประเภทหนึ่ง

[๒] ในต้นบันทึกใช้คำว่า Indes อังด์ส์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า India อินเดีย แต่ภาษาไทยเคยใช้ว่ามัธยมประเทศ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นใครได้คิดคำขึ้นใหม่ จึงคงใช้คำมัธยมประเทศตลอดไป

[๓] Guinée

เครื่องประดับของผู้หญิงนั้นมีอยู่อย่างเดียว คือ ไส้พุงแกะที่ฆ่ามาสด ๆ เขาใช้พันแขนและขา คนเหล่านี้วิ่งตัวปลิว ใช้ไขสัตว์ทาตัว อันทำให้สกปรกน่ารังเกียจมาก แต่ไขนั้นทำให้ผิวอ่อนและกระโดดได้คล่อง ทั้งผู้ชายและผู้หญิงนอนรวมปะปนกันในกระท่อมน่าทุเรศโดยไม่แยกเพศ และสังวาสกันเหมือนสัตว์เดียรัจฉาน โดยไม่คำนึงว่าเป็นญาติสนิทกันเพียงไร

เรือรบของเราได้มาทอดสมออยู่ที่แหลมเดอ บอนน์ เอสเปร็องส์ ๘ วัน เมื่อบรรทุกเสบียงอาหารลงเรือได้พอแล้ว เราได้ชักใบเรือขึ้นออกจากท่านี้ไปยังช่องแคบซองด์[๑] [ซุนดา] ซึ่งอยู่ระหว่างเกาะชวาและสุมาตรา โดยเหตุที่มีลมพัดหวนมา เรือของเราจึงต้องแล่นลงไปทางใต้ และหลงกันกับเรือ “ลา มาลิญ” มองไม่เห็นกันเลย เราได้เข้ามาใกล้ดินแดนทางใต้ ซึ่งคนเดินเรือของเรายังไม่เคยมาเลย สังเกตดูฝั่งแถบนี้เราเห็นมีดินสีแดง เราไม่ต้องการเข้าไปให้ชิดฝั่งเลย เมื่อลมเปลี่ยนทิศ เราก็เปลี่ยนทางและได้เข้ามาใกล้เกาะชวา

เราไม่มีต้นหนเรือที่รู้จักช่องแคบซองด์ดีพอ เพื่อแก้ไขความบกพร่องนี้ เราได้ตกลงใจเดินเรือตามแผนที่ซึ่ง ม. เดอ ลูวัวส์[๒] ให้ เราได้ใช้ใบเรือเล็กแล่นเลียบฝั่งเกาะชวาไป มิช้าก็มาถึงช่องแคบและแล่นเข้าปากช่องแคบไปได้โดยสะดวกดี

เวลาที่เรือแล่นเข้ามาในช่องแคบนั้น บรรดาทหารเรือที่ขึ้นมาอยู่บนดาดฟ้าได้ประสบเหตุมหัศจรรย์อย่างหนึ่งที่ยังไม่เคยได้เห็นมาแต่ก่อนเลย เหตุมหัศจรรย์ทำให้นักคณิตศาสตร์ของเราใช้เวลาตริตรองอยู่หลายชั่วโมง ที่ข้าพเจ้าว่ามีเหตุมหัศจรรย์นั้น คือ ในเวลาที่ท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆ เราได้ยินเสียงฟ้าร้องดังเหมือนเสียงปืนใหญ่ยิงด้วยลูกกระสุนจริง ๆ อสนีบาตตกลงมาในทะเลห่างจากเรือประมาณ ๒๐๐ ปาส์เท่านั้น เสียงนั้นดังต่อไปในน้ำ ทำให้น้ำพลุ่งพล่านอยู่เป็นเวลานาน

เรือแล่นไปประมาณ ๒ เดือนก็เข้ามาใกล้ฝั่ง แลเห็นเมืองบันตัมเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม โดยเหตุที่เรามีความประสงค์จะขึ้นบก เพราะว่ามีคนป่วยคนไข้ ทั้งลูกเรือที่มีเหลืออยู่ได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก และไม่มีคนนำร่องที่รู้จักทางไปสยาม จึงเป็นการจำเป็นที่เราต้องพักอยู่ที่นี่ เราทอดสมอลง นอนค้างคืนในน่านน้ำ รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ขึ้นไปบนบก เพื่อเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินเมืองบันตัมแทนกับท่านราชทูต และขอพระราชทานพระราชานุญาตจัดหาเสบียงอาหารที่เรายังขาดอยู่ให้พอเพียง

ข้าพเจ้าได้ไปพบกับผู้ช่วยผู้บัญชาการป้อมปราการก่อน เขาไม่ยอมให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ข้าพเจ้าพยายามขอเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ข้าพเจ้าจึงบอกว่า ข้าพเจ้าขอพูดกับเจ้าเมืองชาวิลันดา เขาตอบว่าท่านผู้นี้ป่วย และไม่ได้พบปะใครมานานแล้ว ในที่สุดเมื่อเขาปัดคำขอร้องของข้าพเจ้าโดยยก

---

[๑] Sonde

[๒] M. de Louvois

สาเหตุเหลวไหลมาอ้างแล้ว ก็พูดออกมาตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมอีกว่า ข้าพเจ้าไม่มีหวังที่จะได้รับเสบียงอาหารจากเมืองนี้ เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ชนต่างด้าวเข้ามาในประเทศนี้เลย

เมื่อข้าพเจ้าพูดว่า การที่ไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้น เป็นการทารุณร้ายกาจของชาววิลันดา ซึ่งข้าพเจ้าเว้นเสียที่จะตำหนิไม่ได้ นายทหารผู้นั้นตอบข้าพเจ้าว่า เหตุการณ์ในแผ่นดินทำให้พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงอนุญาตให้คนต่างด้าวเข้ามาในประเทศ ประชาชนพลเมืองที่มีความกระด้างกระเดื่องเป็นกบฏอยู่จะถือโอกาสกำเริบขึ้น เมื่อเข้าใจไปว่าฝรั่งเศสและอังกฤษมาช่วยตามที่เขาได้อ้อนวอนขอร้องไป ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรับรองว่าเรือรบที่จอดอยู่ใกล้เมืองบันตัมนั้น เป็นเรือที่จะนำคณะทูตฝรั่งเศสไปสยาม ก็ไม่ทำให้ชาวชวาหลงไปว่าไม่มีใครมาช่วย และอาจทำให้คนเหล่านั้นเข้าใจว่าคงจะมีเรือรบอื่น ๆ มาถึงอีกในเวลาไม่ช้า นายทหารผู้นั้นพูดกับข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าตำหนิโทษชาววิลันดาผิด คนพวกนั้นเป็นแต่ทหารรับราชการอยู่ในประเทศนี้ มีหน้าที่จะปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าข้าพเจ้าจะไปสยามดังที่ข้าพเจ้าบอกเขาจริง ๆ แล้ว ก็ควรเดินทางต่อไปโดยผ่านทางเมืองปัตตาเวีย[๑] ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ประมาณ ๑๒ ลิเยอ ผู้บัญชาการบริษัทอินเดียของวิลันดาที่เมืองนั้นคงจะต้อนรับเราเป็นอย่างดี และข้าพเจ้าจะเห็นชัดว่าที่เขากีดกันขัดข้องนั้น เพราะความจำเป็นบังคับแท้ ๆ

ที่นายทหารผู้นั้นพูดว่าประชาชนยังกระด้างกระเดื่องอยู่ เป็นการจำเป็นที่จะห้ามไม่ให้ชนต่างด้าวเข้าไปในท่าเรือนั้นเป็นความจริง แต่เขายับยั้งไม่กล่าวต่อไปว่าที่ประชาชนไม่พอใจนั้น ก็เนื่องจากความทารุณร้ายกาจของชาววิลันดานั่นเอง และที่ขัดขวางไม่ยอมให้เราซื้อเสบียงอาหารนั้น ก็ด้วยว่าชาววิลันดานี้ทารุณดุร้ายนัก ดังที่ข้าพเจ้าได้ปรารภมาข้างบนนี้ สาเหตุของเรื่องนี้มีความโดยสังเขปดังต่อไปนี้

เมื่อ ๕ หรือ ๖ ปีที่แล้วมา สุลต่านอากุน[๒] ทรงเหนื่อยหน่ายจากพระราชกิจ จึงทรงมอบราชสมบัติแก่สุลต่านอากุย[๓] ซึ่งเป็นพระราชโอรส

ล่วงมาอีก ๒-๓ ปี สุลต่านอากุนจะทรงรู้สึกเสียพระทัยที่ได้สละราชสมบัติประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่ง จะทรงเห็นว่าพระราชโอรสปกครองบ้านเมืองไม่เป็นธรรมประการใดประการหนึ่งก็ตามแต่จะคิดเอาเถิด จึงมีพระราชประสงค์ที่จะขึ้นครองราชย์อีก จึงได้ทรงทำความตกลงเป็นการลับกับปะแงรัน[๔] ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในประเทศ พอทรงเห็นว่าทุกอย่างพร้อม มีลู่ทางที่จะสำเร็จได้ จึงกลับทรงเครื่องราชูปโภคถืออำนาจพระเจ้าแผ่นดินอย่างเปิดเผยอีก

---

๑ เป็นเมืองท่าศูนย์กลางทางการค้าของฮอลันดาในสมัยอาณานิคม ต่อมาคือ กรุงจาการ์ตา เมืองหลวงของประเทศอินโดนีเซีย

๒ Agun

๓ Agui

๔ Pangrans

ประชาชนพลเมืองที่ได้เคยรับความสุขใต้ร่มพระโพธิ์ทอง ต่างมีความยินดีพากันกลับมาถวายตัว มิช้าก็ทรงมีริ้วพลรวมเป็นกองทัพถึง ๓๐,๐๐๐ คน เมื่อทรงเห็นว่ามีกำลังแข็งแรงพอที่จะทำการให้สำเร็จได้ จึงทรงยกทัพมาล้อมพระราชโอรสไว้ภายในป้อมปราการเมืองบันตัม พระเจ้าแผ่นดินที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ ทรงเห็นว่าประชาชนพลเมืองละหนีไปหมด จึงทรงขอร้องให้ชาววิลันดามาช่วย เมื่อแรกชาววิลันดายังลังเลอยู่ว่าจะช่วยดีหรือไม่ แต่ภายหลังเห็นว่ามีทางได้มากกว่านิ่งเฉย ๆ ไว้ จึงตกลงใจเข้าป้องกันพระเจ้าแผ่นดินและยึดพระราชวังไว้ ชาวชวากับแขกมักกะสันได้พยายามกีดกันไม่ให้ชาววิลันดาขึ้นบก จึงต้องสู้รบกัน ชาวชวาแพ้ และชาววิลันดามีชัยชนะ

เมื่อชาววิลันดาแย่งอำนาจได้แล้ว ก็เข้ายึดป้อมปราการและถวายอารักขาพระเจ้าแผ่นดินที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ แต่นั้นมามิช้าชาววิลันดายกพลเข้าตีกองทัพพระราชบิดา ส่งทหารไปแอบซุ่มไว้ แล้วจับพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระชราขังไว้อย่างแน่นหนา พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระราชโอรสนั้น ไม่มีใครชอบและเป็นภัยต่อชาววิลันดาน้อยกว่าพระราชบิดา จึงไม่ถูกกักขังกวดขันนัก ชาววิลันดายอมให้มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์เหมือนพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง แต่อ้างพระราชอำนาจเพื่อกดขี่อาณาประชาราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก

การปกครองของชาววิลันดานั้นร้ายกาจเหลือเกิน และเป็นที่เกลียดชังมากด้วย เพราะฉะนั้น ชาววิลันดาเองจึงเกรงอยู่เป็นนิตย์ว่าจะมีกบฏ จึงไม่ยอมให้ชนต่างด้าวทั้งหลายเข้ามาใกล้ท่าเรือเมืองบันตัม โดยอ้างพระราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินว่า ถ้ายอมให้คนต่างด้าวขึ้นไปบนบกแล้ว จะยุแหย่ให้เกิดการกบฏ ดังนั้น ด้วยนโยบายเช่นนี้ เมื่อเขาไม่ยอมให้เราจัดหาเสบียงอาหาร ซ้ำเน้นคำว่า ไม่เคยยอมให้ชนชาติอื่นเลย เหตุฉะนี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นมีทางใดที่จะเรียกร้องเอาเสบียงอาหารให้ได้ จึงลงเรือเล็กกลับไปรายงานว่า คำขอร้องของข้าพเจ้าไร้ผล

พอเรือออกไปห่างจากท่าเล็กน้อย ข้าพเจ้าเห็นเรือลำ ๑ มองดูไกล ๆ ก็ไม่สู้ใหญ่นัก จึงใคร่ทราบว่าเรือลำนั้นเป็นเรือของใคร เข้าใกล้ก็กลายเป็นเรือรบ “ลา มาลิญ” ของเรานั่นเอง เรือลำนี้ได้ลมดี จึงมาถึงที่นี่ก่อนเรือของเรา ๔ วัน ทอดสมออยู่ข้างเกาะเล็ก ๆ เกาะหนึ่ง ซึ่งเราเคยทอดสมออยู่หลังเกาะนี้ เมื่อแสดงความยินดีที่ได้มาพบกันอีก ข้าพเจ้าได้ทราบจาก ม. จัวเยอส์ และลูกเรือที่เหลือทั้งหมดว่า ชาววิลันดาไม่ยอมให้ซื้อเสบียงอาหาร โดยยกเหตุผลเช่นเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าได้สดับตรับฟังมาแล้ว ในขณะนั้น ม. จัวเยอส์คิดจะไปเมืองปัตตาเวียตั้งแต่ ๓ วันที่แล้ว แต่เขาตัดสินใจที่จะคอย โดยหวังว่าคงจะได้รับข่าวคราวเราบ้าง

เราทั้ง ๒ คนจึงไปขึ้นเรือ “ลัวโซ” ความปีติยินดีที่ได้พบกันนั้น ทำให้คลายโทมนัสที่ได้รับความทารุณจากชาววิลันดา รุ่งขึ้นมีลมพัดมาดี และเพราะว่าถูกห้ามไม่ให้ผ่านไปทางเมืองบันตัม เราจึงถอนสมอชักใบเรือขึ้นแล่นไปเมืองปัตตาเวีย ถึงแม้ว่าเมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองบันตัมเพียง ๑๒ ลิเยอ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาข้างบนนี้แล้ว เราก็ต้องแล่นเรือไปโดยความระมัดระวัง เพราะว่าไม่มีคนนำร่อง เราต้องเสียเวลาเดินทางถึง

๒ วันครึ่ง ในที่สุดเราเข้าไปในน่านน้ำได้ โดยเหตุที่มีหาดและหินโสโครกหลายพันแห่งตลอดฝั่งเกาะชวา เรือเกือบจะล่มอับปางลงเสียตั้งร้อยครั้ง

ปัตตาเวียเป็นนครหลวงของเมืองขึ้นวิลันดาในบุรพทิศ ชาววิลันดามีอิทธิพลมาก ตามปกติเวลาสงบศึก มีกองทหารห้าหรือหกพันคนกอปรด้วยชนซึ่งมีสัญชาติต่าง ๆ นานา ป้อมปราการที่กลางน่านน้ำนั้นตั้งอยู่บนเสาปักลงไปในทะเล มีหอรบยื่นออกมา ๔ หอรบ ห้อมล้อมด้วยคูน้ำจืด เมืองนี้สร้างงามมาก เคหสถานทาสีขาวแบบวิลันดา มีประชาชนพลเมืองหนาแน่นนับไม่ถ้วน ในชุมนุมชนเหล่านี้ มีทั้งชาวฝรั่งเศสที่เป็นคัลวินิสต์และที่นับถือนิกายคาทอลิก ซึ่งการค้าขายหากำไรชักชวนให้มาอยู่

ผู้บัญชาการบริษัทอินเดียของวิลันดาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ เขาเป็นผู้ว่าราชการเมืองขึ้นวิลันดาทั้งมวล บริวารและความสง่าของสำนักผู้ว่าราชการนั้น ไม่น้อยกว่าในพระราชสำนักของพระเจ้าแผ่นดินแท้ ๆ เขามีสภาที่ปรึกษาช่วยจัดกิจการของประเทศ ผู้ว่าราชการไม่จำเป็นต้องทำตามคำปรึกษาของสภา และจะตกลงใจทำอย่างไรก็ทำได้ โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงข้อที่บัญญัติไว้ แต่เมื่อทำไปตามอำเภอใจเช่นนั้นแล้ว ก็ต้องรับผิดชอบเอง เจ้าแขกประเทศราชทั้งหลาย ต้องแต่งทูตไปประจำสำนักผู้ว่าราชการ และเขาก็ส่งทูตไปประจำสำนักของเจ้าแขกเหล่านั้นให้เป็นผู้แทนชาติวิลันดา เขาเลือกจะทำศึกสงครามหรือทำสัญญาสันติภาพก็ได้ตามชอบใจ โดยที่ไม่มีมหาอำนาจใด ๆ จะขัดขวางได้ ตำแหน่งผู้บัญชาการบริษัทอินเดียของวิลันดานี้มีกำหนดเพียง ๓ ปี แต่ตามปกติคนคนเดียวครองตำแหน่งไปตลอดชีวิต เพราะเหตุนี้หากไม่พูดปราศจากยกตัวอย่างจะหายากนักที่ผู้บัญชาการจะถูกปลดออกจากตำแหน่ง

เมื่อเราทอดสมอลงแล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ไปแสดงความเคารพผู้ว่าราชการเมืองขึ้นวิลันดา เวลาลงจากเรือมีเจ้าพนักงานกรมเจ้าท่ามาต้อนรับ และพาข้าพเจ้าไปยังจวนผู้ว่าราชการ พอไปถึงกองทหารยาม ซึ่งมีจำนวนมากหยิบอาวุธประจำการ แล้วเข้าแถวเป็น ๒ แถว ข้าพเจ้าเดินผ่านระหว่างแถวทหารเข้าไปในเฉลียง ซึ่งประดับด้วยเครื่องลายครามญี่ปุ่นงามเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าได้พบ พณหัวเจ้าท่าน (อันเป็นคำที่เขาเรียกผู้บัญชาการบริษัทอินเดียของวิลันดา) ซึ่งยืนถอดหมวกฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า การต้อนรับอันดีของท่านทำให้ข้าพเจ้าคลายความแค้นเคืองที่ได้ถูกปรามาสที่เมืองบันตัม ท่านผู้นี้พูดภาษาฝรั่งเศสกับข้าพเจ้าตลอดเวลา ข้าพเจ้าต้องการให้ยิงปืนคำนับกันนัดต่อนัด แต่ไม่สามารถทำความตกลงกันได้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าบาทหลวงตาชารด์ไปทราบความมาจากไหนแล้วไปเขียนรายงานว่า ต่างฝ่ายต้องยิงปืนเท่านั้นเท่านี้นัด ความจริงนั้นได้ตกลงกันว่าไม่ต้องยิงปืนคำนับซึ่งกันและกันจนนัดเดียว เมื่อข้าพเจ้าขอความช่วยเหลืออย่างอื่น ๆ ผู้บัญชาการบริษัทอินเดียของวิลันดาให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำตามคำขอร้องทุกประการ เพราะว่าท่านมีความเคารพราชทูตฝรั่งเศส ทั้งทางตำแหน่งราชการและโดยเฉพาะเกียรติคุณส่วนตัว

ข้าพเจ้ากลับไปบนเรือ “ลัวโซ” ด้วยความปีติยินดี และรายงานข้อความทั้งหมดนี้แก่ท่านราชทูต มิช้าผู้ว่าราชการวิลันดาได้ส่งคนมาแสดงความเคารพเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และนำผักผลไม้ต่าง ๆ บรรจุลงในตะกร้า ๑๒ ตะกร้า มาเป็นของกำนัล ต่อมาสักครู่ มีคนนำวัว ๒ ตัว และแกะหลายตัวมาให้อีก ตั้งแต่วันนั้นมาผู้ว่าราชการได้ส่งเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่มาที่เรือทุกวัน และทุกคราวนำเสบียงอาหารต่าง ๆ นานามาให้ท่านราชทูตและลูกเรือทั้ง ๒ ลำ

เราจอดเรืออยู่ที่เมืองปัตตาเวีย ๘ วัน ได้รับความเอื้อเฟื้อจากเจ้าพนักงานท้องที่เป็นอย่างดี เวลาเรือทอดสมออยู่ที่นั้น ข้าพเจ้าได้ขายแก้วประพาฬ ๒ หีบที่ได้รับมอบฉันทะมาจากกรุงปารีส พ่อค้าจีนรับซื้อไว้ตามน้ำหนัก ยอมให้ราคาหนึ่งหนักแก้วประพาฬเท่ากับ ๘ เท่าของน้ำหนักเงิน ได้เงินรวมทั้งสิ้น ๖,๐๐๐ ลีฟวร์ เขาจ่ายเงินให้ข้าพเจ้าเป็นพันธบัตรทอง อันเป็นเงินตราของญี่ปุ่น ถ้าข้าพเจ้ามีเวลามากไม่รีบร้อนต้องไปจากที่นี่ คงขายได้เงินมากกว่านี้ เพราะว่าแท้จริงแก้วประพาฬนี้มีราคามากกว่านี้มาก แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าขายได้เงินถึง ๖,๐๐๐ ลีฟวร์นั้นได้เปรียบมากอยู่แล้ว เพราะว่าสินค้าเช่นนี้ในฝรั่งเศสรับซื้อเพียง ๕๐๐ ฟรังก์เท่านั้น

เมื่อจัดหาเสบียงอาหารเสร็จแล้ว และได้คนนำร่องชำนาญคนหนึ่งเราก็ออกเรือไปสยาม มีลมพัดดี จึงชักใบขึ้นแต่เช้าตรู่ เวลากลางคืนมืดมากราว ๒๓ นาฬิกา เราเห็นเรือใหญ่ลำ ๑ ชักใบทุกใบแล่นเข้ามาใกล้เรือของเรา ทุกคนจับอาวุธและเราได้ยิงปืนใหญ่ลงไปในเรือลำนั้นนัด ๑ แต่ก็ไม่ทำให้เรือลำนั้นเปลี่ยนทาง เพื่อไม่ให้เรือเข้าประชิดกัน เรากลับใบให้เรือของเราถอยหลัง แต่ถึงแม้ว่าได้พยายามจนสุดกำลังก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เรือลำนั้นโดนท้ายเรือของเราจนครอบท้ายเรือแตกไปบางส่วน ข้าพเจ้ายืนหลบอยู่บนดาดฟ้าชั้นบน และได้สั่งให้ยิงปืนยาวลงไปในเรือลำนั้นหลายนัด ไม่มีใครโผล่ขึ้นมาเลยสักคนเดียว ข้าพเจ้าได้ให้ลูกเรือช่วยกันค้ำกราบเรือให้ห่างออกไป เรือจึงไม่ได้เสียดกัน พวกเราหลายคนต้องการไล่ตามเรือลำนั้น แต่ท่านราชทูตห้ามไว้ เราจึงแล่นต่อไป และในไม่ช้าก็มองไม่เห็นเรือลำนั้นอีก เพราะว่ามืดนัก

อุบัติเหตุนี้ ทำให้พวกลูกเรือคิดเห็นไปต่าง ๆ นานา บางคนคิดว่าชาววิลันดาได้ส่งเรือจุดเพลิงมาซ่อนไว้ข้างเกาะใดเกาะหนึ่ง เพื่อทำลายเรือรบหลวง และกันไม่ให้เราถึงสยาม เพราะว่าชาววิลันดาไม่พอใจให้คณะราชทูตนี้ไปที่นั้นเลย บางคนคิดเห็นไปอย่างอื่น ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นมีความเห็นว่ากะลาสีในเรือลำนั้นคงเมาสุรา บางคนที่ได้ยินเสียงปืนที่เราได้ยิงลงไปในเรือคงมีความตกใจมากหนีไปอยู่ใต้สะพานเรือ จึงไม่มีใครกล้าโผล่หัวออกมาเลย (เมื่อเราไปถึงกรุงศรีอยุธยา สืบสวนเรื่องนี้แล้ว ก็ได้ความสมจริงดังที่ข้าพเจ้าคิดและกล่าวมาข้างบนนี้)

ภายหลังเหตุการณ์นี้ซึ่งทำให้โกลาหลกันมากแล้ว เราเดินทางต่อไปเรียบร้อยจนถึงสันดอนปากน้ำของสยาม[๑] ได้ทอดสมอลงเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ นับตั้งแต่วันออกจากท่าเรือเมืองแบรสต์ เราเดินทางมารวมเวลา ๖ เดือนเศษ

สันดอนนี้ไม่ใช่อื่นไกล คือเนินดินและโคลนที่กระแสน้ำซัดลงมาทิ้งไว้ห่างจากปากน้ำประมาณ ๒ ลิเยอ ที่ตรงสันดอนนี้น้ำตื้นมาก เวลานี้น้ำขึ้นก็ไม่ลึกเกินกว่า ๑๒ - ๑๓ ปิเยด์ เหตุฉะนั้นเรือขนาดใหญ่จึงข้ามสันดอนไปไม่ได้

เมื่อทอดสมอลงที่นี่แล้ว ข้าพเจ้าก็ลงเรือเล็กไปกับ ม. วาเชต์ เพื่อบอกเจ้าหน้าที่สยามว่าท่านราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงแล้ว เมื่อเรือมาถึงปากน้ำก็ค่ำมืดลง แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำใหญ่ที่สุดสาย ๑ ในบุรพทิศ มีชื่อว่า “แม่น้ำ”[๒] ซึ่งแปลว่า “แม่ของน้ำ” เวลานั้นน้ำทะเลกำลังไหลขึ้น เรือต้องทวนน้ำ เราจึงแวะเข้าฝั่งได้แลเห็นเรือนขัดแตะมุงหลังคาจาก ๓ หรือ ๔ หลัง ม. วาเชต์บอกข้าพเจ้าว่าผู้ว่าราชการปากน้ำอยู่ที่หมู่บ้านนั้น เราลงจากเรือแล้วขึ้นไปบนเรือนหลัง ๑ ได้พบผู้ชายสามสี่คนนั่งอยู่กับพื้น เคี้ยวหมาก ไม่สวมถุงเท้ารองเท้า ไม่สวมหมวก ทั้งร่างกายพันผ้าเพียงผืนเดียวเพื่อปิดบังความเปลือยเปล่า บ้านเรือนก็ดูขาดแคลน ขัดสนพอ ๆ กับสภาพของพวกเขา ข้าพเจ้าไม่เห็นทั้งเก้าอี้และเครื่องเรือน ข้าพเจ้าถามขณะเข้าไปในบ้านว่า ผู้ว่าราชการอยู่ที่ใด มีคนหนึ่งในที่นั้นตอบว่า *“ข้าพเจ้าเอง”*

ภาพครั้งแรกที่ได้เห็นนี้ ทำให้ความคิดเกี่ยวกับสยามที่ข้าพเจ้าวาดไว้ในใจนั้นผิดไปหมด แต่ด้วยข้าพเจ้าหิวมาก จึงถามว่ามีอะไรให้รับประทานบ้าง ผู้ว่าราชการผู้นั้นได้กรุณาหาข้าวให้กิน ข้าพเจ้าถามว่ามีอะไรอื่นให้กินอีกหรือไม่ เขาตอบว่า “หาไม่”[๓] ซึ่งหมายความว่าไม่มี

ข้าพเจ้าขอพูดโดยตรง ๆ ว่า ข้าพเจ้ามีความประหลาดใจเหลือเกินที่ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีและบาทหลวงตาชารด์ซึ่งได้เดินทางมาพร้อม ๆ กัน และได้เห็นสภาวะของประเทศเหมือนกันกับที่ข้าพเจ้าได้เห็น กลับไปเขียนหนังสือเรื่องสยาม ซึ่งไม่ใกล้ความจริงเลย แท้จริงท่านทั้งสองนี้ได้อยู่ในประเทศนี้ไม่กี่เดือน และ ม. กงสต็องซ์[๔] อัครมหาเสนาบดีสยามคอยแต่ตบตาท่าน จัดให้ท่านเห็นแต่สิ่งที่ดีและงาม อันมีสาเหตุหลายประการที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปภายหน้า ท่านเหล่านั้นได้เห็นในราชอาณาจักรนี้ก็แต่สิ่งที่จะจัดการให้เป็นกาลเฉพาะ แต่ท้ายที่สุดต้องมีความลำเอียงอย่างมาก เพื่อมองไม่เห็นความแร้นแค้นที่ปรากฏอยู่ทั่วไปชัดเจน

---

[๑] หมายถึง ปากแม่น้ำเจ้าพระยา

[๒] Menam หมายถึง แม่น้ำเจ้าพระยา

[๓] Amay

[๔] กงสต็องซ์ผู้นี้ เป็นชาวโยนกประเทศ นามเดิม เยราคี แล้วเปลี่ยนเป็น คอนสแตนน์ โฟลคอน ได้เข้ารับราชการไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ประวัติของคนคนนี้มีความพิสดารอยู่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิสงครามแล้ว

ถึงขั้นเต็มบ้านเต็มเมือง และเป็นไปไม่ได้เลยที่จะมองไม่เห็น ทั้งหมดนี้เป็นเพียงการเล่าเรื่องเกร็ดเล็กน้อย กลับมาสู่เรื่องการเดินทางของเราดีกว่า

เมื่อน้ำขึ้นเอ่อเหมาะพอดีแล้ว เรากลับลงไปในเรือเล็กอีก และเข้าไปในแม่น้ำล่องขึ้นไปได้ประมาณ ๑๒ ลิเยอ โดยไม่เห็นทั้งปราสาทและหมู่บ้าน เว้นแต่บ้านเรือนเพียงไม่กี่หลังเช่นเดียวกับที่ปากน้ำ ซ้ำร้ายฝนตกลงมาทรมานเรา แต่เราก็ทนไปจนถึงเมืองบางกอกประมาณเวลา ๒๒ นาฬิกา

เจ้าเมืองนี้มีเชื้อสายเติร์ก ให้การต้อนรับดีกว่าที่ปากน้ำ ได้เลี้ยงอาหารแขก รสชาติไม่ค่อยดี เครื่องดื่มนั้นมีแต่ "ซอร์เบค"[๑] อาหารและเครื่องดื่มไม่ถูกปากข้าพเจ้าเลย แต่จำใจต้องฝืนกินเข้าไป รุ่งขึ้น ม. วาเชต์ลงไปในเรือกัญญา[๒] อันเป็นเรือพื้นประเทศนี้ และเดินทางต่อไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อแจ้งความแก่เจ้าหน้าที่ว่าราชทูตฝรั่งเศสได้มาถึงสันดอนแล้ว ส่วนข้าพเจ้าก็ลงเรือเล็กกลับไปขึ้นเรือรบของเรา

ก่อนออกจากเมืองบางกอก ข้าพเจ้าถามผู้ว่าราชการว่าจะซื้อผักผลไม้และเสบียงอาหารอย่างอื่น ๆ สำหรับบรรทุกไปเรือรบได้หรือไม่ เขาตอบว่า *"หาไม่"* ลูกเรือของเราซึ่งคอยฟังข่าวข้าพเจ้าด้วยความร้อนใจ แลเห็นข้าพเจ้านั่งเรือเล็กกลับมาแต่ไกล ๆ ร้องตะโกนถามว่า ได้เสบียงอาหารมาเลี้ยงกันบ้างหรือไม่ ข้าพเจ้าร้องตอบไปว่า *"หาไม่"* และว่า *"ได้แต่รอยยุงกัดติดตัวมาเท่านั้น แมลงชนิดนี้มันรบกวนเราตลอดเวลาเดินทาง"*

เราทอดสมออยู่ที่สันดอน ๕-๖ วันก็ไม่มีใครมา จนวันที่ ๖ จึงเห็นขุนนางสยาม ๒ คนมากับ ม. เดอ ลาโน หัวหน้าผู้สั่งสอนศาสนา ซึ่งเป็นเจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิส และท่านเจ้าวัด เดอ ลิยอนน์ ขุนนางสยามได้เชิญพระราชกระแสมาอวยพรท่านราชทูต และแสดงการต้อนรับด้วยอัชฌาสัยไมตรีแทน ม. กงสต็องซ์ ต่อนั้นมาไม่ช้าก็มีคนนำเสบียงอาหารมาที่เรือรบ คราวแรกส่งมาแต่เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ภายหลังส่งมาอีกมากมาย จนพวกทหารเรือก็ได้กินไก่ เป็ด และผลไม้ประเทศร้อนทุกอย่าง แต่ผักสดที่เราต้องการมากนั้นส่งมานิดหน่อยเท่านั้น

การเตรียมรับรองให้ท่านราชทูตเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินนั้นใช้เวลา ๑๕ วัน ขนบธรรมเนียมการต้อนรับมีดังจะกล่าวต่อไปนี้ เขาสร้างศาลาที่พักไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำ ห่างกันตลอดระยะทางที่เรือล่องขึ้นไป ศาลาที่พักนี้ทำด้วยไม้ไผ่และเอาผ้าสีผืนใหญ่ ๆ หุ้ม โดยเหตุที่เรือรบของเราขึ้นไปตามแม่น้ำไม่ได้ เพราะว่าน้ำที่สันดอนตื้น เรือผ่านไปไม่ได้ เขาจึงจัดเรืออื่น ๆ มารับคณะราชทูต

---

[๑] ผู้แปลได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง น้ำเจือกับน้ำผลไม้

[๒] balon คำว่า กัญญา หมายถึง เครื่องบังแดดรูปหลังคา ใช้ตบแต่งแคร่คานหาม และเรือยาว เพื่อเป็นเกียรติยศและเป็นเครื่องบอกฐานานุศักดิ์ของบุคคล

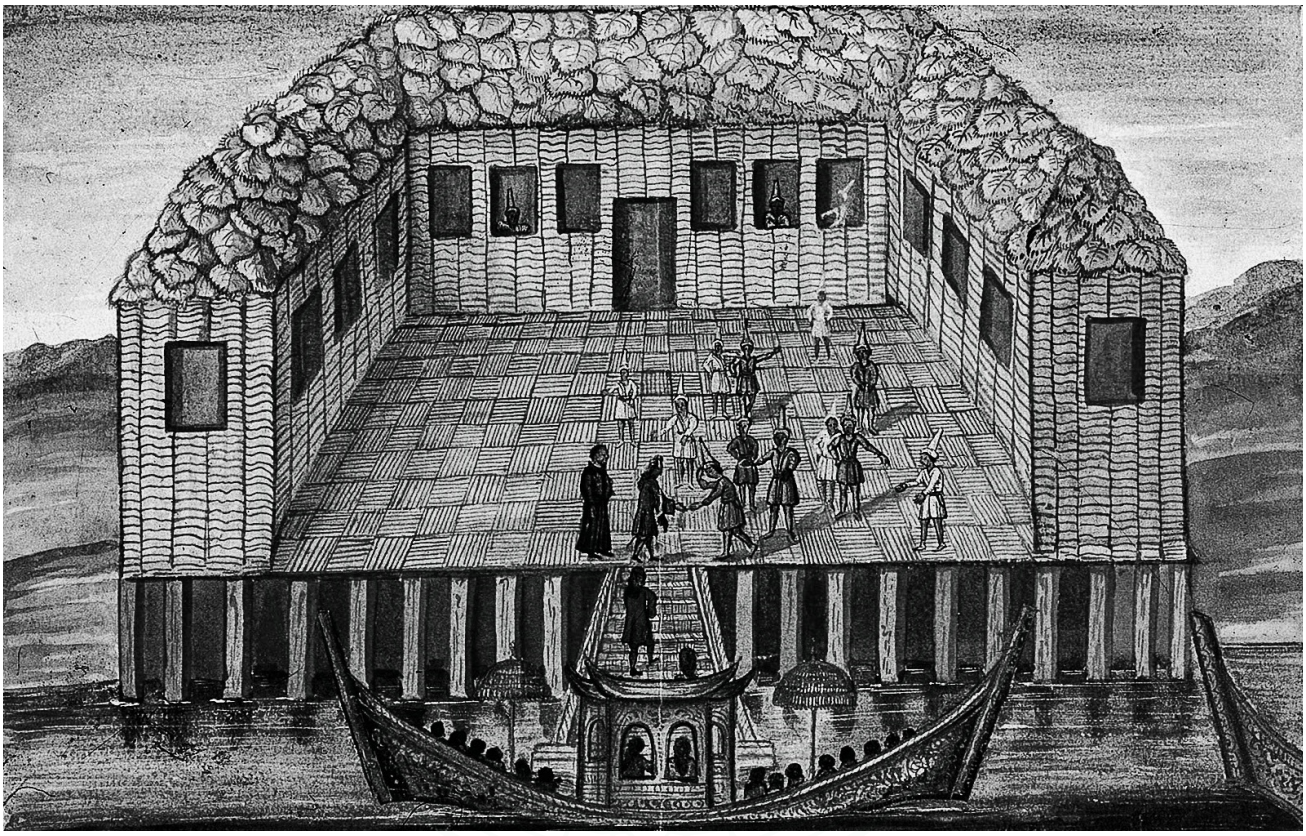

เรือนรับรองราชทูต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

เวลาเข้าไปในแม่น้ำนั้น ไม่มีพิธีรีตองอะไร นอกจากมีขุนนางสยามจำนวน ๑ ได้รับคำสั่งให้ออกมาต้อนรับท่านราชทูต และตามท่านไปในกระบวนแห่เรือ ระยะทางตั้งแต่สันดอนจนถึงกรุงศรีอยุธยา[๑] ซึ่งเป็นราชธานีกินเวลา ๑๕ วัน

ข้าพเจ้าเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวในบันทึกนี้ว่า ผู้เขียนเรื่องประเทศนี้เป็นเหมือนคนตามืด คนเหล่านั้นกล่าวชมกรุงศรีอยุธยาไปทั่วฝรั่งเศสว่า เป็นราชธานีที่ตั้งอยู่ปลายทุ่งนา มีขนาดไม่เล็กกว่ากรุงปารีส และอธิบายความสวยงามของราชธานีสยามตามอำเภอใจ เมืองเช่นนี้มีอยู่เพียงในจินตนาการของพวกเขาเท่านั้น สิ่งที่แน่นั้นสยามมีแต่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งนับว่าเป็นนครหลวงเพียงนครเดียวนี้เท่านั้น และเมืองหลวงแห่งนี้มีขนาดแค่เพียงเมืองระดับ ๔ หรือระดับ ๕ ของเมืองในฝรั่งเศสเท่านั้น

ศาลาที่พักทำด้วยไม้ไผ่ที่สร้างขึ้นตามระยะทางนั้นถอดชิ้นส่วนเคลื่อนย้ายได้ พอท่านราชทูตและผู้ติดตามออกไปจากศาลาที่พักแล้ว เขาก็รื้อลง เพราะฉะนั้นศาลาที่สร้างสำหรับเลี้ยงอาหารวันนี้ก็ถูกย้ายไปใช้ในวันรุ่งขึ้น และศาลาที่สร้างสำหรับพักนอนคืนนี้ก็เอาไปเตรียมไว้สำหรับคืนต่อไป เราย้ายที่พักเช่นนี้เรื่อยไปจนเข้าไปใกล้กรุงศรีอยุธยา จึงถึงศาลาที่พักขนาดใหญ่แห่ง ๑ ซึ่งสร้างถาวร[๒] ท่านราชทูตได้พักอาศัยอยู่ที่ศาลานี้จนถึงวันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ในขณะที่รอคอยอยู่นั้น มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายมาเยี่ยมท่านราชทูต ม. กงสตองซ์ก็มาเหมือนกัน แต่ก็มาอย่างไม่เป็นทางการ เมื่อเทียบกับยศฐานันดรศักดิ์ของเขาในราชอาณาจักรแห่งนี้ เพราะเขาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีอำนาจอย่างสมบูรณ์

ก่อนอื่นเราพูดกันเรื่องขนบธรรมเนียมทูตเข้าเฝ้า ได้มีความเห็นแตกต่างกันอย่างมากว่าควรจะปฏิบัติอย่างไร ในการที่จะเชิญพระราชสาส์นขึ้นถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม ท่านราชทูตมีความประสงค์จะเชิญพระราชสาส์นเข้าไปถวายต่อพระหัตถ์โดยตรง ความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ต้องด้วยราชประเพณีสยามอย่างยิ่ง เพราะว่าราชประเพณีนั้นมีหลักว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด โดยเหตุฉะนี้เวลาเสด็จออกขุนนางต้องประทับเหนือคนทั้งปวง เวลาราชทูตเข้าเฝ้า ถ้าจะถวายพระราชสาส์นจนถึงพระหัตถ์ ก็ต้องต่อแท่นเป็นอัฒจันทร์หลายชั้นไว้ที่หน้าสีหบัญชร ซึ่งฝ่ายสยามไม่ยอมให้ทำเช่นนั้น ต่างฝ่ายมีความเห็นขัดข้องกันอยู่ดังนี้หลายวัน ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ไปเจรจาทาบทามความเห็นกันหลายครั้งหลายคราว ในที่สุดได้ตกลงกันว่าในวันเข้าเฝ้านั้นจะประดิษฐานพระราชสาส์นไว้บนพานทอง ซึ่งต้องมีคันทำด้วยทองยาวประมาณ ๓ ปิเยด์ครึ่ง[๓] ท่านราชทูตจึงจะยกพานพระราชสาส์นขึ้นไปถึงที่ประทับ ณ สีหบัญชรนั้นได้

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Joudia หรือ Odia หมายถึง กรุงศรีอยุธยา

[๒] คือบริเวณขนอนวัดโปรดสัตว์ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนถึงเกาะพระนครศรีอยุธยา เป็นที่ตั้งอาคารสำหรับเจ้าพนักงานพระคลังในการตรวจตราสินค้าและเก็บภาษีปากเรือ ทั้งยังมีอาคารที่พำนักของคณะทูต เพื่อรอกำหนดวันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นด้วย ขนอนวัดโปรดสัตว์นี้เป็น ๑ ใน ๔ ขนอนหลวงของอยุธยา

[๓] ผู้แปลอธิบายว่า ประมาณสามศอกเศษ

ถึงกำหนดวันเข้าเฝ้า บรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายได้ลงเรือกัญญามาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูต มีเรือพระที่นั่งและเรือหลวงนำหน้ามาก่อน เรือบัลลังก์หรือเรือกัญญานี้เป็นเรือเล็ก ๆ ที่ใช้กันแพร่หลายในราชอาณาจักรนี้ มีเป็นจำนวนมากเหลือที่จะนับถ้วนได้ ถ้าไม่มีเรือเหล่านี้แล้วก็ไปไหนมาไหนไม่ได้ เพราะว่าในปี ๑ น้ำท่วมถึง ๖ เดือน ด้วยว่าพื้นที่ดินต่ำมาก และบางฤดูฝน ฝนก็ตกไม่หยุดหย่อนเลย

เรือกัญญาเหล่านี้ทำด้วยไม้ทั้งต้นขุดลงไปให้กลวง บางลำแคบมากจนฝีพายลงไปนั่งแทบไม่ได้ ลำที่ใหญ่ที่สุดนั้นกว้างไม่เกิน ๔ ถึง ๕ ปิเยด์[๑] แต่ลำเรือยาวมาก เพราะฉะนั้นไม่เป็นการประหลาดเลยที่จะต้องใช้ฝีพายถึง ๘๐ คน และที่ต้องใช้ฝีพายถึง ๑๒๐ คนก็มี พายนั้นรูปร่างคล้ายเสียมยาวเกือบ ๓ ปิเยด์[๒] กว้างราว ๖ ปูส[๓] ปลายเรียวมนลงไป ฝีพายได้รับการฝึกหัดพายตามจังหวะเสียงนายท้ายเรือ เขาพายพร้อมกันเรียบร้อยจนน่าพิศวงมาก ในบรรดาเรือกัญญาเหล่านี้จะเห็นบางลำที่วิจิตรงดงามมาก โดยมากเป็นรูปมังกร หรือรูปสัตว์น้ำในเทพนิยาย[๔] เรือพระที่นั่งนั้นปิดทองอร่ามทั้งลำ

เรือที่มาที่ศาลาที่พักของท่านราชทูตนั้น ที่ไม่งามมีน้อยลำนัก เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นมาบนบกแสดงความเคารพท่านราชทูตแล้ว เราจึงลงเรือตามลำดับดังนี้ พระราชสาส์นของพระเจ้าอยู่หัวของเราซึ่งประดิษฐานอยู่ในบุษบกบนเรือบัลลังก์นั้นนำหน้า ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัดเดอ ชัวซี และผู้ที่มาในคณะราชทูต ต่างคนต่างลงไปในเรือบัลลังก์บ้าง เรือหลวงบ้าง ขุนนางสยามลงไปในเรือที่เขานั่งมา เรือเหล่านี้ได้ออกเดินทางขึ้นไปเป็นกระบวนตามลำดับนี้ ในท่ามกลางเสียงแตร[๕] และกลองสนั่นหวั่นไหว ตลอด ๒ ข้างฝั่งแม่น้ำจนถึงท่าเรือที่เราจะไปขึ้นนั้นเต็มไปด้วยประชาชนพลเมืองนับไม่ถ้วน ซึ่งพากันมาดูแห่พระราชสาส์น อันเป็นของใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อนนี้

กระบวนเรือนี้ไปหยุดที่ท่า ไม่ห่างจากพระราชวังนัก เมื่อท่านราชทูตขึ้นฝั่ง ก็พบเสลี่ยงคานหามหุ้มผ้ากำมะหยี่สีแดงพนักสีทองคัน ๑ กับเสลี่ยงอีก ๒ คันตกแต่งน้อยกว่า ซึ่งเจ้าพนักงานสยามเตรียมไว้สำหรับท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี คัน ๑ และหัวหน้าผู้สอนศาสนาอีกคัน ๑ ท่านทั้ง ๓ ได้นั่งบนเสลี่ยงแล้วมีคนหามไปจนถึงพระราชวัง ส่วนขุนนางฝรั่งเศสในคณะราชทูตนั้นได้ขี่ม้าตามเสลี่ยงไป

---

[๑] ผู้แปลอธิบายว่า สองศอกครึ่งถึงสามศอก

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า สองศอก

[๓] six pouces ผู้แปลอธิบายว่า ประมาณเจ็ดนิ้ว ซึ่ง ๑ ปูส เท่ากับประมาณ ๑ นิ้ว

[๔] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า dragons ou de quelque monstre marin ซึ่งในที่นี้น่าจะหมายถึง นาค หรือเหรา เรือสยามเริ่มใช้โขนเรือเป็นรูปสัตว์ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

[๕] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า trompettes ซึ่งในที่นี้น่าจะหมายถึงปี่ เพราะในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใช้ปี่เป็นเครื่องดนตรีประกอบจังหวะ

เราได้ไปถึงพระลานกว้างขวางแห่งหนึ่ง[๑] เป็นลำดับแรก มีช้างเป็นจำนวนมากยืนอยู่ ๒ แถว เราผ่านไปในระหว่างกลางและได้เห็นช้างเผือกช้าง ๑ ซึ่งคนสยามเคารพมากยืนอยู่ห่างจากช้างอื่น ๆ ผ่านจากพระลานนี้ เราเข้าไปอีกพระลานหนึ่งซึ่งมีทหารประมาณห้าหรือหกร้อยคนนั่งอยู่กับพื้น ที่ต้นแขนสักเป็นแถบสีน้ำเงิน คนเหล่านี้เป็นเพชฌฆาตและเป็นทหารรักษาพระองค์ในเวลาเดียวกัน เมื่อได้ผ่านพระลานไปอีกหลายแห่งแล้ว เราได้มาถึงพระที่นั่งที่เสด็จออกขุนนาง[๒] เป็นรูปยาวสี่เหลี่ยม มีความลาดชันขึ้นไปประมาณ ๗ ถึง ๘ องศา

ท่านราชทูตนั่งบนเก้าอี้ถือพานพระราชสาส์นโดยจับคันทองพานพระราชสาส์น ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี นั่งอยู่ข้างขวาบนตั่งต่ำกว่าเก้าอี้ เจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิส นั่งอยู่ข้างซ้ายบนพรมผืนเล็กที่ปูทับพรมที่ลาดพื้นพระที่นั่ง พรมผืนเล็กนั้นจัดไว้เฉพาะเจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิส และสะอาดกว่าพรมผืนใหญ่ ขุนนางฝรั่งเศสที่มาในคณะราชทูตนั่งขัดสมาธิบนพื้น เจ้าพนักงานได้แนะนำเราว่าให้ระวังอย่าให้เท้ายื่นออกมา ถ้าเหยียดเท้าออกมาแล้วนับว่าเป็นการหยาบช้ามากที่สุดประการหนึ่งในสยาม ท่านราชทูต ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี และเจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิสนั่งแถวเดียวกัน หันหน้าไปทางพระราชบัลลังก์ พวกเราชาวฝรั่งเศสนั่งอยู่ข้างหลังเรียงกันเป็นแถวเหมือนกัน ทางซ้ายขุนนางผู้ใหญ่นั่งเรียงตามลำดับยศฐานันดรศักดิ์ ตลอดไปจนจดพระทวารพระที่นั่ง

เมื่อทุกคนเข้านั่งดังนี้แล้ว เราได้ยินเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นครั้งหนึ่งบรรดาขุนนางสยามซึ่งมีเครื่องแต่งกาย คือ นุ่งผ้าพื้นคลุมตั้งแต่สะเอวลงไปครึ่งน่อง ใส่เสื้อมัสลินแขนสั้น และสวมลอมพอกขาวยาวเป็นรูปพีระมิดคลุมด้วยผ้ามัสลิน ได้ยินอาณัติสัญญาณนั้นแล้ว หมอบลงราบหัวเข่า และข้อศอกยันกับพื้น การหมอบของเหล่าขุนนางที่มีปลายลอมพอกขาวชี้ไปที่ก้นของคนข้างหน้านี้ ทำให้ชาวฝรั่งเศสทุกคนอดที่จะหัวเราะไม่ได้ เสียงกลองที่ดังขึ้นครั้งหนึ่งนั้น ได้ดังขึ้นอีกหลายครั้ง เว้นเป็นระยะ ๆ ไป พอถึงครั้งที่ ๖ พระเจ้ากรุงสยามทรงเผยพระบัญชรเสด็จออกให้เราเฝ้า

พระเจ้ากรุงสยามพระองค์นี้ ทรงพระมาลายอดแหลมคล้ายกันกับหมวกยอดที่เราเคยใช้กันมาในฝรั่งเศสในกาลก่อน แต่ริมไม่กว้างกว่าปุส ๑ พระมาลานั้นมีสายรัดทำด้วยไหมรัดใต้พระหนุ ทรงฉลองพระองค์เยียรบับสีเพลิงสลับทอง สอดพระแสงกริชไว้ที่รัดพัสตร์อันวิจิตรงดงาม และทรงพระธำมรงค์อันมีค่าหลายวงหลายนิ้วพระหัตถ์ พระเจ้ากรุงสยามพระองค์นี้มีพระชนม์ราว ๕๐ พรรษา ซูบพระองค์มาก พระสรีระรูปเล็ก ไม่ทรงไว้พระทาฐิกะ (เครา) ที่เบื้องซ้ายพระหนุมีพระปีฬกะ (ไฝ) เม็ดใหญ่ ซึ่งมีพระโลมา

---

[๑] หมายถึง ลานสนามหน้าจักรวรรดิ เป็นลานกว้างจากทิศเหนือริมกำแพงพระราชวัง ยาวจรดลานหน้าวัดพระมงคลบพิตร ทอดผ่านพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท ใช้ในการแห่พระราชสาส์นและตรวจพลในการศึกสงคราม

[๒] หมายถึง พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท

๒ เส้นห้อยลงมายาว ซึ่งดูคล้ายขนม้า เมื่อท่านราชทูตก้มศีรษะลงถวายอภิวาทอย่างนอบน้อมแล้ว ก็กล่าวคำกราบบังคมทูลพระกรุณา ม. กงสต็องซ์มีหน้าที่เป็นล่าม เสร็จแล้วท่านราชทูตเดินเข้าไปจนใกล้สีหบัญชร และยื่นพระราชสาส์นขึ้นไปถวาย พระเจ้ากรุงสยามต้องทรงเอื้อมพระหัตถ์ก้มพระองค์ออกมานอกสีหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ ที่ท่านราชทูตถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์เช่นนั้น อาจแกล้งทำด้วยความตั้งใจ หรืออาจเป็นเพราะคันทองที่จะทูนพานพระราชสาส์นขึ้นไปนั้นยาวไม่พอ[๑]

พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชปฏิสันถารกับท่านราชทูตพอเป็นสังเขป ตรัสถามว่าพระเจ้าแผ่นดินของเราทรงพระราชสำราญดีอยู่หรือ พระราชวงศ์ทรงมีความสุขสบายดีหรือ และถามเรื่องที่เฉพาะเกี่ยวกับฝรั่งเศสสองสามคำถาม[๒] ต่อมาเสียงกลองใหญ่ดังขึ้นอีกครั้ง ๑ พระเจ้ากรุงสยามทรงปิดพระบัญชร[๓] เสด็จขึ้นข้างใน และขุนนางสยามลุกขึ้นนั่ง

เมื่อพิธีถวายพระราชสาส์นเสร็จสิ้นลง เราเดินเป็นกระบวนออกมา และเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตไปพักอยู่ที่ตึกหลัง ๑ ซึ่งได้จัดเตรียมไว้พร้อมสรรพแล้ว ตึกนี้ก่อด้วยอิฐ ค่อนข้างเล็ก ฝีมือการก่อสร้างไม่ดี แต่เป็นตึกที่นับว่างามที่สุดในราชธานีนี้ ในสยามเราไม่พบพระราชวังที่มีความงามวิจิตรเช่นที่พบในฝรั่งเศส พระราชวังนั้นกว้างขวางมากจริง แต่สร้างไม่ดี ไม่ได้สัดส่วน และไม่มีรสนิยม เคหสถานอาคารอื่น ๆ ในกรุงนั้นสกปรกมาก มีแต่เรือนฝากระดาน หรือเรือนขัดแตะอยู่ทั่วไป เว้นแต่ตึกในถนนแถวหนึ่ง ซึ่งมีราว ๒๐๐ หลังที่ก่อด้วยอิฐ แต่ก็เล็กมากและมีชั้นเดียวเท่านั้น ตึกเหล่านี้เป็นที่อาศัยของแขกมัวร์และจีน ส่วนวัดวาอารามอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นสร้างด้วยอิฐ พระอุโบสถมีรูปคล้ายโบสถ์ของเรา กุฏิที่จำวัดของพระภิกษุสงฆ์นั้นทำด้วยไม้ ไม่ผิดกันกับบ้านเรือนคนอื่น ๆ

นอกจากเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว ท่านราชทูตได้เข้าเฝ้าอีกหลายครั้ง เบื่ออะไรไม่เบื่อเท่ากับไปในงานพระราชพิธีในราชอาณาจักรนี้ ไม่มีการเบิกเฝ้าเป็นทางส่วนตัวก่อน ต้องตระเตรียมทำความตกลงโน่นนิดนี่หน่อยร้อยพันครั้ง ในฐานะที่ข้าพเจ้ามีหน้าที่ควบคุมคณะราชทูตรับใช้ท่านราชทูต ข้าพเจ้าต้องคอยรับบัญชาไปเรียนว่าแต่ละฝ่ายพูดอะไรไม่หยุดหย่อน ต้องทวนไปทวนมาเช่นนี้ พระเจ้ากรุงสยามทรงอยู่ในเหตุการณ์หลายครั้ง ในขณะที่ข้าพเจ้ากำลังปฏิบัติหน้าที่ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าควรจะกล่าวลงในบันทึกนี้หรือไม่ว่า

---

[๑] ดูหมายเหตุเทียบแผนที่ราชทูตเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ที่พิมพ์อยู่ท้ายบันทึกความจำนี้ (หน้า ๑๖๑)

[๒] เรียกว่า มีพระราชปฏิสันถารสามนัด

[๓] ตามพระราชประเพณีของไทย พระองค์ไม่น่าจะทรงปิดพระบัญชรด้วยพระองค์เอง คำอธิบายเพิ่มเติมจาก **ประชุมพงศาวดารฯ เล่ม ๑๙** หน้า ๑๔ ว่า *...พอดำรัสจบลงเท่านี้ก็ได้ยินเสียงแตรสังข์ กลอง แลเครื่องดนตรีอื่น ๆ ดังอยู่ข้างนอกประมาณ ๕ – ๖ นาที ในระหว่างนั้นพระเจ้าแผ่นดินก็ประทับอยู่บนพระราชบัลลังก์ แลข้าเฝ้าทั้งหมดก็หมอบนิ่งอยู่ดังที่เราได้บรรยายมาแล้ว จนกระทั่งเจ้าพนักงานรูดพระวิสูตรพอบังพระองค์ แลรูดพระวิสูตรใหญ่กว่าอีกสองผืนบังพระราชบัลลังก์ทั้งหมด เป็นอันสิ้นการเสด็จออกแขกเมืองแต่เท่านี้...*

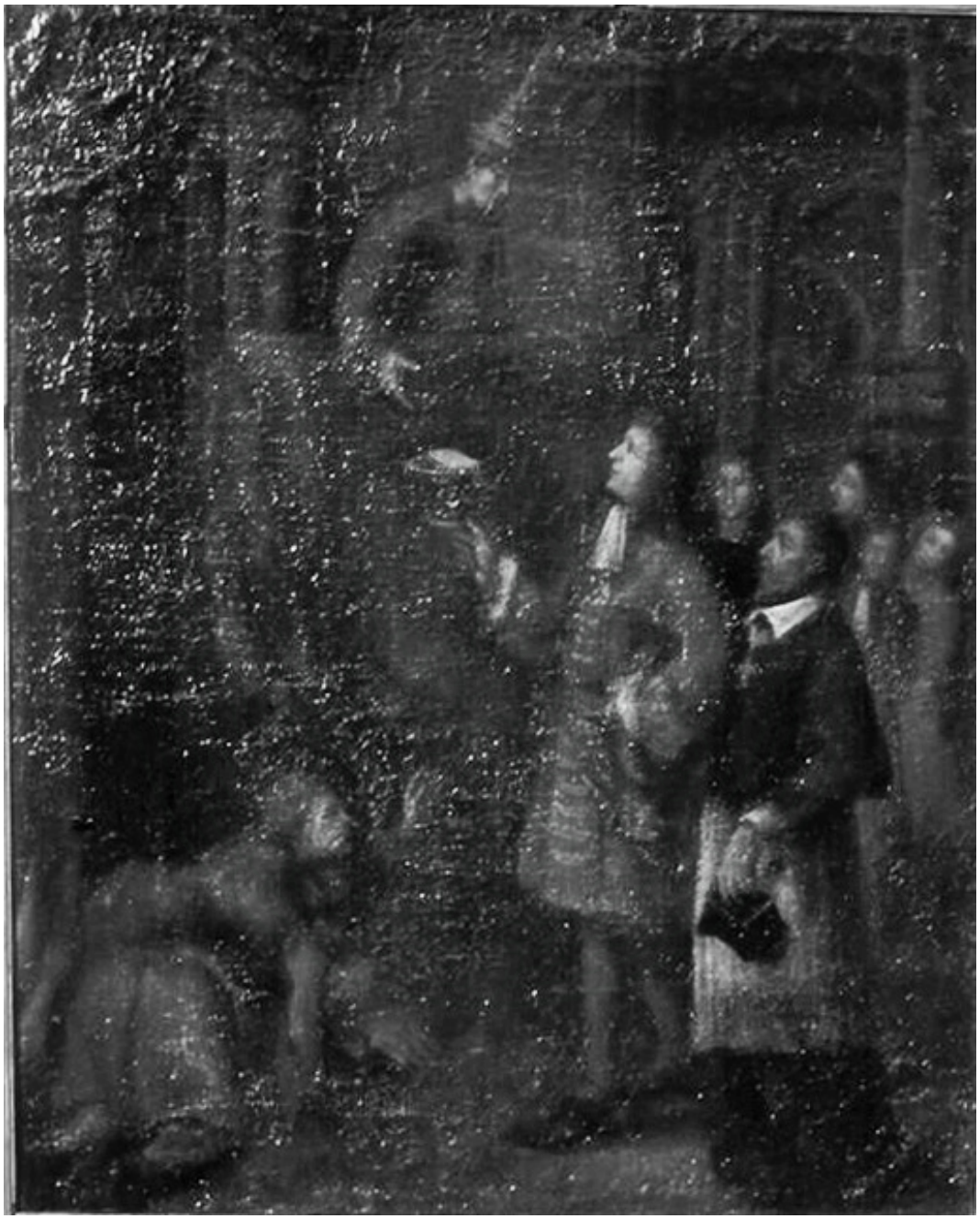

ราชทูตเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ถวายพระราชสาส์นแด่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่ข้าพเจ้าเป็นคนโปรดนั้น จะเรียกว่าเป็นกุศลบุญหรือกรรมของข้าพเจ้า อย่างไรก็ดี ได้มีพระราชกระแสรับสั่งกับ ม. กงสต็องซ์ว่ามีพระราชประสงค์ที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้

อัครมหาเสนาบดีผู้นี้ ซึ่งมีความเห็นและมีสาเหตุหลายประการที่ไม่ต้องการให้ข้าพเจ้ากลับไปฝรั่งเศส อย่างน้อยไม่เร็วเกินไป รู้สึกยินดีที่โปรดเกล้าฯ เช่นนั้น จึงสนองพระราชดำริ ได้กราบทูลให้ทรงทราบว่า นอกจากงานต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าสามารถทำให้กับสยามแล้ว เป็นเรื่องเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะต้องเอาตัวขุนนางฝรั่งเศสคนใดคนหนึ่งไว้เป็นประกัน ความมิดีมิร้ายที่ราชทูตสยามพึงจะได้ประสบที่พระราชสำนักของเรา ด้วยต้องการส่งคณะทูตสยามไปฝรั่งเศส (เพราะได้โปรดเกล้าฯ แล้ว และทุกอย่างพร้อมสำหรับการออกเดินทางแล้ว)

ด้วยเหตุนี้ ไม่รู้ว่าดีหรือไม่ดี พระเจ้ากรุงสยามตัดสินพระทัยที่จะรั้งตัวข้าพเจ้าไว้ ม. กงสต็องซ์จึงไปพูดทาบทามความเห็นท่านราชทูต ซึ่งท่านตอบว่า ท่านหามีสิทธิในทางอาชีพของข้าพเจ้าไม่ ยิ่งข้าพเจ้าเป็นผู้มีตระกูลดีและมีตำแหน่งหน้าที่ในราชการฝรั่งเศสเป็นสำคัญอยู่แล้ว ก็ย่อมเป็นการยากที่จะบังคับความสมัครใจของข้าพเจ้าได้ ถึงแม้ว่า ม. กงสต็องซ์ ต้องจำนนฉะนี้แล้ว ก็หาเข็ดไม่ ได้มีการโต้แย้งกันสักระยะหนึ่ง เขาจึงเรียนท่านราชทูตโดยตรงว่า พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้เป็นประกัน

ท่านราชทูตแปลกใจและตกใจมากที่ได้ยินคำพูดเช่นนั้น ที่ไม่รู้ว่าข้าพเจ้าจะได้ออกจากสยามเมื่อใด จึงปรึกษาหารือท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีต่อหน้า ม. กงสต็องซ์ เพื่อหาทางอนุโลมตามพระราชประสงค์ ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีรับฉันทะมาถามความเห็นข้าพเจ้าว่าจะสมัครรับราชการอยู่ในสยามหรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้าไม่สมัครใจที่จะสละหน้าที่ราชการของข้าพเจ้ามารับราชการในสยาม นอกจากความรำคาญที่พึงจะได้รับในการที่จะต้องอยู่ไกลจากบ้านเกิดเมืองนอนเช่นนี้แล้ว ขนบธรรมเนียมของสยามก็ตรงกันข้ามกับขนบธรรมเนียมของเรา จะได้ตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โตสักเพียงใดในสยามก็ไม่เท่าเทียมตำแหน่งหน้าที่อันน้อยที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้ในฝรั่งเศส

ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี เห็นพ้องด้วยความเห็นของข้าพเจ้าและรู้สึกไม่เป็นธรรมที่จะใช้อำนาจเข้าบังคับ จึงไปเล่าความคิดเห็นนี้ให้ ม. กงสต็องซ์ทราบ ม. กงสต็องซ์พูดว่า “*เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ไม่ต้องวิตกว่าจะไม่ได้บำเหน็จความชอบลาภยศนั้นยกไว้ เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าเถิด ฟอร์แบ็งยังไม่รู้จักราชอาณาจักรนี้ดีพอ และไม่รู้ว่าสยามมีค่าเพียงใด เขาจะได้รับการแต่งตั้งเป็นนายพลผู้บัญชาการกองทัพบกและทัพเรือและเจ้าเมืองบางกอกด้วย ในเวลาไม่ช้าจะมีการสร้างป้อมปราการขึ้นที่เมืองนั้น เพื่อรองรับกองกำลังซึ่งพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสต้องส่งมา*”

ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีมาเล่าสัญญาที่เลิศหรูนี้ให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าตำแหน่งหน้าที่นั้นจะประเสริฐแต่อย่างไร ข้าพเจ้ารู้จักความแร้นแค้นของสยามทุกอย่าง และข้าพเจ้ายังคงยืนยันที่จะกลับฝรั่งเศสอยู่ต่อไป ท่านราชทูตถูกบีบบังคับจากพระเจ้ากรุงสยาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก ม. กงสต็องซ์ไม่สามารถปฏิเสธได้ จึงมาพบข้าพเจ้าด้วยตัวเอง และพูดกับข้าพเจ้าว่า *"ข้าพเจ้าไม่สามารถปฏิเสธพระเจ้ากรุงสยามที่พระองค์ทรงขอตัวท่าน ข้าพเจ้าขอแนะนำฉันสหายว่า ควรจะยอมรับข้อเสนอต่าง ๆ ที่ยื่นให้กับท่านในเมื่อไม่ว่าเช่นไรก็ตาม เมื่อพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์แน่วแน่ ท่านก็ต้องปฏิบัติตามอยู่ดี"*

ข้าพเจ้ารู้สึกถูกกดดันอย่างมาก เห็นว่าท่านราชทูตมาพูดเซ้าซี้ไม่เลิกรา ข้าพเจ้าจึงตอบท่านว่าท่านจะมีความเห็นอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่ยอมอยู่ในสยามเป็นอันขาด เว้นเสียแต่ว่าท่านจะบัญชาสั่งว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสมีพระราชโองการให้ข้าพเจ้าอยู่ที่นี่ ท่านราชทูตจึงพูดว่า *"ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าสั่งให้ท่านอยู่รับราชการในราชอาณาจักรนี้"* ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะพูดปัดอย่างไรได้อีก จึงยอมทำตามคำสั่งของท่านราชทูต แต่ได้ขอร้องให้ท่านทำคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรมอบไว้แก่ข้าพเจ้า ท่านราชทูตก็มีความกรุณาเขียนคำสั่งให้ข้าพเจ้า ล่วงมา ๔ วัน ข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบกของพระเจ้ากรุงสยาม และได้รับพระราชทานกระบี่และเสื้อยศตามตำแหน่งนั้นต่อหน้าท่านราชทูตและผู้ติดตามซึ่งได้แสดงความยินดีกับข้าพเจ้า

ในขณะนั้น ม. กงสต็องซ์หาอุบายทุกอย่างที่จะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในสยาม เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขาโดยเฉพาะ เขาหาลืมที่จะพยายามให้ชาวฝรั่งเศสเห็นแต่ความดีความงามของสยามไม่

เขาได้จัดให้มีงานรื่นเริงอย่างต่อเนื่อง และเต็มรูปแบบทุกครั้ง ได้เอาสิ่งของอันมีค่าที่มีอยู่ในพระคลังมหาสมบัติมาอวดราชทูตและชาวฝรั่งเศส เพื่อแสดงถึงพระเกียรติยศและอำนาจของพระเจ้ากรุงสยาม แต่เขาปิดบังความจริงที่ว่า ภาชนะเงินทองและเพชรนิลจินดาราคาแพงเหล่านั้น เป็นพระราชทรัพย์ที่ได้สะสมมาไว้หลายรัชกาลแล้ว เพราะว่าในสยามมีธรรมเนียมว่า ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงสะสมพระราชทรัพย์ไว้ได้มาก ก็เป็นการเชิดชูพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น และถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะจำหน่ายสิ่งของเหล่านั้น พระองค์ก็ยังไม่ทรงกล้าที่จะแตะต้องสิ่งที่พระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ทรงสะสมไว้

ม. กงสต็องซ์ยังได้พาพวกเราไปดูวัดวาอารามที่งามที่สุด ทั้งในเมืองและนอกเมือง ชาวสยามเรียกวัดตามชื่อวัด หรือตามชื่อรูปเคารพที่ประดิษฐาน วัดเหล่านี้เต็มไปด้วยรูปเคารพที่สร้างด้วยปูนปั้นแล้วปิดทองอันเป็นศิลปะอย่างประณีต ดูเผิน ๆ ก็ว่าเป็นทองแท้ ม. กงสต็องซ์ไม่ละเลยที่จะบอกเราว่ารูปเคารพเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ คนเราก็เชื่อเอาง่าย ๆ เพราะว่าเอามือไปลูบคลำไม่ได้ และโดยมากรูปเคารพเหล่านั้นก็ประดิษฐานอยู่บนที่สูง รูปเคารพอีกบางส่วนก็มีลูกกรงเหล็กกั้นไว้ ซึ่งไม่เคยเปิดออกเลยและอนุญาตให้เข้าใกล้ได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น

เครื่องมงคลราชบรรณาการที่ ม. กงสต็องซ์จัดส่งไปถวายพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์นั้น ก็เป็นแผนการของเขาอย่างหนึ่งเหมือนกัน เขาผลาญราชอาณาจักรสยามเพื่อให้ราชสำนักฝรั่งเศสเห็นว่าราชอาณาจักรนี้น่าตื่นตาตื่นใจเพียงไร ถ้าอ่านรายงานและจดหมายเหตุรายวันของบาทหลวงตาชาร์ดและของท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ม. กงสต็องซ์จัดทำทุกสิ่งทุกอย่างจนเกินไป ไม่พักแต่เพียงจะแสวงหาสิ่งที่หาได้ในสยามนี้ ยังซ้ำไปบรรทุกสิ่งของที่หายากและของแปลกมาจากจีนและญี่ปุ่นอีกด้วย และไม่ยอมหยุดส่งไปลงเรือของเรา จนไม่มีที่เหลือพอที่จะบรรทุกไปได้

แม้ทหารเรือฝรั่งเศสก็ได้รับของกำนัลทุกคน จะไม่พากันรู้สึกว่า ม. กงสต็องซ์ เป็นคนใจกว้างขวางอย่างไรได้ ขุนนางผู้ฉลาดหลอกลวงราชทูตและชาวฝรั่งเศสได้ด้วยประการฉะนี้ ทั้งนี้ทั้งนั้น เป็นอุบายที่แยบยลของ ม. กงสต็องซ์ ที่จะยังให้เกิดความสำเร็จ

ขณะเตรียมการเดินทางกลับ ม. เดอ โชมงต์เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลา ด้วยข้าพเจ้าต้องอยู่ในราชอาณาจักรนี้ต่อไป และข้าพเจ้าไม่รู้ว่าจะเอาเงิน ๖,๐๐๐ ลีฟวร์ ค่าแก้วประพาฬของมาดามรุยเยต์ไปซื้ออะไรได้ ข้าพเจ้าจึงนำเอาเงินจำนวนนั้นไปมอบให้สมุห์บัญชีของบริษัทอินเดีย[๑] และรับใบแลกเงินส่งไปให้มาดามรุยเยต์ แก้ตัวว่าหาซื้ออะไรที่เหมาะสมให้นางไม่ได้ เมื่อถึงกำหนดวันที่ราชทูตจะออกเรือไป ม. กงสต็องซ์ และข้าพเจ้าได้ตามไปส่งท่านถึงในเรือ เมื่อได้อำลากันตามอัธยาศัยไมตรีแล้ว เราทั้งสองก็กลับไปเมืองลพบุรี[๒]

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะบรรยายนโยบายการเมืองของ ม. กงสต็องซ์ ไว้ตอนหนึ่ง ภายหลังจะเล่าสาเหตุที่เขามุ่งมั่นจะเอาตัวข้าพเจ้าไว้ในราชอาณาจักรนี้ ขุนนางผู้นี้เป็นชาวกรีก เป็นบุตรเจ้าของร้านขายสุราที่หมู่บ้านเล็ก ๆ ชื่อกัสโตท[๓] ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะเซฟาโลนี[๔] ที่ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งสูงและคงอยู่ได้ ทั้งที่ปกครองสยามด้วยการกดขี่ข่มเหง ทำให้ขุนนางสยามทั้งหลายและประชาชนพลเมืองเกลียดชังและริษยามาก

---

[๑] หมายถึง บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส

[๒] ในสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ใช้คำว่า ลพบุรี แทนคำว่า ละโว้ (Louvo) แล้ว

[๓] Custode

[๔] Céphalonie ตั้งอยู่ในทะเลไอโอเนียน นอกฝั่งตะวันตกของประเทศกรีซในปัจจุบันประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เกาะนี้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐเวนิส พลเมืองเป็นชาวกรีก

แรกเริ่มเดิมที เขาไปรับใช้พระคลัง[๑] ซึ่งเป็นเสนาบดีคนสำคัญที่สุดของราชอาณาจักร[๒] กิริยานุ่มนวลกอปรด้วยความเพียร และความเฉลียวฉลาดของเขานั้น เป็นที่ถูกใจพระคลังมาก นายของเขาไว้วางใจปูนบำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก และนำไปเข้าเฝ้าฯ เพื่อแนะนำในฐานะข้ารับใช้ผู้จงรักภักดี

พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรู้จักคนคนนี้ไม่นาน ก็ไว้วางพระราชหฤทัยมาก แต่ด้วยความอกตัญญูที่น่าชังนัก คนโปรดใหม่นี้ไม่ชอบมีคู่แข่ง ใช้อำนาจในทางมิชอบ ทำให้พระคลังถูกสงสัย ยุแหย่ให้ปลดขุนนางที่มีความจงรักภักดีออกเสียจากราชการ

พระคลังผู้มีพระคุณแก่เขาคนนี้แหละ เป็นเหยื่อคนแรกที่เขาประทุษร้าย เพื่อสังเวยความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา คนทั้งราชอาณาจักรจึงเริ่มรังเกียจคนคนนี้

ขุนนางและผู้มีอำนาจทั้งหลายแค้นเคือง ม. กงสต็องซ์ เป็นอย่างยิ่ง ขุนนางพวกนี้เกรงว่าจะถูกกล่าวร้ายได้เช่นเดียวกันตลอดเวลา จึงสมรู้ร่วมคิดกันลับ ๆ ที่จะต่อต้านขุนนางใหม่คนนี้ให้พ้นจากความใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ แต่โอกาสยังมาไม่ถึง คนผู้นี้ครอบงำความคิดพระมหากษัตริย์ ทำให้ทรงลงพระราชอาญาประหารชีวิตผู้ต่อต้านความเป็นคนโปรดของ ม. กงสต็องซ์ มากกว่า ๓๐๐ คน แต่นั้นไป ม. กงสต็องซ์รู้จักฉวยโอกาสจากความมั่งคั่งและความอ่อนแอของพระเจ้ากรุงสยาม ทำให้เขาเก็บสะสมทรัพย์สมบัติได้มากมาย บ้างก็ด้วยวิธีการใช้พระราชอำนาจขูดรีดไพร่พลเมือง บ้างก็ใช้กำลังความรุนแรง หรือโดยการค้าซึ่งเขาผูกขาดอยู่เพียงผู้เดียวในราชอาณาจักร

การล่วงพระราชอำนาจจนเหลือเกินดังนี้ ม. กงสต็องซ์แก้ตัวว่า เขาได้ทำเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่คนทั้งราชอาณาจักรลุกขึ้นมาต่อต้านเขา ได้ร่วมคิดกันลับ ๆ ยังไม่มีใครกล้าทำการเปิดเผยเลย รอคอยเวลาจะก่อการปฏิวัติ โอกาสนั้นใกล้เข้ามาแล้ว เพราะว่าเวลานี้ก็ทรงพระชราและประชวรอยู่บ้างแล้ว

ม. กงสต็องซ์รู้ตัวอยู่ดีแล้วว่าขุนนางทั้งหลายไม่ชอบพอเขา เขามีไหวพริบและความเชื่อมั่นมากเกินไปว่าที่ได้ลงพระราชอาญาอย่างหนักแก่ขุนนางที่เอาใจออกหากมาแล้ว คงเป็นตัวอย่างที่จะไม่ให้คนอื่น ๆ ลืมตัวและกลับสมรู้ร่วมคิดกันก่อการจลาจลขึ้นอีก นอกจากนี้ ม. กงสต็องซ์รู้ดีว่าเขาจะพึ่งพระบารมีพระเจ้ากรุงสยามได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะพระพลานามัยอ่อนแอ ไม่ทรงมีเรี่ยวแรงอยู่เสมอ เขารู้ด้วยว่าต้องวิตกกังวลกับการปฏิวัติเพียงใด เขาเข้าใจดีว่าจะไม่สามารถรอดพ้นไปได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากอำนาจต่างชาติ ซึ่งคอยปกป้องเขาโดยการมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักร

---

[๑] Barkalon น่าจะมาจากภาษาโปรตุเกสว่า Barcalon หมายถึง ขุนนางที่ดูแลการค้ากับต่างประเทศ

[๒] ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ว่า เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ให้วิชาเยนทร์เข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้า และรับราชการอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาโกษาฯ จนถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ซึ่งเป็นปีที่เจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ถึงอสัญกรรม สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะทรงตั้งให้วิชาเยนทร์เป็นที่โกษาธิบดี แต่วิชาเยนทร์ไม่รับจึงทรงตั้งขุนนางเชื้อแขกเป็นที่โกษาธิบดี แต่การต่างประเทศอยู่กับวิชาเยนทร์

เมื่อความมุ่งหมายของเขามีอยู่อย่างเดียวเช่นนี้ ม. กงสต็องซ์จึงได้กราบทูลให้ทรงรับรองชาวต่างประเทศในดินแดนภายใต้พระราชอำนาจและพระราชทานที่ดินบางแห่งให้ ก้าวแรกนี้เป็นไปอย่างง่ายดาย พระเจ้ากรุงสยามทรงเห็นชอบด้วยทุกอย่าง ม. กงสต็องซ์ได้กราบทูลว่า ถ้าได้มีพระราชไมตรีกับชาวต่างประเทศแล้ว ราชอาณาจักรสยามจะได้รับประโยชน์นานัปการ พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงเชื่อถ้อยคำของขุนนางผู้นี้ทุกประการ ความยากลำบากนั้นอยู่ที่จะเลือกทำพระราชไมตรีกับพระมหากษัตริย์พระองค์ใด

ม. กงสต็องซ์ซึ่งทำอะไรก็เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเขา หาคิดที่จะทำสัมพันธไมตรีกับพระมหากษัตริย์แห่งประเทศใกล้เคียงไม่ เขารู้ดีว่าพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงราชอาณาจักรสยามนั้น ไม่มีความซื่อสัตย์ เขาจึงเกรงว่าเมื่อพระมหากษัตริย์นั้น ๆ ได้สิ่งแลกเปลี่ยนสมพระราชประสงค์แล้ว คงจะทรงมอบตัวเขาให้ขุนนางสยามนำตัวขึ้นศาลว่าทรยศแก่แผ่นดิน หรือมิฉะนั้นก็ทรงขอให้ประหารชีวิตเขาก่อนจะตั้งต้นทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

เขาไม่เห็นลู่ทางที่จะเอาอะไรไปล่อชาวอังกฤษ วิลันดา สเปน หรือโปรตุเกสได้ เพราะว่าราชอาณาจักรสยามไม่มีสินค้ามากพอที่จะแลกเปลี่ยนกับประเทศนั้น ๆ ได้ จึงนึกว่าหลอกลวงชาวฝรั่งเศสได้ง่ายกว่า เหตุฉะนั้น ม. กงสต็องซ์จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทำพระราชสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยแต่งตั้งคณะทูตสยามที่กล่าวมาข้างบนนี้ ให้ออกไปชี้แจงว่า พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำริที่จะทรงเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ ความจริงพระเจ้ากรุงสยามไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้ารีตจริง จึงทรงแต่งตั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เป็นราชทูตมาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม

ม. กงสต็องซ์เห็นว่าความคิดของเขาสมประสงค์ไปบ้างแล้ว จึงคิดการที่จะให้นโยบายนั้นสำเร็จผลตลอดไปตามความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา เขาได้บอกเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ว่า ชาววิลันดาคิดที่จะขยายการค้าขายในประเทศนี้ให้กว้างขวาง และมีความประสงค์มานานแล้วที่จะมาตั้งคลังสินค้าในราชอาณาจักรสยาม แต่พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงเห็นชอบด้วย ทรงเกรงว่าชาววิลันดาจะขยายอำนาจมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในราชอาณาจักรนี้ เหตุฉะนั้น ถ้าพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งเขามีความเชื่อมั่นว่า ทรงมีพระราชอัชฌาสัยเที่ยงธรรม มีพระราชประสงค์ที่จะทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยามแล้ว เขาจะจัดการมอบป้อมปราการที่เมืองบางกอกให้ชาวฝรั่งเศส ป้อมปราการนี้เป็นที่มั่นสำคัญนัก นับว่าเป็นกุญแจของราชอาณาจักรสยามก็ได้ เขาขอแต่ให้ทรงจัดส่งกองทหารพร้อมทั้งช่างและเงินที่จำเป็นเพื่อเริ่มการก่อสร้าง

เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีซึ่งทราบความนี้ ไม่เห็นว่าจะทำตามได้ง่ายนัก จึงไม่ยอมรับรู้ด้วยบาทหลวงตาชารด์ไม่ขัดข้อง เริ่มแรกตกตะลึงเห็นไปว่าประโยชน์ที่พึงได้จากการทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเช่นนี้มีมากตามที่ ม. กงสต็องซ์กล่าวอ้าง แต่แท้จริงประโยชน์ที่ยกขึ้นพูดนั้น

เกินความจริง ท่านนักบวชเยซูอิตนิกายรูปนี้ถูก ม. กงสต็องซ์ สมุหนายกผู้ฉลาดและไม่มีความจริงใจหลอกลวง ทั้งนั้น เขาสวมหน้ากากซ่อนเร้นความมุ่งหมายไว้ใต้ความศรัทธาแก่กล้าในศาสนา เขายกข้อความขึ้นพูดว่า ข้อเสนอของเขานั้นจะช่วยให้ศาสนกิจแผ่ไพศาลไป พระเจ้ากรุงสยามต้องทรงเข้ารีตแน่ และกองทหารฝรั่งเศสที่จะมาควบคุมป้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้น ก็จะอุดหนุนให้ผู้สั่งสอนศาสนาทำกิจการได้ดีปราศจากอุปสรรคทั้งปวง นอกจากนี้ ม. กงสต็องซ์ยังได้สัญญาว่าจะอุปการะคณะเยซูอิต จะสร้างวิทยาลัยและหอดูดาวขึ้นที่เมืองลพบุรีด้วย สรุปรวมความทั้งมวล บาทหลวงตาชารด์เห็นว่าการทำหนังสือสัญญาที่มีข้อความดังที่ระบุมาข้างบนนี้ ยังประโยชน์แด่พระมหากษัตริย์ ศาสนา และคณะบาทหลวงเป็นอเนกประการ จึงไม่ยับยั้งที่จะให้คำมั่นสัญญาแก่ ม. กงสต็องซ์ว่า จะรับภาระไปเป็นผู้เจรจาการทำหนังสือสัญญาเยินยอเกินจริงเล็กน้อย และสัญญากับ ม. กงสต็องซ์ว่า จะทำภารกิจให้สำเร็จลุล่วง โดยหวังใจว่า บาทหลวง เดอ ลา แชส[๑] คงจะช่วยเหลือและเพ็ดทูลพระเจ้าอยู่หัวของเราให้ทรงเห็นชอบด้วย

แต่นั้นมา บาทหลวงตาชารด์เป็นผู้ที่ทราบความลับของคณะราชทูตดี ได้ตกลงใจที่จะกลับไปฝรั่งเศสและไปพร้อมกับคณะราชทูตสยาม เมื่อเขาทำความตกลงกันเช่นนี้แล้ว ถ้าข้าพเจ้ากลับไปฝรั่งเศสจะเป็นอุปสรรคต่อแผนการของ ม. กงสต็องซ์ที่ได้วางไว้ สาเหตุที่กักตัวข้าพเจ้าไว้มีดังจะเล่าต่อไปนี้ ในหน้าที่กำกับดูแลและประสานงานของคณะราชทูตฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าได้ติดต่อกับ ม. กงสต็องซ์หลายคราว เขาจึงรู้ดีว่าข้าพเจ้าเป็นคนเปิดเผยและตรงไปตรงมา ด้วยลักษณะเช่นนี้ เขาจึงเกรงว่าข้าพเจ้าจะไปเที่ยวพูดว่าราชอาณาจักรสยามไม่มีอะไรน่าสนใจ และไม่มีการค้าขายเป็นล่ำเป็นสันพอที่ชาวฝรั่งเศสจะพากันมาอยู่ในราชอาณาจักรนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าไม่เคยมีความสงสัยเลยว่าความมุ่งหมายของ ม. กงสต็องซ์มีอยู่อย่างไร เขาจึงเกรงว่า ถ้าข้าพเจ้ากลับไปประเทศฝรั่งเศสแล้ว ก็คงจะประพฤติตัวเช่นเดียวกันกับอยู่ในประเทศนี้ และถ้าข้าพเจ้าไปโฆษณาว่า ข้าพเจ้ามีความคิดความเห็นว่าราชอาณาจักรสยามเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ถ้อยคำนั้นอาจทำลายแผนการที่เขาตั้งใจไว้ว่าจะให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของเขาจนได้

ถ้าพูดตามความเป็นจริงแล้ว ม. กงสต็องซ์คิดไม่ผิดเลยที่ไม่ไว้วางใจข้าพเจ้า เพราะว่าข้าพเจ้าจะละเลยเสียมิได้ที่จะไม่เล่าข้อความที่ข้าพเจ้าได้รู้เห็น ความจงรักภักดีที่ข้าพเจ้ามีต่อพระเจ้าแผ่นดินและประเทศฝรั่งเศส บังคับใจไม่ให้ข้าพเจ้านิ่งเงียบดูการตระเตรียมจัดส่งคณะราชทูตฝรั่งเศสออกไปราชอาณาจักรสยาม อันเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์และไร้ประโยชน์อย่างยิ่ง ม. กงสต็องซ์เกรงว่าข้าพเจ้าจะไขความจริงในเรื่องนี้ แล้วทำลายแผนการอันแยบยลของเขา เขาจึงขวนขวายทุกทางที่จะกักตัวข้าพเจ้าไว้ในราชอาณาจักรนี้จนได้

---

[๑] La Chaise เป็นบาทหลวงไถ่บาปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้รู้เหตุผลที่ ม. กงสต็องซ์รั้งตัวข้าพเจ้าไว้หลังจากคณะราชทูตฝรั่งเศสและสยามได้ออกเรือไปแล้ว ในการสนทนากับ ม. กงสต็องซ์เป็นเวลานาน ในเวลาที่พูดกันนั้น เขาได้ขยายสาเหตุที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้ให้ทราบโดยมาก นอกนั้นข้าพเจ้าสืบทราบความถี่ถ้วนชัดเจนจากการสนทนากับผู้ที่รู้ความจริงภายหลัง และจากการสังเกตเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นลำดับมา อันพิสูจน์ให้เห็นว่าข้อความที่ได้บรรยายมาแล้วนั้นมีมูล บัดนี้ข้าพเจ้าจะเล่าพฤติการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาอยู่ในราชอาณาจักรนี้

เมื่อคณะราชทูตฝรั่งเศสและสยามลงเรือไปแล้ว ข้าพเจ้ากลับไปเมืองลพบุรีพร้อมกันกับ ม. กงสต็องซ์ เมืองลพบุรีนั้นเป็นที่ประทับในหัวเมืองของพระเจ้ากรุงสยาม ตามปกติประทับอยู่ที่เมืองนั้นเป็นนิตย์[๑] เสด็จไปกรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ห่างกันประมาณ ๗ ลิเยอ นาน ๆ ครั้ง ๑ และเมื่อมีงานพระราชพิธี เมื่อข้าพเจ้ามาถึงเมืองลพบุรี เขานำข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังเป็นครั้งแรก สภาพของขุนนางสยามที่ข้าพเจ้าได้ประสบนั้นทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจมาก ยิ่งข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจที่จะต้องพำนักอยู่ในสยามอยู่แล้ว การได้เห็นชีวิตขุนนางสยามก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจเป็นทวีคูณ

ขุนนางทั้งปวงนั้นนั่งอยู่บนเสื่ออ่อนจับกลุ่มกันเป็นวง ๆ ไป มีประทีปดวง ๑ ที่ให้แสงสว่างทั่วทั้งท้องพระโรง เมื่อขุนนางต้องการอ่านหรือเขียน เขาต้องนำเทียนขี้ผึ้งสีเหลืองออกมาจากกระเป๋า จุดและปักลงบนเชิงเทียนไม้ ซึ่งสามารถหมุนได้ ทำหน้าที่คล้ายโคมไฟ[๒]

ข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องแต่งลานพระราชวังที่ผิดกันไกลกับเครื่องแต่งพระราชสำนักของเรา ข้าพเจ้าจึงถาม ม. กงสต็องซ์ว่า ความสง่าผ่าเผยของขุนนางสยามมีเพียงภาพที่สะดุดตาข้าพเจ้าเพียงนี้หรือ เขาตอบว่ามีเพียงเท่านั้นแหละ เมื่อเขาพูดออกมาเช่นนั้นแล้ว และเห็นข้าพเจ้านิ่งอั้น เขากระซิบบอกความออกมาโต้ง ๆ ซึ่งแต่ก่อนนี้ก็ไม่เคยปริปากออกมาเลยว่า "*อย่าประหลาดใจ ความจริงประเทศนี้จนมาก แต่ท่านไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีทั้งลาภและยศ ดูตัวข้าพเจ้าซิได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ได้มากแล้ว*" ในตอนท้ายความสนทนาที่ยืดยาว เขาขยายสาเหตุที่เขากักตัวข้าพเจ้าไว้ในประเทศนี้ออกมาตรง ๆ ดังมีข้อความที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ข้างบนนี้แล้ว การประพฤติตนของ ม. กงสต็องซ์ ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจไม่น้อยไปกว่าความแร้นแค้นของขุนนาง เพราะโดยผิวเผินแล้ว แผนการที่แยบยลนี้ถูกเปิดเผยอย่างง่ายดายให้แก่ข้าพเจ้าที่เพิ่งจะถูกกักตัวไม่ให้กลับประเทศ เพราะไม่ไว้วางใจว่าข้าพเจ้าจะเก็บความลับไว้ได้

ตลอดเวลา ๒ เดือน ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชวังทุกวัน แต่ไม่เห็นพระเจ้ากรุงสยามสักครั้งเดียว ต่อมาภายหลังจึงได้เข้าเฝ้าบ่อย ๆ วันหนึ่งมีพระราชกระแสถามข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ารู้สึกไม่สุขสบายหรือที่ได้มาอยู่ในพระราชสำนักของพระองค์ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการจำเป็นที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้

---

[๑] บาทหลวง เดอ ชัวซี ระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะประทับอยู่ที่เมืองลพบุรี ปีละ ๗ – ๘ เดือน

[๒] Chandelier

ทรงทราบความจริง จึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้ามีความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ อย่างไรก็ตาม สิ่งไรในโลกก็คงไม่มีความเท็จเท่าคำที่ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ ความเสียใจที่ไม่ได้กลับไปฝรั่งเศสนั้นทวีมากขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อข้าพเจ้าเห็นความเคร่งครัดจากการลงโทษผู้กระทำความผิดเพียงเล็กน้อย

พระเจ้ากรุงสยามเป็นผู้ทรงพระวินิจฉัยคดีทั้งปวงและให้ลงพระราชอาญาเอง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่าพระเจ้ากรุงสยามมีราชองครักษ์รับใช้ใกล้ชิดสนองพระบัญชา ๔๐๐ คน ตลอดเวลา เหตุฉะนั้นจึงไม่มีใครที่จะรอดพ้นความเคร่งครัดจากพระราชอาญาไปได้เลย แม้พระราชธิดาและพระอนุชาก็ไม่ได้รับการยกเว้นผิดแผกไปจากคนอื่น ๆ

พระราชอาญาปกติคือ การฉีกปากจนถึงหู สำหรับคนที่พูดน้อยเกินไป และเย็บปากคนที่พูดมากเกินไป สำหรับพระราชอาญาสถานเบา คือ การตัดขาทั้ง ๒ ข้าง การจี้ด้วยเหล็กร้อนจนแดงจัดที่แขน การบากศีรษะด้วยดาบ การเลาะฟันทั้งปาก คนที่มีความผิดน้อยสุดจะถูกลงโทษด้วยการเฆี่ยน ใส่ปลอกคอ จับตากแดดร้อน ๆ สำหรับการลงโทษด้วยการตอกเล็บจะถูกลิ่มไม้ตอกเข้าไปจนถึงโคนเล็บ การใส่ตรวน และการให้ปลิงหลากชนิดหลากพันธุ์ดูดเลือด เกือบจะไม่มีใครที่ไม่เคยถูกลงโทษด้วยพระราชอาญาทั้ง ๓ ลักษณะสุดท้ายนี้อย่างน้อย ๒ ถึง ๓ ครั้งในชีวิต

ด้วยความตกใจที่ได้เห็นขุนนางผู้ใหญ่ถูกลงพระราชอาญาดังนี้ ข้าพเจ้าจึงถาม ม. กงสต็องซ์ว่า ข้าพเจ้าจะต้องถูกลงพระราชอาญาเช่นนี้บ้างหรือไม่ เขาตอบว่าไม่ต้องวิตก ไม่เคยลงพระราชอาญาชาวต่างประเทศเลย แต่คนคนนี้พูดปด เพราะว่าข้าพเจ้าได้ทราบภายหลังว่า เมื่อเขารับราชการอยู่ใต้บังคับบัญชาพระคลังคนก่อน เขาเคยถูกลงโทษโบยครั้ง ๑ แล้ว

ในที่สุด พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานบ้านหลังเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าอยู่หลัง ๑ และทาสไว้รับใช้ ๓๖ หกคน กับช้างอีก ๒ เชือก ค่าอาหารสำหรับเลี้ยงคนใช้นั้น ข้าพเจ้าจ่ายเพียงวันละ ๑ เฟื้อง[๑] เท่านั้น เพราะว่าคนเหล่านี้ไม่ฟุ่มเฟือย และอาหารก็ถูกมาก ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ารับประทานอาหารกับ ม. กงสต็องซ์ที่บ้านของข้าพเจ้านั้น เขาจัดเครื่องเรือนสองสามชิ้นที่ไม่สู้งามนักไว้เท่านั้น แต่ให้ใช้จานเงินโหล ๑ ชามขนาดใหญ่ ๒ ใบ บางมากทั้งนั้น ผ้าฝ้ายสำหรับเช็ดมือ ๔ โหล และเทียนขี้ผึ้งสีเหลืองวันละ ๒ เล่ม นี่แหละเป็นภาชนะเครื่องใช้สอยของท่านนายพลเรือเอก และผู้บัญชาการทหารบกของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ก็ต้องพอใจเพียงเท่านั้น

---

[๑] cinq sols

เวลาเสด็จประพาสหัวเมืองหรือคล้องช้าง โปรดให้จัดอาหารมาเป็นของพระราชทานแก่ข้าราชบริพารที่ติดตาม มักมีข้าวและแกงสองสามอย่าง คนสยามเห็นว่าอาหารนั้นโอชารสมาก แต่ชาวฝรั่งเศสซึ่งไม่ชินกับอาหารเช่นนี้ รับประทานได้ไม่คล่องคอนัก ความจริง ม. กงสต็องซ์ซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินเกือบทุกครั้ง จัดหาอาหารที่อร่อยไปแบ่งให้ข้าพเจ้ารับประทานด้วย แต่ถ้าเขามีราชการที่บังคับให้ทำอยู่ที่เคหสถานของเขา ข้าพเจ้าต้องฝืนใจรับประทานของที่โปรดให้ห้องเครื่องต้นส่งออกมา

เวลาเสด็จประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถเช่นนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าบ่อย ๆ และมีพระราชปฏิสันถารด้วย ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลผ่านล่ามผู้หนึ่ง ซึ่ง ม. กงสต็องซ์จัดไว้ให้ประจำตัวข้าพเจ้า โดยเหตุที่ทรงพระเมตตาข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าจึงกล้าแสดงความเห็นบางอย่าง ซึ่งถ้าออกจากปากของผู้อื่นแล้ว อาจมีผลร้ายเป็นอย่างยิ่ง วันหนึ่งมีพระราชประสงค์จะลงพระราชอาญามหาดเล็กคนหนึ่งที่ลืมจัดเตรียมผ้าซับพระพักตร์ไว้ถวาย[๑] ข้าพเจ้าไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของประเทศนี้ เห็นแต่ว่าตนเองเป็นคนโปรดปราน จึงขอพระราชทานอภัยโทษ เพื่อเป็นการสงเคราะห์มหาดเล็กผู้น่าสงสารนั้น

พระเจ้ากรุงสยามประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ข้าพเจ้ากล้าทูลขอ จึงทรงพิโรธมาก ม. กงสต็องซ์ซึ่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วยหน้าซีดลงทันที เกรงว่าข้าพเจ้าคงจะได้รับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัส ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นหาได้ตกใจไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้เป็นนายของข้าพเจ้านั้นทรงโสมนัสเมื่อได้ทรงเห็นว่ามีคนขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้มีความผิด เพราะว่าเป็นการเตือนพระสติให้ทรงคลายพิโรธแล้วจึงพระราชทานอภัยโทษ ขุนนางที่ได้รับการอภัยโทษนั้น ก็รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และตั้งหน้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี แล้วมอบกายถวายชีวิตแด่พระเจ้าอยู่หัวด้วยความกตัญญูกตเวที พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบและคล้อยตามความเห็นของข้าพเจ้าดังนี้แล้ว จึงพระราชทานอภัยโทษแก่มหาดเล็กคนนั้น และมีพระราชกระแสว่ามีพระราชประสงค์ที่จะเอาเยี่ยงอย่างพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส แต่พระองค์รับสั่งว่า การปฏิบัติด้วยจิตเมตตาเยี่ยงนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชาวฝรั่งเศส แต่อาจเป็นอันตรายในกรณีที่เป็นชาวสยามที่อกตัญญู ซึ่งจะต้องควบคุมด้วยการลงโทษที่รุนแรงเท่านั้น

เรื่องนี้อื้อฉาวไปทั่วพระราชอาณาจักร และทำให้ขุนนางสยามประหลาดใจมาก เขาคิดว่า ข้าพเจ้าคงถูกเย็บปาก เพราะพูดไม่เหมาะกับกาลเทศะ ม. กงสต็องซ์เองมาเตือนข้าพเจ้าว่าต่อไปภายหน้าขอให้ข้าพเจ้าระวังปากคำจงมาก และซ้ำติเตียนข้าพเจ้าว่าเป็นคนปากไวใจเร็ว ขาดความรอบคอบ ข้าพเจ้า

---

[๑] มหาดเล็กคนนี้ คือ พระปีย์ เจ้าราชนิกุลองค์ ๑ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระเมตตาเหมือนอย่างเป็นพระราชบุตรออกพระศักดิสงครามเล่าว่าชอบพอกับพระปีย์มาก พระปีย์รู้สึกบุญคุณที่เขาได้ช่วยให้พ้นพระราชอาญาได้ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาอธิบายเพิ่มเติมว่า พระปีย์เป็นบุตรขุนไกรสิทธิศักดิ์ ชาวบ้านแก่ง ทรงพระกรุณาเอามาเลี้ยงไว้ในพระราชวัง แต่ยังเยาว์ให้มีนางนมพี่เลี้ยงประดุจลูกหลวง [อนึ่ง มหาดเล็กผู้นี้อาจไม่ใช่พระปีย์ก็เป็นได้ เนื่องจากหน้าที่จัดเตรียมผ้าซับพระพักตร์เป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานชาวที่ – คณะกรรมการฯ]

ตอบเขาว่า ข้าพเจ้าไม่รู้สึกผิดเลยแม้สักนิดเดียวที่ได้พูดไปเช่นนั้น เพราะว่าความเห็นที่ได้แสดงไปแล้วนั้นยังความสำเร็จผลมาเป็นอย่างดียิ่ง

แท้จริง ข้าพเจ้าหามีภัยอันใดมาสู่ข้าพเจ้าไม่ ตั้งแต่วันนั้นมา ข้าพเจ้ายังได้สังเกตเห็นว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงยินดีที่จะมีพระราชปฏิสันถารกับข้าพเจ้ามากครั้งขึ้น ข้าพเจ้าจึงหาเรื่องราวต่าง ๆ นานาที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นให้เหมาะกับกาลเทศะตามอำเภอใจของข้าพเจ้ามากราบบังคมทูล ทำให้พระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยมาก ข้าพเจ้าหาได้ต้องใช้พลังความคิดมากมายเพื่อหาเรื่องราวมากราบบังคมทูล เพราะพระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงมีพิธีรีตองและไม่ทรงทราบเรื่องโลกภายนอกมากนัก วันหนึ่งเวลาเสด็จประพาสล่าสัตว์ มีพระราชโองการให้คล้องลูกช้างตัว ๑ รับสั่งถามความคิดของข้าพเจ้าเกี่ยวกับริ้วกระบวนในพิธีคล้องช้าง ซึ่งมีความสง่างามมาก ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “*ขอเดชะ เท่าที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแวดล้อมไปด้วยเสนาอำมาตย์ราชเสวกฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเหมือนได้เห็นองค์พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระพุทธเจ้าทรงบัญชาการและจัดรี้พลเตรียมการทุกอย่างด้วยพระองค์เองก่อนที่จะทรงนำทัพเข้าสู่สนามรบ*” พระเจ้ากรุงสยามทรงพอพระราชหฤทัยในคำตอบนี้เป็นอันมาก ข้าพเจ้าก็ได้คาดคะเนไว้แล้วเช่นนั้น เพราะข้าพเจ้าทราบว่าพระองค์ไม่ทรงโปรดสิ่งอื่นใดยิ่งกว่าได้รับการเปรียบเทียบกับพระเจ้าหลุยส์มหาราช

ถ้าจะต้องพูดตามความที่เป็นจริงแล้ว การเปรียบเทียบความสง่าผ่าเผยและสง่างามของพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์นี้แล้ว นับว่าเป็นการเปรียบที่สมเหตุสมผลในบางเรื่อง เพราะว่ามีพระราชพิธีเพียงไม่กี่อย่างในโลกนี้ที่เลิศยิ่งกว่าขบวนพยุหยาตราของพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์นี้ ถึงแม้ว่าพระราชอาณาจักรนี้ไม่มั่งคั่ง ไม่ปรากฏร่องรอยของความโอ่อ่า งดงาม และพระเจ้ากรุงสยามก็ประทับอยู่แต่ข้างในพระราชวัง ไม่มีใครเข้าไปข้างในได้แม้แต่ผู้ที่ทรงคุ้นเคย ก็ได้แต่เฝ้าเวลาที่เสด็จออกที่สีหบัญชรเท่านั้น แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเมื่อปรากฏพระองค์ให้ผู้อื่นเห็นแล้ว ความสง่างามของกระบวนแห่ก็สมพระเกียรติยศพระมหากษัตราธิราชเป็นอย่างยิ่ง

การเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคที่นับว่ามโหฬารที่สุด ซึ่งมีทุกปีและเป็นงานพระราชพิธีดำรัสสั่งให้น้ำในแม่น้ำลดน้อยลง[๑] ข้าพเจ้าได้เคยเล่าแล้วว่าในประเทศนี้น้ำท่วมตลอดเวลา ๖ เดือนทุกปี ที่น้ำในแม่น้ำหลากไหลลงมาท่วมแผ่นดินนั้น เพราะว่าหิมะบนภูเขาในประเทศตาร์ตาร์ละลาย[๒] แต่เมื่อถึงฤดูหนาวหิมะก็หยุดละลาย น้ำจึงลดน้อยลง ทำให้ประเทศแห้งแล้ง เมื่อถึงฤดูนี้คนสยามเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นพืชที่เพาะปลูกมากกว่าประเทศใด ๆ ในโลก

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า “พระราชพิธีไล่เรือ” และอธิบายเพิ่มเติมในเชิงอรรถไว้ว่า “พระราชพิธีไล่เรือนี้ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า พระราชพิธีไล่น้ำ”

[๒] แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยนั้นมีความรู้ภูมิศาสตร์น้อยเพียงไร

ขบวนพยุหยาตราทางชลมารคสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

เมื่อถึงฤดูนี้ และเมื่อสังเกตเห็นว่าน้ำตั้งต้นลดน้อยลง พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จออกทรงทำพระราชพิธีที่กล่าวมาข้างบนนี้ ประทับอยู่บนพระราชอาสน์ปิดทองอร่าม ซึ่งประดิษฐานอยู่ตรงกลางเรือพระที่นั่งอันวิจิตรงดงาม มีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกหัวเมือง โดยเสด็จพระราชดำเนินมาในเรือกัญญาซึ่งงามไม่น้อยเลย และยังมีเรืออื่น ๆ ของขุนนางอีกนานัปการตามมาในกระบวน เรือพระที่นั่งล่องลงไปถึงตำบล ๑ ในแม่น้ำ[๑] ทรงชักพระแสงดาบออกฟันน้ำ แล้วมีพระราชดำรัสสั่งให้น้ำลดน้อยลง เสร็จพระราชพิธีนี้แล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลเป็นอันมากแก่เรือลำแรกที่ล่องขึ้นไปถึงพระราชวัง อะไรไม่น่าดูเท่าการแข่งขันระหว่างเรือเหล่านี้ เพราะว่าได้เห็นความคล่องแคล่วของฝีมือฝีพายที่ต่างพยายามหลีกเลี่ยงแหวกทางขึ้นหน้าเพื่อเอาเปรียบกันตลอดทางไป[๒]

ย้อนกลับมาเล่าเรื่องคล้องช้าง เมื่อควาญคล้องช้างได้แล้ว พระเจ้ากรุงสยามหันพระพักตร์มาตรัสกับข้าพเจ้าว่า สัตว์ชนิดนี้มีความฉลาดเฉลียวเพียงไรดังนี้ *“ช้างตัวที่เราขี่อยู่เดี๋ยวนี้ เป็นตัวอย่างช้างฉลาดได้ เมื่อไม่สู้นานมากนี้ ควาญคนหนึ่งได้ตัดลดอาหารลงให้มันกินแต่ครึ่งหนึ่งเท่านั้น มันจะกล่าวโทษควาญก็พูดไม่ได้ มันจึงแผดเสียงดังลั่นไปทั่วพระราชวัง เราเดาไม่ถูกว่าเหตุใดมันจึงร้องเสียงดังเช่นนั้น เราจึงมีความสงสัยสั่งให้ควาญคนใหม่ไปเลี้ยงช้างเชือกนี้ ควาญคนนี้เป็นคนซื่อ จัดหาข้าวให้มันเต็มเม็ดเต็มหน่วย ช้างตัวนี้ยื่นงวงออกไปแบ่งข้าวออกเป็นสองส่วนกินแต่ส่วนหนึ่งเท่านั้นแล้วแผดเสียงดังลั่นขึ้นอีก คนที่วิ่งไปดูจึงรู้ว่าควาญคนก่อนโกงอาหารของช้าง อ้ายควาญคนนั้นรับสารภาพว่าได้ขโมยข้าวช้างจริง เราจึงลงโทษควาญคนนั้นอย่างหนัก”*

พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเล่าถึงความฉลาดของช้างอีกหลายเรื่อง ซึ่งถ้าออกจากปากผู้อื่นแล้วก็ไม่น่าเชื่อนัก ต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ที่ข้าพเจ้าได้เห็นกับตาข้าพเจ้าเอง เมื่อช้างถึงเวลาผสมพันธุ์มันดุร้ายมาก เพื่อทำให้มันสงบเสงี่ยมต้องนำเอาช้างพังเข้าไปอยู่ใกล้ ๆ มัน เวลาพาไปอาบน้ำ ช้างพังนั้นเดินไปข้างหน้า มีควาญขี่ไปคนหนึ่งควาญคนนี้เป็นแตรชนิดหนึ่งเพื่อเป็นอาณัติสัญญาณให้ประชาชนระวังตัวและหลีกหนีไป

วันหนึ่ง เขานำช้างตกมันเชือก ๑ ไปลงน้ำ มันหนีควาญไปได้แล้วลงไปอาละวาดอยู่กลางแม่น้ำ แผดเสียงร้องทำให้คนตกใจแตกตื่นหนีไปกันมาก ข้าพเจ้าขึ้นม้าตามมันไปดูว่ามันจะทำอะไร ได้พบภรรยา

---

[๑] กฎมณเฑียรบาลอธิบายพระราชพิธีไล่เรือไว้ว่า *“ครั้นถึงท้ายบ้านรุนเสด็จออกยืนทรงพัชนี ครั้นถึงประตูไชยทรงสำ”* บ้านรุนนั้นเป็นชื่อตำบลที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเกาะเมืองอยุธยาเลยวัดโปรดสัตว์ลงไปไม่มากนัก

[๒] ตอนต้นออกพระศักดิสงครามหมายความถึงพระราชพิธีไล่เรือหรือไล่น้ำที่มีในเดือนอ้าย แต่ตอนท้ายกลับกลายไปเป็นพระราชพิธีอัศยุชย์แข่งเรือที่มีในเดือนสิบเอ็ด ในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี ก็ปะปนพระราชพิธีสองอย่างนี้เช่นเดียวกัน ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี เรียกว่า พระราชพิธีตัดน้ำ ในบันทึกความจำนี้ได้ความชัดว่า คำที่ว่า “ตัดน้ำ” นั้น ก็คือเอาพระแสงดาบฟันหรือตัดน้ำนั่นเอง

ควาญช้างยืนอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำกำลังตัดพ้อต่อว่าช้างตกมันเชือกนั้นดังนี้ *"พ่อจะให้ผัวของข้าถูกตัดตะโพกหรือ พ่อรู้ดีอยู่แล้วว่าควาญที่ปล่อยให้ช้างหนีไปได้นั้น ต้องได้รับพระราชอาญาเช่นนั้น นี่แน่ โดยเหตุที่ผัวของข้าจะต้องตาย ฆ่าลูกของข้าเสียด้วยก็แล้วกัน"* พูดขาดคำลงดังนี้แล้ว หญิงคนนั้นเอาลูกวางลงที่พื้นดิน แล้ววิ่งหนีไป เด็กคนนั้นเริ่มร้องไห้ ทำให้ช้างใจอ่อน ขึ้นจากน้ำแล้วเอางวงอุ้มเด็กคนนั้นพากลับบ้าน และยืนนิ่งสงบเสี่ยมอยู่

อีกวันหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นเขานำช้างอีกเชือก ๑ ไปลงน้ำ ในขณะที่มันเดินโยกเยกชูงวงเล่นไปตามถนน มันเอางวงชูขึ้นไปใกล้ช่างตัดเสื้อคนหนึ่งช่างตัดเสื้อคนนั้นเอาเข็มแทงงวงของมัน เพื่อให้มันหดงวงลง เวลากลับจากอาบน้ำ มันเอางวงไปหยอกช่างตัดเสื้ออีก ช่างตัดเสื้อเอาเข็มแทงมันค่อย ๆ อีกที ๑ ในทันใดนั้น มันพ่นน้ำโคลนที่มันอมมาถูกช่างตัดเสื้อมอมแมม เมื่อมันแก้เผ็ดได้แล้ว และมองไปเห็นช่างตัดเสื้อเปียกชุ่มทั้งตัว มันเอางวงปัดไปปัดมา ทำท่าทางแสดงความพอใจ เหมือนกับคนปรบมือและยิ้มเยาะเมื่อรู้สึกว่าแก้เผ็ดได้สาแก่ใจ

คนสยามใช้สัตว์ตัวโตเหล่านี้ทำงานต่าง ๆ เป็นอันมาก มันทำงานเหมือนกันกับคนรับใช้ โดยเฉพาะใช้ให้เลี้ยงเด็กเล็ก ๆ มันเอางวงอุ้มเด็กลงในเปล ไกวจนเด็กหลับ และแม่ของเด็กต้องการอะไร ก็สั่งให้ช้างไปหยิบมาได้

พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระกรุณาข้าพเจ้ายิ่งขึ้นทุกวัน โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์มากขึ้น วันหนึ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการคล้องช้างแล้วไม่ทรงสบายพระองค์ รุ่งขึ้นอาการประชวรหนักขึ้น แพทย์มีความเห็นว่า ควรเจาะพระโลหิตออก การรักษาพระโรคดังนี้ก่อความยากลำบากมาก เพราะว่าคนสยามนับถือพระมหากษัตริย์เหมือนกับนับถือเทพเจ้า เขาไม่กล้าแตะต้องพระวรกาย ได้มีผู้เสนอความเห็นของแพทย์ให้ที่ประชุมเสนาบดีวินิจฉัย ขุนนางผู้หนึ่งแสดงความเห็นว่า ควรแหวะม่านแล้วให้ยื่นพระกรออกมาทางช่องที่แหวะนั้น ให้แพทย์เจาะเอาพระโลหิตออก ที่ทำดังนี้แพทย์ก็ไม่ทราบว่าเจาะพระกรหรือแขนผู้ใด

ความเห็นอันน่าขันของขุนนางผู้นี้ไม่ถูกใจข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าจึงแสดงความเห็นบ้าง ความเห็นของข้าพเจ้านั้นก็ไม่มีใครท้วงว่าไม่ดี ข้าพเจ้าพูดว่าพระมหากษัตริย์นั้นเปรียบได้เหมือนพระอาทิตย์ ถึงแม้ว่าถูกเมฆหมอกบังให้มืดก็มืดไปชั่วคราว มิช้าก็ส่องแสงสว่างออกมาอีกเสมอ วิธีการต่าง ๆ ที่นำมาใช้รักษาไม่สามารถปิดบังพระองค์และพระราชานุภาพ ซึ่งยังคงรู้สึกได้ตลอดเวลาอยู่ดี ถ้าจำเป็นจริง ๆ ที่จะเจาะ

พระโลหิตออกแล้ว ในพระราชสำนักนี้ก็มีแพทย์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง[๑] จะเรียกมาให้บำบัดพระโรคก็ได้ แพทย์ผู้นี้มาจากประเทศที่แพทย์ถวายการรักษาเป็นปกติด้วยการเจาะพระโลหิตพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ทุก ๆ ครั้งที่มีพระประสงค์ เพราะฉะนั้น ควรไว้วางพระราชหฤทัยให้แพทย์ฝรั่งเศสจัดการรักษาได้ พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำริเห็นชอบด้วยความเห็นของข้าพเจ้า แต่แพทย์ยังไม่ทันที่จะเอาพระโลหิตออกก็หายประชวรเสียแล้ว

ในเวลาใกล้ ๆ กันนี้ เกิดเหตุการณ์ที่ไม่มีใครนึกว่าจะมีขึ้นได้ ทำให้เราเห็นชัดเจนว่า ม. กงสต็องซ์ได้หลอกลวงเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์และคณะราชทูตฝรั่งเศสไว้ฉันใด ข้าพเจ้าได้เคยเล่าว่า ในเวลาที่เขาอวดความมั่งคั่งของประเทศนี้ เขาได้พาคณะทูตไปชมพระพุทธรูปที่งามที่สุดในพระราชอาณาจักร และบอกว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ ทั้งนั้น ในบรรดาพระพุทธรูปเหล่านี้ มีองค์ ๑ ขนาดใหญ่เหลือเกิน สูงประมาณ ๑๕ ถึง ๑๖ ปิเยด์[๒] ม. กงสต็องซ์พูดว่าหล่อด้วยทองคำแท้ ๆ เหมือนพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ บาทหลวงตาชารด์และท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีถูกตบตาเช่นเดียวกันกับพวกชาวฝรั่งเศสคนอื่น ๆ[๓] ท่านทั้ง ๒ นั้นเชื่อมั่นเสียด้วย แล้วไปจดลงในรายงานและจดหมายเหตุรายวันของตน เคราะห์ร้ายที่หลังคาพระอุโบสถที่พระพุทธรูปองค์นั้นประดิษฐานอยู่พังลงมาเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ทับพระพุทธรูปแตกหัก เพราะสร้างด้วยปูนปิดทองทั้งนั้น คำพูดเท็จอย่างจงใจของ ม. กงสต็องซ์ปรากฏออกมาด้วยประการฉะนี้ แต่คณะราชทูตฝรั่งเศสนั้นก็ลงเรือไปไกลเสียแล้ว ข้าพเจ้าจะข่มใจอดนิ่งไว้อย่างไรก็ไม่ได้ จึงยกเรื่องนี้มาพูดล้อ ม. กงสต็องซ์ เขาไม่พอใจในถ้อยคำของข้าพเจ้าเลย

ต่อไปไม่ช้าโปรดเกล้าฯ ให้ ม. กงสต็องซ์และข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอกเพื่อสร้างป้อมปราการขึ้นอีกป้อมหนึ่ง[๔] สำหรับมอบให้ทหารฝรั่งเศสควบคุม ทหารฝรั่งเศสนั้นพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงขอให้ส่งออกมาพร้อมกันกับคณะราชทูตสยามที่ได้เดินทางออกไปกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เราได้วาดรูปป้อมปราการเป็นรูปห้าเหลี่ยม โดยเหตุที่เมืองบางกอกเป็นกุญแจของพระราชอาณาจักรนี้ จึงมีทหารอยู่ ๒ กอง แต่ละกองมีทหารจำนวน ๔๐ คน ควบคุมป้อมขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม ทหารเหล่านั้นเป็นชาวโปรตุเกส ลูกครึ่ง หรือ

---

[๑] หมายถึง นายแพทย์โปมาร์ด หรือบาทหลวงเอเตียน โปมาร์ด (Etienne Paumard) มิชชันนารีของคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. ๑๖๗๖ (พ.ศ. ๒๒๑๙) เข้ารับราชการเป็นแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใน ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) นั้น นายแพทย์โปมาร์ดประจำอยู่ที่พระราชวังเมืองลพบุรี ต่อมาออกพระเพทราชาได้สั่งการให้ลงไปห้ามนายพลเดส์ฟาร์จมิให้ขึ้นมายังเมืองลพบุรี หลังจากออกพระเพทราชาขึ้นครองราชย์แล้ว บาทหลวงโปมาร์ดได้รับสิทธิพิเศษไม่ถูกจำคุก แต่หลังจากนั้นเพียง ๒ ปี ท่านก็ถึงแก่กรรมในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๙๐ (พ.ศ. ๒๒๓๓)

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า ประมาณเก้าศอกครึ่งถึงสิบศอก

[๓] ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีได้บรรยายความสวยงามของวัดวาอาราม และพระพุทธรูปไว้ในจดหมายเหตุรายวันจริง ได้กล่าวว่าพระพุทธรูปนั้นหล่อด้วยทองคำแท้ เพราะว่าท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี ได้เอามือไปลูบดูใกล้ ๆ อันเป็นความตรงกันข้ามกับคำพูดของออกพระศักดิสงคราม

[๔] หมายถึง ป้อมวิชัยเยนทร์ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่บริเวณโรงเรียนราชินีในปัจจุบัน

ชาวเครออลส์[๑] สำหรับชื่อเครออลส์นี้ ใช้เรียกคนที่เกิดในชมพูทวีปจากพ่อชาวโปรตุเกสและแม่ชาวญี่ปุ่นที่เข้ารีต ทหารลูกครึ่งเหล่านี้ทราบว่าข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นนายพล และจะมาเป็นผู้บัญชาการทหารก็ก่อการประท้วง

นักบวชโปรตุเกสรูป ๑ เป็นต้นเหตุของการก่อความไม่สงบนี้ เมื่อท่านแสดงเทศนาเสร็จแล้ว ท่านทำตนเป็นผู้วิเศษหันหน้าไปพูดกับพวกลูกครึ่งดังนี้ "*ดูกร เพื่อนร่วมชาติทั้งหลาย แต่ไหนแต่ไรมาชาติโปรตุเกสได้เป็นใหญ่ในมัธยมประเทศ วันนี้ประเทศของเราจะได้รับความอับอาย เพราะว่าชาวฝรั่งเศสจะมาเป็นผู้บัญชาการพวกเรา จงลุกขึ้นสู้ด้วยความกล้าหาญ อย่ายอมทนทุกข์ทรมานอยู่กับความอัปยศเช่นนี้เลย อย่าครั่นคร้ามเลย พระผู้เป็นเจ้าที่เคยทรงเอ็นดูพวกเราตลอดมาจนกาลบัดนี้ ก็จะทรงกรุณาคุ้มครองอารักขาเราต่อไป จงรับพรที่ข้าพเจ้ามอบไว้ในนามของพระองค์ไว้เถิด*" เมื่อได้ยินคำดังนั้นแล้ว พวกลูกครึ่งก็เริ่มเคลื่อนไหว

ในขณะที่ ม. กงสต็องซ์และข้าพเจ้ากำลังจัดการแบ่งหน้าที่คนงานเพื่อขุดคูรอบป้อมปราการ เราได้เห็นนายทหารชั้นนายพันเอกชาติโปรตุเกส เดินเข้ามาบอก ม. กงสต็องซ์ว่า ทหารได้ก่อความไม่สงบขึ้นแล้ว ม. กงสต็องซ์ถามว่าเหตุไรจึงก่อความไม่สงบขึ้น นายพันเอกผู้นั้นตอบว่า "*ทหารเหล่านั้นไม่ต้องการฟังคำสั่งนายทหารชาติฝรั่งเศส*"

เมื่อข้าพเจ้าได้ยินถ้อยคำดังนั้น ข้าพเจ้าเดินไปที่เชิงเทินเห็นกองทหารแบกปืนทุกคนเดินตรงมาที่ป้อม ข้าพเจ้าจึงกลับเข้าไปบอก ม. กงสต็องซ์และฉุดมือมาพูดกระซิบว่า "*นายพันเอกผู้นี้คงรู้เห็นกับการก่อความไม่สงบนี้ เพราะว่าเขามาบอกใต้เท้าในขณะที่ทหารเหล่านั้นกำลังเดินมา พวกก่อความไม่สงบต้องการกำจัดใต้เท้ากับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะลงมือจับนายทหารผู้นี้ก่อน และสั่งให้นายทหารผู้นี้ไล่พลทหารกลับไป ถ้าเขาขัดข้องข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย*" พูดดังนั้นแล้ว ข้าพเจ้าชักกระบี่ออกจากฝัก กระโจนเข้าใส่นายพันเอกชาติโปรตุเกส และปลดอาวุธของเขาได้โดยง่าย ข้าพเจ้าเอาปลายกระบี่จี้กดไว้ที่หน้าอกของเขา แล้วพูดขู่ว่าจะแทงให้ตาย ถ้าไม่ร้องตะโกนสั่งให้พวกก่อความไม่สงบกลับไป

ม. กงสต็องซ์ได้เดินออกจากป้อมปราการโดยไม่เสียดายชีวิต ด้วยอาการกิริยาองอาจและไม่สะทกสะท้านตรงไปยังพวกทหารก่อความไม่สงบที่อยู่ห่างจากประตูป้อมไม่เกิน ๑๐ ปาส์[๒] เขาถามพวกทหารที่ก่อความไม่สงบด้วยเสียงอันดังว่าต้องการอะไร พวกทหารก่อความไม่สงบร้องตอบมาพร้อมกันว่าไม่ต้องการผู้บัญชาการที่เป็นชาวฝรั่งเศส ม. กงสต็องซ์ซึ่งอย่างน้อยก็เป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลมพอ ๆ กับความกล้า

---

[๑] Créoles หมายถึง ชาวผิวขาวที่เกิดนอกทวีปยุโรป

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า ประมาณสี่วา

ได้ให้คำมั่นสัญญาว่า ข้าพเจ้าจะมาเป็นผู้บัญชาการกองทหารสยามต่างหาก หามาเป็นผู้บัญชาการกองทหารโปรตุเกสไม่

ทีแรกคำตอบนั้นดูเหมือนจะทำให้พวกทหารสงบลง แต่ทหารคนหนึ่งในบรรดาพวกทหารก่อความไม่สงบเห็นว่า พรรคพวกแสดงความลังเล และได้ยินนายพันเอกชาติโปรตุเกสร้องตะโกนลงมาจากเชิงเทินว่า ให้เชื่อฟังถ้อยคำของ ม. กงสต็องซ์ เขาจึงเอามือกุมกระบี่และพูดว่า "*พูดมากไปโดยหาสาระประโยชน์มิได้ ข้อสำคัญมีว่าพวกเราจะควรเชื่อคำมั่นสัญญานี้หรือไม่*" ม. กงสต็องซ์เห็นท่าทีว่าจะถูกทำร้าย จึงกระโจนเข้าไปแย่งกระบี่มาจากมือทหารคนนั้น หลังจากปลอบเพื่อน ๆ ของทหารคนนั้นให้ใจเย็นและสงบลงด้วยคำพูดดี ๆ แล้ว จึงให้พวกเขาแยกย้ายกันกลับที่พักของตนเอง โดยเหตุที่การพยายามจะประทุษร้ายนี้อาจนำไปสู่ผลลัพธ์ที่อันตราย หากไม่มีการลงโทษใด ๆ ม. กงสต็องซ์จึงสั่งให้จับนายพันเอก นายทหารและพลทหารที่สมรู้ร่วมคิดกันปลุกปั่นให้เกิดความไม่สงบ และให้ตั้งศาลอัยการศึกขึ้น ซึ่งความจริงออกจะกะร่องกะแร่ง แต่เราอยู่ในประเทศที่ไม่เคยเห็นหรือรู้จักศาลประเภทนี้มาก่อน อย่างไรก็ดี เราไม่ยอมให้ลงโทษตัดมือทหารที่กุมกระบี่โดยที่ยังไม่ทันจะชักออกมาจากฝัก ทหารอีก ๒ คนที่พิจารณาได้ความเป็นสัตย์ว่าเป็นหัวหน้าผู้ก่อความไม่สงบได้ถูกลงโทษประหารชีวิต มีนายทหารบางคนถูกเนรเทศ และพลทหารที่เหลือถูกลงโทษจำคุกทำงานหนักด้วย แต่ก่อนที่จะส่งตัวไปจำคุก เราได้ให้จำโซ่ตรวนติดกันเป็นคู่ ๆ เหมือนนักโทษในประเทศฝรั่งเศส และให้ทำงานขุดคูป้อม เมื่อเราได้จัดการทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อให้การก่อสร้างป้อมดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยแล้ว ม. กงสต็องซ์และข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองลพบุรี

เมื่อเรากลับไปถึง มีเรื่องน่าเกลียดเกิดขึ้น ม. กงสต็องซ์ได้รับความยากลำบากมาก เกือบพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ ความจริงถ้าข้าพเจ้าไม่ช่วยเหลือแล้ว ก็คงเอาตัวรอดไม่ได้ เรื่องเกิดขึ้นเพราะความโลภอยากเป็นคนมั่งมีเท่านั้น ก่อนเดินทางไปเมืองบางกอก ม. กงสต็องซ์ต้องการซื้อไม้จันทน์จากชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งซึ่งนับถือลัทธิฮูเกอโนต์ ชื่อ เดอ รูอ็อง[๑] บรรทุกมาจากเกาะติมอร์เป็นจำนวนมาก ชาวฝรั่งเศสฮูเกอโนต์ผู้นี้ได้กำไรเป็นอันมากจากการขายไม้จันทน์ไปบ้างแล้ว ม. กงสต็องซ์ต้องการซื้อไม้ที่มีเหลืออยู่ในเรือ และต้องการราคาถูก ๆ พ่อค้าผู้นั้นไม่ยอม เมื่อตกลงราคากันไม่ได้ ม. กงสต็องซ์พาลทะเลาะวิวาทใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ให้จับเขาจำตรวน

ในขณะที่เราเดินทางไปเมืองบางกอก ผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศส ทราบว่า เดอ รูอ็อง ต้องโทษ เห็นว่าเป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศส จึงไปร้องทุกข์ที่เมืองลพบุรี ในเวลาที่เราไม่อยู่ ได้เอาธงไปปักไว้ที่หน้าพระราชวัง พระเจ้ากรุงสยามทอดพระเนตรเห็นธงนั้น ตกพระทัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางผู้หนึ่งไปสอบถามผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศส ๆ ตอบว่า เขามาขอพระราชทานพระราชวินิจฉัยในคดี

---

[๑] de Rouan

ที่ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งถูกจำตรวนโดยที่ไม่ได้ทำความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดเลย อันเป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศส ขอพระราชทานค่าทำขวัญ หรือมิฉะนั้นขอพระราชทานพระราชานุญาตให้ปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นออกไปนอกพระราชอาณาจักรพร้อมกันกับทรัพย์สมบัติของเขา

พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงทราบว่า ม. กงสต็องซ์ได้ทำอะไรไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้บอกผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศสว่า ให้กลับไปบ้านเสียก่อนเถิด เมื่อ ม. กงสต็องซ์ และข้าพเจ้ากลับมาเมืองลพบุรีแล้ว จะทรงสอบสวนและพระราชทานพระราชวินิจฉัยข้าพเจ้าให้ต้องตามความยุติธรรม ตั้งแต่คณะราชทูตฝรั่งเศสได้เข้ามาในพระราชอาณาจักรนี้ พระเจ้ากรุงสยามโปรดชาวฝรั่งเศสมาก ทรงอุปการะคุ้มครองเสมอ และเสียพระทัยเมื่อชาวฝรั่งเศสต้องไปจากพระราชอาณาจักรนี้

ครั้นเรามาถึงเมืองลพบุรี มิช้าก็มีคนมารายงาน ม. กงสต็องซ์ว่า ผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศสได้มาร้องทุกข์ไว้อย่างไร โดยที่ไม่ต้องพักให้เวลาผ่านไป ม. กงสต็องซ์ได้รีบเข้าไปในพระราชวังทันที คิดว่าพูดคำเดียวก็ล้างคำกล่าวหาได้ทั้งสิ้น แต่การหาได้เป็นไปตามความคิดของเขาไม่ พระเจ้ากรุงสยามทรงพิโรธมาก และทรงขู่ว่าจะลงพระราชอาญา ถ้า ม. กงสต็องซ์ไม่กราบบังคมทูลข้อความตามความสัตย์สุจริต

ม. กงสต็องซ์ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพอเป็นสังเขปว่า เขาหาได้ประทุษร้ายชาติฝรั่งเศสไม่ ไม่มีชนชาติใดในพระราชอาณาจักรนี้ที่เขาเคารพยิ่งกว่าชนชาติฝรั่งเศส ม. กงสต็องซ์ขอพระบารมีปกเกล้าฯ ให้ทรงสอบถามปากคำข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีตระกูลและตำแหน่งหน้าที่ในราชการดีกว่าผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศส ข้าพเจ้าคงจะเป็นพยานยืนยันถ้อยคำของเขา ถ้าเขาได้ดูถูกชนชาติฝรั่งเศสแล้ว เขาก็เชื่อว่า ข้าพเจ้าคงจะร้องทุกข์เสียก่อนแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าคงเป็นพยานว่าเขาไม่มีความผิด และเขาได้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า เขาไม่ได้เคยทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการดูหมิ่นชาติฝรั่งเศสเลย

ออกจากพระราชวังแล้ว ม. กงสต็องซ์ตรงมาหาข้าพเจ้าพูดกับข้าพเจ้าดังมีความต่อไปนี้ “*ข้าพเจ้าขอความกรุณาท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง ในคดีที่ผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศสได้กล่าวโทษข้าพเจ้า เรื่องสั่งให้จองจำ เดอ รูอ็อง ท่านทราบดีอยู่แล้วว่า ถึงแม้ว่าคนคนนี้เดิมมีสัญชาติฝรั่งเศส แต่เป็นฮูเกอโนต์ นับถือลัทธิศาสนาที่ผิดพระราชนิยมพระมหากษัตริยาธิราชฝรั่งเศส เหตุฉะนั้นจึงต้องหนีภัยออกจากประเทศบ้านเกิดเมืองมารดร คนคนนี้ได้มาทำงานกับชนชาติอังกฤษหลายปี และไม่เคยเป็นคนของบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศส หรือทำงานให้บริษัทนั้นเลย ถึงแม้ว่ารู้กันเช่นนั้นก็ดีผู้แทนบริษัทฝรั่งเศสยังถือสิทธิมาคุ้มครองคนคนนี้ และถึงแม้ว่าบริษัทฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ได้ว่า เดอ รูอ็อง ได้มีสัญชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว ด้วยว่าทิ้งฝรั่งเศสและถือลัทธิคัลวินิสม์ บริษัทฝรั่งเศสก็ยังขืนช่วยร้องทุกข์แทนคนคนนี้ และพยายามที่จะให้ เดอ รูอ็อง คืนมามีสัญชาติเป็นชาวฝรั่งเศส สัญชาติที่เขาได้ละทิ้งเสียแล้ว ท่านคงจะเห็นว่าที่ผู้แทนบริษัทฝรั่งเศสมาร้องทุกข์นั้น หาความเที่ยงธรรมมิได้ ข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะกราบบังคมทูล*

พระกรุณายืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า ถ้าท่านสงเคราะห์ข้าพเจ้าครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะสนองคุณเช่นเดียวกันเมื่อมีเหตุขัดข้องขึ้นแก่ตัวท่าน"

ม. กงสต็องซ์ยังนั่งอยู่ที่บ้านข้าพเจ้า เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้มหาดเล็กมาตามตัวข้าพเจ้า ในทันทีนั้นข้าพเจ้ารีบเข้าไปในพระราชวัง ขุนนางผู้ใหญ่ทั้งมวลนั่งรอการพิจารณาความโดยที่ไม่มีใครกล้าปริปากเลย ไม่มีขุนนางคนใดที่ปรารถนาให้ ม. กงสต็องซ์รอดพ้นพระราชอาญาไปได้ โดยมากเห็นว่าคงหลีกเลี่ยงพระราชอาญาไปไม่ได้เป็นแน่ ขุนนางทั้งหลายเชื่อว่า ข้าพเจ้าเป็นชนชาติฝรั่งเศสคงจะเข้ากับคนชาติเดียวกัน จึงไม่มีความสงสัยเลยว่า ข้าพเจ้าจะไม่เข้าข้างถ้อยคำของผู้แทนบริษัทตะวันออกฝรั่งเศส ความคิดเห็นของขุนนางเหล่านั้นผิดหมด ข้าพเจ้ายืนยันถ้อยคำของ ม. กงสต็องซ์ทุกประการ เมื่อข้าพเจ้าชม ม. กงสต็องซ์ว่าเป็นคนที่จงรักภักดีแก่หน้าที่ราชการแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่าคนฝรั่งเศสที่ละเมิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้น ไม่ควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เพราะว่าพระเจ้าอยู่หัวของข้าพเจ้าได้ทรงเนรเทศออกจากพระราชอาณาจักรแล้ว ผู้แทนบริษัทตะวันออกฝรั่งเศสคงจะไม่ทราบความข้อนี้ ถ้าทราบแล้วก็คงไม่มาร้องทุกข์แทนคนที่ไปพึ่งพาอาศัยชนชาติอังกฤษ ข้าพเจ้ารับฉันทะที่จะไปพูดจาชี้แจงเหตุผลให้ผู้ที่มาร้องทุกข์ทราบความโดยตลอด ข้าพเจ้ารู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงคุ้มครองชนชาติฝรั่งเศส ขอให้พระราชทานความคุ้มครองนั้นสืบไป พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของข้าพเจ้าคงจะทรงพระโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

คำให้การของข้าพเจ้านั้นยืนยันถ้อยคำของ ม. กงสต็องซ์ทุกประการ พระเจ้ากรุงสยามทรงสงบพระอารมณ์ลงทันที และมีพระราชดำรัสว่า "*โชคดีนักหนา*"[๑] หมายความว่า "*เรายินดีและพอใจมาก*" ข้าพเจ้ารีบไปบ้าน ม. กงสต็องซ์ เล่าข้อความทั้งสิ้นให้ทราบโดยตลอด เขากระโดดมากอดคอข้าพเจ้าและจูบแก้มข้าพเจ้าเป็นพัน ๆ ครั้ง ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ลืมบุญคุณที่ข้าพเจ้าสงเคราะห์เขาครั้งนี้

ข้าพเจ้าแนะนำ ม. กงสต็องซ์ว่าเพื่อจะให้เรื่องนี้ยุติลงโดยสิ้นเชิง ควรถอดตรวนปล่อยชาวฝรั่งเศสผู้นั้นให้พ้นโทษไป และคืนสินค้าไม้จันทน์ให้เขาด้วย และข้าพเจ้าได้ขอร้อง ม. กงสต็องซ์ว่า ต่อไปภายหน้าขอให้ชาวฝรั่งเศสมีเสรีภาพในการค้าขายในประเทศนี้ ถ้าผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศสทราบข้อแก้ไขนี้แล้ว ด้วยเงื่อนไขนี้ ข้าพเจ้าจะสามารถปรองดองกับผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออกฝรั่งเศสได้โดยง่าย ม. กงสต็องซ์รับคำว่าจะทำตามที่ข้าพเจ้าร้องขอ เรื่องจึงจบลงโดยที่ ม. กงสต็องซ์ไม่ได้รับความเสียหายอย่างไรเลย

เมื่อได้ช่วยเหลือ ม. กงสต็องซ์ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็นึกว่าเขาคงจะเป็นมิตรที่ดีคนหนึ่งที่จะร่วมฟันฝ่าอุปสรรคไปด้วยกัน แต่บุญคุณที่ได้ทำนั้นกลับกลายเป็นต้นเหตุสำคัญอย่าง ๑ ที่เขาตั้งต้นทำการประทุษร้ายข้าพเจ้าสืบไป

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า "Choca di nacna"

เขามีความริษยาข้าพเจ้ามาก และไม่ไว้วางใจข้าพเจ้าอีก เขาไม่ชอบให้พระเจ้ากรุงสยามทรงเมตตาข้าพเจ้า และไม่ปรารถนาให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลได้ตามชอบใจ การที่โปรดให้ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความเห็นได้เช่นนี้ ม. กงสต็องซ์หวาดหวั่นมาก ด้วยเขาเห็นชัดเจนว่าที่ข้าพเจ้าช่วยให้เขาพ้นโทษได้นั้น ก็เพราะว่าข้าพเจ้ารู้จักพูด ม. กงสต็องซ์จึงเกรงว่าคำพูดของข้าพเจ้านั้นอาจประหารเขาได้วัน ๑ เป็นแน่ เหมือนกับที่ได้เคยปกป้องเขาไว้ได้โดยง่าย เขาเห็นว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงโปรดปรานข้าพเจ้ามากเกินไปแล้ว เขาจึงหาทางขัดขวางโดยเต็มสติปัญญาที่จะไม่ให้พระเจ้ากรุงสยามทรงเมตตาข้าพเจ้าอีกต่อไป

ในขณะที่ ม. กงสต็องซ์ คิดหาทางที่จะกำจัดข้าพเจ้านั้น เขาก็มีโอกาส เมื่อพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ข้าพเจ้าเป็น "ออกพระศักดิสงคราม"[๑] อันเป็นบำเหน็จความชอบสำคัญ เพราะว่ายศบรรดาศักดิ์นี้ ก็เทียบเท่ากันกับชั้นจอมพลของประเทศฝรั่งเศส ราชทินนามในภาษาอนารยชนนี้แปลว่า "*เทพเจ้าผู้เปรื่องปราดและชำนาญในการสงคราม*" และในเวลาเดียวกันนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ ม. กงสต็องซ์เตรียมการพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้พร้อมตามวันและเวลาที่ทรงกำหนดเอง ประเพณีพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้น มีดังจะเล่าต่อไปนี้

ขุนนางสยามมารับข้าพเจ้าที่บ้าน และนำเข้าไปภายในพระราชวัง เมื่อเราเดินเข้าไปห่างจากสีหบัญชร ๑๐๐ ปาส์[๒] ข้าพเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่อื่น ๆ หมอบราบกับพื้นถวายบังคมครั้ง ๑ แล้วคลานศอกและเข่าเข้าไป ห่างจากที่ประทับประมาณ ๕๐ ปาส์ มีเจ้าพนักงานพระราชพิธีคู่ ๑ คลานศอกและเข่านำหน้าข้าพเจ้า เมื่อเข้าไปถึงที่ที่กำหนดไว้แล้ว เราคุกเข่าขึ้น เอามือพนมเหนือศีรษะแล้วก้มศีรษะลงราบกับพื้นพร้อมกันถวายบังคมเป็นครั้งที่ ๒ พอเข้าไปใกล้สีหบัญชร เราถวายบังคมอีกเป็นครั้งที่ ๓ เสร็จแล้วพระราชทานหมากมีพระราชกระแสว่า "*เรารับเจ้าไว้ในราชการของเรา*"

หมากซึ่งพระราชทานในโอกาสนี้ เป็นบำเหน็จความชอบสำคัญที่พึงพระราชทานแก่พสกนิกร หมากเป็นผลไม้ชนิด ๑ ลักษณะคล้ายลูกโอ๊ค เปลือกสีเขียว ผลเต็มไปด้วยเส้นแข็ง ๆ และมีน้ำฝาด คนสยามผ่าหมากออกเป็น ๔ ซีก เอาปูนทำด้วยเปลือกหอยทาใบพลู ซึ่งคล้ายใบของต้นไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง แล้วรับประทานรวมกันกับหมาก คนสยามชอบเคี้ยวหมากมาก และเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ

พิธีพระราชทานบรรดาศักดิ์นั้น จบลงเช่นเดียวกันกับแรกเข้ามา เราคลานศอกและเข่าถอยออกมา และถวายบังคม ๓ ครั้ง ค่อย ๆ ถอยหลังออกมา พระเจ้ากรุงสยามประทับอยู่ ณ สีหบัญชรและทอดพระเนตรตามตลอด จนเราถอยมาจนถึงจุดเริ่มพิธี

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Opra sac di son Craam

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า ราวสี่สิบวา

เมื่อถอยออกมาถึงที่เดิมแล้ว สมุหพระราชพิธีมอบหีบกับตลับ และกล่องทาสีแดงสำหรับบรรจุหีบหมากนั้น หีบนั้นขนาดเล็กทำด้วยทองและเงินบางมาก แกะสลักอย่างงดงามเป็นรูปมังกรหลายตัว ในหีบนั้นมีตลับทองบาง ๆ สองใบ ตลับ ๑ สำหรับใส่หมาก และอีกตลับ ๑ สำหรับใส่พลู และยังมีเต้าปูนกับพายเล็กเล่ม ๑ ทำด้วยทอง และมีดด้ามทองสำหรับเจียนหมากด้วย

เมื่อมอบให้เสร็จแล้ว ขุนนางที่ไปรับข้าพเจ้าที่บ้านนั้น เอามือพนมที่หน้าอกแล้วก้มศีรษะลงพูดคำอวยพรสองสามคำตามประเพณี แล้วพาข้าพเจ้าไปส่งถึงที่บ้าน ภายหลังพิธีพระราชทานบรรดาศักดิ์แล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งผ้าลายดอกไม้ทองของบุรพทิศมาเป็นของพระราชทานอีก ๒ ผืน กว้างพอสำหรับเย็บเสื้อผ้าที่งดงามได้สองชุด

การที่พระเจ้ากรุงสยามทรงเมตตาข้าพเจ้ามากถึงปานฉะนี้ ก็ยิ่งทำให้ ม. กงสต็องซ์อิจฉาข้าพเจ้ามากขึ้น เขาไม่รั้งรอที่จะใช้ทุกวิถีทางเพื่อกำจัดข้าพเจ้าอีกต่อไป โดยเหตุที่เขาไม่สามารถที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงระแวงข้าพเจ้าได้ เขาจึงตกลงใจที่จะวางยาพิษข้าพเจ้า เพื่อนของข้าพเจ้าคนหนึ่งมาบอกให้รู้ตัวก่อน ตั้งแต่นั้นมา ข้าพเจ้าจึงรับประทานอาหารแต่ที่บ้านของข้าพเจ้าเท่านั้น

การที่ข้าพเจ้าเว้นไม่ไปรับประทานอาหารกับ ม. กงสต็องซ์นั้น ย่อมทำให้เขาสงสัยว่า ข้าพเจ้ารู้เบาะแสว่า เขามีอุบายที่จะทำกับข้าพเจ้าอย่างไร แต่ถึงเช่นนั้น เขาหาเปลี่ยนความคิดที่จะทำร้ายข้าพเจ้าไม่ วันหนึ่งข้าพเจ้าป่วยเป็นไข้ เขาไม่รู้ว่าข้าพเจ้าเจ็บ เขาได้หานมข้น ซึ่งเขารู้ว่าข้าพเจ้าชอบมากส่งมาให้ เมื่อข้าพเจ้ามีอาการปกติ ข้าพเจ้าหาแตะต้องของที่ ม. กงสต็องซ์ส่งมาไม่ แต่ ม. กงสต็องซ์มีความเลินเล่อที่ได้มอบนมข้นนั้นไว้แก่ทาสรับใช้ของข้าพเจ้า ทาสรับใช้ ๔ คนได้กินนมนั้นเข้าไปแล้วตายเกือบทันที ข้าพเจ้าได้เล่าข้อความนี้แก่ท่านสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิส ท่านบอกข้าพเจ้าว่า ท่านไม่ทราบว่าจะมียาอะไรที่จะแก้ยาพิษชนิดนี้ได้ เตือนให้ข้าพเจ้ามอบกายถวายชีวิตไว้แต่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสากลโลก และให้ระวังตัวจงมาก

เมื่อ ม. กงสต็องซ์พยายามที่จะทำร้ายข้าพเจ้าครั้งแรกนี้ไม่สำเร็จ เขาจึงคิดที่จะกำจัดข้าพเจ้าให้ไปไกลจากพระราชสำนักเป็นอย่างน้อย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรในครั้งนั้นให้โอกาสเขาด้วยในการที่จะจัดให้ข้าพเจ้าออกไปให้พ้นทางนั้น เขามีความมุ่งหมายที่จะให้ข้าพเจ้าไปตายเสียด้วย เขามีความเฉลียวฉลาดรอบตัวที่จะหาทางให้ข้าพเจ้าไปจนได้ และเชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะเอาชีวิตรอดไปไม่ได้ เหตุการณ์ที่มีขึ้นและเขาฉวยโอกาสอย่างไรนั้น ดังจะกล่าวต่อไป

เจ้าชายแขกมักกะสัน[๑] องค์หนึ่งหนีความกดขี่ทารุณของชาววิลันดาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อยู่ในราชอาณาจักรสยามได้พักหนึ่งแล้ว มีพรรคพวกตามมาด้วย ๓๐๐ คน เมื่อมาถึงเจ้าชายองค์นี้ยอมสวามิภักดิ์แด่พระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งทรงสลดพระทัยในโชคชะตาของเจ้าชาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแห่ง ๑ ให้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กับคนที่อพยพมานั้นตามโบราณราชประเพณี

เจ้าชายองค์นี้ไม่ชอบอยู่เงียบ ๆ เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง ไม่ยอมอยู่เป็นปกติสุข ได้สมรู้ร่วมคิดกันกับเจ้าเขมร เจ้าแขกมลายู และเจ้าจาม วางแผนจะจับพระเจ้ากรุงสยามสำเร็จโทษ และแบ่งราชอาณาจักรนี้ให้เป็นสมบัติของพรรคพวกตน โดยเหตุที่พวกกบฏเหล่านี้นับถือศาสนาอิสลาม จึงพร้อมใจกันจะจับชาวโปรตุเกสและญี่ปุ่นที่นับถือศาสนาคริสต์ฆ่าเสียไม่ให้เหลือสักคนเดียว ม. กงสต็องซ์ได้ทราบโดยตลอดว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการจลาจล แม้วันที่จะลงมือก่อการกบฏก็ทราบ จึงเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลเพื่อขอพระราชทานพระราชวินิจฉัย แล้วจึงสั่งให้เตรียมการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในพระราชอาณาจักร

โอกาสใดที่จะให้ข้าพเจ้าไปเสียจากพระราชสำนักนี้ก็ไม่เหมาะยิ่งกว่าครั้งนี้ โดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอก ซึ่งเป็นเมืองที่มั่นสำคัญเกินกว่าจะทิ้งไว้ให้อยู่ในสถานการณ์ที่ไม่แน่นอนและอันตรายเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้าจึงได้รับคำสั่งให้ลงไปเมืองบางกอกโดยปัจจุบันทันด่วน ได้สร้างป้อมปราการให้แล้วเสร็จโดยเร็ว และให้เกณฑ์ทหารสยามให้ได้จำนวน ๒,๐๐๐ คน แล้วฝึกหัดทหารให้ชำนาญตามแบบฝรั่งเศส

สำหรับเบี้ยหวัดตำแหน่งหน้าที่นายพลเอก ม. กงสต็องซ์ได้รับพระราชทานพระราชโองการให้จ่ายเงินให้ข้าพเจ้า ๑๐๐ ชั่ง ซึ่งเป็นเงินเท่ากับ ๑๕,๐๐๐ ลีฟวร์ของเงินตราประเทศของเรา แต่ข้าพเจ้าได้รับเงินเพียง ๑,๐๐๐ เอกูส์[๒] เท่านั้น นอกนั้น ม. กงสต็องซ์แก้ตัวว่าจ่ายให้ยังไม่ได้ เพราะว่าไม่มีเงินในคลัง ในขณะนั้น เขามอบแต่ใบสั่งจ่ายไว้เท่านั้น และให้คำมั่นสัญญาว่า ถ้าเรือสำเภาที่จะมาจากจีนมาถึง เขาจะจ่ายเงินที่ขาดอยู่อีก (๑๒,๐๐๐ ลีฟวร์) ๘๐ ชั่งให้[๓]

โดยเหตุที่มีพระราชประสงค์ที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเคารพเชื่อฟังข้าพเจ้า จึงได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเพชฌฆาต ๔ คน เพื่อไว้ใช้งาน แต่ข้าพเจ้ามีอำนาจเพียงสั่งให้ลงโทษเฆี่ยนเท่านั้น เพราะว่า

---

[๑] คำว่า มักกะสัน มาจากคำว่า Macassars เอกสารไทยมักเรียกว่า แขกมักกะสัน นับถือศาสนาอิสลาม อพยพมาจากเกาะ Macassars ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศอินโดนีเซีย อยู่ระหว่างเกาะบอร์เนียวและเกาะเซเลบีส หรือเกาะสุลาเวสี ส่งออกน้ำมันมะพร้าวเป็นหลัก ปัจจุบันคือเมืองอูจุงปันดัง

[๒] ผู้แปลอธิบายว่า ยี่สิบชั่ง

[๓] เงินตราฝรั่งเศสนั้นมีอัตราดังนี้ ๒๐ โซล เท่ากับ ๑ ลีฟวร์ (ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่าแฟรงค์) ๓ ลีฟวร์ เท่ากับ ๑ เอกู ตามความในจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี บันทึกความจำนี้และหนังสือเรื่อง ประเทศไทยของราชทูตฝรั่งเศส เดอ ลา ลูแบร์ ก็มีความต้องกันว่า ๕๐ เอกู เท่ากับ ๑ ชั่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจดเป็นเงินไทยลงในบันทึกความจำนี้

ตามปกติพระมหากษัตริย์หรือบางคราวสมุหนายกเท่านั้นที่สามารถให้ลงพระราชอาญา หรือให้ลงโทษประหารชีวิตได้

ข้าพเจ้าได้ลงไปเมืองบางกอกโดยที่ไม่ทราบว่ามีคนสมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏเมื่อไร และไม่ทราบว่าจะส่งข้าพเจ้าไปทำอะไรแน่ ม. กงสต็องซ์ทราบความถี่ถ้วน แม้วันที่พวกกบฏจะประชุมกันเป็นครั้งสุดท้ายก็ถึงหูเขา เขาจึงกำหนดวันจัดการให้ข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอก เพื่อจะได้ตกไปอยู่ในเงื้อมมือของพวกกบฏในเวลาข้าพเจ้าเดินทางไปนั้น พวกกบฏก็ประชุมกัน และไม่ทราบว่าเหตุไรคนเหล่านั้นยอมให้ข้าพเจ้าผ่านลงไปได้ ความมุ่งหมายของพวกแขกมักกะสันนั้นจะก่อการกบฏในวันรุ่งขึ้นที่ข้าพเจ้าไปถึง หรืออย่างช้าก็วัน ๑ ภายหลังวันรุ่งขึ้น

เมื่อไปถึงเมืองบางกอก ข้าพเจ้าต้องผจญอันตรายอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อแรก ม. กงสต็องซ์ได้ข่าวว่าจะมีผู้ก่อการกบฏ เขาได้ส่งคนคนหนึ่งลงไปก่อนโดยที่ไม่ได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบเลย ให้จัดการปล่อยทหารโปรตุเกสที่ศาลอัยการศึกได้ลงโทษจองจำทำงานหนัก เขาสั่งให้พวกโปรตุเกสตั้งเป็นกองทหารดังเดิม และให้เรียกนายทหารที่ถูกเนรเทศไปแล้วนั้นเข้าประจำการด้วย

ในการที่ส่งตัวข้าพเจ้าลงไปเมืองบางกอก โดยที่ไม่ได้บอกให้ทราบสักคำเดียวว่ามีการเปลี่ยนแปลงในกองทหารดังนี้ ก็เท่ากันกับมัดมือมัดตีนข้าพเจ้าไปมอบให้แก่ศัตรูของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเข้าใจแผนการเหล่านี้เป็นอย่างดีเมื่อเดินทางถึง ข้าพเจ้าได้เห็นคนที่ข้าพเจ้าได้สั่งให้จำตรวนไว้นั้นกลับมาติดอาวุธอีก ก็เข้าใจทันทีว่า ม. กงสต็องซ์คิดทำกลอุบายไว้อย่างไร แต่ความทารุณร้ายกาจของเขานั้น หาทำให้ข้าพเจ้าวิตกไม่ ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังตัวเต็มที่แต่เริ่มแรกแล้ว ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติอย่างเฉลียวฉลาด เพื่อให้ส่งผลต่อจิตใจทั้งนายทหารและพลทหาร โดยการเลี้ยงดูนายทหารให้กินให้อิ่ม และพูดกับพลทหารเมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น การทำดังนี้ ไม่ช้าเขาก็นับถือข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการของเขา ผู้ที่เคยเป็นศัตรูแต่ก่อนนี้ ก็กลับมาเป็นมิตรรักใคร่กัน ด้วยความศรัทธาและจริงใจ

ม. กงสต็องซ์ยังไม่พอใจแต่เพียงกำจัดข้าพเจ้าไปได้จากพระราชสำนักเท่านั้น ยังผิดหวังที่ข้าพเจ้าไม่ประสบเหตุร้ายตามความมุ่งหมายของเขา เขาจึงลงมือวางกับดักไว้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่า ข้าพเจ้าคงจะรอดพ้นไปไม่ได้เป็นแน่ ข้าพเจ้าคงติดกับดักนั้นแน่นอนทีเดียว ถ้าพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสากลโลกไม่ทรงอารักขา เดชะพระบารมี ข้าพเจ้ารอดพ้นไม่ได้รับความบาดเจ็บแม้สักนิดเดียว นอกจากความเหน็ดเหนื่อยอย่างมากแล้ว มีคนเลือดนองหลายคน ดังจะเล่าต่อไปนี้

กัปตันเรือสินค้าลำ ๑ จากเกาะมากาซาร์ ซึ่งเข้ามาทำการค้าขายในสยาม ได้เป็นพรรคพวกร่วมคิดการกบฏก่อนหน้านั้นด้วยคนหนึ่ง คนคนนี้เห็นว่าการก่อการจลาจลจะไม่สำเร็จ จึงหนีลงไปในเรือตั้งใจไว้ว่า ถ้ามีโอกาสเหมาะจะกลับออกไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา หรือยอมสละชีวิต ถ้ามีใครใช้กำลังไป

จับตัวเขาเพื่อให้มีศัตรูน้อยลง ม. กงสต็องซ์มีความประสงค์จะแยกคนคนนี้จากพวกกบฏอื่น ๆ จึงทำหนังสือเบิกทางยอมให้กัปตันเรือสินค้ากับกะลาสีอีก ๕๓ คน ออกไปจากพระราชอาณาจักร เพื่อให้หลบหนีไปโดยสงบในสถานที่ที่เขาเห็นว่าเหมาะสม

กัปตันเรือสินค้าผู้นั้นดีใจที่ ม. กงสต็องซ์จะออกหนังสือเบิกทางให้ จึงไม่รั้งรอที่จะรับหนังสือเบิกทางนั้น ในขณะเดียวกันนั้น ม. กงสต็องซ์เห็นว่ามีโอกาสเหมาะที่จะแยกศัตรูและทำลายข้าพเจ้าด้วย จึงให้คนเชิญกระแสพระราชโองการมายังข้าพเจ้าว่า ให้เอาโซ่ขึงกลางแม่น้ำกั้นไม่ให้เรือสินค้าลำดังกล่าวผ่านไป ม. กงสต็องซ์ให้คนของเขาบอกข้าพเจ้าว่า กัปตันและกะลาสีเรือสินค้าลำนี้เป็นพรรคพวกกบฏ และสั่งว่าอย่าเคารพหนังสือเบิกทางนั้น ที่เขาออกหนังสือเบิกทางให้ก็เพื่อหลอกลวงพวกกบฏให้ตายใจและอ่อนแอลงเท่านั้น

คำสั่งนั้นยังมีความเพิ่มเติมอีกว่า เมื่อเรือสินค้ามาติดโซ่แล้ว ให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือ ทำบัญชีสินค้าที่บรรทุกลงไปในเรือลำนั้นโดยถี่ถ้วน เมื่อทำบัญชีเสร็จแล้วให้จับตัวกัปตันและกะลาสีทั้งปวงจองจำไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่ นอกจากนี้ ยังมีความอีกข้อ ๑ ว่า ห้ามเป็นอันขาดไม่ให้ข้าพเจ้าเล่าข้อความนี้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ราชการแผ่นดินให้ถือว่าคำสั่งที่ได้รับไว้นั้นเป็นความลับอย่างยิ่งที่ ม. กงสต็องซ์ สั่งให้ข้าพเจ้าปฏิบัติการเป็นระยะไปตามลำดับโดยพิสดารเช่นนี้ ก็ไม่ผิดกันกับมัดตัวข้าพเจ้าไปส่งโรงฆ่าสัตว์

ข้าพเจ้ารอเรือสินค้าลำนี้อยู่เป็นเวลานาน ก็ยังไม่มีทางว่าจะมาถึง ข้าพเจ้าจึงหาความเพลิดเพลินใจในการฝึกหัดทหารที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้เกณฑ์มา หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมานั้นไม่ยากลำบากเลย การเกณฑ์ทหารในพระราชอาณาจักรนี้ ทำได้เร็วและง่ายดายมาก เพราะว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือทุกคน เจ้าเมืองเพียงแต่อ้างกระแสพระราชโองการว่า เป็นการดีการงามแก่คนทั่วไปเท่านั้น ราษฎรที่เป็นคนว่านอนสอนง่าย ก็พากันมาหาข้าพเจ้าและเชื่อฟังคำสั่งโดยที่ไม่บ่นสักคำเดียวเลย

ข้าพเจ้าจัดทหารที่เกณฑ์มาใหม่นั้นขึ้นเป็นกอง กองละ ๕๐ คน ทุกกองมีนายทหารผู้นำคือ นายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๑ นายร้อยตรี ๑ นายสิบเอก ๒ นายสิบโท ๔ และนายสิบตรี[๑] ๔ ข้าพเจ้าตั้งใจฝึกหัดทหารเหล่านี้โดยเต็มความสามารถ ด้วยความช่วยเหลือของทหารชาติโปรตุเกสที่รู้ภาษาสยาม และทหารฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตั้งให้เป็นนายสิบเอก ไม่ถึง ๖ วันทหารเหล่านั้นก็พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่เวรยาม ยืนยาม และเปลี่ยนยามได้เหมือนที่ปฏิบัติกันในฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่า คนสยามเป็นคนว่านอนสอนง่ายอย่างมาก เพราะฉะนั้นเราจึงสั่งให้ทำอะไรก็ได้ตามความต้องการ ทหาร ๒,๐๐๐ นายนี้ได้รับการฝึกหัดและมีวินัยดีไม่แตกต่างไปจากทหารรักษาพระองค์

---

[๑] anspeçades หมายถึง พลทหารที่มีความสามารถมากกว่าพลทหารทั่ว ๆ ไป จัดตั้งขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒) ในกองทหารราบของฝรั่งเศส

ข้าพเจ้ารอคอยพวกแขกมักกะสันอยู่เป็นนิตย์ โดยเหตุที่ไม่มีคุกที่จะจำคนเหล่านั้น ข้าพเจ้าจึงสร้างคุกขึ้นอยู่ติดกันกับเชิงเทินของป้อมที่สร้างขึ้นใหม่ คุกนี้มีเสาขนาดโตล้อมรอบ ทำแน่นหนาไม่ต้องใช้ผู้คุมหลายคน และโตพอขังนักโทษได้ประมาณ ๕๐ คน

เรือสินค้าลำนั้นมาถึงเมืองบางกอก ๒๐ วัน ภายหลังที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับกุม แต่ตลอดเวลานั้น ข้าพเจ้าได้เอาโซ่ขึงตึงกั้นทางเรือไว้ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเกรงว่าเรือลำนั้นจะล่องลงมาไม่ทันรู้ตัว แผนการที่ข้าพเจ้ากะไว้เพื่อปฏิบัติตามหน้าที่ให้สำเร็จนั้น ผิดแผกจากคำสั่งของ ม. กงสต็องซ์บ้าง โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการปลอดภัย และไม่สมกันกับเกียรติยศของข้าพเจ้าที่จะขึ้นไปบนเรือลำนั้น ด้วยว่าพวกแขกมักกะสันมีอำนาจสิทธิ์ขาดและเป็นใหญ่อยู่บนเรือ ข้าพเจ้าจึงตั้งใจไว้ว่าจะเรียกคนเหล่านั้นให้ลงจากเรือขึ้นมาบนบกแล้วค่อยเริ่มลงมือจับกุม เสร็จแล้วข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือและทำบัญชีสินค้าตามความประสงค์ของ ม. กงสต็องซ์ เมื่อคิดดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าสั่งให้ทหารไปซุ่มไว้ในที่ต่าง ๆ ตามทางที่พวกแขกมักกะสันจะเดินมา และให้ล้อมจับคนเหล่านั้น เมื่อข้าพเจ้าได้อาณัติสัญญาณสั่งให้จับ

ครั้นเรือสินค้ามาถึงที่ที่ขึงโซ่ไว้ กัปตันเรือเห็นว่าเรือผ่านไปไม่ได้ จึงขึ้นมาบนบกกับกะลาสีผู้ติดตาม ๗ คน และขอมาพูดกันกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้พาตัวคนเหล่านั้นมาหาที่ป้อมปราการเก่า ข้าพเจ้ายืนคอยรับเขาอยู่ใต้ปะรำรูปทรงสี่เหลี่ยม ที่ข้าพเจ้าให้สร้างขึ้นด้วยไม้บนหอรบหอหนึ่ง ทางด้านที่จะออกไปจากหอรบนั้นเอาม่านผืนใหญ่กั้นไว้

เมื่อพวกแขกมักกะสันเข้ามาในปะรำ ข้าพเจ้าก็ต้อนรับตามอัชฌาสัยไมตรี และให้นั่งลงรอบโต๊ะที่ตามเวลาปกติใช้สำหรับตั้งอาหารให้ข้าพเจ้ารับประทานกับนายทหารอื่น ๆ ข้าพเจ้าถามกัปตันเรือสินค้าว่ามาจากไหนและจะไปไหน เขาตอบว่าเขามาจากกรุงศรีอยุธยาจะกลับไปเกาะมากาซาร์ และในเวลาเดียวกันนั้น เขายื่นหนังสือเบิกทางให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทำเป็นตรวจดูหนังสือเบิกทางแล้วพูดว่าหนังสือนี้เรียบร้อยดี และกล่าวว่า *“โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นชาวต่างประเทศพึ่งจะมารับราชการเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าจะต้องระมัดระวังให้ยิ่งกว่าผู้อื่น และไม่ทำอะไรไปให้ผิดจากคำสั่ง เนื่องจากเรื่องที่มีผู้สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏตามที่กัปตันคงจะทราบดีอยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ห้ามไม่ให้คนสยามคนหนึ่งคนใดออกไปจากพระราชอาณาจักรนี้”* กัปตันตอบข้าพเจ้าว่า ในเรือสินค้านั้นมีแต่แขกมักกะสัน ข้าพเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยในถ้อยคำของเขาเลย แต่โดยเหตุที่ข้าพเจ้าอยู่ท่ามกลางชาวสยาม ซึ่งคอยสังเกตดูการปฏิบัติของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอให้กัปตันสั่งคนที่อยู่ในเรือนั้นขึ้นมาบนบก เพื่อป้องกันไม่ให้ทางราชการตำหนิโทษข้าพเจ้าว่ามีความเลินเล่อ ข้าพเจ้าพูดต่อไปว่า เมื่อข้าพเจ้าตรวจดูเห็นว่าคนเหล่านั้นเป็นพวกแขกมักกะสัน ก็จะยอมให้กลับไปลงเรือปลดโซ่ที่ขึงไว้กลางแม่น้ำ และปล่อยให้เรือผ่านไปสู่แห่งหนใด ๆ ได้ตามชอบใจ

กัปตันเรือสินค้าผู้นั้นตอบข้าพเจ้าโดยไม่ลังเลว่า *"ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย แต่เหล่ากะลาสีขึ้นมาบนบกต้องมีอาวุธติดตัวมาด้วย"* ข้าพเจ้ามองหน้าเขาพร้อมกับหัวเราะพลางพูดว่า *"เวลานี้เราทำสงครามกันอยู่หรือ"* กัปตันตอบว่า *"เราไม่ได้ทำสงครามกันจริงอยู่ แต่กริชที่ข้าพเจ้าเหน็บอยู่ข้างตัวนี้ เป็นอาวุธที่เรามีอยู่แก่ตัวเสมอ เป็นเครื่องหมายอันมีเกียรติที่ประจำตัวของเรา และเราไม่ยอมวางอาวุธนั้นให้ได้รับความอัปยศ"*

เมื่อเขาอ้างสาเหตุนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้พูดอะไรอีกต่อไป ยอมให้พวกแขกมักกะสันมีอาวุธนั้นมาด้วย นึกเสียว่าอาวุธนั้นไม่น่ากลัวเลย แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่ มันเป็นอาวุธที่ร้ายกาจมากดังที่ข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาเองในเวลาต่อมา

กริชนั้น เป็นมีดแหลมชนิดหนึ่งยาวหนึ่งปิเยด์[๑] และที่ต่อกับด้ามนั้นกว้างประมาณหนึ่งปุสครึ่ง[๒] รูปคดเหมือนระลอกในกระแสน้ำปลายแหลมคล้ายลิ้นงู ทำด้วยเหล็กกล้า ทั้ง ๒ ข้างคมเหมือนมีดโกน พวกแขกมักกะสันเหน็บไว้ในฝักซึ่งทำด้วยไม้และพกติดตัวไว้เสมอ

กัปตันได้ใช้คนของเขา ๒ คนไปตามพวกกะลาสีที่เหลืออยู่ในเรือสินค้าลำนั้น ข้าพเจ้าได้ให้จัดหาน้ำชามาเลี้ยงเขา ในระหว่างเวลาที่คอยคนมารายงานว่า พวกกะลาสีได้ขึ้นมาบนบกแล้ว ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าคิดไว้ว่าจะมีคำสั่งให้จับคนเหล่านั้น โดยเหตุที่พวกกะลาสีมาช้ากว่าความคาดหมายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงลุกขึ้นยืนทำทีพูดว่ามีธุระที่จะต้องสั่งการบางอย่าง ข้าพเจ้าขอให้ขุนนางสยามผู้หนึ่งที่อยู่ในที่นั้นให้นั่งเป็นประธานแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าบอกว่าจะรีบกลับมาในเวลาไม่ช้า

คนสยามซึ่งคอยสังเกตการณ์อยู่ในที่นั้น ไม่เข้าใจว่าเหตุไรข้าพเจ้าจึงจัดทหารไปซุ่มไว้ทั้ง ๒ ข้างทาง เมื่อข้าพเจ้าออกไปจากปะรำแล้ว ข้าพเจ้าพบนายทหารชาติโปรตุเกสสูงอายุนายหนึ่งเป็นคนซื่อสัตย์ดีนัก ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นนายพันตรียืนรอคอยฟังคำสั่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าพูดว่า *"จงไปบอกพวกเราว่าให้เตรียมพร้อม เมื่อพวกแขกมักกะสันผ่านตำบลที่กำหนด (ซึ่งข้าพเจ้าแจ้งให้เขาทราบ) ให้ตรงเข้าล้อมปลดอาวุธ และจับตัวไว้จนกว่าจะมีคำสั่งมาใหม่"*

นายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตกใจที่ได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้นจึงตอบว่า *"ขอรับประทานโทษ ที่ท่านสั่งเช่นนั้นไม่มีใครจะปฏิบัติตามได้ ท่านไม่รู้จักแขกมักกะสันเหมือนตัวข้าพเจ้ารู้จักมัน ข้าพเจ้าเกิดมาในบุรพทิศรู้จักมันดี ขอให้เชื่อถ้อยคำข้าพเจ้าเถิด คนเหล่านี้หายอมแพ้ง่าย ๆ ไม่ ต้องฆ่ามันเสียก่อนจึงจะจับตัวมันได้ ข้าพเจ้าขอเรียนให้ทราบด้วยว่า ถ้าท่านทำท่าทางที่จะจับกัปตันที่อยู่ในปะรำนั้น เขาและคนของเขาจะฆ่าพวกเราไม่ให้มีเหลืออยู่สักคนเดียว"*

---

[๑] ต้นฉบับว่ายาวหนึ่งปิเยด์ Pied ซึ่งเท่ากันกับ ๓๓ เซนติเมตร หนึ่งคืบเท่ากันกับ ๕๒ เซนติเมตร ข้าพเจ้าจึงประมาณว่าคงยาว ๑ คืบ ๔ นิ้ว

[๒] ต้นฉบับว่ากว้างหนึ่งปุสครึ่ง (Pouce) ปุสหนึ่งเท่ากันกับ ๐.๐๒๕๕ มิลลิเมตร เหตุฉะนั้นจึงคำนวณว่าคงกว้างราวหนึ่งนิ้วครึ่ง

ข้าพเจ้าไม่ได้ตริตรองคำเตือนของนายทหารโปรตุเกสผู้นั้นตามควรแก่กาล และยังคงขืนที่จะทำตามแผนการที่ข้าพเจ้าได้ดำริไว้ เพราะคิดว่าคงจะไม่ยากลำบากอะไรเลย จึงสั่งซ้ำไปว่า "*ให้ไปบอกทหารตามคำสั่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเชื่อว่าก่อนที่แขกมักกะสันจะถูกฆ่าตาย มันควรจะต้องคิดทบทวนเสียหลายหนแล้ว*" นายทหารชาติโปรตุเกสผู้นั้นเดินไปสีหน้าเศร้าหมองพูดว่า "*ขอให้ท่านระมัดระวังตัวให้มาก มันคงฆ่าท่านเป็นแน่ เชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเตือนท่านด้วยความหวังดี*"

คราวนี้ข้าพเจ้าทำตามคำเตือนของนายทหารผู้นั้น เพื่อไม่ให้เป็นไปตามยถากรรม ข้าพเจ้าเลือกทหารสยามได้ ๒๐ นาย สั่งให้ตามข้าพเจ้ามาทางด้านที่จะเข้าไปในหอรบ ให้ถือหอกเป็นอาวุธ ๑๐ นาย และอีก ๑๐ นายถืออาวุธปืน ข้าพเจ้าได้รูดม่านที่กั้นปะรำอยู่นั้นออก แล้วเดินเข้าไปสั่งให้ขุนนางสยามผู้หนึ่งไปบอกกัปตันแขกมักกะสันว่า *"ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา แต่ขอให้เชื่อเถิดว่า ข้าพเจ้าจะเลี้ยงดูเขาเป็นอย่างดีตลอดเวลาถูกคุมขัง"*

ขุนนางสยามอันน่าสมเพชผู้นั้น ซึ่งเป็นล่ามของข้าพเจ้า ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของข้าพเจ้า พออ้าปากพูดคำแรกแขกมักกะสัน ๖ คนนั้นโยนหมวกลงที่พื้น ชักกริชออกจากฝัก กระโจนเข้ามาดุจมัจจุราชแทง และฆ่าล่ามกับขุนนางสยามอีก ๖ คน ซึ่งอยู่ในปะรำนั้นทันที เมื่อข้าพเจ้าเห็นการฆ่าที่ทารุณนั้น ก็ถอยออกมาสมทบทหารสยามที่มีอาวุธอยู่ในมือ ข้าพเจ้าฉวยหอกได้เล่ม ๑ แล้วสั่งให้ทหารยกปืนขึ้นยิงกราดไป

แขกมักกะสันคนหนึ่งโกรธจัดวิ่งตรงมาจะทำร้ายข้าพเจ้าด้วยกริชที่อยู่ในมือ ข้าพเจ้าเอาหอกแทงท้องของมัน มันหารู้สึกเจ็บไม่ ดันเข้ามาทั้งปลายหอกทิ่มติดอยู่ในตัวเช่นนั้น มันพยายามโดยสุดกำลังที่จะเข้ามาแทงข้าพเจ้าให้จนได้ มันคงแทงข้าพเจ้าตายเป็นแน่ ถ้าทหารสยามคนหนึ่งไม่ป้องกันไว้ ข้าพเจ้าได้แต่ถอยหลังไปและเอาหอกทิ่มท้องกันมันไว้ ไม่กล้าที่จะถอนหอกออกมาแทงมันอีก ในที่สุดทหารถือหอกคนอื่นๆ ได้มาช่วยกันและฆ่าแขกมักกะสันคนนั้น

ในจำพวกแขกมักกะสันผู้บ้าคลั่ง ๖ คนนั้น เราฆ่าเสีย ๔ คน อีก ๒ คนถึงแม้ว่าบาดเจ็บมากได้กระโดดลงจากป้อมหนีไปได้ ความกล้าหาญหรือจะเรียกว่าความบ้าระห่ำของพวกแขกมักกะสัน ๖ คนนั้นพิสูจน์ให้เห็นว่า คำพูดของนายทหารชาติโปรตุเกสมีมูลความจริง มันไม่ยอมให้จับเป็นได้ง่าย ๆ เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าหวาดหวั่นว่าพวกแขกมักกะสันอีก ๔๗ คน ที่ขึ้นบกมาแล้วนั้น จะอาละวาดอย่างไรอีก ในสถานการณ์ที่เลวร้ายเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนคำสั่งที่ให้จับเป็นตกลงให้ฆ่ามันเสียทั้งสิ้นหากเป็นไปได้ เพราะว่าไม่มีทางอื่นใดที่จะดีกว่านั้น คิดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าสั่งให้ไปตามทหารและตัวเองก็ไปตามด้วย เพื่อให้มาสมทบรวบรวมเป็นกองขึ้น

ในขณะนั้น แขกมักกะสันที่ขึ้นมาบนบกแล้วเดินตรงมายังป้อมปราการ ข้าพเจ้าสั่งให้นายทหารชาติอังกฤษผู้หนึ่งเป็นชั้นนายร้อยเอก ซึ่ง ม. กงสต็องซ์ตั้งให้เป็นผู้บังคับการกองทหารชาติโปรตุเกส ๔๐ นาย

ให้ไปขวางทาง อย่ายอมให้แขกมักกะสันเดินมา ถ้ามันขืนเดินมาได้เอาปืนยิงและบอกว่า ข้าพเจ้าจะรีบนำทหารที่ระดมได้เท่าไรตามไปช่วยในเวลาไม่ช้า เมื่อนายทหารชาติอังกฤษได้ห้ามแขกมักกะสันไม่ให้เดินต่อมา มันก็หยุดอยู่นิ่ง ๆ ในขณะนั้น ข้าพเจ้านำทหารเดินไปเป็นระเบียบเรียบร้อย มีหอกและปืนเป็นอาวุธครบมือ แต่จะไว้วางใจทหารพวกนี้นักก็ไม่ได้ เพราะว่าเป็นทหารที่เกณฑ์มาใหม่ ๆ และยังไม่เคยชินกับการสงคราม

เราหยุดอยู่ห่างจากพวกแขกมักกะสันประมาณ ๕๐ ปาส[๑] ต่างฝ่ายต่างเจรจาซักถามความประสงค์ซึ่งกันและกัน ข้าพเจ้าสั่งให้บอกมันว่า ถ้าอยากจะกลับไปลงเรือก็กลับไปได้ ข้าพเจ้าคิดไว้ว่า ถ้ามันยอมกลับไปลงเรือแล้ว เราจะยิงเสียให้ตายทุกคนก็ได้ง่าย เพราะว่ามันไม่มีอะไรจะป้องกันตัวเอง และไม่มีอาวุธปืนสักกระบอกเดียว

มันตอบว่า มันยินดีจะกลับไปบนเรือ แต่ก่อนอื่นขอให้ส่งตัวกัปตันเรือของมันลงมาด้วย ถ้าไม่ได้ตัวคืนมาแล้ว ก็จะไม่ขึ้นไปบนเรือ

นายทหารชาติอังกฤษไม่ชอบพูดกันไปพูดกันมาอันเป็นการช้าเสียเวลา จึงใช้คนมาบอกข้าพเจ้าว่าเมื่อพวกแขกมักกะสันไม่ยอมฟังเหตุผลของเรา เขาจะจับมันมัดไว้และยังไม่ทันรอฟังคำสั่งของข้าพเจ้า เขานำทหารตรงเข้าไป โดยที่ไม่ใช้ปัญญาตริตรองให้รอบคอบ

พอนายทหารชาติอังกฤษกระดิกตัวจะก้าวหน้าไป พวกแขกมักกะสัน ๔๗ คน ซึ่งนั่งยอง ๆ อยู่ตามขนบธรรมเนียมของมันลุกขึ้นยืนทันที แก้ผ้ารัดพุงของมันออก แล้วเอาพันแขนซ้ายของมันเป็นโล่ มันยกแขนซ้ายนั้นบังตัว มือขวาชักกริชออกจากฝัก แล้วกระโจนเข้าหาพวกทหารชาติโปรตุเกส ก้มหัวลงวิ่งถลันเข้าไปโดยแรงแทงทหารชาติโปรตุเกสเนื้อขาดเป็นชิ้น ๆ ไป ก่อนที่พวกเรารู้ตัวว่ามันคิดสู้ จากที่นั้นไม่ทันพักหยุดหายใจ มันแหวกทางวิ่งตรงมายังกองทหารที่อยู่ในบังคับบัญชาของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีทหารกว่าหนึ่งพันนายถือหอกและปืน แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทันรู้ตัว พวกแขกมักกะสันเอากริชแหวะท้องทหารเหล่านั้นพบคนใดก็ฆ่าคนนั้นตลอดทั้งซ้ายและขวา ล้มตายทับถมกันน่าสยองพองขนยิ่งนัก

ในขณะที่ประชาชนพลเมืองแตกตื่นกันอยู่นี้ พวกเราถูกดันมาจนถึงกำแพงป้อมที่สร้างขึ้นใหม่ แขกมักกะสัน ๖ คนซึ่งบ้าเลือดมากกว่าคนอื่น ๆ ได้ไล่ตามคนที่วิ่งหนี มันตามไปจนถึงคูที่อยู่ริมแม่น้ำใกล้ป้อมเล็กรูปสี่เหลี่ยม แล้วข้ามไปอีกข้างหนึ่งของป้อม ฆ่าใคร ๆ ที่ขวางทางมัน ไม่เลือกว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย ผู้ใหญ่หรือเด็ก เลือดนองไปน่าสะพรึงกลัว

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า เท่ากับหนึ่งเส้น

ในภาวะอันยากลำบากเช่นนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะควบคุมกำลังทหารส่วนใหญ่ไว้ได้ ข้าพเจ้าปล่อยให้พวกเขาหลบหนี และโดยเหตุที่ข้าพเจ้ามีหอกเป็นอาวุธอยู่แต่เล่มเดียว ข้าพเจ้าจึงเดินเลียบริมคูไป ตั้งใจไว้ว่าจะกระโดดลงไปในคู ถ้าแขกมักกะสันติดตามข้าพเจ้ามา ที่คิดดังนี้เพราะทราบว่าคูนั้นเต็มไปด้วยเลน มันจะลุยโคลนมาเร็วไม่ได้ ข้าพเจ้าจะต้องสู้มันก็ได้เปรียบกว่ามันมาก

แขกมักกะสันวิ่งผ่านข้าพเจ้ามาห่างประมาณ ๑๐ ปาส[๑] ไม่เห็นข้าพเจ้า เพราะว่ามันมุ่งแต่จะฆ่าคนที่อยู่ใกล้มันเท่านั้น ไม่มีคนอื่น ๆ สักคนเดียวคิดจะประชันหน้าเพื่อต่อสู้มันเลย เพราะว่าตกใจเกินไป ในที่สุด ไม่เห็นทางหนึ่งทางใดที่จะเรียกทหารให้มารวมกันต่อสู้มันได้ ข้าพเจ้าจึงวิ่งไปทางประตูที่จะเข้าไปในป้อมปราการที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งมีรั้วกั้นไว้เท่านั้น กระโดดข้ามรั้ว แล้วข้าพเจ้าขึ้นไปบนป้อมหยิบปืนมายิงพวกแขกมักกะสัน ซึ่งกลายเป็นจ้าวสมรภูมิ เมื่อไม่มีใครที่มันจะฆ่าได้อีกแล้ว มันก็ถอยไปริมฝั่งแม่น้ำ มันปรึกษาหารือกันอยู่สักครู่หนึ่ง เมื่อสิ้นหนทางที่จะหนีรอดไปได้ มันจึงตกลงใจที่จะต่อสู้ต่อไป มันกลับไปเผาเรือแล้วต่างคนต่างฉวยโล่และหอกกลับขึ้นมาบนบกอีก พบใครก็ฆ่าเสียสิ้น

มันเริ่มด้วยการจุดไฟเผาโรงทหาร ซึ่งตามปกติในท้องถิ่นเป็นเรือนทำด้วยไม้ไผ่ แล้วเดินเลียบฝั่งแม่น้ำขึ้นไป จู่โจมและฆ่าใคร ๆ ที่ขวางทางมัน การฆาตกรรมหมู่นี้ทำให้ประชาชนพลเมืองตัวสั่นขวัญหายมาก ในไม่ช้าแม่น้ำบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงก็เต็มไปด้วยผู้คน มีทั้งหญิงชายที่ให้ลูก ๆ เกาะหลังเพื่อว่ายน้ำหนีภัย

ภาพที่ได้เห็นนั้น ทำให้ข้าพเจ้าสลดใจมาก แค้นเคืองที่ได้เห็นสนามรบเต็มไปด้วยซากศพ ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารปืนได้ ๒๐ คนนำลงไปในเรือกัญญาลำ ๑ ให้พายเรือตามพวกแขกมักกะสัน ได้ไปทันมันที่หนทางห่างจากป้อมปราการประมาณลิเยอ ๑[๒] ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนยิงมัน มันหลบไปห่างจากฝั่งแม่น้ำแล้วเดินเข้าไปในที่รกชัฏใกล้ ๆ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทหารมากพอที่จะติดตามมันไป เพราะอำนาจกำลังรบที่ไม่เท่าเทียมกัน ข้าพเจ้าจึงไม่กล้าที่จะนำกำลังเข้าไปปะทะพวกเขา เหตุฉะนั้นจึงตกลงใจกลับมายังป้อมปราการ

ครั้นกลับมาถึง มีคนมารายงานว่า แขกมักกะสัน ๖ คนที่ข้ามคูไปอีกฟากหนึ่งนั้น ได้บุกรุกเข้าไปในวัดวัดหนึ่ง ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้นทั้งหมดกับขุนนางผู้ใหญ่อีกคนหนึ่ง ซึ่งมันเอากริชแทงคาติดตัวไว้ คนที่มารายงานข้าพเจ้านั้นได้นำเอากริชมาให้ข้าพเจ้าเป็นพยานด้วย ข้าพเจ้าจึงรีบไปที่วัดนั้น นำทหารไปด้วย ๘๐ คน ให้ถือหอกทุกคน เพราะว่าทหารพวกนี้ยังไม่รู้จักใช้ปืน เมื่อข้าพเจ้าไปถึงวัดนั้น ได้ทราบว่าคนสยามที่อยู่ในบริเวณวัดนั้น ไม่มีอาวุธจะต่อสู้ได้ จึงต้องเอาเพลิงเผาวัดนั้น

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า ประมาณสี่วา

[๒] ผู้แปล แปลว่า ประมาณร้อยเส้น

มีคนมารายงานข้าพเจ้าว่า พวกแขกมักกะสันได้หลบไปจากวัดนี้ หนีเข้าไปหมอบอยู่ในทุ่งใกล้ ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยหญ้ารกสูงเกือบ ๓ ปิเยด์[๑] และทึบมาก ข้าพเจ้านำทหารเข้าไปในทุ่งแยกออกเป็นสองแถว ชิดกันให้ร้องตะโกนขู่ไปว่า จะฆ่าทุกคนที่พยายามกระดิกตัวจะวิ่งหนี ทหารที่ถือหอกของข้าพเจ้านั้นค่อย ๆ เดินแหวกทางเข้าไปช้า ๆ แต่พอเห็นข้าพเจ้าอยู่ด้วย พวกเขาก็ค่อย ๆ อุ่นใจขึ้น

แขกมักกะสันคนแรกที่เราพบนั้น ยืนขึ้นเงื้อกริชดุจคนบ้าเลือดฉะนั้น ตั้งท่าจะกระโจนเข้าใส่ทหารของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าป้องกันไว้ได้ เอาปืนยิงถูกหัวมันล้มตายคาที่ ทหารของข้าพเจ้าเห็นดังนั้นไม่หวาดหวั่น ต่างคนต่างช่วยกันคุ้มกันและเอาหอกแทงแขกมักกะสันตายอีก ๔ คน แขกมักกะสันอันน่าสมเพชเหล่านี้ต่อสู้ตามแบบของพวกมัน คือ วิ่งรี่เข้ามายอมตายโดยไม่ยอมถอยแม้เพียงก้าวเดียว

ในขณะที่ข้าพเจ้าคิดจะกลับมาที่ป้อมปราการ มีคนมาบอกว่ายังมีแขกมักกะสันคนที่ ๖ ยังเหลืออยู่ มันเป็นเด็กหนุ่มที่ได้ฆ่าขุนนางสยาม และทิ้งกริชคาไว้กับศพ เราจึงย้อนกลับเข้าไปในพงหญ้ากกอีกเพื่อเอาตัวมันมาให้ได้ ข้าพเจ้าได้สั่งทหารอย่าให้ฆ่ามัน ให้จับเป็น เพราะว่ามันไม่มีอาวุธ แต่ทหารเหล่านั้นกระเหี้ยนกระหือรือที่จะแก้แค้น ไม่ฟังคำสั่งของข้าพเจ้าให้ทราบชัดเจน เอาหอกแทงมันตั้งพันแห่ง

กลับมาถึงป้อมแล้ว ข้าพเจ้าเชิญขุนนางสยามทุกคนมาประชุมปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไรต่อไป เราได้พร้อมใจกันตกลงว่าจะระดมทหารทั้งหมดที่มีอยู่แล้ว ติดตามศัตรูไปจนถึงที่ ทันทีที่เราทราบว่ามันหลบซ่อนอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าใคร่ทราบว่าจะมีจำนวนคนตายสักกี่คน สอบสวนได้ความว่า ในวันเคราะห์ร้ายนั้นมีคนของเราเสียชีวิตไป ๓๗๐ คน พวกมักกะสันตายเพียง ๑๗ คน คือ ถูกฆ่าบนป้อม ๖ คน ที่วัด ๖ คน และในสมรภูมิหน้าป้อม ๕ คน

เมื่อข้าพเจ้าเดินเข้าไปในปะรำเพื่อพักผ่อนสักครู่หนึ่ง เพราะว่าได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ข้าพเจ้าได้พบภาพที่ทำให้เศร้าสลดใจอย่างยิ่ง ด้วยว่าไม่ได้คิดว่าจะได้เห็นเช่นนั้นเลย นอกจากศพแขกมักกะสันและคนสยาม ซึ่งไม่มีเวลาจะหามไปจากป้อมได้ ข้าพเจ้าได้พบนายทหารหนุ่มผู้หนึ่งนอนนิ่งอยู่ขอบเตียงนอนของข้าพเจ้า นายทหารหนุ่มชาวฝรั่งเศสผู้นี้ชื่อ โบเรอการด์[๒] เป็นบุตรของข้าราชการคนหนึ่งที่เมืองแบรสต์ ซึ่งสมัครอยู่ในสยามนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็นเสนาธิการกองทหารสยามทุกหน่วย เมื่อข้าพเจ้าเห็นเขานอนนิ่งอยู่เช่นนั้นก็เชื่อว่าตายแล้ว จึงมีความเศร้าโศกสลดใจเป็นอันมาก

แต่เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ ผู้อ่านคงจะไม่เชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้า เพราะว่าแท้จริงมันเป็นเรื่องที่คล้ายกันกับนิทานมากกว่าอย่างอื่น ข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้คำมั่นสัญญาว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ต่อเติมแต่งขึ้นตามอำเภอใจเลย จะเขียนแต่ความจริงแท้ ๆ เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปใกล้เตียงนอน และตรวจดูร่างกายของนายทหารหนุ่ม

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า เกือบสองศอก

[๒] Beauregard นายทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาพร้อมกับเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง

ผู้นั้นอย่างละเอียดแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีลมหายใจอยู่ แต่พูดไม่ได้เสียแล้ว ที่ปากของเขานั้นมีน้ำลายเป็นฟอง ท้องแหวะ ไส้พุงและกระเพาะอาหารทะลักออกมาข้างนอกห้อยอยู่ที่ต้นขา ไม่ทราบว่าจะช่วยเหลืออย่างไร เพราะว่าไม่มียาและไม่มีแพทย์ ข้าพเจ้าจึงลองช่วยชีวิตของเขาตามสติปัญญาความสามารถของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเอาไหมมาสนเข็ม ๒ เล่ม แล้วยกไส้พุงและกระเพาะเข้าไปในที่เดิมของมันในท้อง ข้าพเจ้าได้เย็บแผลตามที่ได้เคยเห็นมาในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าขมวด ๒ ทบให้ติดกันไว้ เอาไข่ขาวมาตีแล้วเอาเหล้า “รัค”[๑] ซึ่งเป็นเหล้า “โอเดอวี”[๒] ชนิดหนึ่ง ผสมเข้าแล้วพอกที่แผลคนเจ็บ ทำเช่นนี้ต่อมา ๑๐ วัน การรักษาพยาบาลของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จอย่างดี โบเรอการ์ดรอดชีวิตมาได้ ความจริงเขาไม่มีไข้และไม่มีอาการที่ทำให้วิตกเลย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า เมื่อเวลาข้าพเจ้ายกไส้พุงและกระเพาะของเขาเข้าไปในท้องนั้น มันแห้งเหมือนปกหนังสือที่ทำด้วยหนังฉะนั้น และมีเลือดข้น ๆ ติดอยู่ด้วย แต่ถึงเช่นนั้นก็หาเป็นอุปสรรคขัดขวางอย่างไรไม่ ไม่กี่วันเขาก็หายเจ็บได้

รุ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้รับรายงานว่ามีแขกมักกะสันอีกคนหนึ่งในจำนวน ๖ คนที่มาอาละวาดอยู่ในปะรำนั้นยังไม่ตาย ทหารสยามจับตัวมันได้ และเกรงว่ามันจะหนีไป จึงเอาเชือกมัดมันแน่นจนกระดิกตัวไม่ได้เหมือนหลอดด้ายที่ถูกพันจนแน่น ข้าพเจ้าลงจากป้อมปราการไปซักถามปากคำของมัน เพื่อจะได้ทราบข้อความชัดเจนว่า มีสาเหตุอะไรที่มันไปเกี่ยวข้องกันกับการฆาตกรรมครั้งนี้ และกับพวกกบฏที่จะก่อการจลาจลที่เมืองลพบุรีและกรุงศรีอยุธยา มารร้ายตนนี้ถูกแทงด้วยหอกตามร่างกายถึง ๑๗ แผล แต่มันไปหมกซ่อนอยู่ในโคลนได้ตลอดคืนอย่างใจเย็นจนน่าพิศวง ซึ่งกำลังกายและใจของมนุษยชาติหาทนได้เท่านี้ไม่ ข้าพเจ้าซักถามมันคำ ๒ คำแล้วมันตอบว่า มันจะให้การเป็นที่พอใจข้าพเจ้าไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ให้คนแก้เชือกที่มัดมันไว้ ข้าพเจ้าไม่เกรงว่ามันจะหนีไปได้ จึงสั่งให้นายสิบชาติฝรั่งเศสซึ่งไปกับข้าพเจ้าให้แก้เชือก นายสิบผู้นี้เอาอาวุธซึ่งเป็นขวานโบราณมีหอกตอนปลายของเขาพิงไว้ต้นไม้เล็ก ๆ ต้น ๑ ที่อยู่ใกล้ตัวแขกมักกะสันคนนั้น นึกว่ามันไม่มีกำลังที่จะทำอะไรได้ จึงวางไว้ในที่นั้น แล้วแก้เชือกที่มัดตัวมันไว้

พอมันหลุดจากเชือกที่มัดไว้แล้ว มันยืดขาและยืดแขนเพื่อให้หายเหน็บ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าเวลามันตอบคำถามของข้าพเจ้านั้น มันหันหน้าไปรอบ ๆ และทำท่าทางที่จะหนี และค่อย ๆ ขยับเข้าไปใกล้ ๆ จะหยิบอาวุธ ข้าพเจ้ารู้เลศนัยของมัน จึงร้องบอกนายสิบว่า “*เข้าไปยืนใกล้ ๆ อาวุธของเจ้า มาดูกันว่าคนบ้าเลือดเช่นนี้จะมุทะลุเพียงไร*” พอมันเข้าไปใกล้อาวุธ มันก็พยายามจะหยิบอาวุธนั้นจริง ๆ แต่มันมี

---

[๑] Raque

[๒] d’ eau-de-vie

ความทรหดมากกว่ามีกำลัง มันจึงล้มลงหน้าฟาดลงกับพื้นดินจวนจะขาดใจตาย ดังนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีอะไรจะหวังจากมันได้อีกแล้ว จึงสั่งให้ฆ่ามันเสียทันที

ข้าพเจ้ารู้สึกสังเวชใจมากที่เห็นคนเหล่านี้ ซึ่งเป็นคนที่ผิดแผกกว่าคนอื่น ๆ ถูกฆ่าตาย จึงใคร่ทราบว่าเหตุไฉนชนชาตินี้จึงมีความกล้าหาญ หรืออีกนัยหนึ่งความดุร้ายมากนัก ข้าพเจ้าถามชนชาติโปรตุเกสที่เคยอยู่ในบุรพทิศตั้งแต่เด็กมา เขาบอกข้าพเจ้าว่า คนเหล่านี้มาจากเกาะเซเลบีส หรือเกาะมากาซาร์ เคร่งในศาสนาอิสลาม และถือโชคลางไสยศาสตร์อย่างมาก พวกอิหม่ามแจกจ่ายยันต์ให้ผูกไว้ที่แขน เพราะได้รับคำสั่งสอนว่า ตราบใดที่มีไว้ติดตัวก็ไม่มีใครทำอันตรายได้

คำสั่งสอนอีกข้อ ๑ ที่ทำให้คนเหล่านี้เป็นคนดุร้ายและห้าวหาญนั้น คือ ความเชื่อมั่นว่าคนทั้งปวงที่เขาฆ่าตายในพิภพนี้ นอกจากพวกมุสลิมแล้ว จักไปเป็นทาสรับใช้เขาในปรโลก ตั้งแต่เด็ก ๆ มาแขกมักกะสันได้รับการอบรมว่า การไม่ยอมแพ้นั้นเป็นเกียรติคุณที่เลิศที่สุด ยังไม่มีใครละเมิดคำสั่งสอนนี้เลย

เมื่อแขกมักกะสันมีความเชื่อเช่นนี้ ก็ย่อมไม่ขอพึ่งพาหรือขอรับอุปการะจากผู้หนึ่งผู้ใด แขกมักกะสัน ๑๐ คนมีแต่กริชเป็นอาวุธ ก็สามารถจู่โจมคนได้ถึงแสนคน ไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใดว่า คนที่ถือลัทธิเช่นนี้ย่อมไม่มีความกลัว และเป็นคนที่อันตรายมาก ชาวเกาะพวกนี้รูปร่างเล็ก ผิวดำแดง เป็นคนแคล่วคล่องว่องไวและทรหดมาก มีเครื่องแต่งกายคือกางเกงแนบเนื้อยาวถึงเข่า เสื้อผ้าฝ้ายแขนสั้นสีขาวหรือสีเทาคล้ายเสื้ออังกฤษ หมวกชนิด ๑ มีผ้าพันกว้างประมาณ ๓ นิ้ว ไม่สวมถุงน่องมีแต่รองเท้าแตะ มีผ้ารัดพุงสอดกริชอาวุธของมัจจุราช นี่แหละคือคนที่ข้าพเจ้าได้เผชิญหน้า มันได้ฆ่าคนของข้าพเจ้าไปจำนวนมาก โดยปราศจากความเมตตากรุณา

โบเรอการด์ ซึ่งข้าพเจ้ายกไส้พุงกลับเข้าไปในท้อง และพยาบาลรักษาแผลตลอดมานั้น มีอาการดีขึ้นมากและพูดได้แล้ว ข้าพเจ้าจึงสอบถามว่าถูกทำร้ายได้อย่างไร เพราะว่าในขณะที่เราต่อสู้กับแขกมักกะสัน ๖ คนบนป้อมปราการนั้น ตัวเขาอยู่นอกป้อม

โบเรอการด์เล่าว่า เขาได้เห็นคน ๒ คนพลัดตกลงมาจากป้อม ศีรษะพุ่งลงมา และนึกว่าหนึ่งในสองคนนั้น คงเป็นต้นหนของเรือสำเภา เขาจึงวิ่งเข้าไปเพื่อกันไม่ให้คนสยามฆ่าแขกมักกะสันคนนั้น เมื่อเห็นเขาวิ่งเข้ามาใกล้ดังนั้น จึงมารยานอนนิ่งเหมือนคนตาย ครั้นเขาเข้าไปใกล้ตัว แขกมักกะสันคนนั้นเอากริชแหวะท้องของเขาเป็นแผลยาวดังที่ข้าพเจ้าได้เห็น เขาไม่ทราบว่าจะวิ่งไปทางไหน จึงเอามือประคองไส้พุงไว้แล้วขึ้นบนปะรำ ไม่เห็นมีใครที่จะช่วยเหลือได้ หมดกำลังลง ก็ล้มลงอยู่บนเตียงนอนของข้าพเจ้าและนอนนิ่งอยู่ดังที่ข้าพเจ้าได้มาพบเข้า[๑]

---

[๑] ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า พวกแขกมักกะสันเป็นกบฏขึ้นในกรุงฯ เกือบจะแย่งป้อมวิชัยประสิทธิ์ซึ่งเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง นายทหารฝรั่งเศสอยู่รักษาเอาไปได้

ข้าพเจ้าได้รายงานเรื่องอันน่าเสียใจให้ ม. กงสต็องซ์ทราบ ถึงแม้การปฏิบัติของเขาแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นชัดเจนว่าเขาคิดปองร้ายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะแสดงความไม่พอใจ ข้าพเจ้าจึงเขียนรายงานเหมือนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเขาเลย ได้รายงานข้อความที่เกิดขึ้นแก่ตัวข้าพเจ้าโดยถี่ถ้วน และแนะนำให้ระมัดระวังพวกแขกมักกะสันที่ยังมีเหลืออยู่ และขุดสนามเพลาะอยู่ในค่าย และให้ใช้ประโยชน์จากประสบการณ์อันเลวร้ายที่ข้าพเจ้าได้รับ เมื่อได้รับรายงานของข้าพเจ้าแล้ว เขากราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามความประสงค์ของเขา แม้ว่าข้าพเจ้าแสดงออกต่อเขาดีเกินไปเช่นนั้น เขาก็ยังมีจดหมายมาติเตียนข้าพเจ้าอย่างมาก กล่าวหาว่าข้าพเจ้าไม่ใช้ปัญญาตริตรองให้รอบคอบความบกพร่องในหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้ฆ่าฟันกันตาย ในท้ายจดหมายเขาสั่งว่า ไม่ให้จับพวกแขกมักกะสันเหมือนคราวแรก แต่ให้ฆ่าให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ข้าพเจ้าไม่ได้รอคำสั่งในข้อหลังนี้เลย วันต่อมาหลังเหตุการณ์ ข้าพเจ้าเชิญขุนนางสยามทั้งปวงมาประชุมปรึกษาหารือกัน ข้าพเจ้าได้แบ่งทหารให้พวกที่มาประชุมกันเพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูที่หนีเข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏ กลับมาทำร้ายคนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำอีก เพราะว่าตลอดฝั่งแม่น้ำนั้น มีประชาชนพลเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นอันมาก เป็นทำเลที่แขกมักกะสันสามารถฆ่าคนได้มากที่สุด

ต่อมาอีก ๑๕ วัน ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีคนพบแขกมักกะสันที่ตำบล ๑ ห่างจากเมืองบางกอก ๒ ลิเยอ[๑] ข้าพเจ้าจึงรวบรวมทหารได้ ๘๐ คน ลงเรือกัญญาติดตามไป เพราะว่าเวลานั้นยังเป็นฤดูน้ำท่วมอยู่ ข้าพเจ้าได้ไปถึงตำบลนั้นทันช่วยเหลือราษฎรในท้องที่พอดี ราษฎรกว่าหนึ่งพันห้าร้อยคนเหมือนฝูงแกะหนีพวกแขกมักกะสันที่ยังคงรวมตัวกันเพียง ๒๔ ถึง ๒๕ คน

เมื่อข้าพเจ้าไปถึง พวกแขกดุร้ายเหล่านี้ทิ้งเรือกัญญาที่ยึดไว้ได้ แล้วกระโดดลงไปในแม่น้ำว่ายน้ำหนีไป ข้าพเจ้าสั่งให้เอาปืนระดมยิงมัน แต่มิช้ามันก็ว่ายน้ำไปไกลจากระยะปืน และเข้าไปซ่อนอยู่ในที่รกชัฏ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีทางที่จะจับมันได้จึงกลับมาเมืองบางกอก ข้าพเจ้ารวบรวมประชาชนที่ตกอยู่ในความหวาดกลัว ติเตียนในความขลาดกลัวของพวกเขา และความน่าละอายที่หลบหนีข้าศึกจำนวนเพียงน้อยนิด เมื่อถูกกระตุ้นจากการปลุกระดมของข้าพเจ้า พวกเขาจึงรวมกำลังกันและติดตามพวกแขกมักกะสันไปจนถึงทางเข้าป่ารกชัฏ แต่เมื่อเห็นว่าไม่สามารถผลักดันให้พวกเขาทำอะไรได้มากกว่านั้น ข้าพเจ้าจึงเดินทางกลับเมืองบางกอก

เมื่อมาถึงเมืองบางกอก ข้าพเจ้าพบแขกมักกะสัน ๒ คนบาดเจ็บมากหนีไปกับพรรคพวกไม่ได้ คนสยามจึงจับตัวส่งมา บาทหลวงรูป ๑ ชื่อ มานูเอล[๒] ซึ่งอยู่กับข้าพเจ้าเห็นว่า ควรแผ่เมตตาจิตให้ จึงช่วย

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สองร้อยเส้น

[๒] M. Manuel

รักษาพยาบาลและสั่งสอน ในที่สุดพวกเขายอมเลื่อมใสคริสต์ศาสนา แต่พอทำพิธีเข้ารีตได้ไม่ช้าคนทั้งสองก็ตาย

ล่วงมาอีกสองสามวัน คนสยามจับแขกมักกะสันมาได้อีกคนหนึ่ง บาทหลวงคนเดิมได้ให้โอวาทยืดยาว แต่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย อ้ายคนน่าสังเวชนั้นถามว่า ถ้าเข้ารีตเป็นคริสตัง[๑] แล้ว จะรอดชีวิตหรือไม่ เราตอบว่าไม่รอดไปได้ มันจึงพูดว่า "*ไหน ๆ จะต้องตายแล้ว จะไปสวรรค์หรือไปนรกก็เหมือน ๆ กัน*" จากนั้นเขาจึงถูกตัดคอ คนสยามคนหนึ่งเห็นข้าพเจ้าจะเอาหัวแขกมักกะสันเสียบหอกประจานไว้ วิงวอนขออย่าให้ทำเช่นนั้น บอกเวลากลางคืนคงมีคนมาขโมยศีรษะนั้นไปทำเครื่องรางเป็นแน่ เพราะคนพวกนี้มีความเชื่อในเรื่องนี้มาก ข้าพเจ้ารู้สึกขันมากที่เขาพูดเช่นนั้น และไม่แยแสความเชื่องมงายของชาวสยาม ข้าพเจ้าได้สั่งให้เสียบศีรษะแขกมักกะสันคนนี้ประจานไว้ในตำบลที่มีคนเห็นได้มาก เพื่อให้คนอื่น ๆ เกรงกลัว

แปดวันภายหลัง ชาวสวนสองสามคนมีความตระหนกตกใจพากันมารายงานข้าพเจ้าว่าแขกมักกะสันมาที่ริมฝั่งแม่น้ำอีก ได้บุกรุกเข้าสวน ขโมยผักและผลไม้ไปเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าจึงไปที่ตำบลนั้น นำทหารประมาณ ๑๐๐ คน พร้อมหอกและปืนไปด้วย ข้าพเจ้าได้พบชาวสยามมากกว่า ๒,๐๐๐ คน ไปชุมนุมกันอยู่ที่นั่น บอกตำบลที่กินที่นอนของแขกมักกะสันให้ข้าพเจ้าทราบชัดเจน

เหนื่อยล้าที่ต้องเสียเวลาติดตามศัตรูจำนวนนิดเดียวเท่านี้เรื่อยไป ข้าพเจ้าจึงตกลงใจว่าจะต้องปราบให้ราบคาบลงเสีย ข้าพเจ้าได้แบ่งชาวสยาม ๒,๐๐๐ คนนั้นออกเป็น ๒ กอง ให้แยกกันไปทางขวากอง ๑ และทางซ้ายกอง ๑ ตัวข้าพเจ้าและทหารสยาม ๑๐๐ คนตามล่าแขกมักกะสันที่ดุร้าย ข้าพเจ้าเดินลุยน้ำไปตามทางที่ผ่านไปในพงนั้น โดยเหตุที่พวกแขกมักกะสันต้องอดอาหารแทบจะตายอยู่แล้ว เพราะว่าตลอดเวลา ๑ เดือน มันมีแต่ผักและหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าถึงเวลาเหมาะที่จะไม่ต้องเจรจาใด ๆ อีก ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้ามีแต่ทหารที่สดชื่นแข็งแรงมาด้วย ก็ย่อมมีทางได้เปรียบมาก คิดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าสั่งทหารให้เร่งฝีเท้าให้เร็วขึ้น เดินไปได้ราวครึ่งลิเยอ[๒] ก็เห็นศัตรู เราจึงรีบเข้าไปประชิด

ข้าพเจ้าเข้าไปเกือบประชิดตัวแล้ว พวกมันหลบเข้าไปในที่รกชัฏที่อยู่ข้างซ้าย ไปพบทหารของข้าพเจ้า ทหารเหล่านั้นเห็นพวกเขาแต่ไกล ก็ใช้ปืนยิงเข้าใส่ แต่กระสุนปืนไปไม่ถึง จากนั้นจึงหนีเอาตัวรอดอย่างสุดฝีเท้า การหนีนี้ไม่ทำให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิด ข้าพเจ้าเดินกระชั้นเข้าไป และสั่งให้ทหารเตรียมตัวเข้าประจัญบาน น้ำที่เราลุยไปนั้นท่วมขึ้นมาถึงครึ่งน่องของเรา พวกแขกมักกะสันเห็นว่าจะลุยน้ำมาไม่ได้เร็ว มันจึงปีนขึ้นไปบนเนินดินซึ่งมีคูล้อมรอบ น้ำในคูนั้นลึกถึงคอ ข้าพเจ้าล้อมพวกมันไว้บนเนินดินนั้น และ

---

[๑] คริสตัง หมายถึง ผู้ที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก คำว่า คริสตังนี้อาจจะมาจากภาษาโปรตุเกสว่า cristão (คริสตาว) หมายถึง ชาวคริสต์

[๒] ผู้แปล แปลว่า ห้าสิบเส้น

เข้าไปใกล้ราว ๑๐ ถึง ๑๒ ปาส์[๑] แล้วให้ล่ามร้องตะโกนไปว่าให้พวกมันยอมแพ้ ถ้าจับได้แล้วให้คำมั่นสัญญาว่าจะขอพระราชทานอภัยโทษให้ทุกคน ได้ยินถ้อยคำดังนั้นแล้ว แขกมักกะสันรู้สึกโกรธเคืองมาก พุ่งหอกตรงมาที่เรา เพื่อเป็นพยานว่าพวกเขาเห็นเป็นการเสียเกียรติคุณ จากนั้นเอาปากคาบกริชแล้วกระโดดลงในน้ำว่ายตรงมาจู่โจมพวกเรา

ทหารสยามได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า และเห็นข้าพเจ้าออกหน้าเป็นตัวอย่าง ก็ยกปืนขึ้นยิงคนที่สิ้นหวังเหล่านั้นจมน้ำตายไม่มีเหลือสักคนเดียวเลย คนที่ตายไปนั้นมีเพียง ๑๗ คน นอกนั้นตายอยู่ในที่รกชัฏ เพราะอดอาหารหรือบาดแผลเป็นพิษ ข้าพเจ้าพลิกศพบางคนดู ปรากฏว่าแห้งเหมือนมัมมี่ มีแต่หนังหุ้มกระดูกเท่านั้น ที่แขนซ้ายมียันต์ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาข้างบนนี้ เป็นเครื่องรางที่ถือว่า ถ้ามีติดตัวไว้แล้วไม่มีใครสู้ได้ ตามคำพูดของนักบวชพวกเขา ซึ่งทำให้พวกมันหลงงมงายในสิ่งที่มีคุณค่าเพียงเล็กน้อยนี้ตลอดเวลา

เหตุการณ์ที่จบลงอย่างน่าเสียใจ ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความเหน็ดเหนื่อยเป็นอันมากตลอดเวลาหนึ่งเดือน ตัวเองเกือบเสียชีวิต ทหารและประชาชนพลเมืองตายไปหลายคนนั้น จบลงด้วยประการฉะนี้ เหตุการณ์อันเลวร้ายนี้จะไม่เกิดขึ้น ถ้า ม. กงสต็องซ์ผู้ดุร้ายทารุณแก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน ไม่มีความอิจฉาริษยาข้าพเจ้า

เพื่อแสดงให้เห็นแจ่มแจ้งชัดว่า ที่ ม. กงสต็องซ์มีหนังสือมาตำหนิโทษข้าพเจ้าว่า ไม่ใช้สติปัญญาให้รอบคอบนั้น อยุติธรรมเพียงไร ข้าพเจ้าจะเล่าพอเป็นสังเขปว่า เจ้าแขกมักกะสันที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงสยามนั้น เมื่อปิดความที่สมรู้ร่วมคิดกันจะก่อการกบฏไว้ไม่ได้แล้ว ก็ได้ขุดสนามเพลาะรอบที่ดินที่พระราชทานให้อาศัยอยู่ ม. กงสต็องซ์ตกลงใจที่จะจับเจ้าแขกมักกะสันคนนั้น จึงระดมทหารจะไปทำลายที่ซ่องสุมนั้นเป็นจำนวนถึง ๒๐,๐๐๐ คน ให้ชาวยุโรป คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา ๔๐ คนเป็นผู้นำไป เริ่มแรกพวกแขกมักกะสันแกล้งทำหนี ม. กงสต็องซ์หลงเชื่อคิดว่าเขาแตกตื่นหนีจริง ๆ จึงสั่งให้ทหารสยามไล่ติดตามเขาไป ตอนแรกการไล่ติดตามยังเป็นระบบระเบียบดี แต่พอกองทหารนั้นแยกออกเป็นหมู่เล็ก ๆ พวกแขกมักกะสันก็หันหน้าเข้าต่อสู้อย่างห้าวหาญ ฆ่าฟันนายทหารชาวยุโรปตาย ๑๗ นาย และคนสยามล้มตายกว่าหนึ่งพันคน ม. กงสต็องซ์เองเกือบเสียชีวิต ได้กระโดดหนีแขกมักกะสันลงไปในแม่น้ำเกือบจมน้ำตาย หากทาสรับใช้ของเขาคนหนึ่งลงไปช่วยไว้ไม่ทัน

ศพคนตายจำนวนมากที่ลอยน้ำผ่านเมืองบางกอกลงมาเป็นพยานให้เราทราบว่า ม. กงสต็องซ์แพ้พวกมักกะสัน หลังความพ่ายแพ้ ม. กงสต็องซ์ตกอยู่ในที่นั่งลำบากมาก เขาได้ยื่นข้อเสนอหลายประการต่อเจ้าแขกมักกะสัน แต่เจ้าแขกองค์นั้นหายอมฟังถ้อยคำไม่ เมื่อ ม. กงสต็องซ์ไม่เห็นทางที่จะปรองดองกันได้ จึงตกลงใจที่จะรบพวกแขกมักกะสันอีกสักครั้งหนึ่ง เขาเตรียมการเป็นเวลาถึง ๒ เดือน คราวนี้เกียรติยศ

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สี่ถึงสี่วาครึ่ง

ไม่มัวหมอง เพราะว่าเตรียมการดีกว่าคราวก่อน ตัวอย่างครั้งแรกนั้นเป็นบทเรียนว่า ไม่ใช่เป็นการง่ายนักที่จะระดมพลเข้าต่อสู้โดยเปิดเผย เขาได้เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ คิดกลอุบายเป็นผลสำเร็จ จึงเอาชนะได้

โดยเหตุที่ว่าเวลานี้น้ำท่วมต้องลุยน้ำที่ขึ้นมาถึงน่อง ม. กงสต็องซ์จึงให้หาไม้ไผ่มาสานเข้าเป็นแผงหลายแผง ที่รอยต่อกันนั้นเอาตะปูเป็นรูปสามง่ามเสียบไว้ ปลายตะปูยื่นออกไปครึ่งปิเยด์[๑] เมื่อกองทหารลุยน้ำไปก็เอาแผงไม้ไผ่นั้นหมกลงในโคลน พวกแขกมักกะสันไม่แลเห็น วิ่งหัวซุนมาจะแทงทหารสยาม เท้าก็ติดขวากเหล็ก จะก้าวไปข้างหน้าหรือจะถอยหลังก็ไม่ได้ ทหารสยามจึงเอาปืนยิงล้มตายลงเป็นอันมาก

คนที่หนีไปได้ ก็ไปซุกซ่อนอยู่ตามเรือนขัดแตะหรือเรือนฝากระดาน ทหารสยามเอาไฟเผาเรือนเหล่านั้น คนจะวิ่งออกมาก็ต่อเมื่อถูกไฟคลอกเท่านั้น และยอมให้ฆ่าโดยไม่ร้องขอชีวิต ทหารสยามเว้นไม่ฆ่าให้ตาย แต่โอรส ๒ องค์ของเจ้าแขกมักกะสันเท่านั้นที่ถูกจับตัวส่งไปเมืองลพบุรี ต่อมาบาทหลวงตาชารด์พาแขกมักกะสัน ๒ องค์นั้นไปฝรั่งเศส และเวลานี้เข้ารับราชการอยู่ในกองทัพเรือ

เมื่อได้เขียนเรื่อง ม. กงสต็องซ์ได้จัดการปราบปรามแขกมักกะสันอย่างไรพอเป็นสังเขปแล้ว ข้าพเจ้าขอย้อนมาเล่าเหตุการณ์ที่บังเกิดแก่ตัวข้าพเจ้าในเวลาที่รับราชการอยู่ที่เมืองบางกอก เมื่อไม่มีศัตรูที่จะรบราฆ่าฟันด้วยอีกแล้ว ข้าพเจ้าได้เร่งงานสร้างป้อมและฝึกหัดพลทหาร หลังจากได้ทุ่มเทกับงานเหล่านี้พอควรแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ออกไปตรวจพื้นที่ที่รับผิดชอบ เพื่อให้ประชาชนพลเมืองรู้จักตัวข้าพเจ้า และหาความรู้ส่วนตัวด้วย

เพื่อได้รับการรับรองให้สมกันกับเกียรติยศและตำแหน่งหน้าที่ ข้าพเจ้าผ่านไปแห่งหนใดก็ให้คนไปบอกล่วงหน้าเสมอว่า ข้าพเจ้าจะมาตรวจราชการ ขุนนางสยามและผู้มีบรรดาศักดิ์ในท้องที่ได้ตระเตรียมต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี เขามาหาข้าพเจ้าจัดให้อยู่ที่เรือนรับรองที่โอ่โถงที่สุด และพากันมาแสดงความเคารพเท่าเทียมกันกับผู้แทนพระองค์

ขุนนางหลายท่าน บางทีเพื่อยกย่องความดีของตน และเพื่อแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่า เขาเป็นคนที่ราษฎรนับหน้าถือตามาก ได้มาบอกข้าพเจ้าว่า เขาเป็นคนที่บาหลวง[๒] แต่งงานให้ บาหลวงนั้นคือผู้สั่งสอนศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่างานสมรสที่ขุนนางเหล่านี้ยกขึ้นพูดนั้นหมายความว่าอย่างไร ข้าพเจ้าจึงขอให้พวกเขาอธิบายให้ฟัง ตามที่ขุนนางสยามมาเล่าให้ฟังนั้น ข้าพเจ้า

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า เกือบแปดนิ้ว

[๒] ต้นฉบับเขียนไว้ว่า Baloan บาโลอัง หรือ บาหลวง ข้าพเจ้าคิดว่าเขียนผิด แต่ไปเห็นหมายเหตุในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ว่า คำว่า บาทหลวงนั้น เดิมเรียกว่า บาหลวง หมายความว่า เป็นพระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ บันทึกความจำนี้อธิบายว่าบาหลวงนั้นก็คือผู้สั่งสอนศาสนาคาทอลิก (Missionnaire catholique) นั่นเอง (บา อาจหมายถึง ครูอาจารย์ หรือผู้ที่สั่งสอนให้ความรู้ก็ได้ - คณะกรรมการฯ)

เก็บความได้ว่า มีบาทหลวงชาวยุโรปบางรูป อ้างว่าเป็นผู้มีอิทธิพลในราชสำนักและฉวยโอกาสจากการเป็นคนเชื่อคนง่ายและกระหายที่จะเป็นคนโปรดของชาวสยาม หลอกลวงชาวสยามที่ต้องการได้รับการคุ้มครองว่าทำพิธีแต่งงานแบบเช่นที่เป็นอยู่ในสยามขณะนั้นให้ได้ โดยงานสมรสเช่นนี้มีความสะดวก ที่คู่บ่าวสาวอยู่ด้วยกันเพียงตลอดเวลาที่ได้รับความเพลิดเพลินเท่านั้น

คำบอกเล่าที่ไม่เคยนึกเคยฝันว่าจะได้ฟังเลยนั้นน่าขันมาก ข้าพเจ้าอดหัวเราะไม่ได้ ต่อมาเมื่อมีคนสยามจำพวกนี้มาหาข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าเว้นที่จะพูดล้อไม่ได้ คนสยามโดยมากมีความละอาย มีคนหนึ่งหรือ ๒ คนเท่านั้นที่รู้สึกได้อย่างรวดเร็วว่าตนถูกหลอก แต่บาทหลวงซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสรูป ๑ หามีความรู้สึกเช่นคนสยามไม่ บาทหลวงรูปนี้ข้าพเจ้าทราบว่าเคยทำพิธีสมรสหลายครั้งแล้ว เมื่อท่านเข้ามาทักทาย ข้าพเจ้ากล่าวกับท่านว่า “*หลวงพ่อ ข้าพเจ้ารู้ว่าหลวงพ่อแต่งงานแล้วหลายครั้งที่นี่*” คำล้อเลียนของข้าพเจ้าหาทำให้บาทหลวงรูปนั้นเสียสมาธิไม่ ท่านเห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ไม่มีแก่นสาร จึงหาเรื่องอื่นมาพูดตลกคะนองกับข้าพเจ้า

ความจริงบาทหลวงแบบนี้มีจำนวนไม่มาก ยกเว้นบางรูปที่ไร้เกียรติไม่น่านับถือ บาทหลวงรูปอื่น ๆ ได้แก่ ผู้ที่นับถือนิกายเยซูอิต เป็นต้น เป็นผู้มีมารยาทดี ความประพฤติหามีมลทินไม่ ทั้งที่อยู่ในบุรพทิศ

ไม่ประหลาดใจแต่อย่างใด ในประเทศที่ห่างไกลมีบาทหลวงจำนวนหนึ่งเพียงน้อยนิดที่ไม่อยู่ในธรรมจรรยา บาทหลวงเหล่านี้มีอิสระ ไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนและการกำกับดูแลจากท่านผู้ใหญ่ ก็เลยปล่อยตัวเกินไปไม่เคร่งครัดในหน้าที่ แม้ในยุโรปก็มีผู้หย่อนธรรมจรรยาเช่นเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ได้รับการกำกับดูแลอย่างดี

เวลาข้าพเจ้าไปตรวจราชการนั้น ข้าพเจ้าได้ผ่านไปที่หมู่บ้านแห่ง ๑ ซึ่งมีคนมาบอกว่า มีพระภิกษุสงฆ์รูป ๑ มีวิชาอาคมมาก และมีชื่อเสียงเป็นที่เคารพของราษฎรในท้องที่ พระภิกษุสงฆ์รูปอื่น ๆ เห็นว่าท่านเป็นผู้วิเศษ จึงพร้อมใจกันตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส เพราะฉะนั้นคนสยามทั้งหลายจึงนับถือท่านเป็นอันมาก ข้าพเจ้าแวะเข้าไปเยี่ยมท่าน สังเกตเห็นว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ชราภาพมาก น่านับถือจริง ๆ เพราะว่าเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพระภิกษุรูปอื่น ๆ และท่าทางสงบ เรียบง่าย ความน่านับถือแผ่ออกไปจากองค์ท่าน

เพื่อต้อนรับข้าพเจ้าให้สมเกียรติยศ ท่านได้หยิบหมากเข้าไปในปากของท่านเคี้ยวอยู่เป็นเวลาช้านานแล้วยื่นให้ข้าพเจ้าเคี้ยว ข้าพเจ้าไม่ยอมรับหมากที่ท่านจะให้ข้าพเจ้า ขุนนางสยามผู้หนึ่งที่นั่งอยู่ใกล้ข้าพเจ้าบอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าไม่ควรปฏิเสธเกียรติที่ให้เฉพาะพระมหากษัตริย์และข้าพเจ้าเท่านั้น แต่ข้าพเจ้าตอบขุนนางผู้นั้นว่า “*ข้าพเจ้ายกหมากนั้นให้แก่ท่าน จงรับชานหมากนั้นไปเคี้ยวเถิด หากต้องกับรสนิยมของท่าน*” ขุนนางผู้นั้นไม่พักต้องให้ข้าพเจ้าพูดซ้ำ อ้าปากขึ้นรับชานหมาก ซึ่งข้าพเจ้าไม่ต้องการจากมือพระภิกษุสงฆ์รูปนั้น

เมื่อเดินทางไปตรวจพื้นที่ครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้พบลิงหลายชนิดเป็นจำนวนมาก ท้องที่นี้เต็มไปด้วยลิงมันชอบอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและพากันไปเป็นฝูง ๆ ลิงแต่ละฝูงจะมีจ่าฝูง ซึ่งมีร่างใหญ่กว่าตัวอื่น ๆ เมื่อน้ำลดลงมันกินปลาตัวเล็ก ๆ ที่ติดแห้งค้างอยู่ที่ชายเลน เมื่อลิงฝูง ๑ มาพบลิงอีกฝูง ๑ มันเดินเข้าไปใกล้กันแล้วหยุดนิ่ง ลิงทโมนหรือหัวหน้าฝูงเดินเข้าหากัน มันหยุดห่างกัน ๓ ถึง ๔ ปาส[๑] ต่างแยกเขี้ยวยิงฟันแก่กันดูประหนึ่งว่าเจรจากัน แล้วหันหน้ากลับอย่างรวดเร็ว ต่างเดินเข้าไปในฝูงของมันแล้วพาฝูงแยกทางไป เมื่อเวลาน้ำท่วมมันปีนขึ้นไปบนต้นไม้ และอยู่บนต้นไม้จนกระทั่งน้ำลดลง

บ่อยครั้งข้าพเจ้าได้รับความเพลิดเพลินใจที่ได้สังเกตกิริยาอาการของลิงเหล่านี้ วันหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นลิงประมาณ ๑๒ ตัวหาเหาอยู่กลางแดด ลิงตัวเมียตัว ๑ ซึ่งถึงเวลาเป็นสัดได้เดินออกไปจากฝูง และมีลิงตัวผู้ตัว ๑ ไล่ตามไป ลิงทโมนเห็นดังนั้นแล้วก็วิ่งไล่ตามไป มันจับลิงตัวผู้ไม่ได้ เพราะว่าวิ่งหนีไปได้ มันจึงจับลิงตัวเมียลากมาที่ท่ามกลางฝูงของมัน แล้วตบหน้าเสียตั้ง ๑๕ ครั้งต่อหน้าลิงทั้งหลายดูประหนึ่งว่าลงโทษลิงตัวเมียที่เอาใจออกหาก

ข้าพเจ้าเดินทางผ่านหมู่บ้านแห่ง ๑ ขณะข้าพเจ้าได้หยุดพักครู่หนึ่งนั้น ขุนนางหัวหน้าหมู่บ้านเอาหนอนตัว ๑ มาให้ ความยาวราว ๙ ปุส อ้วนตามสัดส่วน มันตัวขาวมากและมีหน้าตาเหมือนหนอนไหมของเรา แต่มันตัวยาวกว่ามาก ชายดังกล่าวมอบเนื้อชิ้นอร่อยให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ากลั้นหัวเราะไว้ไม่ได้ ด้วยความเรียบง่ายของเขา แล้วหันหน้าไปถามขุนนางที่ติดตามข้าพเจ้าว่า หนอนนี้กินได้หรือไม่ เขาตอบว่า *"อร่อยเป็นที่สุด"* ข้าพเจ้าเลยยกให้เขาไป ขุนนางผู้นั้นกินหนอนอย่างเอร็ดอร่อยอย่างรวดเร็ว

ข้าพเจ้าสังเกตเห็นคล้าย ๆ ครีมออกมาจากปากของขุนนางผู้นั้น ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า รสชาติของแมลงชนิดนี้ น่าจะไม่เลวมากนัก หากข้าพเจ้าไม่เห็นตัวมัน ข้าพเจ้าอาจจะรับประทานด้วยความเต็มใจ คนที่ไม่เคยเห็นหอยนางรมเห็นพวกเราชาวฝรั่งเศสกินหอยดิบ ๆ นั้นแล้ว ก็คงคลื่นไส้เหมือนกัน แต่หอยนางรมนั้นอร่อยมากทีเดียว อาหารสิ่งไรที่คนเห็นว่าอร่อยหรือไม่นั้น ย่อมสุดแล้วแต่ความนิยม เพราะฉะนั้นไม่ควรเถียงกันเรื่องรสชาติอาหาร

ตรวจราชการทั่วอาณาเขตที่ข้าพเจ้ารับผิดชอบแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับไปเมืองบางกอก ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาระยะหนึ่งกับการฝึกหัดทหารและเร่งงานสร้างป้อมปราการที่ทำกันเนือย ๆ มา อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นทุกวันและไม่มีทางป้องกันได้นั้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานช้า โดยเหตุที่คนสยามเดินเท้าเปล่า คนงานของข้าพเจ้าที่ขุดดินนั้นถูกงูกัดบ่อยครั้ง งูชนิดนี้ตัวเล็ก ๆ สีเงินสะท้อนแสง และมีความยาวประมาณปิเยด์ ๑[๒]

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า ประมาณสี่หรือห้าศอก

[๒] ผู้แปล แปลว่า คืบเศษ

พิษของงูนี้แรงมาก คนที่ถูกขบได้ชั่วโมง ๑ ก็ชัก และถ้าช่วยแก้ไขไว้ทันทีไม่ได้ ก็ตายภายในเวลา ๒๔ ชั่วโมง หมอจีนมียาแก้พิษนี้ชนิดหนึ่งดีมาก เขาใช้ศิลาชนิดหนึ่งปิดรอยงูขบ ศิลานั้นติดแผลแน่น ไม่ช้าคนไข้ก็หยุดชักและมีสติ พอดูดพิษออกหมดแล้วศิลาก็หล่นลงเอง ศิลาชิ้นเดียวใช้ดูดพิษได้เสมอ แต่เพื่อจะใช้ให้ได้ดีเหมือนครั้งแรก ต้องเอาแช่นมคนไว้ ๒๔ ชั่วโมง

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้ามีกิจธุระที่ทำอยู่เสมอ ก็ตั้งต้นรู้สึกเบื่อเมืองบางกอก เมื่ออยู่ที่เมืองลพบุรีนั้น ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเป็นอันมาก จึงพอทนอยู่ได้ตั้งแต่ไปจากเมืองนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็เบื่อหน่ายที่ต้องอยู่ในที่ไร้ความสนุกสำราญใจ และไม่เห็นวันที่จะนำความมั่งคั่งมาให้แก่ตัวข้าพเจ้า โดยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมีความประสงค์ที่จะกลับไปอยู่ในพระราชสำนักอีก ข้าพเจ้าได้เขียนจดหมายถึง ม. กงสต็องซ์ แต่เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้ากลับเข้าไปอยู่ในพระราชสำนัก เขาจึงยกเหตุผลต่าง ๆ ขึ้นขัดความประสงค์ของข้าพเจ้า

ในเวลาเดียวกันนั้น ที่เมืองบางกอกข้าพเจ้าได้พบนักบวชนิกายเยซูอิต ๔ รูป ซึ่งได้เดินทางมาสยามพร้อมกันกับข้าพเจ้า บาทหลวงตาชารด์ ตามที่ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว ได้กลับไปฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตฝรั่งเศสและสยาม ม. กงสต็องซ์ได้ขอให้บาทหลวงเลอก็องต์อยู่ในประเทศนี้ นักบวชอีก ๔ รูป คือ บาทหลวง เดอ ฟิงเตอเนย์ บาทหลวงบูเวต์ บาทหลวงแจบิย็ง และบาทหลวงวิสเดอลู หาเรือที่จะโดยสารไปจีนได้ เรือล่องลงมาถึงเมืองบางกอก จึงแวะเยี่ยมข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้ต้อนรับนักบวช ๔ รูปนี้ตามอัชฌาสัยไมตรีเต็มความสามารถ ในขณะที่ท่านนักบวชทั้ง ๔ อยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ข้าพเจ้าได้เล่าโดยถี่ถ้วนว่า ม. กงสต็องซ์เข้มงวดกับข้าพเจ้ามากเพียงไร และคิดประทุษร้ายพยายามทำลายชีวิตข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเล่าเรื่องกบฏแขกมักกะสัน ข้าพเจ้าสังเกตเห็นได้ว่าท่านทราบเรื่องคร่าว ๆ แล้ว แต่ท่านไม่ทราบหรืออย่างน้อยก็ทราบแต่เผิน ๆ ว่า ม. กงสต็องซ์ได้มีบัญชาสั่งอย่างไรมายังข้าพเจ้า และต้องการให้ข้าพเจ้าปฏิบัติการอย่างไร

เมื่อได้ตริตรองถ้อยคำของท่านนักบวชเหล่านี้แล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ข้าพเจ้าได้พูดกับผู้ที่รู้จักนิสัย ม. กงสต็องซ์ ดีเท่ากับตัวข้าพเจ้าเอง แต่ท่านนักบวชเหล่านี้เป็นผู้เก็บความรู้สึกได้ดี จึงไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะแสดงความเห็นออกมาอย่างเปิดเผย ท่านเห็นใจว่าข้าพเจ้ามีความทุกข์จริง ๆ จึงพูดปลอบใจข้าพเจ้าแล้วก็แนะนำให้ข้าพเจ้ารีบกลับไปฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุด ตลอดเวลาสองสามวันที่ท่านนักบวช ๔ รูปนี้อยู่ที่เมืองบางกอก ข้าพเจ้าบ่นว่า ม. กงสต็องซ์คอยคิดประทุษร้ายข้าพเจ้าคราวใด ท่านนักบวชก็ปลอบใจข้าพเจ้าทุกครั้งไป เมื่อต่างคนต่างแสดงมิตรไมตรีอย่างจริงใจกันมากพอแล้ว เราก็สวมกอดกันด้วยน้ำตา แสดงความเสียใจที่จะจากกันไป โดยที่ไม่มีหวังว่าจะได้กลับมาเห็นหน้ากันอีกต่อไป

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่าจะคิดกลับไปฝรั่งเศส ครั้นได้สนทนากันกับท่านนักบวชทั้ง ๔ รูปนี้แล้ว ก็เห็นว่าความคิดของข้าพเจ้าถูกต้องแน่นอน ความยากจนของประเทศที่ขาดทรัพยากรทั้งปวง และความ

คดโกงของ ม. กงสต็องซ์ ฝังอยู่ในดวงจิตของข้าพเจ้าเสมอ ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้ทำคุณความดีแก่คนคนนี้แล้วก็ดี เขาก็สนองคุณข้าพเจ้าไม่เฉพาะแต่ไล่ไปเสียจากพระราชสำนัก ยังได้พยายามจะวางยาพิษ และคิดกลอุบายที่จะทำลายชีวิตข้าพเจ้า

ในขณะที่ข้าพเจ้าเตรียมตัวจะกลับไปฝรั่งเศสอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งจากพระราชสำนักอีกครั้ง ๑ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจชัดเจนว่า ความเกลียดชังของ ม. กงสต็องซ์นั้นยังหาสูญสิ้นไปไม่

คำสั่งใหม่นั้นเกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เรืออังกฤษลำ ๑ มาถึงสันดอนไม่ช้านานนัก เรือลำนี้มีปืนใหญ่ ๔๐ กระบอก กะลาสี ๙๐ คน เป็นชาวยุโรปทั้งนั้น ม. กงสต็องซ์กล่าวหาว่านายเรือลำนี้ได้เคยฉ้อโกงสินค้ามหาศาลซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ จึงอ้างพระราชโองการสั่งให้ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือลำนี้ ให้ไปกับทหาร ๒ คนเท่านั้น และให้จับนายเรือฐานมีความผิดดูหมิ่นพระเดชานุภาพ คำสั่งของ ม. กงสต็องซ์นี้เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสด้วยลายมือของบาทหลวงเลอก็องต์ ข้าพเจ้าได้เก็บเอาไว้เป็นหลักฐาน

ตามที่ข้าพเจ้าได้เคยปรารภมาแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจทันทีว่าคำสั่งเช่นนี้ ก็ไม่ผิดแผกกว่าคำสั่งเรื่องปราบกบฏแขกมักกะสัน มันเป็นกับดักอีกครั้งหนึ่ง ที่ ม. กงสต็องซ์วางไว้ให้ข้าพเจ้าติดด้วยความริษยา อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าตกลงใจที่จะทำตามคำสั่งนั้นทุกตัวอักษร ในขณะที่เดินไปเดินมาตริตรองหาทางที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ให้เป็นผลสำเร็จนั้น บาทหลวงมานูเอลซึ่งคุ้นเคยกันกับข้าพเจ้ามาก เห็นข้าพเจ้ามีใจหมกมุ่นจึงถามข้าพเจ้าว่า กำลังครุ่นคิดถึงเรื่องใดหรือ ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า "*อ่านคำสั่งที่เพิ่งจะมาถึงนี้ ซิ ขอรับ*" บาทหลวงใจดีผู้นั้นอ่านทราบความแล้ว พูดว่า "*ม. กงสต็องซ์ไม่คิดเลยหรือว่า ไม่มีใครสามารถที่จะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นได้*"

ข้าพเจ้าตอบท่านว่า "*ที่จะหาทางทำตามคำสั่งนั้นแหละ ที่ข้าพเจ้าครุ่นคิด พระคุณจึงเห็นข้าพเจ้าหน้านิ่วคิ้วขมวด ข้าพเจ้าขอเรียนว่า ข้าพเจ้ามีความดีใจเป็นอย่างยิ่งที่มีโอกาสจะไล่ ม. กงสต็องซ์ให้จนมุม โดยทำให้เขาเห็นว่าคำสั่งที่ไม่มีใครสามารถจะปฏิบัติตามได้ และที่มอบให้ข้าพเจ้าทำเพราะหวังว่าข้าพเจ้าคงจะตายนั้น ลึก ๆ แล้ว เป็นคำสั่งที่ข้าพเจ้ายังคงทำตามได้อยู่*" บาทหลวงมานูเอลได้ยินว่า ข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งนั้นแล้ว ตกใจเป็นอันมาก ท่านทำทุกอย่างเพื่อให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนใจ ข้าพเจ้าตอบท่านว่า "*พระคุณจะทำอย่างไรก็เสียเวลาเปล่า ข้าพเจ้าตกลงใจไว้แน่นอนแล้วว่าจะทำตามคำสั่งนั้น ถึงแม้ว่าจะตายก็หาเปลี่ยนความตั้งใจนั้นไม่ ข้าพเจ้าจะเอาอย่างพวกแขกมักกะสันเมื่อไม่นานมานี้ คือ จะต้องรุกเสมอและจะไม่ถอยหลังเลย ขอพระคุณเชื่อข้าพเจ้าเถิดว่า ข้าพเจ้าจะระมัดระวังตัว และหวังใจว่าคงจะผ่านอุปสรรคนี้ไปได้อีกครั้ง*"

พูดจบคำลง ข้าพเจ้าทิ้งท่านมานูเอลไว้ที่นั้น แล้วกระโจนลงไปในเรือกัญญาซึ่งมีฝีพาย ๘๐ คน เพื่อแก้แค้น ม. กงสต็องซ์ ข้าพเจ้าแกล้งเอาตัวลุงของมาดาม ม. กงสต็องซ์ลงไปในเรือด้วย คนผู้นี้เป็น

ลูกครึ่ง[๑] เป็นคนค่อนข้างดี แต่ไม่มีใจเป็นนักรบเสียเลย ข้าพเจ้าเอามาแทนทหาร ๑ ใน ๒ คนที่ ม. กงสต็องซ์สั่งให้ขึ้นไปบนเรืออังกฤษกับข้าพเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้เขาได้เสี่ยงชีวิตเช่นเดียวกับข้าพเจ้า และได้รู้ว่า ม. กงสต็องซ์อาจทำอะไร ๆ ได้ทุกอย่าง

ตลอดเวลาที่ออกจากเมืองบางกอกจนถึงน่านน้ำที่เรืออังกฤษทอดสมออยู่ ลูกครึ่งญี่ปุ่นคนซื่อคนนี้ไม่หยุดถามข้าพเจ้าว่าจะพาเขาไปไหน ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่เขาควรจะทราบ จึงพูดเล่นเพื่อเลี่ยงตอบคำถามของเขา เมื่อไปถึงสันดอนต้องลงจากเรือกัญญาเพราะว่าเรือชนิดนี้ใช้ได้แต่ในแม่น้ำเท่านั้น ข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือที่สร้างขึ้นเฉพาะสำหรับพายในทะเล เรือลำนี้มีฝีพาย ๘ คน ข้าพเจ้าให้ลุงของมาดาม ม. กงสต็องซ์และผู้ว่าราชการปากน้ำลงไปในเรือลำนี้ด้วย

เมื่อเราอยู่ห่างเรืออังกฤษเพียง ๒ ลิเยอ[๒] ลุงของมาดาม ม. กงสต็องซ์ถามข้าพเจ้าอีกว่าจะพาเขาไปไหน เพื่อตอบคำถามของเขา ข้าพเจ้าส่งคำสั่งที่ ม. กงสต็องซ์อ้างกระแสพระราชโองการให้เขาดู แล้วแปลข้อความเป็นภาษาโปรตุเกสให้เขาทราบ เขาตกใจเหลือเกินแทบทรงตัวไว้ไม่ได้ ร้องลั่นว่า “*ข้าพเจ้าทำอะไรให้ท่านโกรธเคือง จนถึงลากตัวข้าพเจ้าไปให้เขาฆ่า ท่านนึกว่านายทหารเรืออังกฤษจะเคารพกระแสพระราชโองการพระเจ้ากรุงสยามดังนั้นหรือ เขาหากลัวไม่ และในสถานการณ์เช่นนี้ใครจะมีอำนาจมากกว่า*” ข้าพเจ้าตอบว่า “*เมื่อเราเป็นข้าในพระองค์ เราก็ต้องปฏิบัติตามกระแสพระราชโองการทุกประการ โดยไม่ต้องคำนึงถึงอันตรายที่พึงจะมีแม้สักนิดเดียว ชีวิตและทรัพย์สมบัติของเรานั้นเป็นของพระองค์ จะทรงประสิทธิ์ประสาทฉันใด ก็ได้สุดแล้วแต่พระราชอัชฌาสัย*”

เหตุผลเหล่านั้นไม่ได้ทำให้เขามีความเชื่อมั่นขึ้นเลย กลับทำให้เขากลัวยิ่งขึ้น ความกลัวนั้นทวีมากขึ้นทุกทีเมื่อเรือของเราเข้าไปใกล้เรืออังกฤษ เพื่อช่วยให้คนขลาดนี้คลายความวิตก ข้าพเจ้าพูดว่า “*นี่แหนะคุณท่าน วิธีการจับนายเรืออังกฤษผู้นี้ ข้าพเจ้ามีกลอุบายที่จะจับโดยที่ท่านและข้าพเจ้าไม่เสี่ยงอันตรายมากนัก ข้าพเจ้าจะลวงให้นายเรืออังกฤษต้องลงจากเรือของเขามาขึ้นเรือของเรา เพื่อสำเร็จตามความคิดนี้ ข้าพเจ้าจะขึ้นไปบนเรือของเขา แต่ท่านต้องตามข้าพเจ้าขึ้นไปด้วย นายเรือคงจะรับรองข้าพเจ้าตามอัชฌาสัยไมตรี ข้าพเจ้าก็จะแสดงความเคารพต่อเขา ด้วยวิธีการที่ข้าพเจ้าคิดไว้ หวังใจว่าเขาคงจะไม่มีความสงสัย ขอให้ท่านรับพระราชโองการนี้ไป แล้วใส่ไว้ในกระเป๋าของท่าน และเก็บไว้จนกระทั่งเราต้องการใช้ ขอให้ท่านทำใจให้กล้าไว้และเชื่อมั่น มิฉะนั้นกลอุบายเราจะไม่เป็นผลสำเร็จ*”

“*แต่หากทุกสิ่งที่ท่านคิดไม่ประสบผลสำเร็จ*” เขาแย้งข้าพเจ้าด้วยความระมัดระวังยิ่งกว่าคำนึงถึงเหตุผล “*ท่านจะทำอย่างไรต่อไป*” ข้าพเจ้าตอบว่า “*ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะทำตามอย่างพวกแขกมักกะสัน*

---

[๑] น่าจะเป็นลูกครึ่งญี่ปุ่นโปรตุเกส

[๒] ผู้แปล แปลว่า สองร้อยเส้น

ข้าพเจ้าจะชักกระบี่ออกจากฝัก แล้วบอกผู้บังคับการเรืออังกฤษว่า ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ถ้าเขาขยับตัวจะต่อสู้แม้แต่เพียงเล็กน้อย ข้าพเจ้าจะฆ่าเขาเสีย เมื่อท่านได้ยินข้าพเจ้าพูดดังนั้น ขอให้ท่านควักพระราชโองการออกจากกระเป๋าเสื้อ และร้องตะโกนบอกพวกกะลาสีว่า พระเจ้ากรุงสยามจะทรงแขวนคอทุกคนที่ต่อสู้" ลุงของมาดาม ม. กงสต็องซ์ ตอบว่า "*ถ้าเช่นนั้นเราก็ต้องตาย*" ข้าพเจ้าพูดว่า "*โชคชะตาของเราเป็นเช่นนั้น จะตายวันนี้ หรือพรุ่งนี้ สำคัญไฉน แต่ขอให้ตายโดยที่ทิ้งชื่อเสียงไว้*"

พูดกันเท่านั้นแล้ว เราขึ้นไปบนเรืออังกฤษ ข้าพเจ้าปีนบันไดขึ้นไปก่อน ลุงของมาดาม ม. กงสต็องซ์ดูคล้ายคนตายมากกว่าคนเป็นตามข้าพเจ้าขึ้นไป ผู้บังคับการเรือได้เห็นสีหน้าคนคนนั้นแล้ว ถามข้าพเจ้าว่าเขาเป็นอะไร ข้าพเจ้าตอบว่า "*เขาไม่เจ็บ ไม่เป็นอะไรเลย เป็นคนกลัวทะเลเท่านั้นเอง*" พูดดังนั้นแล้วเราเดินเข้าไปในห้องท้ายเรือ มีคนนำเหล้าไวน์มาเลี้ยง และยิงปืนคำนับข้าพเจ้านัดใหญ่นัด ๑ ผู้บังคับการเรืออังกฤษซึ่งมาพบข้าพเจ้านั้น ยังสวมเสื้อและหมวกสำหรับห้องนอนอยู่ ได้ขอโทษข้าพเจ้าที่แต่งตัวไม่เรียบร้อย แล้วถามข้าพเจ้าว่า มีธุระอะไรจึงมาจนถึงเรือของเขา

ข้าพเจ้าตอบว่า "*มีเรื่องสำคัญมากที่จะต้องหารือ ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ชาววิลันดาที่เมืองปัตตาเวีย ตระเตรียมบรรทุกอาวุธยุทธภัณฑ์ลงในเรือเป็นอันมาก เพื่อจะมาเผาเรือที่อยู่ในน่านน้ำนี้ ยิ่งไปกว่านั้น ได้ข่าวว่ากระบวนเรือวิลันดานั้น ได้ออกมาในทะเลแล้ว ข้าพเจ้าได้รับพระราชโองการให้เรียกประชุมบรรดาผู้บังคับการเรือทั้งหลายมาปรึกษาหารือกัน เพื่อหาทางป้องกันก่อนมีเหตุร้ายเกิดขึ้นโดยที่ไม่ทันรู้ตัว โดยเหตุที่ ม. กงสต็องซ์ ทราบว่าท่านอยู่ที่นี่ จึงสั่งให้ข้าพเจ้ามาหาท่านโดยเฉพาะ และทำตามความเห็นของท่าน เพราะเชื่อว่าท่านมีความสามารถและประสบการณ์มาก*"

ผู้บังคับการเรืออังกฤษผู้นั้นเชื่อถ้อยคำของข้าพเจ้าทุกอย่างโดยสุจริต แล้วพูดว่า "*ข้าพเจ้าจะสั่งให้หย่อนเรือโบตลงทะเล และให้คนไปบอกบรรดาผู้บังคับการเรือที่อยู่ในน่านน้ำนี้ ให้มาปรึกษาหารือเรื่องสำคัญกันบนเรือลำนี้*" ข้าพเจ้าพูดว่า "*ท่านทำเช่นนั้นถูกต้องทีเดียว*" ข้าพเจ้าแกล้งตริตรองอยู่สักครู่หนึ่ง แล้วพูดต่อไปว่า "*แต่เรือของท่านจอดอยู่ห่างกว่าเรือลำอื่น ๆ มาก ท่านควรลงไปในเรือโบตของท่านเอง ข้าพเจ้าจะลงไปในเรือของข้าพเจ้า ต่างคนต่างไปบอกผู้บังคับการเรือต่าง ๆ ให้รีบมาประชุมปรึกษาหารือกันบนเรือที่จอดอยู่ใกล้สันดอนที่สุด เมื่อปรึกษากันเสร็จแล้ว ต่างคนต่างกลับไปเรือของตน โดยที่ไม่ต้องเสียเวลาเดินทาง*"

ผู้บังคับการเรืออังกฤษผู้นั้น ซึ่งไม่ระแวงคำพูดของข้าพเจ้าเลย เห็นพ้องด้วยกับความเห็นนี้ ข้าพเจ้ากังวลใจอยู่ตลอดเวลาว่าเขาจะเปลี่ยนความคิด จึงพูดว่า "*ข้าพเจ้าจะต้องรีบไป เพราะว่าน้ำทะเลกำลังขึ้น*" พูดจบคำลง ข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนแล้วลงไปนั่งในเรือของข้าพเจ้า ในทันทีนั้น ข้าพเจ้าแกล้งทำอาการกิริยาว่าลืมข้อความสำคัญที่จะบอกให้เขาทราบ ข้าพเจ้าจึงร้องตะโกนให้เข้าหูผู้บังคับการเรืออังกฤษ ซึ่งให้เกียรติยืน

ส่งข้าพเจ้าอยู่ที่กราบเรือว่า "*ขอท่านได้โปรดลงมาในเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีข้อความสำคัญอีกข้อ ๑ ที่จะเรียนให้ทราบ*" ในเวลาเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าสั่งให้ฝีพายยึดเชือกที่โยงเรือไว้ และบอกว่าเมื่อสั่งให้ปล่อยเชือกเมื่อไร ก็ให้รีบปล่อยเมื่อนั้น ผู้บังคับการเรืออังกฤษลงบันไดมานั่งในเรือของข้าพเจ้าโดยดี ข้าพเจ้ากระซิบบอกฝีพายเป็นภาษาสยามว่า "*ปล่อยเชือกที่โยงเรือไว้*" เพื่อไม่ให้ใครได้ยิน ข้าพเจ้าเอามือโอบไหล่ผู้บังคับการเรืออังกฤษ ทำท่าทางว่าจะกระซิบข้อความเข้าหูของเขาโดยที่ไม่ให้ใครรู้ ข้าพเจ้าพูดเบา ๆ ว่า "*โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชโองการให้ทำตามความเห็นของท่าน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราทั้งสองจักต้องปรึกษาหารือกันก่อน เพื่อไม่ให้มีความเห็นแตกต่างกันในเวลาเข้าที่ประชุมผู้บังคับการเรือต่าง ๆ*"

โดยเหตุที่น้ำทะเลขึ้นเร็วนัก เรือของข้าพเจ้าก็ออกไปห่างจากเรืออังกฤษมาก ผู้บังคับการเรือผู้นั้นถามข้าพเจ้าว่า "*ท่านจะพาข้าพเจ้าไปไหน ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่ได้แต่งตัวเรียบร้อยเช่นนี้*"และในทันทีนั้นยังไม่ทันรอคำตอบของข้าพเจ้า เขาตะโกนเรียกกะลาสีของเขา ข้าพเจ้าสั่งให้ฝีพายรีบพายเรือเพื่อจะได้ถึงฝั่งเร็วขึ้น และบอกเขาว่า ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้จับตัวเขา ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ต้องทำกลอุบายหลอกลวง ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อปฏิบัติตามคำสั่ง ข้าพเจ้าขออย่าให้เขามีความวิตก จะหาเครื่องแต่งกายและสิ่งอื่นที่จำเป็นไว้ให้พร้อม

มิช้าเรือโบตอังกฤษที่ติดอาวุธอย่างรวดเร็วก็ไล่ตามเรือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าคงจะหนีรอดพ้นไปไม่ได้ จึงเทียบเรือของข้าพเจ้าเข้าข้างเรือเดินทะเลขนาดเล็กของโปรตุเกสลำ ๑ ข้าพเจ้าควักปืนสั้นออกมาถือไว้ แล้วบอกนักโทษของข้าพเจ้าว่า "*ขึ้นไปบนเรือลำนั้น ถ้าขัดขืนจะเอาปืนยิงให้ตาย*" เมื่อเราขึ้นไปบนเรือลำนั้นแล้ว ข้าพเจ้าขอให้ผู้บังคับการเรือคุ้มครองเรา เขาไม่ขัดข้อง แต่มีกะลาสีที่อ่อนล้า ๘ หรือ ๑๐ คนเท่านั้น ไม่มีกำลังที่จะสู้กะลาสีชาวยุโรปประมาณ ๓๐ คนที่มีอาวุธและพร้อมรบ

เมื่อไม่เห็นทางที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ถูกจับไปได้ ข้าพเจ้าจึงบอกผู้บังคับการเรืออังกฤษว่า "*จงตะโกนสั่งให้เรือโบตของท่านกลับไป และจงคิดถึงชีวิตของท่านให้มาก ๆ ถ้าลูกเรือเหล่านั้นไม่ทำตามคำสั่งของท่าน ขืนเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าจะฆ่าท่านเสีย เมื่อยิงท่านตายแล้ว บางทีข้าพเจ้าอาจจะสามารถป้องกันตัวเองจากลูกเรือของท่าน*" ข้าพเจ้ากล่าวถ้อยคำนี้ด้วยความหนักแน่น ผู้บังคับการเรือผู้นั้นไม่ต้องการเสี่ยงที่จะถูกยิง จึงร้องตะโกนสั่งให้เรือโบตกลับไป ลูกเรือเหล่านั้นก็ทำตาม เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าเรือลำนั้นไปไกลแล้ว ข้าพเจ้ากลับลงไปในเรือของข้าพเจ้าอีก ขอบคุณผู้บังคับการเรือโปรตุเกสแล้ว ข้าพเจ้าสั่งฝีพายให้พายเรือกลับไปเมืองบางกอก เมื่อไปถึงเมืองบางกอกแล้ว ข้าพเจ้าคุมขังผู้บังคับการเรืออังกฤษผู้นั้น แต่จัดการไม่ให้เขาได้รับความลำบากยากเข็ญเลย

ข้าพเจ้าได้รีบรายงานให้ ม. กงสต็องซ์ทราบว่า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติตามพระราชโองการทุกประการ แต่ในรายงานฉบับเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าโพนทะนาคำสั่งนั้นด้วย ได้ใช้ถ้อยคำด้วยความระมัดระวัง เพราะว่าข้าพเจ้าไม่มีอำนาจมากกว่าเขา และรู้ตัวด้วยว่าเขาเป็นศัตรูร้ายกาจนัก ข้าพเจ้าจึงเพียงกล่าวว่า คำสั่งที่

มอบหมายมานั้นไม่สมกันกับตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้า ไม่เห็นเป็นการสมควรที่จะสั่งให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาการทัพเรือลงมือทำเอง จะใช้นายทหารที่มีชั้นยศต่ำกว่าทำก็ได้

ข้าพเจ้าได้ส่งรายงานนี้ไปเมืองลพบุรีพร้อมกันกับตัวนักโทษ ผู้บังคับการเรืออังกฤษผู้นี้ต้องชดใช้เงินให้ ม. กงสต็องซ์เป็นจำนวนถึง ๑๐,๐๐๐ เอกู[๑] ตามที่เขาบังคับ จึงรอดตัวไปได้ ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ม. กงสต็องซ์ปฏิเสธว่าไม่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้าทำเช่นนั้น ซ้ำกล่าวโทษข้าพเจ้าเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ทำการมุทะลุและไร้สติปัญญา เขาอ้างว่ามีพระราชโองการให้ลงพระราชอาญาข้าพเจ้าโดยจำกัดที่ให้อยู่ห่างจากเมืองบางกอก ๒ ลิเยอ[๒] นี่แหละคือบำเหน็จความชอบทั้งหมดที่ข้าพเจ้าได้รับเป็นการตอบแทนที่ข้าพเจ้าได้ทำตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมายซึ่งอาจมีอันตรายถึงชีวิต

ข้าพเจ้ามีความแค้นเคืองจากเรื่องนี้เหลือที่จะพรรณนา ไม่ชั่งใจอีกว่าจะควรทำอย่างไรต่อไป ตกลงใจแน่วแน่ว่าจะต้องกลับไปฝรั่งเศสทันทีที่โอกาสแรกมาถึง แต่ไม่รู้ว่าโอกาสนั้นจะมาถึงเมื่อใด อย่างน้อยก็คงระยะหนึ่ง จึงซ่อนความโทมนัสเสียใจไว้ อดทนรอคอยจนกว่าจะถึงเวลาที่จะเดินทาง เพื่อแก้ความรำคาญในเวลาที่เหมือนกับถูกเนรเทศนี้ เพราะว่าตั้งแต่ได้รับจดหมายฉบับสุดท้ายนี้จาก ม. กงสต็องซ์ ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนเป็นคนที่ถูกเนรเทศ ข้าพเจ้าหาความสนุกเพลิดเพลินเป็นครั้งคราวกับการจับจระเข้

ในบริเวณใกล้เคียงเมืองบางกอกนั้นมีจระเข้มาก คนสยามใช้เป็ดเป็น ๆ เป็นเหยื่อล่อจับมัน เขาเอาไม้ยาวประมาณ ๑๐ ปุส[๓] และใหญ่ตามความเหมาะสม เสี้ยมให้แหลมทั้ง ๒ ปลายผูกไว้ใต้ท้องของเป็ด เอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ แต่เหนียว มาผูกไม้แหลมนั้นให้ติดต่อกับกระบอกไม้ไผ่ ซึ่งเป็นไม้ชนิดหนึ่งเบามาก ใช้เป็นทุ่น เขาเอาเป็ดปล่อยลงกลางแม่น้ำ เป็ดที่ถูกมัดติดอยู่กับไม้นั้นได้รับความรำคาญ จึงร้องและดิ้นจะให้หลุดไป จระเข้มองเห็นเป็ดก็กระโจนลงไปในแม่น้ำดำน้ำไปฮุบเป็ด ไม้แหลมนั้นก็ติดคอจระเข้

เมื่อคนสยามเห็นว่าจระเข้ติดกับ เพราะว่ามันดิ้นและดึงทุ่นกระบอกไม้ไผ่นั้น เขาจึงรั้งเชือกฉุดจระเข้ขึ้นมาเหนือน้ำ มันดิ้นรนอย่างไรก็หลุดไปไม่ได้ เมื่อมันขึ้นมาพ้นน้ำ หมอจระเข้ก็เอาฉมวกแทงมัน ฉมวกนั้นมีรูปคล้ายกันกับง้าว เหล็กแหลมที่ปลายนั้นมีรูปเหมือนศร ด้ามทำด้วยไม้ยาว ๕ ปิเยด์[๔] เหล็กแหลมที่อยู่ปลายด้ามไม้นั้น มีรูสำหรับเอาเชือกเกลียวเล็ก ๆ และเหนียวร้อยได้ เชือกนั้นพันไว้รอบด้าม เมื่อเหล็กแหลมติดจระเข้แล้ว เชือกก็ผ่อนตามไป แต่ด้ามไม้ยังลอยน้ำอยู่ จึงรู้ได้ว่าจระเข้อยู่ที่ตรงไหน เมื่อจระเข้ถูกแทง

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สองร้อยชั่ง

[๒] ผู้แปล แปลว่า สองร้อยเส้น

[๓] ผู้แปล แปลว่า สิบนิ้ว

[๔] ผู้แปล แปลว่า สามศอกเศษ

ติดอยู่กับปลายฉมวกหลายแห่งแล้ว เขาก็ฉุดและลากจระเข้ขึ้นมาบนบก ถ้ามันยังเป็นอยู่ เขาก็เอาขวานฟันมันจนขาดใจตาย

นอกจากใช้เหยื่อจับจระเข้ ยังมีวิธีที่ ๒ ในการจับจระเข้ คือ สัตว์เหล่านี้จะเข้ามาใกล้บ้านเรือน แต่ด้วยเป็นสัตว์ขี้กลัว คนสยามจึงทำให้มันตกใจกลัวโดยการทำเสียงดัง หรือร้องโวยวายหรือยิงปืน เมื่อมันตกใจกลัว มันก็กระโจนลงไปในน้ำ ดำน้ำหนีไปกบดาน จากนั้นผู้ล่าจะนำเรือหลายลำลงไปลอยอยู่เต็มแม่น้ำ สัตว์ชนิดนี้อยู่ใต้น้ำไม่ได้เกินกว่าครึ่งชั่วโมง ต้องขึ้นมาหายใจ พอมันโผล่ขึ้นมาเปิดปากกว้าง คนทั้งหลายที่อยู่บนเรือก็เอาฉมวกพุ่งเข้าไป ถ้าฉมวกถูกปากของมัน มันก็จะถูกจับ คนสยามพุ่งฉมวกแม่นยำนัก

ด้ามฉมวกที่มีเชือกเกลียวผูกติดอยู่นั้นลอยน้ำเพื่อใช้เป็นทุ่น คนที่ถือเชือกจึงรู้ได้แน่ว่าจระเข้จะโผล่ขึ้นที่ตรงไหน จึงคอยชี้ที่บอกหมอจระเข้ให้เอาฉมวกแทงซ้ำลงไป ทันทีที่มันปรากฏตัวขึ้นอีกครั้ง เมื่อมันถูกฉมวกหลายเล่มแล้ว เขาก็ฉุดลากมันขึ้นมาบนบก และสับเป็นชิ้น ๆ การจับจระเข้ด้วยวิธีหลังนี้สนุกมากกว่าวิธีแรก

เนื้อจระเข้นั้นสีขาวคล้ายกับเนื้อปลากระเบน ข้าพเจ้าได้ลองแล้ว รสไม่สู้เลวนัก จระเข้เป็นสัตว์หน้าตาอัปลักษณ์ ลำตัวยาวตั้งแต่ ๑๒ ปิเยด์จนถึง ๒๐ ปิเยด์[๑] อาศัยอยู่ในแม่น้ำ ขากรรไกรของมันแบนมาก มีเขี้ยวใหญ่ข้างละ ๒ เขี้ยว ที่ขากรรไกรบนคู่ ๑ และที่ขากรรไกรล่างอีกคู่ ๑ มันยื่นออกมานอกปากคล้ายเขี้ยวหมูป่า เพราะฉะนั้นเมื่อมันงับสิ่งหนึ่งสิ่งใด เราจะดึงสิ่งนั้นให้หลุดจากปากมันไม่ได้

วันหนึ่ง ข้าพเจ้าไปล่าจระเข้แล้วกลับมาถึงบ้าน พอย่างเข้าประตูก็ได้เห็นหน้าบาทหลวงเยซูอิต ๔ รูป ที่ได้แวะเยี่ยมข้าพเจ้าก่อนเดินทางไปเมืองจีน โดยที่ไม่ได้นึกได้ฝันว่าจะได้พบกันอีกเลย บาทหลวงทั้ง ๔ รูปนี้อยู่ในสภาพที่น่าสงสารมาก เรือที่ท่านโดยสารไปนั้น ได้ไปแตกอับปางลงที่ใกล้ฝั่งระหว่างเขมรและสยาม ได้รับทุกขเวทนาเหลือที่จะพรรณนาได้ถูกต้อง เดินบุกเข้าไปในภูมิประเทศที่ยังไม่มีใครได้เคยผ่านไปเลย ข้าพเจ้าต้อนรับท่านด้วยความปีติยินดีเป็นอันมาก และได้พยายามชดเชยให้ท่านลืมความยากลำบากที่ได้ประสบมาแล้วโดยเต็มความสามารถ

โดยเหตุที่ความแค้นเคือง ม. กงสต็องซ์ฝังอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้าเสมอ ข้าพเจ้าจึงควักคำสั่งที่ให้ข้าพเจ้าจับผู้บังคับการเรือสินค้าอังกฤษกับจดหมายของ ม. กงสต็องซ์ ตอบรายงานของข้าพเจ้าหลังการจับกุมผู้บังคับการเรือสินค้าอังกฤษให้ท่านบาทหลวงอ่านโดยตลอด ถึงแม้ว่าท่านเป็นผู้ที่ระมัดระวังถ้อยคำมากเพียงไร ท่านก็อดกลั้นไว้ไม่ได้ ท่านพูดอย่างเปิดเผยกว่าครั้งแรก ท่านแนะนำโดยไม่อ้อมค้อมว่า ข้าพเจ้าต้องไปให้พ้นจากเมืองนี้โดยเร็วที่สุด

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สองวาถึงสามวาหนึ่งศอก

ท่านพูดว่า ม. กงสต็องซ์ ผู้ซึ่งได้ประโยชน์จากความชอบของข้าพเจ้า แต่ไม่มีความปรารถนาอื่นใดยิ่งกว่าการกำจัดข้าพเจ้า ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้าอยู่เป็นเนืองนิตย์ คำสั่งสุดท้ายนี้เขานึกว่าถ้าทำตามแล้ว ข้าพเจ้าคงจะรอดชีวิตไปไม่ได้ แต่พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในสกลโลกยังทรงคุ้มครองข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าจึงยังมีชีวิตอยู่ได้ ท่านแนะนำข้าพเจ้าไม่ให้ฝืนพระเมตตากรุณาธิคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ แต่ตรงกันข้ามควรยอมจำนน โดยรีบไปเสียจากสยาม ที่ซึ่งชีวิตของข้าพเจ้าอยู่ในอันตรายมิเว้นวัน ท่านบาทหลวงทั้ง ๔ รูปนี้ได้ปลอบใจข้าพเจ้าเป็นอเนกประการ ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะเชิญให้ท่านอยู่กับข้าพเจ้านาน ๆ แต่ล่วงมาได้ ๒ วัน ท่านก็แสดงความประสงค์ว่าจะต้องขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา เพื่อคอยโอกาสที่จะขึ้นเรือโดยสารไปจีนอีกครั้ง

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ไม่มีความต้องการที่จะเลื่อนกำหนดวันออกเดินทางจากดินแดนนี้อีกต่อไป จึงได้ตกลงใจจะโดยสารเรือของบริษัทตะวันออก[๑] ซึ่งมาจอดอยู่ที่สันดอนหลายวันแล้ว เรือลำนี้บรรทุกสินค้าจากเมืองปอนดิเชอรีมาขายที่นี่ และบรรทุกสินค้าจากสยามไปขายในมัธยมประเทศ

[๑] Compagnie d'Orient น่าจะหมายถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส

เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง

ตอนที่ ๓

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้รับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ในสยามมาดังนี้ และพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระเมตตากรุณาข้าพเจ้าเป็นอันมาก ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะไปจากสยามอย่างคนที่หนีทัพ ข้าพเจ้าจึงมีจดหมายไปยัง ม. กงสต็องซ์ ขอให้กราบถวายบังคมลาแทนตัวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอ้างว่าโรคภัยซึ่งเบียดเบียนข้าพเจ้า ทำให้กำลังกายอ่อนเพลียลงทุกวัน ไม่สามารถที่จะอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ต่อไปได้อีก ข้าพเจ้าจะเข้าไปในพระราชสำนักเพื่อกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ด้วยตัวเอง ถ้า ม. กงสต็องซ์เห็นว่าจะจัดให้ข้าพเจ้าได้เฝ้าตามคำขอร้องของข้าพเจ้า เขาหาเห็นชอบด้วยไม่และโดยเหตุที่เขาไม่กลัวว่าข้าพเจ้าจะกลับไปพูดในฝรั่งเศสให้มีความเสียหายแก่ตัวเขาแล้ว เขาจึงมีจดหมายตอบมาว่า พระเจ้ากรุงสยามไม่มีพระราชประสงค์ที่จะบังคับ ข้าพเจ้ามีเสรีภาพที่จะออกจากสยามไปในที่ที่ข้าพเจ้าปรารถนา

ก่อนออกจากเมืองบางกอก ข้าพเจ้าได้มีจดหมายถึงขุนนางหนุ่มน้อยผู้หนึ่งชื่อพระปีย์[๑] ซึ่งเป็นมิตรกัน เขารักข้าพเจ้ามาก เป็นคนมีความกตัญญูกตเวที เพราะว่าข้าพเจ้าได้ช่วยให้พ้นจากการลงพระราชอาญาเฆี่ยน ถึงแม้ว่าขุนนางผู้นี้เป็นคนโปรดปรานของพระเจ้ากรุงสยาม ได้ทรงพระกรุณามากกว่าเด็กหนุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชสำนัก ก็รอดพระราชอาญาไปไม่ได้ ถ้าข้าพเจ้าไม่ยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้าเขียนจดหมายฉบับนั้นไปลาพระปีย์กลับไปฝรั่งเศส ขออย่าให้เขาลืมมิตรไมตรีของข้าพเจ้า และขอให้รักชนชาวฝรั่งเศสผู้สั่งสอนศาสนาและบาทหลวงเยซูอิต ขอให้เขาคุ้มครองคนเหล่านี้ดังที่เคยคุ้มครองมาแต่ก่อนนี้

พระปีย์มีความเสียใจเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าจะไปจากสยาม จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เขามีจดหมายเล่ามาว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงประหลาดพระราชหฤทัยที่ไม่ทรงทราบว่าข้าพเจ้าจะไปจากสยามมาก่อนเลย จึงรับสั่งถาม ม. กงสต็องซ์ว่า เหตุไรข้าพเจ้าจึงกราบถวายบังคมลาออกจากสยาม โปรดเกล้าฯ ให้ตามตัวข้าพเจ้าให้เข้าไปและเฝ้ากราบทูลชี้แจงว่า ข้าพเจ้ามีความโทมนัสน้อยใจด้วยเรื่องอะไร เมื่อ ม. กงสต็องซ์ได้สดับพระราชกระแสดังที่เขียนมาข้างบนนี้แล้ว เขารู้สึกลำบากใจมาก เขาไม่ต้องการให้ข้าพเจ้าเข้าไปในพระราชสำนักเลย แต่พระราชกระแสนั้นมีความชัดเจนว่าให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า ม. กงสต็องซ์ได้ใช้เล่ห์เหลี่ยมโดยสั่งให้นายทหารชาติโปรตุเกสผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนซื่อสัตย์ต่อ ม. กงสต็องซ์มาก ให้มาหาข้าพเจ้าบนเรือสินค้าฝรั่งเศส และให้บอกข้าพเจ้าว่าโปรดเกล้าฯ ให้เขามาพาตัวข้าพเจ้าไปในพระราชสำนัก

---

[๑] Prepi พระปีย์ บุตรของขุนไกรสิทธิศักดิ์ ชาวบ้านแก่ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงชุบเลี้ยงในพระราชวังแต่ยังเล็ก เป็นคนรูปร่างเตี้ย ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ เรียกว่า “อ้ายเตี้ย” มีความสนิทสนมกับเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง เป็นอย่างดี เนื่องจากฟอร์แบ็งเคยทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ พระปีย์ถูกสำเร็จโทษเมื่อคราวที่ออกพระเพทราชากับออกหลวงสรศักดิ์ยึดอำนาจใน พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ. ๑๖๘๘)

หลุมพรางที่ ม. กงสต็องซ์ขุดไว้ด้วยความมุ่งหมายจะให้ข้าพเจ้าตกนั้น บังปากหลุมไว้ไม่สนิทนัก ข้าพเจ้าทราบดีอยู่แล้วว่า พระเจ้ากรุงสยามไม่เคยทรงใช้ผู้หนึ่งผู้ใดให้เป็นผู้เชิญพระราชกระแสเลยนอกจากทหารรักษาพระองค์ ทั้งท่านสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิส ท่านมานูเอล และผู้แทนบริษัทฝรั่งเศส ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้น เวลานายทหารโปรตุเกสพูดอยู่กับข้าพเจ้า ไม่ยับยั้งที่จะเตือนข้าพเจ้าว่าอย่าไว้ใจคนคนนี้เลย

ท่านสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิสถึงกับจูงมือข้าพเจ้าห่างออกไป แล้วบอกว่า "*ให้ท่านระวังตัวให้มาก ๆ อย่ายอมไปอยู่ในเงื้อมมือของชาวโปรตุเกสพวกนี้ ข้าพเจ้ารู้จัก ม. กงสต็องซ์ดี ไม่ต้องสงสัยเลยพวกทหารโปรตุเกสเหล่านี้ได้รับคำสั่งให้ฆ่าท่าน เมื่อพวกเขาฆ่าท่านตายแล้ว ม. กงสต็องซ์ก็สั่งให้นำทหารโปรตุเกสเหล่านั้นไปแขวนคอเสีย เพื่อทหารเหล่านั้นไม่สามารถที่จะชัดทอด ม. กงสต็องซ์ได้ เสร็จแล้วเขาก็นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงสยามว่าได้สั่งให้ฆ่าทหารโปรตุเกส เพราะต้องการแก้แค้นให้กับการตายของเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง พระเจ้ากรุงสยามทรงเคยเชื่อถ้อยคำ ม. กงสต็องซ์เสมอ ก็มีพระราชดำริเห็นชอบด้วย ขอให้เชื่อข้าพเจ้าเถิด อย่าไปอยู่ในเงื้อมมือศัตรูที่เฉลียวฉลาดและโหดร้ายเช่นนี้ ในเมื่อท่านโชคดีที่มีทางให้รอดพ้นจากเงื้อมมือ ม. กงสต็องซ์แล้ว*"

ข้าพเจ้าขอบพระคุณท่านสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิสที่ได้มีความกรุณาเตือนสติข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงบอกนายทหารโปรตุเกสว่า ข้าพเจ้าไม่เชื่อพระราชกระแสที่เชิญมา พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานพระราชานุญาตให้ข้าพเจ้ากราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่แล้ว ไม่เคยปรากฏเลยว่า พระองค์จะเปลี่ยนพระราชหฤทัยหรือมีพระราชประสงค์ให้ข้าพเจ้ารับราชการต่อไป แม้ข้าพเจ้าจะได้กราบบังคมทูลสาเหตุของการกราบบังคมทูลลาไปแล้ว ขอให้นายทหารโปรตุเกสกลับไปเถิด และเรียน ม. กงสต็องซ์ได้ทราบคำตอบของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าพูดเสียงดังเช่นนี้ ก็เพราะว่าข้าพเจ้าจะไม่ต้องอยู่ในสยามอีกนานวัน จึงไม่ต้องกลัวว่า ม. กงสต็องซ์จะเกลียดชังข้าพเจ้าอีกเท่าไร วันรุ่งขึ้นเรือก็ชักใบออกไปจากสยาม ข้าพเจ้าดีใจเป็นอันมากที่ได้ออกจากแผ่นดินที่ปราศจากความรื่นรมย์ และลืมความลำบากที่ได้ประสบมา เมื่อเรือผ่านช่องแคบมะละกามีลมพัดหวนมา เราจึงต้องทอดสมอลงขึ้นไปบนบกและรับประทานหอยนางรม อร่อยมาก เราต้องกะเทาะมันออกจากหินและกินมันที่ริมฝั่งนั้นเอง เพราะว่ามันเกาะติดอยู่กับหินแน่นมาก จะแกะออกมาหาได้ไม่

ในเวลาที่เรือทอดสมออยู่ริมฝั่งนี้ ข้าพเจ้าได้เดินเข้าไปในป่าพบร่องรอยสัตว์ป่า ข้าพเจ้าเดินเข้าไปอีกสองสามก้าวเพื่อดูช่องทางที่จะวางกับดักหมูป่า ในขณะที่เดินไปเหลียวซ้ายและขวา ข้าพเจ้าได้เห็นลิงขนาดใหญ่ตัว ๑ ตาวาว เดินตรงมายังข้าพเจ้าด้วยอาการกิริยาองอาจ ถ้าข้าพเจ้าไม่มีปืนอยู่ที่มือแล้ว ก็คงกลัวมันมาก เมื่อข้าพเจ้าเดินเข้าไปใกล้มันประมาณ ๑๐ ปิเยด[๑] ข้าพเจ้าก็ยกปืนขึ้นยิงมันล้มลงตายคาที่

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า ประมาณสี่วา

สัตว์นี้อัปลักษณ์มาก หางยาวเท่ากับหางสิงโต สูงกว่า ๒ ปิเยด์ครึ่ง[๑] จากปลายหางถึงหัวยาว ๘ ปิเยด์ ที่หน้าของมันทั้งยาวและกว้าง หน้าเหมือนคนขี้เมา คนพื้นเมืองบอกข้าพเจ้าว่าเคราะห์ดีมากที่ยิงมันตายได้ สัตว์ชนิดนี้มีแรงมาก มันคงหักคอข้าพเจ้าถ้าข้าพเจ้ายิงพลาด ข้าพเจ้าได้ไปตามพวกกะลาสีมาหามันไป คนเหล่านั้นพูดว่าตั้งแต่อยู่มาในมัธยมประเทศยังไม่เคยเห็นลิงใหญ่โตเท่าตัวนี้เลย

จากช่องแคบมะละกา เราผ่านไปทางหมู่เกาะนิโคบาร์[๒] ซึ่งมีคนป่าอาศัยอยู่ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายไม่สวมเสื้อผ้า จับปลาและเก็บผลไม้ในป่ามาเป็นอาหารเท่านั้น เกาะเหล่านี้ไม่มีข้าวและผักสด ธัญพืชใด ๆ ที่ใช้เป็นอาหารหามีไม่ หมู่เกาะอันดามันอยู่ห่างจากหมู่เกาะนี้ประมาณ ๓๐ ลิเยอ[๓] เราแลเห็นได้แต่ไกล ๆ ผู้ที่อาศัยอยู่บนเกาะเหล่านั้นเป็นคนกินเนื้อคน และเป็นคนที่ดุร้ายที่สุดในแถบทวีปนี้

ในที่สุด เราได้มาถึงเมืองปอนดิเชอรี อันเป็นที่ตั้งคลังสินค้าที่ลือนามที่สุดแห่งหนึ่งของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส มีผู้อำนวยการคนหนึ่ง และเสมียนพนักงานหลายคน คลังสินค้านี้เป็นที่ส่งออกผ้าที่ทอด้วยฝ้าย ผ้ามัสลิน และผ้าทุกชนิดที่ผลิตขึ้นในมัธยมประเทศ มีอยู่ที่คลังสินค้าเป็นอันมาก เรือของบริษัทมาจากฝรั่งเศสทุกปี เพื่อซื้อและบรรทุกผ้าเหล่านี้ไปเมืองปอร์ตหลุยส์[๔]

ม. มาร์ตัง[๕] ซึ่งเป็นผู้อำนวยการของคลังสินค้านี้ได้ต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัชฌาสัยไมตรีดีอย่างยิ่งตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะกลับไปฝรั่งเศสเร็วตามความประสงค์ของข้าพเจ้าได้ เพราะว่าต้องรอเรือที่จะมาจากยุโรป ปีนี้มาถึงช้ากว่ากำหนดมาก ปกติเวลาพักอาศัยอยู่ที่นี่ ข้าพเจ้าได้เที่ยวล่าสัตว์ มีสุนัขจิ้งจอกชนิด ๑ เรียกว่า สุนัขสีลูกเกาลัด ข้าพเจ้าจับมันได้เกือบทุกวัน โดยใช้สุนัขสำหรับจับกระต่ายป่าที่ข้าพเจ้าหัดไว้ดีแล้ว การล่าสุนัขป่านี้ทำให้ข้าพเจ้าเพลิดเพลินใจเป็นอันมาก

การล่าสุนัขจิ้งจอกนั้น ข้าพเจ้าเกือบเสียชีวิตไปครั้ง ๑ เสมียนทำการในเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ซึ่งเพิ่งมาถึงที่นี่ได้มาขอให้ข้าพเจ้านำเขาไปล่าสัตว์ด้วย เมื่อได้ตามสุนัขจิ้งจอกมาได้สองสามชั่วโมงแล้ว สุนัขที่ข้าพเจ้าได้หัดไว้แล้วนั้นเกือบจับสุนัขจิ้งจอกได้ตัว ๑ ถ้ามันไม่ทันหนีลงโพรงไปได้ เพื่อไล่ให้มันออกมาจากโพรงต้องเอาควันมารม ข้าพเจ้าจึงเอาฟางข้าวยัดลงไปในโพรงและเอาไฟจุดฟางนั้น ในขณะที่ข้าพเจ้าก้มลงเป่าไฟ สัตว์ชนิด ๑ กระโจนออกมาจากโพรงด้วยแรงชน ข้าพเจ้าล้มลงกลิ้งอยู่ในกองฟาง กองไฟ และควัน สัตว์ตัวนั้นกระโจนเฉียดหน้าข้าพเจ้า แล้วกระโจนลงไปในแม่น้ำ ซึ่งอยู่ห่างเพียง ๒ ปาส์แล้วดำลงไป ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเร็วกว่าข้าพเจ้าลุกขึ้นยืนได้เสียอีก เสมียนผู้นั้นบอกข้าพเจ้าว่า สัตว์ที่

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สองศอกครึ่ง

[๒] Nicobar เป็นหมู่เกาะที่อยู่ในทะเลอันดามัน ปัจจุบันอยู่ในประเทศอินเดีย

[๓] ผู้แปล แปลว่า สามพันเส้น

[๔] Port Louis

[๕] Martin

กระโจนลงไปในแม่น้ำนั้นคงเป็นจระเข้หรือตะโขง อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้ามีความตกใจมาก เคราะห์ดีเหลือเกินที่รอดชีวิตมาได้

ชาวเมืองปอนดิเชอรีนั้นมีผิวเนื้อดำมาก แต่ไม่ดำเท่าพวกแขก "คัฟฟร์"(๑) ในทวีปแอฟริกา ใบหน้าของเขาดูดี สายตาอ่อนโยน นัยน์ตาคมเข้มเป็นประกายสวยงามมาก ไว้ผมยาวถึงบั้นเอว ชนชาตินี้แบ่งกันเป็นวรรณะ พราหมณ์ซึ่งเป็นนักบวชนั้นเป็นผู้ที่คนนับถือมากกว่าผู้อื่น ต่อจากนี้ก็มีพวกคนเลี้ยงแกะ ชนชาตินี้แต่งงานกันแต่ในชนชั้นของตน เพราะเหตุฉะนั้น คนเลี้ยงแกะไม่มีหวังที่จะแต่งงานกับพราหมณ์ได้ ถ้าผู้ชายชั้นสกุลสูงไปแต่งงานกับผู้หญิงชั้นหรือสกุลต่ำกว่า ผู้ชายคนนั้นก็ต้องละสกุลของตนมาเป็นสกุลของผู้หญิง ส่วนผู้หญิงนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าไปแต่งงานกับผู้ชายต่างสกุลกัน ฐานะของตนหาเสื่อมสูญไม่ ในบรรดาวรรณะต่าง ๆ นี้ พวกที่ถูกเหยียดหยันที่สุด คือ พวกช่างเย็บรองเท้า ยิ่งจำพวก "ปารายัน" ที่ใคร ๆ เห็นก็สะอิดสะเอียน เพราะว่าเขากินเนื้อสัตว์ทุกชนิดเป็นอาหาร(๒)

ชนชาตินี้เป็นคนนับถือเทวรูป มีเทวสถานที่ลือนามอยู่แห่ง ๑ ห่างจากเมืองปอนดิเชอรีราวหนึ่งลิเยอ[๓] เขาพากันไปนมัสการเทวรูปนั้นทุกปีในวันสำคัญที่กำหนด เพื่อจัดงานเฉลิมฉลองบูชาเทพเจ้าองค์สำคัญ ๆ ของพวกเขา คนที่อยู่ใกล้เคียงก็พากันไปเหมือนกัน ข้าพเจ้าเป็นคนที่อยากรู้อยากเห็นได้ไปกับเขาด้วย เพราะข้าพเจ้าไม่สามารถเข้าไปในเทวสถานเหล่านั้นได้ จึงมีคนมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เมื่อทำพิธีรีตองต่าง ๆ ในเทวสถานนั้นแล้ว เขาเชิญเทวรูปออกมาข้างนอก ประดิษฐานเทวรูปอันใหญ่โตหรูหราและปิดทองงามมากไว้บนรถ ๔ ล้อ และประดิษฐานให้เทวรูปหันหน้าเข้าหากัน แต่เทวรูปสตรีที่ประดิษฐานอยู่หน้ารถท่าทางเต็มไปด้วยราคะ เทวรูปบุรุษก็มีลักษณะท่าทางไม่แตกต่างกัน

คนราวสองสามร้อยคนฉุดลากเชือกที่ผูกรถนั้น คนอื่น ๆ ที่มีมากจนนับไม่ถ้วนได้วิ่งเข้าไปนอนพังพาบกลิ้งเกลือกอยู่ใกล้ ๆ รถด้วยความศรัทธาแก่กล้า ร้องเกรียวกราวด้วยความสุขอึงคะนึงไปทั่วทั้งบริเวณ บางคนที่งมงายมากได้เหวี่ยงตัวลงไปใต้ล้อรถ เชื่อมั่นว่าคงจะถึงซึ่งสันติสุข เมื่อถูกรถที่เชิญเทวรูปทับเป็นเครื่องแสดงความศรัทธาที่มีต่อเทพเจ้าของพวกเขา

---

(๑) Cafres เป็นชนเผ่าที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของแอฟริกา เป็นตระกูลเดียวกับเชื้อสายบันตู

(๒) คนในชมพูทวีป (คือ อินเดีย และเรียกต่อมาว่ามัธยมประเทศ) นั้น แบ่งออกเป็น ๔ จำพวก หรือวรรณะ คือ ๑. กสัตร มีธุระทางรักษาบ้านเมือง ๒. พราหมณ์ จำพวกเล่าเรียนมีธุระทางสั่งฝึกสอนและทำพิธี ๓. แพศย์ จำพวกพลเรือนมีธุระทางทำนาค้าขาย และ ๔. ศูทร จำพวกคนงานมีธุระทางรับจ้างทำการทำของ นอกจากนี้ยังมีอีกหลายจำพวก แต่เป็นจำพวกที่เลวกว่า ๔ จำพวกนี้ เช่น พราหมณีสมสู่กับศูทรมีบุตรออกมา เรียกว่า จัณฑาล คนเลี้ยงแกะในที่นี้คงนับเข้าจำพวกแพศย์ และคนทำเกือกก็อยู่ในจำพวกศูทร ปารายันนั้น เป็นภาษาทมิฬฝรั่งใช้คำว่า Paria

[๓] ผู้แปล แปลว่า ราวร้อยเส้น

เสร็จพิธีแล้ว ข้าพเจ้าได้เห็นผู้ชายและผู้หญิงซึ่งกลิ้งเกลือกไปตามพื้นดิน ได้พากันไปกลิ้งตัวรอบเทวสถานอีก ข้าพเจ้าจึงถามว่าเหตุไรคนเหล่านั้นจึงทรมานตัวให้ร่างกายบอบช้ำเช่นนี้ คนเหล่านี้เกือบเปลือยกาย มีแต่ผ้าผืนหนึ่งพันตัวตั้งแต่เอวลงไปถึงครึ่งขาเท่านั้น เขาตอบข้าพเจ้าว่าเขาไม่มีลูก จึงเชื่อว่าการทรมานตัวเช่นนั้น จะทำให้เทพเจ้าประสาทพรให้มีลูกได้ ข้าพเจ้าทราบเพียงนี้เท่านั้น เพราะว่าตามที่เล่ามาข้างบนนี้แล้ว นอกจากคนที่นับถือเทวรูปเท่านั้นที่สามารถเข้าไปในเทวสถานได้

ล่วงมาอีก ๒ วัน ข้าพเจ้าไปที่เทวสถานอีก เพราะอยากรู้อยากเห็นจริง ๆ ว่าจะมีอะไรอยู่ข้างในนั้น ข้าพเจ้าไปที่หน้าประตูเทวสถานกับชาวฝรั่งเศสอีก ๗ คน ซึ่งมีความประสงค์จะเข้าไปดูเหมือนกัน หัวหน้าพราหมณ์ไม่ยอมให้เราเข้าไป อ้างว่าถ้าอนุญาตให้คริสต์ศาสนิกชนเข้าไปแล้วจะทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของเทวสถานลดลง เมื่อเขายกสาเหตุนั้นมาห้ามแล้ว ข้าพเจ้าไม่ได้พูดตอบอย่างไร เดินเข้าไปใกล้ตัวพราหมณ์ผู้นั้น แล้วกระชากมีดที่เหน็บอยู่ที่สายรัดเอวของเขา หันปลายมีดไปทางเขาแล้วขู่ว่าจะฆ่าเสีย ไม่ทันต้องบอกให้หนีเอาตัวรอด เขาก็วิ่งไปเสียแล้ว เราจึงพากันเข้าไปในเทวสถาน ซึ่งกว้างขวางใหญ่โตมาก ได้เห็นแต่เทวรูปขนาดต่าง ๆ อยู่ในท่าทางเต็มไปด้วยราคะทั้งนั้น

ในขณะที่เราเที่ยวดูเทวรูปเหล่านั้นด้วยความเพลิดเพลินใจ พราหมณ์ที่ถูกดูหมิ่นได้ร้องเรียกคนที่อยู่ใกล้เคียงเทวสถานนั้นแล้วเดินตรงมายังเรา มีคนตามมาด้วยมากกว่า ๓๐๐ คน แต่ชนชาตินี้ซึ่งไม่มีความกล้าหาญเลย มีความสะทกสะท้านมาก เมื่อแลเห็นเรามีอาวุธปืนอยู่ทุกคน ไม่มีคนหนึ่งคนใดกล้าเข้ามาใกล้เราเลย

ในเวลาที่ใกล้ ๆ กันนี้ เรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสในมัธยมประเทศลำ ๑ จะชักใบไปเมืองมัสสุลีปาตัน[๑] ซึ่งเป็นเมืองลือนามว่าสมบูรณ์ด้วยสินค้านานัปการ โดยเหตุที่เรือที่จะมาจากฝรั่งเศสยังไม่มาถึง ข้าพเจ้าจึงตกลงใจที่จะโดยสารเรือลำนี้ผ่านทางเมืองมัสสุลีปาตันไปจนถึงเมืองกุลกอนดา[๒] ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ราว ๓๐ ลิเยอ ในขณะนั้นจักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมกุล[๓] ยกทัพมาล้อมเมืองนี้ไว้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะดูยุทธวิธีของชนชาติเหล่านี้ว่า เขาล้อมและยกเข้าตีเมืองอย่างไร แต่ข้าพเจ้าไปไม่ถึงเมืองกุลกอนดา ตามที่ได้ตั้งใจไว้ดังจะเล่าต่อไปข้างล่างนี้

เมื่อเราออกจากเมืองปอนดิเชอรีนั้น เป็นฤดูลมตะวันตก ซึ่งเหมาะกับการเดินเรือที่สุดในรอบปี การเดินทางสะดวกเรียบร้อยทุกประการ เราจึงไปถึงเมืองมัสสุลีปาตันได้เร็ว เมื่อเรืออยู่ห่างจากเมืองราว

---

[๑] Massulipatan หรือมัสสุลีปัตนัม ปัจจุบันคือ Machilipatam (มะจิลีปัตนัม) เป็นเมืองท่าที่อ่าวเบงกอล ประเทศอินเดีย ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐอานธรประเทศ บนฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นปากน้ำสายหนึ่งของแม่น้ำกฤษณา อังกฤษเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บันดาร์ (Bandar)

[๒] Goulgonda เป็นเมืองท่าอยู่เหนือเมืองมัทราส และเป็นเมืองซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทำการค้าด้วย

[๓] ในขณะนั้น คือ พระเจ้าออรังเซป (Aurangzeb) ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๕๘ - ๑๗๐๗ (พ.ศ. ๒๒๐๑ - ๒๒๕๐)

๘ ลิเยอ[๑] เราได้เห็นเมฆดำและหนามากลอยมาจากฝั่ง จึงนึกว่าจะมีพายุใหญ่ เราจึงม้วนมัดใบเรือไว้ให้แน่น เพราะเกรงว่าเรือจะถูกพายุล่มจมลง ท้ายสุดเมฆมาถึงเรือของเราพร้อมกับลมเพียงเล็กน้อย แต่ติดตามมาด้วยแมลงวันจำนวนมหาศาล ซึ่งคล้ายกับที่พบในฝรั่งเศสที่วางไข่ไว้ในเนื้อสัตว์ ทำให้มีหนอนขึ้น แมลงวันเหล่านี้มีก้นสีม่วง พวกกะลาสีได้รับความรำคาญมาก ไม่มีใครเลยที่ไม่หนีไปซ่อนตัวในช่วงเวลาดังกล่าว ทะเลนั้นเต็มไปด้วยแมลงวันชนิดนี้ บนเรือก็มีมาก ต้องตักน้ำมากกว่าห้าร้อยถัง[๒] มาล้างเรือของเรา

ประมาณสัก ๔ ลิเยอ[๓] จากเมืองมัสสุลีปาตัน เราแลเห็นคล้ายหมอกปกคลุมอยู่ทั่วทั้งเมือง เมื่อเรือเข้ามาใกล้หมอกนั้น ก็แผ่กว้างออกไปจนไม่แลเห็นอะไรเลย จะเห็นก็เพียงยอดภูเขาซึ่งใช้ในการนำเรือให้นายเรือ เมื่อเรือเข้าไปใกล้ฝั่ง หมอกที่เราเห็นนั้นไม่ใช่อื่นไกล คือ ฝูงแมลงนั้นเอง แต่ไม่ใช่ชนิดเดียวกันกับที่เราเห็นครั้งแรก แมลงชนิดนี้มี ๔ ปีก และรูปร่างคล้ายกันกับที่ลอยอยู่บนน้ำ หางของมันมีลายสีเหลืองและดำสลับกัน

ยิ่งเข้าไปใกล้ฝั่งก็ยิ่งมีแมลงมากขึ้น มากจนแลไม่เห็นฝั่ง เราต้องเอาลูกดิ่งหยั่งน้ำเรื่อยไป เมื่อถึงน่านน้ำตื้นพอที่เรือจะทอดสมอลงได้ เราก็จอดเรืออยู่ที่ตรงนั้น เสมียนบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสชื่อ เดอล็องด์[๔] ซึ่งได้รับคำสั่งให้ไปตรวจคลังสินค้า ได้ไปในเรือกรรเชียง ต้นหนและข้าพเจ้าก็ตามเขาไปด้วย แมลงเหล่านี้มีมากเหลือเกิน เราต้องนำเข็มทิศลงไปในเรือด้วยเพื่อไม่ให้หลงทาง เพราะว่าแมลงเหล่านั้นกลบพื้นดินด้วย ในที่สุดเราขึ้นไปบนฝั่งได้

ที่ท่าเรือไม่มีใครเลย คนจากเรือของเราที่เคยรู้จักเมืองมัสสุลีปาตัน เป็นมัคคุเทศก์นำทางเราไปที่ศุลกสถาน ถึงแม้ว่าที่ทำการจะเปิดโล่งอยู่ เราก็ไม่แลเห็นคนสักคนเดียว เราเดินเข้าไปตรวจดูทุกห้องก็ไม่พบใครเลย ประหลาดใจที่ไม่พบผู้หนึ่งผู้ใดเลย เราจึงพากันไปที่คลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออก เดินไปหลายถนนก็ไม่พบคนสักคนเดียว เงียบสงัดทั้งเมือง ทั้งได้กลิ่นเน่าด้วย ในไม่ช้าเราก็เข้าใจได้ว่ามีโรคร้ายเกิดขึ้น

เดินเท้าไปนานนักหนาแล้ว ก็มาถึงที่ทำการของบริษัทอินเดียตะวันออก เราเห็นประตูเปิดอยู่ ก็เดินเข้าไปพบผู้อำนวยการนอนตายอยู่ เห็นจะพึ่งหมดลมหายใจ เพราะว่าศพยังไม่ขึ้น คลังสินค้าถูกปล้นและมีสิ่งของกระจัดกระจายไร้ระเบียบ เมื่อเห็นภาพที่น่ากลัวดังนี้ ข้าพเจ้าเดินออกไปที่ถนนบอก เดอล็องด์ว่า “*เรากลับไปเรือกันเถิด ไม่เห็นว่าจะมีสาระประโยชน์อะไรที่จะมาอยู่ที่นี่*” เขาตอบข้าพเจ้าว่า เขาได้รับคำสั่งให้มาตรวจการแล้วทำรายงานไปให้บริษัท ไม่ยอมกลับไปลงเรือก่อนสืบถามผู้หนึ่งผู้ใดให้รู้แน่ว่าเกิดเหตุอะไรกันขึ้น

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า ราวแปดร้อยเส้น

[๒] boyaux d’eau

[๓] ผู้แปล แปลว่า สี่ร้อยเส้น

[๔] Delande

เราจึงเดินต่อไปและได้มาถึงคลังสินค้าของบริษัทค้าขายอังกฤษ[๑] เราเห็นหน้าต่างประตูปิดอยู่ จึงเคาะประตูอยู่นาน ก็ไม่มีใครมาเปิดให้ ออกจากที่นี้เราไปที่คลังสินค้าของบริษัทค้าขายวิลันดา[๒] บริษัทนี้มีคนงาน ๘๐ คน ที่เหลือมีชีวิตอยู่เพียง ๑๔ คนเท่านั้น รูปร่างคล้ายผีมากกว่าคน พวกเขาบอกเราว่ากาฬโรคได้ระบาดไปในเมืองนี้ ชาวเมืองส่วนใหญ่เสียชีวิต นอกนั้นหนีออกไปนอกเมือง เขาบอกเราไม่ได้ว่าคนงานที่คลังสินค้าฝรั่งเศสนั้นไปอยู่ไหน เพราะว่าไม่ได้รับข่าวคราวเลย คนอังกฤษได้ละทิ้งคลังสินค้าของเขาเมื่อเห็นคนงานที่มีผีมือตายลง ส่วนชาววิลันดานั้น เขามีทรัพย์สินที่คลังสินค้านี้มหาศาล ถ้าทิ้งไปก็มีโทษถึงประหารชีวิต ถ้าไม่มีข้อห้ามนั้นแล้ว ก็คงไม่ยอมอยู่ที่นี่

โดยเหตุที่เมืองเคราะห์ร้ายนี้อยู่ในภาวะเช่นนี้ ก็ไม่มีเรือที่ข้าพเจ้าจะโดยสารไปเมืองกุลกอนดาได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะได้ดูยุทธวิธีการล้อมเมืองนั้น เราต้องกลับไปลงเรือที่มาจากเมืองปอนดิเชอรี แจ้งสิ่งที่เราได้เห็นและข้อความที่สืบมาได้แก่ลูกเรือ ในทันใดนั้น เราชักใบขึ้นไม่ยอมอยู่ในน่านน้ำนี้อีกต่อไป เราเดินเรือไปเมืองมะริด ซึ่งอยู่ในพระราชอำนาจของพระเจ้ากรุงสยาม ข้าพเจ้ารู้สึกคับแค้นใจที่ต้องเดินทางกลับราชอาณาจักรสยาม ที่ซึ่งข้าพเจ้ามีความยากลำบากอย่างมากกว่าจะหลุดพ้นมาได้ แต่โดยเหตุที่เมืองมะริดอยู่ไกลจากพระราชสำนักพระเจ้ากรุงสยามไกลกว่า ๑๐๐ ลิเยอ[๓] และข้าพเจ้าอยู่บนเรือฝรั่งเศส จึงเชื่อว่าจะปลอดภัย ไม่ต้องกลัวความพยาบาทมาดร้ายของ ม. กงสต็องซ์

ออกจากเมืองมัสสุลีปาตันได้ ๓ วัน กะลาสีสองสามคนที่ขึ้นไปบนบกป่วยลง สาเหตุของโรคนั้นชัดเจน แพทย์เห็นว่ามีไข้จึงเจาะเนื้อเอาโลหิตออก วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้ามีไข้ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเอาโลหิตออก พวกกะลาสีทุกคนที่มาในเรือกรรเชียงก็ป่วยมีอาการอย่างเดียวกัน แพทย์ได้เจาะเอาโลหิตออกเช่นเดียวกันกับกะลาสีที่เริ่มป่วยก่อน ล่วงไปไม่กี่วันกะลาสีเหล่านั้นตายตาม ๆ กันไป

ไข้ของข้าพเจ้าก็หนักขึ้น เหงื่อไหลโทรมตัว อาการทรุดลงจนพูดเกือบไม่ได้ ความร้ายแรงของโรคนี้ทำให้ตามัวจนจำสิ่งของไม่ได้ถนัด สิ่งที่ร้ายนั้นเสบียงอาหารเริ่มขาดแคลน จะหาอะไรมาต้มกินก็ไม่ได้ เพราะว่าเมื่อเราออกจากเมืองปอนดิเชอรีนั้น เราบรรทุกเสบียงมาน้อย ในขณะนั้นเมืองนั้นไม่มีเสบียงอาหารพอคนเกือบอดตายกันอยู่แล้ว

---

[๑] หมายถึง บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (English East India Company) ก่อตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำการค้าในภูมิภาคตะวันออก โดยเฉพาะกับจีนและอินเดีย สินค้าส่วนใหญ่ คือ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ของป่า ชา และฝิ่น บริษัทและสถานีการค้าของบริษัทตั้งกระจายอยู่ตามเมืองท่าชายฝั่ง เช่น เมืองมัทราส (Madras) และติดต่อค้าขายกับอาณาจักรทั้งในภาคพื้นทวีปและหมู่เกาะ

[๒] หมายถึง บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา

[๓] ผู้แปล แปลว่า ร้อยโยชน์

ตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้ายังไม่เคยอยู่ในที่อันตรายมากเหมือนครั้งนี้เลย ไม่รู้ว่าจะทำอะไร จึงสั่งทาสชาวสยามร่างเล็กซึ่งไม่ยอมทิ้งข้าพเจ้า ให้ไปรินเหล้าเปอร์เซียที่ข้าพเจ้ามีอยู่มาก มาให้ข้าพเจ้าได้ดื่มเข้าไปครึ่งแก้วแล้วหลับสนิทไป ล่วงมาสองสามชั่วโมง ข้าพเจ้าตื่นขึ้น เหงื่อไหลโทรมตัว ตาสว่างไสวมองเห็นดีขึ้นมาก ข้าพเจ้าจึงดื่มเหล้าเข้าไปเต็มแก้ว หลับไปอีกพักหนึ่ง เมื่อตื่นขึ้นครั้งที่ ๒ เหงื่อไหลโทรมตัวอีก และมีกำลังมากขึ้น เห็นว่าสุรานี้เป็นยาแก้ไข้ได้ดี จึงดื่มเข้าไปอีก และหักชิ้นขนมปังกรอบจุ่มสุรากินเข้าไปด้วย ข้าพเจ้าดื่มสุราเป็นยาแก้พิษไข้ดังนี้เรื่อยมาสองสามวัน อาการไข้ก็ดีขึ้นเป็นลำดับมา

ม. เดอล็องด์ และผู้บังคับการเรือฝรั่งเศส ซึ่งป่วยมีอาการเช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า เอาอย่างข้าพเจ้าไม่ยอมให้หมอเจาะเนื้อเอาโลหิตออก และไม่ยอมกินยาอย่างอื่นนอกจากตำรายาของข้าพเจ้า อาการป่วยก็ทุเลาลงและรอดตายเช่นเดียวกับข้าพเจ้า เมื่อเรามาถึงเมืองมะริด ก็ได้รับเสบียงอาหารเป็นอันมาก จึงไม่ขาดแคลนอีกต่อไป เพียงไม่กี่วันก็หายป่วย ในจำนวนคน ๑๗ คนที่ลงไปในเรือกรรเชียงนั้น ๑๔ คนยอมให้เจาะเนื้อเอาเลือดออก และไม่รอดตายสักคนเดียว เดอล็องด์ ผู้บังคับการเรือ และข้าพเจ้ารอดชีวิตมาได้ ก็เพราะว่าไม่ยอมให้แพทย์เจาะเนื้อเอาเลือดออก เพราะฉะนั้นพิสูจน์ได้แน่ว่า คนที่เป็นกาฬโรคนั้นถ้าแพทย์เจาะเอาโลหิตออกแล้วก็ตายทุกคน

เพียงไม่กี่วันภายหลังที่เรือมาจอดอยู่ที่มะริด ม. เซเบเรต์[๑] กับคณะขุนนางสยามหลายคนก็มาถึง เขามาจากเมืองลพบุรี ฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง ม. ลา ลูแบร์[๒] และตัวเขามาทำหนังสือสัญญาการค้าขายและจัดการเรื่องต่าง ๆ ให้เป็นการเรียบร้อยกับ ม. กงสต็องซ์ เห็นได้ว่า บาทหลวงตาชาร์ดที่ได้รับฉันทะไปเจรจาชักชวนประเทศของเราให้จัดส่งราชทูตมานั้น ทำการสำเร็จตามที่ข้าพเจ้าได้เล่าไว้ข้างบนนี้แล้ว บาทหลวงตาชาร์ดถูก ม. กงสต็องซ์หลอกลวง ท่านบาทหลวงรูปนี้เชื่อมั่นว่าเป็นการทะนุบำรุงศาสนาและอาณาจักรฝรั่งเศส จึงได้ไปรายงานให้ทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระเจ้าอยู่หัวของเราว่า เสนาบดีสยามผู้นี้มีความตั้งใจดีจริง พระเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อถ้อยคำของบาทหลวงเยซูอิตรูปนี้ จึงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วยว่า ควรมีพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ส่งกองทหารฝรั่งเศสออกไปสยาม ให้เชอวาลิเยร์ เดส์ฟาร์จ[๓] เป็นผู้บังคับการ เมื่อเดส์ฟาร์จมาถึงเมืองบางกอกแล้ว ก็ได้ควบคุมป้อมปราการตามความที่ได้สัญญากันไว้

---

[๑] M. Cébéret

[๒] La Loubère

[๓] le chevalier Desfarges น่าจะหมายถึง นายพลเดส์ฟาร์จ เนื่องจากประวัติศาสตร์ไทยช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ระบุชื่อเดส์ฟาร์จไว้ ๒ คน คือ Général Desfarges หรือนายพลเดส์ฟาร์จ ผู้บังคับกองทหารฝรั่งเศสที่เดินทางมาพร้อมกับผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ คือ ลา ลูแบร์ และเซเบเรต์ อีกผู้หนึ่งคือ Chevalier Desfarges ซึ่งเป็นบุตรชายของนายพลเดส์ฟาร์จ Chevalier Desfarges ผู้นี้ เป็นทหารที่ประจำอยู่ที่เมืองลพบุรี ดังนั้นในบันทึกของออกพระศักดิสงครามนี้ จึงควรหมายถึง Général Desfarges มากกว่า เพราะเป็นผู้ควบคุมกองกำลังทหารเดินทางมาจากฝรั่งเศส

ขุนนางสยามที่เป็นราชทูต[๑] ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส อยู่ในจำพวกขุนนางที่มากับ ม. เซเบเรต์ด้วย เมื่อเขาแลเห็นข้าพเจ้า เขาก็วิ่งเข้ามาหา ขุนนางผู้นี้ได้เห็นความวิจิตรงดงามของราชอาณาจักรฝรั่งเศสแล้ว ก็พูดกับข้าพเจ้าว่า ที่ข้าพเจ้าอยากกลับไปฝรั่งเศสนั้นเป็นการคิดถูกแล้ว เขาได้พบครอบครัวของข้าพเจ้าและเพื่อนของข้าพเจ้าอีกหลายคน และได้เล่าข่าวคราวของข้าพเจ้าให้ฟังอยู่เสมอ เขาชมพระราชสำนักของเรา รวมทั้งสิ่งต่าง ๆ ที่ตรึงตาตรึงใจที่สุด แล้วเขาก็กล่าวเป็นภาษาฝรั่งเศสที่ไม่ค่อยดีว่า "*La France grand bon, Siam petit bon*"[๒]

หลังจาก ม. เซเบเรต์ ซึ่งเดินทางมาทางบกจากเมืองลพบุรีถึงเมืองมะริดแล้ว ก็ได้ให้ของขวัญจำนวนมากแก่ขุนนางสยามทุกคน แล้วส่งเขาเหล่านั้นกลับไป ต่อมา ม. เซเบเรต์ก็ลงมาในเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสแล้ว เราก็ออกเดินทางไปเมืองปอนดิเชอรี เมื่อเราได้ถาม ม. เซเบเรต์ว่าการเจรจากับ ม. กงสต็องซ์นั้น สำเร็จลงอย่างไร เขาตอบต่อหน้าทุกคนว่า เขาไม่พอใจเสนาบดีผู้นี้เลย ม. กงสต็องซ์ได้หลอกพระราชสำนักของเรา ให้คำมั่นสัญญาว่าจะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งไม่มีแก่นสารและไม่มีความจริงแม้สักนิดเดียวเลย

ตลอดเวลาเดินทางไปในเรือ ม. เซเบเรต์และข้าพเจ้ารู้จักกันสนิทสนมมากขึ้นทุกที เราสนทนากันถึงเรื่องสยาม อุปนิสัยใจคอและวิถีชีวิตของคนสยาม สิ่งที่ติดตา ม. เซเบเรต์ คือ การได้เห็นคนสยามยากจนอย่างมาก และความแร้นแค้นของราชอาณาจักรสยาม ทำให้เขาไม่เข้าใจว่าความสัมพันธ์อันงดงามกับสยามนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

วันหนึ่ง ข้าพเจ้าพูดกับเขาว่า "*สิ่งที่ท่านได้เห็นนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่เจริญตาที่สุดทั้งนั้น ทั้งราชอาณาจักรซึ่งกว้างใหญ่ที่ปราศจากผู้คน เมื่อเราเดินลึกเข้าไปในผืนดิน เราจะพบเพียงป่าดงและสัตว์ป่า ผู้คนทั้งหมดตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เขาชอบอยู่ตามท้องที่เหล่านี้มากกว่าที่อื่น เพราะว่าพื้นดินซึ่งน้ำท่วมตลอดเวลา ๖ เดือนทุกปี เป็นทำเลเหมาะที่ข้าวงอกงามได้มาก โดยเกือบจะไม่ต้องดูแล ข้าวนั้นเจริญเติบโตและแตกกอได้เฉพาะในน้ำเท่านั้น ข้าวสร้างความมั่งคั่งทุกอย่างให้แก่ราชอาณาจักร ดังนั้น เมื่อเวลาเดินทางจากสันดอนปากน้ำมาเมืองลพบุรี ท่านจะได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ดึงดูดความสนใจในราชอาณาจักรนี้ คือความสัมพันธ์ระหว่างข้าวกับผู้คน เมือง และธัญพืชที่พวกเขาเก็บเกี่ยว*"

อีกครั้งหนึ่ง เวลาเราสนทนากันถึงเรื่องสยามนี้ ม. เซเบเรต์อยากทราบว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงปกครองบ้านเมืองอย่างไร ข้าพเจ้าตอบว่า "*เรื่องการปกครองนี้ไม่เป็นการง่ายนักที่ข้าพเจ้าจะอธิบายให้*

---

[๑] ขุนนางสยามที่ว่าเป็นราชทูตนั้น คือ ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) บุตรเจ้าแม่วัดดุสิต ซึ่งเป็นพระนมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเป็นน้องเจ้าพระยาโกษาฯ (ขุนเหล็ก) ภายหลังได้เป็นที่เจ้าพระยาโกษาเหมือนกัน จึงเรียกราชทูตคนนี้ว่า "โกษาปาน"

[๒] แปลว่า ฝรั่งเศส ใหญ่ ดี สยาม เล็ก ดี

เป็นที่พอใจท่านได้ คนที่อยู่ภายนอกจะเป็นคนใหญ่โตเพียงไร จะเข้าไปในพระที่นั่งอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หาได้ไม่ และคนที่เข้าไปได้ครั้งหนึ่งแล้ว ก็กลับออกมาอีกไม่ได้ ทุกอย่างที่เรารู้คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตพระราชฐานชั้นในถือเป็นความลับสุดยอด คนคนหนึ่งไม่เฉพาะแต่มีตำแหน่งหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ยังถูกจำกัดให้อยู่ในที่ต่างหากกัน และจะออกไปจากที่นั้นหาได้ไม่ ผู้ที่ถวายการรับใช้ตามห้องต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้กับพระทวาร ไม่ทราบและไม่รู้ว่าข้างในพระที่นั่งเป็นอย่างไร จะรู้เพียงแค่เรื่องราวที่เกิดขึ้นเฉพาะที่ตรงนั้น พระที่นั่งที่อยู่ข้างในพระทวารก็มีผู้ถวายการรับใช้ ซึ่งไม่รู้การเป็นไปภายในพระที่นั่งที่อยู่ลึกเข้าไป เช่นเดียวกับผู้ถวายการรับใช้ตามห้องต่าง ๆ และเป็นเช่นนี้ไปเรื่อยจนถึงที่ประทับ พระมหากษัตริย์ประทับอยู่แต่ในพระราชวังเกือบตลอดเวลา เพราะสิ่งนี้เป็นเรื่องหลักประการหนึ่งในการสร้างพระเดชานุภาพด้วยการปรากฏพระองค์น้อยครั้ง เมื่อมีพระราชประสงค์จะทรงปรึกษาเสนาบดี แม้ผู้ที่โปรดปรานมากที่สุดก็เสด็จออกให้เฝ้าที่สีหบัญชร ซึ่งอยู่สูงกว่าพื้นแผ่นดินเกือบต๊วส ๑[๑] ทรงสดับตรับฟังความเห็น และพระราชทานพระราชวินิจฉัยเสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าข้างใน"

ม. เซเบเรต์ได้ถามข้าพเจ้าว่า ม. กงสต็องซ์เป็นคนอย่างไร ข้าพเจ้าได้บอกข้อความที่ข้าพเจ้ารู้อยู่เต็มอกให้เขาทราบทั้งสิ้น และถึงแม้ว่าเขาทราบความเห็นและนโยบายการเมืองของ ม. กงสต็องซ์อยู่ดีแล้วก็จริง ข้าพเจ้ายังเล่าข้อความที่แคล้วคลาดตาเขาได้ทราบความจริงจนหมดความสงสัย จากนั้นเขาจึงสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้เขาทราบกับสิ่งที่เขารับรู้มาได้

มิช้ามินาน เราได้มาถึงเมืองมัทราส[๒] ซึ่งเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงด้านการค้า ไม่มีใครเลยที่มามัธยมประเทศแล้วกลับไปทวีปยุโรปโดยที่ไม่ได้ซื้อผ้าและของหายากอื่น ๆ ติดตัวไปด้วย ข้าพเจ้าตั้งใจไว้ว่าจะต้องควักกระเป๋าเอาเงินซื้อของบ้าง จึงขอให้ต้นหนส่งข้าพเจ้าขึ้นไปบนบก ชาวอังกฤษเป็นใหญ่เป็นโตในเมืองนี้ ผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งเป็นศัตรูกับ ม. กงสต็องซ์ทราบว่า ข้าพเจ้าไปอาศัยอยู่กับนักบวช[๓] ฝรั่งเศส ชักชวนอย่างเต็มกำลังให้ข้าพเจ้าไปอยู่ที่บ้านของเขา เขาได้เชิญหัวหน้านักบวชไปด้วยเพื่อเป็นเกียรติยศในการต้อนรับข้าพเจ้า นักบวชเหล่านี้อยู่นอกเมือง เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา[๔] แก่ชาวโปรตุเกสและลูกครึ่งซึ่งเป็นโรมันคาทอลิก

ผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เลี้ยงอาหารเย็นอย่างยิ่งใหญ่ ตลอดเวลารับประทานอาหารมีการยิงปืนใหญ่หลายนัด เราได้ดื่มถวายพระพรชัยพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้ง ๒ ประเทศ ปืนนั้นบรรจุลูกกระสุนจริง ๆ ด้วย เวลารับประทานอาหารนั้น

---

(๑) ต้นฉบับว่าหนึ่ง toise ๑ ต๊วส เท่ากับ ๑.๙๔๙ มิลลิเมตร จึงประมาณว่าเกือบ ๔ ศอก

๒ Madras เป็นเมืองท่าทางฝั่งตะวันออกของอินเดีย ปัจจุบันคือเมืองเชนไน (Chennai)

๓ Capucins หมายถึง นักบวชนิกายแซงต์ ฟร็องซัวส์

๔ sacrements

เราเว้นเสียมิได้ที่จะพูดถึง ม. กงสต็องซ์ ผู้อำนวยการพูดดัง ๆ ว่าถ้าจับตัวคนคนนี้ได้จะแขวนคอมัน เราดื่มเหล้าเรื่อย ๆ ไปจนเมากันทุกคน แม้หัวหน้านักบวชก็มึนเมาเช่นเดียวกันกับคนอื่น ๆ ที่จริงท่านไม่มีความผิด พวกเราคะยั้นคะยอให้ท่านดื่มทั้งที่ท่านไม่ค่อยอยากจะดื่มนัก

เมื่อข้าพเจ้าซื้อของเสร็จแล้ว ผู้อำนวยการจัดเรือเล็ก ๆ ให้ข้าพเจ้าโดยสารไปเมืองปอนดิเชอรี ซึ่งอยู่ห่างจากที่นี่ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองมัทราสเพียง ๒๐ ลิเยอ[๑] เท่านั้น เมื่อมาถึงเมืองปอนดิเชอรี ข้าพเจ้าเห็นเรือหลวงฝรั่งเศสซึ่งมาคอยรับ ม. เซเบเรต์ เรือลำนี้อยู่ในบังคับบัญชาของ ม. ดูเคส์น กิตตง ท่านผู้นี้มอบปืนยาวงามมากกระบอก ๑ และปืนสั้น ๒ กระบอกฝีมืองามอย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้า ปืนนี้เป็นของขวัญซึ่ง ม. บงต็องส์ส่งมาให้เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรี และเพื่อขอบคุณที่ข้าพเจ้าส่งของฝากแปลก ๆ ไปให้ โดยฝากไปกับคณะราชทูต

ม. เซเบเรต์ทำกิจธุระที่เมืองปอนดิเชอรีเสร็จแล้ว เราพากันขึ้นไปบนเรือและชักใบขึ้นเดินทางไปฝรั่งเศส ตลอดเวลาเดินทาง การสนทนาของเราย้อนมาถึงราชอาณาจักรสยามอยู่เนือง ๆ เขาพูดว่า ม. กงสต็องซ์มีความริษยาข้าพเจ้า และให้ข้าพเจ้าผจญภัยกับอันตรายบ่อย ๆ และถึงแม้ว่าชาวฝรั่งเศสที่เขาได้พบที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีได้เล่าเรื่อง ม. กงสต็องซ์สั่งให้ข้าพเจ้าปราบพวกแขกมักกะสัน และจับผู้บังคับการเรืออังกฤษให้เขาทราบแล้วก็ดี เขายังอยากให้ข้าพเจ้าเล่าให้เขาฟังอีก

เราเดินทางมาโดยเรียบร้อยจนถึงแหลม เดอ บอนน์ เอสเปร็องส์ จึงทอดสมอลงและบรรทุกเสบียงอาหารบางอย่างขึ้นไปบนเรือ ต่อนั้นไปเราได้ไปทอดสมอที่เกาะแซงต์-เอแลน[๒] ซึ่งเป็นของชาวอังกฤษ และเกาะอัสซ็องสิยง[๓] อีกครั้งหนึ่ง ที่เกาะนี้เราจับเต่าและปลาชนิดต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก ในที่สุดเราได้มาถึงท่าเรือเมืองแบรสต์อย่างราบรื่น ได้ลงจากเรือขึ้นบกไปปลายเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) เวลาได้ล่วงไปประมาณ ๓ ปีครึ่ง นับตั้งแต่วันที่ได้ออกเรือไปจากที่นี่พร้อมกันกับ ม. เดอ โชมงต์

เมื่อได้ขนของที่ข้าพเจ้าซื้อที่เมืองมัทราสลงจากเรือแล้ว ข้าพเจ้าได้มอบให้แก่คนขนของซึ่งไปกรุงปารีสทุกสัปดาห์ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะละหีบห่อต่าง ๆ เหล่านี้ไป ข้าพเจ้าได้ขอให้เขาทำบัญชีไว้ให้ถี่ถ้วนว่าสิ่งของนั้นมีมากเท่าไร และคุณภาพเป็นอย่างไร สิ่งของเหล่านี้ก็ล้วนแต่ฉาก โต๊ะจีน ใบชา เครื่องลายครามและผ้าอินเดียชนิดต่าง ๆ กับผ้าดิ้นทองและดิ้นเงินหลายพับ เมื่อมอบให้เสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็โดยสารรถไปกรุงปารีส ได้ไปหา ม. เดอ แซนเญอเลย์[๔] เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือ ท่านได้ต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี

---

[๑] ผู้แปล แปลว่า สองพันเส้น

[๒] Sainte-Hélène

[๓] l'Ascension

[๔] M. de Seignelay

และท่านได้นำข้าพเจ้าเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นับวันราชการของข้าพเจ้าตั้งแต่วันออกเรือไปสยามจนถึงวันนี้

ที่ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเช่นนี้ ก็เพราะว่า ม. บงต็องส์ช่วยเหลือข้าพเจ้า ม. เดอ แซนเญอเลย์ไม่เห็นชอบด้วยในการที่ข้าพเจ้าทำตามคำสั่ง ม. เดอ โชมงต์ และไม่กลับไปฝรั่งเศสกับคณะทูตในครั้งนั้น อันทำให้ข้าพเจ้าขาดจากราชการแผ่นดินฝรั่งเศส แต่ ม. บงต็องส์ทราบความจริงโดยตลอด จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัวด้วยตัวของเขาเอง เหตุฉะนั้นจึงพระราชทานพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ไม่ให้เสนาบดีกระทรวงการทหารเรือตัดวันรับราชการของข้าพเจ้า ซ้ำให้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ของข้าพเจ้าเป็นบำเหน็จความชอบมากกว่าหลายคน

ข้าพเจ้ามีความปีติยินดีเป็นอันมากที่ทรงพระกรุณาข้าพเจ้าถึงปานฉะนี้ ข้าพเจ้าได้เข้าไปรับพระราชทานเลี้ยงในพระราชสำนัก พระเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งถามเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามหลายคำถาม เริ่มแรกมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทราบว่าราชอาณาจักรสยามมั่งคั่งหรือไม่ ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า "*ขอเดชะ ราชอาณาจักรสยามไม่ผลิตและไม่บริโภคสิ่งใดเลย*" มีรับสั่งต่อว่า "*เพียงไม่กี่คำเท่านั้นก็จุความได้มากทีเดียว*" และตรัสถามต่อไปอีกว่า คนสยามปกครองบ้านเมืองกันอย่างไร ราษฎรมีทางอาชีพฉันใด เครื่องราชบรรณาการที่พระเจ้ากรุงสยามจัดส่งไปถวายนั้นได้มาจากไหน ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสว่า ราษฎรนั้นยากจนมาก ไม่มีเกียรติ ไม่มีฐานะ ทุกคนเกิดมาเป็นทาสของพระเจ้าแผ่นดิน ในแต่ละปีพวกเขาต้องทำงานเป็นราชพลีหลายเดือน นอกจากจะโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้น แล้วพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนนาง การมีศักดิ์ใหญ่ที่ทำให้เขามีหน้ามีตามากกว่าคนสามัญนั้น หาคุ้มครองให้เขาพ้นจากการถูกถอดถอนจากบรรดาศักดิ์โดยพระเจ้าแผ่นดินได้ง่าย ๆ ไม่ และต้องรับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัสด้วย เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นเสนาบดีคนสำคัญที่สุดของราชอาณาจักรและมีตำแหน่งเอกในราชการแผ่นดินนั้น หาได้รับการยกเว้นความผิดกว่าคนอื่น ๆ ไม่ ที่อยู่ในตำแหน่งเต็มไปด้วยความอันตรายได้ ก็ต้องหมอบคลานต่อพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดินเช่นราษฎรสามัญ ถ้าถูกกริ้วแล้ว พระราชอาญาที่เบาที่สุดนั้น คือ ถูกเฆี่ยนแล้วส่งตัวไปไถนา ราษฎรกินแต่ผลไม้และข้าวซึ่งมีบริบูรณ์มาก ชาวสยามเชื่อว่าวิญญาณย้ายจากร่างหนึ่งไปอีกร่างหนึ่ง จึงทำให้ไม่มีใครกล้ากินอะไรที่มีชีวิต ด้วยกลัวว่าจะกินพ่อหรือญาติของตัวเอง ส่วนเครื่องมงคลราชบรรณาการ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามส่งไปถวายนั้น ม. กงสต็องซ์ได้มาจากพระคลังมหาสมบัติที่ได้เก็บรวบรวมไว้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะหามาทดแทน พระราชอาณาจักรสยามนั้นมีลักษณะเป็นคาบสมุทร ซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับตั้งคลังสินค้าทำการค้าขายกับมัธยมประเทศ เพราะว่าภูมิประเทศตั้งอยู่ระหว่างสองทะเล ฝั่งตะวันออกนั้นติดต่อกับจีน ญี่ปุ่น ตังเกี๋ย โคชินจีน ลาว และกัมพูชา ฝั่งตะวันตกนั้น

อยู่ตรงข้ามกับพระราชอาณาเขตอาระกัน[๑] แม่น้ำคงคา ฝั่งโคโรมันเดล[๒] มาลาบาร์[๓] และเมืองสุรัต[๔] พ่อค้าจากชาติต่าง ๆ เหล่านี้นำสินค้าไปสยามทุกปี สยามจึงเป็นที่ชุมนุมตลาดสินค้า และคนสยามนำสินค้านี้ไปขายปลีกได้กำไรบ้าง พระราชทรัพย์รายได้ของพระเจ้าแผ่นดินนั้น เกิดจากการค้าขายที่ทรงทำได้เกือบแต่พระองค์เดียว มีสินค้า คือ ข้าว หมาก (ใช้กินกับพลู) ดีบุก และช้างเล็กน้อยกับหนังสัตว์ป่าจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีเป็นอันมากในราชอาณาจักรสยาม คนสยามไปไหนมาไหนเกือบเปลือยเปล่ามีเพียงผ้าฝ้ายผืนเดียวที่ปิดตั้งแต่เอวถึงเหนือเข่า คนสยามไม่มีสินค้าหัตถกรรมเลย เว้นแต่ผ้าทอบาง ๆ ซึ่งขุนนางสยามเท่านั้นมีสิทธิที่จะนำมาเย็บเป็นเสื้อแขนสั้นสำหรับสวมเวลาเข้าไปในงานพระราชพิธี เมื่อขุนนางสยามคนใดคนหนึ่งมีความเฉลียวฉลาดพอที่จะเก็บเงินไว้ได้บ้างก็ต้องซ่อนเอาไว้ ไม่มีใครมีอสังหาริมทรัพย์เลย ที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นส่วนมากของภูมิประเทศยังรกร้างอยู่ ไม่มีใครที่จะกล้าลงแรงถากร้างถางพงเพื่อทำนาเพาะปลูกพืชพันธุ์ เพราะรู้ว่าเมื่อที่ดินถูกปรับเรียบร้อยแล้วก็จะถูกริบไป ราษฎรไม่เป็นคนเสพสุราคนทั่วไปมีรายได้เพียง ๑๕ ถึง ๒๐ ฟรังก์ต่อปีเท่านั้น นอกเหนือจากสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพ

พระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งถามข้าพเจ้าอีกว่า เงินตรา[๕] ที่ใช้กันในสยามมีอย่างไร ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า "*เงินตรานั้นทำด้วยเงินเป็นรูปกลม ๆ คล้ายลูกกระสุนปืน มีตราจารึกอยู่สองตรา เป็นเครื่องหมายตราประจำรัชกาล*[๖] *เงินกลมนี้เรียกว่า "บาท"* [๗] *เท่ากับสี่สิบโซลส์ของเงินตราฝรั่งเศส นอกจาก "บาท" ยังมี "ครึ่งบาท"*[๘] *และเงินเฟื้อง ซึ่งมีราคาเท่ากันกับห้าโซลส์ เงินปลีกสำหรับแลกเปลี่ยนนั้นใช้เปลือกหอยทะเล (เบี้ย) ซึ่งได้มาจากเกาะมัลดีฟส์ ๑๒๐ เบี้ยเท่ากับ ๕ โซลส์*"

---

[๑] เป็นรัฐที่อยู่ทางทิศตะวันออกของสหภาพเมียนมา ติดกับประเทศบังกลาเทศ

[๒] อยู่ทางทิศตะวันออกของคาบสมุทรอินเดีย

[๓] อยู่ทางตะวันตกของคาบสมุทรอินเดีย ติดกับทะเลแดง

[๔] อยู่ทางฟากตะวันตกของคาบสมุทรอินเดีย เหนือเมืองมุมไบ

[๕] ตรวจดูจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี และหนังสือเรื่องประเทศไทยของ เดอ ลา ลูแบร์ กับบันทึกความจำนี้ คงได้ความว่าเงินตราในครั้งนั้นมีอัตราดังนี้ ๒ กล่ำ = ๑ ไพ, ๔ ไพ = ๑ เฟื้อง, ๒ เฟื้อง = ๑ มายอง (สลึง), ๔ มายอง = ๑ บาท ๔ บาท = ๑ ตำลึง, ๒๐ ตำลึง = ๑ ชั่ง, ๕๐ ชั่ง = ๑ หาบ ส่วนเบี้ยนั้น ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีจดไว้ว่า ๘๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เฟื้อง แต่เห็นจะจดไว้ผิด คงหมายความว่า ๑๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ เฟื้อง ซึ่งผิดกันกับที่ออกพระศักดิสงครามจดไว้ ๒๐ เบี้ย ส่วนน้ำหนักนั้น ๑ กล่ำหนัก ๑๒ เมล็ดข้าว และ ๗๖๘ เมล็ดข้าวหนัก ๑ บาท ทั้งสามคนว่า ๑ ชั่งเท่ากับ ๕๐ เอกู และ เดอ ลา ลู แบร์ว่า ๑ บาท เท่ากันกับ ๓๗ โซล ครึ่ง และหนักครึ่งเอกู แต่ออกพระศักดิสงครามจดไว้ว่า ๑ บาท เท่ากันกับ ๔๐ โซล

[๖] ลา ลูแบร์ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์เองก็ทรงมีพระราชลัญจกรสำหรับพระองค์ ซึ่งมิได้ทรงมอบหมายให้ผู้ใดรักษาไว้เลย และยังทรงใช้พระราชลัญจกรนั้นในพระราชหัตถเลขากับในศุภสารอื่น ๆ ที่ทรงมีพระราชโองการพระราชทานไป ลายในดวงตรานั้นมิได้ลึกลงไปแต่กลับนูนออกมา ใช้ถูตรานั้นด้วยหมึกแดงชนิดหนึ่ง และประทับลงในแผ่นกระดาษด้วยมือ เจ้าพนักงานผู้น้อยเป็นผู้ประทับ แต่ขุนนางผู้ใหญ่เจ้าของตราเป็นผู้ยกตราขึ้นจากรอยพิมพ์ประทับนั้นด้วยมือของตนเอง

[๗] tical

[๘] demi-tical

นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเล่าเรื่องศาสนาของสยาม[๑] ตรัสถามว่า "*มีคริสต์ศาสนิกชนมากหรือไม่ และพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำริจะเข้ารีตจริงหรือไม่*" ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า "*พระเจ้ากรุงสยามไม่เคยมีพระราชดำริจะเข้ารีตเลย และไม่มีผู้ใดกล้าจะกราบบังคมทูลและนำให้ทรงเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้จริงอยู่ คำกราบบังคมทูลของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ในวันเข้าเฝ้าฯ ครั้งแรก มีข้อความว่าด้วยศาสนา แต่ ม. กงสต็องซ์ซึ่งมีหน้าที่เป็นล่ามนั้น ไม่กล่าวข้อความนั้นเลย ท่านเจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิส ซึ่งเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งด้วยและเข้าใจภาษาสยามดี ได้สังเกตเห็นดังนั้นแล้ว แต่ท่านไม่กล้าทัก เพราะเกรงว่าจะได้ความลำบาก ม. กงสต็องซ์จะไม่ยกโทษท่านเลย ถ้าท่านปริปากออกมา*"

พระเจ้าอยู่หัวทรงประหลาดพระราชหฤทัยมากที่ได้ทรงทราบความนี้จากข้าพเจ้า ได้ประทับนิ่งอยู่แล้วทรงคอยสดับตรับฟังคำกราบบังคมทูลข้าพเจ้าด้วยความสนพระราชหฤทัยยิ่ง ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลว่า "*เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามเป็นการส่วนพระองค์ครั้งไร ก็พยายามพูดเรื่องศาสนาเสมอ แต่ ม.กงสต็องซ์ซึ่งเป็นล่ามนั้น เป็นคนตีสองหน้า กราบบังคมทูลแต่คำสรรเสริญเยินยอของราชทูตฝรั่งเศสเท่านั้น และตอบเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ แต่ข้อความที่เขาเห็นสมควร เหตุฉะนั้นคำกราบบังคมทูลของราชทูตและพระราชกระแสของพระเจ้ากรุงสยามที่แปลกลับไปกลับมานั้น ก็จบลงตามความพอใจของ ม. กงสต็องซ์ ข้าพเจ้าได้อ้างท่านเจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิส ซึ่งเข้าเฝ้าพร้อมกันกับราชทูต เป็นพยานยืนยันถ้อยคำของข้าพเจ้า*" ข้อความที่ข้าพเจ้าได้มานั้น ก็มีคนบอกเป็นความลับ พระเจ้าอยู่หัวทรงแย้มพระโอษฐ์แล้วตรัสว่า "*เคราะห์ร้ายมากที่พระเจ้ากรุงสยามต้องใช้ล่าม ที่บ่อยครั้งไม่มีความซื่อสัตย์*"

ท้ายที่สุด รับสั่งถามว่า "*บาทหลวงนั้น ทำการได้ผลมากเพียงไรในสยาม และชักชวนคนสยามเข้ารีตได้มากน้อยเท่าไร*" ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า "*ไม่ได้สักคนเดียว พระพุทธเจ้าข้า โดยเหตุที่คนส่วนมากที่อยู่ในสยามกอปรด้วยหลายชนชาติ และมีชนชาติโปรตุเกส โคชินจีน และญี่ปุ่นจำนวนมากที่เป็นคริสต์ศาสนิกชน บาทหลวงจึงเลือกสมาคมกับชนพวกนี้ และแผ่ศาสนาแก่คนเหล่านี้โดยเฉพาะ บาทหลวงได้เที่ยวไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ช่วยรักษาพยาบาลและแจกยารักษาโรคให้แก่ราษฎร แต่ไม่ได้ทำกิจการที่ชักนำให้คนสยามเลื่อมใสคริสต์ศาสนาเลย ความดีที่สุดที่บาทหลวงได้ทำนั้น คือ ประกอบพิธีศีลจุ่มให้กับเด็กทารกซึ่งไปพบตามชนบท เพราะคนเหล่านี้ไม่ค่อยจะเลี้ยงดูลูก ๆ และทิ้งลูกที่เหลืออยู่ ซึ่งถือว่าไม่ผิดกฎหมาย ที่บาทหลวงทำพิธีศีลจุ่มให้แก่เด็ก และพามาเลี้ยงดูไว้นั้น เป็นงานการที่สำเร็จผลเป็นอย่างดี*"

---

[๑] ถ้าอ่านจดหมายเหตุรายวันของท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซีแล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทราบข้อความในคำแปลพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว รับสั่งว่า ทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระองค์ทรงเข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา ราชทูตได้เข้าเฝ้าหลายครั้งจริง แต่ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี ไม่เล่าว่าได้ตกลงกันอย่างไร คงมีแต่หนังสือสัญญาให้สิทธิคริสต์ศาสนิกชนบางอย่างเท่านั้น

เมื่อเสร็จการพระราชทานเลี้ยงอาหารแล้ว ม. เดอ แซนเญอเลย์ให้คนพาข้าพเจ้าเข้าไปในห้องทำงานของท่าน ท่านได้สอบถามข้าพเจ้าอยู่เป็นนานว่า จะมีสิ่งไรที่พึงทำให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยพระเจ้าอยู่หัวของเราได้บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในข้อที่ว่าจะสมควรทำการค้าขายกับสยามได้เป็นล่ำเป็นสันได้เพียงไร และ ม. กงสต็องซ์มีความคิดอย่างไรจึงได้เร่งร้อนชักชวนให้ชาวฝรั่งเศสออกไปสยาม เพื่อตอบคำถามข้อหลังนี้ ข้าพเจ้าได้เล่าทุกสิ่งตามที่ข้าพเจ้าได้รู้ได้เห็นมาอย่างละเอียด รวมถึงแผนการของเสนาบดีสยามท่านนี้ให้ทราบโดยถี่ถ้วน

ส่วนเรื่องการค้าขายนั้น ข้าพเจ้าตอบท่านดังเช่นที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาไปว่า สยามไม่ได้ผลิตสินค้าอะไรเลย เป็นได้แค่เพียงตลาดรับสินค้าจากจีน ญี่ปุ่น และราชอาณาจักรอื่น ๆ ในมัธยมประเทศเท่านั้น เมื่อทราบดีอยู่เช่นนี้แล้ว การที่เราได้เริ่มส่งกองทหารฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ในสยามนั้น ก็ไม่มีสารประโยชน์แม้สักนิดเดียว คลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสที่มีอยู่แล้วนั้น เป็นการเพียงพอแก่ความประสงค์ของเราแล้ว

ส่วนป้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้น จะอยู่ในเงื้อมมือกองทหารฝรั่งเศสตราบเท่าที่พระเจ้ากรุงสยามยังมีพระชนมายุ และ ม. กงสต็องซ์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น หากพระเจ้ากรุงสยามสวรรคตหรือ ม. กงสต็องซ์ถึงแก่อนิจกรรม คนสยามซึ่งเห็นแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง และถูกชาติที่เป็นศัตรูของฝรั่งเศสยุแหย่จะไม่ละเลยที่จะไล่ทหารฝรั่งเศสไปจากที่มั่น ซึ่งใคร ๆ ที่ควบคุมไว้ได้ ก็ย่อมมีอำนาจเหนือราชอาณาจักรสยาม

ล่วงมา ๒ วัน พระคาร์ดินัล เดอ ฌ็องซอง[๑] บอกให้ข้าพเจ้าไปหาบาทหลวง เดอ ลา แชส ซึ่งมีความประสงค์จะสนทนากับข้าพเจ้าเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวฝรั่งเศสในสยาม ท่านพระคาร์ดินัลกล่าวกับข้าพเจ้าว่า "*จงระมัดระวังถ้อยคำให้มาก เพราะเจ้ากำลังจะไปสนทนากับผู้มีปัญญาเฉียบแหลมที่สุดในราชอาณาจักร*" ข้าพเจ้าตอบท่านว่า "*ข้าพเจ้าไม่มีความลำบากใจเลย ด้วยข้าพเจ้ามีแต่ความจริงที่จะไปเรียนท่านเท่านั้น*" ในวันเดียวกันนั้น บาทหลวงวัตเบล์[๒] นำข้าพเจ้าเข้าไปหาท่านสาธุคุณ โดยขึ้นทางบันไดโค้ง[๓]

บาทหลวง เดอ ลา แชส สนทนากับข้าพเจ้าส่วนใหญ่เป็นเรื่องศาสนาและพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงสยามที่จะทรงทะนุบำรุงนักบวชลัทธิเยซูอิตอยู่ในสยามต่อไป โดยที่จะทรงสร้างวิทยาลัยและหอดูดาวที่เมืองลพบุรี[๔] ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า ม. กงสต็องซ์มีความประสงค์เป็นอันมากที่จะให้พระเจ้าอยู่หัวของเรา

---

[๑] le cardinal de Janson

[๒] le frère Vatblé

[๓] un escalier ผู้แปล แปลว่า อัฒจันทร์หลัง

[๔] คือ หอดูดาววัดสันเปาโล จังหวัดลพบุรี

มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์

ที่มา: Morgan Sportes, ***Ombres Siamoises*** *(Paris : Mobius, n.d.), p. 83.*

บาทหลวง เดอ ลา แชส

ที่มา: Morgan Sportes, ***Ombres Siamcises****, p. 32.*

ทรงคุ้มครอง จึงให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำสิ่งนั้นสิ่งนี้อันเกินความสามารถที่จะปฏิบัติได้ ม. กงสต็องซ์คงลงมือสร้างหอดูดาวและวิทยาลัยในเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามยังมีพระชนม์ชีพอยู่ และคงจะทะนุบำรุงบาทหลวงเยซูอิต แต่เมื่อไรที่พระเจ้ากรุงสยามสวรรคต เมื่อนั้นฝรั่งเศสต้องเตรียมหาทุนส่งไปเกื้อกูลบาทหลวง เพราะแทบจะแลไม่เห็นทางว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่จะทรงทะนุบำรุงคริสต์ศาสนาเลย

เมื่อบาทหลวง เดอ ลา แชสได้ทราบความดังนี้ ท่านพูดว่า "*ท่านเห็นจะไม่มีความเห็นตรงกันกับบาทหลวงตาชารด์กระมัง*" ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า ข้าพเจ้าพูดแต่ความจริงแท้เท่านั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าบาทหลวงตาชารด์ได้มาพูดไว้อย่างไร และมีเหตุผลอะไรที่ชักชวนให้ท่านพูดเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้าทราบว่ามิตรไมตรีที่ท่านมีกับ ม. กงสต็องซ์ ผู้ซึ่งมีความมุ่งหมายแต่จะให้กุศโลบายของเขาสำเร็จผล และทำทุกอย่างเพื่อให้บาทหลวงตาชารด์คล้อยตามเหมือนคนจักษุบอด ซึ่งจะทำให้ท่านกลายเป็นคนที่น่าสงสัย ตลอดเวลาอันสั้นที่บาทหลวงตาชารด์อยู่กับ ม. เดอ โชมงต์ ในสยามนั้น ท่านรู้จักประพฤติตัวให้ ม. กงสต็องซ์ไว้วางใจ บางครั้งบางคราวท่านยังได้ช่วยทำหน้าที่เลขานุการฝ่ายฝรั่งเศสให้ ม. กงสต็องซ์ และตัวข้าพเจ้าเองได้เคยเห็นจดหมายที่เป็นลายมือของบาทหลวงตาชารด์ลงนามว่า "มงแซนเญอร์"[๑] และต่ำลงไปหน่อยว่า "ตาชารด์" ท่านบาทหลวง เดอ ลา แชสได้ยินถ้อยคำดังนั้นก็ยิ้ม อันเป็นสีหน้าที่ท่านจะเปลี่ยนนาน ๆ ครั้ง แต่เพียงสักครู่หนึ่งก็กลับไปทำหน้าเคร่งขรึมดังเดิม ท่านถามข้าพเจ้าต่อไปว่า บาทหลวงได้ทำกิจการสำเร็จผลมากน้อยเพียงไรในราชอาณาจักรสยาม

ข้าพเจ้าได้เล่าความที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว และกล่าวว่า การที่คริสต์ศาสนาเผยแผ่ออกไปได้ช้านั้น เป็นเพราะวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีความอดทนและเคร่งครัดมาก "*พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ต้องมีความอดกลั้นอยู่เสมอ ไม่เสพสุราเมรัย ฉันแต่ของที่คนใจบุญถวายเป็นวัน ๆ ไปเท่านั้น ของที่ได้มากเกินความจำเป็นก็บริจาคแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับวันรุ่งขึ้นเลย พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ไม่ออกจากวัดนอกจากเวลาไปบิณฑบาต อีกทั้งไม่ต้องวิงวอนขอให้คนมาตักบาตรแต่อย่างใด เพียงแต่ถือบาตรเดินไปให้เห็น ไม่ช้าก็ได้รับของเต็มบาตร เพราะว่าคนสยามใจบุญนัก*

เมื่อพระภิกษุสงฆ์เข้าไปในเมืองก็ถือตาลปัตรไปด้วยสำหรับบังหน้า เพื่อกันไม่ให้แลเห็นผู้หญิง เว้นเมถุนธรรมโดยเคร่งครัดและไม่ละพรหมจรรย์ นอกจากสึกออกมาแต่งงาน คนสยามไม่ฟังเทศน์หรือสวดมนต์ในที่สาธารณะ และไม่บูชายัญ คนสยามมักไปฟังเทศน์ในวัด ตามปรกติใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้คนทำบุญ คุณธรรมนี้ได้รับการส่งเสริมทั่วพระราชอาณาจักร เพราะฉะนั้นเราเกือบจะไม่แลเห็นคนจนที่ต้องขออาหารมารับประทาน

---

[๑] Monseigneur

ผู้หญิงสยามโดยปกติเป็นคนรักนวลสงวนตัวมาก ชาวสยามไม่ก้าวร้าว และเด็กก็เชื่อฟังบิดามาก ยอมให้นำตัวไปขายโดยไม่มีเสียงบ่น เมื่อบิดามารดาของพวกเขาถูกบีบบังคับด้วยความขาดแคลนสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพราะเหตุฉะนั้น ไม่มีหวังเลยที่จะเปลี่ยนใจคนสยามให้มาเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้ นอกจากคนสยามไม่ฉลาดพอที่จะเข้าใจภูมิปัญญาอันลึกลับซับซ้อนของคริสต์ศาสนาของเราแล้ว เขายังมีความเห็นว่า ธรรมจรรยาของเขาเลิศกว่าของเรามาก เขาไม่ใคร่จะนับถือผู้สั่งสอนศาสนาของเรา เพราะไม่เคร่งครัดเท่าพระภิกษุสงฆ์

เมื่อผู้สั่งสอนศาสนาของเราแสดงคริสตธรรม คนสยามซึ่งเป็นคนว่านอนสอนง่าย นั่งฟังธรรมปริยายนั้นเหมือนฟังคนเล่าเทพนิยายหรือนิทานสำหรับเด็ก ด้วยความพอใจที่จะฟังของเขานั้น ดังนั้นไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็รับฟังทั้งนั้น ตามความคิดของคนสยามนั้น สวรรค์เป็นวิมานใหญ่ที่สถิตของพระเจ้าสูงสุด วิมานนั้นมีหลายทวารสำหรับคนต่าง ๆ เข้าไปรับใช้พระเจ้าสูงสุดตามตำแหน่งหน้าที่ กล่าวกันว่าคล้ายกันกับพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีทางเข้าหลายทาง ทางหนึ่งก็มีขุนนางประจำอยู่ตามตำแหน่งหน้าที่ สวรรค์ก็เช่นเดียวกัน เป็นวิมานที่สถิตของพระเจ้าสูงสุด ทุกศาสนามีประตูจำนวนเท่า ๆ กันที่นำไปสู่พระเจ้าสูงสุดของพวกเขา ด้วยว่าทุกความศรัทธาของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดล้วนแต่จะสรรเสริญพระเจ้าสูงสุดและอ้างถึงพระองค์ ไม่ว่าด้วยทางตรงหรือทางอ้อม

พระภิกษุสงฆ์ไม่ถกเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคนยกคริสต์ศาสนาหรือศาสนาใด ๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าดีทั้งนั้น ถ้ามีคนปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า "เมื่ออาตมภาพมีจิตกุศลเห็นว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึงไม่เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า" ส่วนการสำนึกผิดทางกาย วาจา และการสงบระงับอารมณ์นั้น ไม่เหมาะที่จะนำมาพูดกับพระสงฆ์ ทั้งนี้เพราะพระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีอยู่แล้ว สังเกตดูภายนอกก็เห็นจะประพฤติดีกว่าผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้าของเรามาก

ข้าพเจ้าเรียนท่านบาทหลวง เดอ ลา แชส ต่อไปว่า *"บาทหลวงเยซูอิตมีศัตรูในการเผยแผ่ศาสนา บาทหลวงของท่านที่มีพรสวรรค์เลิศกว่าผู้อื่น ก็ชอบแต่จะขวนขวายและยอมรับใช้เหล่าเจ้านายทั้งหลาย เพื่อให้โปรดปรานและยอมทะนุบำรุงคริสต์ศาสนา เหตุฉะนั้นจึงก่อให้เกิดความอิจฉาริษยาขึ้น ไม่เฉพาะแต่ในยุโรปเท่านั้น ในบุรพทิศก็เช่นกัน*

ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอยู่ในสยาม ชาวจีนหลายคนซึ่งมีภูมิปัญญาความรู้ได้สารภาพกับข้าพเจ้าว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าเหตุไรคนที่นับถือศาสนาเดียวกัน ที่ได้เดินทางมาจากบ้านเกิดเมืองเดิมของตน อุตส่าห์ข้ามทะเลอันกว้างใหญ่ ยังมาพยายามชักชวนคนให้เลื่อมใสศาสนา ซึ่งผู้สั่งสอนศาสนาเองก็ยังไม่ค่อยลงรอยกันในการปฏิบัติตน บางคนประพฤติตนเป็นคนสุภาพเรียบร้อยและใจบุญ แต่บางคนประพฤติตนเป็นคนเลวสร้างความเกลียดชังและความแตกแยก เพื่อที่จะไม่ต้องพูดอะไรมากไปกว่านี้ ชาวจีนทุกคนพูด

อย่างเดียวกันดังนี้ ความจริงก็เป็นเช่นนั้นและรู้กันทั่วมัธยมประเทศ ข้าพเจ้าจึงต้องเรียนให้ท่านทราบไว้ และถ้ามีโอกาสเมื่อไรก็จะพิมพ์ข้อความนี้โฆษณาให้แพร่หลายไป"

ข้าพเจ้าอยู่ที่กรุงปารีสหลายวัน ก็ไม่เห็นคนขนของที่เมืองแบรสต์มาถึง จึงมีความวิตกถึงหีบห่อสิ่งของที่ข้าพเจ้าได้มอบให้เขาขนมาส่ง เพื่อความกระจ่างในเรื่องดังกล่าว ข้าพเจ้าได้ไปที่สำนักงานของบริษัทขนส่ง ก็ได้ทราบเรื่องราวซึ่งสอดคล้องกับความวิตกกังวลของข้าพเจ้าพอดี เจ้าพนักงานศุลกากรที่ปงตอร์ซง[๑] ได้ยึดสิ่งของเหล่านั้นไว้ทั้งสิ้น และไม่พอใจแต่เพียงแค่นั้น เขาอ้างว่าข้าพเจ้ามีผ้าทอแขกมัธยมประเทศ ซึ่งมีพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ใครนำเข้ามาในฝรั่งเศส เขาจึงปรับข้าพเจ้าอีก ๕๐๐ ลีฟวร์[๒] ฐานฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมาย

เมื่อได้รับความลำบากเช่นนี้ ไม่มีสิ่งใดจะดียิ่งกว่าการขอความช่วยเหลือจาก ม. เซเบเรต์ ซึ่งเจ้าพนักงานศุลกากรรู้จักดี ข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องนี้ให้เขาทราบโดยตลอดว่า ข้าพเจ้าได้ทำไปโดยที่ไม่ทราบว่ามีกฎหมายห้าม จะหาว่าข้าพเจ้าฝ่าฝืนพระราชกำหนดไม่ได้ เพราะว่าทำโดยความสัตย์สุจริต สิ่งที่ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติไปเพียงพอที่จะยืนยันความบริสุทธิ์ใจของข้าพเจ้าได้ เนื่องจากว่าเวลามอบสิ่งของให้คนขนส่งไปกรุงปารีส ก็ได้ยื่นบัญชีแสดงประเภทสินค้า และยังได้แสดงว่ามีผ้าทอแขกมัธยมประเทศด้วย ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าเป็นของต้องห้ามก็คงปิดความนั้นไว้ ม. เซเบเรต์ให้ความมั่นใจอย่างแข็งขันเท่าที่จะทำได้ บอกว่ารู้จักกันกับเจ้าพนักงานศุลกากรดี เป็นคนซื่อตรงอย่างมาก แนะนำให้ข้าพเจ้าไปหาเจ้าพนักงานศุลกากรเวลาเขาประชุมใหญ่กัน ม. เซเบเรต์ เชื่อว่าเจ้าพนักงานศุลกากรคงจะจัดการให้เป็นที่พอใจข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าไปหาพนักงานศุลกากรตามคำแนะนำของ ม. เซเบเรต์ และร้องทุกข์ว่าตัดสินปรับเงินข้าพเจ้านั้นไม่ยุติธรรม แล้วชี้แจงข้อความดังที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้ ม. เซเบเรต์ฟัง โดยยืนยันว่า ข้าพเจ้าได้ทำไปโดยความสัตย์สุจริต เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าพนักงานศุลกากรมีคำสั่งให้คืนหีบสิ่งของเหล่านั้นแก่ข้าพเจ้า เจ้าพนักงานศุลกากรได้ฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าแล้ว เห็นพ้องกันว่าที่เจ้าพนักงานเมืองปงตอร์ซงยึดสิ่งของที่ไม่ต้องห้ามนั้นไม่สมเหตุสมผล ส่วนผ้าทอแขกมัธยมประเทศนั้น พระราชกำหนดห้ามไม่ให้คืน เพราะว่ากฎหมายมีความชัดเจนว่าห้ามไม่ให้นำเข้ามาในประเทศ แต่ถ้าข้าพเจ้าจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และบรรดามิตรของข้าพเจ้าจะช่วยเหลืออุดหนุนคำร้องทุกข์ของข้าพเจ้าแล้ว พระเจ้าอยู่หัวคงจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คืนผ้าทอนั้นแก่ข้าพเจ้า

เมื่อเจ้าพนักงานศุลกากรแสดงความเห็นเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าขอให้มีคำสั่งไปยังเจ้าพนักงานเมืองปงตอร์ซง ให้นำหีบห่อสิ่งของทุกชิ้นของข้าพเจ้ามากรุงปารีส ข้าพเจ้ายอมใช้ไม่เฉพาะแต่ภาษีศุลกากร จะใช้

---

[๑] Pontorson

[๒] ผู้แปล แปลว่า ๒๖๗ บาท

ค่าขนส่งของนั้นด้วย ในทันใดนั้น ม. เดอ ลูลี ประธานที่ประชุมเจ้าพนักงานศุลกากร ได้สั่งให้เขียนจดหมายไปยังเจ้าพนักงานเมืองปงตอร์ซง จดหมายนั้นท่านได้ลงนามต่อหน้าข้าพเจ้า

ออกจากที่ประชุมนั้นแล้ว ข้าพเจ้ารีบไปเมืองแวร์ซายส์ เพื่อหา ม. บงต็องส์ เล่าเรื่องขัดข้องนี้ให้ท่านฟัง และขอให้ท่านพูดกับ ม. เลอ แป็ลเลอติเอร์ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ม. บงต็องส์ได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าตามที่ได้เคยช่วยเหลือมาแล้ว ท่านเสนาบดีซึ่งชอบพอกันกับ ม. บงต็องส์มาก พูดว่าท่านไม่มีความขัดข้อง แต่จะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อนมีท้องตราสั่งไป พระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริเห็นชอบด้วยคำขอร้องของข้าพเจ้า ท่านเสนาบดีได้ออกคำสั่งโดยอ้างกระแสพระราชโองการมอบให้ข้าพเจ้านำไปให้เจ้าพนักงานศุลกากร เพื่อให้ถูกใจ ม. บงต็องส์ คำสั่งนั้นมีข้อความว่าให้คืนสิ่งของทั้งสิ้นโดยเร็วให้แก่เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แป็ง โดยยกเว้นภาษีศุลกากร

ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับใครเลยว่า ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในเรื่องนี้ แต่เมื่อได้ทราบว่าสิ่งของได้มาถึงกรุงปารีส ข้าพเจ้าก็ไปหา ม. เดอ ลูลี และแจ้งเรื่องพระราชโองการ ม. เดอ ลูลี ประทับใจกับพระราชโองการดังกล่าว จึงได้อุตส่าห์ไปที่กรมศุลกากร ให้เจ้าพนักงานมอบสิ่งของให้ข้าพเจ้า เรื่องนี้จบลงโดยข้าพเจ้าได้ผลประโยชน์ ความสำเร็จอันงดงามนี้มาจากความช่วยเหลือของ ม. บงต็องส์ ข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณท่าน ท่านเป็นมิตรที่ดีได้ช่วยเหลือเกื้อหนุนข้าพเจ้าอย่างกระตือรือร้นทุกคราวที่ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้ช่วย ดังที่ได้กล่าวแล้ว และจะกล่าวต่อไปในบันทึกความจำนี้

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องมิตรผู้นี้อีกครั้งหนึ่งจะหาผู้อุปถัมภ์ที่ดีเช่นนี้ในพระราชสำนักย่อมหาได้ยากนัก เพราะว่ามีขุนนางน้อยคนที่ทำให้คนนับถือ ข้าพเจ้าจะชมความดีของท่านผู้นี้ก็จะไม่สิ้นสุดลง ข้าพเจ้าไม่อยากพูด เพราะว่ายิ่งพูดถ้อยคำก็ยิ่งยาวออกไป แต่สิ่งที่จะนิ่งไว้ไม่ได้นั้น คือ ท่านผู้นี้เลิศกว่าคนทั้งหลายที่เกิดมาเป็นผู้มีตระกูลดีกว่าท่าน ที่ประเสริฐเลิศกว่าใคร ๆ นั้น เพราะว่าท่านมีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต แด่พระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยในตัวท่าน ท่านคงประพฤติตนให้สมกันกับที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยจนชีวิตหาไม่ ท่านจะขอพระราชทานสิ่งไรก็พระราชทานทั้งนั้น ที่ท่านไม่เหมือนคนอื่นนั้น ท่านรู้จักใช้พระมหากรุณาธิคุณในทางที่ชอบ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีคนริษยาท่าน ท่านรู้จักทำแต่สิ่งที่ล้วนเป็นประโยชน์แก่หน้าที่ราชการ ไม่เคยก่อความรำคาญให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดเลย

ข้าพเจ้าได้อยู่ที่กรุงปารีสจนสิ้นปีนี้ เมื่อมาถึงที่นี่ได้สองสามเดือน เราได้ทราบว่าออกพระเพทราชาขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งได้เข้าปกครองสยาม ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เห็นแก่ตาก็จริงอยู่ แต่ถ้าพิเคราะห์ดูรายงานต่าง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นบ่งว่า คำพูดของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับพระราชสัมพันธไมตรีระหว่างพระเจ้าอยู่หัวของเราและพระเจ้ากรุงสยาม กับเรื่องที่จัดส่งกองทหารฝรั่งเศสไปประจำป้อมปราการที่เมืองบางกอกนั้นไม่ผิด ข้าพเจ้าขอเล่าให้ผู้อ่านทราบพอเป็นสังเขปว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้สำเร็จลงได้อย่างไร และเหตุใดชาวฝรั่งเศสต้องละทิ้งที่มั่นซึ่งได้รับมอบหมายให้คุ้มครอง

นานมาแล้ว มีคนสยามที่อันตรายมากแต่ยังซ่อนตัวอยู่ ได้คิดประทุษร้ายราชอาณาจักรสยามอยู่เนือง ๆ ครั้นราวกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ คนเหล่านี้ได้ก่อการจลาจลใหญ่ขึ้น การปฏิวัติครั้งนี้ได้เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของสยามและล้มล้างพระราชวงศ์ ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เสียเลือดเนื้อไปเป็นจำนวนมาก การปฏิวัติได้ทำลายพระราชสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสที่ได้ดำเนินมาแล้วลงทันที

ดังที่ข้าพเจ้าได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วว่า ถึงแม้ว่าสยามสงบเรียบร้อยดีอยู่ก็จริง แต่ถ้าดูลึกซึ้งลงไปแล้ว มีขุนนางน้อยคนที่ทุกข์ระทมหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เวลาข้าพเจ้าอยู่ในราชอาณาจักรนี้ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นอยู่ในใจแล้ว ยิ่งเรื่อง ม. เดอ รูอ็อง ชาวฝรั่งเศส ซึ่งถูกจองจำเกิดขึ้น ก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะมีกบฏแน่ ดังได้กล่าวแล้วว่า ขุนนางสยามที่ต้องการให้ ม. กงสต็องซ์ถูกลงพระราชอาญานั้น ได้คิดว่าตนถูกหลอกลวง เมื่อเห็นข้าพเจ้าพูดช่วยให้ ม. กงสต็องซ์พ้นคำกล่าวหา ในบรรดาขุนนางที่เป็นผู้ก่อการที่สำคัญผู้หนึ่งนั้น คือ ออกพระเพทราชา ท่านผู้นี้เป็นคนที่ทำอะไรทำจริง นับว่าเป็นผู้กล้าหาญผู้หนึ่งในจำพวกขุนนางเหล่านั้น มีคนนับถือว่าเป็นผู้มีความสุขุมรอบคอบ จึงได้กล้าคิดจัดการสะบัดแอกและขึ้นครองราชย์เอง

ข้าพเจ้ารู้จักท่านผู้นี้ดี ถึงแม้ว่าท่านมีอายุกลางคนแล้ว ก็ยังมีกำลังแข็งแรงว่องไวเหมือนเมื่อยังหนุ่มอยู่ มีสติปัญญารอบคอบมาก และประพฤติตนถูกกาลเทศะ ท่านได้พระภิกษุสงฆ์เป็นพรรคพวก แล้วก็เกลี้ยกล่อมขุนนางอื่น เยินยอความมักใหญ่ใฝ่สูงของเขา โดยสัญญาว่าจะให้มีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองด้วย ท่านไม่ได้เกลี้ยกล่อมเฉพาะแต่ขุนนางเท่านั้น ยังได้เอาใจราษฎรทั้งปวงด้วย ราษฎรที่ชอบของใหม่ก็หวังใจว่า เมื่อได้อยู่ใต้แอกผู้อื่นแล้ว การปกครองคงจะเข้มงวดน้อยลง

การสมรู้ร่วมคิดก่อการปฏิวัตินี้ ม. กงสต็องซ์ก็ทราบลาดเลาอยู่บ้าง เขาเป็นคนคนเดียวที่จะตัดต้นตอได้ แต่อาจโดยเหตุที่เขาเข้าใจผิดไปว่า การจับออกพระเพทราชาและกล่าวหาว่ามีความผิดนั้น ต้องมีหลักฐานที่ยืนยันว่า ออกพระเพทราชาเป็นผู้พยายามก่อการจริง ๆ ประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่ง เขาคิดว่าเขามีอำนาจพอที่จะปราบปรามได้ เขาจึงปล่อยให้ผู้สมรู้ร่วมคิดทำการจนเกินเลยไปมาก เมื่อรู้ตัวเข้าก็สายไปเสียแล้ว เพื่อแก้ไขความบกพร่อง เขาได้ขอร้องให้กองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอกมาช่วย แต่ทหารเหล่านั้นไม่ทราบความจริงว่าเหตุไรจึงเกิดมีการจลาจล และไม่ทราบว่าเกิดอะไรขึ้นในพระราชสำนัก ทหารเหล่านั้นเกรงว่าถ้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้แล้ว อาจมีผลร้ายกระทบกระเทือนถึงชาติฝรั่งเศส จึงตั้งมั่นอยู่ในป้อมปราการ ไม่อินังที่จะอ่านจดหมายและฟังถ้อยคำของผู้เดินหนังสือที่ ม. กงสต็องซ์ส่งไปโดยไม่หยุดหย่อน เพื่อขอให้กองทหารฝรั่งเศสยกไปช่วยเหลืออย่างลับ

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความนี้โดยถี่ถ้วนแล้ว ข้าพเจ้ามีความละอายใจเป็นอันมากที่พวกเราชาวฝรั่งเศสปฏิบัติการเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงอดใจนิ่งไว้ไม่ได้ที่จะแสดงความเห็นแก่ ม. แซนเญอเลย์ ซึ่งมาพูดเรื่องนี้กับข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้ายังอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว ข้าพเจ้าไม่ลังเลที่จะรีบไปช่วย ม. กงสต็องซ์เลย ถึงแม้ว่า

ข้าพเจ้าไม่พอใจเขาที่ปฏิบัติไม่ดีต่อข้าพเจ้า ถ้าพูดตามความที่เป็นจริงแล้ว ด้วยความสามารถอันน้อยนิดของชาวสยาม ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าถ้านำทหารฝรั่งเศสสัก ๕๐ คนจากค่ายฝรั่งเศสที่เมืองบางกอกขึ้นไปเมืองลพบุรีแล้ว ข้าพเจ้าเพียงแค่ปรากฏตัวเพื่อชักจูงฝูงชน แต่ให้ส่งตัวหัวหน้าพวกเขาให้แก่ข้าพเจ้า โดยที่ฝูงชนเหล่านั้นจะไม่กล้าปฏิบัติการใด ๆ โต้ตอบ ท้ายที่สุด ราชสำนักสยามก็จะกลับมาสุขสงบด้วยการปราบปรามที่สำเร็จอย่างรวดเร็ว

เมื่อ ม. กงสต็องซ์ขอความช่วยเหลือกองทหารฝรั่งเศสไม่เป็นผลสำเร็จ และผู้ร่วมก่อการเห็นชอบด้วยแผนก่อการของออกพระเพทราชาแล้ว ออกพระเพทราชาก็ประกาศตนเป็นหัวหน้าผู้ก่อการ ยึดพระราชวังแล้วล้อมวังไม่ให้พระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกมาข้างนอกได้ ทันทีที่ ม. กงสต็องซ์ได้ทราบข่าวนี้ เขาตั้งใจไว้ว่าจะรีบเข้าไปเฝ้า ยอมตายในการรักษาพระองค์ แต่ยังไม่ทันจะเข้าไปถึงพระราชวัง ก็ถูกจับและจองจำด้วยโซ่ตรวน

เพื่อให้การแย่งชิงราชสมบัติน่ารังเกียจน้อยลง ออกพระเพทราชาซึ่งทราบดีอยู่แล้วว่า พระอาการประชวรของพระเจ้ากรุงสยามทรุดลงทุกวัน คงจะมีพระชนมายุอยู่ได้ไม่นาน ได้ปฏิบัติราชการแผ่นดินไม่เฉพาะแต่เพียงอ้างกระแสพระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน ที่พวกก่อการได้ล้อมวงไว้แล้วเท่านั้น ยังทำตัวว่าเป็นแต่ขุนนางผู้ใหญ่ ที่บัญชาการได้แต่ในพระนามาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งดูภายนอกเข้าใจว่าทรงมีพระราชอำนาจอยู่อย่างสมบูรณ์

แต่เหตุการณ์ภายหน้า ทำให้ชื่อเสียงของออกพระเพทราชาไม่สู้ดีนัก เมื่อทบวงการต่าง ๆ อยู่ภายใต้อำนาจของท่านแล้ว ท่านมีความสุขกับการขับไล่ชาวฝรั่งเศสให้ออกไปจากพระราชอาณาจักร ออกพระเพทราชาระแวงแต่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น ความจริงชาวฝรั่งเศสพวกเดียวที่พึงขัดขวางความสุขของท่านได้ ท่านพึ่งได้ทราบภายหลังว่าที่เกรงชาวฝรั่งเศสนั้น เป็นการคิดผิดไป ด้วยว่ากองทหารฝรั่งเศสนั้นมีกำลังน้อย และแทบไม่มีส่วนในการดำเนินการใด ๆ ของ ม. กงสต็องซ์เลย ม. กงสต็องซ์มีอายุอยู่เพียงถึงวันที่ออกพระเพทราชาขับไล่ชาวฝรั่งเศสไปเท่านั้น ด้วยออกพระเพทราชาไม่ทรงจุดยืนของฝรั่งเศสในเรื่องที่เกี่ยวกับ ม. กงสต็องซ์ ต่อนั้นมา ออกพระเพทราชาไม่ลังเลที่จะประหารชีวิตศัตรูที่เกลียดชังท่านเป็นอันมาก หลังจากได้ริบทรัพย์สมบัติเสียทั้งสิ้นแล้ว

เราไม่ทราบว่า ม. กงสต็องซ์ได้ทนทุกข์เวทนาเพียงไรก่อนตาย ผู้ซึ่งอยู่ในสยามในเวลาเกิดการปฏิวัติได้เล่าว่า ม. กงสต็องซ์ได้ทนความทรมานสมกันกับที่เป็นคริสต์ศาสนิกชนแท้ แสดงความกล้าหาญดุจวีรบุรุษทีเดียว ถึงแม้ว่าคนคนนี้ได้พยายามประทุษร้ายข้าพเจ้ามากเพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าขอปฏิญญาโดยความสัตย์สุจริตใจว่า ข้าพเจ้าเชื่อคำบอกเล่าของคนเหล่านั้นทุกถ้อยกระทงความ ม. กงสต็องซ์เป็นคนมีใจกว้างขวาง สุภาพ และฉลาด กล่าวคือเป็นคนมีสติปัญญาเฉียบแหลมนัก และสามารถคิดแผนการใหญ่หลวงได้ ทั้งยังสามารถผลักดันไปสู่จุดหมายด้วยความสุขุมและรอบคอบอย่างมาก เขาคงจะมีความสุขหากคุณสมบัติ

ที่โดดเด่นไม่ถูกบดบังด้วยความมักใหญ่ใฝ่สูงที่ไม่มีวงจำกัดไว้ ความโลภที่ไม่มีสิ้นสุด จนถึงน่าเกลียดอยู่เนือง ๆ และมีความอิจฉาริษยาแม้เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งนี้ทำให้เขาเป็นคนเข้มงวดทารุณดุร้าย ปราศจากเมตตากรุณา เขาเป็นคนที่ไม่ซื่อตรงต่อผู้ใด และสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราชังที่สุด

พระเจ้ากรุงสยามมีพระชนมายุอยู่ได้ไม่นานได้สวรรคตสองสามวันภายหลัง[๑] ม. กงสต็องซ์ถูกประหารชีวิต อเนกนิกรสโมสรสมมติพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแด่ออกพระเพทราชาในที่สุด เพื่อฉลองพระเกษมสุขสำราญของพระเจ้ากรุงสยามพระองค์ใหม่ ทหารฝรั่งเศสที่ต้องทนทุกข์ทรมานถูกล้อมอยู่ในป้อมปราการหลายเดือน ได้ถูกบังคับให้ทิ้งเมืองบางกอก และส่งกลับไปฝรั่งเศส เท่าที่รอดกลับมามีสภาพน่าสังเวชเพียงไรนั้น เราได้เห็นดีอยู่แก่ตาแล้ว ความสำเร็จของการปฏิบัติการที่ส่งกองทหารฝรั่งเศสไปราชอาณาจักรสยามโดยที่ไม่ได้คิดให้รอบคอบ ได้มีแก่ชาติของเราด้วยประการฉะนี้ รัฐประศาสโนบายนั้น ทำความเสียหายแก่ชาติมาก และไม่มีสารประโยชน์แก่ราชอาณาจักรสยามเลย พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเห็นชอบด้วยก็เพราะว่ามีคนสอพลอ ให้สัญญาที่ดูผิวเผินงดงาม แต่แท้จริงก็เหลวไหลหาแก่นสารมิได้เลย

หลังการปฏิวัติของสยามไม่นาน ได้เกิดการปฏิวัติขึ้นในอังกฤษ โฉมหน้าทางการเมืองของยุโรปเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีใครไม่ทราบเหตุการณ์สำคัญนี้ ซึ่งข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงเพียงไม่กี่คำ และกล่าวถึงเมื่อจำเป็นเท่านั้น เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการเข้าใจเนื้อเรื่องต่อไป

ต่อมาไม่ช้า กบฏได้เกิดขึ้นในอังกฤษ พระเจ้าเจมส์ที่ ๒ ได้หนีไปฝรั่งเศส และพระเจ้าวิลเลียมแห่งวิลันดาได้ขึ้นครองราชย์ พระเจ้าอยู่หัวของเราจึงได้ประกาศสงครามแก่อังกฤษและสเปน

ในการสงครามคราวนี้ ข้าพเจ้าได้สมัครเข้ารับราชการทหารเรือ ได้คุมเรือรบไปประจัญบานกับศัตรูเลือดนองทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้าถูกจับไปเป็นเชลยต้องถูกคุมขังอยู่ในอังกฤษ แต่ภายหลังได้หนีกลับมาได้ และได้ไปรบอีกหลายครั้ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๘ ข้าพเจ้ากลับไปเมืองตูลง ได้เป็นผู้บังคับการเรือรบลำหนึ่งชื่อ “มาร์คิส์” และรับคำสั่งให้ควบคุมเรือค้าขายไปทางทิศตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ได้ยิงปืนต่อสู้กับเรือค้าขายใหญ่ลำหนึ่งซึ่งชักธงวิลันดา ข้าพเจ้านำเรือรบเข้าเทียบเรือค้าขายนั้น จับเรือลำนั้นได้ และลากไปไว้ที่เกาะเซฟาโลนี ได้ทหารคุมเรือนั้นไว้ เรือลำนี้ถึงแม้ว่าเป็นเรือค้าขาย แต่มีปืนใหญ่ ๖๘ กระบอก และกะลาสี ๒๖๐ คน มาจากเมืองสมีรนา จะไปเมืองอัมสเตอร์ดัม และบรรทุกสินค้ามาเป็นราคาห้าแสนหกหมื่นเหรียญพิอัสตรา ไม่นับสิ่งของต้องห้ามอีกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจะลากเรือลำนี้ไปจนถึงฝรั่งเศสไม่ได้ เพราะว่าเสากระโดงและหางเสือถูกกระสุนปืนหักพังลงทั้งสิ้น

---

[๑] สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สวรรคตเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเกาะเซฟาโลนี ก็หวนระลึกถึง ม. กงสต็องซ์นานมาแล้ว ข้าพเจ้าได้ลืมความทุกข์ที่ข้าพเจ้าได้รับจากคนคนนี้ เคราะห์กรรมของเขานั้น ทำให้คิดถึงมิตรไมตรีเดิมที่เขาได้มีแก่ข้าพเจ้า ความจริงข้าพเจ้าไม่เคยเกลียดชังเขาเสมอเลย ตั้งแต่เขาละโลกนี้ไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ตั้งใจจะเป็นเพื่อนที่ดีกับครอบครัวของเขา

ข้าพเจ้าสืบว่าเขามีครอบครัวอยู่ที่เกาะนี้หรือไม่ ก็ได้ทราบว่ามีน้องชายอยู่คนหนึ่งอยู่ที่หมู่บ้านคุสโตท ข้าพเจ้าจึงไปหาเขาในวันรุ่งขึ้นและบอกว่า ได้ทราบจากพี่ชายของเขาว่า ได้มอบเงินเป็นจำนวนมากมากับบาทหลวงตาชารด์ในคราวที่นักบวชรูปนี้ออกไปฝรั่งเศสพร้อมกับราชทูตสยาม เงินที่ ม. กงสต็องซ์ส่งไปฝากเก็บไว้ที่กรุงปารีสนั้น เป็นพยานว่าข้อความในบันทึกของข้าพเจ้าไม่ผิด ที่ ม. กงสต็องซ์ขอให้ฝรั่งเศสส่งกองทหารไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ก็มีความประสงค์ที่จะพึ่งบารมีดินแดนของเรา และถ้าฐานะของเขาในราชอาณาจักรสยามไม่ดีแล้ว ก็คิดไว้ว่าจะไปตั้งตัวอยู่ในฝรั่งเศส

น้องชาย ม. กงสต็องซ์ได้ทราบความนี้ ก็ตกลงใจจะไปฝรั่งเศส ข้าพเจ้ารับพาไปในเรือของข้าพเจ้าด้วย และได้แสดงอัชฌาสัยไมตรีเป็นอย่างดีกับคนคนนี้ตลอดเวลาเดินทาง เขาได้ไปถึงกรุงปารีสและรับเงินไปเป็นจำนวนมาก แต่โชคชะตาของข้าพเจ้าได้บันดาลไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไม่ได้รับสนองคุณจากครอบครัวนี้เลย น้องชาย ม. กงสต็องซ์คนนี้ได้ออกจากกรุงปารีสกลับไปบ้านเกิดเมืองเดิมของเขา โดยที่ไม่เพียงลั่นวาจาขอบใจข้าพเจ้าสักคำเดียวเลย ซ้ำก่อนเดินทางไปก็ไม่มาหา

บันทึกความจำของออกพระศักดิสงครามนี้พิมพ์ขึ้นเป็นสองเล่มที่เมืองอัมสเตอร์ดัม เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๒ คือ ๔๔ ปี ภายหลังที่เขาได้เข้ามารับราชการในสยาม

เทียบแผนที่นั่งราชทูต เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และราชทูต ม. เดอ ลา ลูแบร์ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น แด่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ และ ๒๒๓๑

ถ้าสังเกตความในจดหมายเหตุรายวันของ ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี และบันทึกความจำของออกพระศักดิสงครามนี้แล้ว จะเห็นแผนที่ที่นั่งของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และคณะทูตกับขุนนางสยามเวลาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ที่พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท กรุงศรีอยุธยา) ดังนี้ --

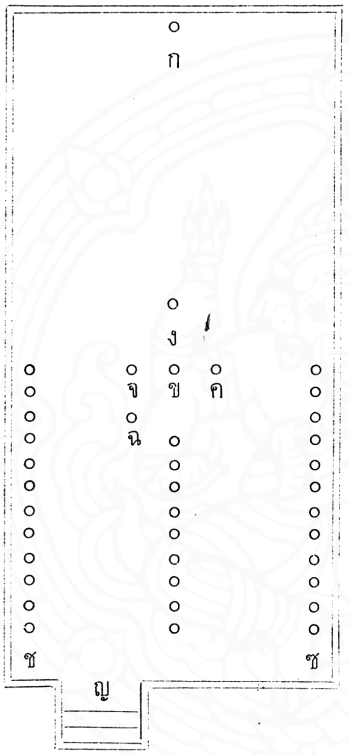

ก. สีหบัญชร สูงกว่าพื้นพระที่นั่งเกือบสี่ศอก

ข. เก้าอี้ ซึ่งเป็นที่นั่งของ เชวาลิเอร์ เดอะโชมองต์

ค. ตั่ง เตี้ยกว่าเก้าอี้ของราชทูต ซึ่งเป็นที่นั่งของท่านเจ้าวัด เดอะชัวสี

จ. พรมผืนเล็กซึ่งปูบนพรมลาดพื้นพระที่นั่ง สำหรับเจ้าคณะ เดอะเมเตลโลโปลิสนั่ง

ง. เจ้าพระยาวิชาเยนทร์หมอบอยู่กับพื้น

ช. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ช. ขุนนางไทยหมอบราบอยู่กับพื้น

ญ. อัฒจันทร์เจ็ดหรือแปดขั้นขึ้นไปบนพระที่นั่ง

ฉ. ท่านเจ้าวัดเดอะลิโอนน์นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ในครั้งนี้มีเหตุขัดข้องที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ไม่ยอมเอาคันทองทูนพานพระราชสาส์นขึ้นไปถวายที่สีหบัญชร ขืนจะถวายต่อพระหัตถ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้จนได้ ท่านเจ้าวัด เดอ ชัวซี จดไว้ว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ร้องบอกไปว่าให้ยื่นมือขึ้นไป ราชทูตก็ไม่ยอมแต่ในบันทึกความจำของออกพระศักดิสงครามมีความแย้งว่า ราชทูตได้ยื่นมือขึ้นไป แต่ถึงเช่นนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชต้องก้มพระองค์ออกมานอกสีหบัญชรเกือบครึ่งพระองค์ จึงทรงรับพระราชสาส์นนั้นได้ ต่อไปอีกสามปี เมื่อราชทูตฝรั่งเศส ม. เดอ ลา ลูแบร์ เข้าเฝ้า ได้ยกเลิกใช้คันทองทูนพานพระราชสาส์น เจ้าพนักงานพระราชพิธีได้ทำอัฒจันทร์ไว้ที่หน้าสีหบัญชรสำหรับราชทูตขึ้นไปถวายพระราชสาส์น ส่วนแผนที่ที่ประทับและที่นั่งของคณะทูตกับขุนนางสยามนั้น คงได้แบบถี่ถ้วนจากหนังสือเรื่องราชอาณาจักรสยามของ เดอ ลา ลูแบร์ ดังนี้ ---

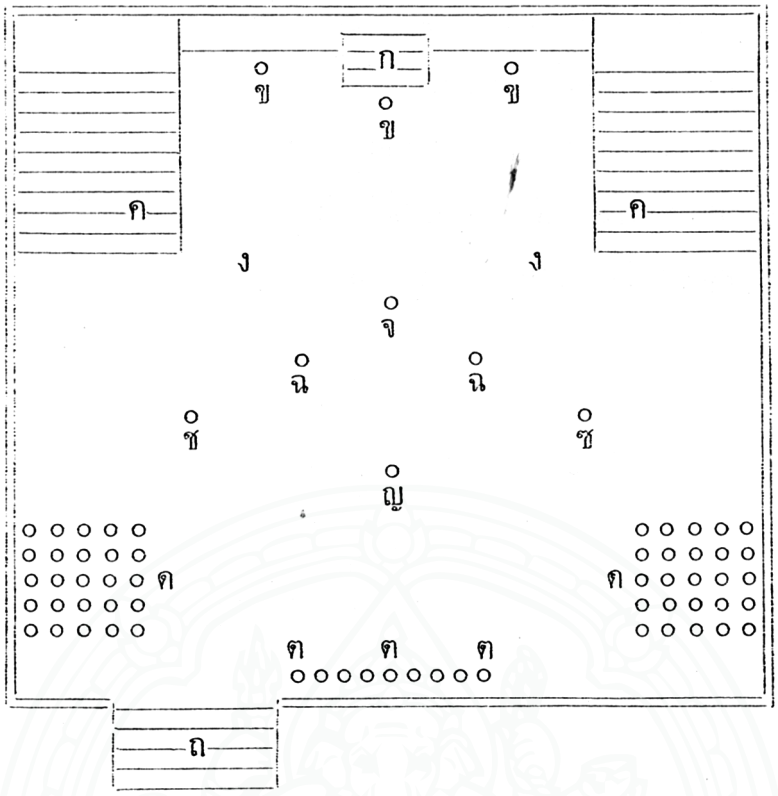

ก. อัฒจันทร์สามขั้นหน้าสีหบัญชร เพื่อเป็นการง่ายที่ราชทูต เดอ ลา ลูแบร์ เชิญพระราชสาส์นขึ้นไปถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ข. นพปฎลเศวตฉัตรหน้าสีหบัญชร ข้างซ้ายและข้างขวาสัปตปฎลฉัตร

ค. อัฒจันทร์ขึ้นไปสู่พระที่นั่งที่ประทับ

ง. โต๊ะปูพรมวางเครื่องราชบรรณาการ

จ. บุตร ม. เดอ แบเรต์ เชิญพานแว่นฟ้าทองคำโปร่ง ซึ่งประดิษฐานพระราชสาส์นไว้

ฉ. ตั่งรูปสี่เหลี่ยมเตี้ยปูพรม ซึ่งเป็นที่นั่งของราชทูต

ช. เจ้าคณะ เดอ เมเตลโลโปลิสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้นพระที่นั่ง

ซ. เจ้าพระยาวิชาเยนทร์หมอบอยู่ข้างขวามือหลังราชทูต

ญ. บาทหลวงตาชารด์นั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

ด. ขุนนางสยาม ๕๐ คน หมอบอยู่กับพื้น

ต. ขุนนางฝรั่งเศสนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น

น. อัฒจันทร์ขึ้นไปบนพระมหาปราสาท

จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามและชายฝั่งโคโรมันเดล
โดยเมอสิเยอร์เซเบเรต์
ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม
ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๗-๑๖๘๘
(พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑)

Michel JACQ-HERGOUALC'H

Etude historique
et critique du
JOURNAL DU VOYAGE
DE SIAM
DE CLAUDE CEBERET
Envoyé extraordinaire du Roi
en 1687 et 1688

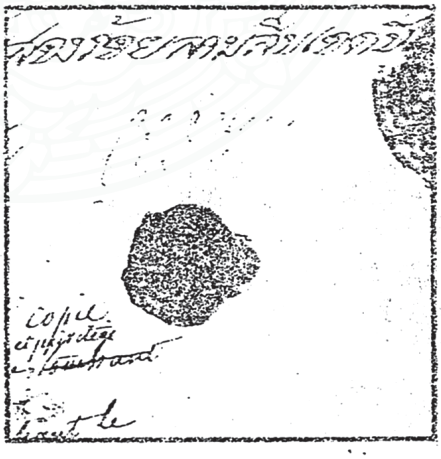

ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสจดหมายเหตุการเดินทางสู่สยาม
และชายฝั่งโคโรมันเดล โดยเมอสิเยอร์เซเบเรต์

จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามและชายฝั่งโคโรมันเดล โดยเมอสิเยอร์เซเบเรต์[๑] ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๗ - ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑)

ตอนที่ ๑

เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) ข้าพเจ้าได้ออกจากกรุงปารีส เดินทางไปถึงเมืองแบรสต์[๒] เมื่อวันที่ ๒๓ โดยผ่านทางเมืองนองต์[๓] และเลยไปท่าเรือปอร์ต-หลุยส์[๔] เพื่อไปสั่งการในเรื่องที่จะให้เรือของบริษัทอินเดียตะวันออก[๕] ชื่อเลอ เปรซิดองต์[๖] และเลส์ เฌอซ์[๗] ได้เตรียมการออกเรือในปีนี้ โดยเรือเลอ เปรซิดองต์จะไปยังฝั่งโคโรมันเดล และเรือเลส์ เฌอซ์จะไปยังเมืองสุรัต[๘] ครั้นข้าพเจ้าไปถึงเมืองแบรสต์ ได้เห็นเรือกำปั่นหลวง[๙] คือ เรือเลอ กัยยาร์ด[๑๐] เรือลัวโซ[๑๑] เรือลา ลัวร์[๑๒] เรือเลอ โดรมาแดร์[๑๓] และเรือลา นอร์มองด์[๑๔] ทอดสมออยู่ที่ท่าเรือ และพร้อมที่จะแล่นใบไปยังสยาม เรือเหล่านี้บรรทุกน้ำและเสบียงอาหารไว้เต็มทุกลำจนจะหาที่บรรทุกของอื่นไม่ได้ เพราะของที่จะต้องบรรทุกลงเรือยังมีอีกมาก เช่น หีบของพระราชทาน

---

๑ le sieur Céberet คำว่า ซิเยอร์ (sieur) เป็นคำนำหน้าชื่อบุคคลทั่วไปในราชสำนักและพ่อค้าในช่วงยุคราชาธิปไตยของฝรั่งเศส

๒ Brest

๓ Nantes

๔ เป็นชื่อท่าเรือที่ตั้งอยู่ในเมืองแบรสต์

๕ la Compagnie des Indes orientales

๖ le Président

๗ les Jeux

๘ Surat คือเมืองท่าสำคัญทางฝั่งอินเดียตะวันตก มหาสมุทรอินเดีย

๙ le vaisseau เป็นชื่อทั่วไปสำหรับเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ใช้ใบ รูปร่างหัวเรือเรียวแหลม ท้ายเรือมนและราบในระดับเดียวกับหัวเรือ

๑๐ le Gaillard

๑๑ l'Oiseau

๑๒ la Loire

๑๓ le Dromadaire

๑๔ la Normande

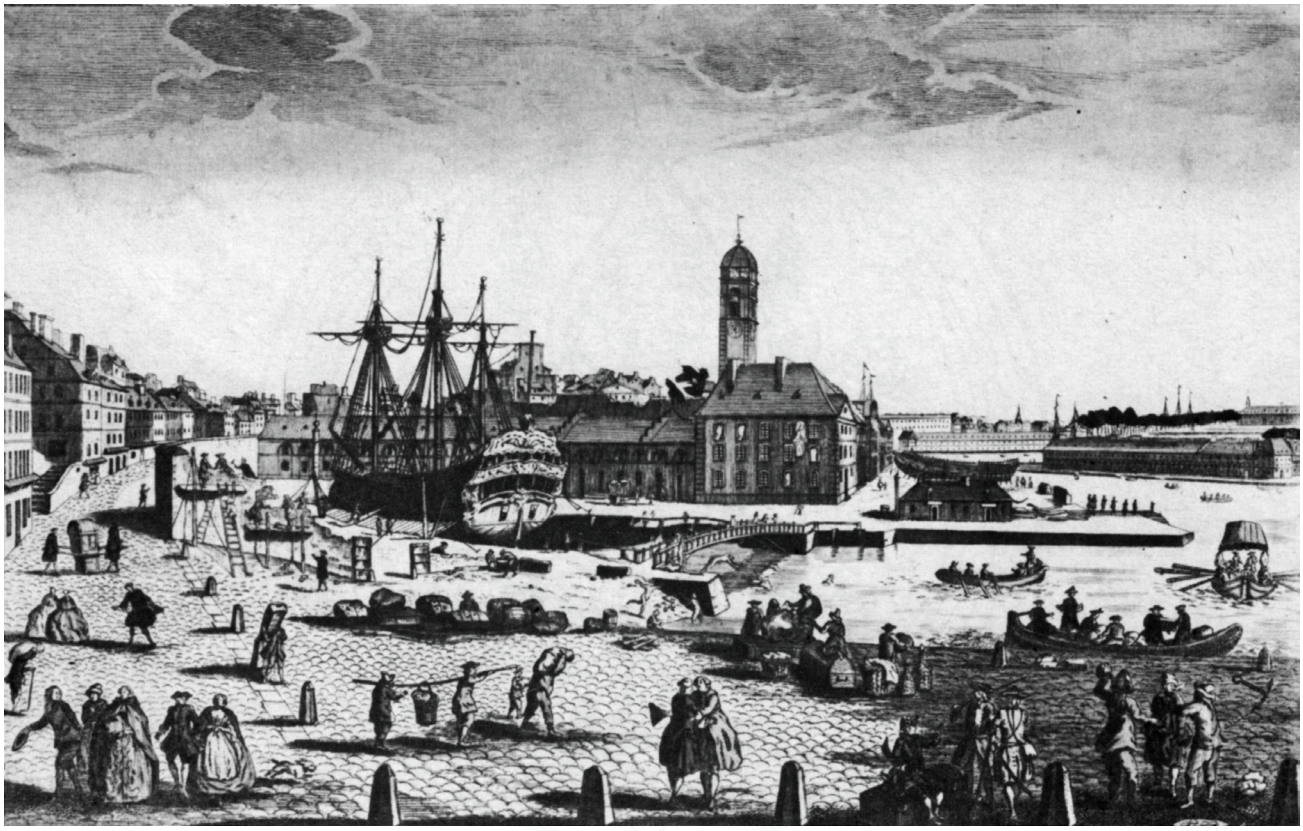

เมืองแบรสต์

ที่มา: Morgan Sportes, ***Ombres Siamoises****, p. 84.*

ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เสบียงอาหารสำหรับกองทหารที่จะต้องไปประจำอยู่ในสยาม หีบของต่าง ๆ ที่บริษัทได้จัดทำขึ้นเพื่อถวายพระเจ้ากรุงสยาม หีบของต่าง ๆ ของคณะราชทูตสยาม ของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ และของข้าพเจ้า หีบของเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้มาถึงเมืองแบรสต์แล้ว ส่วนที่เหลือยังคงอยู่ที่เมืองฮาฟร์-เดอ-กราซ[๑] เพราะของเหล่านี้ได้ให้เอาลงเรือฟรีเกต[๒] ของบริษัทชื่อเลอ ชองปลุยซองต์[๓] เพื่อให้ส่งต่อไปยังเมืองแบรสต์ รุ่งขึ้นเมื่อข้าพเจ้าได้พบปะสนทนากับเมอสิเยอร์เดส์ครูโซ[๔] ผู้ว่าการท่าเรือเมืองแบรสต์และบรรดาผู้บังคับการเรือเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ลงไปที่เรือพร้อมกับเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์[๕] ได้เห็นว่าเรือเหล่านี้ได้บรรทุกของเต็มลำแล้ว ไม่มีที่ว่างพอที่จะบรรทุกของจำเป็นอื่น ๆ สำหรับการเดินทางไปสยาม ข้าพเจ้าจึงได้จัดประชุมที่บ้านผู้ว่าการท่าเรือเมืองแบรสต์ จึงเป็นอันตกลงกันว่า เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เพื่อนร่วมงานของข้าพเจ้า[๖] กับตัวข้าพเจ้าจะได้ให้จัดเตรียมเรือชื่อลา มาลีญ[๗] ซึ่งเป็นเรือว่างเปล่าไว้อีกลำ ๑ เมื่อของต่าง ๆ ได้บรรทุกลงเรืออีก ๕ ลำแล้ว ยังเหลืออยู่อีกมากน้อยเท่าไรจะบรรทุกลงเรือลา มาลีญ ด้วยเกรงจะออกเรือไม่ทันตามกำหนด จึงไม่สามารถรอคำสั่งจากราชสำนักได้ เมื่อตกลงกันเช่นนี้แล้วเจ้าพนักงานได้จัดเตรียมเรือลา มาลีญอย่างรวดเร็วที่สุด จนถึงวันสุดท้ายของเดือนกุมภาพันธ์ เรือทั้งหมดก็พร้อมที่จะถอนสมอออกเดินทางได้

วันที่ ๑ มีนาคม เรือทั้งหมดได้กางใบแล่นออกจากเมืองแบรสต์ และผ่านกูเลต์[๘] เดอ แบรสต์เวลาเที่ยงวันนั้นเอง เรือได้ไปทอดสมอที่หน้าเมืองกามาเรต์[๙] เพราะสายน้ำไหลสวนทางและลมก็สงบลงด้วย

รุ่งขึ้นวันที่ ๒ มีนาคม เวลาเช้ามืด ลมได้พัดมาถูกทิศ เราจึงกางใบแล่นออกไปยังเกาะมาแดร์[๑๐] เพื่อจะได้ไปตรวจเกาะนั้นด้วย

วันที่ ๘ มีนาคม ลมได้พัดหักเห มาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือและกลายเป็นลมพายุอย่างรุนแรง จนเรือทั้ง ๖ ลำต้องลดใบหมดเหลือไว้แต่ใบที่เสาชี้เท่านั้น อีกไม่กี่ชั่วโมงทะเลก็เกิดเป็นคลื่นอย่างรุนแรง จนเรือที่บรรทุกของไว้มากเกินไปเสี่ยงกับการจมลง เรือทั้ง ๖ ลำนี้ มีแต่เรือเลอ กัยยารด์ ลำเดียวเท่านั้นที่ไม่เสียหายแต่อย่างใด นอกนั้นถูกพายุจนเสากระโดงชำรุดทุกลำ และเรือลัวโซได้ถูกพายุจนตะเกียบเสากระโดงกลางหัก ลมพายุนี้ได้พัดอย่างหนักถึง ๓๖ ชั่วโมง แล้วพายุจึงสงบลงพอที่จะแล่นเรือต่อไปได้

---

๑ Havre-de-Grâce

๒ la frégate เป็นเรือกำปั่นใบติดอาวุธ เคลื่อนที่ได้เร็ว

๓ le Champluysant

๔ Monsieur Desclouzeaux

๕ de Vaudricourt เป็นผู้บังคับการเรือกัยยารด์ (Gai llard)

๖ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ Envoyé extraordinaire เช่นเดียวกับเมอสิเยอร์เซเบเรต์

๗ la Maligne

๘ Goulet de Brest เป็นทางเข้าท่าเรือเมืองแบรสต์มีระยะทางประมาณ ๑๐ กิโลเมตร

๙ Camaret เป็นเมืองท่าที่อยู่ห่างจากเมืองแบรสต์ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

๑๐ Madère

เรือได้ผ่านเส้นศูนย์สูตรเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ในเส้นลองจิจูดที่ ๓๕๘[๑] และได้รับความลำบากเป็นอันมาก เพราะไม่มีลมพัดมาเลยถึง ๑๕ วัน

เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน เวลาเที่ยง เรือได้เข้ามาใกล้แหลมกู๊ดโฮป[๒] และเมื่อเรือยังห่างจากภูเขาลิยง[๓] หนทาง ๔ ลิเยอ ก็ยังแลไม่เห็นฝั่ง เพราะเวลานี้มีเมฆหมอกมัวไปหมด ในวันนั้นเองเวลาค่ำ เรือได้เข้าทอดสมอในอ่าวลาตาเบลอะ[๔] ตรงกับป้อมและห่างจากป้อมประมาณสามในสี่ลิเยอ เมื่อเรือได้มาถึงที่นี่แล้ว ได้พบกับเรือลา ลัวร์ ซึ่งได้พลัดกันเมื่อคราวถูกพายุเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ซึ่งทำให้เรามีความยินดีเป็นอันมาก เพราะในเวลาที่ถูกพายุนั้นคนในเรือได้เล่าว่า เขาได้เห็นเรือลา ลัวร์ถูกพายุเสากลางหัก จึงเป็นข้อวิตกกันว่าเรือลำนี้จะเกิดเหตุให้ต้องแวะเข้าไปเมืองลิสบอนเสียแน่แล้ว พอเรือทุกลำได้ทอดสมอเรียบร้อยแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ก็ได้จัดให้นายทหารเรือขึ้นไปบนบก เพื่อไปทำความตกลงกับผู้บังคับการป้อมนี้ในเรื่องที่จะยิงสลุต และเพื่อไปขออนุญาตขึ้นไปรับน้ำ ฟืน และซื้อเสบียงอาหาร กับทั้งให้ไปขออนุญาตให้พาคนที่ป่วยเจ็บขึ้นไปบนบกด้วย เพราะคนที่เจ็บป่วยนั้นมีจำนวนมาก และในเรือเลอ โดรมาแดร์ลำเดียวเท่านั้นมีคนป่วยทำการไม่ได้กว่า ๑๐๐ คน ซิเยอร์ เดอ แซงต์-แคลร์[๕] รองผู้บังคับการเรือได้ขึ้นไปบนบกหาท่านผู้บังคับการป้อม และท่านก็ได้รับรองอย่างดีและอนุญาตให้ตามความต้องการทุกอย่าง ซิเยอร์ เดอ ลาซาลล์[๖] เจ้าหน้าที่ธุรการทหารเรือ ก็ได้ขึ้นบกพร้อมกับซิเยอร์ เดอ แซงต์-แคลร์ เพื่อไปทำความตกลงให้พาคนป่วยขึ้นบกในวันรุ่งขึ้น เพราะไม่อยากจะให้เสียเวลา และจะได้เตรียมการสำหรับให้ได้เดินทางต่อไปโดยเร็วที่สุดที่จะไปได้

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๒ มิถุนายน เราได้จัดการพาคนป่วยขึ้นบก และต่างคนก็ต่างขึ้นไปบนบกเพราะได้อัดอยู่ในเรือมาช้านานแล้ว แต่ถ้าจะพูดไปการเดินทางคราวนี้ก็ได้เดินทางอย่างเรียบร้อย เพราะได้กินเวลาจากเมืองแบรสต์ถึงแหลมกู๊ดโฮปเพียง ๓ เดือน ๑๑ วัน เท่านั้น

เมื่อข้าพเจ้าได้ไปถึงแหลมกู๊ดโฮป ข้าพเจ้าพร้อมกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รายงานเหตุการณ์ไปถึงมงแซนเญอร์ เลอ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ ฉบับ ๑ และถึงแม้ว่าข้าพเจ้าเชื่อแน่ได้ว่า จดหมายของเราฉบับนี้ท่านคงจะได้รับแล้ว เพราะข้าพเจ้าได้ฝากไปกับเรือลา มาลีญนั้น แต่เพื่อกันมิให้คลาดได้ข้าพเจ้าจึงได้คัดสำเนาจดหมายฉบับนั้นส่งไปอีกครั้ง

---

[๑] ก่อน ค.ศ. ๑๙๑๑ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ฝรั่งเศสใช้เส้นเมอริเดียนที่ ๐ องศา เป็นเส้นที่ลากผ่านกรุงปารีส (ปัจจุบันคือเส้นเมอริเดียนที่ ๒ องศา ๒๐ ลิปดา ๑๓ ฟิลิปดา ตะวันออก) ต่อมาจึงใช้เมืองกรีนิชเป็นเส้นเมอริเดียนที่ ๐ องศา จนกระทั่งปัจจุบัน

[๒] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Cap หมายถึง Cap de Bonne-Espérance

[๓] le Lion

[๔] la Table

[๕] Sieur de Saint-Clair

[๖] Sieur de Lasalle

ด้วยเรือทั้ง ๕ ลำได้เบาลงไปแล้ว เพราะเหตุที่เสบียงอาหารหมดไปมากในระหว่างเดินทาง ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงเอาของที่บรรทุกลงเรือลา มาลีญนั้น กลับมาบรรทุกลงในเรือ ๕ ลำตามเดิม แทนที่เสบียงอาหารที่ได้บริโภคไป และได้ส่งเรือลา มาลีญกลับไปยังฝรั่งเศส

เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน เราเตรียมพร้อมที่จะออกเดินทางจากแหลมกู๊ดโฮป และทุกคนได้ลงเรือพร้อมกันหมดแล้ว แต่เผอิญลมพัดแรงและในทิศตรงกันข้าม จึงยังออกเรือไม่ได้ จำเป็นต้องพักอยู่ที่แหลมกู๊ดโฮปจนถึงวันที่ ๒๘ มิถุนายน เราจึงแล่นใบไปยังเมืองปัตตาเวีย[๑]

เมื่อได้ออกจากแหลมกู๊ดโฮปนั้น เรือได้ตั้งเข็มไปทางทิศใต้จนถึง ๒๘ องศาครึ่งใต้ เพื่อไปให้พบลมที่พัดจากตะวันตกเฉียงใต้ ครั้นไปถึงที่ที่ลมพัดมาถูกทิศที่ต้องการแล้ว ก็เกิดคลื่นลมอย่างแรงจนถึงกับเรือลัวโซซึ่งเป็นเรือที่ข้าพเจ้าโดยสารไปนั้นได้พลัดจากเรืออื่น ๆ เพราะเวลานั้นมีทั้งคลื่นลมและเมฆหมอกด้วย เรือลัวโซได้ถูกคลื่นลมตลอดทางจนถึงเส้นลองจิจูดของเกาะมาดากัสการ์ และในระหว่างที่ถูกคลื่นลมนั้น ใบเรือหลุดและปลิวไปกับลมหลายครั้ง และในคืนวันที่ ๑๐ กรกฎาคม นั้น ใบเรือใหญ่ได้ขาดออกเป็น ๒ ส่วน เมอสิเยอร์ดูเกนส์[๒] ให้รีบเก็บและจัดการซ่อมใบเรือที่ขาดนั้น และภายใน ๒๔ ชั่วโมงก็ซ่อมเสร็จใช้ได้ต่อไป

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ กรกฎาคม ได้เห็นเรือแล่นใบอยู่ใต้ลมเราลำ ๑ เข้าใจว่าคงจะเป็นเรือในกองเรือของเรานั้นเอง และความจริงเรือลำนั้นก็คือเรือลา ลัวร์ ซึ่งได้พลัดจากเรืออื่น ๆ เหมือนกัน

ตั้งแต่นี้ไปคลื่นลมสงบลงแล้ว เราได้เดินทางไปทางทิศตะวันออกต่อไป ครั้นวันที่ ๔ สิงหาคม เวลาบ่ายประมาณ ๓ หรือ ๔ โมง เรือได้เดินเข้าไปใกล้กับฝั่งแตร์ เดอ ลา ก็องกอร์ด[๓] และคะเนว่าเรืออยู่ห่างกับฝั่งประมาณ ๔ ลิเยอ และฝั่งอยู่ใต้ลม ครั้นเมฆหมอกที่มีอยู่ขมุกขมัวได้หายไปแล้ว ต่างคนก็ต่างตกใจกันที่ได้เห็นฝั่ง เพราะพวกต้นหนได้กะคะเนว่าเรือยังอยู่ใกล้กับฝั่งอย่างน้อย ๓๐๐ ลิเยอ และเมื่อเวลาเที่ยงก็ได้วัดแดดเห็นว่าเรือได้อยู่ในราวละติจูดที่ ๓๑ องศาใต้ แต่ครั้นเรือได้เข้ามาใกล้ชิดกับฝั่งเช่นนี้ จึงต้องรีบหันเรือออกไปหาทะเลลึกทันที เจ้าพนักงานได้รีบทิ้งดิ่งหยั่งน้ำ แต่ดิ่งหาได้ถึงดินไม่ ภูมิประเทศและรูปร่างของฝั่งนี้ดูก็ตรงกับที่เขียนไว้ในแผนที่ เมื่อมองดูก็ดูเป็นที่งามนักหนา เพราะเป็นพื้นที่ดินสูงขึ้นไปเป็นเนิน และมีต้นไม้เขียวปกคลุม แต่ถ้าจะว่าไป ฤดูนี้ก็เป็นกลางฤดูหนาวของเมืองเหล่านี้แล้ว

เมื่อเรือได้หันออกไปหาที่ลึกเพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายที่จะมีตามฝั่งนี้ เพราะแถบเหล่านี้ไม่ใคร่จะมีใครรู้จักนักนั้นแล้ว เมอสิเยอร์ดูเกนส์ได้เรียกบรรดาต้นหน และเชิญข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไป

---

๑ Batavia

๒ Duquesne

๓ Terre de la Concorde

ประชุมเพื่อปรึกษากันว่าจะควรทำอย่างไรต่อไป จึงเป็นอันตกลงกันว่าให้เรือตั้งเข็มตรงไปทิศเหนือ เพื่อผ่านไปในระหว่างเกาะนิวฮอลแลนด์[๑] และกองหินโสโครกที่เรียกกันว่าเกาะตรียาลส์[๒] การที่ได้ตกลงกันดังนี้ก็เพราะเห็นกันว่าเกาะนิวฮอลแลนด์นี้ พวกฮอลันดา[๓] เป็นผู้ค้นพบ โดยออกจากเมืองปัตตาเวียไปเที่ยวตรวจตามเกาะเหล่านี้โดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นจึงได้คาดกันว่าเกาะเหล่านี้คงจะจดไว้ในแผนที่ทางแถบเกาะชวาตรงกว่าที่ได้จดไว้ทางแหลมกู๊ดโฮป เราจึงได้เดินทางแล่นไปตรวจเกาะชวาต่อไป ถึงเกาะชวาวันที่ ๑๘ สิงหาคม เรือได้แล่นเข้าไปใกล้เกาะประมาณระยะห่าง ๓ หรือ ๔ ลิเยอ บรรดาพวกต้นหนจึงได้รู้สึกว่าที่ได้วัดเส้นลองจิจูดไว้นั้นเป็นการตรงถูกต้องดีแล้ว เพราะเกาะนี้ตรงกับแผนที่ที่ท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์[๔] ได้ให้ข้าพเจ้าไว้ที่พระราชวังแวร์ซายส์ก่อนการเดินทาง พวกต้นหนจึงได้ใช้แผนที่นี้ตลอดจนถึงช่องแคบซุนดา เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม เวลากลางคืนเดือนหงาย เรือได้แล่นเข้าไปในช่องแคบซุนดา และเผอิญเคราะห์ดีลมก็พัดถูกทางพอเข้าช่องได้สะดวก เพราะโดยมากในฤดูนี้การเดินเรือในช่องนี้เป็นการลำบากมาก โดยเหตุที่ลมมักจะพัดสวนทางอยู่เสมอ ในคืนวันนั้นเอง เรือได้ไปทอดสมออยู่ที่เกาะเล็ก ๆ เกาะ ๑ ซึ่งเรียกกันว่าเกาะเลอ ชาโป[๕] รุ่งขึ้นเวลาเช้ามืด เรือได้กางใบแล่นตรงไปยังเมืองบันตัม[๖] ต่อไป เพราะเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ได้นัดหมายไว้กับเรือลำอื่น ๆ ว่า ในระหว่างที่เดินทางจากแหลมกู๊ดโฮปไปเมืองปัตตาเวีย ถ้าเกิดพลัดจากกันไปแล้ว ก็ให้ไปรอกันอยู่ที่เมืองบันตัมต่อไป

วันที่ ๒๓ สิงหาคม เรือได้แล่นเข้าไปในท่าเรือเมืองบันตัมและในวันนั้นเองเวลาค่ำ เรือได้ทอดสมอลงที่หน้าเมือง ห่างจากตลิ่งประมาณครึ่งลิเยอ ซิเยอร์ดูเกนส์จึงได้จัดให้ ซิเยอร์เดส์คาร์ต[๗] ผู้ช่วยของเขา ขึ้นบกไปหาผู้ว่าการเมือง เพื่อให้ไปทำความตกลงในเรื่องยิงสลุตและเพื่อไปขออนุญาตให้ขึ้นไปหาน้ำและซื้อเสบียงอาหารด้วย ผู้ว่าการเมืองชาวฮอลันดาได้รับรองซิเยอร์เดส์คาร์ตอย่างดี แต่ได้บอกกับซิเยอร์เดส์คาร์ตว่าตามความที่ต้องการน้ำและเสบียงอาหารนั้น ผู้ว่าการเมืองหาได้เป็นใหญ่ในที่นั้นไม่ ถ้าจะต้องการของเหล่านี้แล้วจะต้องไปพูดกับราชาเมืองบันตัมจึงจะได้ เพราะผู้ว่าการเมืองบันตัมมาอยู่ในเมืองนั้นเฉพาะสำหรับมาจัดการค้าขายให้แก่บริษัทเท่านั้น หาได้เกี่ยวข้องในกิจการอย่างอื่นไม่ และได้จัดส่งให้นายทหารคนหนึ่งไปบอกให้ราชาเมืองบันตัมทราบทันทีถึงการที่เรือลำนี้ได้มาถึง และบอกให้ทราบถึงความต้องการของเราด้วย

---

๑ Nouvelle-Hollande

๒ Trialles

(๓) เนื้อความตรงนี้ในต้นฉบับความขาดหายไปทั้งวรรค ที่ว่าพวกฮอลันดานั้นผู้แปลเติมลงไปเอง เพราะเห็นว่าความอย่างอื่นจะไม่ได้ความ

๔ Marquis de Seignerlay เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

๕ Le Chapeau

๖ Bantam

๗ Sieur Descartes

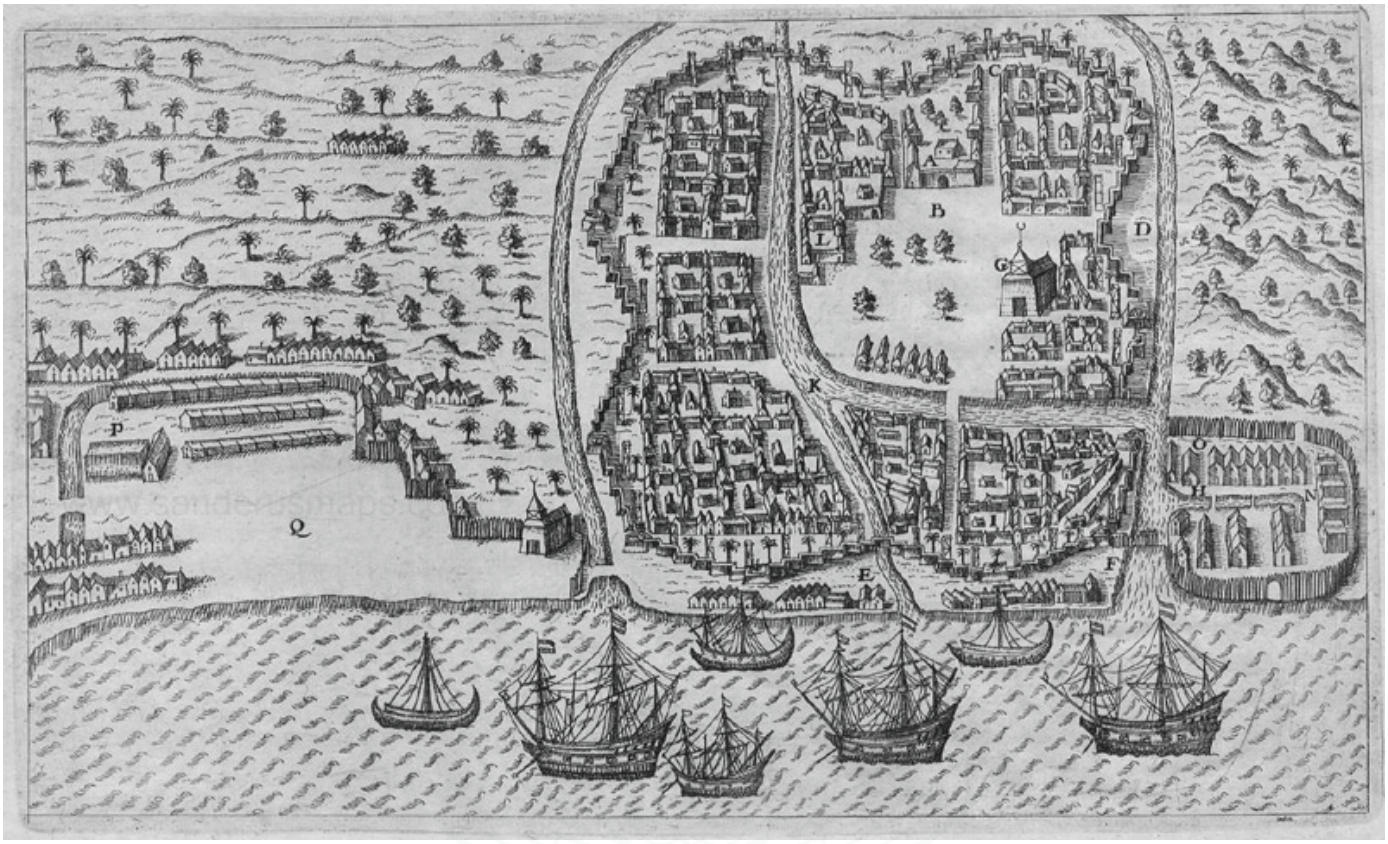

แผนที่เมืองบันตัม

ที่มา : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Bantam_city.jpg

อีกสักครู่หนึ่ง นายทหารคนนี้ได้กลับมาพร้อมกับนายทหารของราชาเมืองบันตัมคนหนึ่งที่เขาพูดกันว่าเป็นผู้บังคับกองทหารรักษาพระองค์ของราชาเมืองบันตัม นายทหารของราชาเมืองบันตัมได้บอกกับซิเยอร์เดส์คาร์ตว่า นายของเขาอนุญาตให้ไปหาน้ำและเสบียงอาหารได้ แต่ต้องให้แล้วเสร็จภายใน ๒๔ ชั่วโมง เมื่อครบกำหนด ๒๔ ชั่วโมงแล้ว ให้เรือถอนสมอออกไปจากท่าเรือให้หมด เพราะราชาเมืองบันตัมไม่ยอมให้เรือมาอยู่ในเมืองนี้ช้ากว่าที่ได้กำหนดมาให้นี้ ซิเยอร์เดส์คาร์ตจึงได้รีบกลับลงเรือ เพื่อมารายงานให้ผู้บังคับการเรือของตัวทราบตามเรื่องราวที่ได้เกิดขึ้น การที่ราชาเมืองบันตัมได้ตอบมาดังนี้ เราต้องถือว่าเป็นการที่ผู้ว่าการเมืองชาวฮอลันดาไม่ยอมให้เราขึ้นไปหาน้ำและเสบียงอาหาร เพราะการที่อ้างราชาเมืองบันตัมนั้นก็เป็นการอ้างโดยไม่มีมูล เพราะราชาเมืองบันตัมหาได้มีอำนาจไม่ พวกฮอลันดาเป็นใหญ่สิทธิ์ขาดอยู่ในเมืองบันตัม จนที่สุดตัวราชาเมืองบันตัมเองก็ถูกพวกฮอลันดาควบคุมด้วยทหารจำนวนมากเสมือนเป็นเชลย แต่เรียกว่าเป็นการให้เกียรติยศแก่ราชาเมืองบันตัม การที่ราชาเมืองบันตัมขัดข้องไม่ยอมตามความประสงค์ของเราเช่นนี้ จึงทำให้เราต้องออกเรือไปเมืองปัตตาเวีย เพื่อหาน้ำและเสบียงอาหารที่เราต้องการ เพราะฉะนั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้ามืด เราจึงได้ให้เรือถอนสมอออกจากเมืองบันตัม แต่ตอนกลางคืนนั้นผู้ว่าการเมืองชาวฮอลันดาได้ส่งเป็ดไก่หลายตัว โคสองสามตัว กับผลไม้ต่าง ๆ เป็นอันมากมาเป็นของกำนัลแก่เมอสิเยอร์ดูเกนส์ ซึ่งจำเป็นมากสำหรับการเดินทางไปจนถึงเมืองปัตตาเวีย และเรือของเราก็ได้ไปทอดสมอที่เมืองปัตตาเวียเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ที่เมืองนั้นเราพบเรือสินค้าฮอลันดาจอดเทียบท่าอยู่ ๑๓ ลำ และเรือสนับสนุนการรบ ๒ ลำ แต่เรือสนับสนุนการรบนั้นได้ถอนสมอเรือแล่นออกไปในวันนั้นเอง ลำ ๑ จะไปเมืองสยาม อีกลำ ๑ จะไปฝั่งโคโรมันเดล พอเรือได้ทอดสมอเรียบร้อยแล้ว เมอสิเยอร์ดูเกนส์ก็จัดให้ซิเยอร์เดส์คาร์ตขึ้นไปหานายพลชาวฮอลันดา เพื่อไปทำความตกลงในเรื่องที่จะยิงสลุตและเพื่อขอน้ำและเสบียงอาหารเช่นเดียวกับที่ขอที่เมืองบันตัมมาแล้ว ในชั้นต้นนายพลชาวฮอลันดาให้การรับรองซิเยอร์เดส์คาร์ตไม่ค่อยดีและไม่ยอมอนุญาตตามคำขอร้อง ซิเยอร์เดส์คาร์ตจึงได้ชี้แจงแก่นายพลชาวฮอลันดาว่า เวลานี้ฮอลันดาก็ยังเป็นไมตรีอยู่กับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ถ้าท่านนายพลไม่ยอมให้ตามที่ขอร้องนี้ ก็เท่ากับเป็นการที่ขัดกับไมตรีระหว่าง ๒ ประเทศ เมื่อนายพลชาวฮอลันดาได้ฟังซิเยอร์เดส์คาร์ตชี้แจงดังนี้ จึงได้รู้สึกตัวขึ้นมา และยอมอนุญาตให้ขึ้นไปหาซื้อเสบียงอาหารได้ ทั้งรับรองว่าจะจัดน้ำส่งลงไปที่เรือให้ด้วย แต่ในเรื่องยิงสลุตนั้น ท่านนายพลจะได้สั่งให้ผู้บังคับการเรือฮอลันดายิงตอบ ซิเยอร์เดส์คาร์ตจึงได้ตอบว่า การที่จะให้ผู้บังคับการเรือฮอลันดายิงสลุตตอบ เป็นการไม่สมควรแก่เกียรติยศของเรือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่ขอให้ป้อมยิงสลุตตอบนัดต่อนัดจึงจะได้ มิฉะนั้นฝ่ายฝรั่งเศสก็จะไม่ยอมยิงสลุตตอบให้ฮอลันดาเหมือนกัน นายพลชาวฮอลันดาจึงได้ตอบว่า เรือของผู้บังคับการกองเรือฮอลันดาจะกลับมาถึงภายใน ๒ - ๓ วันนี้แล้ว เพราะฉะนั้นให้รอเรือลำนี้มาถึงเสียก่อนจึงค่อยยิงสลุตโต้ตอบกันภายหลัง ต่อจากนั้นซิเยอร์เดส์คาร์ตก็ได้กลับมาเรือเพื่อรายงานให้เมอสิเยอร์ดูเกนส์ทราบตามเรื่องราวที่ได้พูดจากัน และรายงานเพิ่มเติมว่า นายพลชาวฮอลันดา

ไม่ประสงค์จะอนุญาตให้ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในเรือรบฝรั่งเศสขึ้นบก แต่ในวันรุ่งขึ้นพวกเราก็ได้ขึ้นไปบนบกเที่ยวหาซื้ออะไรรับประทาน และพักอยู่ที่ท่าเรือเมืองปัตตาเวียถึง ๑๒ วัน

วันที่ ๒๙ สิงหาคม พวกเราได้ทราบข่าวมาจากเมืองบันตัมว่าเรือหลวงฝรั่งเศสชื่อกัยยาร์ดกับเรือหลวงอีก ๒ ลำได้ผ่านเมืองบันตัมมาแล้ว และผู้ว่าการเมืองบันตัมได้ส่งหนังสือของเมอสิเยอร์ดูเกนส์ให้ผู้บังคับการเรือแล้ว หนังสือฉบับนี้เป็นหนังสือที่เมอสิเยอร์ดูเกนส์ได้เขียนไว้สำหรับฝากให้เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ในเวลาที่มาถึง บอกให้ทราบและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นมา ซึ่งทำให้จำเป็นต้องเลยไปเมืองปัตตาเวีย และจะคอยอยู่ที่เมืองปัตตาเวียจนถึงต้นเดือนกันยายน ตามที่ได้นัดหมายทำความตกลงกันไว้ที่แหลมกู๊ดโฮป

วันที่ ๑ กันยายน จากท่าเรือเมืองปัตตาเวีย เรือหลวงฝรั่งเศส ๓ ลำปรากฏให้เห็น และได้ทอดสมอที่ท่าเรือเมืองปัตตาเวียในเวลาเที่ยงวันเดียวกัน เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ส่งซิเยอร์ เดอ แซงต์-แคลร์ขึ้นบกไปพบนายพลชาวฮอลันดาเพื่อเยี่ยมคารวะ และให้ไปทำความตกลงถึงเรื่องการยิงสลุตด้วย แต่ทำอย่างไร ๆ ท่านนายพลก็หายอมเกี่ยวข้องในเรื่องยิงสลุตไม่ ซิเยอร์ เดอ แซงต์-แคลร์จึงได้อธิบายว่า เรื่องยิงสลุตนั้น ในยุโรปมีการกำหนดไว้เป็นระเบียบแล้ว ไม่มีความยากลำบากอย่างใดเลย และผู้ว่าการเมืองที่แหลมกู๊ดโฮปก็ได้ปฏิบัติตามแบบอย่างมาแล้ว มิได้มีความลำบากอย่างใดเลย นายพลชาวฮอลันดาจึงตอบว่า หนังสือสัญญาต่าง ๆ ที่ได้ทำกันไว้ในทวีปยุโรปนั้น ใช้ได้แต่เฉพาะในทวีปยุโรปเท่านั้น ดังนั้น ทั้งซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์และซิเยอร์ดูเกนส์จึงมิได้ยอมยิงสลุตคำนับป้อมฮอลันดาเช่นกัน

รุ่งขึ้น เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ได้ขึ้นมาหาข้าพเจ้าบนเรือที่ข้าพเจ้าพัก โดยเหตุที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะต้องการขึ้นไปเที่ยวบนบกโดยมิให้ใครรู้ว่าตัวเป็นราชทูต และข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าข้าพเจ้าจะขึ้นไปอยู่บนบกด้วยอีกคนหนึ่งดูจะไม่ใคร่เหมาะ เพราะเป็นบ้านเมืองต่างประเทศ เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ได้มาแจ้งต่อข้าพเจ้าว่า ฤดูกาลเร่งให้เรารีบออกเรืออยู่แล้ว และถ้าเราจะเอาคนที่ป่วยเจ็บตามเรือสนับสนุนการรบขึ้นไปรักษาตัวบนบก ก็น่ากลัวจะทำให้ชักช้าเสียเวลา หมดฤดูที่จะเดินเรือไปเมืองสยามได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ว่า ข้าพเจ้าเองอยากจะทราบความจากผู้บังคับการเรือสนับสนุนการรบ คือ เรือเลอ โดรมาแดร์ และเรือลา ลัวร์ (เรือ ๒ ลำนี้ได้มาสมทบพบกับเรือของเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ เมื่อเห็นเกาะชวา) ในเรื่องสภาพของลูกเรือ ผู้ป่วย และความต้องการน้ำและเสบียงอาหารก่อนจะตัดสินใจให้กองเรือถอนสมอเดินทางต่อไปได้ เมื่อข้าพเจ้าได้ตอบเช่นนี้แล้ว เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์จึงได้ส่งสัญญาณเรียกผู้บังคับการเรือ ๒ ลำนั้นให้มายังเรือลัวโซ ครั้นผู้บังคับการเรือทั้ง ๒ ลำมาถึงแล้ว จึงได้ชี้แจงว่า คนที่ป่วยเจ็บอยู่บนเรือต้องการเวลาพักบนบกอย่างน้อย ๑๕ วัน ตามความเห็นของแพทย์ประจำเรือ และถ้าไม่ให้พักถึง ๑๕ วันแล้ว ก็ป่วยการที่จะพาคนที่เจ็บขึ้นไปบนบก เพราะจะกลับทำให้ป่วยหนักลงไปอีกก็ได้ แต่ส่วนน้ำและเสบียงนั้นจะเที่ยวหาให้พอใช้ไปถึงเมืองสยามให้เสร็จภายใน ๓ หรือ ๔ วันก็ได้ เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์

จึงเห็นว่า ถ้าเรือได้พักอยู่ที่เมืองปัตตาเวียถึง ๑๕ วันแล้ว ก็เป็นอันหมดโอกาสที่จะไปถึงเมืองสยามในปีนี้ได้ เมอสิเยอร์ดูเกนส์และผู้บังคับการเรือคนอื่น ๆ ก็มีความเห็นพ้องกับเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ด้วย ข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องพูดกับเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ว่า ในสิ่งที่ร้ายทั้งปวง สิ่งใดที่ร้ายยิ่งกว่าอย่างอื่นก็จำเป็นต้องป้องกันสิ่งนั้นไว้ และอะไรจะร้ายยิ่งกว่าการที่จะไปให้ถึงเมืองสยามในปีนี้ไม่ได้เป็นไม่มีแล้ว เพราะตามแถบเหล่านี้จะหาที่พักคอยหลบหนาวก็ไม่มี ที่จะหาเสบียงก็ไม่มี จึงเป็นการน่ากลัวว่าคนส่วนใหญ่จะต้องล้มตายด้วยอดอาหารนั้นเอง เป็นเหตุให้มีคนไม่พอสำหรับพาเรือกลับไปฝรั่งเศสก็เป็นได้ ด้วยเหตุที่กำลังคนนั้นอ่อนแรงไปมากแล้ว จึงได้เป็นอันตกลงเห็นพร้อมกันว่า ในวันที่ ๗ กันยายน ให้ออกเรือเดินทางไปเมืองสยามต่อไป และในระหว่างนี้ก็ให้รีบหาเสบียงและน้ำบรรทุกลงเรือเสียให้พอ บรรดาผู้บังคับการเรือทั้งหลายก็ได้รีบไปจัดการตามที่ได้ตกลงกันไว้นั้น เพราะฉะนั้นเมื่อวันที่ ๗ กันยายน เรือทั้งหลายจึงได้ถอนสมอแล่นใบออกจากท่าเรือเมืองปัตตาเวีย เดินทางไปยังสยามต่อไป เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ได้เขียนหนังสือทิ้งไว้ที่เมืองปัตตาเวียฉบับ ๑ ถึงซิเยอร์ เดอ คูร์แซลส์[๑] ซึ่งเดินทางมากับเรือลา นอร์มองด์ เมื่อมาถึงเมืองปัตตาเวีย เพราะเราไม่ได้ข่าวคราวถึงกัน ตั้งแต่เรือแยกจากกัน

การเดินเรือในตอนนี้ได้ปรกติเรียบร้อยดีทุกอย่าง และเรือได้ผ่านช่องแคบบังกา[๒] โดยไม่มีเหตุการณ์หรือมีอันตรายต่อเรืออย่างใดเลย

ในระหว่างที่เดินทางอยู่และในเวลาที่พักอยู่ที่แหลมกู๊ดโฮปนั้น ข้าพเจ้าได้เคยสนทนากับบาทหลวงตาชารด์[๓] หลายครั้งหลายหน บาทหลวงตาชารด์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า ท่านไม่เชื่อว่าออกพระวิสุทธสุนทร[๔] ราชทูตที่ ๑ ของพระเจ้ากรุงสยามจะเต็มใจในการที่จะให้พวกฝรั่งเศสไปตั้งอยู่ในเมืองสยามนัก เพราะออกพระวิสุทธสุนทรเป็นคนที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด บาทหลวงตาชารด์จึงเชื่อว่าเมื่อไปถึงเมืองสยามแล้ว ออกพระวิสุทธสุนทรคงจะมีใจรวนเร คือว่า ถ้าเห็นว่าการทั้งปวงได้เปรียบดีข้างฝ่ายพวกฝรั่งเศสแล้ว ออกพระวิสุทธสุนทรก็คงจะฝักใฝ่เอาใจช่วยพวกฝรั่งเศส แต่ถ้าหากว่าสยามไม่ใคร่จะเอาธุระช่วยเหลือพวกฝรั่งเศสและสยามไม่ค่อยจะพอใจฝรั่งเศสแล้ว ออกพระวิสุทธสุนทรก็คงจะหันเข้าช่วยสยาม เพราะออกพระวิสุทธสุนทรไม่ใคร่จะชอบฝรั่งเศสเท่าไรนัก

---

[๑] de Courcelles

[๒] Banka เป็นชื่อช่องแคบที่อยู่ระหว่างเกาะสุมาตรากับเกาะชวา เป็นชื่อเกาะที่อยู่ในช่องแคบทางทิศตะวันออกของเกาะสุมาตรา และเป็นชื่อเมืองบนเกาะด้วย

[๓] Tachard

[๔] ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) หรือที่รู้จักกันในชื่อ โกษาปาน เป็นราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส

บาทหลวงตาชารด์

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

ด้วยเหตุดังกล่าว ประกอบกับความจำเป็นที่เราต้องการเวลา จึงทำให้ข้าพเจ้าตกลงใจแนะนำกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ให้พูดกับเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ในเวลาที่ยังพักอยู่ที่เมืองปัตตาเวียนั้น ว่าขอให้เอาเรือลัวโซ ซึ่งเป็นเรือที่เร็วกว่าลำอื่น รับบาทหลวงตาชาร์ดขึ้นบนเรือ และให้เรือลัวโซรีบล่วงหน้าไปถึงเมืองสยามก่อน เพื่อจะได้ไปจัดการต่าง ๆ เสียให้เรียบร้อยก่อนเรือลำอื่น ๆ ไปถึงสยามสัก ๒ – ๓ วัน เพื่อจะได้เตรียมความพร้อมในการยกพลขึ้นบก เพราะกองทหารนี้ต้องการความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วน และต้องการเสบียงอาหาร เมื่อข้าพเจ้าได้แนะนำเช่นนี้ เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์เห็นด้วยกับข้าพเจ้า และเห็นว่าเป็นการจำเป็นที่เรือทุก ๆ ลำจะต้องออกจากเมืองปัตตาเวียพร้อมกัน และจะต้องเดินเรือเข้าช่องแคบบังกาพร้อมกัน เมื่อพ้นช่องแคบบังกาไปแล้ว จึงให้แยกเรือลัวโซล่วงหน้าไปเมืองสยามก่อน

ครั้นเรือได้ผ่านพ้นช่องแคบบังกาไปแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ก็ได้จัดการตามที่ได้รับรองไว้ บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้มาลงเรือลัวโซพร้อมกับข้าพเจ้าและเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ฝ่ายราชทูตสยามเห็นด้วยว่าการที่แยกเรือลัวโซให้ล่วงหน้าไปก่อนนั้น เกี่ยวแก่ความจำเป็นที่จะต้องให้กองทหารได้มีเวลาพัก จึงได้จัดขุนนางสยามคนหนึ่งให้ลงเรือลัวโซมาด้วย เพื่อจะได้ขึ้นบกพร้อมกับบาทหลวงตาชาร์ด แล้วเรือลัวโซก็ได้แยกออกจากกองเรือรีบแล่นใบล่วงหน้าไปก่อน ในระหว่างเดินทางจากช่องแคบบังกาไปเมืองสยามนั้น มีเวลาว่างพอจะตรวจตราแก้ไขคำสั่งต่าง ๆ ที่เราได้ร่างขึ้นที่เมืองปัตตาเวีย เพราะเมื่อเราได้พักอยู่ที่เมืองปัตตาเวียนั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เอาคำสั่งต่าง ๆ มาให้ข้าพเจ้าตรวจดู คำสั่งเหล่านี้ข้าพเจ้าได้ตรวจเห็นว่าไม่ผิดอะไรกับคำสั่งที่เราได้ร่างขึ้นไว้ จะผิดกันบ้างเล็กน้อยแต่บางข้อ คือ

๑. ในเวลาที่เราจะขอเมืองมะริด[๑] และเมืองบางกอกนั้น เราควรจะขอทั้งสองเมืองพร้อมกัน เพราะถ้าเราจะขอแต่เมืองบางกอกแห่งเดียวแล้ว เมื่อจะขอเมืองมะริดอีกในภายหลังก็ดูจะไม่เหมาะ เพราะจะเป็นเหมือนความต้องการของเราไม่มีสิ้นสุด

๒. ในเรื่องที่จะให้กองทหารกระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้ากรุงสยามนั้น ข้าพเจ้าจำเป็นต้องใช้ถ้อยคำที่จะสาบานนั้น ให้ตรงกันทั้งในคำสั่งเดิมและคำสั่งที่ร่างขึ้นใหม่ โดยไม่ได้เปลี่ยนแปลงถ้อยคำอย่างใดเลย

๓. ในเวลาที่จะพูดจาถึงเรื่องการต่าง ๆ นั้น ไม่ควรจะกล่าวถึงกระสุนปืนใหญ่ชนิดลูกโดดและชนิดลูกแตก[๒] ในรายการซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยาม เพราะเหตุว่าทำอย่างไร ๆ พระเจ้ากรุงสยามก็คงจะต้องพระราชประสงค์กระสุนปืนใหญ่เหล่านี้ไว้ แต่ข้าพเจ้าเองไม่เห็นด้วยเลยในการที่จะทิ้งกระสุนเหล่านี้ไว้ในสยาม และที่ข้าพเจ้ามีความเห็นดังนี้ก็ด้วยเหตุหลายประการคือ ๑. เพราะข้าพเจ้า

---

[๑] Mergui

[๒] bombes คือ กระสุนปืนใหญ่ชนิดลูกโดด และ bombardiers คือกระสุนปืนใหญ่ชนิดลูกแตก กระสุนทั้งสองแบบนี้เริ่มผลิตใช้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (พุทธศตวรรษที่ ๒๑) เป็นต้นมา

ทราบอยู่ว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้มีรับสั่งไว้กับผู้บังคับกองทหารปืนใหญ่ ให้เดินทางกลับพร้อมกองกำลังของเขา และ ๒. เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าการที่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระเจ้ากรุงสยามรู้จักใช้ปืนชนิดนี้จะไม่เป็นประโยชน์ต่อราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเลย เพราะต่อไปในภายภาคหน้าอาจจะเป็นผลเสียต่อฝรั่งเศส หากต่อไปสยามเปลี่ยนแปลงจุดยืนต่อฝรั่งเศส

ข้อสังเกตทั้ง ๓ นี้ ข้าพเจ้าได้บันทึกด้วยมือของข้าพเจ้าเองไว้ในคำสั่งต่าง ๆ ของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ แต่ข้าพเจ้าเองได้รับคำสั่งมาให้ปฏิบัติตามความเห็นของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ในสิ่งที่เกี่ยวด้วยราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกประการ ข้าพเจ้าจึงเป็นแต่บันทึกความเห็นของข้าพเจ้าไว้เท่านั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ได้รับรองว่า จะได้พิจารณาความเห็นของข้าพเจ้าต่อไป และได้บอกกับข้าพเจ้าว่าคำสั่งเหล่านี้จะต้องมอบไว้กับบาทหลวงตาชารด์ เพราะฉะนั้นคำสั่งต่าง ๆ และบันทึกความเห็นของข้าพเจ้าจึงได้มอบให้บาทหลวงตาชารด์ไว้ เสร็จแล้วบาทหลวงตาชารด์ก็ได้ลงความเห็นของท่านในคำสั่งเหล่านี้

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เห็นว่าจะต้องทำเป็นบันทึกความจำหรือคำสั่งมอบให้บาทหลวงตาชารด์ ๒ ฉบับ ฉบับ ๑ นั้น บาทหลวงตาชารด์จะได้ไปยื่นต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ อีกฉบับ ๑ นั้น บาทหลวงตาชารด์จะได้เก็บรักษาไว้เป็นคำสั่งลับ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กับบาทหลวงตาชารด์ได้พบปะปรึกษาหารือกันหลายคราว บางคราวข้าพเจ้าก็อยู่ด้วย แต่ข้อความที่ปรึกษาหารือกันนั้นก็เกี่ยวด้วยการกำชับให้บาทหลวงตาชารด์ปฏิบัติตามความในคำสั่งต่าง ๆ ทุกประการ ในขณะที่ปรึกษาหารือกันอยู่นั้น บาทหลวงตาชารด์ได้แสดงตัวว่า บาทหลวงตาชารด์มิได้รับคำสั่งให้อยู่ในบังคับบัญชาของเรา หรือในข้อความต่าง ๆ ที่บาทหลวงตาชารด์จะมาเจรจาในคราวนี้ ก็มิต้องกระทำตามคำสั่งของเราอย่างใดเลย แต่เมื่อเราได้รับรองว่าคำสั่งของเรามีอยู่ว่าให้บาทหลวงตาชารด์ได้ขึ้นไปบนบกเพื่อไปจัดการต่าง ๆ นั้น ก็เป็นการพออยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้เป็นการที่ขัดข้องอยู่บ้าง เพราะเหตุว่าเมื่อความเห็นของเราไม่ตรงกับความเห็นของบาทหลวงตาชารด์ตามในบันทึกความจำ บาทหลวงตาชารด์ก็ได้ตอบเราอยู่เสมอว่า ในเรื่องนั้น ๆ จะควรพูดจาว่าอย่างไร บาทหลวงตาชารด์เข้าใจอยู่ดีแล้วว่าจะควรพูดอย่างไรและจะควรทำอย่างไร เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ ก็ได้รับสั่งและบอกให้บาทหลวงตาชารด์ทราบในข้อที่ควรจะปฏิบัติทุกอย่างแล้ว และบาทหลวงตาชารด์ก็กลับอธิบายต่อไปว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนที่จะทำอะไรต้องพูดกันตรง ๆ จะพูดเป็นลับลมคมในกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นไม่ได้ ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กับตัวข้าพเจ้าได้พยายามเต็มความสามารถที่จะให้บาทหลวงตาชารด์ได้เปิดเผยความลับต่อเราบ้าง แต่ทำอย่างไร ๆ บาทหลวงตาชารด์ก็ไม่วางใจในเราเลย และบาทหลวงตาชารด์เห็นว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นเพื่อนที่ดีที่สุดที่เขาไม่มีอะไรต้องปิดบังเลย เราจึงจำเป็นต้องพูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่จะเอาความลับส่วนตัวแสดงให้แก่เพื่อนฝูงนั้น ไม่มีข้อห้ามอย่างใดเลย แต่ที่จะเอาความลับของนายไปแสดงให้แก่คนอื่นนั้น เป็นสิ่งที่ต้องห้าม แต่ทั้งหมดนั้นก็หาเป็นประโยชน์อย่างใดไม่ เพราะบาทหลวงตาชารด์ยืนกราน

กับพวกเราว่าได้รับคำสั่งมาเช่นนั้นแล้ว แต่ถึงดังนั้นเราก็ยังคงเอาคำสั่งออกมาปรึกษาหารือกับบาทหลวงตาชารด์อยู่

วันที่ ๒๖ กันยายน เรือได้แล่นเข้ามาใกล้กับท่าเมืองสยามและเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน เวลาเช้า บาทหลวงตาชารด์ บาทหลวงเดสปันญัก[๑] กับซิเยอร์มาซูเย[๒] ได้ลงเรือเล็กขึ้นไปบนบก เพื่อไปคำนับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และเพื่อนำจดหมายของเราไปส่งให้ด้วย หนังสือฉบับนี้เขียนเป็นภาษาโปรตุเกส ซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นการสมควรเลย เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าเมื่อจะมีหนังสือพูดถึงการงานไปถึงผู้ใดแล้ว ไม่ควรจะใช้ภาษาอื่นนอกจากภาษาของเราเอง การที่ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ก็เพราะการที่จะมีหนังสือโดยใช้ภาษาของตัวเองนั้นมีประโยชน์และได้เปรียบมากกว่า เพราะเป็นภาษาที่เราเข้าใจได้ดีกว่าภาษาอื่น อีกทั้งแบบอย่างไม่เคยมีเลยที่จะเจรจาความด้วยภาษาต่างประเทศ แต่ในข้อนี้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ยืนกรานว่ามาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ ได้อนุญาตไว้แล้ว เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ตอบอ้างเหตุเช่นนี้ ข้าพเจ้าก็เป็นอันหมดคำพูด ต้องยอมทำตามเท่านั้นเอง ในคราวที่บาทหลวงตาชารด์ได้ล่วงหน้าขึ้นไปบนบกคราวนี้ เราได้เขียนหนังสือฝากไปอีกฉบับ ๑ ถึงท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส[๓] และได้ฝากหนังสือของมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ถึงสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสไปด้วยอีกฉบับ ๑

ในคราวนี้เราได้จัดให้ซิเยอร์ ดู บรูอ็อง[๔] ไปกับเหล่าบาทหลวงเยซูอิต[๕] ด้วย เพื่อให้ไปทำรายงานมาให้เราทราบโดยเร็ว ว่าสภาวการณ์ที่เมืองบางกอกเป็นอย่างไรบ้าง เพราะซิเยอร์โวล็อง[๖] ผู้เป็นวิศวกร ซึ่งเราได้ให้ลงเรือลัวโซที่เกาะบังกามาด้วยนั้น กำลังป่วยอยู่ยังขึ้นจากเรือไม่ได้ จึงได้จัดให้ซิเยอร์ ดู บรูอ็องไปแทน และให้ไปพร้อมกับพวกบาทหลวงจนถึงเมืองบางกอก เราจำเป็นต้องวางใจในความสามารถและประสบการณ์ของซิเยอร์ ดู บรูอ็องสำหรับที่จะรู้ได้ว่า สภาวการณ์ที่เมืองบางกอกและป้อมค่ายทหารในเวลานี้เป็นอย่างไรบ้าง

เพราะฉะนั้นบาทหลวงตาชารด์จึงได้ลงจากเรือลัวโซดังที่กล่าวมาแล้ว โดยถือคำสั่งไปด้วย ๒ ฉบับ ฉบับ ๑ นั้นให้ไปยื่นกับมือเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ อีกฉบับ ๑ นั้นให้บาทหลวงตาชารด์รักษาไว้เป็นคำสั่งลับ บาทหลวงตาชารด์บอกกับเราว่า ท่านได้เขียนรายงานในการที่ได้ไปฝรั่งเศสในคราวนี้ และจะได้นำรายงาน

---

[๑] Espagnac

[๒] Mazuyer

[๓] ตำแหน่งของสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส (สังฆราช Laneau) คำว่า Métellopolis แต่เดิม เป็นชื่อของสังฆมณฑลคาทอลิกในดินแดนส่วนหนึ่งของจักรวรรดิโรมันตะวันออกที่ตั้งอยู่ในบริเวณเอเชียไมเนอร์ในคริสต์ศตวรรษแรก ๆ ซึ่งในกาลต่อมา สังฆมณฑลนี้ได้สูญสิ้นไป ทางคริสตจักรได้นำชื่อนี้กลับมาใช้ใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (พุทธศตวรรษที่ ๒๑) เพื่อใช้เรียกเป็นตำแหน่งของสังฆราชที่เข้าไปเผยแผ่ศาสนาในดินแดนใหม่ของพวกนอกรีต (in partibus infidelium) ที่ยังไม่มีการจัดตั้งสังฆมณฑลขึ้นอย่างเป็นทางการในประเทศหรือดินแดนนั้น ๆ

[๔] Du Bruant

[๕] ในที่นี้หมายถึง บาทหลวงตาชารด์ และบาทหลวงเดสปันญัก

[๖] Vollant ซึ่งปรากฏชื่อต่อมาว่า Vollant des Verquins เป็นวิศวกรชาวฝรั่งเศสที่สร้างป้อมเมืองบางกอก

ฉบับนี้ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดู แต่รายงานฉบับนี้บาทหลวงตาชารด์หายอมให้เราดูไม่ เพราะอ้างว่าในรายงานนั้นมีข้อความลับที่เกี่ยวด้วยบาทหลวง เดอ ลาแซสหลายอย่าง บาทหลวงตาชารด์เป็นแต่อ่านให้เราฟังเป็นบางข้อบางตอนซึ่งเกี่ยวด้วยเรื่องเมืองบางกอกเท่านั้น ซึ่งเราก็เห็นว่าข้อความที่บาทหลวงตาชารด์เขียนไว้นั้นก็ดีอยู่แล้ว

เมื่อเราได้ไปถึงสันดอนแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว รุ่งขึ้นเราก็ได้ข่าวว่าเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง[๑] ได้ออกจากราชการของพระเจ้ากรุงสยามมาได้ ๘ หรือ ๑๐ เดือนมาแล้ว และเขาได้ไปอยู่ที่สถานีการค้าฝรั่งเศสที่ฝั่งโคโรมันเดลแล้ว และเราได้ทราบข่าวต่อไปว่าในเวลานั้นพระเจ้ากรุงสยามกำลังทำสงครามอยู่กับพวกอังกฤษ จึงได้มีรับสั่งให้ซิเยอร์ลามาร์[๒] ทำป้อมคูประตูหอรบขึ้นที่เมืองบางกอก ที่เมืองสงขลา[๓] และที่เมืองนครศรีธรรมราช[๔] และได้มีคนมาเล่าให้เราฟังว่าพวกอังกฤษที่เมืองมะริดได้ถูกฆ่าตายอย่างเหี้ยมโหด แต่ตามความที่เล่าในเรื่องนี้ดูเป็นการพิสดารนักจนเหลือที่จะเชื่อว่าจะเป็นความจริงได้ คงได้ความเพียงแต่ว่าพวกอังกฤษที่เมืองมะริดได้ถูกฆ่าตายหมดจริง และได้ความว่าซิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ โบเรอการ์ด[๕] ออกไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองมะริดแล้ว ซิเยอร์ เดอ โบเรอการ์ด ผู้นี้เป็นชายหนุ่มอายุราว ๒๐ ปี บุตรของผู้ตรวจการทหารเรือที่เมืองแบรสต์ ซึ่งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้ให้อยู่ในเมืองสยามพร้อมกับเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ตามข่าวที่ได้ทราบมาดังนี้ได้ทำให้เรามีความหวังใจว่าสยามคงจะยินดีต้อนรับเรา เพราะเป็นเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามจะต้องการความช่วยเหลืออยู่

เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ซิเยอร์ ดู บรูอ็องได้ลงเรือเล็กของเรือลัวโซกลับมาจากเมืองบางกอก เรือลำนี้ได้นำบาทหลวงตาชารด์ไปพบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ซิเยอร์ ดู บรูอ็องได้นำจดหมายของบาทหลวงตาชารด์ลงวันที่ ๒๘ กันยายน มาส่งให้ฉบับ ๑ ในจดหมายฉบับนี้มีใจความว่า ให้ซิเยอร์ ดู บรูอ็องเล่าเหตุการณ์ที่เมืองบางกอกมีอย่างไรให้เราฟัง มีใจความพูดมาอย่างคร่าว ๆ ว่า เวลานี้เป็นเวลาเหมาะสำหรับให้เรื่องที่เราจะมาจัดการในคราวนี้ได้เป็นการสำเร็จสมความปรารถนาของเราและเล่าเรื่องต่าง ๆ อีกคือ เรื่องเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็งได้กลับไปเมืองปอนดิเชอรี[๖] เรื่องความปราชัยของพวกแขกมักกะสัน เรื่องพวกอังกฤษที่เมืองมะริดถูกฆ่าอย่างเหี้ยมโหด เรื่องอังกฤษประกาศสงครามกับพระเจ้ากรุงสยาม เรื่องข่าวเล่าลือว่าพวกฮอลันดาจะส่งกองทัพมาช่วยพระเจ้ากรุงสยาม เรื่องการเรืองอำนาจของซิเยอร์กงสต็องซ์ในราชสำนักสยาม และไมตรีจิตที่มีต่อชาวฝรั่งเศส จนถึงกับตั้งให้ซิเยอร์ เดอ โบเรอการ์ด เป็นเจ้าเมืองบางกอกแทนเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง

---

๑ Chevalier de Forbin

๒ Lamare

๓ Singor

๔ Ligor

๕ de Beauregard

๖ Pondichéry

ที่ออกจากราชการไป แล้วภายหลังได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ โบเรอการด์ไปเป็นเจ้าเมืองมะริดได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกพระ และเป็นนายพล ให้มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิ์ขาดในทะเลแถบเมืองมะริด ทั้งได้มอบอำนาจให้ซิเยอร์ เดอ โบเรอการด์ ได้เจรจาทำความตกลงกับพวกอังกฤษได้อย่างเด็ดขาด โดยเหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้จึงทำให้บาทหลวงตาชารด์กระหายอยากจะรีบไปสวมกอดเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นัก

วันที่ ๑ ตุลาคม เวลาค่ำ ซิเยอร์เวเรต์[๑] ได้มาที่เรือลัวโซพร้อมกับซิเยอร์ เดอ โบม็อง[๒] ซึ่งเป็นผู้บังคับเรือแซงต์หลุยส์[๓] ซึ่งเป็นเรือของบริษัท ได้มาจากเมืองปอนดิเชอรีถึงเมืองสยามได้ ๖ อาทิตย์มาแล้ว ซิเยอร์เวเรต์ได้เล่าให้เราฟังอย่างละเอียดเรื่องความปราชัยของพวกแขกมักกะสัน และเล่าว่าในการปราบพวกแขกมักกะสันคราวนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้เป็นหัวหน้า มีชาวฝรั่งเศส ๙ คน และนายเรือชาวอังกฤษคนหนึ่งยกพลไปต่อสู้กับพวกจลาจล โดยไม่มีคนชาติอื่นยอมไปด้วย ในคราวที่ไปปราบพวกแขกมักกะสันคราวนี้ พวกฝรั่งเศสตายในที่รบ ๔ คน และนายเรืออังกฤษก็ตายในที่รบเหมือนกัน ในพวกฝรั่งเศสที่ตายนั้นมีอยู่คนหนึ่งเป็นพ่อค้าชื่อ เดอ รูอ็อง[๔] ซึ่งได้เคยถูกซิเยอร์กงสต็องซ์ล่ามโซ่ใส่ขื่อไว้ในที่ประชุมชนกว่า ๔ เดือน โดยหาว่าพ่อค้าคนนี้เป็นเจ้าถ้อยหมอความ

เราได้ทราบจากทางอื่นว่า ในการปราบพวกแขกมักกะสันในคราวนี้ ซิเยอร์เวเรต์ก็ได้ไปช่วยด้วยอย่างแข็งขันเหมือนกัน เราจึงได้ถามซิเยอร์เวเรต์ว่าสภาวการณ์ในเมืองสยามเวลานี้เป็นอย่างไร ซิเยอร์เวเรต์จึงเล่าว่า เวลานี้ได้ประกาศสงครามกันในระหว่างอังกฤษกับพระเจ้ากรุงสยามแล้ว และว่าอังกฤษได้รวบรวมเรือรบอย่างขนานใหญ่ไว้ที่แม่น้ำคงคากว่า ๒๕ ลำ มีพลรบประมาณ ๕,๐๐๐ ถึง ๖,๐๐๐ นาย พอถึงฤดูมรสุมเรือรบอังกฤษเหล่านี้คงจะมาสยามเพื่อแก้แค้นในการที่พวกอังกฤษถูกฆ่าตายในบ้านของชาบันดาร์[๕] โดยเหล็กหรือไฟ ยกเว้นชาบันดาร์และนายเรืออังกฤษที่เพิ่งไปถึงเมืองมะริดรอดไปได้ ครั้นรุ่งขึ้นพวกอังกฤษที่ยังเหลืออยู่อีกเท่าไร ก็ได้ถูกพวกสยามฆ่าฟันด้วยวิธีเหี้ยมโหดดุร้ายจนหมดสิ้น

เมอสิเยอร์เวเรต์ได้เล่าอย่างละเอียดถึงเรื่องการที่สยามได้ฆ่าฟันพวกอังกฤษตาย ซึ่งฟังดูเป็นเรื่องน่าสยดสยองมาก แล้วเมอสิเยอร์เวเรต์ได้เล่าต่อไปว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ประกาศสงครามกับอังกฤษโดยเหตุที่พวกอังกฤษได้ออกประกาศในกรุงศรีอยุธยาว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นหนี้พวกอังกฤษเป็นจำนวนมากมายก่ายกอง เพราะฉะนั้นพวกอังกฤษจะบังคับให้พระเจ้ากรุงสยามได้ใช้เงินรายนี้ และพวกอังกฤษ

---

๑ Véret หัวหน้าสถานีการค้าฝรั่งเศสในสยาม

๒ Beaumont

๓ Saint Louis

๔ de Rouen

๕ chabandar เป็นภาษาเปอร์เซีย คำว่า bandar แปลว่า ท่า ดังนั้น คำว่า chabandar หมายถึง นายท่าเรือ หรือนายด่านศุลกากร

ยังขอร้องให้ส่งตัวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไปให้อังกฤษทำโทษแขวนคอเสียด้วย โดยหาว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นกบฏต่อพระมหากษัตริย์ของตัว โดยที่ตัวได้แปลงชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว เมอสิเยอร์เวเรต์ได้เล่าต่อไปว่า ในเวลานี้พระเจ้ากรุงสยามทรงพระวิตกว่ายังจะต้องรบกับพวกฮอลันดาอีก ยังไม่ใช่แต่เท่านั้นแต่พวกโคชินจีน[๑] พวกแขกมักกะสัน พวกพะโค[๒] และพวกลาว ก็เกิดแตกร้าวกับสยาม และในเวลานี้สยามก็กำลังมีปัญหากับพวกเหล่านี้อยู่ด้วย เมอสิเยอร์เวเรต์ได้สนทนากับบาทหลวงตาชารด์อย่างยืดยาวในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์ได้ผ่านกรุงศรีอยุธยาจะขึ้นไปเมืองลพบุรี เมอสิเยอร์เวเรต์ได้แนะนำกับบาทหลวงตาชารด์ว่า ในเวลานี้อย่าเพิ่งรีบร้อนยกย่องและให้ผลประโยชน์ใด ๆ ในความรับผิดชอบของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะเหตุการณ์ในบ้านเมืองไม่ปกติ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงจะคิดหาช่องต่าง ๆ ให้ตนเอง อย่าว่าแต่เมืองบางกอกและเมืองมะริดเลย มากกว่านั้นก็ย่อมได้ จึงทำให้เราเข้าใจได้ว่า ทำไมบาทหลวงตาชารด์จึงมีความไว้เนื้อเชื่อใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ บาทหลวงตาชารด์ได้ออกความเห็นแนะนำกับเราเป็นการส่วนตัวว่า เกาะภูเก็ต[๓] เป็นตำบลที่เหมาะสำหรับบริษัทยิ่งกว่าเมืองมะริด เพราะเหตุว่าที่เมืองมะริดนั้นมีทางเข้าออกได้หลายทาง ซึ่งจะกระทำให้การป้องกันรักษายากลำบากมาก แต่ส่วนที่เกาะภูเก็ตนั้นมีทางเข้าออกได้ทางเดียวเท่านั้น ซึ่งจะเป็นการป้องกันรักษาง่ายและเปลืองโสหุ้ยน้อยด้วย

เมอสิเยอร์เวเรต์ได้นำจดหมายของบาทหลวงตาชารด์ ลงวันที่ ๓๐ กันยายน มาส่งให้เราฉบับ ๑ ซึ่งแม้ว่าซิเยอร์เวเรต์จะให้กำลังใจแก่บาทหลวงตาชารด์ แต่ความวิตกต่าง ๆ ของบาทหลวงตาชารด์ก็ปรากฏให้เห็นตลอดตั้งแต่ออกจากเมืองแบรสต์มาแล้ว และเมื่อเราใกล้จะมาถึงเมืองสยาม ความวิตกก็ยิ่งทวีหนักขึ้นอีก ในจดหมายฉบับนี้มีใจความว่า ถ้าสยามจะไม่ยอมให้เมืองมะริดแก่เราแล้ว ก็ขอให้เราคิดเอาเกาะภูเก็ตเถิด และบาทหลวงตาชารด์จะไม่ตกลงใด ๆ กับ ม. กงสต็องซ์ จนกว่าจะได้รับข่าวจากพวกเรา เราจึงได้รีบมีหนังสือตอบบาทหลวงตาชารด์ไปโดยเร็วที่สุดที่จะตอบได้ว่า เราไม่มีหนทางที่จะทำการอย่างอื่นนอกจากที่มีปรากฏอยู่ในคำสั่ง และที่เราได้เขียนไว้ในคำสั่งและที่พูดด้วยปากไว้อย่างไรนั้น จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้เป็นอันขาด เพราะข้อความที่เราได้เขียนไว้นั้นตรงกับคำสั่งที่เราได้รับมาทุกประการ ซึ่งบาทหลวงตาชารด์ย่อมทราบดีอยู่แล้ว เราจึงได้ชี้แจงต่อไปว่า ความเห็นของเรานั้นเห็นว่าควรที่บาทหลวงตาชารด์จะพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เราได้ทราบข่าวมาในเรื่องสยามรบกับอังกฤษแล้ว เพราะฉะนั้นกองทหารของเราจึงมีความยินดีนักที่ได้มาถึงเมืองสยามในเวลาอันเหมาะเช่นนี้ แต่ตัวเราเองเชื่อว่าถ้าสยามเพียงแต่เอานามของกองทหารฝรั่งเศสขึ้นอ้างแล้ว ก็จะเป็นการเพียงพอทำให้ข้าศึกคร้ามได้ ในคืนวันนั้นเมอสิเยอร์เวเรต์ได้อยู่ในห้องของข้าพเจ้าทั้งคืน และได้เล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นในเมืองสยาม นับตั้งแต่เมอสิเยอร์

---

[๑] ชื่อเรียกพื้นที่บริเวณตอนใต้ของประเทศเวียดนาม และเป็นชื่อแคว้นทางตอนใต้ของเวียดนามในช่วงเป็นอาณานิคมฝรั่งเศส

[๒] Pegouans หมายถึง ชาวเมืองพะโคหรือเมืองหงสาวดี

[๓] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Jonsalan

เดอ โชมงต์ได้กลับไปฝรั่งเศส แต่ข้อความที่เมอสิเยอร์เวเรต์ได้เล่านั้น เป็นเรื่องยืดยาวและเป็นเรื่องที่จำยาก ข้าพเจ้าจึงขอให้เมอสิเยอร์เวเรต์เขียนบันทึกไว้เป็นรายงาน และเมอสิเยอร์เวเรต์ก็ได้ส่งรายงานฉบับนี้มาให้ข้าพเจ้าก่อนที่ข้าพเจ้าได้ไปถึงกรุงศรีอยุธยา ซึ่งข้าพเจ้าได้แนบสำเนาบันทึกดังกล่าวมาด้วยแล้ว

วันที่ ๒ ตุลาคม เจ้าเมืองบางกอกได้ส่งเรือบรรทุกผลไม้ สัตว์ปีก และของกินอื่น ๆ อีกเป็นอันมากมายังเราลำ ๑

วันที่ ๔ ตุลาคม ออกขุน ๒ นายจากราชสำนักของพระเจ้ากรุงสยามได้รับกระแสรับสั่งให้มาหาเราบนเรือ เพื่อให้การต้อนรับ ภายหลังเราได้ทราบว่าขุนนางดังกล่าวเป็นคนที่พระเจ้ากรุงสยามโปรดปรานมาก แต่ยศถาบรรดาศักดิ์ยังต่ำอยู่ ขุนนางทั้ง ๒ นายนี้เป็นคนรูปร่างสมส่วน มีกิริยาอัธยาศัยเรียบร้อยและสติปัญญาดีกว่าคนอื่นในหมู่ชนชาตินี้มาก เราได้จัดการต้อนรับขุนนางทั้ง ๒ นายนี้ในห้องของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เพราะห้องนี้เหมาะสมกับการต้อนรับแขก ตัวข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์นั้น นั่งอยู่บนเก้าอี้ซึ่งตั้งอยู่ลึกสุดห้อง และมีพรมปูอยู่ด้วย บนพรมนั้นได้ตั้งที่นั่งสี่เหลี่ยมไว้สำหรับรับขุนนางสยาม ในชั้นต้นขุนนางสยามทั้ง ๒ นายนี้ได้ส่งล่ามชาติโปรตุเกสที่พูดภาษาฝรั่งเศสไม่ได้เลยจนคำเดียวให้ขึ้นมาบนเรือก่อน เพื่อถามว่าเราพร้อมที่จะรับรองขุนนางสยามหรือยัง เราจึงได้ตอบไปว่าพร้อมแล้ว ให้เชิญขุนนางสยามมาเถิด เรามีความยินดีจะรับรอง เมื่อขุนนางสยามได้รับคำตอบของเราดังนี้แล้ว จึงได้ขึ้นมาบนเรือ เมื่อจะเข้ามาในห้องนั้น ขุนนางสยามได้ถอดรองเท้า[๑] และวางไว้ที่ประตู แล้วจึงได้เข้ามาในห้องกระทำความเคารพต่อเรา วิธีทำความเคารพของสยามนั้น คือ เอามือทั้งสองพนมเข้าแล้วยกขึ้นถึงหน้าผาก แล้วขุนนางทั้ง ๒ จึงได้นั่งลงบนที่นั่งสี่เหลี่ยม ล่ามนั้นยืนอยู่ข้างหลัง ขุนนางสยามหาได้พูดจาว่าอย่างไรไม่ นั่งนิ่งอยู่ตามแบบของชาวตะวันออก เพราะประเพณีของเขานั้น การไม่พูดก่อนถือเป็นการแสดงความเคารพ เราจึงได้ถามขุนนางทั้ง ๒ ถึงพระพลานามัยของพระเจ้ากรุงสยาม ขุนนางสยามได้ตอบตามมารยาท แล้วจึงนำกระแสรับสั่งของพระเจ้ากรุงสยามมาแสดงต่อเราว่า ทรงมีความยินดีที่เราได้มาถึงแล้ว ทั้งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็พลอยมีความยินดีทั่วหน้ากันหมดด้วย นอกจากนี้ ก็ได้นั่งสนทนากันแสดงความยินดีซึ่งกันและกันในการที่พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ได้เป็นพระราชไมตรีกัน แล้วเราจึงได้เอาน้ำชามาเลี้ยงอย่างแบบของชาวชมพูทวีป เมื่อรับประทานน้ำชาแล้วขุนนางทั้ง ๒ ก็ได้ลาลงเรือยาวกลับไป ในระหว่างที่กลับไปนั้น ขุนนางทั้ง ๒ ก็ได้เขียนรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างละเอียดที่สุด จนเรื่องที่เล็กน้อยก็จดลงไปด้วย ในที่นี้ข้าพเจ้าอดที่จะกล่าวไม่ได้ว่า วันหนึ่งข้าพเจ้ากำลังสนทนาอยู่กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ๆ ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า นิสัยของสยามเมื่อได้ไปพูดกับใครว่าอย่างไรและเมื่อได้เห็นการอย่างใด จำเป็นจะต้องเขียนรายงานอย่างละเอียดและตามความจริงทุกอย่าง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้เอารายงานของออกขุน ๒ นายที่ได้มาหาเรานั้นมาอ่าน

---

[๑] babouches เป็นรองเท้าทำด้วยหนังหรือวัสดุอื่น ๆ มีลักษณะปลายแหลมเปิดส้นแบบแขกมุสลิม

ให้ข้าพเจ้าฟัง และข้อความที่ขุนนางทั้ง ๒ ได้รายงานการที่ได้พูดจากันว่าอย่างไร และได้เห็นอย่างไร เป็นข้อความอย่างละเอียดที่สุดเหลือที่ข้าพเจ้าจะอธิบายได้ว่า ความละเอียดของพวกนี้จะมีสักปานใด แสดงถึงความสามารถเฉพาะของทั้ง ๒ นาย เพราะตามรายงานฉบับนี้ได้จดข้อความที่ได้พูดสนทนากันนั้นทุกอย่าง จนที่สุดเรื่องใดที่เป็นเรื่องแต่เล็กน้อยก็จดลงไปด้วย และหาได้เปลี่ยนแปลงถ้อยคำอย่างใดไม่ คำอธิบายที่เราได้อธิบายรูปร่างสัณฐานของห้องที่นั่งสนทนากันนั้น เป็นคำอธิบายอย่างละเอียดแจ่มแจ้ง เมื่ออ่านดูตามรายงานนั้นเหมือนกับตัวผู้อ่านอยู่ในที่นั้น ได้เห็นด้วยตาของตัวเอง หากว่าชาวสยามมีความละเอียดลออทั้งเรื่องใหญ่และเรื่องเล็กเสมอกันได้เช่นนี้ ก็ต้องนับว่าชนชาตินี้ฉลาดหลักแหลมอย่างยิ่ง แต่ข้อนี้กล่าวเฉพาะขุนนางเท่านั้น เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ไม่พบในคนสามัญ

วันที่ ๕ ตุลาคม เวลาเที่ยง บาทหลวงตาชารด์ได้กลับมาที่เรือ พอลงเรือบาทหลวงตาชารด์ก็ขอพบเราโดยทันที แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้นำหนังสือที่เมอสิเยอร์กงสตองซ์ได้เขียนถึงบาทหลวงตาชารด์มาส่งให้เราฉบับ ๑ และได้ขอให้เราอ่านหนังสือฉบับนั้นต่อหน้าบาทหลวงตาชารด์ในเวลานั้นทีเดียว (ความจริงหนังสือฉบับนี้ก็ได้เขียนต่อหน้าบาทหลวงตาชารด์เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคมนั้นเอง และผู้เขียนนั้นก็คือบาทหลวงเดสปันญัก ซึ่งร่วมเดินทางกับบาทหลวงตาชารด์) ในหนังสือฉบับนี้มีใจความว่า การต่าง ๆ ที่บาทหลวงตาชารด์ได้มาขอร้องแทนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น เมอสิเยอร์กงสตองซ์รับรองว่าจะจัดการให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่าง และกล่าวต่อไปว่า ได้เตรียมการไว้ที่เมืองบางกอกสำหรับรับผู้ที่ป่วยเจ็บพร้อมแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งสำเนาจดหมายฉบับนี้ ทั้งภาษาโปรตุเกสและฝรั่งเศสมาพร้อมกับรายงานฉบับนี้ด้วยแล้ว เราจึงได้แสดงความยินดีต่อบาทหลวงตาชารด์ ในการที่บาทหลวงตาชารด์ได้ไปเจรจาเรื่องราวต่าง ๆ เป็นผลสำเร็จดังนี้ และบาทหลวงตาชารด์ได้กำชับเราว่า ความลับเรื่องนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก แต่ไม่กี่ชั่วโมงต่อมา บาทหลวงตาชารด์ก็ได้ขยายความลับเรื่องนั้นออกมาเอง เมื่อท่านได้อ่านความในจดหมายฉบับนี้แล้ว ท่านจะเข้าใจได้ดีขึ้นว่าวิธีเจรจาการต่าง ๆ ของบาทหลวงตาชารด์ทำด้วยวิธีอย่างไร และจะทราบได้ว่าความคิดความอ่านของบาทหลวงตาชารด์มีอย่างไร ดีกว่าข้อคิดเห็นทุกประการซึ่งข้าพเจ้าสามารถพูดเกี่ยวกับประเด็นนี้ บาทหลวงเดสปันญักได้พูดในที่เปิดเผย (เพื่อยืนยันความตั้งใจดีของเมอสิเยอร์กงสตองซ์) ว่า ถ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมีพระราชประสงค์อย่างใด ก็จะสมพระราชประสงค์ทุกอย่าง โดยไม่ต้องทรงทำอะไรนอกจากมีพระราชหัตถเลขาให้บาทหลวงตาชารด์มาพระราชทานเมอสิเยอร์กงสตองซ์ฉบับเดียวเท่านั้นก็พอแล้ว ตามความในจดหมายฉบับนี้ และตามความที่เราได้ทราบจากบาทหลวงตาชารด์นั้น ทำให้เราเข้าใจได้ว่าเมอสิเยอร์กงสตองซ์ไม่ต้องการติดต่อเจรจาธุระกับเราเลย เพราะเมอสิเยอร์กงสตองซ์ถือพระราชหัตถเลขาของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งทรงฝากบาทหลวงตาชารด์ผ่านเลอ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ มาพระราชทานเมอสิเยอร์กงสตองซ์นั้นเป็นหลัก และเมอสิเยอร์กงสตองซ์ถือว่าข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รับตำแหน่งเป็นราชทูตมาสำหรับเชิดออกหน้าเท่านั้น เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส

จะทรงตั้งบาทหลวงตาชารด์เป็นราชทูตไม่ได้ โดยเหตุที่บาทหลวงตาชารด์เป็นนักบวช จึงจำเป็นต้องตั้งเรา ทั้ง ๒ ให้ออกหน้าว่าเป็นราชทูต เพราะฉะนั้นการที่จะเจรจาเรื่องต่าง ๆ นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงคิดจะพูดกับบาทหลวงตาชารด์ฝ่ายเดียว เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นว่าคงจะทำความตกลงกับบาทหลวงตาชารด์ได้ง่ายกว่าเรา แต่ในข้อที่เกี่ยวด้วยการค้าขายนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เดินวิธีผิดกัน โดยเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจว่าข้าพเจ้าได้รับหน้าที่มาโดยเฉพาะสำหรับมาทำความตกลงในเรื่องการค้าขายต่อไป วิธีดำเนินการของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สำหรับให้การทั้งหลายได้เป็นไปตามความประสงค์ของตนนั้น ก็โดยยกเหตุมาอ้าง ๒ อย่าง คือ เอาพระราชหัตถเลขาของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอ้างอย่าง ๑ และอีกอย่าง ๑ นั้น เอาเรื่องที่เราไม่ยอมขึ้นบกจนกว่ากองทหารจะได้เข้าประจำอยู่ที่เมืองบางกอกเสียก่อน ในข้อนี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบได้ อาจเป็นเพราะบาทหลวงตาชารด์ไปเล่าให้ฟัง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าไม่มีความจำเป็นที่บาทหลวงตาชารด์จะไปไว้ใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ถึงเพียงนี้เลย บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า การที่เราคิดเช่นนี้ก็เพราะเหตุที่เราไม่ไว้ใจ เราจึงต้องการความแน่นอนให้เป็นหลักฐานมั่นคงเสียก่อน เพราะเมื่อเราได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์นั้น เราก็ได้พูดว่าถ้ากองทหารยังไม่ได้เข้าไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว เราก็จะยังขึ้นบกไม่ได้โดยที่เราจะต้องการป้องกันมิให้ชักช้าเสียเวลาเนื่องจากพิธีการต่าง ๆ เพราะเหตุว่าถ้ายิ่งชักช้าเสียเวลานานแล้ว ก็จะทำให้กองทหารเจ็บป่วยล้มตายมากขึ้น และในเวลานี้พลทหารก็เจ็บป่วยอยู่มากแล้วโดยที่ต้องตรากตรำมาช้านานดังนี้

จดหมายที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เขียนถึงบาทหลวงตาชารด์ฉบับนี้ เราได้อ่านทบทวนพร้อมด้วยบาทหลวงตาชารด์หลายครั้ง เพื่อจะได้เข้าใจความให้ซึมซาบดี เพราะจดหมายฉบับนี้ได้เขียนเป็นภาษาโปรตุเกส และตัวข้าพเจ้าเองก็มิใคร่จะเข้าใจภาษาโปรตุเกสเท่าไรนัก ในจดหมายฉบับนี้มีข้อความที่กล่าวถึงการที่จะยกเมืองบางกอกและมะริดให้แก่ฝรั่งเศสนั้นแจ่มแจ้งชัดเจนดีแล้ว เราจึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่าที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ใช้คำในหนังสือว่าให้เราทำตาม “เงื่อนไขจำเพาะ” เสียก่อนจึงจะจัดการรับกองทหารได้ และการที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต้องการให้กองทหารได้อยู่ในโอวาทคำสั่งนั้น หมายความว่าอย่างไร เพราะตามความ ๒ ข้อนี้ ทำให้เราหนักใจอยู่บ้าง แต่ในเรื่องนี้เราก็ได้มาตรองเห็นว่า กองทหารนี้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ได้ส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยามสำหรับคอยป้องกันปราบศัตรูของพระเจ้ากรุงสยาม ก็อาจมีเหตุการณ์ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องออกคำสั่งแก่กองทหารในนามของพระเจ้ากรุงสยามได้จริง เพราะฉะนั้นเราจึงคิดเห็นว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต้องการให้กองทหารได้อยู่ในโอวาทคำสั่งนั้น ก็ไม่เป็นข้อขัดข้องใหญ่โตอะไรนักในการเจรจานี้ เมื่อเราได้มีความเห็นเช่นนี้แล้ว ดังนั้น เราจึงเขียนจดหมายให้ตรงตามเงื่อนไขมากที่สุดไปยังเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฉบับ ๑

วันที่ ๖ ตุลาคม เรือรบฝรั่งเศส ๓ ลำ ซึ่งเราได้ทิ้งไว้ที่ช่องบังกานั้น ได้แล่นใบมาปรากฏให้เห็นในระยะประมาณ ๗ ลิเยอ หรือประมาณบริเวณท่าเรือในเวลาก่อนเที่ยง แต่ทำอย่างไร ๆ เรือทั้ง ๓ ลำนี้จะแล่นเข้ามา

ให้ถึงท่าที่จอดเรือไม่ได้ตลอดวัน และจะส่งข่าวคราวถึงกันก็ไม่ได้ บาทหลวงตาชารด์กับนายทหารเรือบางคนจึงพยายามออกไปที่เรือกัยยารด์ และได้ไปถึงเรือจวนจะค่ำอยู่แล้ว ในระหว่างนั้นเรือกัยยารด์ ซึ่งเป็นเรือที่แล่นใบได้สะดวกที่สุดก็ได้แล่นใบมาใกล้กับที่เราจอดอยู่ประมาณลิเยอ ๑ เรือลำนั้นจึงได้ทอดสมอทีเดียว ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามจึงได้ลงจากเรือเพื่อจะไปขึ้นบก แล้วท่านราชทูตสยามได้แวะมาเยี่ยมพวกเราบนเรือโดยไม่ต้องการหยุดพักบนเรือของเรา ขณะราชทูตสยามขึ้นบก บรรดาเรือรบฝรั่งเศสได้ชักธงทิวและได้ยิงปืนใหญ่ส่งราชทูตสยามเป็นเกียรติยศ เมื่อราชทูตสยามได้ลงจากเรือเลอกัยยารด์แล้วสักครู่หนึ่ง บาทหลวงตาชารด์ซึ่งยังอยู่บนเรือเลอ กัยยารด์ก็ได้ลงจากเรือเหมือนกัน เมอสิเยอร์เดอ โวดรีกูร์จึงได้ยิงปืนใหญ่ให้เป็นเกียรติยศแก่บาทหลวงตาชารด์ ๙ นัด ในค่ำวันนั้นบาทหลวงตาชารด์ได้มารับประทานอาหารค่ำกับเรา ครั้นรับประทานเสร็จแล้ว เราจึงได้เร่งให้บาทหลวงตาชารด์รีบขึ้นไปบนบกเพื่อไปจัดการในเรื่องต่าง ๆ ตามที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้สัญญาไว้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่าก่อนที่จะจัดการอย่างใด ๆ ได้ จะต้องทำความตกลงในเรื่อง “เงื่อนไขจำเพาะ” ซึ่งได้กล่าวไว้ในจดหมายฉบับนั้นให้เรียบร้อยเสียก่อน และได้บอกต่อไปว่า ข้อความที่จะทำสัญญากันนั้น เราจะต้องการอย่างไรก็ให้เราร่างเอาเองก็ได้ เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราไม่มีข้อสัญญาอย่างใดที่จะต้องร่าง และเราก็ไม่เข้าใจว่า “เงื่อนไขจำเพาะ” ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต้องการจากเรานั้น จะหมายความว่าอย่างไร

บาทหลวงตาชารด์จึงอธิบายว่า “*เงื่อนไขจำเพาะนั้น หมายความหลายอย่าง เป็นต้นว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะไปที่เมืองบางกอกเวลาใด อย่าให้พวกฝรั่งเศสเห็นว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนไร้ค่า กับอีกอย่าง ๑ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ถือตัวว่าตัวเป็นอัครมหาเสนาบดีในเมืองสยาม เพราะฉะนั้นเมื่อไปถึงเมืองบางกอก ถ้าจะสั่งการงานอะไรไม่ได้เสียเลยก็ดูจะไม่เหมาะ*” แล้วบาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับเราต่อไปว่า “*ข้าพเจ้าได้บอกให้ท่านทราบแล้วว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มีความมุ่งหมายอย่างดีสำหรับการศาสนาและมุ่งหมายดีต่อบาทหลวงเยซูอิต เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงต้องการให้พวกฝรั่งเศสได้กระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้ากรุงสยาม และต่อตัวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ด้วย*”

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า “*ในข้อที่จะให้พวกฝรั่งเศสกระทำสัตย์สาบานต่อตัวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์โดยเฉพาะนั้นเป็นการที่จะทำไปไม่ได้ แต่ในข้อที่จะให้กระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้ากรุงสยามนั้น เราจะได้จดข้อความที่จะให้สาบาน ตามที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้พระราชทานพระราชานุญาตให้เมอสิเยอร์เดสฟาร์จกระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้ากรุงสยามนั้นแล้ว*”

ข้อความที่จะให้พวกฝรั่งเศสสาบานอย่างไรนั้น เราก็ได้จดให้บาทหลวงตาชารด์ไปแล้ว แต่ที่จะให้พวกฝรั่งเศสกระทำสัตย์สาบานเฉพาะบุคคล ถึงบุคคลผู้นั้นจะเป็นคนมียศถาบรรดาศักดิ์ใหญ่โตสักปานใดก็เป็นอันทำไม่ได้

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า "*หากจะสาบานว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เชิญพระราชโองการของพระเจ้ากรุงสยามมาสั่งการงานต่าง ๆ พวกฝรั่งเศสจะได้กระทำตาม เท่านี้จะไม่ได้ทีเดียวหรือ*"

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า "*เมื่อเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้สาบานตัวแล้วว่า จะทำการต่อสู้ศัตรูของพระเจ้ากรุงสยามโดยสัตย์สุจริต ก็เท่ากับสาบานว่าจะต้องทำตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามในเวลาปราบศัตรูอยู่ในตัวแล้ว แต่เพื่อจะให้เป็นการสะดวกจะตกลงกันอย่างนี้ก็ได้ คือว่า คำสั่งใด ๆ ที่เป็นพระราชโองการของพระเจ้ากรุงสยามแล้ว คำสั่งนั้น ๆ จะต้องเป็นคำสั่งที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับพระราชโองการมา พวกฝรั่งเศสจึงจะถือว่าเป็นคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามโดยตรง เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นเสนาบดีของพระเจ้ากรุงสยาม*" ดังนี้

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราว่า "*ถ้าฉะนั้นท่านจงมีหนังสือบอกเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามความเห็นของท่านนี้เถิด และให้ท่านมอบอำนาจให้ข้าพเจ้าไปพูดจาทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามแนวทางนี้ด้วย*"

เราตกลงยอมทำตามความต้องการของบาทหลวงตาชารด์ และเรายินดีมอบความไว้วางใจแก่บาทหลวงตาชารด์ด้วยความเต็มใจ เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ทรงไว้วางพระทัยพวกเราเช่นกัน

เมื่อได้ตกลงกันเช่นนี้แล้ว เราจึงได้มีหนังสือไปถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฉบับ ๑ มีข้อความแจ้งอยู่ในสำเนาที่ได้ส่งมาพร้อมกับรายงานนี้แล้ว กับได้มอบร่างข้อความที่จะให้กองทหารกระทำสัตย์สาบานนั้นแก่บาทหลวงตาชารด์ถือขึ้นไปส่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์

แต่ในระหว่างนี้ เราเห็นเป็นการจำเป็นที่จะต้องส่งพวกทหารที่เจ็บป่วยขึ้นไปอยู่บนบก จึงได้จัดการพาพลทหารที่ป่วยขึ้นไปพักบนบก และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ โบช็อง[๑] ซึ่งเป็นนายทหารที่สุขุมรอบคอบ เพื่อนำทหารป่วย และทหารที่สุขภาพดีสองสามคนไปดูแลรักษาเพื่อน ๆ ที่ป่วย

วันที่ ๘ ตุลาคม ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ขึ้นไปบนเรือเลอ กัยยารด์ และได้ไปปรึกษากับซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ถึงเรื่องที่จะนำเรือรบเข้าไปในแม่น้ำจนถึงเมืองบางกอก ซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์จึงได้ตอบซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ (ซึ่งเขาได้บอกกับข้าพเจ้าหลายครั้งแล้ว) ว่า การที่จะนำเรือเข้าไปในแม่น้ำในฤดูนี้ทำไม่ได้ เพราะน้ำในแม่น้ำกำลังท่วมตลิ่งและไหลเชี่ยวแรงมาก ถึงน้ำทะเลหนุนก็ยังไม่พอทานกำลังกระแสน้ำเชี่ยวในแม่น้ำได้ และถ้าเรือเล็ก ๆ จะขึ้นไปตามแม่น้ำแล้วก็จะต้องทิ้งสมอลงและกว้านสมอนั้นนำเรือขึ้นไปทีละน้อย ๆ ซึ่งจะใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๑๕ วัน เพราะระยะตั้งแต่ด่านขนอนซึ่งตั้งอยู่ที่ปากน้ำถึงเมืองบางกอกนั้นเป็นระยะไกลถึง ๑๐ ลิเยอ และเวลานี้น้ำก็ไหลเชี่ยว ทั้งลมก็พัดมาผิดทางด้วย เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์

---

[๑] de Beauchamp

ได้ตอบอธิบายเช่นนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้เห็นว่าที่จะใช้กำลังเป็นไม่ได้เสียแล้ว จำเป็นจะต้องเจรจากันให้ตกลงด้วยพูดจาโต้ตอบกันเท่านั้น

ในวันนั้นเอง คือ วันที่ ๘ ตุลาคม มีกะลาสีชาวอังกฤษซึ่งได้มารับจ้างอยู่ในเรือลำนี้คนหนึ่งเป็นผู้ที่ถือศาสนาลัทธิโปรเตสแตนต์ ได้แสดงตัวต่อหน้าบาทหลวงเดสปันญักว่าได้ละทิ้งลัทธิโปรเตสแตนต์ที่ตัวนับถืออยู่นั้นแล้ว เพราะบาทหลวงเดสปันญักได้เอาใจใส่ดูแลและสั่งสอนกะลาสีอังกฤษคนนี้มาตลอดทาง ในที่นี้ข้าพเจ้าอดไม่ได้ที่จะชมเชยสรรเสริญคณะบาทหลวงเยซูอิต ที่ได้อุตส่าห์สั่งสอนคนในเรือให้ดำเนินเข้าสู่ทางที่ดี จนที่สุดก็ได้ทำการสำเร็จสมความปรารถนาทุกอย่าง ด้วยการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี การพยายามเทศน์สั่งสอนอย่างสม่ำเสมอ และความเมตตา จนบรรดาคนในเรือกลับใจกลับนิสัยเป็นชาวคริสต์ที่ดีได้ทุกคน

วันที่ ๑๕ ตุลาคม นายทหารเรือหนุ่มคนหนึ่งได้กลับมาจากบนบก และมารายงานว่า เมื่อเขาอยู่ที่เมืองบางกอกได้เห็นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้ฝึกทหารในค่ายสยามต่อหน้าเขา และเมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นทหารฝึกได้ดีพอใช้ จึงพูดขึ้นว่า

"*ทหารเหล่านี้เป็นทหารที่ดีแล้ว ขาดแต่ที่อยู่ และนายทหารดี ๆ สำหรับบังคับบัญชาเท่านั้น*"

ข่าวอันนี้ได้ทำให้เราเกิดความร้อนใจขึ้นบ้าง เพราะบาทหลวงตาชาร์ดมิได้พูดกับเราเลยจนคำเดียวที่จะทำให้สงสัยได้ว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดจะเอากองทหารสยามไว้ที่เมืองบางกอก หลังจากกองทหารฝรั่งเศสไปอยู่ที่นั่นแล้ว โดยเหตุนี้จึงทำให้เราเกิดความสงสัยขึ้นบ้าง

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ข้าพเจ้าได้ข่าวมาว่า เรือ เลอ เพรซิด็อง[๑] ได้มาถึงเมืองมะริดแล้ว และได้ทราบว่าเรือลำนี้ได้แวะเมืองมัสสุลีปาตัน และพบว่าที่เมืองนั้นได้เกิดโรคระบาดขึ้นจนเสมียนพนักงานของบริษัทได้ตายไปหมดสิ้น และได้ส่งซิเยอร์ เดอ โบฟ็อง[๒] กับซิเยอร์มงเซเร[๓] ไว้ที่สถานีการค้าเมืองมัสสุลีปาตัน และว่าในเรือ เลอ เพรซิด็องนั้นมีคนที่เจ็บป่วยเป็นอันมาก จนในเวลานี้ก็ยังหาหายป่วยไม่ ข้าพเจ้าได้ทราบความต่อไปว่าเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็งได้ลงเรือที่เมืองปอนดิเชอรีเพื่อจะมาพบกับเราที่สยาม ซิเยอร์เดส์ล็องส์-บูโร[๔] ได้มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๑ บอกมาว่าพอทุเลาป่วยเวลาใด ก็จะได้ลงเรือมาพบกับเราต่อไป

ในวันนั้นเองตอนกลางคืน บาทหลวงตาชาร์ดได้มาถึงเรือจากกรุงศรีอยุธยา[๕] จึงต้องพักนอนในเรือของผู้บังคับการ ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้า บาทหลวงตาชาร์ดพร้อมด้วยขุนนางสยาม ๕ นายจึงได้มาหาเรา ในขุนนาง

---

๑ le Président

๒ de Beauffant

๓ Monséré

๔ Deslandes-Boureau

๕ ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Siam

๕ นายนั้น เป็นคนที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ใช้ให้มาเยี่ยมคารวะซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ ๓ นาย อีก ๒ นายนั้น บาทหลวงตาชารด์บอกกับเราว่า พระเจ้ากรุงสยามรับสั่งให้มา เพื่อให้มาถามว่าเราจะต้องการขึ้นบกวันใด แต่บาทหลวงตาชารด์ได้บอกต่อไปว่า ขุนนาง ๒ นายนี้ จะพบกับเราหรือจะพูดกับเราไม่ได้ จนกว่าเราจะทำความตกลงในข้อสัญญาที่บาทหลวงตาชารด์ได้รับมาจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสียก่อน จึงจะพบปะพูดจากันได้ เพราะฉะนั้นเราจึงเอาข้อสัญญาที่บาทหลวงตาชารด์ได้ส่งให้แก่เรานั้น มาตรวจและปรึกษาหารือกัน ข้อสัญญาเหล่านั้นได้เขียนเป็นทำนองจดหมายซิเยอร์กงสต็องซ์ถึงบาทหลวงตาชารด์ จดหมายที่มีข้อสัญญานั้นยังมีจดหมายกำกับมาอีกฉบับ ๑ ต่างหาก ซึ่งเป็นจดหมายที่ซิเยอร์กงสต็องซ์มอบอำนาจให้บาทหลวงตาชารด์มาทำสัญญากับเรา และมอบให้บาทหลวงตาชารด์ได้ลงนามหนังสือสัญญาแทนซิเยอร์กงสต็องซ์ในนามของพระเจ้ากรุงสยามได้ทีเดียว ข้อสัญญาเหล่านี้ ในตอนแรกบาทหลวงตาชารด์ได้มอบไว้ให้กับเรา แต่ภายหลังบาทหลวงตาชารด์จะใช้วิธีการอย่างไรหาทราบไม่ ได้คิดอ่านเอาข้อสัญญาเหล่านี้คืนไปจากเลขานุการของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์หลังการเจรจาสิ้นสุดลง โดยเรามิได้รู้เลยว่าบาทหลวงตาชารด์ได้เรียกเอาข้อสัญญาคืนไปเสียแล้ว เมื่อก่อนที่บาทหลวงตาชารด์ได้เอาข้อสัญญาคืนไปนั้น เราก็ได้อ่านและพิเคราะห์ข้อสัญญาเหล่านั้นโดยละเอียดแล้ว และเราก็มีความเห็นในข้อสัญญานั้นดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ตามข้อความในจดหมายนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ยกสิทธิต่าง ๆ ให้แก่ฝรั่งเศสก็จริงอยู่ แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยังหวงอำนาจอยู่ โดยที่กล่าวสั้น ๆ ว่าจะยกเมืองบางกอกและเมืองมะริดให้กองทหารฝรั่งเศสรักษาไว้เท่านั้น ถ้าจะพิเคราะห์ดูตามความในข้อนี้แล้ว ก็จะต้องเป็นที่เข้าใจว่า ในเมืองบางกอกและเมืองมะริดนี้คงจะมีกองทหารอื่นอีก นอกจากกองทหารฝรั่งเศส

ข้อ ๒ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยอมอนุญาตให้พวกฝรั่งเศสได้ทำป้อมคูประตูหอรบในเมืองบางกอกและเมืองมะริดตามแบบป้อมของทวีปยุโรปได้ แต่จากข้อตกลงนี้ พระเจ้ากรุงสยามทรงสงวนสิทธิ์ในการพระราชทานพระราชานุญาตและตัดสินพระทัยในวิธีการทำป้อมค่าย รูปแบบ และวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

ข้อ ๓ ในข้อที่จะให้กองทหารฝรั่งเศสรักษาเมืองบางกอกและเมืองมะริดนั้นมีปรากฏว่า ผู้บังคับการกองทหารฝรั่งเศสนั้นจะเป็นผู้ที่สั่งการงานทั่วไปโดยเด็ดขาด แต่ก็ยังมีข้อลบล้างความข้อนี้โดยเหตุที่บาทหลวงตาชารด์จะขอเกียรติยศให้แก่ซิเยอร์กงสต็องซ์ กลายเป็นว่าซิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องเป็นใหญ่และสามารถบังคับบัญชาการโดยสิทธิ์ขาดในที่สองแห่งนี้แต่ผู้เดียว ซึ่งการเป็นเช่นนี้ก็เพราะบาทหลวงตาชารด์รู้ว่าเราไม่มีอำนาจอันใดที่จะลงนามในข้อสัญญา ได้แต่รับเมืองบางกอกและเมืองมะริดมาให้กองทหารฝรั่งเศสรักษาไว้เท่านั้น ฝ่ายซิเยอร์กงสต็องซ์ได้บาทหลวงตาชารด์เป็นสายสำหรับบอกเรื่องต่าง ๆ จึงมีความประสงค์จะผูกมัดกองทหารฝรั่งเศสให้ปฏิบัติตามข้อสัญญาเหล่านี้โดยจะบังคับให้กองทหารได้กระทำสัตย์สาบาน แต่ข้อความที่ซิเยอร์กงสต็องซ์จะให้สาบานนั้น หาตรงกับข้อความที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้พระราชทานพระราชานุญาตให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จสาบานไม่ เราจึงได้ยกข้อขัดข้องต่าง ๆ เหล่านี้ชี้แจงให้บาทหลวงตาชารด์เข้าใจ และ

บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังแล้วก็หามีข้อที่จะคัดค้านและหาได้ตอบว่าอย่างไรไม่ เป็นแต่พูดคำเดียวว่า บาทหลวงตาชารด์ได้พยายามพูดจาไกล่เกลี่ยซิเยอร์กงสตองซ์ทุกอย่างแล้ว แต่ซิเยอร์กงสตองซ์หายอมแก้ไขข้อสัญญาอย่างใดไม่ เพราะฉะนั้นบาทหลวงตาชารด์จึงให้เราเลือกเอา ๓ อย่าง คือ อย่างที่ ๑ ให้เรากลับไปฝรั่งเศสพร้อมด้วยกองทัพเรือและกองทหารโดยไม่ต้องทำอะไร หรืออย่างที่ ๒ ให้เราแสดงตัวเป็นข้าศึกและให้จัดการต่าง ๆ ตามความต้องการของเราด้วยกำลังทหาร หรืออย่างที่ ๓ ก็ให้เราลงนามในหนังสือสัญญาตามที่ได้ร่างมานั้นแล้ว ตามความข้อที่ ๑ นั้น เป็นการที่เราจะทำไปไม่ได้ เพราะถ้าจะกลับไปฝรั่งเศสก็จะไปไม่ได้ เพราะขาดเสบียง และถึงแม้ว่าจะกลับไปได้ ก็จะเป็นสถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุด ข้อที่ ๒ คือให้ใช้กำลังทหารนั้น ก็เป็นการที่ทำไม่ได้เหมือนกัน เพราะฤดูก็ไม่เหมาะทั้งพลทหารและกำลังของเราก็มีน้อย อีกประการ ๑ เราได้รับคำสั่งมาห้ามมิให้เรากระทำการที่เป็นปรปักษ์กับสยามเป็นอันขาด เว้นไว้แต่ถ้าสยามปฏิเสธไม่ยอมให้เมืองบางกอกแก่เราจึงจะใช้กำลังทหารได้ ในเรื่องนี้ มีข้อความปรากฏชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่แล้วว่าพระเจ้ากรุงสยามจะยกเมืองบางกอกให้แก่ฝรั่งเศส ถึงจะมีข้อความแก้ไขในวิธีรักษาเมืองบางกอกนั้นบ้างเล็กน้อย ก็จะถือว่าเป็นการที่สยามไม่ยอมให้เมืองบางกอกก็ไม่ได้ อีกประการ ๑ ในเรื่องนี้จำเป็นจะต้องปรึกษาหารือซิเยอร์เดส์ฟาร์จดูเสียก่อนด้วย เราจึงได้ถามเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ตามแผนที่และตามรายงานต่าง ๆ ที่ได้ทราบมาในเรื่องเมืองบางกอก เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเห็นว่าเราจะใช้กำลังทหารสู้ได้หรืออย่างไร ในข้อถามอันนี้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จหาได้ตอบว่าอย่างไรไม่ เป็นแต่ตอบว่าขอให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จได้คุมกองทหารไปถึงหน้าเมืองบางกอกก็จะยอมตายทีเดียว ข้าพเจ้าจึงได้ตอบซิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ในเรื่องนี้ไม่มีปัญหาอย่างใดในเรื่องจะตายหรือไม่ตาย แต่ต้องการทราบว่า ถ้าเราจะเอากำลังของกองทหารเข้าต่อสู้จะได้หรือไม่เท่านั้น ซิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ตอบว่าเรายังสู้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่เหลือหนทางอื่น นอกจากจะร่วมมือกับบาทหลวงตาชารด์ และข้อสัญญาที่ทำให้เรายากลำบากใจยิ่งนักนี้ กลายเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ในเวลาต่อมา และเพื่อจะให้ซิเยอร์กงสตองซ์เห็นชอบตามสัญญาเพื่อเราจะได้เข้าไปอยู่ในเมืองบางกอกต่อไปได้นั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กับตัวข้าพเจ้าจึงได้ช่วยกันแก้ไขตรวจตราออกความเห็นในข้อสัญญาเหล่านี้

ในระหว่างที่ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กำลังช่วยกันร่างข้อสัญญาอยู่นั้น ขุนนางสยามก็ได้ให้คนมาถามเราเป็นบางครั้งบางคราวว่า เมื่อไรเราจึงจะพร้อมให้ขุนนางเหล่านั้นได้เข้าพบเรา เพราะขุนนางสยามมีความเบื่อหน่ายรำคาญเต็มทีแล้ว จึงขอได้เข้าพบเราเร็ว ๆ สักหน่อย การที่ขุนนางสยามได้พูดเช่นนี้ถ้าบาทหลวงตาชารด์ไม่สั่งให้พูดแล้ว ไหนเลยขุนนางสยามจะกล้าพูดเช่นนี้ ฝ่ายบาทหลวงตาชารด์ก็เริ่มเร่งเราอีกครั้งเหมือนกัน และขอให้เรารีบตอบรับข้อสัญญาเสีย หรือมิฉะนั้นก็ให้เราตอบเป็นคำเด็ดขาดว่าเราจะทำอย่างไร ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างมากว่าบาทหลวงตาชารด์มีความร้อนใจ อยากจะรีบกลับไปพบกับเมอสิเยอร์กงสตองซ์ซึ่งได้ลงมาคอยอยู่ที่ปากน้ำแล้ว บาทหลวงตาชารด์ได้พยายามทำความเข้าใจกับเราหลายสิ่งหลายอย่าง แล้วภายหลังจึงได้บอกเราว่า มีความลับอย่างสำคัญที่สุดที่อยากจะบอกให้เรารู้

แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้สั่งไว้ว่า ถ้าจะขยายความลับเรื่องนี้ให้เราฟังแล้ว จะต้องให้เราสาบานต่อหน้าพระคัมภีร์เสียก่อนว่าเราจะไม่เอาความลับเรื่องนี้บอกเล่าแก่ผู้ใด เว้นแต่จะกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและเรียนให้มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ ทราบด้วยวาจาเพียง ๒ คนเท่านั้น และเราจะไม่เอาความลับเรื่องนี้จดเป็นลายลักษณ์อักษรในรายงานหรือจดหมายเหตุเป็นอันขาด เราก็ได้ยอมสาบานให้ตามความต้องการของบาทหลวงตาชารด์ เพราะเราเข้าใจเสียว่าคงจะเป็นเรื่องที่ลับและสำคัญอย่างที่สุด แต่ครั้นบาทหลวงตาชารด์ได้ขยายความลับเรื่องนั้นให้เราฟังแล้ว เราก็ประหลาดใจเป็นอันมาก เพราะเราไม่เห็นว่าจะเป็นความลับหรือเป็นเรื่องสำคัญอย่างใดเลย เพียงวันรุ่งขึ้นเราก็จำเรื่องนั้นเกือบไม่ได้เสียแล้ว เมื่อบาทหลวงตาชารด์ซึ่งเป็นนักเจรจาได้ขยายความที่เขาถือว่าเป็นเรื่องลับเสร็จแล้ว ก็ได้ชมเชยและสรรเสริญคุณความดีและความตั้งใจดีของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จนเกินต้องการ

หลังจากนั้น เราได้เอาข้อสัญญาเหล่านั้นปรึกษาหารือกับบาทหลวงตาชารด์ในรายละเอียด และได้มีข้อโต้เถียงคัดค้านกันเป็นอันมาก จนลงท้ายที่สุดเราก็ได้ลงนามในหนังสือสัญญาซึ่งข้อความมีปรากฏอยู่ในสำเนาตามที่ข้าพเจ้าได้คัดส่งมาพร้อมกับรายงานฉบับนี้ด้วยแล้ว ข้าพเจ้าได้ท้วงติงกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า สำนวนที่แต่งหนังสือสัญญานี้ไม่ได้สาระ และข้อสัญญาเองก็ไม่ได้มีความหมายมากไปกว่ากันเลย (ดังท่านคงจะรู้ได้โดยง่าย) แต่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ตอบข้าพเจ้าว่า การที่เราได้ลงนามในหนังสือสัญญานี้ก็เพราะจำเป็นจำใจ และเราจะทำอย่างอื่นก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นข้อความและสำนวนที่แต่งข้อสัญญานั้นก็ไร้ความหมายยิ่งอยู่นั่นเอง ตามที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์พูดแก้ตัวเช่นนี้ ข้าพเจ้าเองก็ไม่เห็นด้วย แต่ก็จำใจต้องยอมเพราะการเรื่องนี้ตกเป็นหน้าที่ของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์โดยเฉพาะ ข้อสัญญาเหล่านี้ได้แนบมากับรายงานฉบับนี้ และมีความเห็นจดอยู่ในขอบของหน้าเอกสาร[๑] ด้วยแล้ว

เมื่อได้ลงนามในหนังสือสัญญากันเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็ให้ความมั่นใจอยู่เสมอว่า ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและมงแซนเญอร์ เลอ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์คงโปรดและพอใจในข้อความที่ได้ตกลงกันนี้ แต่ที่บาทหลวงตาชารด์พูดเช่นนี้เราไม่พอใจเป็นอย่างมาก เพราะเมื่อบาทหลวงตาชารด์กล่าวว่าที่ต้องลงนามในข้อสัญญาด้วยถูกบีบบังคับนั้น เราอาจจะเชื่อในสิ่งที่ท่านพูดได้ แต่มันไม่เป็นเช่นนั้น เมื่อบาทหลวงตาชารด์มาโน้มน้าวว่าข้อสัญญาเหล่านี้เป็นข้อสัญญาที่ดีและได้เปรียบกับเราเช่นนี้ ก็เหลือที่เราจะเชื่อถือบาทหลวงตาชารด์ต่อไปอีกได้ และทำให้เราเกิดความสงสัยว่าบาทหลวงตาชารด์จะเป็นคนหัวดื้อและลำเอียง จึงทำให้เรามีความแคลงใจอยู่เสมอ

เวลาค่ำประมาณสามทุ่ม เราได้เชิญให้ขุนนางสยามมาพบ ขุนนางสยามได้ขอให้เรากำหนดว่าต้องการให้กองทหารขึ้นบกวันใด เราจึงตอบว่าต้องการให้กองทหารขึ้นบกในวันรุ่งขึ้น ต่อจากนั้น ขุนนางสยาม

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า marge ซึ่งผู้แปลใช้ว่า กระเสียน

ก็ได้ขอร้องให้เรากำหนดว่าตัวเราเองต้องการขึ้นบกวันใด เราตอบไปว่า ถ้ากองทหารได้ขึ้นบกในวันรุ่งขึ้นแล้ว เราก็จะขึ้นบกในวันถัดไป เมื่อได้พูดจาโต้ตอบกันเท่านี้แล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็ได้ลงจากเรือไปพร้อมกับขุนนางสยามในคืนวันนั้นเอง เพื่อจะได้ไปเตรียมการต่าง ๆ และเพื่อจะได้ส่งเรือมาสำหรับรับกองทหารและข้าวของหีบสัมภาระของพวกทหารด้วย

ข้าพเจ้าไม่สามารถกลั้นความเสียใจในการจำใจลงนามในหนังสือสัญญาที่ไม่สมประสงค์เช่นนี้ แต่ถึงกระนั้นเราก็ยังมีความวิตกอยู่ว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์คงจะขัดข้องและคัดค้าน ทำความลำบากให้อีก และความจริงก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ เพราะเขาก็หาพอใจในข้อสัญญาเหล่านี้ไม่ และได้แสดงให้เห็นหลายครั้งว่าจะไม่ยอมทำตามสัญญานี้เป็นอันขาด

ข้าพเจ้าลืมกล่าวไปว่า ก่อนบาทหลวงตาชารด์ได้ลงจากเรือนั้น บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความเสียใจเป็นอันมาก ที่เราหาได้มีศักดิ์เป็นคณะราชทูตไม่ และได้บอกว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ขอให้เราพาขุนนางฝรั่งเศส ๓๐ คนไปกับเราด้วย และว่าเขาจะเป็นธุระมิให้พวกเราและขุนนางฝรั่งเศส ๓๐ คนนั้นได้ขาดเหลืออย่างใดในระหว่างเดินทางจากสันดอนแม่น้ำจนถึงพระราชวัง

วันที่ ๑๗ เวลาค่ำ เรือที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ส่งมารับกองทหารไปเมืองบางกอกได้มาถึงกองเรือ และในวันรุ่งขึ้น วันที่ ๑๘ เวลาเช้า เหล่าทหารและนายทหารก็ลงเรือพร้อมด้วยข้าวของหีบสัมภาระต่าง ๆ เพื่อไปขึ้นบกที่เมืองบางกอก โดยมีเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเป็นผู้นำ

ในวันที่ ๑๘ นั้นเอง มีขุนนางสยามคนหนึ่งซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ใช้ให้มา เดินทางมาถึงเรือ เพื่อขอร้องให้เรารอขึ้นบกในวันรุ่งขึ้น เพราะตามที่บาทหลวงตาชารด์ได้ไปเล่านั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงรู้สึกว่าตราบใดกองทหารยังไม่ได้เข้าไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอก เราก็คงจะไม่ขึ้นจากเรือ

วันที่ ๑๙ พอสว่าง มีขุนนางสยามขึ้นมาบนเรือ ๒ นาย ซึ่งเป็นคนที่พระเจ้ากรุงสยามรับสั่งให้มาเพื่อเชิญให้เราขึ้นบก เมื่อขุนนางสยาม ๒ นายนี้ได้มาเชื้อเชิญเราแล้ว ก็ลากลับไปเพื่อจะล่วงหน้าเราไปก่อน เมื่อขุนนางสยาม ๒ นายได้ลงจากเรือนั้น เรือรบได้ยิงสลุตส่งเป็นเกียรติยศ ๙ นัด เหมือนกับที่ได้ยิงสลุตส่งขุนนางสยามที่พระเจ้ากรุงสยามทรงใช้ให้มาในครั้งแรกเหมือนกัน ครั้นเวลาประมาณ ๑๐ โมงเช้า เราได้ลงเรือกรรเชียงเล็กของเรือรบ แวดล้อมไปด้วยเรือกรรเชียงลำอื่น ๆ ก็ตามไปส่งเราด้วย ท่ามกลางเสียงยิงสลุตจากเรือรบที่ชักธง ครั้นเดินทางถึงปากน้ำตรงกับด่านขนอน ก็ได้พบเรือกัญญาซึ่งพระเจ้ากรุงสยามส่งมาสำหรับเรา และมีเรืออีกหลายลำสำหรับบรรทุกขุนนางและคนใช้ ทั้งข้าวของหีบสัมภาระต่าง ๆ ด้วย พอเรือกรรเชียงของเรามาถึง เรือของพระเจ้ากรุงสยามได้เข้ามาเทียบกับเรือของเรา ขุนนางสยามที่ได้ไปเชื้อเชิญเราบนเรือเมื่อตอนเช้านั้นเป็นผู้นำเรือมาเอง และยังมีขุนนางข้าราชการอื่น ๆ มาด้วยอีกเป็นอันมาก ต่างคนต่างนั่งในเรือของตัว ฝ่ายขุนนางที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่ก็ได้มาหาเราเป็นการต้อนรับ เมื่อเสร็จพิธีต้อนรับ

กันแล้ว ก็ได้เคลื่อนกระบวนเรือออก จำนวนเรือและขุนนางข้าราชการมีจำนวนมากมายเท่ากับเมื่อครั้งเมอสิเยอร์ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้เข้ามาเหมือนกัน แต่ตามเสียงที่พูดกันนั้น คราวนี้ต่างกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์อย่าง ๑ คือมีเสียงประโคม ครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์หามีเสียงประโคมไม่ เสียงประโคมนี้มาจากเครื่องดนตรีหลายชิ้นซึ่งไม่เป็นที่รู้จักในทวีปยุโรป แต่ถ้าจะเทียบแล้วก็คล้ายกับกลองและปี่ของเรา การประโคมนี้ได้บรรเลงพร้อมกันคล้ายเป็นเพลงในเวลาที่จะออกสงคราม ถ้าจะฟังไกล ๆ แล้วผู้ที่ไม่มีหูสำหรับการดนตรีก็พอจะฟังว่าไพเราะได้ และเขาได้บอกกับเราด้วยว่าเสียงประโคมนี้จะสงวนเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ลงนั่งในเรือลำเดียวกัน ในเรือนั้นมีฉัตร ๓ ชั้น ซึ่งเป็นฉัตรเฉพาะเจ้านายจำนวน ๒ คัน คันแรกตั้งอยู่ด้านหน้าเรือ ส่วนอีกคันอยู่ด้านหลัง

เมื่อเดินทางมาได้ประมาณ ๓ ชั่วโมง ก็มาถึงตำบลแห่งหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าพระประแดง[๑] เราจึงได้ขึ้นจากเรือไปพักบนเรือนทำด้วยไม้ไผ่หลัง ๑ ซึ่งได้ปลูกขึ้นเฉพาะสำหรับรับเราที่ริมแม่น้ำ เรือนนี้รูปร่างคล้ายคลึงกับที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ได้อธิบายไว้ เมื่อเรือได้เทียบที่สะพานน้ำซึ่งตรงกับเรือนที่พักแล้ว ขุนนางคนหนึ่งซึ่งได้เคยเป็นอุปทูตไปฝรั่งเศสนั้น ได้มาคอยต้อนรับเราที่สะพานน้ำ เพราะราชทูตนั้นมีหน้าที่ต้องคอยรับเราอยู่ที่เมืองบางกอก ส่วนตรีทูตนั้นคอยเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามอยู่เพื่อรายงานกราบทูลให้ทรงทราบถึงการที่ราชทูตได้ไปเจริญทางพระราชไมตรีในฝรั่งเศสคราวนี้ เราได้ขึ้นไปรับประทานอาหารในเรือนที่พักหลังนี้ และในเรือนนี้ได้ทำเป็นห้องใหญ่ยาว มีเก้าอี้ใหญ่ปิดทอง ๒ ตัว ตั้งอยู่บนยกพื้นทำเป็นแท่นข้างหน้าแท่นนั้นมีโต๊ะวางอยู่บนพรมปักลายอย่างจีนดูงามพอใช้ได้ ฝาเรือนนั้นบุด้วยผ้าลาย เพดานนั้นบุด้วยผ้าด้ายดิบขาวทำเป็นรูปคล้ายกระโจม[๒] มีผ้าโปร่งทำเป็นระบาย พื้นกระดานปูพรมมาจากเปอร์เซีย เรือนหลังนี้ได้ปลูกขึ้นโดยรูปร่างเหมือนกับเมื่อครั้งทำรับรองเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เว้นแต่เรือนสำหรับรับเรานั้นทำโตกว่าหลังของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาก และมีเรือนรับรอง ๒ หลัง เพราะเรามา ๒ คน และคนที่มากับเราก็มีมากกว่าเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์

ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็ได้ออกจากที่พักลงเรือเพื่อขึ้นไปที่เมืองบางกอกต่อไป และเราได้ไปถึงเมืองบางกอกทางตอนใต้ของป้อมฝั่งตะวันออกเล็กน้อย ในเวลากลางคืนเวลาตีสอง ได้มีขุนนาง ๒ คนซึ่งมียศใหญ่กว่าขุนนางทั้งปวงที่เราได้พบมาแล้วลงมาต้อนรับเราในเรือ อีกสักครู่หนึ่ง ซิเยอร์ เดอ โบช็อง ซึ่งเป็นผู้บังคับการในตำบลนั้น ได้ลงมาหาเราในเรือและบอกว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์แกล้งทำเป็นไม่รู้ตัวว่าเราจะมาถึงในคืนวันนั้น จึงได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ โบช็อง ล่วงหน้ามาบอกให้เราคอยอยู่ก่อน

---

[๑] Prapadin

[๒] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า en forme de ciel avec une pente de mousse line ซึ่ง ลา ลูแบร์ได้อธิบายลักษณะเพดานของเรือนหลังนี้ไว้เช่นกันว่า *"ห้องโถงและห้องในนั้นแขวนผ้ามีดอกดวง เพดานผ้ามัสลินขาว ริมเฉลียงเพดานลาดลง"* (**จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๓.)

เพื่อเขาจะได้มีเวลาจัดการรับรองเราได้ พอซิเยอร์ เดอ โบช็องได้ลาเรากลับไป บาทหลวงตาชารด์ก็ได้มาถึงด้วยเรือของซิเยอร์กงสต็องซ์ และบอกว่า "ฯพณฯ"[๑] มีความเสียใจนักหนาที่เราไม่ได้พักนอนในตำบลที่เราพักอยู่ก่อนนั้น และไม่ทราบว่าจะจัดการรับรองเราอย่างไร เพราะเมื่อสัก ๓ ชั่วโมงที่ล่วงมาแล้วนั้น ฯพณฯ ได้จัดส่งเตียงไปที่พระประแดงเพื่อจะให้เราได้พักนอนที่ตำบลนั้น เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ตามที่บาทหลวงตาชารด์มาบอกเช่นนี้เป็นการน่าประหลาดมากเพราะเรามิได้มาเอง แต่ได้มีคนพาเรามาต่างหาก แต่ในเรื่องการส่งเตียงไปที่พระประแดงนั้น ยากที่ผู้นำที่นอนไปจะไม่พบกับเรากลางทางได้ เพราะการที่เราเดินทางมานั้นก็ได้มีเรือนำเรือตามมาด้วยกว่า ๗๐ ลำ ในเรือนั้นก็จุดคบเพลิงสว่างทุกลำทั้งมีเสียงประโคมจากดนตรีนานาชนิดซึ่งได้ยินมาแต่ไกล

บาทหลวงตาชารด์จึงตอบว่า "*ความจริงแล้ว ฯพณฯ ก็มีความเสียใจที่ได้ส่งเตียงไปเสียแล้ว แต่ก็จะได้จัดฟูกรองนอนให้เพื่อท่านจะได้นอนในเรือของท่านได้*"

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า สถานที่นอนเช่นนี้ไม่เหมาะสมกับธรรมเนียมการรับรอง ถ้าจะเอาฟูกรองนอนเหล่านี้ไปไว้ที่ตามบ้านในเมืองบางกอกยังจะดีกว่า และเราก็จะได้ขึ้นไปพักโดยไม่ต้องมีพิธีรับรองอย่างไรก็ได้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้นำความไปแจ้งต่อซิเยอร์กงสต็องซ์ตามความที่เราแนะนำไปนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ตกลงเห็นชอบด้วย การที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ทำการยอกย้อนเช่นนี้ก็ไม่ได้ประสงค์อะไร นอกจากจะไม่ต้องการให้ปืนใหญ่ยิงสลุตรับเราเท่านั้น เพราะเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้บอกไว้ว่า ธรรมดาค่ายทหารไม่เคยยิงปืนในเวลากลางคืนเลย แล้วเราได้ขึ้นไปพักบนตึกหลัง ๑ ก่อด้วยอิฐถือปูนในเมืองบางกอกฝั่งตะวันตก แต่ในเวลาที่เราขึ้นไปบนบกนั้น ได้ขึ้นไปอย่างเงียบ ๆ มิได้ไปในฐานะที่เราเป็นราชทูต เพราะฉะนั้นจึงมิได้มีการรับรองอย่างใด เมื่อเราขึ้นไปถึงตึกที่พักนั้น ก็ได้เห็นว่ามีโต๊ะเก้าอี้เครื่องเรือนประดับพร้อมอยู่ในตึกหลังนั้นเตรียมสำหรับรับเราเสร็จแล้ว เพราะฉะนั้นตัวเราเองก็ดี ผู้ติดตามก็ดี จึงไม่รู้สึกเลยว่าเขาต้องการจะให้เราไปนอนที่อื่น

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ ตุลาคม เวลาเช้า มีพิธีการต้อนรับเราที่ป้อมฝั่งตะวันออก โดยการยิงสลุตจากปืนใหญ่ทุกกระบอก ซิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ได้มาคอยรับเราอยู่ที่ริมตลิ่งและกองทหารติดอาวุธยืนเรียงเป็น ๒ แถวคอยรับเราอยู่ด้วย เมื่อเราขึ้นไปบนบกก็ได้พบกองทหารชาวโปรตุเกสเป็นอันดับแรก ส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกสโดยกำเนิดและทหารชาวสยาม จากนั้นเป็นกองทหารฝรั่งเศส ส่วนในป้อมเล็กสี่เหลี่ยมนั้นเต็มไปด้วยกองทหารสยามทั้งสิ้น ซึ่งเป็นการที่เราไม่พอใจเลย ในเวลานั้นซิเยอร์กงสต็องซ์จับตามองเราอยู่ แต่เราหาได้เห็นเขาไม่ บาทหลวงตาชารด์โน้มน้าวให้เราเชื่อว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์ปลาบปลื้มจนน้ำตาไหลทีเดียว เมื่อเห็นเราเดินผ่านข้างหน้าที่ที่เขาอยู่ ในที่นี้ข้าพเจ้าจะงดไม่อธิบายเล่าถึงป้อม เพราะถ้าจะดูตามแผนผังซึ่งได้ส่งมาพร้อมกับ

---

[๑] หมายถึง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์

รายงานนี้แล้วนั้น ก็อาจจะเข้าใจได้ว่า ป้อมนั้นรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร ดีกว่าที่จะอ่านคำอธิบาย แผนผังป้อมนั้นซิเยอร์ลามาร์เป็นผู้ทำขึ้น แต่ในที่นี้จะต้องกล่าวความแต่ข้อเดียวซึ่งหามีปรากฏในแผนผังไม่ คือว่าดินในป้อมนี้เป็นเลนโคลน แต่พื้นผิวถูกแดดเผาก็แห้งแข็งดูเหมือนจะเป็นดินแข็งไปทั้งหมด ครั้นขุดลงไปเพียงแต่ลึกประมาณ ๖ ปิเยด์เท่านั้นก็เป็นเลนเป็นตมไปหมด เมื่อเอาท่อนเหล็กยาว ๒๐ - ๒๕ ปิเยด์ แทงลงไปก็ยังเป็นดินเลนอยู่ ซึ่งพื้นดินเช่นนี้ก็ต้องนับว่าเป็นพื้นที่เลวอย่างที่สุดเท่าที่เคยพบ ครั้นแล้วเราจึงได้กลับข้ามฟากไปที่ป้อมฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นฝั่งที่เราได้พักนอนเมื่อคืนที่ผ่านมา ที่ป้อมนี้บรรดาปืนใหญ่ได้ยิงสลุตรับเราทุกกระบอก และเมื่อเราผ่านกองทหารติดอาวุธ ซึ่งมีนายทหารกำกับทุกหมู่ทุกหมวดนั้น กองทหารก็ได้แสดงความเคารพต่อเรา ซิเยอร์ เดอ แวเดอซาล[๑] ซึ่งเป็นผู้บังคับกองทหารในป้อมนี้ ใต้บังคับบัญชาของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จนั้น ได้จัดพลทหาร ๕๐ นาย มีนายร้อยเอก ๑ นาย นายร้อยโท ๑ นาย นายเรือตรี ๑ นาย สำหรับมาเป็นกองเกียรติยศประจำอยู่กับเรา ครั้นเวลาประมาณเที่ยงวัน ได้มีเจ้าพนักงานมาหาเราเพื่อขออนุญาตถอนทหารฝรั่งเศสกองเกียรติยศนี้ไป โดยอ้างเหตุว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต้องการเห็นทหารฝรั่งเศสทั้งหมดเตรียมพร้อมอยู่ฝั่งตรงข้าม เราก็ได้อนุญาตตามความต้องการ เจ้าพนักงานจึงได้ถอนกองทหารฝรั่งเศสไป และได้เอากองทหารโปรตุเกสและสยามมาเป็นกองเกียรติยศแทน ได้มีคนมาเล่าให้เราฟังว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ (ซึ่งได้ทำให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จหลงใหลประทับใจจากการต้อนรับและเลี้ยงดูอย่างดีนั้น) ได้ประกาศว่า พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำรัสสั่งให้หาอาหารเลี้ยงกองทหารและนายทหารฝรั่งเศส โดยใช้จ่ายพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์มีกำหนด ๑๕ วัน เพราะฉะนั้นเขาจะได้จัดตั้งเจ้าพนักงานขึ้น ๒ คนสำหรับให้มีหน้าที่จัดหาของต่าง ๆ มิให้กองทหารอดอยากได้ เพื่อนายทหารและพลทหารจะได้มีเวลาทำความรู้จักคุ้นเคยกัน และมีเวลาเรียนภาษาสยาม จะได้เที่ยวหาซื้อเสบียงสำหรับเลี้ยงชีพของตัวเองได้ในภายหน้า แต่อย่างไรก็ดี ก็ไม่เห็นมีใครพูดถึงการที่จะหาเสบียงอาหารไปเก็บรักษาไว้ในป้อม

ข้าพเจ้าได้สั่งเมอสิเยอร์เวเรต์ให้หาซื้อข้าวสารไว้ให้พอทหารรับประทานได้ ๑๘ เดือน แต่เมอสิเยอร์เวเรต์ได้บอกว่า การที่จะซื้อข้าวนั้นเป็นอันซื้อไม่ได้ จะต้องได้รับอนุญาตจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสียก่อนจึงจะซื้อได้ เพราะถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่อนุญาตแล้ว คนสยามก็ไม่กล้าเอาข้าวมาขายเป็นอันขาด เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้สั่งให้เมอสิเยอร์เวเรต์ไปจัดการขออนุญาตต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสีย แต่ให้ขออนุญาตซื้อข้าวสำหรับบรรทุกลงเรือแซงต์หลุยส์ให้เต็มลำ เพราะถ้าได้ทำเช่นนี้แล้วก็อาจจะซื้อข้าวให้มากกว่าที่ต้องการสำหรับเก็บรักษาไว้เป็นเสบียงในป้อมได้ และข้าพเจ้าคิดไว้ว่า ถ้าได้บรรทุกข้าวไว้เต็มเรือแซงต์หลุยส์แล้ว เมื่อเรือจะล่องเมื่อใดก็ให้แวะส่งข่าวที่เมืองบางกอกเสียก่อนก็จะเป็นการสะดวกดี ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้หารือกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ๆ ก็เห็นชอบด้วย เพราะเป็นการจำเป็นจะต้องระวังมิให้

---

[๑] de Verdesalle

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รู้สึกได้ว่าเราคิดจะหาเสบียงอาหารเตรียมไว้ตามป้อม ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์รู้สึกแล้วก็คงจะหาทางที่จะขัดไว้ได้โดยง่าย เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงจะต้องการให้เราต้องอาศัยตัวอยู่เสมอ และถ้าเรามีเสบียงไว้เพียงวัน ๑ หรือ ๒ วันแล้ว ก็จะต้องอาศัยเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เรื่อยไปทีเดียว ตามที่ข้าพเจ้าได้คิดไว้เช่นนี้ ในผลที่สุดก็เป็นอันเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่ทำถูก เพราะถ้าไม่ได้เตรียมเสบียงไว้เช่นนี้ ก็น่ากลัวกองทหารจะต้องอดข้าว แต่ในข้อนี้ก็เป็นอันหมดวิตกแล้ว เพราะกองทหารคงมีเสบียงพอถึง ๑๘ เดือนแล้ว

ข้าพเจ้าได้เดินตามวิธีของท่านมงแซนเญอร์ ซึ่งได้สั่งไว้กับเมอสิเยอร์ เดอ ลาซาลล์ ข้าพเจ้าจึงได้สั่งให้หาที่นอนไว้สำหรับโรงพยาบาลและหาเครื่องมือและเครื่องใช้ไว้ให้พร้อม เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่าการที่ข้าพเจ้าได้จ่ายเงินไปบ้างเล็กน้อยเช่นนี้ ท่านมงแซนเญอร์คงจะไม่ขัดข้องว่าอย่างไร และที่ได้จัดไปดังนี้ก็ทำให้พลทหารได้มีที่นอนคนละอันซึ่งเป็นราคาอันละ ๔๐ แฟรงค์เท่านั้น ทั้งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการที่จำเป็นแท้ด้วย ฝ่ายเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ส่งมุ้งมาให้พลทหารคนละหลัง ซึ่งเป็นของที่พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานมาให้ มุ้งนี้เป็นของจำเป็นสำหรับกันยุงซึ่งในที่นี้ชุมอย่างที่สุด เพราะฉะนั้นพวกทหารได้อยู่อย่างสบายแล้ว แต่ถึงกองทหารจะมีมุ้งและได้รับประทานอาหารอย่างดีและอย่างอุดมก็จริง แต่ก็ไม่วายที่จะตายด้วยความไข้ โรคนี้ได้ติดต่อไปถึงนายทหาร และบางคนได้ตายไปบ้างแล้วก็มี

ในวันนั้นเอง เวลากลางคืน เราได้ทราบความว่าในวันที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ไปตรวจกองทหารนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เลือกเอานายทหารไปหลายคน สำหรับให้ไปบังคับบัญชากองทหารสยามและได้ชักเอานายทหารกับนักเรียนนายร้อยสำหรับไปแทนพวกนายทหารที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะเอาไป แต่ที่ได้ทำดังนี้ก็โดยเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเห็นชอบด้วย การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คัดเลือกนายทหารเช่นนี้ ก็โดยได้ทราบจากบาทหลวงตาชารด์ว่านายทหารคนใดมีวุฒิเพียงไร เมื่อเราทราบความดังนี้จึงอดพูดกับบาทหลวงเยซูอิตที่อยู่กับเราไม่ได้ว่า ในเรื่องนี้ถ้าบาทหลวงตาชารด์จะเล่าบอกให้เรารู้บ้างก็ไม่เห็นจะเป็นการเสียหายแก่บาทหลวงตาชารด์อย่างใดเลย และข้าพเจ้าก็ได้กล่าวโดยเฉพาะว่า การที่บาทหลวงตาชารด์ได้เลือกเอาเมอสิเยอร์ เดอ เฟรตวิลไปเป็นหัวหน้านั้นเป็นการที่ข้าพเจ้าประหลาดใจมาก เพราะบาทหลวงตาชารด์ทราบอยู่เต็มใจว่าบิดาของเมอสิเยอร์ เดอ เฟรตวิลได้เอาบุตรคนนี้มาฝากฝังไว้กับข้าพเจ้า โดยเหตุที่บิดาเมอสิเยอร์ เดอ เฟรตวิลเกรงว่าบุตรจะถูกบาทหลวงตาชารด์ยอ ก็จะหลงไปทำราชการของพระเจ้ากรุงสยาม และตัวของตัวก็จะไม่ได้รับผลความดีอย่างใดเลย การที่บิดาเมอสิเยอร์ เดอ เฟรตวิลมีความวิตกเช่นนี้ ก็มีเหตุผลควรที่จะวิตกอยู่บ้าง

ในระหว่างนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็คอยบาทหลวงตาชารด์อยู่ทุก ๆ วัน เพราะบาทหลวงตาชารด์จะกลับขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยา คงจะต้องมาลาเราก่อน ในคืนวันนั้นเองข้าพเจ้าได้ทราบความว่าบาทหลวงตาชารด์ได้ลงเรือพร้อมกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และเรือก็จวนจะออกอยู่แล้ว ในทันใดนั้นข้าพเจ้า

ก็ไปบอกให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ทราบต่อหน้าบาทหลวง เดอ แบซ[๑] ๆ ก็ยืนยันว่าเป็นการที่เป็นไปไม่ได้ แต่บาทหลวง เดอ แบซก็ไม่ไว้ใจ จึงได้ไปหาบาทหลวงตาชารด์ในเดี๋ยวนั้น ก็พบบาทหลวงตาชารด์เตรียมจะออกเรือจริง ๆ ดังว่า บาทหลวง เดอ แบซจึงได้พาบาทหลวงตาชารด์มาหาเรา เราจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่าบาทหลวงตาชารด์กับเราอยู่ห่างกันเพียงแต่ชั่วแม่น้ำคั่นเท่านั้น เราจึงไม่เข้าใจเลยว่าเหตุใดบาทหลวงตาชารด์จึงไม่ได้บอกให้เรารู้บ้างในเรื่องที่จะตั้งแต่งนายทหารกันในวันนั้น บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราด้วยเสียงและกิริยาองอาจว่า พระเจ้ากรุงสยามคงจะโปรดในการที่เมอสิเยอร์กงสตองซ์ได้เลือกพวกฝรั่งเศสให้มาทำราชการ และฝ่ายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ได้รับสั่งไว้ว่า ถ้าพวกฝรั่งเศสได้เข้าทำราชการสยามก็จะเป็นที่พอพระทัยกับทั้งมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ จึงให้บาทหลวงแวยูส์[๒] มีหนังสือถึงบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะมีพระราชประสงค์เอาพวกฝรั่งเศสไปเป็นนายทหารบังคับกองทหารสยามแล้ว ก็ให้บาทหลวงตาชารด์พร้อมกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเลือกพวกฝรั่งเศส ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงสยามได้ เราจึงตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราก็เชื่อแน่ว่าบาทหลวงตาชารด์คงจะไม่ได้รับคำสั่งห้ามมิให้บอกให้เรารู้ในเรื่องการงานต่าง ๆ ฝ่ายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้พระราชทานเกียรติยศให้เราเป็นราชทูต จึงได้ทรงมอบการงานทั้งปวงให้เราเป็นผู้จัดการทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นถ้าจะทำการสิ่งใดในเมืองสยามซึ่งเกี่ยวแก่ราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว ผู้ที่เป็นชาติฝรั่งเศสไม่ควรจะทำการนั้นก่อนที่จะบอกให้เรารู้เสียก่อน บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราว่า ถ้าเราจะต้องการกล่าวโทษเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ได้ตามใจเราเถิด แต่ส่วนตัวบาทหลวงตาชารด์ที่ไม่ได้นำความมาบอกกับเราก่อนนั้น ก็เพราะเหตุว่าเมอสิเยอร์กงสตองซ์มิได้สั่งให้มาบอก

การที่บาทหลวงตาชารด์ได้ตอบเราดังนี้ กลับทำให้เราน้อยใจและเสียใจหนักขึ้นอีก เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้าจะนับไปแล้วบาทหลวงตาชารด์ก็เป็นคนของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ทั้งเป็นผู้ที่ถือหนังสือมาจากฝรั่งเศสด้วย เพราะฉะนั้นเราจึงประหลาดใจนักว่าเหตุใดบาทหลวงตาชารด์จึงจะต้องคอยรับคำสั่งของเมอสิเยอร์กงสตองซ์เล่า เพราะการเรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวด้วยประโยชน์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโดยแท้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราอย่างด้วน ๆ ว่าหน้าที่ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสใช้ให้ทำนั้นได้ทำไปเสร็จแล้ว เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นแต่รับสั่งให้บาทหลวงตาชารด์ขึ้นบกไปก่อน และให้เป็นธุระจัดการให้กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้เข้าไปอยู่ในเมืองบางกอกเท่านั้น เมื่อเราได้ฟังบาทหลวงตาชารด์พูดเช่นนี้ ความที่เราประหลาดใจจนพูดไม่ออกกับมานึกเห็นว่าถ้าจะขืนพูดจาโต้ตอบกันไปก็จะเกิดเป็นปากเสียงกันขึ้นได้ แต่ฝ่ายบาทหลวงตาชารด์ได้รู้สึกตัวขึ้นมาในข้อที่ตัวได้พูดไว้นั้น จึงได้คิดจะเอาอกเอาใจให้เราหายโกรธ โดยพูดกับเราใช้คำว่า เซนเยอร์บ้าง เอกเซลองซี[๓] บ้าง และแก้ตัวว่าในเรื่องนี้ได้บอกให้เราทราบเมื่อวันก่อน

---

๑ De Bèze

๒ Verjus

๓ Excellences

ในเวลาที่มาหาเราในเรือเมื่อเราจวนจะมาถึงเมืองบางกอกนั้นแล้ว แต่ความจริงในเรื่องนี้บาทหลวงตาชารด์เป็นแต่บอกเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นผู้ที่เอาใจใส่ในราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจริง ๆ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า คิดจะหาชาวฝรั่งเศสสำหรับเป็นนายทหารบังคับบัญชากองทหารสยามต่อไป บาทหลวงตาชารด์ได้พูดแต่เพียงเท่านี้ แต่ก็หาได้บอกเราไม่ว่าความคิดของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อันนี้เป็นเรื่องที่ตกลงจะทำจริง หรือมิได้บอกเราว่าเรื่องนี้จะได้จัดทำในวันรุ่งขึ้น หรือมิได้บอกเราเลยว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะคัดเลือกนายทหารโดยไม่บอกให้รู้เลยดังนี้ แต่ในส่วนตัวข้าพเจ้าเองก็มิได้คิดว่าการที่จะเอานายทหารฝรั่งเศสเป็นหัวหน้าบังคับบัญชากองทหารสยามนั้นจะเป็นการเสียหายอย่างใด เพราะนายทหารและกองทหารสยามเหล่านั้นก็คงอยู่ที่เมืองบางกอกนั้นเอง แต่กลับจะเป็นผลดีเสียซ้ำไป เพราะเป็นการที่อาจจะป้องกันอันตรายได้ โดยเหตุที่ไม่ต้องวิตกถึงความคดโกงและทุจริตของสยามต่อไป (ความจริงคนสยามนั้นเป็นคนที่โกงและคิดการทุจริตอย่างหาตัวเปรียบไม่ได้เลย) เพราะนายทหารฝรั่งเศสของเราคงจะได้ควบคุมคอยระวังอยู่เสมอ และเราก็พอจะไว้ใจได้ว่านายทหารฝรั่งเศสของเราคงจะเอาใจใส่คอยสอดส่องอยู่เสมอเป็นนิตย์ แต่ที่ข้าพเจ้าแค้นใจนั้นก็เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำการโดยไม่เกรงใจเราและไม่ได้ถือในตำแหน่งหน้าที่ของเราบ้างเลย เมื่อคิดจะทำการอย่างใดก็ทำเอาตามชอบใจโดยมิได้บอกกล่าวให้เราทราบบ้างเลย และที่เราได้ทราบความบ้างนั้น ก็ต้องคอยสืบถามตามคนใช้ของเรา

ในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์พูดกับเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดจะเอาคนฝรั่งเศสเป็นหัวหน้าสำหรับบังคับกองทหารสยามนั้น บาทหลวงตาชารด์ยังได้บอกเรื่องกับเราอีกเรื่อง ๑ แต่พูดเป็นที่เปรย ๆ ว่า “*ขอให้ท่านเชื่อเถิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์มาก เพราะพระเจ้ากรุงสยามทรงโปรดปรานรักใคร่พวกฝรั่งเศสนัก เพราะฉะนั้นถ้าพวกฝรั่งเศสคนใดจะต้องถูกตัดสินให้ประหารชีวิต โดยที่ไม่กราบทูลให้ทรงทราบเสียก่อนแล้วก็จะเป็นการทำให้ทรงเสียพระทัยยิ่งนัก*”

ตามที่บาทหลวงตาชารด์ได้กล่าวเช่นนี้ เราเห็นว่าไม่ควรจะตอบโต้อย่างใดแต่ควรจะนิ่งเสียดีกว่า แต่ก็เป็นเรื่องที่พอทำให้เราเข้าใจได้ว่าในข้อสัญญาที่กล่าวว่า ถ้าพลทหารได้กระทำความผิดจะต้องให้นายทหารฝรั่งเศสเป็นผู้พิจารณาและตัดสินเด็ดขาดนั้น เป็นข้อที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจเสียแน่แล้ว และเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นภายหลังก็ทำให้เห็นชัดว่า ตามที่เราได้คาดหมายไว้นั้นเป็นการไม่ผิดเลย

บาทหลวงตาชารด์ได้ลาเราไปเพราะรีบร้อนที่จะกลับไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อีก ในคราวนั้นเองเราได้ทราบความจากบาทหลวง เดอ แบซว่า พลทหารปืนใหญ่ซึ่งเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้พาไปที่เมืองบางกอกสำหรับเป็นทหารประจำรักษาตัวนั้น เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้นำไปยกให้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สำหรับเอาเป็นทหารประจำตัวของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่อไป (เพราะตั้งแต่เกิดเรื่องพวกแขกมักกะสันทำการจลาจลนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มีทหารประจำตัวตลอดมา) แต่ฝ่ายบาทหลวง เดอ แบซได้ไปพูดจากับบาทหลวงตาชารด์อย่างแข็งแรงว่า การที่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จทำการอย่างนี้เป็นความผิด ถ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้

ทรงทราบก็คงจะทรงพระพิโรธนักหนา บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังบาทหลวง เดอ แบซพูดจาเช่นนี้ก็ออกนึกตกใจขึ้นบ้าง จึงได้ไปพูดจาแนะนำเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าไม่ควรรับพลทหารปืนใหญ่ไว้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เชื่อบาทหลวงตาชารด์ จึงไม่ยอมรับพลทหารเหล่านี้

เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ได้ออกจากเมืองบางกอกเพื่อขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้รับคำแนะนำของเมอสิเยอร์ ดู บรูอ็อง จึงได้มาหาเราในเวลาประมาณ ๒ ยาม และได้ส่งหนังสือให้เรา ๓ ฉบับ ซึ่งเป็นหนังสือหมายตั้งที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เขียนเป็นภาษาโปรตุเกสมอบไว้กับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จในวันนั้นเอง หนังสือฉบับที่ ๑ เป็นหนังสือถึงตัวเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเอง ฉบับที่ ๒ เป็นหนังสือถึงเมอสิเยอร์ เดอ แวเดอซาล และฉบับที่ ๓ เป็นหนังสือถึงเมอสิเยอร์ เดอ โบช็อง หนังสือเหล่านี้มีใจความอย่างเดียวกันทั้ง ๓ ฉบับ และเป็นใจความผิดตรงกันข้ามกับหนังสือสัญญาข้อ ๓ ที่เราได้ลงนามไว้แล้ว ซึ่งมีความว่าการตั้งแต่งนายทหารนั้นได้แต่เฉพาะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระองค์เดียวเท่านั้น และเป็นใจความที่ผิดตรงกันข้ามกับคำที่สาบาน ซึ่งมีความว่ากองทหารจะได้กระทำตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามเฉพาะแต่คำสั่งที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เชิญพระราชโองการ และใจความในหนังสือ ๓ ฉบับนั้นยังผิดด้วยความยุติธรรม เพราะมีความว่า ถ้านายทหารและตัวเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเองได้กระทำผิดคำสั่งเรื่องใด จะต้องมีโทษถึงประหารชีวิตดังนี้

ถึงแม้ว่าเราออกจะรู้จักนิสัยของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยู่บ้างแล้วก็จริงอยู่ แต่การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดการเช่นนั้น ก็ทำให้เรามีความประหลาดใจอยู่เสมอ แต่ความประหลาดใจดังนี้ไม่เท่ากับที่เราได้ตกใจในเวลาที่เห็นคำสั่งตั้งนายทหารเหล่านี้มีลายเซ็นของบาทหลวงตาชารด์ในหน้าที่เป็นเลขานุการของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และที่บาทหลวงตาชารด์พูดว่าได้กระทำการตามหน้าที่เสร็จแล้วนั้น ก็คงจะหมายความในข้อนี้เอง

ในที่นี้ข้าพเจ้าอดไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึงคำที่บาทหลวงเลอคอนต์ได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกว่าจะตั้งให้บาทหลวงตาชารด์เป็นเลขานุการ บาทหลวงเลอคอนต์ได้ตอบว่า “*บาทหลวงตาชารด์โดยเฉพาะไม่สมกับหน้าที่เลย แต่หน้าที่นี้ก็ไม่สมกับผู้ที่เป็นมิชชันนารีอาปอศโตลิก*[๑] *เหมือนกัน*” เขาพูดกันว่าคำตอบอันนี้เองได้ทำให้บาทหลวงเลอคอนต์แตกร้าวบาดหมางกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์

เมื่อเราได้อ่านหนังสือซึ่งเป็นหมายตั้งนายทหารนั้นเสร็จแล้ว เราก็ได้พูดกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จแต่เพียงว่า การที่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้รับหมายตั้งมาเช่นนี้ ก็เท่ากับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเอาคอไปรอให้ตัดด้วยความยุติธรรมของพระเจ้ากรุงสยามเท่านั้นเอง เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจึงได้ตอบเราว่า ในข้อนั้นจะได้ระวัง

---

[๑] Apostolic หมายถึง ผู้แทนองค์พระสันตะปาปา

ไม่ให้เป็นไปเช่นนั้นได้ แล้วเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้เอาคำสั่งของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มาให้เราดูอีกหลายฉบับ ซึ่งเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส และเกี่ยวถึงการงานและหน้าที่ของกองทหาร

ก่อนที่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้มาหาเราสักหน่อยหนึ่งนั้น เมอสิเยอร์ เดอ โบช็องได้นำชาวโปรตุเกสมาหาเราคนหนึ่งเพื่อมาถามว่าเราจะสั่งเสียอะไรบ้าง เราจึงได้ถามเมอสิเยอร์ เดอ โบช็องว่า นายทหารโปรตุเกสคนนี้คือใคร เมอสิเยอร์ เดอ โบช็องจึงตอบเราว่า นายทหารโปรตุเกสคนนี้เดิมเคยเป็นผู้รักษาเมืองบางกอกก่อนที่เรามาถึง แต่มาบัดนี้นายทหารโปรตุเกสคนนี้จะได้อยู่ที่เมืองบางกอกต่อไป โดยรับตำแหน่งเป็นนายร้อยเอกผู้บังคับกองทหารโปรตุเกสและสยาม เพราะฉะนั้นเราก็ได้ต้อนรับนายทหารโปรตุเกสคนนี้อย่างดี แต่เราก็รู้สึกในใจอยู่เสมอว่า ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้นายทหารโปรตุเกสคนนี้อยู่ที่เมืองบางกอกนั้นก็เพื่อจะให้เป็นคนคอยสอดแนมถึงเหตุการณ์ที่จะมีขึ้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงคอยส่งข่าวให้นายทหารโปรตุเกสคนนี้อยู่เสมอเป็นนิตย์ จนที่สุดเรื่องเล็กน้อยข้าพเจ้าก็บอกให้เขาทราบ เพราะในเมืองนี้เรื่องเล็กน้อยเขาเห็นกันว่าเป็นเรื่องใหญ่ทั้งนั้น

วันที่ ๒๑ ตุลาคม เวลาเช้า ๒ โมง เราได้ออกเรือจากเมืองบางกอก ป้อมทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำได้ยิงปืนเป็นคำนับกระบอกละ ๒ นัดทุกกระบอก เราได้ไปรับประทานอาหารในที่พักแห่ง ๑ ซึ่งปลูกขึ้นโดยเฉพาะสำหรับรับเรา และอยู่ตรงกับป้อมเล็ก ๆ ทำเป็นเนินดินจวนจะพังอยู่แล้ว เมื่อเราไปถึงที่พักป้อมนี้ได้ยิงปืนสลุตรับเรา ๗ นัด และเมื่อเรายกออกจากที่พักป้อมนี้ก็ได้ยิงปืนส่งเราอีก ๗ นัด ตำบลที่เราพักรับประทานอาหารนี้เรียกกันว่ามุกนวม[๑] ที่ตรงนี้แม่น้ำได้แยกออกกลางแม่น้ำเป็นเกาะ และพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำริไว้ว่าจะได้สร้างป้อมขึ้นที่เกาะนี้ป้อม ๑ ครั้นภายหลังได้ทรงปรึกษาหารือกับเมอสิเยอร์ เดอ ลามาร์ จึงได้งดพระราชดำรินี้และมีพระราชดำริจะสร้างป้อมขึ้นที่เกาะ ๒ เกาะอันอยู่ตรงกันใกล้กับพระนครศรีอยุธยา เมอสิเยอร์ เดอ ลามาร์มีความเห็นว่า ทางดีที่สุดพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสควรจะยึดเกาะนี้ไว้เป็นของฝรั่งเศสเสีย เพราะเหตุว่าผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งชาวพระนครศรีอยุธยาต้องรับประทาน และหมากซึ่งเป็นผลประโยชน์รายได้ของพระเจ้ากรุงสยามนั้น เกิดงอกงามในเกาะนี้ตลอดไปจนถึงเมืองบางกอกและใต้เมืองบางกอกลงไปอีกก็มี

ตอนค่ำเราได้ไปพักนอนที่ปากเกร็ด[๒] ก่อนที่เราจะไปถึงที่พักนี้สักชั่วโมง ๑ หรือ ๒ ชั่วโมง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ก็ได้ออกจากที่พักนี้ล่วงหน้าไปก่อน

---

[๑] Moucnuom หากพิจารณาจากข้อมูลของเซเบเรต์นั้น คณะทูตฝรั่งเศสเดินทางออกจากเมืองบางกอกขึ้นไปทางเหนือเลยเมืองนนทบุรีขึ้นไป เพราะปรากฏป้อมที่ยิงสลุตรับ - ส่งซึ่งน่าจะอยู่แถบตลาดแก้ว - ตลาดขวัญ บริเวณที่ฝรั่งเศสเรียกว่า Moucnuom นั้นอาจถ่ายเสียงได้ว่า คือ แม่น้ำอ้อม หรือบริเวณเกาะเกร็ดในปัจจุบัน

[๒] Pactred

วันที่ ๒๒ (ตุลาคม) เราได้ไปรับประทานอาหารที่บ้านตรำ[๑] มีขุนนางชาติแขกมัวร์คนหนึ่ง กับจีนคนหนึ่ง ได้มาคอยต้อนรับเราอยู่ ณ ที่นี้

วันที่ ๒๓ (ตุลาคม) เราได้พักรับประทานอาหารที่ราชคราม[๒] แล้วได้ออกจากที่พักนี้ไปนอนที่ตำบลแห่ง ๑ ซึ่งห่างจากกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๒ ลิเยอ ซึ่งชนสามัญเรียกกันว่าด่านภาษี[๓] เราได้พักอยู่ที่ด่านภาษีนี้คอยจนถึงวันที่เราจะได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม เหมือนกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ต้องคอยอยู่ในที่นี้ดุจเดียวกัน

ในเวลาที่เดินทางในระหว่างเมืองบางกอกและด่านภาษีนั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เอาคำแปลข้อสัญญาที่เราได้ลงนามไว้นั้นมาให้ข้าพเจ้าดู ข้าพเจ้าพิเคราะห์เห็นว่าคำแปลอันนี้ได้เนื้อถ้อยกระทงความดีกว่าคำแปลที่ได้แปลไว้ในคราวที่เขียนข้อสัญญานั้น และคำแปลฉบับหลังนี้บาทหลวงเดสปันญักเป็นผู้แปล เราจึงเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะต้องให้บาทหลวงตาชารด์ได้ลงนามในท้ายคำแปลนี้ไว้ เมื่อข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ปรึกษาหารือกันถึงข้อสัญญาที่เป็นข้อไม่ถูกใจเราหลายครั้งหลายหนแล้ว จึงเป็นอันตกลงเห็นพร้อมกันว่า ในชั้นแรกควรจะให้บาทหลวงตาชารด์ได้ลงนามลงไว้ในคำแปลฉบับของบาทหลวงเดสปันญักเสียก่อน แล้วข้าพเจ้ามีความเห็นต่อไปว่า เวลานี้เราไม่ควรจะแสดงความไม่พอใจหรือแสดงความร้อนใจในข้อสัญญาเหล่านี้ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รู้สึกเลย เพื่อจะได้ทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตายใจและจะได้ไว้ใจเราต่อไป เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความไว้ใจเราแล้ว เราจึงค่อย ๆ อธิบายให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจว่าข้อสัญญาเหล่านี้เป็นข้อที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะไม่พอพระทัยเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้แสดงตัวไว้แล้วว่าตนเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อเห็นข้อสัญญาเหล่านี้จะเป็นการกระทำให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่พอพระทัยแล้ว ก็ควรจะดัดแปลงแก้ไขข้อที่ไม่ดีให้ถูกพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสต่อไปดังนี้ ความเห็นของข้าพเจ้าอันนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็เห็นพ้องด้วย จึงได้เป็นอันตกลงกันว่า ต่อไปจะได้ปฏิบัติตามความเห็นอันนี้ เพื่อพยายามแก้ไขให้เรื่องราวต่าง ๆ ได้ลงรูปดีขึ้น

---

[๑] Bantram

[๒] Rajacram

[๓] น่าจะเป็นวัดโปรดสัตว์

ตอนที่ ๒

ณ วันที่ ๒๔ ตุลาคม เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ แฟรตวิลล์[๑] มาหาเราเพื่อเป็นการต้อนรับ บาทหลวง เลอ รัวเยร์[๒] บาทหลวงดูชาซ์[๓] และบาทหลวง เดอ แบซ ได้มาหาเราเหมือนกัน เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ชี้แจงต่อบาทหลวง เดอ แบซ ถึงข้อความต่าง ๆ ซึ่งเรากล่าวโทษติเตียนบาทหลวงตาชารด์ เพราะบาทหลวง เดอ แบซ ได้มาพูดแทนบาทหลวงตาชารด์ว่า บาทหลวงตาชารด์ขอโทษอีกครั้ง ในการที่มิได้บอกให้เราทราบถึงการแต่งตั้งนายทหารที่เมืองบางกอก แล้วเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ชี้แจงให้บาทหลวง เดอ แบซ ฟังถึงข้อผิดต่าง ๆ ในหมายตั้งตำแหน่งนายทหารนั้น และได้กล่าวต่อไปว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ได้ทำการต่าง ๆ โดยมิได้เคารพและระลึกถึงพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเลย และเมื่อได้ยกเมืองบางกอกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เอากองทหารสยามเข้าไปอยู่ในที่นั้น เพราะฉะนั้นเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามถึงความผิดที่มีต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อบาทหลวง เดอ แบซ ได้ฟังคำอธิบายชี้แจงของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ก็มีความตกใจเป็นอันมาก จึงได้รับรองว่าจะพาบาทหลวงตาชารด์มาหาเราในค่ำวันนั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้พูดกับบาทหลวง เดอ แบซว่า ถ้าบาทหลวงตาชารด์ไม่รู้สึกตัวว่าเราพูดถูกและบาทหลวงตาชารด์ไม่คิดจะช่วยเราแก้ไขการทั้งปวงด้วยน้ำใสใจจริงแล้ว ก็อย่าพาบาทหลวงตาชารด์มาเลย ในวันนั้นเอง หัวหน้าชาวฮอลันดาได้มาเยี่ยมเยือนเรา แต่เราได้ให้คนไปบอกเขาว่า การที่จะมาพบปะกันในเวลานี้ต้องขอตัวสักครั้งหนึ่งก่อน ครั้งต่อไปจึงค่อยพบกัน และจะพบกันเวลาใดก็แล้วแต่เขาจะพอใจ ในตอนค่ำบาทหลวงตาชารด์ได้มาหาเราพร้อมกับบาทหลวง เดอ แบซ และได้นำใบชากับผลไม้กวนมาให้เรา ซึ่งเป็นของกำนัลของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ด้วย แต่ข้าพเจ้าสังเกตดูว่าบาทหลวงตาชารด์หาได้มีใจจริงต่อเราดังเราได้หวังไว้ไม่ เพราะในชั้นต้นบาทหลวงตาชารด์ก็มาพูดสรรเสริญ และแสดงความจริงใจของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และของตนเอง กับทั้งแสดงตัวว่ามีความประสงค์จะจัดการต่าง ๆ ให้เป็นที่พอพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่างด้วย แล้วบาทหลวงตาชารด์ได้รับรองต่อเราว่าจะได้จัดการให้ยกเลิกการแต่งตั้งนายทหารไปแล้ว และจะได้ร่างข้อสัญญาขึ้นใหม่ให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่าง และบาทหลวงตาชารด์ยังรับรองว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คิดจะทำการให้ถูกพระทัยของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเหมือนกัน และเพื่อเป็นพยานแห่งความตั้งใจดีอันนี้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้มอบให้บาทหลวงตาชารด์นำสัญญามาคืนเรา เมื่อเราเห็นควรจะฉีกข้อสัญญาเหล่านั้นทิ้งเสียหรือจะทำประการใด ก็แล้วแต่เราจะเห็นสมควรทั้งสิ้น แล้วบาทหลวง

---

๑ de Fretteville

๒ Le Royer

๓ Duchatz

ตาชารด์จึงได้นำข้อสัญญามาให้กับเราเพื่อให้เราฉีกทิ้งเสีย และขอให้เราเอาข้อสัญญาต้นฉบับที่เราเก็บรักษาไว้จากกระเป๋านั้นออกมาฉีกทิ้งเสียพร้อมกันด้วย เมื่อเราได้ฟังบาทหลวงตาชารด์พูดเช่นนี้ เราก็พาซื่อคิดจะฉีกข้อสัญญาจริง ๆ ตามคำพูดของบาทหลวงตาชารด์ แต่ครั้นบาทหลวงตาชารด์เห็นว่าเราจะฉีกสัญญาจริง ๆ จึงได้มาจับสัญญาซึ่งอยู่ในมือของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เพราะบาทหลวงตาชารด์ได้ส่งสัญญานั้นให้แก่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก่อนหน้านี้ และเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ก็ยังถือไว้ในมือ แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดกับเราว่า

“ท่านจะฉีกสัญญาทิ้งเสียก็ได้ตามใจเถิด แต่ ฯพณฯ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้ข้าพเจ้าสัญญาว่าให้เอาหนังสือสัญญานี้คืนกลับให้ ฯพณฯ”

เมื่อการเป็นเช่นนี้ เราก็จำเป็นต้องคืนสัญญาให้แก่บาทหลวงตาชารด์ เพราะเกรงว่าบาทหลวงตาชารด์จะหาว่าเราทำการรุนแรงต่อเขา และอีกประการหนึ่ง เราก็เห็นว่าถึงจะฉีกหนังสือสัญญานั้นทิ้งเสีย กองทหารสยามก็คงจะอยู่ในเมืองบางกอกนั้นเอง แต่ถ้าทหารสยามได้คงอยู่ที่เมืองบางกอกแล้ว ก็อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับทำให้มีความสามัคคีในระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม ทั้งการบังคับบัญชาที่เมืองบางกอกก็จะสะดวกขึ้นด้วย เพราะในเวลานั้นบาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเราว่า ถ้าเราฉีกหนังสือสัญญานั้นเสียแล้ว ก็ต้องเป็นอันขาดความสามัคคีกัน นอกเสียจากต้องแยกให้กองทหารฝรั่งเศสอยู่ฝั่ง ๑ และให้กองทหารโปรตุเกสและสยามอยู่อีกฝั่ง ๑ เพราะฉะนั้นบาทหลวงตาชารด์เห็นว่าทางดีที่สุดก็คือเราควรจะร่างหนังสือสัญญาขึ้นใหม่ ซึ่งจะทำให้เราได้รับความพอใจทุกประการ มิฉะนั้นเราก็จะต้องกลับไปยังฝรั่งเศสโดยมิได้มาจัดการสำเร็จอย่างใดเลย ซึ่งเป็นการที่เราคงจะมีความเสียใจเป็นอันมาก เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่เราจะแก้ข้อสัญญานั้นไม่เป็นการสำคัญอย่างใดเลย เพราะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ข้อสำคัญที่เราตั้งใจจะทำนั้น ก็คืออยากจะจัดการทั้งปวงให้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ถ้ากองทหารสยามยังคงอยู่ที่เมืองบางกอกตราบใด ก็เป็นอันจะจัดการให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่ได้เป็นอันขาด เพราะสยามได้ยกเมืองบางกอกนี้ให้อยู่ในความพิทักษ์รักษาของพวกฝรั่งเศสโดยแท้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดการตามความต้องการของเราแล้ว ศีรษะของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะต้องขาดเป็นแน่ ทั้งจะทำให้เกิดการจลาจลลุกลามทั่วพระราชอาณาเขต ผู้คนก็จะรวบรวมเป็นหมู่เป็นคณะนับตั้งหลายพันคณะด้วย และจะเป็นโอกาสอันดีสำหรับศัตรูจำนวนมากของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ในจำนวนนี้มีพระราชธิดา[๑] ซึ่งถือพระองค์ ภาคภูมิใจ และเชื่อมั่นในพระองค์จนเหลือที่จะรับได้ เพราะฉะนั้นถ้าเราขืนดื้อจะเอาตามใจเราแล้ว ก็เท่ากับทำลายความคิดทั้งปวง ซึ่งได้คิดไว้สำหรับให้ศาสนาได้แพร่หลาย และที่คิดไว้สำหรับให้บริษัทได้ทำการค้าขายต่อไปด้วย เราจึงได้ตอบบาทหลวง

---

[๑] หมายถึง เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ

ตาชารด์ว่า เราไม่ได้มีเจตนาอย่างใดที่จะให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำความผิดอันจะมีโทษถึงประหารชีวิต และเราก็ไม่มีเจตนาที่จะทำให้บ้านเมืองเกิดการวุ่นวายระส่ำระสายขึ้นเลย เราต้องการเพียงแต่ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดการตามที่ตัวได้มีหนังสือรับรองไว้เท่านั้น และในเรื่องนี้ถ้าเราไม่เคี่ยวเข็ญให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำตามที่ตัวรับรองไว้แล้ว ก็เท่ากับเราทำความผิดอันยิ่งใหญ่ต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเหมือนกัน แต่เพื่อจะให้การทั้งปวงได้ลงรูปต่อไปนั้น เราจะได้จดข้อขัดข้องต่าง ๆ ยื่นให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะเราได้รับคำสั่งมาว่า ในการทั้งหลายทั้งปวงให้เราพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แต่ผู้เดียวเท่านั้น และเมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบในข้อขัดข้องของเราแล้ว จะนำความกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามตามข้อขัดข้องของเรา หรือจะกราบทูลพลิกแพลงไปอย่างไรก็แล้วแต่ใจของเขาเถิด บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า ถ้าเราได้จดข้อขัดข้องยื่นให้แล้วเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะนำความขึ้นกราบทูล ก็คงจะกราบทูลตามข้อความของเราทุกประการ คงจะไม่แก้ไขพลิกแพลงอย่างใด เพราะฉะนั้นถ้าเราจะทำการสิ่งใดก็ขอให้เราระวังจงมาก ลงท้ายที่สุดเป็นอันตกลงกันว่า เราจะร่างข้อสัญญาขึ้นใหม่ และบาทหลวงตาชารด์สัญญาว่าวันรุ่งขึ้นจะกลับมารับสัญญาที่เรา โดยรับรองว่าสัญญาที่เราจะได้ร่างขึ้นใหม่นี้ คงจะเป็นอันตกลงกันได้แล้ว บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดขึ้นว่า

"ฯพณฯ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ขออย่างเดียวเพียงแต่ให้งดข้อเรื่องเมืองมะริดไว้ก่อน เพื่อเอาไว้ปรึกษากับท่านต่อไป"

ข้อเรื่องเมืองมะริดนั้นเป็นข้อรองสุดท้ายของสัญญา ซึ่งมีว่าซิเยอร์ ดู บรูอ็อง จะต้องอยู่ในการบังคับบัญชาของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จโดยตรง เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ยังไม่ทันได้ตรึกตรอง ก็รับปากว่าจะปฏิบัติตามประสงค์อันนี้ ซึ่งเป็นการที่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยเลย ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า ในเรื่องที่จะเอาข้อสัญญาที่เกี่ยวด้วยเมืองมะริดงดไว้สำหรับพูดจาหารือกันนั้น เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าจะยอมไม่ได้ และที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รับปากไว้นั้น ก็เพราะยังไม่ทันได้ตรึกตรอง แต่ถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็ไม่ยอมแก้ไขความในข้อสัญญาข้อนี้ แล้วเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ กับบาทหลวงตาชารด์ได้สนทนากันต่อไป ห่างกับที่ข้าพเจ้านั่งอยู่ ภายหลังข้าพเจ้าได้พูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ในเรื่องนี้ เขาจึงรับว่าในชั้นแรกที่ได้ยอมตามความต้องการของบาทหลวงตาชารด์นั้น ก็เพราะยังไม่ทันได้ตรึกตรอง แต่พอรู้สึกขึ้นมาก็พูดกับบาทหลวงตาชารด์โดยทันทีว่า ในเรื่องสัญญานั้นจะต้องทำความตกลงพร้อมกันทุกข้อ ที่จะแยกเอาข้อนี้ออกจากข้อโน้นนั้นไม่ได้ และในเรื่องนี้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ชี้แจงต่อข้าพเจ้าว่าได้อธิบายให้บาทหลวงตาชารด์เป็นที่เข้าใจกันดีแล้ว เมื่อบาทหลวงตาชารด์ลาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ แล้ว ข้าพเจ้าชักชวนบาทหลวงตาชารด์ให้มาสนทนากับข้าพเจ้าโดยเฉพาะ เพื่อจะได้พูดจากันถึงเรื่องต่าง ๆ ที่ได้พูดกันมาแล้ว ข้าพเจ้าพยายามใช้วาจานุ่มนวลดึงเขากลับมา เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์พูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ก็ได้ใช้คำแรงจนเกือบจะเกิดเป็นปากเสียงกันขึ้นแล้ว ฝ่ายบาทหลวงตาชารด์ไปเข้าใจเสียว่า ข้าพเจ้า

จะต้องการพูดถึงเรื่องที่ได้เกิดขึ้นที่เมืองบางกอกในเรื่องซิเยอร์ เดอ แฟรตวิลล์ บาทหลวงตาชารด์จึงได้เอาเรื่องนั้นเอ่ยพูดขึ้นก่อนเพื่อจะหาทางแก้ตัว แต่ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์จะพูดกับบาทหลวงตาชารด์ในเรื่องนั้นเลย ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ตรง ๆ ว่า ในเรื่องต่าง ๆ นั้น ข้าพเจ้าก็ได้บอกให้บาทหลวงตาชารด์ทราบในความคิดของข้าพเจ้าทุกอย่างแล้ว และไม่ปรารถนาจะกล่าวถึงอีก จากนั้นข้าพเจ้าจึงพูดถึงเรื่องที่ได้พูดจาโต้เถียงกันเมื่อแต่ก่อนนั้นว่า การต่าง ๆ ตามที่เป็นมาแล้ว หาได้ดำเนินตามที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะพอพระทัยไม่ และการที่บาทหลวงตาชารด์พูดจาว่าอย่างไรนั้น ก็เป็นการแสดงตัวขัดกับความเห็นของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์อย่างเปิดเผยเกินไป เพราะความเห็นของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์นั้น มุ่งหมายแต่จะเอาราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นใหญ่เท่านั้น การที่บาทหลวงตาชารด์มีความจงรักภักดีอย่างที่สุดต่อซิเยอร์กงสต็องซ์จนถึงกับแตกออกจากพวกเรา และคิดจะขัดขวางเราทุกอย่างทุกประการนั้น คงทำให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่พอพระทัยเป็นแน่ การที่บาทหลวงตาชารด์ได้แตกกับพวกเราเช่นนี้ ก็เห็นได้โดยที่เราจะพูดจากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงง่ายกว่าพูดกับบาทหลวงตาชารด์เสียซ้ำไป แล้วข้าพเจ้าได้พูดจานุ่มนวลชี้แจงชักชวนให้บาทหลวงตาชารด์กลับใจมาเป็นพวกเราอย่างเดิม เพื่อยุติความร้าวฉานในอดีต บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบข้าพเจ้า อธิบายชี้แจงเหตุผลหลายอย่าง เพื่อให้เห็นความตั้งใจดีของเขา บาทหลวงตาชารด์จึงได้สัญญากับข้าพเจ้าว่า ถ้าไม่สามารถตกลงในข้อสัญญาที่ร่างขึ้นใหม่ได้ แต่หากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นชอบด้วย ก็จะนำข้อสัญญานั้นถวายต่อพระเจ้ากรุงสยาม แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประการใดต่อไป และในข้อนี้บาทหลวงตาชารด์รับรองกับข้าพเจ้าว่า วันรุ่งขึ้นจะได้นำหนังสือที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ลงนามไปดำเนินการต่อไป เมื่อพูดกันเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็ลากลับไป ในทันใดนั้นเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็เดินมาเพื่อจะลาบาทหลวงตาชารด์และได้พูดกับเขาว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดจะงดข้อสัญญาเรื่องเมืองมะริดนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เองก็คงจะไม่ทราบว่าตัวจะประสงค์อย่างไร และว่าซิเยอร์ ดู บรูอ็องนั้นเป็นคนใจหนักแน่น ถ้าจะบังคับให้เขาไปอยู่ใต้บังคับบัญชาคนอื่นนอกจากเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จแล้ว ก็จะเป็นการยาก เพราะเขายอมรับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเป็นผู้บังคับบัญชาเพียงผู้เดียว อีกประการหนึ่ง ถ้าซิเยอร์ ดู บรูอ็องได้อยู่ในบังคับบัญชาของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จแล้ว ก็อาจจะสั่งการให้เขาทำอะไรได้ทั้งสิ้น บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังข้าพเจ้าชี้แจงกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ดังนี้ก็ลากลับไปพร้อมกับหัวเราะ ภายหลังเราจึงทราบแน่ว่าบาทหลวงตาชารด์ลงเรือไปพร้อมกับบาทหลวง เดอ แบซ และบอกกับบาทหลวง เดอ แบซว่า

“เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รับปากแล้วว่าได้ขอให้เขาพิจารณาเรื่องเมืองมะริดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่อไป การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์พูดเช่นนี้ ก็เท่ากับเอากระดูกไปแทะ ยากที่จะขบกระดูกให้แตกได้”

วันที่ ๒๕ ตุลาคม เวลาเย็น บาทหลวงตาชารด์ได้มาหาเรา เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้เดินลงไปรับบาทหลวงตาชารด์ในเวลาจะขึ้นจากเรือ พอบาทหลวงตาชารด์เห็นเขา จึงพูดขึ้นก่อนด้วยเสียงอันดังต่อหน้าธารกำนัลในที่นั้น และได้กระทำกิริยาอย่างอ่อนน้อมสุภาพตามปกติวิสัยของเขา แล้วพูดว่า

"*ความจริงท่านก็คงจะไม่เชื่อเลยว่า เมื่อ ฯพณฯ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความปีติยินดีสักเพียงไร เมื่อได้ทราบว่า ท่านจะได้เอาข้อสัญญาที่เกี่ยวด้วยเมืองมะริดไว้ปรึกษาหารือกับเขา แต่ในส่วนสัญญาข้ออื่น ๆ นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่เห็นว่าจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้อย่างใดเลย*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงค้านขึ้นทันทีว่า "*ข้าพเจ้าหรือจะเป็นผู้เอาเรื่องเมืองมะริดไปปรึกษากับ ฯพณฯ*"

บาทหลวงตาชารด์ชักจะฉุนจึงตอบว่า "*แน่ทีเดียว ก็ตัวท่านเองได้บอกกับข้าพเจ้าเมื่อวานนี้*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบว่า "*ข้าพเจ้าได้พูดกับท่านก็จริงอยู่ แต่ข้าพเจ้ามิได้มุ่งหมายจะยืนยันตามที่ได้พูดไว้นั้นเลย และข้าพเจ้าก็ได้พูดปฏิเสธกับท่านไว้แล้ว*"

บาทหลวงตาชารด์จึงตอบว่า "*ท่านนั่นแหละที่พูด ข้าพเจ้าขอเอาเมอสิเยอร์เซเบเรต์เป็นพยาน*"

ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า ข้อความที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดไว้กับบาทหลวงตาชารด์อย่างไรนั้น ข้าพเจ้าทราบไม่ได้ตลอด เพราะเวลาที่พูดกันนั้นข้าพเจ้าหาได้อยู่ด้วยตลอดเวลาไม่ แต่ขอให้บาทหลวงตาชารด์ระลึกดูว่า ในเรื่องสัญญาข้อที่โต้เถียงกันอยู่นี้ ข้าพเจ้าหาได้ยอมเห็นด้วยไม่ว่าเป็นเรื่องที่จะต้องเอามาพูดปรึกษาหารือกันอย่างไร และข้าพเจ้าเองก็ได้คัดค้านไว้แล้ว ถึงแม้ว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์อาจจะยอมก็ตาม แต่ข้าพเจ้าเองก็คงจะคัดค้านอย่างแข็งขัน และการที่จะมาเข้าใจว่าเรื่องซึ่งเป็นอันได้ตกลงกันแล้ว และเป็นเรื่องที่ต้องพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เราจะยอมเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ง่าย ๆ นั้น เป็นเรื่องโง่เขลามาก ถึงแม้ว่าสัญญาข้ออื่น ๆ จะได้แก้ไขเปลี่ยนแปลง ดังบาทหลวงตาชารด์ได้รับรองไว้แทนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สักเท่าใดก็ตาม แต่ในข้อที่เกี่ยวด้วยเมืองมะริดนี้ ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้แก้ไขเป็นอันขาด แล้วข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงกับบาทหลวงตาชารด์ต่อไปว่า การที่บาทหลวงตาชารด์ได้มาพูดแทนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าจะได้เอาสัญญาเรื่องเมืองมะริดไว้ พูดจาปรึกษาหารือกันนั้น เป็นเรื่องที่บาทหลวงตาชารด์คงรู้สึกอยู่เต็มอกว่า เป็นการน่าประหลาดซึ่งเราไม่รู้ตัวเลย และการที่บาทหลวงตาชารด์ยอมเป็นเครื่องมือของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สำหรับขัดขวางต่อประโยชน์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเช่นนี้ ดูเป็นการไม่บังควรเลย ถึงแม้ว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะคิดเห็นเช่นนั้นเพราะขาดการตรึกตรองก็ตาม แต่ก็ควรเป็นหน้าที่ของบาทหลวงตาชารด์ที่ทักท้วงขึ้น การที่บาทหลวงตาชารด์ได้ทำไปแล้วนั้น ก็โดยมิได้ตรึกตรองเลย เพราะบาทหลวงตาชารด์ก็เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้หนึ่ง จึงเป็นการจำเป็นที่บาทหลวงตาชารด์จะต้องเอาใจใส่ในการงานของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเท่ากับเราเหมือนกัน แต่ตามที่เป็นอยู่

เดี๋ยวนี้ บาทหลวงตาชารด์หาได้กระทำการให้เป็นประโยชน์แก่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่ กลับไปมีความจงรักภักดีต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จนถึงจะมายืนยันให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้กระทำตามวาจา ซึ่งบาทหลวงตาชารด์อ้างว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดจารับรองไว้ แม้ว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ปฏิเสธอย่างแข็งขันว่ามิได้พูดเลยดังนี้

ในขณะนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้กลับมาและย้อนพูดเรื่องนี้ขึ้นอีก จึงเกิดโต้เถียงกันใหญ่โต ถึงกับบาทหลวงตาชารด์ได้อ้างว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนที่ซื่อสัตย์สุจริตและเรียบง่าย ซึ่งเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์หาเป็นเช่นนั้นไม่ ครั้นเมื่อการโต้เถียงได้สงบลงไปบ้างแล้ว บาทหลวงตาชารด์จึงได้เล่าให้เราฟังว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความไม่พอใจมาก เพราะเหตุว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้มีลายพระหัตถ์มาถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ให้เราปฏิบัติตามคำแนะนำของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทุกอย่าง แต่เราก็หาได้ปฏิบัติตามไม่ ทั้งที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์พร้อมเป็นผู้ลงนามในคำสั่งของเราและคำสั่งของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ และตั้งใจจะให้การทั้งปวงได้ดำเนินไปตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่าง ขอแต่อย่างเดียวว่าถ้าเราจะต้องการอย่างใด ก็ขอให้บอกเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบเสียก็แล้วกัน เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า บาทหลวงชาร์ดก็ทราบอยู่ดีแล้วว่า คำสั่งต่าง ๆ นั้นหาได้เป็นเรื่องที่เปิดเผยเล่าสู่กันฟังที่ฝรั่งเศสไม่ และวิธีดำเนินการในยุโรปก็ต่างกันกับวิธีที่ทำกันในบุรพทิศ เพราะผู้ที่เป็นราชทูตจากบุรพทิศไม่มีหน้าที่อย่างใด นอกจากจะทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือหรือพระราชสาส์นที่อัญเชิญไป เมื่อตนได้รับพระราชโองการมาอย่างไร ก็ให้นำไปกราบบังคมทูลเท่านั้น แต่ในส่วนเรานั้น ที่เราได้รับพระราชโองการมาให้ฟังคำแนะนำของท่านแซนเญอร์กงสต็องซ์นั้น ก็ต้องเข้าใจว่าเราจะต้องฟังคำแนะนำเฉพาะแต่ในสิ่งที่เราจะต้องการเท่านั้น แต่ข้อใดที่ได้มีพระราชโองการมาชัดเจนแล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องฟังคำแนะนำหรือความเห็นของผู้ใดเลย ในข้อที่หาว่าเรากล่าวโทษซิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เพราะเราเข้าใจไปว่าการทั้งปวงที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำไปนั้นก็คงจะทำโดยได้รับพระราชโองการของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสิ้น และเมื่อเราจะต้องการกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามประการใด ก็ต้องพูดไปกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะฉะนั้นที่เราจะบ่นว่าหรือกล่าวโทษเขาอย่างไรนั้นก็มิได้ แต่นอกจากเรื่องที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไปแต่งตั้งนายทหารที่เมืองบางกอกนั้น ยังมีข้อสำคัญอีกข้อ ๑ ซึ่งเราจะนิ่งไม่ได้เป็นอันขาด คือเรื่องที่เอาชาวสยามไปประจำไว้ที่เมืองบางกอก อันเป็นสิ่งที่ผิดกับคำสัญญาของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ซึ่งได้สัญญาไว้ว่าจะได้ให้กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นผู้รักษาเมืองบางกอกแต่ฝ่ายเดียว

บาทหลวงตาชารด์ได้ตอบว่า "*ถ้าเช่นนั้นท่านได้ปลงใจยอมสละ ฯพณฯ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบางทีอาจรวมถึงพระเจ้ากรุงสยามด้วย เพราะท่านก็คงจะไม่ทราบว่าในสยามนี้ได้แตกกันออกเป็นก๊กเป็นเหล่ากันอย่างไร และถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ปฏิบัติตามความต้องการของท่านแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่าศีรษะของซิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องขาดเป็นแน่*"

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถึงแม้ที่สุดพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะพอพระทัยในการที่ได้ให้กองทหารฝรั่งเศสมาประจำอยู่ในสยามนั้น พระองค์ทรงเป็นนายเป็นใหญ่จะพอพระทัยอย่างไรก็ได้ แต่ส่วนตัวเรานั้นหาได้เป็นนายของตัวเราเองไม่ จึงไม่อาจจะลงความเห็นว่าเป็นการที่พอใจเราแล้ว และถ้าเราไม่ทำการตามหน้าที่ของเราแล้ว ศีรษะของเราก็อาจจะขาดได้เหมือนกัน เพราะการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารมาเมืองสยามนั้น ก็โดยมีพระราชดำริจะให้การศาสนาและการค้าขายของพวกฝรั่งเศสได้มีหลักประกันมั่นคงแน่นอน และการที่ส่งกองทหารมาเมืองสยามนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เป็นผู้ที่ได้กราบบังคมทูลไปเอง แต่มาบัดนี้เราได้เห็นว่าการทั้งปวงได้ดำเนินไปโดยขัดกับพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่าง เพราะการที่ได้ให้กองทหารฝรั่งเศสไปอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น หาเป็นการที่พ้นอันตรายต่าง ๆ ไม่ กล่าวคือ ๑. การที่มีทหารสองชาติไปอยู่ปะปนกันนั้น อาจจะเกิดแตกร้าวและอันตรายขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อฝรั่งเศสเป็นผู้ที่มีอำนาจสั่งการ ๒. ยังจะต้องระวังการกบฏต่าง ๆ ซึ่งเคยมีตัวอย่างมาแล้ว เช่น เรื่องแขกมักกะสัน และเรื่องชาวอังกฤษที่เมืองมะริด เป็นต้น ๓. พระเจ้ากรุงสยามอาจจะสวรรคตลงเวลาใดก็ได้ และผู้ที่จะครอบครองราชสมบัติต่อไปอาจจะไม่ยอมเป็นไมตรีกับเราก็ได้ เพราะฉะนั้นด้วยประการทั้งปวงเหล่านี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ควรจะรู้สึกใคร่ครวญให้มากกว่าเรา เพราะเมื่อได้เกิดการดังอธิบายมานี้แล้ว เขาเองจะเป็นผู้ที่จะได้รับความเดือดร้อนมากกว่าผู้อื่น โดยเหตุว่าถ้าพระเจ้ากรุงสยามสวรรคตลงแล้วก็ต้องเชื่อแน่ว่าทำอย่างไร ๆ เขาก็คงจะถูกทำร้าย เมื่อเป็นเช่นนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์จะไม่คิดหนีเข้าไปอาศัยที่เมืองบางกอกหรือ และถ้าที่เมืองบางกอกพวกฝรั่งเศสได้เป็นใหญ่แต่ฝ่ายเดียวแล้ว เขาจะพ้นอันตรายหรือไม่เล่า อนึ่ง ในหนังสือของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ซึ่งยกเมืองบางกอกให้อยู่ในความพิทักษ์รักษาของพวกฝรั่งเศสนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยกเหตุว่าจำเป็นจะต้องหาที่อันมั่นคงแข็งแรงสำหรับพวกเข้ารีตจะได้หนีไปอาศัยได้สักแห่งหนึ่ง เพราะถ้าพวกเข้ารีตได้อยู่ปะปนกับพวกนอกรีต จะไม่เป็นที่ไว้ใจได้ ดังนี้

ตามที่เราได้ยกเหตุผลต่าง ๆ มาอธิบายดังนี้ บาทหลวงตาชารด์หามีคำที่จะตอบไม่ เป็นแต่พูดว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะพอพระทัย และว่า มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ทรงยินดีให้มีกองทหารสยามอยู่ในป้อมที่เมืองบางกอกได้ ฝ่ายเราก็เห็นว่า การที่เอากองทหารสยามไปไว้ที่เมืองบางกอกเช่นนี้ เป็นการตรงกันข้ามกับคำสั่งของเรา และการที่มีทหารสยามเช่นนี้ เป็นการทำให้เสียพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในบุรพทิศตลอดจนถึงจีน เพราะไม่เคยมีแบบอย่างเลยที่มหาประเทศใดในทวีปยุโรป จะมาขอเมืองจากเจ้านายฝ่ายบุรพทิศ โดยที่ไม่มีอำนาจเด็ดขาด บาทหลวงตาชารด์ก็กลับโต้อีกว่า น่ากลัวอันตรายจะมาถึงตัวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และถ้าเราขืนดื้อไม่พอใจอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น่ากลัวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องหัวขาดด้วย

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า “*ถ้าเช่นนั้นเพื่อจะแสดงให้ท่านเห็นว่า เราไม่มีเจตนาอย่างใดที่จะทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสียชีวิต เราจะยอมให้มีทหารสยามประจำอยู่ที่เมืองบางกอก ๑๐๐ คน สำหรับ*

แทนพลทหารฝรั่งเศส ๑๐๐ คน ซึ่งล้มตายระหว่างการเดินทาง แต่จะต้องให้เรากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทำหนังสือไว้เป็นหลักฐานให้ปรากฏว่า การที่ให้ทหารสยาม ๑๐๐ คน เข้าไปอยู่ในป้อมที่เมืองบางกอกได้นั้น ก็โดยเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้ยินยอมและขอเอาทหารสยาม ๑๐๐ คนนี้ มาสำหรับแทนทหารฝรั่งเศส ซึ่งขาดจำนวนเดิมที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงกำหนดไว้สำหรับรักษาป้อมค่ายแห่งนี้"

บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังเราพูดดังนี้ ก็เข้าใจว่าได้ชนะเราเพราะเราก็ได้ผ่อนผันให้แล้ว จึงแกล้งทำพูดว่าตามที่เราพูดเช่นนี้ไม่เห็นเป็นการแปลกอะไรเลย แต่บาทหลวงตาชารด์ก็ยังไม่เห็นด้วย และยังไม่ยอมรับรองในการเรื่องนี้ แต่ครั้นเราได้พูดต่อไปว่า ในเรื่องที่จะกระทำสัตย์สาบานกันนั้น เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะไม่ยอมสาบานอย่างอื่นนอกจากคำสาบานที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงอนุญาตไว้แล้ว เพราะเราก็ได้กำชับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ถ้าขืนทำนอกเหนือคำสั่งไปแล้ว เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะต้องรับผิดชอบแต่ผู้เดียวเท่านั้น บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังก็ออกจะร้อนใจขึ้นบ้าง จึงพยายามอธิบายว่า คำสาบานตามที่ปรากฏในข้อสัญญานั้นเป็นเกียรติยศต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส มากกว่าคำสาบานที่เราได้ร่างขึ้นไว้ตามคำสั่งของเราเสียอีก และได้อธิบายชี้แจงต่าง ๆ จะให้เราเชื่อตามถ้อยคำของบาทหลวงตาชารด์ให้จงได้ แล้วได้สรรเสริญเยินยอเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าเป็นคนที่เทิดทูนพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจริง ๆ แม้แต่ชนชาติฝรั่งเศสเองก็ยังไม่เทิดทูนเช่นนั้นเลย เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราไม่ต้องการที่จะทำอะไรมากไปกว่าที่มีพระราชโองการ และเราไม่ต้องการที่จะตีความพระราชโองการ เมื่อพระราชโองการนั้นมีคุณูปการและชัดเจนอยู่แล้ว ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนที่แสดงตัวว่า เป็นผู้ที่เทิดทูนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เชื่อฟังและเคารพในพระราชโองการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่างแล้ว ก็เป็นการน่าประหลาดอยู่ว่า เหตุใดเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงมิได้ถือตามพระราชโองการที่เราได้รับมาในเรื่องการกระทำสัตย์สาบาน อันเป็นพระราชโองการที่กล่าวโดยชัดเจนแจ่มแจ้งเล่า

บาทหลวงตาชารด์ออกจะขัดเคืองจึงได้พูดขึ้นอย่างมีอารมณ์ว่า "*ถ้าเช่นนั้นอย่ามีการสาบานกันเสียเลยดีกว่า เพราะถ้ามีคนขอร้อง พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงจะทรงอนุญาต ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็จะไม่ทรงขอร้องให้ผู้ใดทำสัตย์สาบาน และคงจะทรงไว้พระทัยในพวกฝรั่งเศสต่อไป จะได้เป็นอันหมดความขัดข้องกันเสียสักที*"

เราจึงได้ตอบว่า "*ถ้าเป็นเช่นนั้นได้ก็จะเป็นการดีนักหนาทีเดียว*"

แต่เดิม ๆ มา บาทหลวงตาชารด์ไม่เคยได้เห็นเราขัดแข็งเช่นนี้เลย เพราะแต่ก่อนเราเห็นว่าบาทหลวงตาชารด์เป็นคนที่เอาใจใส่ในกิจราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่ครั้นมาภายหลังเราก็ได้เห็นแน่ชัดแล้วว่าเขาเอาใจใส่อยู่แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เพียงผู้เดียว ที่สุดแล้วบาทหลวงตาชารด์ก็ไม่ได้มาหาเราเพื่อปรึกษาหารือในข้อที่จะต้องไปพูดจากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แต่ได้นำเอาข้อความของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มาพูด

กับเราแทน และถ้ามีข้อโต้เถียงอย่างใด บาทหลวงตาชารด์ก็คอยขัดกับความเห็นของเราอยู่เป็นนิตย์ กระทั่งบาทหลวงตาชารด์พูดว่า การที่เราจะได้ปฏิบัติต่อไปนั้น จะทำให้เสียราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และในเวลาที่เรายังพักอยู่ในเรือ เราก็ได้พยายามทำการต่าง ๆ ทุกอย่างอย่างมากพอสมควรเท่าที่จะทำได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราก็ควรจะเป็นที่พอใจเสียบ้าง เราจึงตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราไม่ได้ทำการอย่างใดที่จะเป็นข้อให้เราติตัวเราเองได้ เพราะเราจะทำไปอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากทำไปตามทางที่เราได้ปฏิบัติมาแล้ว แต่ตามการที่เป็นไปแล้วนั้น ไม่เป็นสิ่งที่จะทำให้เราพอใจได้เลย การที่บาทหลวงตาชารด์พอใจนั้น ก็เป็นการที่เราประหลาดใจนักหนาทีเดียว อนึ่ง การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะพอพระทัยหรือไม่นั้น ก็แล้วแต่เหตุการณ์ที่จะเป็นไป และควรที่บาทหลวงตาชารด์จะไปชี้แจงความจริงให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟัง ไม่ควรที่บาทหลวงตาชารด์จะไปเยินยอเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เลย อีกทั้งเราเชื่อได้แน่ว่าการที่บาทหลวงตาชารด์กระทำบาปเช่นนี้ ไม่ใช่เพราะเจตนาไม่ดี แต่เป็นด้วยบาทหลวงตาชารด์ไม่รู้ความจริงในพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และไปเข้าใจผิดเสียว่า ถ้าได้จัดทำอะไรไปแล้ว คงจะเป็นการพอพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทั้งสิ้น ครั้นได้สนทนาและโต้เถียงกันเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็ลากลับไปกรุงศรีอยุธยา และสัญญาว่าวันรุ่งขึ้นจะได้กลับมารับร่างสัญญาซึ่งเราได้ร่างขึ้นใหม่นั้น

วันที่ ๒๖ ตุลาคม เวลาเช้า ราชทูต[๑] ซึ่งรับบัญชามาจากพระคลัง[๒] ได้มาหาเราและถามว่า ในการที่เราจะเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามนั้น เราจะต้องการให้มีพิธีการเพื่อเป็นเกียรติยศอย่างใดบ้าง เราประหลาดใจกับคำถามนี้มากด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ประการแรก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้เกียรติยศแก่เรา โดยยกให้เราเป็น ฯพณฯ[๓] และการที่ได้รับรองเรามาแล้ว ก็ได้ให้เกียรติยศต่าง ๆ มากกว่าครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์หลายอย่าง เราจึงได้เข้าใจเสียว่า เรื่องพิธีและวิธีเข้าเฝ้าต่าง ๆ คงเป็นเรื่องที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว และเราคงจะได้รับการรับรองเหมือนกับครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ หรือดีกว่านั้น ทั้งสยามก็ได้ขอให้เราพาสุภาพบุรุษฝรั่งเศส ๓๐ คน ให้มากับเรา เพื่อเป็นการเพิ่มเกียรติยศเราด้วย ประการที่ ๒ เราได้มีความประหลาดใจว่า เมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มาหาเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เป็นการลับเฉพาะส่วนตัว เพื่อจะมาทำความตกลงในเรื่องพิธีที่จะเข้าเฝ้าว่าจะต้องมีอะไรบ้าง แต่กับเรานั้น พระคลังบัญชาให้ราชทูตมาพบ ซึ่งท่านเองเป็นผู้ที่ไม่มีอำนาจอย่างใดในราชอาณาจักรเลย จนที่สุดเมื่อเราพักอยู่ที่เมืองบางกอก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็มิได้มาหาเราเลย ในเวลาที่เรากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์พักอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ก็ชั่วแต่มีแม่น้ำคั่นอยู่เท่านั้น และในเวลานั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็มิได้มีเหตุผลอย่างใดที่จะไม่พอใจเราเลย เว้นแต่ในข้อที่บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า การที่เราไม่ยอมขึ้นบกก็เพราะเราขาด

---

[๑] le premier ambassadeur หมายถึง ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน)

[๒] barcalon น่าจะตรงกับตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง ในสมัยนั้นคือเจ้าพระยาโกษาธิบดีฯ

[๓] Excellences หมายถึง ลา ลูแบร์ และเซเบเรต์ โดย ลา ลูแบร์ เป็นผู้แทนพิเศษ ส่วนเซเบเรต์ดำรงตำแหน่งราชทูต

ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) ราชทูตสยาม

ความไว้ใจเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม เราก็ยอมต้อนรับและพูดจากับราชทูต เพราะเป็นคนที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้เคยโปรดปรานมาแล้ว เราจึงพูดกับราชทูตว่า เราได้รับพระราชโองการมาจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้เราขอร้องให้ได้รับเกียรติยศเท่าเทียมกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และได้พูดต่อไปว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงหวังพระทัยว่าการที่เราจะขอร้องเช่นนี้ไม่เพียงแต่ข้างฝ่ายสยามคงจะไม่ขัดข้องเท่านั้น แต่ยังทรงเชื่อพระทัยว่า บางทีสยามจะให้เกียรติยศแก่เราสูงกว่าเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ก็จะเป็นได้ เพราะทรงเห็นว่าเมื่อคราวราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามได้ไปยังฝรั่งเศสนั้น ก็ได้พระราชทานเกียรติยศเป็นพิเศษ ทั้งได้ทรงเอื้อเฟื้อหลายอย่างแก่ราชทูตด้วย ราชทูตจึงตอบว่า พระเจ้ากรุงสยามนายของข้าพเจ้าก็ทรงตั้งพระทัยจะจัดพิธีการเพื่อเป็นเกียรติยศให้ตามความต้องการของท่านทุกอย่าง แต่มีพระราชดำริเห็นว่าต่อไปยังจะมีพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ แต่งทูตเข้ามาเฝ้าอีก จึงต้องทรงระวังมิให้เกิดความลำบากและเป็นอุปสรรคต่อสัมพันธภาพระหว่างกัน ซึ่งควรต้องยืนยาวไปตลอดกาล ก็ส่วนตัวท่านนั้นเป็นแต่ผู้แทนพิเศษ[๑] เท่านั้น จึงทรงเกรงว่าต่อไปถ้าฝรั่งเศสได้แต่งทูตซึ่งเป็นราชทูตพิเศษ[๒] มาแล้ว ทูตนั้นมิขอเกียรติยศให้สูงยิ่งกว่าท่านไปอีกหรือ เราจึงได้ตอบราชทูตว่า ข้อนั้นไม่ควรจะวิตกเลย เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ทรงพอพระทัยในเกียรติยศที่เมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้รับอยู่แล้ว ฉะนั้นถ้าต่อไปภายหน้าจะทรงแต่งคณะทูตมาอีก ก็คงจะมีพระราชโองการให้ทูตนั้นได้รับเกียรติยศเสมอครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เท่านั้น

ราชทูตจึงถามขึ้นว่า "*ในข้อนี้เราจะสามารถยึดอะไรเป็นหลักประกันว่าจะได้เป็นไปตามที่ท่านพูดนั้นเล่า*"

เราจึงตอบว่า ตัวท่านเองก็ได้เป็นพยานว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพอพระทัยในการที่สยามได้รับรองเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์แล้ว ราชทูตจึงได้ถามเราว่า ตำแหน่งราชทูตกับตำแหน่งผู้แทนพิเศษ[๓] นั้น ต่างกันอย่างไร เราจึงได้ตอบว่าตำแหน่งหน้าที่ทั้ง ๒ นี้ ถือเป็นประเพณีปฏิบัติเฉพาะในยุโรป พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงเห็นว่าความแตกต่างนี้ไม่สามารถนำมาใช้ในราชสำนักสยาม ซึ่งมีเพียงการถวายพระราชสาส์นเท่านั้น ส่วนในยุโรปเมื่อประมุขของรัฐ[๔] แห่ง ๑ แต่งราชทูตไปยังประมุขของรัฐอีกแห่ง ๑ แล้ว ประมุขของรัฐที่เป็นผู้แต่งราชทูตไปนั้นมีสิทธิ์ที่จะตอบให้ประมุขของรัฐผู้รับราชทูตได้แต่งราชทูตตอบแทนได้ แต่ถ้าเป็นแต่เพียงผู้แทน[๕] ก็ไม่จำเป็นที่เจ้าผู้ครองนครจะส่งผู้แทนกลับเป็นการตอบแทนก็ได้ แต่ส่วนตำแหน่งผู้แทนพิเศษซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงตั้งแต่งให้เราเป็นมาในครั้งนี้นั้น เป็นตำแหน่งที่สูงสุด เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้านาย

---

[๑] envoyés extraordinaires

[๒] ambassadeurs extraordinaires

[๓] les ambassadeurs et les envoyés extraordinaires

[๔] un souverain

[๕] un envoyé

และขุนนางในฝรั่งเศสจึงถือว่าเกียรติยศของผู้แทนพิเศษนั้น สูงกว่าตำแหน่งราชทูตสามัญมาก แล้วเราจึงได้ยกตัวอย่างให้ราชทูตฟัง ในเรื่องท่านจอมพลดูมีแยร์[๑] ซึ่งราชทูตได้เห็นด้วยตัวของตัวเองในเวลาที่ท่านจอมพลดูมีแยร์ได้เป็นผู้แทนพิเศษไปยังอังกฤษนั้น ราชทูตจึงได้พูดซ้ำสองสามครั้งว่า "*ดีมาก ดีมาก*" แล้วก็ได้บอกซ้ำอีกว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงตั้งพระทัยที่จะพระราชทานเกียรติยศให้แก่เราเหมือนกับที่ได้เคยพระราชทานเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาแล้ว แต่ต้องทรงระวังมิให้เกิดความลำบากขึ้นในภายหน้า ดังได้อธิบายให้เราฟังมาแล้ว เราจึงได้พูดซ้ำอีกว่า ข้อนั้นไม่ควรจะวิตกและการข้างหน้าคงจะไม่ลำบากอย่างไร เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะต้องสั่งผู้ที่จะได้เป็นราชทูตในภายหน้าให้ได้รับเกียรติยศเท่าเทียมเพียงเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เท่านั้น ในข้อนี้ได้พูดจาซ้ำไปซ้ำมาหลายหน และราชทูตร้องขอหลักประกันจากเราตลอดเวลา เราจึงรับว่าจะได้ทำคำรับรองไว้ด้วยลายลักษณ์อักษรให้ ราชทูตก็พอใจและขอให้เราลงนาม และประทับตราของเราลงไปในใบรับรองนั้นด้วย

ครั้นเวลาค่ำ บาทหลวงตาชาร์ดก็ได้กลับมาหาเราอีก แต่แทนที่จะร้องขอสัญญาจากเรา กลับมาบอกว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ห้ามมิให้เขามาเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ด้วยอีกต่อไป และเล่าว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกว่า ทั้งพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสต่างพอพระทัยในการงานที่บาทหลวงตาชาร์ดได้ทำไปแล้ว จึงขอให้บาทหลวงตาชาร์ดยุติบทบาทของตนเองไว้แต่เพียงเท่านี้ เราจึงตอบบาทหลวงตาชาร์ดว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ห้ามไว้ดังนี้แล้ว บาทหลวงตาชาร์ดก็ควรจะต้องปฏิบัติตามคำห้ามของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แต่ความจริงการที่บาทหลวงตาชาร์ดไม่ยอมมาเกี่ยวข้องด้วยการงานต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องที่เรามิได้ขัดข้องหมองใจนัก เพราะเราหวังใจอยู่ว่าเมื่อเราได้พบปะกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว เราคงจะได้พูดจาทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ง่ายกว่าบาทหลวงตาชาร์ด และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงจะรักษาวาจาที่ได้พูดกับเราดีกว่าบาทหลวงตาชาร์ดเป็นแน่ ดังนั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้พูดกับบาทหลวงตาชาร์ดว่า การที่บาทหลวงตาชาร์ดจะงดไม่ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวในการงานทั้งปวงนั้นเป็นการสมควรยิ่งนัก เพราะเราไม่สามารถคุ้นเคยกับการที่บาทหลวงตาชาร์ดเอาใจใส่ในกิจราชการของพระเจ้ากรุงสยามแต่ฝ่ายเดียวนั้นเป็นการที่เราดูไม่ได้ และถ้าบาทหลวงตาชาร์ดไม่ประพฤติตัวเช่นนี้แล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะไม่เชื่อถือบาทหลวงตาชาร์ดเป็นแน่ บาทหลวงตาชาร์ดจึงชี้แจงว่า เขาถูกว่ากล่าวจากทุกฝ่ายทั้งที่ความจริงเขาก็มีเจตนาดีเป็นที่สุดในสิ่งทั้งปวง เมื่อการเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตกลงใจว่าตั้งแต่นี้เป็นต้นไป เราจะไม่พูดการงานกับบาทหลวงตาชาร์ดต่อไป แล้วเราจึงได้ถามบาทหลวงตาชาร์ดว่าที่กรุงศรีอยุธยามีข่าวอะไรบ้าง บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้เล่าว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความโกรธเคืองเราเป็นอันมาก

---

[๑] Monsieur le Maréchal d'Humières

เราจึงได้ตอบว่า *"โกรธเรานั้นเพราะเหตุใดเล่า เพราะตั้งแต่เราได้มาถึงเมืองสยาม ก็ยังไม่เคยได้พบปะกับเขาเลยจนครั้งเดียว ยังไม่เคยได้พูดกับเขาจนคำเดียว และหนังสือที่ได้มีไปถึง ก็ล้วนแต่เป็นหนังสือที่อ่อนน้อมสุภาพทุกฉบับ เพราะฉะนั้นการที่เขาโกรธเรานั้น มิต้องโกรธเราก่อนที่ได้รู้จักกันดังนั้นหรือ"*

บาทหลวงตาชารด์จึงพยายามชี้แจงจะให้เราเชื่อว่า การที่ซิเยอร์กงสต็องซ์โกรธเรานั้น ก็เพราะเหตุที่ข้าราชการฝรั่งเศสที่มากับเราจากด่านขนอนโดยไม่มีล่าม บางคนนั้นได้ไปหาซิเยอร์กงสต็องซ์และไปรายงานถึงข้อความที่เรากับบาทหลวงตาชารด์ได้สนทนากันหลายครั้ง ซึ่งพวกเขาอาจจะได้ยินการสนทนาของเราได้ แม้อยู่นอกห้องก็จริงอยู่ แต่มีเพียงฝาประจันไม้ไผ่กั้นห้องไว้เท่านั้น จริงอยู่ในระหว่างที่บาทหลวงตาชารด์ได้พูดอยู่กับเรานั้น ก็ได้โต้เถียงกันโดยต่างคนต่างมีอารมณ์ฉุนเฉียวด้วยกันทั้งสองฝ่ายหลายครั้ง และภายหลังในเวลาที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ทราบว่า ในข้อโต้เถียงระหว่างเรากับบาทหลวงตาชารด์มีอย่างไรนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ทราบอย่างละเอียดทุกอย่าง แต่ทำอย่างไร ๆ ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้ทราบมาจากทางอื่น นอกจากทราบจากบาทหลวงตาชารด์ผู้เดียวเท่านั้น เพราะบาทหลวงตาชารด์ไม่มีนิสัยที่จะปิดความ หรือกลบเกลื่อนให้มากเป็นน้อยได้ ในเวลานั้นก็พอดีบาทหลวงตาชารด์ได้เข้ามาอยู่ในห้องข้าพเจ้า และได้มาบ่นในการที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์มีโทสะพูดจาด้วยอารมณ์ฉุนเฉียว ข้าพเจ้าเห็นเป็นโอกาสที่ดี จึงได้ชี้แจงกับบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่บาทหลวงตาชารด์นำเอาความต่าง ๆ ที่เราพูดไปรายงานให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบนั้น เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ฝ่ายเราได้ถือใจว่าบาทหลวงตาชารด์ก็เป็นชาวฝรั่งเศส และเป็นคนของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้หนึ่ง เราจึงได้พูดอะไรต่ออะไรต่าง ๆ ต่อหน้าบาทหลวงตาชารด์โดยมิได้ระวังถ้อยคำที่ใช้อย่างใดเลย และบอกให้บาทหลวงตาชารด์ทราบในแผนการต่าง ๆ อย่างเปิดเผย แต่เมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้ยินได้ฟังเราแล้ว ก็ควรที่จะปิดความที่เราพูดไว้ และควรจะคัดเลือกแต่เฉพาะในความที่ควรพูดเท่านั้น ไม่ควรจะถือกิริยาและถ้อยคำที่เราใช้เป็นใหญ่เลย ถ้าแม้ว่าจะมีข้อความอย่างใดที่จะเป็นคำเสียดแทงแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็ไม่ควรจะเผยแพร่ออกไป แต่ควรจะปิดเสีย เพราะถ้าเกิดการบาดหมางซึ่งกันและกันขึ้นแล้ว ก็จะกระทำให้การงานทั้งหลายเสียไปหมด บาทหลวงตาชารด์ได้ตอบข้าพเจ้าว่า

"ท่านจะให้ข้าพเจ้าทำอย่างไรเล่า ท่านก็เห็นอยู่เองแล้วว่า เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ปฏิบัติต่อข้าพเจ้าและปฏิบัติต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อย่างไร อีกประการหนึ่ง ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบความต่าง ๆ จนถึงกับมีความขัดเคืองนั้น ก็หาใช่ข้าพเจ้าเป็นผู้ไปเล่าให้ฟังไม่ แต่ผู้ที่ไปเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟังนั้น ก็คือข้าราชการฝรั่งเศสเหล่านี้ที่มากับท่านนั้นเอง เพราะเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เคยพูดต่อหน้าท่านเหล่านี้ด้วยเสียงอันดัง อันอาจจะให้ใคร ๆ ได้ยินก็ได้ แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้ชี้แจงต่อไปว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ได้เลวดังกล่าวอ้างในเรื่องที่เกี่ยวกับประโยชน์แก่ราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่วิธีที่ดำเนินการนั้น ๆ เป็นวิธีที่ทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เจ็บช้ำน้ำใจ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้นเป็นคนที่มี

เจตนาอันดีที่สุดในโลก ท่านก็คงจะเห็นในข้อนี้ด้วยตัวของท่านเอง เมื่อท่านได้ปรึกษาหารือกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในเวลาที่ท่านจะทำหนังสือสัญญาซึ่งเกี่ยวด้วยการค้าอื่น ๆ แล้ว"

ข้าพเจ้าจึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ด์ว่า ก่อนที่จะได้พูดจากันถึงเรื่องการค้าขาย และการตั้งสถานีการค้าฝรั่งเศสในสยามนั้น จะต้องทำความตกลงกันในเรื่องที่จะให้นายทหารและกองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้าไปประจำอยู่ที่เมืองบางกอกและเมืองมะริดให้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเสียก่อน ถ้าไม่ได้ตกลงกันในเรื่องเมืองบางกอกและเมืองมะริดให้เป็นที่พอใจเสียก่อนแล้ว ถึงเราจะทำสัญญาอย่างอื่น ๆ สักกี่ฉบับ สัญญาเหล่านั้นก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใดเลย เพราะเหตุว่า ถ้าพวกมิชชันนารีไม่มีที่แห่งใดสำหรับเป็นที่หลบภัยในเวลาที่เกิดการปฏิวัติขึ้นในราชอาณาจักรสยาม ก็ไม่ควรจะคิดถึงการที่จะสถาปนาศาสนาคริสต์ในเมืองเหล่านี้เลย ที่พักอาศัยอันปลอดภัยนี้ เป็นฐานรากอันแข็งแกร่งของความหวังในการที่จะจัดให้ศาสนาคริสต์และการค้าได้แพร่หลายออกไป ไม่เฉพาะแต่เพื่อประโยชน์ทางการค้าเพียงอย่างเดียว แต่เพื่อรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสองราชอาณาจักร ทั้งในเวลาที่จะเกิดความคับขันขึ้นในสยาม ก็จะได้ส่งกำลังไปช่วยให้ทันท่วงทีได้ด้วย ข้อความที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับบาทหลวงตาชาร์ด์นี้ ข้าพเจ้าได้รีบรายงานให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ทราบโดยทันที

ก่อนที่บาทหลวงตาชาร์ด์จะลากลับไปนั้น บาทหลวงตาชาร์ด์ได้พูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า ถ้าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จะคิดอ่านฟ้องร้องกล่าวโทษผู้ใดแล้ว ข้างฝ่ายสยามก็จะไม่ถือว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เป็นผู้แทน ข้างฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็คงจะตอบว่า ทรงเชื่อว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไม่มีหน้าที่ที่จะมาฟ้องร้องกล่าวโทษผู้ใด และผลที่สุด เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์คงจะรำคาญใจจากความเบื่อหน่ายหลายพันอย่างไปเอง

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กล่าวว่า "*ถ้าฉะนั้นการที่ข้าพเจ้ามาที่นี่นั้น ก็เพื่อมาดูให้เห็น มาตกระกำลำบาก และปิดปากเงียบ และผลที่สุดของการที่จะทำสัญญานั้นจะเป็นอย่างไรเล่า*"

บาทหลวงตาชาร์ด์จึงได้ตอบว่า "*ในเรื่องสัญญานั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงเลยจนข้อเดียว แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะยอมเติมความลงไปให้อีกข้อ ๑ ว่า การทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้จะควรสถานใด ก็แล้วแต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะทรงพระมหากรุณา*"

ตามที่บาทหลวงตาชาร์ด์มาบอกดังนี้ ถึงจะเติมความลงไปอีกข้อ ๑ อย่างว่า ก็ไม่เห็นจะเป็นหลักอะไรเลย แต่คงเป็นเรื่องอุบายสำหรับหาเวลาให้ชักยืดออกไปเท่านั้น เพราะฝ่ายเราจะต้องทำให้เกิดการปฏิบัติเป็นรูปธรรม มิต้องการฟังถ้อยคำอันไพเราะอย่างใดเลย เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ด์ว่า ข้อเสนอของบาทหลวงตาชาร์ด์เป็นเรื่องใหม่ และเราสังเกตเห็นว่า การที่บาทหลวงตาชาร์ด์ได้มาหาเราสองสามวันต่อเนื่องกันโดยอ้างเหตุว่าจะมารับเอาร่างข้อสัญญาไป แต่ความจริงที่ท่านมาหาเรานั้น ก็เพื่อมาเสนอข้อสัญญาใหม่ ๆ แทนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เท่านั้น

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า ความจริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บ่นอยู่ว่าท่านได้ออกความเห็นเปลี่ยนแปลงอยู่ทุก ๆ วัน มิได้ยุติลงไปได้เลย

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่เราจะมาโต้เถียงกันอยู่เช่นนี้หาประโยชน์อันใดมิได้เลย แล้วเราจึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า สัญญาข้อใหม่ตามที่บาทหลวงตาชารด์มาพูดนั้น ได้เอาร่างมาด้วยหรือไม่ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่ามิได้เอาร่างมาด้วย เพราะไม่ต้องร่างมาก็ได้ ให้เราร่างเอาเองก็แล้วกัน เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราได้จดข้อความร่างไว้แล้ว บาทหลวงตาชารด์จึงได้ขอดูและรับว่า จะเอาร่างนั้นไปให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดูต่อไป ในระหว่างที่ร่างและเขียนสัญญาข้อนี้อยู่นั้น เราได้บอกกับบาทหลวงตาชารด์ว่า เราได้มีหนังสือไปถึงซิเยอร์โวล็อง[๑] ผู้เป็นวิศวกรของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งประจำอยู่ที่เมืองบางกอก สั่งให้มาหาเรา เพื่อจะได้ปรึกษาหารือเรื่องแผนผังกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก่อนที่พวกเราจะเดินทางกลับไป บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราว่า พื้นที่ดินที่เมืองบางกอกนั้น เป็นพื้นที่ซึ่งยากจะตรวจตราให้ละเอียดได้ เพราะเป็นพื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ และใต้พื้นแผ่นดินก็แข็งบ้างอ่อนบ้างไม่เสมอกัน บาทหลวงตาชารด์จึงเห็นว่า กว่าจะได้ทำแผนผังป้อมปราการอันแน่ชัดได้แล้ว ก็คงจะต้องกินเวลาไม่ต่ำกว่า ๓ เดือน

ในข้อนี้เราก็มิได้เคี่ยวเข็ญคาดคั้นอย่างใด แต่เราก็ระลึกขึ้นได้ว่าบาทหลวงตาชารด์ได้บอกเราไว้ว่าพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำริไว้ว่า จะได้ทรงจัดให้เมืองบางกอกเป็นที่แข็งแรงมั่นคงอย่างสำคัญ ซึ่งจะต้องมีกองทหารรักษาอยู่ ๓,๐๐๐ คน เราจึงได้ทาบทามบาทหลวงตาชารด์เพื่อจะฟังดูว่า ในเรื่องที่จะสร้างป้อมขึ้นที่เมืองบางกอกนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะมีความเห็นอย่างไรบ้าง บาทหลวงตาชารด์จึงได้อธิบายว่าในเมืองบางกอกซึ่งเป็นลูกกุญแจอันสำคัญของสยามนี้ จะต้องจัดการให้เป็นสถานที่ที่สำคัญที่สุด และจะต้องขอร้องให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารมาเพิ่มเติมอีก ครั้นข้อสัญญาที่บาทหลวงตาชารด์คอยอยู่นั้นได้ร่างและเขียนเสร็จแล้ว เราจึงได้มอบข้อสัญญานั้นให้บาทหลวงตาชารด์รับไป แต่เราได้บอกกับบาทหลวงตาชารด์อย่างชัดเจนว่า การที่เราได้มอบให้บาทหลวงตาชารด์รับข้อสัญญาไปนั้น ก็เพราะเหตุที่บาทหลวงตาชารด์ขอร้องจะรับเอาไปเท่านั้น มิได้เป็นการแสดงว่าเราพอใจในข้อสัญญานั้นเลย บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังก็มิได้ว่าประการไร แล้วก็ได้รับข้อสัญญานั้นไป การที่เราจะได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามนั้นต้องเลื่อนเวลาออกไปอีก เพราะเหตุว่าเครื่องราชบรรณาการยังหาได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จไม่ ด้วยมีของต่าง ๆ ที่ได้บุบสลายหักพังไปหลายอย่าง ของที่เสียหายนั้น คือ ลูกโลกกลมของมาร์ติโน[๒] ๒ อัน กับนาฬิกากระจกสี่ด้าน ซึ่งเรากำลังพยายามซ่อมแซมแก้ไขให้ดีขึ้นอย่างเดิม เพราะฉะนั้นเราจึงขอให้บาทหลวงตาชารด์

---

[๑] Vollant

[๒] Martineau

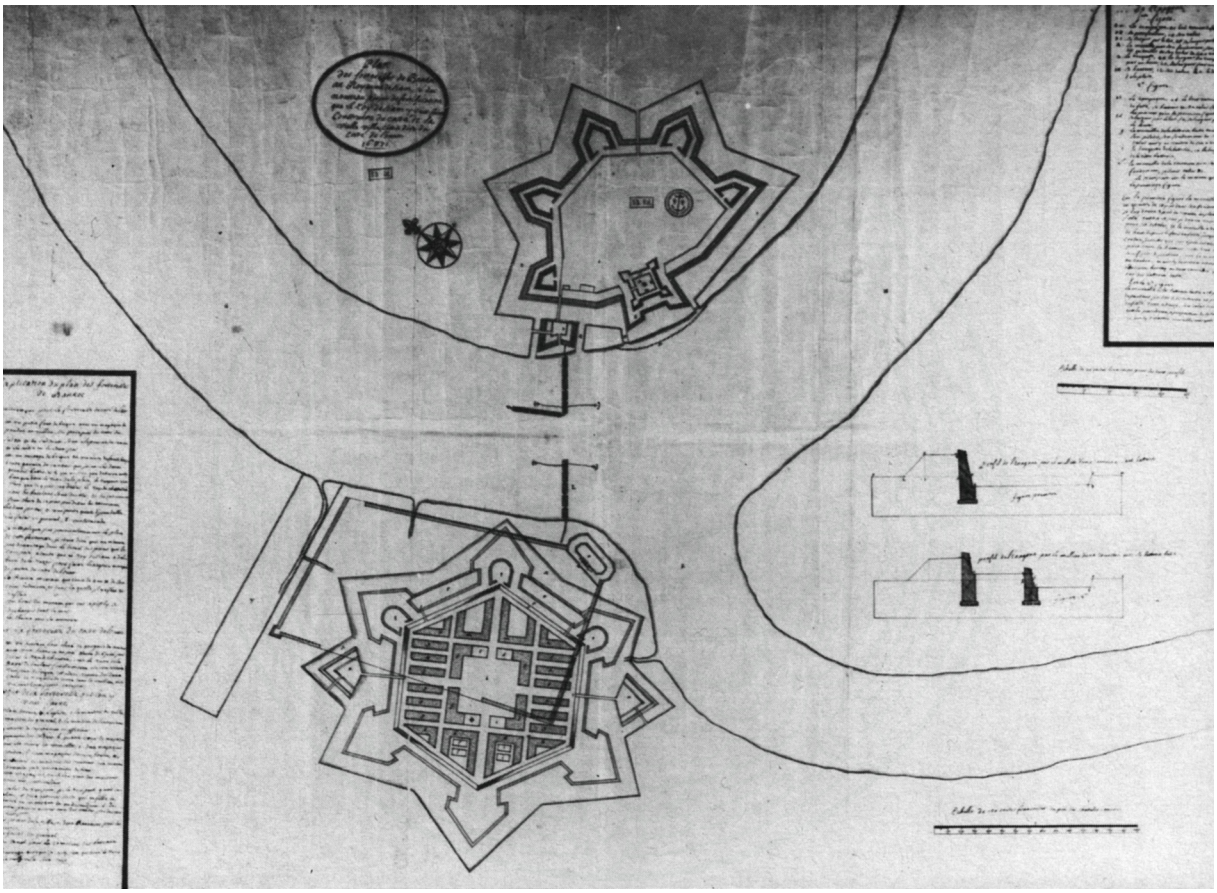

แผนที่ป้อมที่เมืองบางกอก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

ไปพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ขอให้เราได้พบกับเขาเป็นการส่วนตัวในวันรุ่งขึ้น การที่เราร้อนใจอยากจะพบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ก็เพราะจะพยายามทุกอย่างไม่ให้ฝ่ายเรามีความบกพร่องได้จนอย่างเดียว แต่เราก็มิได้หวังเลยว่าจะทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ เพราะเชื่อแน่ว่าอย่างไรเสียเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงไม่ห่างกับบาทหลวงตาชารด์ ในทางกลับกัน เราไม่สงสัยเลยว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงจะคิดจัดส่งพวกบาทหลวงเยซูอิตบางคนไปยังฝรั่งเศส เพื่อนำความต่าง ๆ ไปกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่ในระหว่างนี้ซิเยอร์กงสต็องซ์คงต้องการให้การทั้งปวงที่เมืองบางกอกตกอยู่ในกำมือของตนทุกอย่าง เพราะฉะนั้นเราจึงได้ตั้งใจว่าจะไม่เอาถ้อยคำของเขาเป็นหลักสำหรับให้เรามีความหวังต่าง ๆ แต่ต้องการหลักฐานให้จงได้ เพราะเหตุฉะนั้นข้อสัญญาที่เราได้มอบไปกับบาทหลวงตาชารด์นั้น จึงเป็นการที่เรามิได้พอใจเลย

วันที่ ๒๗ ตุลาคม บาทหลวงตาชารด์มารับประทานอาหารและยังไม่ได้ให้คำตอบใด ๆ กับเราเลย เราจึงถามอย่างเย็นชาว่า ในเรื่องที่เราจะขอไปพบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นการส่วนตัวนั้นจะตกลงอย่างไร บาทหลวงตาชารด์ก็ตอบว่า ถ้าเราไปพบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยินดีที่จะได้พบกับเรา และว่า ฯพณฯ ก็กำลังหาโอกาสที่จะมาหาเราบ้างเหมือนกัน เราจึงได้ถามต่อไปว่า ข่าวคราวเรื่องสัญญานั้นว่าอย่างไรกัน บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ยอมตรวจดูร่างสัญญา และได้กำชับบาทหลวงตาชารด์อีกมิให้บาทหลวงตาชารด์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยการเหล่านี้ เราจึงได้ขอให้บาทหลวงตาชารด์ส่งข้อสัญญาคืนให้แก่เรา และบาทหลวงตาชารด์ก็ได้คืนให้ตามความประสงค์ แล้วต่อจากนั้นเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า เราทราบดีอยู่แล้วว่าเวลาที่เราจะไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นการส่วนตัวนั้นเฉพาะตรงกับเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยินดีที่จะมาเยี่ยมเรา เหตุฉะนั้นเราจะไม่ไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่จำเป็นต้องคอยเราอีกประการหนึ่ง ที่เราเห็นว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มาหาเราไม่ได้ เพราะต้องจัดการเรื่องพิธีที่จะเข้าเฝ้า เหมือนกับที่เขาเคยจัดการเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาก่อน และการที่เราได้ยอมฟังเรื่องของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์นั้นก็เพราะเหตุที่เขาเป็นคนโปรดของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส หลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็เลยได้อยู่กับเราตลอดวัน และข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสที่จะพูดกับบาทหลวงตาชารด์เป็นการเฉพาะ บาทหลวงตาชารด์ได้ถามข้าพเจ้าถึงเรื่องการค้าขายหลายข้อ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ยอมขยายความให้บาทหลวงตาชารด์ฟัง เพราะไม่อยากให้บาทหลวงตาชารด์มาเกี่ยวข้องด้วยอีกต่อไป โดยถือเสียว่าเมื่อได้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว ก็จะได้พูดจาทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์โดยตรงดีกว่า ฝ่ายเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็พยายามที่จะเกลี้ยกล่อมให้บาทหลวงตาชารด์ใจอ่อนลงบ้าง เพราะบาทหลวงตาชารด์ร้องว่าถ้ามีเรื่องอะไรเกิดขึ้นเราก็โทษแต่บาทหลวงตาชารด์ผู้เดียวเท่านั้น เราจึงได้บอกว่าเรามิได้โทษบาทหลวงตาชารด์อย่างใดเลย แต่บาทหลวงตาชารด์เองไปคิดเสียว่า การงานทั้งปวงซึ่งเป็นกิจราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ดำเนินไปอย่างดีแล้ว และถ้ายังมีชาวสยามประจำอยู่ที่เมืองบางกอกตราบใด เราจะเห็นพ้อง

กับบาทหลวงตาชารด์ว่า การทั้งปวงได้ดำเนินไปอย่างดีไม่ได้อยู่เอง นอกจากนั้น บาทหลวงตาชารด์จะทำประการใด ก็แล้วแต่บาทหลวงตาชารด์จะทำ เพราะต้องรับผิดชอบในส่วนของตัวเอง และข้างฝ่ายเราก็ต้องรับผิดรับชอบในส่วนการงานที่เราได้ทำไปเหมือนกัน ถ้าหากว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะพอพระทัยในเรื่องต่าง ๆ ที่ได้เป็นไปแล้ว เราก็พลอยมีความยินดีด้วยเป็นอันมาก เพราะเราไม่ได้มุ่งหมายอะไรนอกจากจะทำการให้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเท่านั้น เราจึงได้ขอต่อบาทหลวงตาชารด์ว่า อย่าได้มีความบาดหมางกับเราเลย เพราะถ้าเราได้รู้สึกเสียแต่เดิมว่าความคิดของบาทหลวงตาชารด์ไม่ตรงกับความเห็นของเราแล้ว เราก็คงจะพยายามหาหนทางมิให้บาทหลวงตาชารด์และตัวเราขัดใจกันได้เป็นอันขาด บาทหลวงตาชารด์จึงตอบซ้ำว่า เขาทราบได้ดีทีเดียวว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและมงแซนเญอร์ เลอ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ได้บอกบาทหลวงตาชารด์มาว่าอย่างไร เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ความจริงเราก็หาได้มีเกียรติยศที่จะได้รับคำสั่งตรงจากพระโอษฐ์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่ แต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ให้เจ้าพนักงานมีคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรมายังเรา อันเป็นคำสั่งที่เราได้เข้าใจดีเหมือนกัน เพราะฉะนั้นการที่จะพูดกันไปให้ยืดยาว และที่จะขัดใจบาดหมางกันต่อไปนั้น ไม่เป็นประโยชน์อันใดเลย เพราะทำอย่างไร ๆ ความเห็นของเรากับบาทหลวงตาชารด์ก็แตกต่างกันเสียแล้ว เวลาค่ำ บาทหลวงตาชารด์ได้กลับขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยา

ในไม่ช้าบาทหลวงตาชารด์ก็ได้กลับลงมาอีกพร้อมกับซิเยอร์กงสต็องซ์ แต่เราคิดว่าในคราวแรกที่จะได้พบปะกับเขานั้น เราจะไม่พูดถึงการงานเลยจนคำเดียว เพราะในน้ำใจของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ก็มีความขุ่นมัวขัดใจเราอยู่บ้าง จึงจำเป็นต้องคิดอ่านลบล้างให้ท่านทั้ง ๒ นี้หายขัดใจเสียก่อน จึงจะพูดถึงการงานต่อไป เมื่อเราได้พบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ก็ไม่ได้พูดถึงอะไร นอกจากต่างคนต่างแสดงการต้อนรับตามธรรมเนียม เราได้เอาสุราต่าง ๆ ของยุโรปและชมพูทวีปออกมาเลี้ยง ในเวลาที่สนทนากันอยู่นั้น ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้เอ่ยถึงเรื่องซึ่งเราเห็นเป็นการประหลาดมาก ๒ เรื่อง เรื่องแรกนั้นคือ เมื่อเขาได้ไปพบเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เพื่อทำความตกลงในเรื่องพิธีที่จะเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นนั้น ก็เพราะเหตุที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ได้เชิญเขามาโดยเฉพาะเจาะจง แต่ความจริงการชนิดนี้ก็หาใช่หน้าที่ของเขาไม่ การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กล่าวเช่นนี้ เราก็เข้าใจได้ดีว่าเป็นการแก้ตัวของเขา เพราะเขามิได้มาหาเราเหมือนที่ได้ไปหาเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และที่เขาคิดแก้ตัวเช่นนี้ ก็เนื่องจากคำที่เราได้พูดต่อว่าบาทหลวงตาชารด์นั้นเอง ต่อนั้นมา ข้าพเจ้าได้ทราบว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์มีความขัดเคืองเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เพราะได้มีคนเอาเรื่องต่าง ๆ ไปเล่าให้เขาฟัง เขาจึงได้ตั้งใจพยายามจะทำให้เราได้รับความรำคาญใจที่สุดที่จะทำได้ โดยเริ่มต้นจากการขัดขวางพิธีการต่างๆ ที่เราได้ขอไป นับแต่เมื่อแรกมาถึงเมืองสยามนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ตั้งใจไว้ว่าจะให้เกียรติยศกับเราทุก ๆ อย่าง แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยังคงมีแผนการบางอย่าง จึงได้อ้างชื่อของพระคลังเพื่อให้ตนพ้นจากมลทิน แต่ลึกๆ แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เองเป็นผู้ที่ส่ง

ราชทูตที่ ๑[๑] มา และราชทูตที่ ๑ ก็เอาข้อความที่ได้มาพูดกับเราไปรายงานกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ราวกับว่าเราได้ขอให้ปฏิบัติตามพิธีการต่าง ๆ กับพระคลังมากกว่าที่จะบอกกับซิเยอร์กงสต็องซ์ แทนที่พวกเราจะไม่ได้ขออะไรเลยเกี่ยวกับเรื่องนี้ พวกเราก็จะเชื่อฟังราชทูตที่ ๑ ก็ต่อเมื่อเขามาในนามของพระคลัง และด้วยเหตุผลที่เขาเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในคณะทูต เรื่องที่ ๒ ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กล่าวนั้น เป็นเรื่องของราชทูตเปอร์เซีย ซึ่งได้มาเจริญทางพระราชไมตรีกับเมืองสยามในเวลาภายหลังที่เมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้กลับไปฝรั่งเศสแล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้อ้างถึงพระมหากรุณาของพระเจ้ากรุงสยามจนเหลือที่จะฟังได้ แล้วจึงได้เล่าว่า ก่อนวันที่ราชทูตกรุงเปอร์เซียจะเข้าเฝ้าเพื่อทูลลานั้น เจ้าพนักงานได้ถามราชทูตตามธรรมเนียมว่า พระเจ้ากรุงสยามมีรับสั่งให้ถามว่าราชทูตมีกิจที่จะกราบทูลหมดเพียงเท่านี้หรือจะมีกิจธุระอย่างใดอีกบ้าง ราชทูตเปอร์เซียได้ตอบว่า หมดกิจไม่มีธุระอะไรอีกแล้ว แต่ครั้นรุ่งขึ้น ในเวลาที่ทูตเปอร์เซียได้เข้าเฝ้า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงโยนใบรับพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงเปอร์เซียตามธรรมเนียมพระราชประเพณีแล้ว ราชทูตเปอร์เซียได้ชักหนังสือเขียนเป็นภาษาไทยออกจากเสื้อฉบับ ๑ และได้ร้องขอให้เจ้าพนักงานคนหนึ่งมาอ่านถวายหน้าที่นั่ง หนังสือฉบับนั้นก็ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเป็นเรื่องกล่าวโทษซิเยอร์กงสต็องซ์ ในระหว่างที่เจ้าพนักงานกำลังอ่านหนังสือถวายอยู่นั้น พระเจ้ากรุงสยามก็ทอดพระเนตรเหลียวไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง หาได้ทรงฟังหนังสือไม่ จนตลอดเวลาเสด็จขึ้น เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เล่าจบเรื่องลงแล้ว พวกเราก็พากันหัวเราะขึ้น แต่หาได้ทำให้รู้สึกไม่ว่าเราเข้าใจดีว่าเหตุใดเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงเอาเรื่องนี้มาเล่า ความประสงค์ของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ที่เอาเรื่องราชทูตเปอร์เซียมาเล่านั้น ก็คือเกรงว่าเราจะกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามกล่าวโทษในการที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำกับเราต่าง ๆ และต้องการเบนความสนใจจึงได้เอาเรื่องทูตเปอร์เซียมาเล่า และการที่เขาตีความเช่นนี้ ก็เนื่องจากคำบอกเล่าของบาทหลวง เดอ แบซ ซึ่งไปเล่าให้บาทหลวงตาชาร์ดฟังว่า เราคิดจะกราบทูลฟ้องต่อพระเจ้ากรุงสยามถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้เป็นไปแล้ว แต่เรามิได้คิดเช่นนั้นเลย เราคิดไว้เพียงว่าจะได้ทำหนังสือกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามให้ทรงทราบในข้อขัดข้องต่าง ๆ แต่หนังสือนั้นจะได้ยื่นต่อซิเยอร์กงสต็องซ์ตามแบบธรรมเนียมของยุโรป ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ผิดกับธรรมเนียมในฝ่ายชมพูทวีป ซึ่งในฝ่ายชมพูทวีปนี้ พระเจ้าแผ่นดินเป็นแต่สั่งการกับเสนาบดีด้วยพระโอษฐ์เท่านั้น เพราะฉะนั้นถ้าผลของคำสั่งนั้น ๆ จะเกิดภัยขึ้นแล้ว ความผิดก็ตกหนักอยู่กับเสนาบดีผู้รับคำสั่งนั้นมาปฏิบัติ และความจริงก็ได้มีผู้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามกล่าวโทษซิเยอร์กงสต็องซ์อยู่บ่อย ๆ เพราะเขาเป็นผู้ที่กลั้นโทสะไม่ใคร่จะได้

เมื่อเช้านี้ราชทูตที่ ๑ ได้กลับมาหาเราอีก และแจ้งว่าพระเจ้ากรุงสยามเจ้าเหนือหัวของเขาจะได้โปรดพระราชทานเกียรติยศให้แก่เรา เหมือนกับที่ได้พระราชทานแก่เมอสิเยอเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ทุกอย่าง

---

[๑] คือ ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน)

และได้พูดต่อไปว่า พระคลังมีประสงค์จะให้เราเขียนจดหมายอีกฉบับ ๑ รับรองว่า ถ้าต่อไปในภายหน้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงแต่งผู้แทนพิเศษไปยังฝรั่งเศสบ้าง แล้วข้างฝ่ายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะต้องรับรองและพระราชทานเกียรติยศให้แก่ราชทูตสยาม เช่นเดียวกับที่พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานเกียรติยศให้แก่ทูตฝรั่งเศสในครั้งนี้ การที่ราชทูตที่ ๑ มาพูดเช่นนี้ ทำให้เราประหลาดใจมาก เพราะเราเข้าใจว่าการเรื่องนี้ได้เป็นการตกลงกันตั้งแต่วันวานนี้แล้ว เราจึงได้ตอบราชทูตที่ ๑ ว่า เราเชื่อแน่ว่าเมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งไว้ว่าอย่างไร ก็คงจะได้ทรงจัดการให้ได้เป็นไปตามที่ได้รับสั่งไว้นั้น แต่ส่วนหนังสือที่พระคลังจะต้องการนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีหนังสือก็ได้ เพราะไม่เป็นประโยชน์อันใดเลย โดยเหตุที่พระคลังได้หนังสือของเราไปไว้ฉบับ ๑ แล้ว และในหนังสือฉบับนั้นเราก็ได้ขอร้องให้เราได้รับเกียรติยศเหมือนกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ หนังสือฉบับนั้นเองเป็นหลักสำหรับการข้างหน้า เพื่อพระเจ้ากรุงสยามจะทรงแต่งผู้แทนพิเศษไปยังฝรั่งเศสเวลาใด ข้างฝ่ายทูตสยามก็สามารถที่จะขออนุญาตให้ได้รับเกียรติยศอย่างราชทูตได้ทีเดียว เมื่อเราได้อธิบายดังนี้แล้ว ราชทูตที่ ๑ ก็เป็นที่พอใจ จึงได้ลากลับไป

วันที่ ๒๘ ตุลาคม เราได้ไปหาซิเยอร์กงสต็องซ์เป็นการส่วนตัวที่กรุงศรีอยุธยา เขาได้ต้อนรับอย่างแข็งขันและได้เชิญให้เราเข้าไปในห้องทำงาน เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีเรื่องสำคัญจะแจ้งให้เราทราบในการที่ได้สนทนากันในคราวนี้ บาทหลวงตาชาร์ดก็อยู่ด้วย รวมที่ได้นั่งสนทนากันเป็น ๔ คน และเรื่องสำคัญที่ซิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องการพูดกับเรานั้น บาทหลวงตาชาร์ดก็ได้ทราบเรื่องตลอด แต่ก็หาได้แจ้งเตือนให้เราทราบล่วงหน้าไม่ ซิเยอร์กงสต็องซ์เริ่มโดยการกล่าวให้เราทราบถึงความละเอียดอ่อนประณีตของกษัตริย์ตะวันออก ในเรื่องพิธีการเข้าเฝ้าโดยเฉพาะในราชอาณาจักรสยาม ซึ่งพวกเราทุกคนก็ทราบดีอยู่แล้วว่าในประเทศยุโรปนั้นได้กำหนดความแตกต่างระหว่างตำแหน่งราชทูตกับตำแหน่งผู้แทนพิเศษ ในเรื่องนี้พระคลังก็ได้นำความกราบบังคมทูลอธิบายให้พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบโดยละเอียดแล้ว เพราะฉะนั้นการที่จะรับรองเราอย่างราชทูตนั้นเป็นการไม่สมควร เพราะเหตุว่าเราหาได้รับตำแหน่งราชทูตมาไม่ ซิเยอร์กงสต็องซ์นั้นเป็นคนที่พูดจายืดยาวและเป็นคนถือตัว เพราะฉะนั้นที่พูดกับเราคราวนี้จึงได้พูดโดยยืดยาวและค่อนข้างใช้ถ้อยคำที่แข็งกระด้างมาก และพูดเป็นภาษาโปรตุเกสด้วย เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงพูดภาษาโปรตุเกสตอบเขาว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงเป็นพระธุระเอื้อเฟื้อแก่พระเจ้ากรุงสยามหลายอย่างหลายประการมาแล้ว โดยเหตุนี้จึงทรงหวังว่า เราคงจะได้รับเกียรติยศไม่เฉพาะแต่เพียงเท่าเทียมเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ แต่คงจะได้รับเกียรติยศสูงกว่าเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ขึ้นไปอีก ในส่วนที่ว่าตำแหน่งราชทูตกับผู้แทนต่างกันนั้น ก็ต่างกันจริงแต่เฉพาะในยุโรปเท่านั้น และฝ่ายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เข้าพระทัยได้ดีว่า ธรรมเนียมของยุโรปในข้อนี้ ยังหาได้ถือกันในบุรพทิศไม่ และการที่ได้มีทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส

มานั้น ก็เป็นการเพียงพอที่จะต้องให้ทูตได้รับเกียรติยศทุกประการแล้ว ส่วนราชทูต[๑] ของพระเจ้ากรุงสยามที่ไปเจริญทางพระราชไมตรีนั้น ก็ได้รับตำแหน่งเป็นราชทูต อันเป็นตำแหน่งซึ่งไม่มีใครรู้จักในฝรั่งเศสเลย แต่ถึงดังนั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ทรงแปลคำว่าราชทูตอย่างดีที่สุดที่จะแปลได้ เพราะฉะนั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงเชื่อว่า ข้างฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็คงจะทรงแปลตำแหน่ง "ผู้แทน" ให้อย่างดีที่สุดที่จะแปลได้เหมือนกัน อีกประการหนึ่ง เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงแต่งราชทูตไปยังฝรั่งเศสนั้น พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ได้ทรงรวมพิธีของฝ่ายบุรพทิศควบกับพิธีของฝ่ายยุโรป เพื่อพระราชทานเกียรติยศให้แก่ราชทูตของพระเจ้ากรุงสยาม เพราะฉะนั้นในส่วนที่เราเป็นทูตมาในครั้งนี้ ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงถือแต่เฉพาะแบบประเพณีของยุโรปอย่างเดียวเท่านั้นก็ได้ แต่ถ้าต่อไปในภายหน้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะทรงรับราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามโดยถือแต่เฉพาะแบบประเพณีของยุโรปบ้างแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็คงจะไม่มีคำที่จะพูดคัดค้านขึ้นได้ เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงรับราชทูตสยาม โดยวิธีเดียวกันกับที่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรับราชทูตฝรั่งเศสเหมือนกัน ถ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงรับราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามอย่างเดียวกับที่ได้เคยรับราชทูตสเปน คือว่า ในเวลาที่ทูตจะเข้าเฝ้า ก็ให้ราชทูตเอาพระราชสาส์นใส่มาในกระเป๋าเสื้อ[๒] ในระหว่างที่ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์อธิบายชี้แจงอยู่นั้น ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ทักท้วงคัดค้านกลางคันหลายครั้งหลายหน และได้ตอบโต้ด้วยน้ำเสียงแข็งกร้าว โดยมิได้ถือว่าที่นั่งพูดกันนั้นก็อยู่ในบ้านของตนเอง การใช้กิริยาและวาจาเช่นนี้ทำให้เรารู้สึกไม่พอใจอย่างมาก เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ พูดจบลงแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้พูดต่อท้ายคำของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า ราชทูตที่ ๑ ได้มาหาเราโดยที่พระคลังสั่งการให้มาพูดแทนพระเจ้ากรุงสยาม เพื่อจะได้มาทำความตกลงถึงพิธีต่าง ๆ ในเวลาที่จะเข้าเฝ้า และราชทูตที่ ๑ ก็ได้บอกกับเราในแง่ดีว่าพระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดพระราชทานเกียรติยศให้แก่เราเหมือนกับที่ได้พระราชทานแก่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาแล้ว ข้อนี้ราชทูตที่ ๑ ได้มาพูดรับรองกับเราถึง ๓ วันติด ๆ กัน จนที่สุดราชทูตที่ ๑ ได้ขอให้เราทำหนังสือให้ยึดไว้เป็นหลักฉบับ ๑ และเราก็ได้เขียนหนังสือให้ตามความประสงค์ของราชทูตที่ ๑ แล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบด้วยน้ำเสียงสงบนิ่งแต่เด็ดขาดว่า

"*สิ่งที่ดีตอนเข้ามาถึง แต่อาจจะไม่ดีตอนเข้าเฝ้าก็ได้*"[๓]

การที่ซิเยอร์กงสต็องซ์มาพูดจากับเราดังนี้ จึงทำให้เราเห็นได้ชัดว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ได้มุ่งหมายอะไรนอกจากจะทำให้เรารำคาญดังที่บาทหลวงตาชารด์ได้พูดข่มขู่ไว้เท่านั้น (เนื่องจากการที่เราจะได้เข้าเฝ้าหรือไม่ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามนั้นไม่เป็นปัญหาเสียแล้ว เพราะเราได้ขึ้นมาถึงตำบลซึ่งตามปกติ

---

[๑] rachatous

[๒] ต้นฉบับภาษาไทยมีข้อความในวงเล็บต่อว่า "ความตอนนี้ในต้นฉบับขาดหายไปหมด"

[๓] ต้นฉบับเป็นภาษาโปรตุเกสโบราณว่า *Esso es pera entrada ma não pera audiencia* ปัจจุบันเขียนว่า *Isso é para entrada mas não para a audiença*

เป็นตำบลที่พักสำหรับเตรียมจะเข้าเฝ้า และเราก็ได้มาถึงตำบลนี้หลายวันมาแล้ว) อีกประการหนึ่ง คำพูดของซิเยอร์กงสต็องซ์นั้นก็ได้อ้างว่า พูดในนามของพระคลังทุกเรื่องไป แต่ความจริงก็เป็นคำของเขาเองทั้งสิ้น พระคลังมิได้รู้ได้เห็นด้วยเลย เพราะพระคลังมีตำแหน่งหน้าที่ในเมืองสยามเท่ากับเป็นหุ่นเชิดเท่านั้น จนที่สุดหนังสือของ มงแซนเญอร์ เดอ ครัวซี[๑] ที่มีมาถึงพระคลังนั้น ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ไม่ยอมให้เราส่งหนังสือฉบับนั้นให้พระคลังเสียซ้ำไป ด้วยเหตุนี้เขาจึงรับอาสาเป็นคนกลางระหว่างเรากับพระคลังโดยตลอด ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงตอบซิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ถ้าเราจะต้องการหาคนกลางเมื่อไร เราจึงจะมาหาเขาเมื่อนั้น แต่ในเรื่องนี้เรายังหาต้องการคนกลางไม่ เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้รับสั่งห้ามมิให้เรามาโต้เถียงในเรื่องนี้เป็นอันขาด แต่ถ้าหากว่าจะเกิดการขัดข้องขึ้นอย่างใดแล้ว ก็ให้เรานำความกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยาม แล้วแต่พระเจ้ากรุงสยามจะโปรดกรุณาสถานใดเป็นแล้วกัน

ซิเยอร์กงสต็องซ์พูดว่า "*นั่นเป็นการยุติปัญหา*"[๒]

บาทหลวงตาชาร์ดซึ่งนิ่งอยู่ไม่ได้พูดเลยจนคำเดียวตั้งแต่ต้นมา จึงได้พูดแย้งขึ้นว่า "*ถ้าท่านได้รับกระแสรับสั่งมาเช่นนั้นแล้ว เหตุใดท่านจึงขอให้ได้รับเกียรติยศเท่าเทียมกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เล่า*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ดว่า "*เพราะเหตุว่าเราได้รับคำสั่งมาให้ขอร้องเช่นนั้น แต่ถ้าจะมีการขัดข้องเกิดขึ้นแล้ว ก็อย่าให้เราโต้เถียงหรือพูดจาเกลี่ยไกล่อย่างใด แต่ให้เรานำความกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยาม แล้วแต่พระเจ้ากรุงสยามจะโปรดสถานใด เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงเชื่อพระทัยว่า คงจะไม่มีใครกรุณาเรายิ่งกว่าพระเจ้ากรุงสยามเป็นแน่*"

การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ตอบไปเช่นนี้ ก็โดยยังมิได้ทันปรึกษาหารือกับข้าพเจ้าอย่างใดเลย และถ้าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้คาดว่าการเรื่องนี้จะได้มาพูดจาโต้เถียงกันแล้ว ก็คงจะเอาเรื่องนี้มาปรึกษาหารือกับข้าพเจ้าเสียก่อนเป็นแน่ และถ้าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มาหารือข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะต้องโน้มน้าวมิให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เร่งรีบตอบเช่นนี้ เพราะข้าพเจ้าทราบอยู่แล้วว่า คนสยามมิได้รู้จักธรรมเนียมและมารยาทแบบยุโรปว่าเป็นอย่างไร การปฏิบัติที่ตรงไปตรงมาทุกประการที่เราปฏิบัติถือว่าเป็นหน้าที่และความจำเป็น และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คุ้นเคยกับธรรมเนียมสยามอย่างมากเสียด้วย จึงเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องยืนยันในเรื่องนี้ไว้ให้มั่น เพราะเหตุว่าตั้งแต่ต้นมาสยามก็ได้จัดรับเราอย่างตำแหน่งราชทูตแล้ว และวิธีรับรองกันเช่นนี้ ฝ่ายชาติตะวันออกถือกันว่าเป็นการใหญ่และสำคัญมาก เพราะฉะนั้นถ้าได้ลดหย่อนพิธีรับรองแม้แต่เล็กน้อยแล้ว ก็จะเป็นการกระทำให้ชาวยุโรปซึ่งอยู่ในบุรพทิศดูถูกชาติฝรั่งเศส และในเรื่องนี้เมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ก็เคยเป็นตัวอย่างมาแล้วด้วย อนึ่ง ข้าพเจ้าก็

---

[๑] Monseigneur de Croissy

[๒] ต้นฉบับเป็นภาษาโปรตุเกสโบราณว่า *"Esto es atalhar la diffucultad"* ปัจจุบันเขียนว่า *"Isto é atalhar a dificuldade"*

ทราบอยู่ว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงร้อนพระทัยอย่างมากที่จะให้เราเข้าเฝ้า แน่นอนว่าถ้าเราได้ถือตามคำเดิมซึ่งเขาได้มาพูดกับเราแทนพระเจ้ากรุงสยามแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะขัดขวางไว้ไม่ได้ และเราคงจะได้ตามที่เราร้องขอทุกอย่าง เพราะพระเจ้ากรุงสยามก็ได้มีพระราชโองการให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไว้แล้วว่าถ้าเราจะต้องการอย่างไรก็ให้ยอมเราทุกอย่าง แต่ตามที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดโต้ตอบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ก็ได้ทำให้ซิเยอร์กงสต็องซ์หนักใจ จึงได้คิดอุบายทำเป็นรับอาสาว่าจะเป็นคนกลางเกลี่ยไกล่ให้ระหว่างเรากับพระคลัง ซิเยอร์กงสต็องซ์ซึ่งอ้างการเป็นตัวกลางของเขาต้องการทำให้เราเห็นด้วยกับเกียรติยศที่น้อยกว่าครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ อีกทั้งยังถือว่าการเป็นตัวกลางของเขานั้นถือเป็นบุญคุณและหน้าที่จำเป็น เมื่อเราไม่ยอมให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนกลางนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ต่อว่าเราหลายครั้งหลายหน เราก็ได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทุกครั้งว่า ถ้าเราจะต้องการให้มีคนกลางเมื่อใด เราจะยินดีนักหนาที่จะได้เชิญให้เขาเป็นคนกลาง แต่ในครั้งนี้ยังหามีข้อใดที่เป็นข้อโต้เถียงกันไม่ จึงยังไม่จำเป็นจะต้องมีคนกลางสำหรับเกลี่ยไกล่ และว่าตามพระราชโองการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น เราก็จะได้นำเรื่องนี้กราบทูลพระมหากรุณาต่อพระเจ้ากรุงสยามอยู่แล้ว เพราะเราเชื่อใจได้แน่ว่าพระเจ้ากรุงสยามคงจะทรงพระกรุณารับรองเราให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกอย่าง และที่เราเชื่อใจเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่า เมื่อครั้งราชทูตสยามได้ไปยังฝรั่งเศส พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงรับรองราชทูตสยามเป็นอย่างดี แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยังขืนยั่วเย้าเราไม่หยุดเลย เราจึงได้ลุกขึ้นเพื่อจะลากลับไป และได้พูดว่าเวลานี้ดูเหมือนจะเป็นเวลาที่เขาเคยเข้าเฝ้าอยู่แล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ขอให้บาทหลวงตาชารด์เชิญให้เราอยู่รับประทานอาหารว่างที่บ้านเขาก่อน เพราะเขาได้พูดว่าไม่กล้าออกปากเชิญเราเอง เราเห็นว่าเวลานั้นเรายังเป็นรอง ต้องทำตามความต้องการของเขา เราจึงได้รับคำเชิญของบาทหลวงตาชารด์ จากนั้นพวกเราเดินออกไปจากห้องทำงานของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เข้าไปในห้องใหญ่อีกห้องหนึ่ง ในห้องใหญ่นี้เราได้พบพวกนายทหารฝรั่งเศสหลายคน ซึ่งเวลานั้นขึ้นมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา รอคอยอยู่ ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้สั่งบาทหลวงตาชารด์ด้วยเสียงอันดัง ให้บาทหลวงตาชารด์เข้าไปที่ครัวและสั่งให้คนยกอาหารมาให้รับประทาน ครั้นบาทหลวงตาชารด์ได้กลับมาจากครัวแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เริ่มการสนทนาเป็นการส่วนตัวอีกครั้ง และเริ่มแสดงความไม่พอใจหลายประการที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้เอาเรื่องต่าง ๆ พิมพ์ลงในหนังสือบันทึกความทรงจำ[๑] เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เรื่องที่เกี่ยวด้วยการที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้มาเจรจานั้น เขามิได้พิมพ์ข้อที่เจรจาจนสักข้อเดียวเลย เป็นแต่ได้กราบทูลรายงานข้อเจรจาลับหลายข้อต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเท่านั้น ในทันใดนั้น บาทหลวงตาชารด์ก็เอาเท้าเหยียบเท้าซิเยอร์กงสต็องซ์ ทำให้เขาเปลี่ยนเรื่องพูดทันที

---

[๑] หมายถึงเรื่อง *"Relation de l'ambassade de Monsieur le chevalier Chaumont à la cour du roi de Siam avec ce qui s'est passé de plus remarquable durant son voyage"*

ในคืนวันนั้นเอง เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดกับข้าพเจ้าว่า ไม่ต้องสงสัยแล้วว่าบาทหลวงตาชาร์ดคงได้เอาหนังสือบันทึกความทรงจำของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ซึ่งได้ยื่นไว้กับมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์นั้นส่งให้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสียแล้ว เพราะรายงานฉบับนี้ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้แจ้งกับข้าพเจ้าว่าได้มอบให้กับบาทหลวงตาชาร์ดเมื่อยังอยู่บนเรือลัวโซ ก่อนที่บาทหลวงตาชาร์ดจะลงเรือไปกรุงศรีอยุธยา แต่การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เอาหนังสือบันทึกความทรงจำของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ มอบหมายไว้กับบาทหลวงตาชาร์ดเช่นนี้ เป็นการที่ข้าพเจ้ามิได้รู้ได้เห็นด้วยเลย และตัวเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เองก็ออกจะเสียใจที่ได้ทำเช่นนี้ จึงได้พูดกับข้าพเจ้าว่า อย่างไรก็จะต้องเอาหนังสือบันทึกความทรงจำฉบับนี้คืนจากบาทหลวงตาชาร์ดให้จงได้ เพราะหนังสือบันทึกความทรงจำฉบับนี้เป็นต้นฉบับที่มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ได้มอบไว้กับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ในระหว่างที่รับประทานอาหารว่างอยู่นั้น ต่างคนต่างสนทนากันเฮฮาสนุกสนานครึกครื้นทั่วหน้ากัน และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้พูดจาเยาะเย้ยล้อเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ว่า เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ไม่ยอมฟังเสียงใครเลย เมื่อใครจะแนะนำออกความเห็นว่าอย่างไร เขาก็คอยคัดค้านขัดข้องไปเสียทุกเรื่อง เพราะเขาต้องการปฏิบัติตามคำสั่งที่ได้รับซึ่งมีเพียงทำให้พระเจ้ากรุงสยามเข้ารีตเท่านั้น

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์คันปากเต็มทีจึงได้พูดขึ้นว่า *"จริงนะเป็นการน่าประหลาดมากว่าเหตุใดเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ จึงได้อุดหูของตัวเองเสียเช่นนี้"*

ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงสบโอกาสตอบซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า สิ่งที่เขาติเตียนเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์นั้นเป็นสิ่งที่เขาเองก็ประพฤติอยู่เหมือนกัน และว่าเขาเพียงแต่อ้างคำสั่งอย่างเดียวเท่านั้น

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบว่า *"ข้าพเจ้ามิได้ติเตียนเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์อย่างใดเลย ที่ได้ปฏิบัติตามคำสั่งที่ตัวเองได้รับเป็นอย่างดี โดยไม่ยอมฟังคำแนะนำใด ๆ"*

ในการที่ข้าพเจ้าได้มาพบปะกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในคราวนี้ และเมื่อคราวเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ไปหาเราที่ด่านภาษีนั้น ได้ทำให้ข้าพเจ้ารู้จักนิสัยเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าเป็นคนช่างพูด และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็พูดถึงเรื่องต่าง ๆ โดยมิได้ระวังตัวอย่างใดเลย ทำให้รู้จักนิสัยได้ง่ายขึ้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงตกลงใจว่าจะพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้น้อยที่สุด เพื่อจะได้เปิดโอกาสให้เขาได้พูดมากขึ้น ข้าพเจ้าจะคอยเรียนรู้นิสัย และจะได้รู้ว่าเขามีสติปัญญาเพียงไร ทั้งจะได้รู้ด้วยว่าเขาคิดอย่างไรกับพวกฝรั่งเศส การที่ข้าพเจ้าคอยสังเกตนิสัยของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ก็ได้สมความปรารถนาทุกอย่าง

เมื่อรับประทานอาหารกันเสร็จแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้หาโอกาสพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เมื่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกำลังทรงติดราชการสงครามที่สำคัญกับข้าศึกซึ่งมีกำลังมากนั้น หาได้ทรงรู้สึกไม่ว่า ในโลกนี้จะมีพระเจ้าแผ่นดินสยามอยู่เลย

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ตอบว่า "*ข้อนี้ข้าพเจ้าเชื่อว่าจริง และในทวีปยุโรปนั้น ก็คงยังมีพระเจ้าแผ่นดินอีกหลายพระองค์ที่ไม่เคยได้ยินพระนามของพระเจ้ากรุงสยามเลย*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงพูดต่อไปว่า เพราะฉะนั้นเมื่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงทราบว่าข่าวเล่าลือถึงเรื่องที่พระองค์ทรงมีชัยชนะในการศึก ได้เล่าลือมาถึงประเทศอันพระองค์ไม่เคยได้ทรงรู้ชื่อเลยนั้น จึงกระทำให้พระองค์มีความปีติยินดีนัก แต่ในขณะนั้นเอง พระองค์ก็ทรงเสียพระทัยที่สุดที่ได้ทรงทราบว่า ราชทูตที่พระเจ้ากรุงสยามทรงแต่งออกไปนั้น ได้ไปตายเสียในคราวที่เรือโซเลย์โดริย็อง[๑] อับปาง ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมีพระราชดำริจะแต่งทูตให้ออกมาเจริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักสยาม ครั้นซิเยอร์วาเชต์[๒] ได้ไปกราบทูลว่ามีเหตุผลควรจะหวังได้ว่า พระเจ้ากรุงสยามคงจะทรงเข้ารีต พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้ทรงรีบแต่งให้เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เป็นทูตออกมายังเมืองสยาม และทรงมีพระราชโองการที่มิได้เป็นประโยชน์อย่างไรเลย จนที่สุดพระเจ้ากรุงสยามทรงรู้สึกเหมือนถูกบีบบังคับและมีรับสั่งหลายครั้งว่า พระราชไมตรีของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสที่พระราชทานให้พระองค์นั้นยิ่งใหญ่และเป็นพระกรุณายิ่งนัก

ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงตอบเป็นภาษาโปรตุเกสว่า "*ใช่ แน่นอนทีเดียวที่พระเจ้ากรุงสยามเจ้านายของข้าพเจ้าได้ยอมให้หลายครั้ง*"[๓]

เมื่อซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์พูดตอบเป็นภาษาโปรตุเกสว่า "*แน่นอนขอรับท่าน พระราชไมตรีเช่นนั้นควรได้รับความไว้วางใจโดยไม่มีข้อสงสัยใด ๆ เป็นการตอบแทน*"[๔]

เช่นนี้แล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็หาได้ตอบประการใดไม่

ต่อนี้ไป เราได้สนทนากันถึงเรื่องการร้องทุกข์ของพวกบาทหลวงเยซูอิตที่ถูกขับไล่ออกจากแคว้นตังเกี๋ยและโคชินจีนว่า พวกเขามีข้อที่จะฟ้องร้องอย่างไรได้บ้างหรือไม่ และได้สนทนาถึงความประพฤติของพวกมิชชันนารีบางคน ซึ่งซิเยอร์กงสต็องซ์ขอให้เรารับเป็นธุระไปจัดการให้เรียบร้อย และซิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ก็ได้รับรองว่า ในเรื่องนี้จะให้ข้อมูลอย่างละเอียดกับเราต่อไป เพราะฉะนั้นในเวลานั้นเราจึงยังไม่รับรองที่จะช่วยเป็นธุระในเรื่องนี้ เพราะเราจะรอฟังเรื่องให้ละเอียดเสียก่อน ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่เห็นซิเยอร์กงสต็องซ์หรือบาทหลวงตาชารด์เอาเรื่องพวกมิชชันนารีมาพูดกับเราอีกเลย แต่ในเวลาที่สนทนากัน

---

[๑] Soleil d'Orient

[๒] Vachet

[๓] ต้นฉบับเป็นภาษาโปรตุเกสโบราณว่า *"Si per certo, que el roy my senhor lo confessio muitas vezave"* ปัจจุบันเขียนว่า *"Sim, por certo que o rei meu senhor o confessou muitas vezes"*

[๔] ต้นฉบับเป็นภาษาโปรตุเกสโบราณว่า *"Per certo senhor, una tan verdadeira amizade mere tuda confiaça"* ปัจจุบันเขียนว่า *"Por certo senhor, uma tal verdadeira amizade merece toda confiança"*

อยู่นั้น ทั้งซิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ได้พูดพอให้เราจับเรื่องได้ว่า ข้อที่กล่าวโทษพวกมิชชันนารีในเรื่องต่าง ๆ นั้น เป็นหัวใจสำหรับให้ซิเยอร์กงสต็องซ์ล่อให้บาทหลวงตาชารด์ได้เป็นพรรคพวกของซิเยอร์กงสต็องซ์นั้นเอง และเราเห็นว่าหากมีสิ่งใดที่ทำให้เราให้อภัยแก่บาทหลวงตาชารด์ได้ ก็เห็นจะเป็นเรื่องนี้นั่นเอง

วันที่ ๒๙ ตุลาคม มีพวกหัวหน้าของชาวต่างชาติซึ่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้มาหาเราเป็นการต้อนรับ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์บอกกับเราว่าในกรุงศรีอยุธยามีชาวต่างชาติอยู่ถึง ๔๐ ชาติ แต่เรานับพวกหัวหน้าที่มาหาเรานั้นได้เพียง ๒๐ ชาติเท่านั้น และพวกทหารปืนใหญ่ของพระเจ้ากรุงสยามก็นับว่าเป็นอีกชาติ ๑ ด้วย เพราะเหตุว่าพวกนี้เป็นพวกโมกุล

ในวันเดียวกันนี้เอง บาทหลวงตาชารด์ได้มาหาเรา เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงขอให้บาทหลวงตาชารด์คืนต้นฉบับลายมือหนังสือบันทึกความทรงจำของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ บาทหลวงตาชารด์ก็รับว่าจะคืนให้ และได้พูดต่อไปว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความเสียใจมากในการที่เราไม่ยอมรับให้เขาเป็นคนกลางเกลี่ยไกล่ในเรื่องพิธีที่เราจะเข้าเฝ้าว่าจะตกลงกันอย่างไรแน่ จากนั้นข้าพเจ้ามีโอกาสได้สนทนากับบาทหลวงตาชารด์อย่างยืดยาว เขาได้พยายามนักหนาที่จะให้เรายอมในเรื่องการเข้าเฝ้าให้ต่างกันกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และบอกว่าถ้าเราได้ยอมแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็คงจะโปรดพระราชทานเกียรติยศเพิ่มให้เราบ้าง และการที่บาทหลวงตาชารด์ได้พยายามชี้แจงแก่ข้าพเจ้านั้น เขาไม่ลืมรายละเอียดสิ่งใดเลยในการพยายามโน้มน้าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็มิได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่าอย่างไร เป็นแต่ตอบว่า ทำอย่างไร ๆ เราก็จะยอมไม่ได้ ถึงจะพูดกันสักเท่าไร หรือจะมีคนกลางมาเกลี่ยไกล่อย่างไร เราจะยอมลดเกียรติยศให้น้อยกว่าเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ไม่ได้เป็นอันขาด เรายอมได้แต่ทำตามพระราชโองการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอย่างเดียวเท่านั้น บาทหลวงตาชารด์คิดจะให้ข้าพเจ้าเกรงจึงได้พูดว่า

“แม้หากว่าพระเจ้ากรุงสยามจะให้ท่านเข้าเฝ้าโดยมีพิธีอันไม่สมเกียรติยศของท่านแล้ว ท่านจะทำอย่างไรเล่า”

ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า *“ถ้าฉะนั้น เราก็ไม่ยอมเข้าเฝ้าเท่านั้นเอง ยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าไม่สามารถยอมรับการไม่ให้เกียรติอันเป็นการดูถูกพวกเราได้ เพราะได้ทรงรับรองอย่างดีเป็นเด็ดขาดแล้วว่า จะได้พระราชทานเกียรติยศแก่เราให้เสมอเท่ากับที่ได้พระราชทานแก่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ไหนเลยจะมาทรงกลับคำเสียเช่นนี้เล่า อีกประการ ๑ ข้าพเจ้าไม่ต้องการขัดคอเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งได้พูดไว้ว่าในเรื่องพิธีการเข้าเฝ้าจะควรอย่างไรก็แล้วแต่พระเจ้ากรุงสยามจะทรงพระกรุณานั้น เพราะที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดเช่นนี้ก็คงจะมีเหตุผลพอ แต่ถ้าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มีเวลามาปรึกษากับข้าพเจ้าเสียก่อนตัดสินใจทำแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะได้แนะนำมิให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไปรับปากเช่นนั้นเลย ถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะได้สั่งไว้เช่นนั้นก็จริงอยู่ แต่ข้าพเจ้าก็คงจะไม่ยอมให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไปรับรองเช่นนั้น เพราะเหตุว่า*

พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งเป็นเด็ดขาดแล้ว และการทั้งปวงก็คงดำเนินไปตามรับสั่ง ถ้ามิฉะนั้นข้าพเจ้าก็จะไม่ยอมเข้าเฝ้าเลยเป็นอันขาด" บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า "*ไม่เข้าใจเลยว่าราชทูตที่ ๑ ได้เอาอะไรมารับปากกับท่านดังนี้ หรือบางทีล่ามจะอธิบายไม่ชัดเจนกระมัง*" ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า "*ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ให้ล่ามแปลทบทวนหลายครั้ง จนเป็นอันเข้าใจกันดีแล้ว และเพื่อจะให้ท่านหายสงสัย ก็ขอให้ท่านเรียกล่ามมาถามในเวลาข้าพเจ้าไม่อยู่ก็ได้*" บาทหลวงตาชาร์ดเห็นชอบด้วยกับข้อเสนอของข้าพเจ้า จึงได้ให้คนไปตามล่ามมาสอบถาม และในเวลาที่บาทหลวงตาชาร์ดพูดอยู่กับล่ามนั้น ข้าพเจ้าก็กลับเข้าไปอยู่ในห้องสักครู่หนึ่ง แล้วบาทหลวงตาชาร์ดก็เข้ามาหาข้าพเจ้าในห้อง บอกว่าล่ามได้พูดอย่างเดียวกับข้าพเจ้าและยืนยันตามที่ข้าพเจ้าได้พูดทุกอย่าง บาทหลวงตาชาร์ดจึงแสดงความประหลาดใจและพูดกับข้าพเจ้าว่าไม่เข้าใจเลยว่าเหตุใดราชทูตจึงได้มาพูดผิด อันผิดด้วยคำสั่งเช่นนี้ แต่อย่างไรก็ดี ถึงบาทหลวงตาชาร์ดจะกล่าวว่าราชทูตได้ทำความผิดก็จริง แต่ก็ไม่เห็นว่าราชทูตหรือล่ามต้องรับโทษอย่างใดเลย

วันที่ ๓๐ ตุลาคม ราชทูตได้มาหาเรา บอกว่า ในพิธีการเข้าเฝ้าของเซอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มีอย่างไรนั้น พระเจ้ากรุงสยามจะโปรดให้เราได้รับเหมือนเซอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ทุกอย่าง ผิดกันแต่ข้อเดียวคือว่าในเวลาที่เราจะกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามนั้น ขอให้เราถอดหมวกเสียเท่านั้น ยิ่งกว่านั้น เราจะนั่งกราบทูลก็ได้ และเกียรติยศต่าง ๆ ที่ได้พระราชทานแก่เซอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์อย่างไร ก็จะโปรดพระราชทานให้แก่เราเหมือนกันทุกอย่าง แต่ขอให้เราทำหนังสือรับรองไว้ว่า ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดแต่งผู้แทนพิเศษไปยังฝรั่งเศสบ้างแล้ว เขาก็จะได้รับเกียรติยศเหมือนกับเมื่อครั้งรับราชทูตสยามทุกอย่าง ซึ่งราชทูตมาขอให้เราทำหนังสือรับรองเช่นนี้ เราก็หายอมทำให้ไม่ โดยเราอ้างเหตุว่าเราไม่มีอำนาจที่จะรับรองเช่นนั้นได้

ราชทูตจึงตอบว่า "*ถ้าฉะนั้นท่านจะทำหนังสือบอกว่า ท่านเชื่อว่าข้างฝ่ายฝรั่งเศสคงจะรับรองเช่นนั้นได้ไหมเล่า*"

เราจึงตอบว่าได้ แต่เขาจะต้องรับรองว่า ใจความในหนังสือเพียงเท่านี้เป็นอันพอแล้ว ฝ่ายเราจะต้องการให้ราชทูตได้จดจำถ้อยคำต่าง ๆ ที่พูดกันไว้ และให้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เราจึงได้ให้ล่ามเขียนถ้อยคำที่เราได้โต้ตอบนั้นไว้เป็นภาษาสยาม และในตอนเย็นวันนั้นเอง บาทหลวงตาชาร์ดได้มาหาเราพร้อมด้วยราชทูตเพื่อมาถามว่าหนังสือที่เราสัญญาไว้ว่าจะเขียนให้ในตอนเช้านั้นจะเป็นหนังสืออะไรแน่ แต่ครั้นบาทหลวงตาชาร์ดได้เห็นว่าหนังสือรับรองของเรา ไม่ได้เป็นคำมั่นสัญญาที่เป็นหลักฐานอย่างใดได้ บาทหลวงตาชาร์ดก็ไม่ยอมรับหนังสือนั้นไป และได้บอกเราว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงตกลงพระทัยว่าในเวลาที่เรากราบทูลต่อพระองค์นั้น เราจะต้องถอดหมวกออก

เราจึงได้ถามขึ้นว่า "*การที่เราได้ชี้แจงไว้เมื่อเช้านั้น ท่านได้เอาไปตรึกตรองดีแล้วหรือ*"

บาทหลวงตาชาร์ดทำหน้าเศร้าตอบว่า "*ได้ตรึกตรองดีแล้ว แต่เราหาฟังเป็นอารมณ์ไม่*"

เราจึงได้ขอให้ราชทูตคืนหนังสือของเราที่ได้เขียนไว้เมื่อวันที่ ๒๖ ราชทูตก็รับว่าจะคืนให้ แต่บาทหลวงตาชาร์ดก่อนที่จะลาไปนั้น ได้อ้อนวอนขออย่าให้เราเรียกหนังสือฉบับนั้นคืนเลย แต่เราก็หาฟังไม่ ในตอนเช้านั้นเราได้พูดไว้ว่า ในเวลาที่เราจะเข้าเฝ้านั้น ถ้าเราไม่ได้รับเกียรติยศอย่างราชทูตแล้ว เราจะไม่ยอมพาพวกผู้ดีฝรั่งเศสเข้าไปเฝ้าเลยเป็นอันขาด การที่เราได้พูดเช่นนี้ บาทหลวงตาชาร์ดไม่พอใจเลย เพราะบาทหลวงตาชาร์ดเป็นผู้ที่ได้มาขอร้องแทนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้เราพาผู้ดีฝรั่งเศสไปด้วย ๓๐ คน บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้พูดว่า การที่เราทำเช่นนี้ ก็เท่ากับไม่ยอมรับสิ่งที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ต้องการนัก

ครั้นในตอนค่ำ เมื่อบาทหลวงตาชาร์ดกลับขึ้นไปกรุงศรีอยุธยาแล้ว ซิเยอร์ดูบรูอ็องได้ลงมาจากกรุงศรีอยุธยาและมาหาเรา จึงได้เล่าให้เราฟังว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์มีความโกรธเคืองมากในการที่เราไม่ยอมให้เขาเป็นคนกลาง และที่เราได้พูดไว้ว่า ถ้าเราจะต้องการคนกลางเมื่อใด เราก็จะได้เชิญให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนกลางนั้น หาเป็นการพอใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้อวดอ้างว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เป็นธุระในเรื่องนี้แล้ว ก็จะได้ช่วยเราอย่างน่าอัศจรรย์ทีเดียว และในเรื่องนี้เขาก็ได้เที่ยวเล่าชักจูงให้พวกนายทหารคล้อยตาม พวกนายทหารจึงมีความเสียใจนักที่จะไม่ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม เราจึงได้ขอให้ซิเยอร์ดูบรูอ็องไปบอกบรรดาพวกนายทหารเหล่านั้นให้ทราบความที่เป็นจริง เพื่อเขาจะหายเข้าใจผิด และเราได้ขอให้เมอสิเยอร์ดูบรูอ็องรีบกลับขึ้นไปกรุงศรีอยุธยาไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ด้วยตัวเอง และให้ไปชี้แจงให้ซิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจว่า เวลานี้เป็นโอกาสอันเหมาะที่สุดในโลกสำหรับแก้ไขข้อเสียหายให้ดีขึ้น เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นผู้กล่าวหาว่า การที่ได้เสียหายไปนั้น ก็เพราะเราเป็นผู้ทำให้เกิดขึ้น

วันที่ ๓๑ ตุลาคม เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยกันร่างหนังสือถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฉบับ ๑ ให้เป็นที่ว่าเราขอร้องให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ช่วยเหลือจัดการในเรื่องพิธีที่เราจะเข้าเฝ้าให้เป็นการเรียบร้อยต่อไป ในชั้นต้นข้าพเจ้ามิได้เห็นพ้องด้วยเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ที่จะมีหนังสือไปเช่นนี้เลย แต่ครั้นข้าพเจ้าเห็นว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ตั้งใจจะมีหนังสือไปให้จงได้ ข้าพเจ้าจึงได้ยอม เพราะเห็นว่าเมื่อมีโอกาสควรจะทำได้ประการใด ก็ไม่ควรจะทิ้งโอกาสนั้นเสีย แต่ข้าพเจ้าก็มิได้หวังเลยว่าการที่จะมีหนังสือไปเช่นนี้จะได้ผลอย่างไร เพราะการเรื่องนี้ก็เท่ากับเป็นเรื่องที่ตกลงกันเด็ดขาดแล้ว ก่อนที่จะส่งหนังสือฉบับนี้ไปยังเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เราได้ตกลงว่าจะได้รอให้ซิเยอร์ดูบรูอ็องกลับมาจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อฟังข่าวคราวดูเสียก่อน ครั้นเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม เขาก็มาถึง และมาเล่าว่าได้มีประกาศทางราชการตั้งให้บาทหลวงตาชาร์ดเป็นผู้แทนพิเศษแทนพระเจ้ากรุงสยามไปยังฝรั่งเศสแล้ว และได้เล่าต่อไปว่าบาทหลวงตาชาร์ดจะไม่ไปราชการเฉพาะแต่ที่ฝรั่งเศสแห่งเดียว แต่จะเลยไปถึงกรุงโรมด้วย เมื่อเราได้ทราบความจากเมอสิเยอร์ดูบรูอ็องดังนี้แล้ว เราจึงได้นำข่าวนี้เล่าให้พวกบาทหลวงเยซูอิต ๔ คน ซึ่งอยู่ในที่นั้นฟังด้วย และเราก็แกล้งทำเป็นยินดีในข่าวอันนี้ และแกล้งพูดว่า การที่บาทหลวงตาชาร์ดจะไปฝรั่งเศสนั้น

คงจะมีเรื่องสำคัญอันพอพระทัยของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นแน่ มิฉะนั้นไหนเลยบาทหลวงตาชารด์จะยอมรับเป็นภาระเช่นนี้ แต่ความจริงเราก็เข้าใจว่า เรื่องที่บาทหลวงตาชารด์จะนำไปพูดที่ฝรั่งเศสนั้น ก็คงจะเอาเรื่องกรณีเมืองตังเกี๋ย[๑] และความมุ่งหวังให้พระเจ้ากรุงสยามเข้ารีตไปพูดกับบาทหลวง เดอ ลาแชส[๒] เพื่อจะได้ให้บาทหลวง เดอ ลาแชสคล้อยตาม และนำความกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสต่อไป แต่การที่จะให้บาทหลวงตาชารด์ไปฝรั่งเศสนั้น เป็นเรื่องที่ได้คิดกันไว้ตั้งแต่แรกที่บาทหลวงตาชารด์ได้ขึ้นมาที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เพราะซิเยอร์เวเรต์ผู้จัดการสถานีการค้าของฝรั่งเศสได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังมานานแล้วว่า บาทหลวงตาชารด์ได้กระซิบบอกเมอสิเยอร์เวเรต์ และมิได้บอกกับซิเยอร์เวเรต์แต่ผู้เดียว แต่ยังได้พูดกับคนอื่น ๆ อีกหลายคน ทันทีที่พบว่า การเรื่องนี้ได้เป็นอันตกลงกันตั้งแต่บาทหลวงตาชารด์ได้พบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในคราวแรกอยู่แล้ว ตามที่ซิเยอร์เวเรต์ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังดังนี้ ต่อมาก็มีเหตุผลทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเรื่องที่จริง เพราะเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง บาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้ส่งข้อสัญญาไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และจะเป็นการตกลงกันอย่างไร ก็แล้วแต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะทรงเห็นควรทั้งสิ้นในการที่จะส่งข้อสัญญาไปนั้น พระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงจัดคนที่ดีพร้อมสำหรับให้นำข้อสัญญานั้นไป และบาทหลวงตาชารด์ก็ยังได้พูดต่อไปอีกว่า กองทหารที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งมานั้นหาเพียงพอสำหรับพิทักษ์รักษาเมืองบางกอกไม่ เพราะต่อไปเมื่อได้สร้างป้อมคูประตูหอรบขึ้นแล้ว เมืองบางกอกก็จะกลายเป็นตำบลใหญ่และสำคัญมาก จึงจำเป็นจะต้องมีกองทหารสำหรับรักษาตำบลนี้ไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ คน และบาทหลวงตาชารด์เชื่อว่า ถ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงทราบถึงเรื่องเมืองบางกอกโดยละเอียดแล้ว ก็คงจะได้พระราชทานกองทัพเรือและกองทหารออกมาอีก เมื่อมีจำนวนทหารประจำอยู่ที่เมืองบางกอกพอแล้วเมื่อใด พระเจ้ากรุงสยามจึงจะทรงถอนทหารสยามออกจากเมืองบางกอกเมื่อนั้น

ตามที่ซิเยอร์เวเรต์มาเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง และตามความที่ข้าพเจ้าได้ทราบจากบาทหลวงตาชารด์นั้น จึงเป็นเหตุจำเป็นทำให้ข้าพเจ้าต้องพูดชี้แจงกับบาทหลวงตาชารด์อย่างลับ ๆ ในเวลาที่ได้มีโอกาสสนทนากันว่า ในเรื่องต่าง ๆ ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์บอกว่าได้ฝากไปยังฝรั่งเศสเมื่อปีก่อนนั้น เป็นเรื่องที่ราชสำนักฝรั่งเศสเหนื่อยหน่ายเต็มที เราจึงได้รับคำสั่งมาให้หาทางงดการส่งของกำนัลจากราชทูตและผู้แทนแก่ราชสำนัก เพราะฉะนั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้โปรดให้เรามาจัดการทั้งปวงให้เรียบร้อย ถ้าแม้ว่าสยามได้คิดจัดการกับคนอื่นโดยไม่ได้ทำความตกลงกับเราแล้ว พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็คงจะไม่พอพระทัยเป็นแน่

ในส่วนเรื่องพิธีและระเบียบที่จะเข้าเฝ้านั้น ซิเยอร์ดูบรูอ็องได้เล่าให้เราฟังว่า ในเวลาที่เขาไปพูดกับซิเยอร์กงสต็องซ์นั้น บาทหลวงตาชารด์ได้เป็นล่ามให้ ครั้นซิเยอร์ดูบรูอ็องได้แนะนำและชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ

---

[๑] เดิมผู้แปล แปลว่า “เรื่องที่พวกมิชชันนารีถูกขับไล่จากเมืองตังเกี๋ย”

[๒] La Chaise เป็นบาทหลวงไถ่บาปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส

ให้ฟังแล้ว ทั้งซิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ได้แสดงตัวว่า ตั้งใจที่จะให้เราได้รับความพอใจทุกอย่าง และซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้พูดรับรองตั้งแต่ตอนนั้นว่า ทำอย่างไร ๆ ก็จะจัดการให้เราได้ถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์โดยจะได้จัดทำขั้นบันไดขึ้น ๓ ขั้น เพื่อเราจะได้เดินขึ้นไปให้ถึงพระแท่นที่ประทับได้ และจะจัดการให้เราได้มีโอกาสกราบทูลการต่าง ๆ ต่อพระเจ้ากรุงสยาม ที่ซิเยอร์ดูบรูอ็องได้เล่าเช่นนี้ ก็ทำให้แลเห็นได้ว่า การที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้อาสาจะเป็นคนกลางเกลี่ยไกล่ในเรื่องนี้นั้น จะมีผลอย่างไร เพราะเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ถวายพระราชสาส์นนั้น เขาได้เดินแต้มเอาให้พระเจ้ากรุงสยามต้องก้มพระองค์ลงมารับพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจนได้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้คิดป้องกันมิให้เป็นเช่นนั้นในคราวนี้อีก โดยจัดให้มีขั้นบันได ๓ ขั้น สูงพอที่เราจะได้เดินขึ้นไปถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์ได้ พระเจ้ากรุงสยามจะได้ไม่ต้องก้มพระองค์ลงมารับ ซึ่งเป็นการไม่เหมาะเลย เพราะฉะนั้นการที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ออกอุบายรับอาสาจะเป็นคนกลางให้นั้น ก็โดยคิดจะเอาบุญเอาคุณแก่เรา เราจะได้เห็นว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กรุณาแก่เราที่สุด และการที่ยอมให้เราก้าวบันไดขึ้นไปถวายพระราชสาส์นต่อพระหัตถ์นั้น ก็มีการแลกเปลี่ยนที่บังคับให้เราถอดหมวกในเวลาที่เรากราบทูลพระเจ้ากรุงสยาม เมื่อเราได้ฟังรายงานของซิเยอร์ดูบรูอ็องเสร็จแล้ว เราจึงได้เอาหนังสือที่เราได้เขียนถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น มาอ่านให้บาทหลวงเยซูอิต ๔ คนฟัง บาทหลวงเยซูอิตทั้ง ๔ คนเห็นว่า สำนวนในหนังสือเป็นสำนวนที่นอบน้อมมาก เราจึงได้มอบหนังสือฉบับนั้นให้บาทหลวงดูชาซ์[๑] ถือไปส่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และได้สั่งให้บาทหลวงดูชาซ์ไปบอกกับบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่บาทหลวงตาชารด์ได้รับตำแหน่งหน้าที่ใหม่นี้ เรามีความยินดีด้วยเป็นอันมาก ครั้นบาทหลวงดูชาซ์กลับมาแล้ว เขาจึงได้บอกกับเราว่า ซิเยอร์ดูบรูอ็องได้สั่งให้มาบอกว่า หนังสือที่เราได้มีไปถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เขาเห็นว่าเป็นสำนวนที่ไม่ใคร่จะดี และได้พูดต่อไปว่า บาทหลวงตาชารด์ขอบใจสำหรับการแสดงความยินดี และวันรุ่งขึ้นจะมาหาเรา

วันเสาร์ที่ ๑ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) บาทหลวงตาชารด์ได้มารับประทานอาหารค่ำกับเรา เราจึงได้แสดงความยินดีในการที่บาทหลวงตาชารด์ได้รับตำแหน่งหน้าที่ใหม่ บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดกับเราต่อหน้าคนเป็นอันมากโดยแสดงกิริยาและวาจาถ่อมตัวว่า การที่บาทหลวงตาชารด์จะได้รับเกียรติยศใหม่นี้ บาทหลวงตาชารด์ต้องได้รับคำแนะนำของเราเสียก่อนจึงจะยอมรับตำแหน่งนี้ได้ ฝ่ายเราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์โดยแสดงกิริยาและวาจาถ่อมตัวเหมือนกันว่า บาทหลวงตาชารด์ไม่จำเป็นต้องรับคำแนะนำของเราอย่างใดเลย และเรื่องนี้ก็ยุติลงเพียงเท่านี้ เพราะตั้งแต่นั้นมาก็มิได้พูดถึงเรื่องนี้กับเราอีกเลย แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้ส่งหนังสือของแซนเญอร์กงสต็องซ์ให้เราฉบับ ๑ และได้ขอให้บาทหลวงเดสปันญักซึ่งมากับบาทหลวงตาชารด์นั้น ได้คัดสำเนาหนังสือฉบับนั้นไว้ด้วย

---

[๑] Duchatz

เราจึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า "*ซิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจหนังสือของเรา จริงหรืออย่างไร*"

บาทหลวงตาชารด์ได้ตอบว่า "*จริง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจในหนังสือฉบับแรกของท่าน*"

เราจึงได้ตอบว่า "*ในหนังสือฉบับเดียวจะกล่าวข้อความลงทั้งหมดไม่ได้อยู่เอง แต่หนังสือฉบับที่ ๒ ก็ดำเนินความไปถึงฉบับแรกอยู่แล้ว และข้อความในหนังสือฉบับแรกนั้น ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่จริงทั้งสิ้น*"

บาทหลวงตาชารด์จึงตอบว่า "*ท่านอ่านหนังสือของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดูเอาเองเถิด ดูเอาเองเถิดจากจดหมายของเขา*"

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า "*ท่านกรุณาอย่าให้ข้าพเจ้าต้องอ่านหนังสือฉบับนี้เลย เพราะข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้ว่าจะไม่มีความขุ่นข้องหมองใจอีกต่อไปในระหว่างที่ยังอยู่เมืองสยามนี้*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ส่งจดหมายฉบับนั้นให้บาทหลวงเดสปันญักคัดสำเนาไว้ แล้วบาทหลวงตาชารด์ได้ขอให้ข้าพเจ้าอ่านจดหมายฉบับนั้นโดยเฉพาะ เมื่ออ่านแล้วก็เห็นว่า จดหมายฉบับนั้นเต็มไปด้วยถ้อยคำที่ไม่รื่นหูทั้งนั้น แล้วเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ได้ให้คัดสำเนาไว้ฉบับ ๑ เหมือนกัน เมื่อได้รับประทานอาหารกันเสร็จแล้ว ต่างคนช่วยกันตรวจดูเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ครั้นเมื่อบาทหลวงตาชารด์จะลากลับไป ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า หนังสือที่เราได้มีไปถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เมื่อวานก่อนหน้านั้น บาทหลวงเยซูอิตทั้ง ๔ คนก็ได้อ่านและเห็นชอบด้วยแล้ว และบาทหลวงเยซูอิตทั้ง ๔ คนอาจจะเป็นพยานได้ว่า การที่เราได้มีหนังสือไปถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ก็ด้วยเจตนาอันดีเป็นแท้ และเพื่อยืนยันให้เห็นว่าเรามีเจตนาดี เมื่อข้าพเจ้าได้เล่าใจความในหนังสือของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ฟังแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็คืนหนังสือฉบับนั้นให้กับบาทหลวงตาชารด์โดยมิได้อ่านหนังสือฉบับนั้นเลย และบาทหลวงตาชารด์ก็นำหนังสือฉบับนั้นไปคืนให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ในเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม แต่ในเรื่องพิธีและระเบียบที่จะเข้าเฝ้านั้น ก็คงเป็นอันยุติตามเดิมนั้นเอง คือว่า เราจะต้องนั่งและถอดหมวกในเวลาที่กราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยาม แต่ในเรื่องที่จะพาคนผู้ดีฝรั่งเศสเข้าไปเฝ้าด้วยนั้น เป็นเรื่องที่ได้พูดจากันไว้ที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงเป็นอันตกลงกันว่าเราจะได้พาพวกนายทหารเรือและผู้ที่สมัครใจบางคนไปกับเราด้วย ส่วนนายทหารที่ประจำการอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น จะได้ไปพร้อมกับซิเยอร์เดส์ฟาร์จ เพราะเมื่อเราได้เฝ้าเสร็จแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจะได้เสด็จออกอีกครั้ง ๑ เพื่อให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จได้เฝ้าโดยเฉพาะ ในตอนค่ำได้มีนายทหารเรือมาจากด่านภาษีหลายคนเพื่อเตรียมตัวที่จะไปเฝ้ากับเราในวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๒ พฤศจิกายน ตั้งแต่เช้าตรู่เจ้าพนักงานได้มาแจ้งว่า เรือสำหรับประดิษฐานพระราชสาส์นและสำหรับเชิญเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และเรือสำหรับเราและผู้ติดตามของเรานั้นได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จตั้งแต่กลางคืนก่อนสว่างแล้ว ราชทูตที่ ๑ กับขุนนางสยามอีกหลายนาย ได้ไปขน

เครื่องราชบรรณาการ ซึ่งยังตกค้างอยู่ที่ด่านภาษีบรรทุกลงเรือไว้เสร็จ และในที่นี้จะต้องกล่าวไว้ว่า ก่อนวันที่เราจะได้เข้าเฝ้าสองสามวัน เจ้าพนักงานของพระเจ้ากรุงสยามได้มาขนเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสบางสิ่งบางอย่างไปไว้ในพระราชวังบ้างแล้ว และการที่ขนเครื่องราชบรรณาการไปนั้น ก็ได้ทำพิธีกันใหญ่โตและได้จัดทำบัญชีของต่าง ๆ อย่างละเอียดเหลือเกิน จนที่สุดพลอยต่าง ๆ ที่ฝังอยู่ในอานม้าและอุปกรณ์ขี่ม้านั้น ก็อุตสาหะนับเม็ดและจดลงในบัญชีไว้ด้วย

มาจนถึงบัดนี้เรายังหาได้ข่าวคราวถึงเรือลา นอร์มองด์[๑] อย่างใดไม่ เรือลำนี้ได้พลัดกับเราตั้งแต่เรือได้อ้อมแหลมกู๊ดโฮป จะร้ายดีประการใดเราหาทราบข่าวไม่ แต่ของเครื่องราชบรรณาการบางอย่าง เช่น ผ้าปักทองและเงิน ผ้าต่าง ๆ และอาวุธต่าง ๆ นั้นได้บรรทุกลงเรือลำนี้ เพราะฉะนั้นในเวลาที่จะถวายเครื่องราชบรรณาการคราวนี้จึงต้องงดของที่ยังตกค้างอยู่ในเรือลานอร์มองด์ไว้ก่อน ครั้นเวลาประมาณ ๖ โมงเช้า ออกญาพระเสด็จ[๒] กับขุนนางผู้ใหญ่อีกหลายคนได้ให้ราชทูตมาแจ้งแก่เราว่า การต่าง ๆ สำหรับให้เราได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามนั้น ได้เตรียมไว้พร้อมทุกอย่างแล้ว ถ้าเราจะออกเดินทางเมื่อไรก็ได้ เราจึงตอบว่าเราก็ได้เตรียมตัวพร้อมอยู่แล้วเหมือนกัน สักครู่หนึ่งออกญาพระเสด็จกับขุนนางผู้ใหญ่จึงได้เข้ามาในห้องที่เราพักรออยู่ เรานั่งพักอยู่บนเก้าอี้ที่ตั้งอยู่บนแท่น มีโต๊ะตั้งอยู่หน้าเราโต๊ะหนึ่ง บนโต๊ะนั้นมีพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสบรรจุใส่หีบทอง วางอยู่บนพานทองซึ่งตั้งอยู่บนกี๋สูงประมาณสัก ๒ ฟุต เมื่อขุนนางสยามได้เข้ามาในห้องนั้น พอมาถึงประตู ก็ลงกราบแล้วจึงคลานเข้ามาหาโต๊ะ ในระหว่างที่คลานอยู่นั้นก็ได้ถวายบังคม ๓ ครั้ง[๓] เมื่อคลานมาถึงโต๊ะแล้ว ขุนนางสยามก็ยืนขึ้นข้างโต๊ะเรียงกันตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย เมื่อเสร็จแล้วออกญาพระเสด็จจึงได้กล่าวถ้อยคำต้อนรับเรา ข้าพเจ้าได้ทราบว่าออกญาพระเสด็จผู้นี้เป็นผู้ที่สั่งการทั้งปวงในเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามไม่ได้ประทับอยู่ในพระนคร

ราชทูตสยามจึงได้มาแจ้งเตือนกับเราว่า ถึงเวลาที่จะต้องไปแล้ว ทันใดนั้นขุนนางทั้งหลายจึงได้เดินออกจากห้อง แต่ก่อนที่จะออกเดินนั้น ได้ถวายบังคมพระราชสาส์นอีกครั้ง แล้วได้เดิน ๒ แถวไปลงเรือซึ่งจอดอยู่ที่ริมตลิ่ง เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ยกพานทองซึ่งประดิษฐานพระราชสาส์นนั้นส่งให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ส่งให้บุตรของข้าพเจ้าเชิญต่อไป บุตรของข้าพเจ้าได้รับพานทองซึ่งประดิษฐานพระราชสาส์นไว้แล้ว จึงได้เดินออกหน้าเราจนถึงเรือ ครั้นไปถึงเรือแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้รับพานพระราชสาส์นจากบุตรของข้าพเจ้าส่งให้แก่ขุนนางสยามคนหนึ่ง ขุนนางผู้นั้นจึงได้อัญเชิญพระราชสาส์นไปประดิษฐานบนบุษบก

---

[๑] La Normande

[๒] ออกญาพระเสด็จ เป็นขุนนางผู้ใหญ่ดูแลพระราชวัง และมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อย ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่าง ๆ และปฏิบัติหน้าที่ในช่วงที่พระเจ้าแผ่นดินมิได้ประทับในพระนคร

[๓] ธรรมเนียมสยามถือว่าพระราชสาส์นเป็นเสมือนหนึ่งสิ่งแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ ขุนนางทั้งปวงย่อมต้องแสดงความเคารพอย่างสูงสุด

ซึ่งตั้งอยู่กลางเรือยาว เรือลำนี้เป็นเรือที่ไม่ได้ใช้อย่างอื่นนอกจากสำหรับประดิษฐานพระราชสาส์นเท่านั้น ผู้ที่ได้ไปกับเราในคราวนี้ มีนายทหารเรือและผู้ที่สมัครใจรวม ๑๒ คน และผู้ติดตามรวมทั้งสิ้นประมาณ ๓๐ คน เราจึงได้ลงไปในเรือลำหนึ่งซึ่งเป็นเรือลำที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เคยใช้นั่ง ส่วนนายทหารเรือและผู้ติดตามของเราได้ลงในเรือขบวนลำอื่น

ออกญาพระเสด็จกับขุนนางที่ได้มาอัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกับขุนนางอื่น ๆ อีกหลายคน ซึ่งมาแห่นำพระราชสาส์นนั้น จึงได้เคลื่อนกระบวนเรือออกหน้าตามลำดับยศผู้ใหญ่ผู้น้อย ต่อจากเรือขุนนางนั้นก็ถึงเรือราชบรรณาการ ต่อจากเรือลำนี้ก็ถึงเรือที่ประดิษฐานพระราชสาส์น บุตรของข้าพเจ้าก็ได้ลงไปอยู่ในเรือลำนี้ด้วย และนั่งอยู่บนแท่นที่รองบุษบก ต่อจากเรือพระราชสาส์นนั้นก็ถึงเรือเราทีเดียว ต่อจากเรือเราก็ถึงเรือนายทหารเรือฝรั่งเศสและคนใช้ของเรา กระบวนเรือเคลื่อนขบวนเรียงลำเป็นแนวเดียว ทั้งสองข้างนั้นมีเรือแซง[๑] หลวงสำหรับประดับเกียรติยศ พอเราได้เคลื่อนกระบวนเรือก็ได้เห็นเรือรูปร่างน่าพิศวงจำนวนมาก ซึ่งเป็นเรือของขุนนางน้อยใหญ่ และเรือของพวกหัวหน้าชาติต่าง ๆ ทุก ๆ ชาติ ขาดแต่ชาติฮอลันดาชาติเดียวหาได้มาไม่ และบรรดาหัวหน้าเหล่านี้ต่างก็มีบ่าวไพร่ผู้คนตามมาด้วยจำนวนมาก ในระหว่างที่เดินกระบวนเรืออยู่นั้น เรือของพระเจ้ากรุงสยามได้ยิงสลุตคำนับเราหลายลำ และมีเรือชาติอังกฤษซึ่งจอดอยู่ในแม่น้ำลำ ๑ ก็ได้ยิงสลุตคำนับเราด้วย ครั้นได้มาถึงกรุงศรีอยุธยา ปืนใหญ่ในพระนครก็ได้ยิงสลุต จากนั้นเรือแซงต์หลุยส์กับสถานีการค้าก็ได้ยิงสลุตเหมือนกัน กระบวนเรือจึงได้เลี้ยวเข้าเมืองทางคลอง ซึ่งมีถนนใหญ่จากพระราชวังมาบรรจบ เราได้ขึ้นจากเรือตรงท่าที่ริมถนนใหญ่ ขณะที่กำลังจะขึ้นจากเรือนั้น เราเห็นราชรถคันหนึ่งปิดทองอร่าม บนราชรถนั้นมีบุษบกสำหรับประดิษฐานพระราชสาส์นไปยังพระราชวัง จากนั้นเราได้อัญเชิญพระราชสาส์นออกจากเรือพระที่นั่ง แล้วนำไปประดิษฐานลงบุษบกซึ่งขุนนางสยามได้แบกไปจนถึงราชรถ จึงอัญเชิญพระราชสาส์นออกจากบุษบกขึ้นตั้งประดิษฐานบนราชรถต่อไป รอบราชรถนี้มีขุนนางสยามถือฉัตรหลายชั้น มีผู้คนเป็นอันมากจนนับจำนวนไม่ถ้วนต่างถวายบังคมพระราชสาส์นด้วยกันทั้งสิ้น ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ขึ้นนั่งเสลี่ยงปิดทอง ซึ่งคนสยามได้หามไป นายทหารเรือกับขุนนางฝรั่งเศสซึ่งมากับเรานั้นได้ขี่ม้าตามเรา และผู้ติดตามของเราก็ได้เดินแถวขนาบข้างเสลี่ยงที่เรานั่งไป เราได้เดินกระบวนไปตามถนนใหญ่ สองข้างถนนมีทหารสยามยืนเรียงรายไปตลอดทาง ทางที่จะไปนั้นถึงเป็นทางที่ใกล้ก็จริงอยู่ แต่เราได้เดินทางถึง ๒ ชั่วโมง จึงได้ไปถึงพระราชวัง การที่ช้าเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่าเราค่อย ๆ ก้าวเดินช้า ๆ อยู่แล้ว และต้องหยุดบ่อย ๆ เพราะติดผู้คนพลเมืองซึ่งออกมาดูกันคับคั่งเต็มถนนไปหมด

---

[๑] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ อธิบายว่า *"เรือกราบซึ่งจัดเข้าร่วมไปในกระบวนเรือหลวง มีหน้าที่ป้องกันภัยกระบวนเรือพระที่นั่งโดยแซงขนาบอยู่สองข้าง และปิดท้ายกระบวน"*

ครั้นมาถึงประตูพระราชวัง เราก็ได้ลงจากเสลี่ยง แล้วจึงได้อัญเชิญพระราชสาส์นจากราชรถมอบให้บุตรของข้าพเจ้าเชิญต่อไป บุตรของข้าพเจ้าได้รับพระราชสาส์นแล้ว ก็ได้เดินออกหน้าเรา เมื่อไปถึงประตูพระราชวังแล้ว พวกที่ถือร่มกั้น[๑] ให้เรานั้นก็ต่างคนต่างไปกันหมด และมีขุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายคนได้มาคอยต้อนรับเราอยู่ที่ประตูพระราชวังนี้ เราจึงได้เดินเข้าประตูพระราชวังพร้อมด้วยขุนนางสยามที่มารับเรา ขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้นแต่งกายด้วยเสื้อคลุมเป็นผ้าถักเงินเส้นเดียว (ผ้าเยียรบับเงิน) หมวกเป็นรูปทรงพีระมิดแบบสยามทำจากผ้าชนิดเดียวกัน บนหมวกมีมงกุฎทองสามชั้นซ้อนกันอยู่ประดับด้วยอัญมณี ด้านซ้ายของหมวกประดับพู่ขนนกรูปเปลวไฟสีทองตกแต่งด้วยอัญมณีเช่นกัน ในพระที่นั่งที่ออกมหาสมาคมมีพระบัญชรบานเดียว ด้านข้างพระบัญชรมีฉัตร ๗ ชั้น ๘ ชั้น และ ๙ ชั้น และมีบันได ๓ ขั้นอยู่ด้านล่างพระบัญชร และเจ้าพนักงานฝรั่งเศสกับคนใช้ของเราก็ได้เดินตามเข้าไปพร้อมกัน

การที่เจ้าพนักงานสยามได้ให้เราเดินด้วยเท้าและไม่มีร่มจะกั้นในเวลาที่แดดกำลังกล้าแข็งในระยะทางอันไกลเช่นนี้ เราก็ไม่เห็นเป็นการประหลาดอย่างใดเสียแล้ว เพราะเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้เคยถูกอย่างนี้มาครั้งหนึ่งแล้ว เพราะฉะนั้นในข้อนี้เราจึงมิได้คัดค้านหรือว่ากล่าวอย่างใด แต่ถึงดังนั้นเมื่อได้เข้าเฝ้ากันเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็อดพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ได้ว่า พวกชาวยุโรปไม่เคยเดินตากแดดอันกล้าแข็งเช่นนี้เลย เมื่อเข้าไปถึงพระราชวังแล้ว ก็ได้เห็นทหารรักษาพระองค์ของพระเจ้ากรุงสยาม และมีอะไรต่ออะไรต่าง ๆ เหมือนกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์เข้าเฝ้าเหมือนกัน

เมื่อได้เดินเข้าไปถึงชาลาที่สุดแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ก็ออกมาต้อนรับ และได้มาบอกว่าพระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นคอยเราอยู่นานแล้ว พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้ผู้ดีฝรั่งเศสเข้าไปในท้องพระโรงก่อน ผู้ดีฝรั่งเศสเหล่านั้นได้เข้าไปในท้องพระโรง ถวายคำนับต่อพระเจ้ากรุงสยามแล้วจึงได้นั่งลงที่พรมตรงกับที่ประทับ แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้พาเราไปจนถึงชาลาชั้นล่างซึ่งต่อกับท้องพระโรงนั้น พอเราได้เดินก้าวขึ้นอัฒจันทร์ขั้นแรกแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้เดินไปที่ชาลาอีกแห่งหนึ่งซึ่งติดกับท้องพระโรง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กราบถวายบังคม ๓ ครั้ง จึงได้เข้าไปในท้องพระโรง ฝ่ายเราได้ขึ้นอัฒจันทร์แล้วเดินเข้าไปในท้องพระโรง เราได้ถวายคำนับพระเจ้ากรุงสยาม ๓ ครั้ง ครั้งแรกนั้นถวายคำนับเมื่อได้ก้าวพระทวารเข้าไป ครั้งที่ ๒ ถวายคำนับเมื่อเดินไปถึงกลางท้องพระโรง และครั้งที่ ๓ นั้น ถวายคำนับเมื่อไปถึงที่เจ้าพนักงานได้จัดให้เรานั่ง

เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทอดพระเนตรเห็นเราก็ทรงพระสรวล แต่ก็หาได้ก้มพระเศียรรับคำนับเราไม่ พระเจ้ากรุงสยามประทับอยู่ข้างในพระแกล เห็นพระองค์แต่เพียงครึ่งพระองค์เท่านั้น ทรงฉลองพระองค์

---

[๑] ต้นฉบับใช้ว่า sombrere ซึ่ง Michel Jacq-Hergoualc'h (ผู้เรียบเรียง) สันนิษฐานว่ามาจากตระกูลภาษาไอเบริก (ibérique) คล้ายกับคำว่า sombrero แปลว่า หมวกปีกกว้างคล้ายหมวกแม็กซิกัน และเห็นว่าหมายถึงร่มที่ใช้ในพระราชพิธี

ทำด้วยผ้าเยียรบับเงิน ทรงพระมาลามียอดแหลมเป็นรูปพีระมิดตามแบบของสยามทำด้วยผ้าเยียรบับเงินเหมือนกัน บนพระมหามาลานั้นมีพระเกี้ยวทองคำ ๓ ชั้นประดับเพชรพลอยต่าง ๆ และมีช่อดอกไม้ไหวทำเป็นรูปกระหนกเปลวทองคำประดับเพชรพลอยต่าง ๆ เหมือนกัน ช่อดอกไม้ทองนี้ติดอยู่ข้างซ้ายพระมหามาลา สองข้างพระแกลนั้นปักฉัตรหลายฉัตร ฉัตร ๑ มี ๗ ชั้น ก็มี ๘ ชั้น ก็มี ๙ ชั้น ก็มี แต่ใต้พระแกลนั้นทำเป็นบันได ๓ ขั้น [ไม่ปรากฏในต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสที่ใช้อยู่] ในท้องพระโรงนั้นปูพรมเปอร์เซียงามที่สุดเต็มท้องพระโรง และขุนนางผู้ใหญ่ชาวสยามหมอบอยู่ แต่ละคนต่างมีเครื่องยศทำด้วยเงินและทองอยู่ข้างหน้า ซึ่งเป็นเครื่องบอกยศถาบรรดาศักดิ์ของเจ้าของ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็หมอบอยู่ข้างขวาเรา เพราะจะเป็นล่ามมงแซนเญอร์ เดอ เมเตลโลโปลิสนั่งอยู่บนพรมซ้ายเรา และบาทหลวงตาชาร์ดนั่งอยู่ข้างหลังเรา เมื่อเราได้ถวายคำนับครั้งที่ ๓ แล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็กราบทูลข้อความต่าง ๆ แต่ในเวลาที่กราบทูลอยู่นั้นเราก็ได้ยืนอยู่ตลอดเวลา เพราะเราทราบว่าการที่ยืนนั้นเป็นกิริยาที่มีเกียรติกว่าที่จะนั่งบนม้าเล็ก ๆ สี่เหลี่ยมกว้าง ๑ ฟุต ยาว ๑ ฟุต ซึ่งเจ้าพนักงานได้เอาพรมลายทองปูไว้ให้เรานั่ง และม้าสี่เหลี่ยมนี้ก็เป็นม้าแบบเดียวกันกับที่ได้เตรียมไว้สำหรับครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้กราบทูลสิ้นคำลงแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้แปลถวาย แต่คำแปลของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้นได้เขียนไว้เป็นภาษาโปรตุเกสถืออยู่ในมือ แต่ข้าพเจ้าสังเกตว่าคำแปลของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สั้นกว่าที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้กราบทูลเป็นอันมาก ครั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แปลถวายคำกราบทูลของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เสร็จแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ไปรับหีบซึ่งบรรจุพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาจากมือบุตรข้าพเจ้า เพราะบุตรข้าพเจ้าได้ยืนถือหีบพระราชสาส์นอยู่ข้างเราตลอดเวลา ข้าพเจ้าจึงได้เชิญหีบพระราชสาส์นส่งให้กับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้รับหีบพระราชสาส์นจากข้าพเจ้าแล้ว ก็เอาหีบพระราชสาส์นขึ้นทูนศีรษะ แล้วจึงนำถวายต่อพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรับพระราชสาส์นจากเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์แล้ว ก็ทรงยกพระหัตถ์ที่ถือพระราชสาส์นนั้นขึ้นเพียงพระโอษฐ์ ทรงแสดงพระกิริยาคล้าย ๆ จะคำนับพระราชสาส์น แล้วจึงได้ทรงวางพระราชสาส์นไว้ข้างขวาเยื้องไปข้างหน้าพระองค์ เสร็จแล้วจึงได้รับสั่งถามเราถึงทุกข์สุขของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระสหายของพระองค์ว่าทรงสบายดีอยู่หรืออย่างไร เพราะได้ทรงทราบมาโดยเสียพระทัยเป็นอันมากว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระประชวรไป เราจึงได้กราบทูลว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงพระประชวรจริง แต่เมื่อเราได้ออกจากฝรั่งเศสนั้น พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้หายประชวรทรงสบายเป็นปกติดีแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจึงรับสั่งถามถึงข่าวทุกข์สุขของราชวงศ์ฝรั่งเศสทุกพระองค์ และเราก็ได้สังเกตเห็นตามพระกระแสและตามพระอิริยาบถว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงแสดงความเป็นมิตรไมตรีและทรงนับถือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วยความจริงใจ เมื่อหมดกระแสรับสั่งแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์บอกกับเราว่า ในเรื่องต่าง ๆ ที่เราจะมาจัดการนั้น ให้เรามาพูดกับพระคลังต่อไป เพราะได้มีรับสั่งไว้กับพระคลังเสร็จแล้ว การที่รับสั่งเช่นนี้ก็ต้องนับว่าเป็นพิธีเท่านั้น (เพราะความจริงพระคลังหาได้เกี่ยวข้องในการแผ่นดินอย่างใดไม่ และการทั้งหลายทั้งปวงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เป็นผู้ทำ

ทั้งสิ้น) พิธีเข้าเฝ้าสิ้นสุดลงเมื่อเสียงของกลองและแตรดังขึ้น พอหับพระแกลเสร็จแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จขึ้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ขอให้เรารออยู่ในท้องพระโรงก่อน เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องกลับเข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามอีก เพื่อจะได้นำซิเยอร์เดส์ฟาร์จและนายทหารเข้าเฝ้า เมื่อเสร็จแล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงจะกลับมารับเรา พวกเราได้นั่งรออยู่ในท้องพระโรงพร้อมกับเมอสิเยอร์[๑] เดอ เมเตลโลโปลิส ในระหว่างนั้นพวกขุนนางก็ยังคงหมอบอยู่เหมือนกับหมอบอยู่ในเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามประทับอยู่ในที่นั้นเหมือนกัน อีกสักครู่หนึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้กลับมา และได้พาเราไปในที่แห่งหนึ่งซึ่งได้จัดเตรียมไว้สำหรับเลี้ยงอาหารค่ำ ครั้นไปถึงห้องเลี้ยงอาหารแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอความกรุณาต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้ข้าพเจ้าได้กลับไปก่อน เพราะข้าพเจ้าไม่สบายเลย โดยเหตุที่ได้รับความเหน็ดเหนื่อยในเวลาที่เดินทางและในเวลาที่เฝ้า และอาการป่วยของข้าพเจ้านี้ ทำให้ข้าพเจ้ารับประทานอาหารไม่ได้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบว่าข้าพเจ้าไม่สบายก็แสดงความเสียใจ จึงได้พาข้าพเจ้าไปจนถึงเรือ เมื่อไปถึงเรือ ข้าพเจ้าได้พบกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จซึ่งเพิ่งกลับจากเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม สังเกตดูเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จมีความพอใจมากในการที่ได้เฝ้าในครั้งนี้

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงที่พักซึ่งเจ้าพนักงานได้เตรียมไว้สำหรับให้เราพัก และเป็นที่พักหลังเดียวกับเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์นั้น อีกสักครู่หนึ่งได้มีคนเข้ามาบอกว่า มีขุนนางจากพระราชวังมาหาข้าพเจ้าคนหนึ่ง โดยพระเจ้ากรุงสยามมีรับสั่งให้มา ข้าพเจ้าจึงได้ให้ไปเชิญขุนนางผู้นั้นเข้ามาในห้องพร้อมด้วยล่าม ขุนนางผู้นั้นจึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงทราบว่าข้าพเจ้าป่วยก็ทรงเสียพระทัยเป็นอันมาก จึงได้รับสั่งให้ขุนนางผู้นั้นมาหา เพื่อให้ถามอาการของข้าพเจ้าว่าเป็นอย่างไรบ้าง ทั้งโปรดให้บอกกับข้าพเจ้าว่า เมื่อข้าพเจ้าต้องการหมอหลวงหรือต้องการสิ่งใด ๆ ในพระราชอาณาเขต ซึ่งจะเยียวยาให้ข้าพเจ้าหายได้โดยเร็วแล้ว ก็จะพระราชทานให้ทั้งสิ้น ข้าพเจ้ารู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพระกรุณาแก่ข้าพเจ้า แล้วขุนนางผู้นั้นก็ลากลับไป ในเวลาค่ำ เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้กลับมาแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า ในการที่พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดพระราชทานเลี้ยงนั้น ตัวเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ กับนายทหารฝรั่งเศสทุกนายได้รับพระราชทานเลี้ยงอย่างอิ่มหนำสำราญ และในระหว่างเวลาที่รับประทานอาหารอยู่นั้นก็ได้ดื่มถวายพระพรให้แก่พระราชวงศ์สยามทั้งหมด ต่อมาภายหลังข้าพเจ้าได้ทราบว่าในระหว่างที่พวกฝรั่งเศสรับพระราชทานเลี้ยงอยู่นั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ประทับในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็นการเลี้ยงตลอดเวลาโดยที่ไม่มีผู้ใดเห็นพระองค์

วันที่ ๓ พฤศจิกายน เวลาค่ำ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มาหา และเราก็ได้เชื้อเชิญให้เขารับประทานอาหารพร้อมกับเราด้วย ซึ่งเขาก็รับคำเชิญ

---

[๑] ต้นฉบับใช้ว่า Monsieur แต่ในที่อื่น ๆ ใช้คำนำหน้าว่า Monseigneur

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

วันที่ ๔ พฤศจิกายน คณะทูตเมืองปัตตานี คณะทูตเมืองเขมร คณะทูตของจักรพรรดิเมืองชวา กับหัวหน้าพวกแขกมัวร์พร้อมด้วยพวกแขกมัวร์เป็นอันมากได้มาเยี่ยมเยือนเรา และการที่ได้มาเยี่ยมเยือนกันคราวนี้กินเวลาเกือบครึ่งวัน เวลาเย็นเราได้ไปเยี่ยมเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และได้เชิญกระบี่กับพระสาทิสลักษณ์พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งมาพระราชทานนั้นมอบให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับกระบี่และพระสาทิสลักษณ์ด้วยแสดงกิริยาอ่อนน้อมและสำนึกในมหากรุณาธิคุณอย่างมาก ในคืนวันนั้น เราเลยรับประทานอาหารที่บ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และเมื่อได้รับประทานกันเสร็จแล้ว ก็ได้เข้าไปพักอยู่ในห้องทำงานของเขา ในเวลาที่สนทนากันอยู่นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กล่าวคำยกย่องสรรเสริญพระเจ้ากรุงสยามหลายอย่าง และได้เล่าว่า พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์ยิ่งนักที่จะได้เป็นพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เอาจดหมายบันทึกซึ่งจดข้อความที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามสองสามครั้ง นับแต่แรกที่เราได้มาถึงเมืองสยาม เป็นต้นมา แต่จดหมายบันทึกฉบับนั้นเขียนเป็นภาษาโปรตุเกส จนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เองก็อ่านเกือบไม่ออก และข้อความที่ได้จดลงไว้นั้น ก็ล้วนแต่ไม่ใคร่จะมีแก่นสารอะไร ไม่ใคร่ได้ประโยชน์อันใดเลย และบางตอนก็ไม่ได้ความเลยเสียซ้ำไป แต่เราก็ได้ทักท้วงขึ้นว่า ตามข้อความในท้ายจดหมายบันทึกนี้ เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เข้าไปเฝ้าในครั้งแรกนั้น ก็มีข้อความปรากฏว่า เมื่อจวนจะเสด็จขึ้น พระเจ้ากรุงสยามมีรับสั่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จัดการรับรองเราตามสมควรทุกอย่าง เพราะฉะนั้นความข้อนี้เอง ทำให้เราเห็นชัดว่า ในเรื่องพิธีที่จะรับรองเรานั้นไม่มีผู้ใดที่จะมีหน้าที่มาเกี่ยวข้องด้วยเลย แต่ตกเป็นหน้าที่ของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แต่ผู้เดียวเท่านั้น ตามข้อความในจดหมายบันทึกฉบับนี้ เราตั้งข้อสังเกตสำคัญ ๒ ข้อ ข้อ ๑ นั้น ว่าเหตุใดพระเจ้ากรุงสยามจึงไม่ทรงศึกษาในเรื่องศาสนาคริสต์ ข้อที่ ๒ นั้น ว่าเหตุใดหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้กับเซอวาลิเยร์เดอ โชมงต์ ในเรื่องให้สิทธิต่าง ๆ แก่ศาสนาคริสต์จึงมิได้ประกาศให้ใช้ ในความข้อ ๑ นั้น ปรากฏว่าการที่พระเจ้ากรุงสยามมิได้ทรงศึกษาศาสนาคริสต์นั้น ก็เพราะขาดคนสอน และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะให้กราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่า พระเจ้ากรุงสยามมิได้เข้าพระทัยในภาษาของมงแซนเญอร์ เดอ เมเตลโลโปลิส แต่ที่จริงท่านก็ได้อยู่ในเมืองสยามถึง ๒๕ ปีแล้ว และพูดภาษาสยามได้อย่างดีทีเดียว ในขณะนั้นบาทหลวงตาชารด์ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย จึงได้พูดขึ้นอย่างจริงจังว่า

"พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงเข้าพระทัยในคำพูดของท่านสังฆราชเลย เพราะฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นจะต้องรอให้พวกบาทหลวงเยซูอิตได้เรียนรู้ภาษาสยามชำนาญเสียก่อน จึงจะลงมือสอนศาสนาถวายพระเจ้ากรุงสยามได้"

ในความข้อ ๒ นั้น ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งถามเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ในการที่ยังมิได้ประกาศสิทธิต่าง ๆ ที่ได้ทำสัญญาพระราชทานให้แก่ศาสนานั้นจะแก้ตัวกับเราอย่างไรจึงจะดี เพราะเป็นเรื่องที่ได้พระราชทานพระราชานุญาตไว้แล้ว มีแต่ซิเยอร์กงสต็องซ์ผู้เดียวที่ได้ทักท้วงขัดขวางไว้ และเหตุผล

ที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ยกมาอ้างสำหรับแก้ตัวในข้อที่ไม่ได้ประกาศสิทธิต่าง ๆ ที่ได้พระราชทานให้แก่ศาสนานั้น เราเห็นว่าเป็นเหตุผลเล็กน้อยหามีน้ำหนักอย่างใดไม่ แต่เราก็ได้แกล้งพูดว่า ในการที่เราได้มาสนทนากันและได้ฟังถ้อยคำในจดหมายบันทึกครั้งนี้เป็นสิ่งที่เรายินดีและพอใจเป็นอันมาก เราจึงได้ขอคัดสำเนาจดหมายบันทึกนั้นไว้ แต่เราเชื่อว่าสาธุคุณบาทหลวงตาชารด์ต้องการเพิ่มเติมเนื้อหาในบันทึกของเขา เรารู้สึกว่าถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงละทิ้งพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาของพระองค์สำหรับมาถือศาสนาคริสต์แล้ว ก็คงจะเป็นเพราะเหตุที่พระองค์มิได้ทรงนับถือพระพุทธศาสนาเท่าไรนักกระมัง แต่ถึงศาสนาคริสต์ดูพระเจ้ากรุงสยามก็ไม่ได้ทรงเชื่อถือเท่าไรนักเหมือนกัน เราจึงอดไม่ได้ที่จะต้องพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ในข้อรับสั่งต่าง ๆ ของพระเจ้ากรุงสยามนั้น สังเกตดูก็ทรงพระปรีชาสามารถมาก แต่เมื่อมาคิดถึงการที่จะทรงเข้ารีตนั้น ก็ดูมีเหตุผลที่จะทำให้หวังได้น้อย แล้วเราจึงได้พูดต่อไปเพื่อให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รู้สึกในการที่กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ไปอยู่ปะปนกับทหารสยามที่เมืองบางกอก ไม่เป็นการสมพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้นว่า ถ้าแม้ว่าเรานำข่าวไปยังฝรั่งเศสว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเข้ารีตแล้ว ถึงการอื่น ๆ จะบกพร่องสักเท่าไรก็ตาม พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็คงจะทรงเห็นดีไปหมด และถึงกองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะไปอยู่ปะปนกับทหารที่ชมพูทวีปก็ดี พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็คงจะไม่ถือสาอย่างไร เพราะเป็นการที่ได้ถวายกองทหารให้แก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ทรงเข้ารีต อันเป็นเกียรติยศพออยู่แล้วเช่นนี้ แต่ข้อที่เราเห็นว่าประหลาดที่สุดนั้น ก็คือเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้พยายามออกตัวและพูดดักหน้าเรามิให้เราต่อว่าในเรื่องที่เกี่ยวด้วยการศาสนาได้ ต่อนี้ไปก็ได้สนทนากันถึงเรื่องบ่อแร่หลายแห่ง คือว่าได้มีชาวเมืองโปรว็องซ์คนหนึ่งชื่อแวงซ็อง ได้ไปพบบ่อแร่ในพระราชอาณาจักร และบอกว่าได้พบทั้งทองคำ เงิน และแร่อย่างอื่นเป็นอันมาก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้นำความกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามให้ทรงทราบตามข่าวที่ชาวฝรั่งเศสบอกว่าได้พบบ่อแร่ และได้กราบทูลต่อไปว่า ถ้าบ่อแร่เหล่านี้มีแร่จริงดังว่าแล้ว ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงต้องการชาวฝรั่งเศสจำนวนมากน้อยเท่าใดก็คงจะได้ตามพระราชประสงค์ เราจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้โปรดให้เรามาสยามคราวนี้ มิได้ทรงนึกถึงการบ่อแร่อย่างใดเลย แต่ที่ได้ทรงจัดให้เรามาในคราวนี้ ก็โดยมีพระราชดำริถึงการศาสนาอย่างเดียวเท่านั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบเราว่าเชื่อแน่แล้วว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมิได้มีพระราชดำริที่จะหาผลประโยชน์ในส่วนพระองค์อย่างใดเลย แต่ที่พูดถึงชาวฝรั่งเศสนั้นหมายแต่เฉพาะบุคคลชาวฝรั่งเศสทั่วไปเท่านั้น ครั้นได้สนทนากันถึงเรื่องบ่อแร่เสร็จแล้ว ซึ่งยังไม่มีหลักฐานอย่างใด เป็นแต่เรื่องนึกกันเอาเองเท่านั้น เราก็คิดจะลากลับไปเพราะเป็นเวลาดึกมากแล้ว แต่ครั้นออกมาถึงห้องโถงก็ต้องหยุดพักรับประทานน้ำชากันอีก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้เดินไปพูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า พวกเราจะต้องคิดอ่านจัดการให้พระราชไมตรีในระหว่างราชสำนักทั้งสองดำรงอยู่ชั่วกาลนานอย่าให้ขาดกันได้

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กล่าวด้วยอีกว่า “*มันก็คงเป็นเช่นนี้ และยังมีเรื่องที่ซับซ้อนอยู่อีก*”

เลอ ชิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กล่าวตอบว่า "*ท่านขอรับ ได้เวลาพักผ่อนแล้ว เรื่องนี้ไว้พูดกันในวันอื่นดีกว่า*"[๑]

เมื่อพูดกันเสร็จแล้ว เราก็ได้ลาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์กลับไปยังที่พักของเรา แต่การที่เมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดตัดความเช่นนี้ ก็เพราะเหตุจะไม่ต้องการรับรองอย่างใดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์

การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้สนทนากันในตอนท้ายนี้ ข้าพเจ้าได้จดลงไปตามที่เขาพูดกันจริง ๆ เพราะข้าพเจ้าได้สังเกตว่าการที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ใช้คำโปรตุเกสว่า subordinasão[๒] นั้น ก็เพราะเหตุที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจในการที่เมอสิเยอร์ดูบรูอ็องจะต้องได้รับคำสั่งเฉพาะจากเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จคนเดียวในเวลาที่ประจำการอยู่ที่เมืองมะริดตามความในหนังสือสัญญานั้นเอง เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีประสงค์นักที่จะสั่งการตรงต่อเมอสิเยอร์ดูบรูอ็องที่เมืองมะริดได้โดยไม่ต้องผ่านเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ ต่อนั้นมา ข้าพเจ้าก็ได้ทราบเป็นการแน่ว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มุ่งหมายไว้จะสั่งการงานทั้งปวงตรงต่อนายทหารฝรั่งเศสทุก ๆ คน โดยไม่ต้องมีคำสั่งผ่านเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จอย่างใด และที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ใช้คำโปรตุเกสว่า subordinasão นั้น ก็คงมุ่งในความข้อนี้เอง

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พระเจ้ากรุงสยามซึ่งได้เสด็จกลับมาที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อทรงรับแขกเมืองนั้นได้เสด็จกลับขึ้นไปประทับที่เมืองลพบุรีอีก ในวันเดียวกัน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เชิญเราไปรับประทานอาหารค่ำ และในการเลี้ยงคราวนี้ มีงิ้วจีน ละครรำของสยาม หุ่นกระบอกของพวกแขกมัวร์ มีคนกระโดดข้ามไม้ไผ่ตอนกลางคืนได้จุดดอกไม้เพลิง งานเลี้ยงครั้งนี้แปลกและงดงามมาก อาหารที่รับประทานนั้นได้เลี้ยงอย่างยุโรป แต่นอกจากอาหารยุโรปแล้ว ยังมีอาหารจีนมาวางบนโต๊ะกว่า ๘๐ อย่าง ซึ่งดูเป็นของแปลกประหลาดอย่างที่สุด เพราะในอาหารจีน ๘๐ อย่างนี้ เป็นของต่าง ๆ กันทั้งนั้นดูน่ารับประทานดีอยู่ แต่ที่จริงจะรับประทานไม่ได้สักอย่างเดียวเพราะเป็นของที่ไม่ดีทั้งนั้น โดยเฉพาะเรื่องของความสะอาด ตอนกลางคืนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เชิญให้เราเข้าไปดูห้องต่าง ๆ ทุกห้องในบ้านของเขา ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาหลังจากที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้เดินทางกลับไป แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้พาเราขึ้นไปบนดาดฟ้าซึ่งทำต่างหลังคาเรือนด้านหนึ่ง เมื่อขึ้นไปบนดาดฟ้านั้น ได้เห็นตลอดถึงแม่น้ำ และในแม่น้ำนั้นมีเรือหลายลำกำลังแข่งกันเพื่อจะเอารางวัลว่าลำใดจะเร็วกว่ากัน

---

[๑] ต้นฉบับเป็นภาษาโปรตุเกสว่า Mais perj isso, ajouta-t-il, et mister subordinasão.
- Senhor, lui répondit le sieur de La Loubère, dormo, per certo outro dia falaremo disso.

[๒] ปัจจุบันสะกดว่า subordinação หมายถึง การอยู่ใต้บังคับบัญชา การยอมรับอำนาจ

รุ่งขึ้น วันที่ ๖ พฤศจิกายน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มาหาเราเพื่อกล่าวลาขึ้นไปเมืองลพบุรี และจะพาเลอ ซิเยอร์เดส์ฟาร์จกับนายทหารราบซึ่งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาขึ้นไปด้วย แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกว่าเมื่อขึ้นไปถึงเมืองลพบุรีแล้ว จะได้จัดการให้ปลูกที่พักขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อเราจะได้ขึ้นไปเมืองลพบุรีได้บ่อย ๆ

วันที่ ๗ และ ๘ พฤศจิกายน เป็นวันปกติไม่มีอะไร เป็นแต่ใน ๒ วันนี้เราได้ไปเที่ยวชมดูวัดวาอารามซึ่งเป็นของงามที่สุดในกรุงศรีอยุธยา แต่พระเจดีย์องค์ใหญ่ปิดทอง[๑] ซึ่งเจ้าพนักงานได้พาเชอวาลิเยร์ เดอโชมงต์ไปดูนั้น ในคราวนี้หาได้พาเราไปดูไม่ เพราะพวกสยามไม่อยากจะพูดในเรื่องนี้อีกต่อไป โดยเหตุที่เรารู้เป็นแน่แล้วว่า พระเจดีย์องค์นี้หาได้ทำด้วยทองคำไม่ เป็นแต่เอาทองปิดไว้เท่านั้น

วันที่ ๙ พฤศจิกายน ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้มารับประทานอาหารกับเรา พร้อมด้วยเมอสิเยอร์ เดอ โรซาลีกับมิชชันนารีอีกสองสามคน เพราะเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน เราได้ไปเยี่ยมเยือนท่านสังฆราช ณ ที่พักของพวกคณะบาทหลวง ที่พักนี้ก็เป็นที่กว้างขวางพออยู่ได้อย่างสบาย และเราก็ได้ไปเห็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ด้วย วัดนี้สร้างจวนจะเสร็จแล้ว เป็นวัดที่ใหญ่พอใช้ได้ และทำเป็นรูปคล้าย ๆ วัดสยาม[๒]

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน เราได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเมืองลพบุรี ได้ไปด้วยเรือลำเดียวและชุดเดียวกับที่เราได้นั่งมาเมื่อมาที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อไปได้สักครึ่งทางเราได้พักนอนในที่พักแห่ง ๑ ซึ่งได้ปลูกขึ้นโดยเฉพาะ เหมือนกับที่พักที่เราเคยได้พักมาตามทางแล้ว ราชทูต ๒ นายก็ได้ไปกับเราด้วย เพราะท่านทั้ง ๒ นี้ มีหน้าที่ต้องไปกับเราทุกแห่ง และเป็นผู้สั่งและจัดการเรื่องอาหารการกิน พาหนะต่าง ๆ และเรื่องอื่น ๆ สำหรับเรา ยังมีขุนนางในราชสำนักอีกหลายคนคอยรับคำสั่งไปปฏิบัติต่ออีกด้วย

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน เวลากลางคืนประมาณ ๒ ทุ่ม เราได้ไปถึงเมืองลพบุรี ในวันนั้นทั้งวัน เรือได้เดินไปตามลำคลองซึ่งได้ขุดเป็นลำคลองตรง สำหรับย่นให้หนทางสั้นเข้าและเป็นคลองที่ยาวประมาณ ๑๐ ลิเยอของฝรั่งเศส เมื่อเราได้ไปถึงเมืองลพบุรี ได้มีเจ้าพนักงานจุดคบเพลิงสว่างทั่วไปหมด และมีขุนนางข้าราชการเป็นอันมากได้ลงมารับที่เรือ ที่บนบกนั้น เจ้าพนักงานได้เตรียมแคร่หามไว้ซึ่งคล้ายกับเก้าอี้มีคนสยามหามและมีม้าสำหรับให้คนใช้ของเราขี่เตรียมไว้พร้อมเสร็จ เจ้าเมืองลพบุรีลงมาต้อนรับในเรือ และเมื่อเราขึ้นจากเรือแล้ว เจ้าเมืองลพบุรีก็ได้เดินนำหน้า และมีขุนนางผู้ใหญ่ ๔ คน ถือเทียนนำทางไปด้วย และยังมีคนจำนวนมากถือโคมเดินนำทางไป และมีขุนนางทุกชั้นทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยเดินตามเราไปจนถึงที่พักซึ่งได้เตรียมไว้ เมื่อถึงหน้าประตู ได้พบบรรดานายทหารฝรั่งเศสที่ได้ขึ้นมาก่อน และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ได้ยืนอยู่หน้าพวกนายทหาร พร้อมกับพวกบาทหลวงเยซูอิตหลายคน เมื่อเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ นายทหารฝรั่งเศส และบาทหลวงเยซูอิตทำการต้อนรับเราเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์จึงได้บอกเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ขอเชิญให้เราไป

---

[๑] อาจจะหมายถึงพระเจดีย์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา

[๒] อาจจะหมายถึงวัดนักบุญโยเซฟ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

แผนที่เมืองลพบุรี

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

รับประทานอาหารค่ำ ความจริงเราก็ได้เดินทางมาเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามาก เพราะอากาศร้อนจัดอย่างที่สุด จนเกือบจะทนไม่ได้ แต่ถึงดังนั้นเราก็อุตสาหะไปรับประทานอาหารที่บ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ เพราะบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ติดกับที่พักของเรา

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยืนคอยรับเราอยู่ที่ถนนหน้าประตูบ้านได้รับรองต้อนรับเราอย่างดี และเชื้อเชิญให้เราเข้าไปรับประทานอาหารที่บ้าน เราก็ได้ตอบรับตามคำเชื้อเชิญนั้น ในคืนวันนั้นต่างคนต่างได้สนทนากันถึงเรื่องต่าง ๆ และต่างคนต่างประคองเอาใจกันทั้งสองฝ่าย ในเวลาที่รับประทานอาหารอยู่นั้น ก็ได้ดื่มถวายพระพรแด่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและพระเจ้ากรุงสยามตลอดเวลาที่รับประทานอาหารอยู่ และได้ดื่มถวายพระพรให้แก่พระราชวงศ์ทั้งฝรั่งเศสและสยามด้วย เมื่อเรารับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็ได้นั่งสนทนากันต่อไปอีกหลายชั่วโมงจนดึก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้พาเราไปถึงที่พัก และพาเราเข้าไปดูตามห้องต่าง ๆ ด้วย ห้องสำหรับเราพักนี้ได้ประดับประดาอย่างงดงาม เครื่องประดับนั้นได้ใช้เครื่องเรือนอย่างจีน ที่พักหลังนี้ใหญ่โตมาก แลดูงดงามดี มีชาลาต่อกันเป็นชั้น ๆ สามชาลา และรอบนั้นมีตึกก่อด้วยอิฐปูน แรกที่จะเข้าไปนั้นมีห้องใหญ่เหลือเกินห้อง ๑ จุดเทียนและโคมจีนเป็นอันมากจนสว่างไสวไปหมด เมื่อได้ดูทั่วแล้ว เราจึงได้ตามไปส่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ถึงประตูที่พัก แล้วต่างคนต่างก็ลากันในที่นั้น

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ไม่มีการแปลกอะไร ในวันนั้นเราเอาเป็นวันพักสำหรับช่วยกันทำงานที่ยังค้าง ๆ อยู่

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เชิญให้เราไปในการฉลองโบสถ์[๑] ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้สร้างขึ้นในบ้าน โบสถ์นี้ได้ก่อเล็กก็จริงอยู่ แต่ทำอย่างงดงามมาก มีเครื่องประดับประดางดงามในงานฉลองโบสถ์นี้มีงานถึง ๘ วัน และมีการสวดและบรรเลงด้วย

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ พูดกับข้าพเจ้าในเรื่องรายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ที่ได้มาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองสยาม เพราะรายงานฉบับนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มอบให้กับบาทหลวงตาชารด์ ในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์จะขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยาในครั้งแรก เพื่อบาทหลวงตาชารด์จะได้อ่านรู้ความในเวลาที่จะไปพูดจากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้พูดให้ตรงกับเรื่องได้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ทวงรายงานฉบับนี้จากบาทหลวงตาชารด์หลายครั้งหลายหน และบาทหลวงตาชารด์ก็ยังหาได้คืนให้ไม่ จนที่สุดในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์ยังอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ได้ให้เลขานุการไปหาบาทหลวงตาชารด์เพื่อไปขอรายงานฉบับนี้คืน เพราะบาทหลวงตาชารด์แกล้งทำเป็นลืมว่าไม่ทราบว่าได้เอารายงานนั้นเก็บไว้ที่ไหน ครั้นต่อมา บาทหลวงตาชารด์ได้ผัดเพี้ยนหลายครั้งหลายหนจวนตัวเข้าแล้วจึงได้บอกว่ารายงานฉบับนั้น บาทหลวงตาชารด์ได้มอบไว้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามคำสั่งของเมอสิเยอร์

---

[๑] หมายถึง โบสถ์ Notre-Dame de Lorette ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านหลวงรับราชทูตและบ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

อาคารในบริเวณบ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

เดอ ลา ลูแบร์ แล้ว เลอ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า รายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ฉบับนี้เป็นต้นฉบับซึ่งท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ได้มอบให้มา เพราะฉะนั้นเป็นการจำเป็นโดยแท้ที่จะต้องเรียกเอารายงานคืนมาให้ได้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ให้ข้าพเจ้าช่วยไปทวงรายงานฉบับนี้คืนมาด้วย

นอกจากเรื่องทวงรายงานฉบับนี้ ยังมีเรื่องสำคัญที่เราจะต้องพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อีกเรื่อง ๑ คือเรื่องที่จะส่งเมอสิเยอร์ดูบรูอ็องไปอยู่เมืองมะริด เพราะเราต้องการนักหนาที่จะให้เมอสิเยอร์ดูบรูอ็องไปประจำอยู่ที่เมืองมะริดพร้อมกับกองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้ทำความตกลงกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ให้ขอพบกับซิเยอร์กงสต็องซ์พูดถึงเรื่องเมืองมะริดก่อน แล้วจึงให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ขอรายงานของเมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์คืนจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะบาทหลวงตาชารด์ได้มอบรายงานฉบับนั้นให้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์โดยเข้าใจผิด ครั้นเวลาค่ำ เราก็ได้ไปหาซิเยอร์กงสต็องซ์ พอไปถึงเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ตั้งต้นทวงรายงานฉบับนี้จากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และได้ใช้ให้บาทหลวงตาชารด์เป็นล่ามสำหรับแปลเป็นภาษาโปรตุเกส บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ทวงรายงาน ก็ทำเป็นประหลาดใจและหาได้แปลคำพูดของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟังไม่ แต่บาทหลวงตาชารด์กลับตอบเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะคืนรายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไม่ได้ และไม่จำเป็นจะต้องคืนให้ด้วย เพราะเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เองเป็นผู้สั่งให้เอารายงานฉบับนั้นส่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์

ในความข้อนี้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ปฏิเสธว่า มิได้สั่งเลย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ซึ่งอยู่ในที่นั้นก็เลยพูดแทรกเข้ามาด้วย เลยได้เกิดโต้เถียงเป็นปากเสียงกันขึ้น พอดีในขณะนั้นได้มีคนมาบอกว่าพระเจ้ากรุงสยามซึ่งทรงมีงานอยู่ในพระราชวังได้คอยให้เราเข้าไปเฝ้า เพราะจะโปรดให้เราเข้าไปดูการตามไฟ เพราะได้ทรงมีรับสั่งเชื้อเชิญเราไว้ตั้งแต่เช้าแล้ว การที่มีคนเข้ามาบอกนี้ ก็พอดีทำให้การโต้เถียงกันได้สงบลงไปชั่วคราว เพราะเราก็ออกเดินจะเข้าไปในพระราชวัง

แต่เมื่อไปถึงกลางทางแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ได้เกิดโต้เถียงกันถึงเรื่องรายงานฉบับนั้นอีก และต่างคนก็ใช้ถ้อยคำเหน็บแนมซึ่งกันและกัน เมื่อได้ไปถึงพระราชวังแล้ว บาทหลวงตาชารด์ได้ชวนให้ข้าพเจ้าไปพูดกันสองต่อสอง และได้แสดงความวิตกกังวลกับข้าพเจ้าในการที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ใจเร็วเช่นนี้ และการกระทำเช่นนี้ทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจอย่างที่สุด แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้เล่าว่า เมื่อบาทหลวงตาชารด์ยังอยู่ที่กรุงศรีอยุธยานั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ให้เลขานุการไปหาบาทหลวงตาชารด์เพื่อขอรายงานฉบับนี้คืน และเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้สั่งเลขานุการว่า ถ้าไม่ได้รายงานคืนมาแล้ว ก็อย่าให้เลขานุการกลับเป็นอันขาด เลขานุการจึงได้ไปแจ้งให้บาทหลวงตาชารด์ทราบตามคำสั่งของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ต่อหน้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ฟังก็ไม่พอใจและพูดว่า การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะเรียกเอารายงานคืนนั้น ก็เพราะไม่มีความไว้ใจในตัวเขา รายงาน

ฉบับนี้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็เป็นผู้ให้มาเอง ทั้งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยังไม่ได้ทันอ่านเสียซ้ำไป เพราะไปเข้าใจเสียว่าคงจะไม่มีเรื่องสำคัญอันใด แต่ครั้นมาเห็นเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์รีบร้อนจะเรียกคืนเช่นนี้ จึงทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กลับเข้าใจเสียว่า คงเป็นรายงานที่มีข้อความอย่างสำคัญที่สุด บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดต่อไปว่า ถ้าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไม่ได้รีบร้อนเช่นนี้แล้ว บาทหลวงตาชารด์เองก็จะได้เรียกรายงานฉบับนี้จากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์คืนให้แก่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ การที่บาทหลวงตาชารด์ได้พูดเช่นนี้ก็ได้ใช้ถ้อยคำและทำกิริยาอย่างแข็งกร้าวมาก

ข้าพเจ้าจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์มอบรายงานให้กับบาทหลวงตาชารด์นั้น ข้าพเจ้ามิได้รู้เรื่องด้วยเลย และที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มอบรายงานไปนั้นสำหรับประโยชน์อะไร ข้าพเจ้าก็หาทราบไม่ แต่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ยืนกรานกับข้าพเจ้าว่าได้มอบรายงานให้กับบาทหลวงตาชารด์ไปแล้วนั้น ก็เพื่อให้บาทหลวงตาชารด์เอาไปสำหรับให้ถือเสมือนเป็นคำสั่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ที่บาทหลวงตาชารด์เอารายงานไปส่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นการไม่ควรเลย และข้าพเจ้าไม่มีสาเหตุอย่างใดที่จะไม่เชื่อคำชี้แจงของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอให้บาทหลวงตาชารด์ได้ให้อภัยแก่ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าจำเป็นจะต้องพูดว่า ที่บาทหลวงตาชารด์ทำการเช่นนี้เป็นการไม่ถูกเลย และในข้อที่หาว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์รีบร้อนทวงรายงานจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น การที่รีบร้อนเช่นนี้ก็เพื่อประสงค์จะให้เป็นการพ้นตัวบาทหลวงตาชารด์ เพราะฉะนั้นบาทหลวงตาชารด์ไม่ควรจะบ่นว่าหรือขัดเคืองอย่างใดเลย แต่ควรจะช่วยเราพูดให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คืนรายงานให้เราเสียโดยดีจึงจะถูก แล้วข้าพเจ้ากับบาทหลวงตาชารด์จึงได้เดินไปสมทบกับคนอื่นเพื่อไปดูการตามไฟ การตามไฟนี้ถ้าจะดูในฝรั่งเศสแล้ว ก็เป็นสิ่งที่หาดูได้ยาก แต่สำหรับชมพูทวีปก็พอจะมีและสวยใช้ได้

เมื่อได้ชมการตามไฟทั่วแล้วก็ได้กลับมาพร้อมกันที่บ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ พอมาถึงบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เอ่ยพูดถึงรายงานเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ขึ้นก่อนเลยทีเดียวว่า มีความเสียใจเป็นอันมากที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เรียกรายงานคืนไปเช่นนี้ รายงานฉบับนี้จะเป็นรายงานที่สำคัญอย่างใดข้าพเจ้าก็หาทราบไม่ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เช่นเดียวกัน แต่เมื่อจะไม่ให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดูก็ไม่ว่า เพราะฉะนั้นจะได้ส่งรายงานฉบับนี้กับหนังสือต่าง ๆ ที่ได้รับมาจากบาทหลวงตาชารด์คืนให้ต่อไป แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ลุกขึ้น เดินเข้าไปในห้องอีกสักครู่หนึ่งก็ได้กลับมา และถือหนังสือต่าง ๆ ในมือหลายฉบับ หนังสือต่าง ๆ เหล่านี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ส่งให้แก่บาทหลวงตาชารด์ทั้งสิ้น โดยพูดว่า เมื่อเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์กับตัวข้าพเจ้าไม่เห็นชอบในการที่บาทหลวงตาชารด์ได้ทำไปแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จำเป็นต้องคืนหนังสือต่าง ๆ ให้แก่บาทหลวงตาชารด์เท่านั้นเอง เมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้รับหนังสือต่าง ๆ จากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แล้วจึงได้เอารายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์คืนให้แก่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ในการคืนหนังสือกันในครั้งนี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แสดงความขึ้งโกรธและเหน็บแนมเป็นอันมาก แต่ข้างฝ่ายเรา เราหาได้แสดงความโกรธ

แต่อย่างใดไม่ และเราก็รู้สึกเฉย ๆ ฝ่ายบาทหลวงตาชารด์นั้นได้แสดงความโกรธเคืองเท่ากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เหมือนกัน และในเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าไปหยิบหนังสือในห้องอยู่นั้น บาทหลวงตาชารด์ก็ได้พูดว่า การที่เราจะปิดความแก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ไม่เป็นประโยชน์อย่างไรเลย เพราะอะไรต่ออะไร บาทหลวงตาชารด์ก็ได้เล่าให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟังทุกอย่างแล้ว และการที่บาทหลวงตาชารด์ได้ทำเช่นนี้ก็โดยได้รับสั่งมาจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ทำเช่นนี้ ตามที่บาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับเราเช่นนี้ ทำให้เรามีความประหลาดใจเป็นอันมาก เราจึงจำใจต้องตอบว่า การที่บาทหลวงตาชารด์ได้รับคำสั่งมาเช่นนี้ เราก็มีความสงสัยเป็นอันมาก แต่บาทหลวงตาชารด์ก็จวนจะกลับไปฝรั่งเศสตามเสียงเล่าลืออยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้กลับไปถึงฝรั่งเศส ก็ให้ไปรายงานตามการที่ตัวได้ปฏิบัติมาเถิด เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้พูดกับเราอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งว่า การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมีพระราชหัตถเลขาตั้งให้เรามาเป็นทูตนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มิได้ถือพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น แต่ได้ถือตามจดหมายของมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ ซึ่งฝากมากับบาทหลวงตาชารด์ฉบับเดียวเท่านั้น แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ชี้แจงต่อไปว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบดีว่ามีศัตรูในฝรั่งเศสเป็นอันมาก และมีคนหลายคนได้กราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสติเตียนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่าง ๆ เพื่อจะไม่ให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดปรานเมอสิเยอร์กงสต็องซ์

เราจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ควรจะเชื่อฟังคำพูดเช่นนี้ เพราะคนที่พูดเช่นนี้มิได้มีเจตนาดีอย่างไรเลย และพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะโปรดหรือไม่โปรดเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ประการใด เขาก็จะได้เห็นเป็นพยานด้วยการกระทำของเขาเอง เมื่อพูดกันเพียงเท่านี้แล้วเราก็ลากลับไป เพราะไม่อยากจะพูดจาให้เป็นการขุ่นข้องหมองใจกันต่อไป ในส่วนเรื่องเมืองมะริดนั้นต้องเอาไว้พูดในเวลาอื่น ครั้นได้มาถึงที่พักแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้เอารายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาอ่านดู จึงมีความตกใจเป็นอันมากที่ได้เห็นว่า รายงานฉบับนี้เป็นแต่สำเนามิได้เซ็นชื่อเซ็นเสียงอย่างใดเสียซ้ำไป ข้าพเจ้าจึงอดไม่ได้ที่ต้องพูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า รายงานฉบับนี้เป็นแต่สำเนา นับว่าไม่เป็นการสำคัญอย่างใด เพราะฉะนั้นไม่ควรที่จะทำการเอะอะเช่นนี้เลย เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไปเข้าใจเสียว่าเป็นต้นฉบับ

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน บาทหลวง เดอ แบซ กับบาทหลวงริโชด์ได้มาหาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ บาทหลวง เดอ แบซจึงถามเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ว่า

“มีเรื่องอะไรกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงโกรธเคืองนัก”

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงตอบว่า ไม่เชื่อเลยว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะขัดเคืองถึงเพียงนี้ แต่ความจริงในเรื่องนี้ก็คือซิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับรายงานไปฉบับ ๑ สัก ๕ หรือ ๖ อาทิตย์มาแล้ว รายงานฉบับนี้เขาก็มิได้เอาใจใส่ที่จะอ่านดูอย่างไร และได้สัญญาว่าจะคืนให้แก่เรา แต่ก็หาได้คืนให้ตามสัญญาไม่

บาทหลวง เดอ แบซจึงตอบว่า "*ในข้อที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้สัญญาจะคืนรายงานให้นั้นเป็นความไม่จริง เพราะเขามิได้สัญญาไว้ และเขาก็ไม่ได้คิดที่จะคืนรายงานฉบับนั้นให้แก่ท่านเลย การที่เขาไม่อยากคืนรายงานฉบับนั้นเพราะเหตุใดนั้น เหลือวิสัยที่จะทายได้ว่าจะมีความประสงค์อย่างไร แต่ในเรื่องนี้ถ้าให้ดีที่สุดแล้วก็ไม่ควรจะไปทวงรายงานจากเขาเลย เว้นไว้แต่ถ้าได้ตกลงใจว่า จะยอมแตกร้าวกับเขาเท่านั้น จึงควรไปทวงคืน*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบว่า "*เราก็ไม่ได้คิดอยากจะแตกร้าวกับเขา อยากจะเป็นมิตรกันอยู่เสมอเสียซ้ำไป แต่ก็นั่นแหละความก็กลับกลายไปเช่นนี้ เพราะในชั้นต้นเมื่อเราได้ไปทวงรายงานฉบับนี้จากบาทหลวงตาชารด์ บาทหลวงตาชารด์คิดจะให้เราตายใจจึงบอกเราว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้สัญญาจะคืนรายงานให้กับบาทหลวงตาชารด์แล้ว แต่เขาก็ยังหาคืนให้ไม่ ฝ่ายเราก็หลงเชื่อในถ้อยคำของบาทหลวงตาชารด์ จึงได้ไปทวงรายงานจากเขา ถ้าเราได้ทราบความจริงแล้ว เราก็คงจะคิดจัดการอย่างอื่นเป็นแน่*"

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้บอกกับบาทหลวง เดอ แบซว่า จนป่านนี้บาทหลวงตาชารด์ก็ยังไม่ได้มาหาเพื่อพูดกันในเรื่องนี้ต่อไป บาทหลวง เดอ แบซจึงตอบว่า การที่บาทหลวงตาชารด์ยังไม่ได้มาหาท่านนั้นเห็นจะเป็นด้วยกำลังหัวเสียอยู่ แต่อย่างไร ๆ ก็คงจะมาเป็นแน่ แล้วบาทหลวง เดอ แบซได้พูดขึ้นเองถึงเหตุการณ์ต่างๆที่ได้เป็นไปแล้ว และได้พูดว่าการที่เกิดโต้เถียงแตกร้าวกันขึ้นนี้ก็คือเรื่องเมืองมะริดเป็นปฐมเหตุ เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจผิดกันไป ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็มิได้รับปากว่า การที่แตกร้าวกันนี้ ก็เพราะเหตุที่เข้าใจผิดกันในเรื่องเมืองมะริดจริง แต่เขาได้เรียกให้บาทหลวง เดอ แบซเป็นพยานว่า ในคราวที่บาทหลวงตาชารด์จะกลับไปกรุงศรีอยุธยา พอบาทหลวงตาชารด์จะออกจากห้อง เขาก็ได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่าในเรื่องนี้ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยังไม่รู้ในใจของตัวเองว่าจะต้องการอย่างไร เพราะต้องการทำธุระต่าง ๆ ตรงต่อซิเยอร์ดูบรูอ็องซึ่งเป็นคนตรง และทำการงานต่าง ๆ โดยเอาคำสั่งเป็นประมาณ เพราะฉะนั้นมีทางเดียวถ้าจะใช้เมอสิเยอร์ดูบรูอ็องให้ได้ราชการแล้ว ก็จำเป็นต้องให้คำสั่งต่าง ๆ ผ่านมือซิเยอร์เดส์ฟาร์จผู้เป็นนายโดยตรงเสียก่อน

บาทหลวง เดอ แบซจึงตอบว่า "*ข้อนี้ก็เป็นความจริงอยู่ แต่บาทหลวงตาชารด์ได้เชื่ออย่างมั่นใจว่าการที่ท่านคิดจะแก้ไขข้อสัญญาเรื่องเมืองมะริดนั้น ก็เพราะท่านมีความประสงค์จะยกเอาข้อนั้นไว้ปรึกษากับซิเยอร์กงสต็องซ์โดยเฉพาะ จนถึงกับบาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับข้าพเจ้าก่อนที่จะแยกจากกันว่า ที่ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ทำการเช่นนี้ ก็เท่ากับเอากระดูกมาแทะ และเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ คงจะขบกระดูกนั้นให้แตกได้โดยยาก คงไม่ง่ายเท่าที่คิดไว้*"

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบว่า "*ก็นั่นนะซิ ข้อสำคัญที่เรากล่าวโทษบาทหลวงตาชารด์นั้น ก็เพราะบาทหลวงตาชารด์หาแต่กระดูกมาให้เราแทะเท่านั้น บาทหลวงตาชารด์มิได้แนะนำการต่าง ๆ ต่อเราด้วยน้ำใสใจจริงเลย แต่คิดจะล่อให้เราตกหลุมเท่านั้น*"

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน เวลาเช้า บาทหลวงตาชารด์ได้มาหาเราโดยมิได้บอกให้เรารู้เนื้อรู้ตัว และมิได้เล่าอะไรให้เราฟังเลย แต่เราได้ทราบตามข่าวที่เล่าลือกันว่า บาทหลวงตาชารด์คิดจะหาขุนนางไปยังเมืองฝรั่งเศสด้วยรวม ๑๘ คน คือจะหาเด็กไปเข้าโรงเรียน ๑๒ คน อีก ๖ คนนั้น จะหาขุนนางสยามไปสำหรับประดับเกียรติยศของตัว บาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เป็นการเฉพาะตัวว่า ถึงซิเยอร์กงสต็องซ์จะขัดเคืองสักเท่าใดก็ตาม แต่การงานของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็คงไม่ให้เสียหายอย่างใด ตามที่บาทหลวงตาชารด์พูดเช่นนี้ เราได้มาแปลความเอาว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์คงจะไม่เปลี่ยนแปลงคำสั่งที่ได้สั่งบาทหลวงตาชารด์ไว้สำหรับไปพูดที่เมืองฝรั่งเศส แต่การที่เขาได้ตั้งใจไว้แต่ชั้นเดิมว่า จะไม่ทำธุระอะไรกับเรานั้น ก็คงจะไม่เปลี่ยนแปลงความคิดนี้เหมือนกัน

เมื่อบาทหลวงตาชารด์ลากลับไปแล้วครู่หนึ่ง เราก็ได้ไปฟังมิสซา ครั้นกลับมาแล้ว ราชทูต อุปทูต และขุนนางสยามคนหนึ่ง ซึ่งพวกฝรั่งเศสได้ตั้งฉายาว่านายพันตรีได้มารับเราเพื่อจะนำเราเข้าไปเฝ้า แต่หาได้มีการแห่นำหรือพิธีอย่างใดไม่ เพราะเราจะต้องเฝ้ากราบทูลความต่าง ๆ ในพระนามของมกุฎราชกุมารฝรั่งเศส[๑] ในคราวที่เราไปเฝ้านี้ไม่มีใครตามเราไปนอกจากบุตรของข้าพเจ้าคนเดียวเท่านั้น เพราะบาทหลวงตาชารด์ซึ่งจะต้องไปเฝ้าพร้อมกับเราก็ได้ไปคอยเราอยู่ในพระราชวังแล้ว เราได้นั่งเสลี่ยงไป และขุนนางสยาม ๓ คน กับคนใช้ของเราหลายคนขี่ม้าตามไป ยังมีคนกางร่มให้เรา ๒ คนตามธรรมเนียมด้วย เมื่อเราได้ไปถึงชาลาชั้นนอกในพระราชวัง ได้พบทหารม้าอยู่เป็นอันมาก และมีช้างหลายเชือกกับทหารถืออาวุธด้วย ชาลาชั้นนอกนี้หามีประตูไม่ แต่ต้องเดินข้ามคล้าย ๆ กับสะพาน ครั้นไปถึงประตูพระราชวังชั้นนอก เจ้าพนักงานก็ได้ให้เราลงจากเสลี่ยง เราจึงได้เดินผ่านชาลา ๓ ชาลา จะหาร่มกางก็ไม่มี ในชาลาต่าง ๆ ที่เราเดินผ่านไปนั้นได้พบช้าง พบทหารม้า และพบทหารถืออาวุธอยู่เต็มไปทุกหนทุกแห่ง เมื่อไปถึงกลางชาลาชั้นสุดท้าย เจ้าพนักงานก็ให้เราถวายคำนับต่อพระเจ้ากรุงสยามครั้ง ๑ เพราะเมื่อถึงที่นั้นแล้ว ก็พอแลเห็นองค์พระเจ้ากรุงสยามเป็นเงา ๆ เพราะประทับอยู่สุดห้องเล็ก ๆ ซึ่งเป็นท้องพระโรง[๒] และพระทวารก็เปิดอยู่ด้วยจึงพอมองเห็นเข้าไปได้ พอเราได้ขึ้นไปถึงท้องพระโรง ซึ่งต้องขึ้นอัฒจันทร์ประมาณ ๘ หรือ ๑๐ ขั้น เราก็ได้เห็นองค์พระเจ้ากรุงสยามทีเดียว เราจึงได้ถวายคำนับเป็นครั้งที่ ๒ และเมื่อได้เดินไปถึงที่ที่จะเฝ้านั้น ก็ได้ถวายคำนับอีกครั้ง ๑ เป็นครั้งที่ ๓ ในการที่จะกราบทูลข้อความต่าง ๆ นั้น เราเตรียมจะยืนเหมือนเมื่อได้เฝ้ากราบทูลในคราวแรกเหมือนกัน ในคราวนี้ พระเจ้ากรุงสยามได้ประทับอยู่บนแท่นสูงขึ้นจากพื้น และประทับอยู่ในบุษบก ๔ เหลี่ยม บุษบกทำด้วยไม้ทาสีแดงปิดทอง เสาบุษบกประดับด้วยแก้วและกระจก หลังคาหรือยอดประดับด้วยแก้วและกระจกเหมือนกัน บุษบกนี้ติดอยู่กับผนัง และเมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จลงมาจากบุษบกแล้ว ก็ได้ทรงพระดำเนินด้วยทางลาดพระบาท เสด็จเข้าไปในห้องซึ่งอยู่ข้างหลังบุษบกนี้เอง

---

[๑] หมายถึง มกุฎราชกุมาร หลุยส์ เดอ ฟรองซ์ (Louis de France) ซึ่งมักเรียกกันในนามว่า Monseigneur

[๒] หมายถึงพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท ซึ่งเป็นที่เสด็จออกรับราชทูตในพระราชวังเมืองลพบุรี

อาคารเลี้ยงรับรองราชทูต ในบริเวณพระนารายณ์ราชนิเวศน์

ห้องชั้นในนี้ต้องขึ้นอัฒจันทร์เล็ก ๆ ซึ่งอยู่มุมท้องพระโรงทั้งสองมุม คืออยู่ข้างซ้ายและข้างขวาบุษบก ซึ่งเป็นที่ประทับนั้นเอง ทั้งสองข้างบุษบกนี้มีฉัตรตั้งอยู่ ๔ คัน ฉัตรหนึ่งมี ๕ ชั้นเป็นฉัตรสีแดง อีกฉัตรหนึ่งสีเหลือง ตั้งอยู่ข้างละคู่ ของถวายนั้นได้จัดวางไว้บนโต๊ะ ๒ โต๊ะเหมือนกับครั้งก่อน ซิเยอร์กงสต็องซ์เป็นผู้แปลถวายคำกราบทูลของเรา เมื่อเราได้กราบทูลข้อความและเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แปลถวายแล้ว เราก็ได้นั่งลง พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชดำรัสตอบขอบใจมกุฎราชกุมารฝรั่งเศส เราก็ได้ตอบขอบพระเดชพระคุณพระเจ้ากรุงสยาม แล้วพระเจ้ากรุงสยามจึงมีรับสั่งว่า ทรงยินดีเป็นอันมากที่ได้ทรงทราบว่า ท่านดุ๊ก เดอ เบรี[๑] ได้ประสูติแล้ว เราจึงกราบทูลว่า "*ขอพระองค์จงทรงเชื่อพระทัยเถิดว่า ถ้ามีพระโอรสประสูติในเมืองฝรั่งเศสแล้ว ก็เท่ากับมีพระสหายของพระองค์ประสูติเพิ่มอีกองค์ ๑ ฝ่ายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและมกุฎราชกุมารฝรั่งเศสก็ไม่ได้มีพระราชประสงค์อื่นใด นอกจากพระราชไมตรีระหว่างสยามและฝรั่งเศสมั่นคงยืนยาวชั่วกาลนาน*" พระเจ้ากรุงสยามรับสั่งถามพวกเราว่า มกุฎราชกุมารได้มีรับสั่งให้มากราบทูลข้อความอย่างอื่นอีกบ้างหรือไม่ ในเวลาเดียวกันนั้น เจ้าพนักงานได้กระทั่งมโหระทึกซึ่งเป็นเครื่องดนตรีในการออกสงครามและเป็นเครื่องหมายว่าจะเสด็จขึ้น เราจึงได้กราบทูลตอบว่า มกุฎราชกุมารฝรั่งเศสหาได้มีรับสั่งให้เรากราบทูลข้อความอย่างอื่นไม่ พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งว่า เมื่อเสร็จการพิธีออกแขกเมืองแล้ว จะได้ทรงหาโอกาสให้เราเฝ้าโดยเฉพาะเพื่อจะได้สนทนากันให้ยืดยาวกว่านี้ แล้วจึงค่อย ๆ ทรงหับพระแกลบุษบกเป็นอันว่าได้เสด็จขึ้นแล้ว พอพระเจ้ากรุงสยามเสด็จขึ้นแล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้มาบอกว่า ขอให้เรารอพักอยู่ที่นี่สักครู่หนึ่งก่อน เพราะพระเจ้ากรุงสยามจะเสด็จไปประทับในที่อีกแห่ง ๑ เพื่อเสด็จออกให้ซิเยอร์เดอ โวดรีกูร์และซิเยอร์ดูเกนส์เฝ้า เราก็ได้นั่งคอยอยู่สักครู่ใหญ่ ๆ ราชทูต อุปทูต และขุนนางสยามที่เราเรียกว่านายพันตรีนั้น ก็ได้เข้ามาพาเราไปที่พักแห่ง ๑ ในพระราชอุทยานเพื่อรับพระราชทานเลี้ยง การเฝ้าครั้งนี้ถ้าจะว่าไปก็ไม่มีพิธีใหญ่โตเท่ากับเมื่อเฝ้าครั้งแรก กล่าวคือ การแห่นำเราก็ไม่มี จนที่สุดขุนนางที่มารับเรานั้นก็เป็นขุนนางชั้นต่ำ หาใช่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เหมือนคราวแรกไม่ การที่เป็นเช่นนี้ เราเข้าใจว่าคงเป็นเพราะเหตุที่เราได้เฝ้าในครั้งที่ ๒ นี้ หาใช่พิธีเฝ้าถวายพระราชสาส์นไม่ อีกประการ ๑ การที่จะเสด็จออกแขกเมืองโดยพิธีใหญ่โตจริง ๆ ก็จะเสด็จออกได้แต่เฉพาะที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพระนครหลวงของราชอาณาจักรสยามแห่งเดียวเท่านั้น และวันนี้เองซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามไม่กล้าเสด็จออกรับพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสที่เมืองลพบุรี ในการเฝ้าทั้ง ๒ ครั้งนี้ ข้าพเจ้าก็ได้สังเกตว่า จนที่สุดฉัตรที่ตั้งเคียงพระเจ้ากรุงสยามนั้น ก็ไม่เหมือนทั้ง ๒ คราว คราวหลังนี้ดูฉัตรจะไม่ตั้งเต็มที่เหมือนคราวก่อน คือว่าเมื่อเฝ้าครั้งก่อนที่กรุงศรีอยุธยานั้น เศวตฉัตรกลางมีถึง ๙ ชั้น และฉัตรข้าง ๆ มีถึง ๗ ชั้น แต่ในคราวเฝ้าครั้งหลังนี้ฉัตรทุก ๆ คันมีเพียง ๕ ชั้น และ ๓ ชั้น เท่านั้น แต่ในการเฝ้าครั้งที่ ๒ นี้ เราเห็นมีการอย่างเดียวซึ่งเราถือว่าเป็นเกียรติยศต่อเราดีกว่าเมื่อเฝ้าครั้งก่อน คือว่าในครั้งนี้พระเจ้ากรุงสยามได้ประทับอยู่ในห้องเดียวกับที่

[๑] Le duc de Berry เป็นพระโอรสองค์ที่ ๓ ของมกุฎราชกุมาร ประสูติวันที่ ๓๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๘๖

เราเฝ้าอยู่ เมื่อครั้งเสด็จออกที่กรุงศรีอยุธยานั้น เราเฝ้าอยู่ในห้อง ๑ พระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกอีกห้อง ๑ และเสด็จออกที่พระแกลเสียซ้ำไป แต่เราเชื่อว่าการที่ได้เสด็จออกแขกเมืองเช่นนี้ ก็โดยทรงเจตนาอย่างดีอยู่แล้ว

เราได้พยายามมาหลายครั้งแล้วที่จะหาโอกาสเฝ้าพระราชธิดาพระเจ้ากรุงสยาม และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้เคยทำให้เราหวังว่า เราคงจะได้มีโอกาสเฝ้า โดยใช้ให้บาทหลวงตาชารด์มาบอกกับเราว่าในเวลานี้พระราชธิดากับพระเจ้ากรุงสยามกำลังทรงบาดหมางกันอยู่ จึงเป็นเหตุทำให้พระราชธิดาประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา หาได้ตามเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรีไม่ แต่ถ้าพระราชธิดาทรงคืนดีกับพระเจ้ากรุงสยามเมื่อใด เราจึงจะได้เฝ้าเมื่อนั้น ในระหว่างที่รอรับประทานอาหารอยู่นั้น เราได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อีกครั้งหนึ่ง ขอให้จัดการให้เราได้เฝ้าพระราชธิดา เพื่อเราจะได้นำของต่างๆ ของมาดาม ลา โดฟิน[๑] ถวาย เขาได้บอกกับเราว่าเวลานี้พระราชธิดากำลังประชวรพระโรคหืดอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา และพระบาทก็แพลงมาช้านานแล้ว ซึ่งไม่มีใครจะรักษาให้หายได้เลย เขาจึงเชื่อว่าพระราชธิดาคงจะไม่เสด็จออกให้เราเฝ้า แต่คงจะโปรดให้เจ้าพนักงานมารับของถวายจากเราเป็นแน่ แล้วเขาได้ยอพระเกียรติยกคุณความดีต่าง ๆ ของพระราชธิดาให้เราฟัง และได้เล่าว่าพระเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระราชบิดาทรงรักใคร่โปรดปรานพระราชธิดาเป็นอันมาก และได้ทรงมอบการฝ่ายในให้อยู่ในความดูแลของพระราชธิดาเหมือนกับพระมเหสีในสยามได้เคยดูแลการฝ่ายในแต่โบราณราชประเพณีมา เพราะฉะนั้น พระเจ้ากรุงสยามจึงมิโปรดให้พระราชธิดามีพระราชสวามี แล้วซิเยอร์กงสต็องซ์ได้เล่าต่อไปว่า การตัดสินถ้อยความและคดีต่าง ๆ ในระหว่างผู้หญิงฝ่ายในนั้น ตกอยู่ในหน้าที่ของพระราชธิดาเหมือนกับพระมเหสีในฝ่ายบุรพทิศทั้งสิ้น เพราะผู้หญิงในพระราชวังนั้นจะออกนอกพระราชวังหรือจะไปฟ้องร้องเป็นความข้างนอกพระราชวังไม่ได้เป็นอันขาด แต่ที่พูดกันว่าพระราชธิดาไม่ได้ทรงบังคับบัญชาการตลอดถึงหัวบ้านหัวเมืองนั้นเป็นความไม่จริง ในส่วนที่เกี่ยวด้วยนักเทศขันทีนั้น พระราชธิดาก็ทรงปกครองว่ากล่าวได้ทั้งสิ้น และทรงพระเมตตากรุณาแก่พวกนักเทศขันทีจนพวกนี้กลายเป็นคนหยิ่งจองหองไปหมด การที่พระราชธิดาทรงพระเมตตากรุณาแก่นักเทศขันทีนี้เอง เป็นเรื่องที่ทำให้พระองค์ขัดเคืองพระทัยกับพระเจ้ากรุงสยามพระราชบิดาอยู่เนือง ๆ แต่ถึงพระราชบิดาจะกริ้วกราดสักเพียงใด พระราชธิดาก็หาได้เปลี่ยนแปลงพระนิสัยอย่างไรไม่ วันหนึ่ง พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งให้ผู้หญิงผู้หนึ่งเป็นครูของพระเจ้าลูกเธอไปเฝ้าพระราชธิดา แต่พระราชธิดาหายอมให้เฝ้าไม่ เพราะครูผู้นั้นหาได้เชิญลายพระหัตถ์ของพระราชบิดามาด้วย เราได้ยินเขาพูดกันว่า พระราชธิดามิได้พอพระทัยในการที่พวกฝรั่งเศสจะมาตั้งอยู่ในราชอาณาจักรนี้เลย ในเวลาที่รับประทานอาหารอยู่นั้น ผู้ที่นั่งรับประทานกับเราด้วยมีซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ ซิเยอร์ดูเกนส์ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ กับทหารฝรั่งเศสอีกหลายนาย ท่านเหล่านี้พึ่งกลับจากเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้า

---

[๑] Madame la Dauphine หรือ Marie-Anne de Bavière ค.ศ. ๑๖๖๐ - ๑๖๙๐ (พ.ศ. ๒๒๐๓ - ๒๒๓๓) เป็นพระมารดาของ Le duc de Berry

กรุงสยามทรงทักทายปราศรัยท่านเหล่านี้ทุกคน และโปรดพระราชทานเสื้อให้ซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ ๑ ตัว กับได้พระราชทานกระบี่ฝักทองคำ ๑ เล่ม สายสร้อยทองคำ ๑ สาย เสื้อ ๑ ตัว ให้แก่ซิเยอร์ดูเกนส์ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้กราบทูลว่าด้วยความเชื่อแน่ในใจว่าพระมหากษัตริย์ทั้งสองได้เป็นพระราชไมตรีกันจริง เพราะฉะนั้นเมื่อได้มาเฝ้าเห็นองค์พระเจ้ากรุงสยาม ก็มีความปลื้มและปีติยินดีเท่ากับได้เฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเหมือนกัน พระเจ้ากรุงสยามทรงตอบเขาไปว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสผู้เป็นคริสต์ศาสนิกชนที่ดีนั้นทรงปรากฏพระองค์อยู่ทุกแห่งหน และหากสามารถเปิดพระราชหฤทัยของพระองค์ได้แล้ว ก็จะเห็นภายในนั้นมีพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสสถิตอยู่

มีคนมาเล่าให้เราฟังว่า ได้มีคนไปพูดกับซิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ในทวีปยุโรปเป็นธรรมเนียมของราชทูตที่เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เวลาที่จะกราบทูลข้อความต่าง ๆ จะต้องนั่งลงหน้าที่นั่ง จึงจะถูกธรรมเนียม และผู้นั้นได้เล่าให้เราฟังต่อไปว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบว่าราชทูตสยามไปยืนกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ก็ทรงกริ้วราชทูตสยามเป็นอันมากดังนี้ เราอยากจะทราบว่าความจริงในเรื่องนี้จะเป็นอย่างไรแน่ เราจึงได้หาโอกาสพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ผู้ที่เป็นราชทูตจะนั่งลงในเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกไม่ได้เป็นอันขาด เขาได้บอกกับเราว่า เขารู้เรื่องนี้ดี และว่าพระเจ้าแผ่นดินเองในเวลาเสด็จออกรับแขกเมืองก็ทรงยืนเหมือนกัน ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเคยประทับลงในเวลาออกแขกเมืองนั้นก็เฉพาะเวลารับราชทูตอังกฤษเท่านั้น เราจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่อไปว่า ในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงยอมให้เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ยืนเฝ้านั้น ที่เมืองฝรั่งเศสเห็นกันว่าเป็นสิ่งแปลกประหลาดมาก และในส่วนพระองค์ของพระเจ้ากรุงสยามเองก็ทราบไม่ได้ว่าพระองค์ประทับนั่งหรือเอนพระองค์ เพราะเสด็จออกในพระแกล เห็นเพียงครึ่งพระองค์เท่านั้น

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงตอบว่า “*โอ้พระเจ้า ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงแสดงพระกิริยาอันไม่สุภาพแล้วก็ต้องทรงยืนขึ้น และผู้ที่จะเฝ้านั้น ถ้ายืนขึ้นหน้าพระที่นั่งในเวลากราบทูลข้อความยืดยาว ก็เท่ากับไม่แสดงความเคารพคารวะอย่างใดเลย*”

เราจึงได้ตอบว่า “*ข้อนี้เราเชื่อว่าคงเป็นความจริง เพราะเราเห็นว่าการยืนนั้นเป็นการแสดงความเคารพที่น้อยที่สุด เมื่อเทียบกับการหมอบกราบเวลาเข้าเฝ้า*”

ในระหว่างที่รับประทานอาหารอยู่นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกเราว่า พระเจ้ากรุงสยามพอพระทัยในคำกราบทูลของเราเป็นอันมาก และคำแปลที่เขาได้เตรียมไว้นั้น ก็ได้ส่งเข้าไปถวายในเวลานั้นเอง แต่ส่วนคำกราบทูลเมื่อเราได้เฝ้าครั้งแรกนั้น เขาได้ส่งคำแปลเข้าไปถวายในเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จประทับในเรือพระที่นั่งจะเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรี ภายหลังพระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าคำกราบทูลของเรามีข้อความตรงกับข้อความในพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แต่คำกราบทูลของเรามีใจความละเอียดกว่าในพระราชสาส์น และได้มีรับสั่งว่าซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เป็นคนช่างพูดจริง ๆ แล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เล่าว่า ในเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามรับสั่งถึงเรานั้น หาได้ทรงใช้คำว่า ทูตพิเศษสำหรับ

เรียกเราไม่ แต่ทรงเรียกออกชื่อเราโดยเฉพาะทุกคำ ตามที่ซิเยอร์กงสต็องซ์เล่าให้เราฟังดังนี้ ก็ประสงค์จะให้เรารู้สึกว่าการที่เราไม่ได้รับตำแหน่งราชทูตมานั้น เป็นสิ่งที่พระเจ้ากรุงสยามไม่พอพระทัย จึงทรงเรียกออกชื่อเราเสมอดังนี้

ในการรับประทานอาหารกันคราวนี้ ต่างคนต่างมีความรื่นเริงสนุกสนานทุก ๆ คน ถ้วยแก้วก็ได้แตกไปหลายใบ และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็พยายามจะทำให้เราพอใจ โดยคิดตรึกตรองหาผู้ที่เป็นที่พอใจของเราสำหรับดื่มให้พร ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์และคนทั้งหลายที่ได้นั่งโต๊ะ ได้พร้อมกันพากันไปส่งเราถึงประตูพระราชวัง เสลี่ยงคานหามก็คอยเตรียมอยู่ ณ ที่นั้นเสร็จแล้ว เราจึงคิดจะพยายามขึ้นนั่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็น แต่เรายังไม่ทันได้ขึ้นนั่ง เขากับพวกฝรั่งเศสก็พากันกลับไปหมด เราจึงได้กลับไปยังที่พักโดยมีคนตามมาเหมือนเมื่อขาเข้าไปพระราชวังเหมือนกัน

วันนี้เวลาค่ำ ซิเยอร์เวเรต์ได้มาหาเรา และได้มาเล่าให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ฟัง เป็นข่าวตรงกันกับที่ได้มาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังแต่ก่อนแล้วว่า ในคราวแรกที่บาทหลวงตาชารด์ขึ้นมาที่กรุงศรีอยุธยา บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเมอสิเยอร์เวเรต์ว่า บาทหลวงตาชารด์จะได้รับหน้าที่เป็นผู้แทนพิเศษของพระเจ้ากรุงสยามกลับไปฝรั่งเศสอีก และเรื่องนี้บาทหลวงตาชารด์คงจะได้ไปพูดกับคนอื่น ๆ อีกหลายคน เพราะเมอสิเยอร์เวเรต์ได้ทราบข่าวอันนี้มาจากคนอื่นด้วยเหมือนกัน

วันจันทร์ที่ ๑๗ พฤศจิกายน ซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ได้รับหนังสือจากซิเยอร์ เดอ คูร์แซล[๑] ฉบับ ๑ เขียนมาจากแหลมเดแต็ง[๒] ลงวันที่ ๓๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) บอกข่าวมาว่าเรือได้ติดอยู่ที่เกาะคอมบัว ซึ่งเป็นเกาะห่างจากช่องแคบซุนดา หนทางประมาณ ๔๐๐ ลิเยอทางทะเล[๓] เมื่อเช้านี้ บาทหลวงเยซูอิตได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามโดยเฉพาะ พวกบาทหลวงเยซูอิตได้ไปพร้อมกับซิเยอร์กงสต็องซ์รวม ๑๓ คน เพราะบาทหลวงเดสปันญักซึ่งเป็นคนที่ ๑๔ นั้น ยังป่วยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาหาได้ขึ้นมาที่เมืองลพบุรีไม่ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จกับบรรดานายทหารฝรั่งเศสทุกคนได้ชวนกันไปส่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จนถึงประตูพระราชวัง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นพวกทหารฝรั่งเศสมากันเช่นนี้ก็ตกใจ จึงได้บอกว่าจะพากันไปส่งก็ได้ แต่พวกนายทหารเข้าเฝ้าด้วยไม่ได้ ถึงดังนั้นพวกนายทหารฝรั่งเศสก็หาฟังไม่ ได้ตามไปส่งจนถึงประตูพระราชวัง พอถึงพระราชวัง เจ้าพนักงานก็ปิดประตูเสียหายอมให้พวกนี้เข้าไปไม่

พวกบาทหลวงเยซูอิตเฝ้าคราวนี้ได้มีเวลาเฝ้าอยู่ถึงชั่วโมง ๑ พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทักทายปราศรัยพวกบาทหลวงเยซูอิตทุก ๆ คน และทรงพระเมตตาแก่บาทหลวง เดอ ลาแชสเป็นอันมาก แต่เมื่อพวกบาทหลวง

---

๑ de Courcelles เป็นกัปตันของเรือ La Normande

๒ cap Détain

๓ 400 lieues au vent

ได้กราบทูลขึ้นเวลาใดว่า ขอให้ทรงสวดมนต์บ้าง หรือได้กราบทูลถึงเรื่องศาสนาแล้ว พระเจ้ากรุงสยามหาได้ทรงตอบโต้ประการใดไม่ เมื่อเราได้รับประทานอาหารเสร็จแล้ว บาทหลวงตาชารด์ บาทหลวง เลอ รัวเยร์ และบาทหลวง เดอ แบซ ได้มาหาเราเพื่อมาเล่าให้เราฟังถึงการที่ได้เข้าเฝ้าในคราวนี้ ในระหว่างที่สนทนากันอยู่นั้น ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า จะทำอย่างไรดีจึงจะได้ประกาศข้อความในสัญญาทางศาสนา บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า ถ้าเราจะต้องการให้ประกาศข้อความในสัญญานั้นเมื่อไรก็ได้ แต่ปัญหามีอยู่ว่า เรามีหน้าที่และเราได้รับคำสั่งให้มาขอร้องเช่นนี้หรือไม่ แล้วบาทหลวงตาชารด์พูดต่อไปว่า ในเรื่องนี้บาทหลวงตาชารด์ได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามไว้แล้วว่า การที่จะประกาศสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการไม่เหมาะเลย เพราะอาจจะทำให้เกิดปัญหาขึ้นได้ โดยเหตุที่ยังไม่มีพวกเข้ารีตใหม่ ๆ เลย จะพระราชทานสิทธิต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใดเล่า ที่ถูกควรให้มีพวกเข้ารีตเสียก่อน แล้วจึงพระราชทานสิทธิต่าง ๆ ให้ก็ได้ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า เมื่อการเป็นเช่นนี้จะให้เราไปกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในเรื่องพระเจ้ากรุงสยามจะทรงเข้ารีตอย่างไรเล่า เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงทราบอยู่ว่าพระเจ้ากรุงสยามได้ออกพระโอษฐ์รับสั่งว่าทรงศึกษาในศาสนาคริสต์ต่อไป พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้มีรับสั่งให้เรามาปรึกษาหารือกับซิเยอร์กงสต็องซ์เพื่อช่วยกันคิดจัดการให้เรื่องนี้เป็นผลสำเร็จ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า เมื่อพวกเราได้ไปหาซิเยอร์กงสต็องซ์ที่กรุงศรีอยุธยาครั้งหนึ่ง ก็ได้นำเรื่องนี้ไปพูดกับเขาครั้งหนึ่งแล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้เอาข้อความที่เขาได้กราบทูล และที่พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งมาอ่านให้พวกเราฟัง และตามข้อความที่รับสั่งนั้น ก็ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงศึกษาการศาสนาไม่ได้ เพราะเหตุว่าไม่เข้าพระทัยในภาษาคำพูดของท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส จึงเป็นการจำเป็นต้องทรงรอจนกว่าจะมีผู้ใดรู้ภาษาสยามได้ดีจะได้กราบทูลสั่งสอนถึงการศาสนาต่อไป

เมื่อจวนพลบ พวกบาทหลวงได้ลากลับไป อีกสักครู่หนึ่ง เมอสิเยอร์ เดอ เมเตลโลโปลิสก็ได้มาหาเรา เราจึงได้เอาเรื่องการศาสนามาพูดกับท่านอีก เพราะในเรื่องนี้เราได้เคยพูดกับท่านมาหลายครั้งแล้ว เราจึงเอาคำสั่งซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสสั่งมานั้นอ่านให้ท่านฟัง ในคำสั่งมีความว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ดำรัสสั่งให้เรามาปรึกษาหารือและปฏิบัติการตามคำแนะนำของท่าน เพื่อจัดการให้ศาสนาคริสต์ได้เจริญก้าวหน้าในอาณาจักรนี้ ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสจึงได้ตอบเราว่า ควรจะขอร้องให้ประกาศสัญญาที่เกี่ยวด้วยการศาสนา ซึ่งเมอสิเยอร์ เดอ โชมงต์ได้ทำไว้ เราจึงได้ชี้แจงให้ท่านสังฆราชฟังว่า ในเรื่องประกาศสัญญาซึ่งได้ทำไว้นั้นฟังดูเป็นการที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ไม่เต็มใจให้ประกาศเลย และเขาเป็นคนที่พูดยาก เมื่อลงไม่พอใจสิ่งใดแล้ว ยากที่จะพูดจาเกลี้ยกล่อมให้เปลี่ยนความคิดได้

สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส จึงได้ตอบว่า “*เรื่องนี้เป็นการประหลาดอย่างที่สุด เพราะข้างฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็ทรงเข้าพระทัยว่าสัญญาฉบับนั้นได้ประกาศแล้ว แต่การที่ยังมิได้ประกาศนั้น ก็มีแต่ซิเยอร์กงสต็องซ์คนเดียวที่คอยขัดขวางไว้ เขายกเหตุผลมาอ้างว่า ไม่ควรจะพระราชทานสิทธิต่าง ๆ ให้แก่คนเข้ารีต*

เพราะคนเข้ารีตยังไม่มีเลย และที่เรียกกันว่าคนเข้ารีตนั้นเป็นเรื่องที่นึกเอาเองทั้งสิ้น ตัวจริงหามีไม่ ที่เขาพูดดังนี้ ก็เพราะไม่ได้นึกเลยว่าสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นโดยแท้ สำหรับให้คนทั้งหลายได้มีน้ำใจหรือกล้าที่จะเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ ซิเยอร์กงสต็องซ์ยังพูดต่อไปอีกว่า การที่พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้สร้างวัดสร้างอารามให้แก่พวกเข้ารีตนั้น เป็นการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงพระเมตตาแก่พวกเข้ารีตพออยู่แล้ว แต่ที่เขาพูดเช่นนี้ก็เท่ากับเพ้อฝัน เพราะการที่พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้พวกเข้ารีตได้มีวัดมีโบสถ์ในสยามนั้น มิได้เป็นการแสดงว่าพระเจ้ากรุงสยามได้โปรดปรานหรือทรงลำเอียงเข้ากับพวกเข้ารีตอย่างใดเลย เพราะได้โปรดพระราชทานสุเหร่าให้แก่พวกแขกมัวร์ และพระราชทานวัดให้แก่พวกจีนเหมือนกัน จึงเป็นอันพูดไม่ได้ว่าพระเจ้ากรุงสยามได้โปรดพวกแขกมัวร์หรือโปรดพวกจีน หรือโปรดพวกเข้ารีตเป็นพิเศษอย่างใดเลย เมื่อก่อนที่เชอวาลิเยร์เดอโชมงต์จะออกจากเมืองสยามกลับไปฝรั่งเศสนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ให้บาทหลวงตาชารด์ไปหาเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ เพื่อไปชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ในการที่ยังไม่ควรจะประกาศสัญญานั้น ในครั้งนั้นเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ได้ขัดเคืองบาทหลวงตาชารด์เป็นอันมาก แต่ถึงดังนั้นบาทหลวงตาชารด์ก็เกลี้ยกล่อมว่า ให้เขายอมกลับไปเสียก่อน จึงค่อยประกาศหนังสือสัญญานั้นต่อไป แต่ครั้นเขาได้กลับไปแล้ว ก็หาได้มีผู้ใดพูดถึงเรื่องสัญญานี้อีกต่อไปไม่"

เราจึงได้ตอบท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสว่า เราเชื่อแน่แล้วว่าการที่จะประกาศสัญญาพระราชทานสิทธิต่าง ๆ ให้แก่พวกเข้ารีตนั้น คงเป็นประโยชน์ต่อศาสนาคริสต์เป็นอันมาก แต่ข้อที่เราจะต้องการถามท่านสังฆราชนั้น ก็คือว่าจะทำอย่างไรจึงจะประกาศหนังสือสัญญานั้นได้เล่า ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสจึงได้ตอบว่า ในเรื่องนี้จะต้องไปหารือต่อพระผู้เป็นเจ้าเสียก่อน และพรุ่งนี้จะได้จัดให้มีการสวดมิสซาโดยเฉพาะสำหรับการเรื่องนี้ แล้วท่านสังฆราชได้เล่าความจริงใจให้เราฟังว่า

"ได้มีคนหลายคนมาบอกข้าพเจ้าว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คอยกีดกันข้าพเจ้าอยู่เช่นนี้ ก็เพราะเหตุซิเยอร์กงสต็องซ์เกรงว่าถ้าข้าพเจ้าได้ไปถวายการศาสนาต่อพระเจ้ากรุงสยาม จนพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเข้ารีตแล้ว ข้าพเจ้าอาจจะแย่งตำแหน่งหน้าที่ของเขาได้ และที่เขาคิดเช่นนี้ ก็ต้องนับว่าเขาเป็นคนไร้สติ เขาจึงไปเที่ยวพูดทุกหนทุกแห่งว่า เวลาที่ข้าพเจ้ากราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้ากรุงสยามหาทรงเข้าพระทัยในคำพูดของข้าพเจ้าไม่ แต่ที่จริงเมื่อเวลาข้าพเจ้ากราบทูลว่ากระไร พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงรับสั่งตอบตรงกับคำกราบทูลทุกครั้ง ข้าพเจ้าจึงได้ไปเที่ยวสืบถามจากขุนนาง ๒ - ๓ คนว่า พระเจ้ากรุงสยามเข้าพระทัยในคำพูดของข้าพเจ้าหรือไม่ พวกเขาบอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งกับเขาเองว่ายังไม่เคยทรงพบชาวยุโรปคนใดที่จะพูดภาษาสยามได้ดีเหมือนข้าพเจ้าเลย"

เมื่อได้ปรึกษาหารือกันในเรื่องเสร็จแล้ว จึงเป็นอันตกลงเห็นพร้อมกันว่า ในเวลานี้ยังไม่ควรนำเรื่องนี้กราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามจนกว่าซิเยอร์กงสต็องซ์จะยอมให้เรากราบทูล เพราะเขาต้องเป็นล่าม และอาจแปลรับสั่งตามชอบใจของตัวอย่างไรก็ได้

สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสจึงพูดกับเราว่า *"ข้าพเจ้าจะเล่าอะไรให้ท่านฟังเป็นความลับส่วนตัว คือ เมื่อซิเยอร์กงสตองซ์ได้แปลพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสที่ท่านเชิญมาถวายต่อพระเจ้ากรุงสยามนั้น ได้แปลถวายเฉพาะต่อหน้าข้าพเจ้าด้วย ข้อความในพระราชสาส์นตอนที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงชมเชยยกย่องราชทูตสยามสามนายนั้น เมอสิเยอร์กงสตองซ์จะแปลกลับความเสียให้ได้ คือคำที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงชมเชยราชทูตสยามนั้น ซิเยอร์กงสตองซ์จะแปลว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงชมเหล่าเสนาบดี ข้าพเจ้าก็อดไม่ได้ค้านเมอสิเยอร์กงสตองซ์ว่าแปลผิดต่อหน้าที่นั่งนั้นเอง"*

ตอนค่ำ บาทหลวงแซ็งต์มาร์แตงได้มาหาซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เล่าเนื้อความตรงกันกับที่บาทหลวงตาชารด์ได้มาเล่า อันเป็นข่าวที่รู้แซ่กันไปหมดแล้วว่า ในเวลาปกติซิเยอร์เดส์ฟาร์จจะต้องไปประจำอยู่ในราชสำนัก ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ถามเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเอง เพราะอยากทราบว่าความจริงจะมีแค่ไหน เขาจึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า การที่ได้ขึ้นมาที่เมืองลพบุรีคราวนี้ ก็โดยได้รับ ๆ สั่งให้ขึ้นมา และเมื่อยังไม่ได้รับสั่งให้กลับ เขาก็จะอยู่ที่เมืองลพบุรีต่อไป

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งให้เจ้าพนักงานมาเชิญเราไปดูการคล้องช้างป่า ในการคล้องช้างคราวนี้บรรดาขุนนางฝรั่งเศสได้ไปกันทุกคน บางคนก็ขี่ช้าง บางคนก็ขี่ม้า เมื่อเราไปถึงแล้วสักครู่หนึ่ง พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จมา ทรงช้างพระที่นั่งและหาได้เสด็จลงจากหลังช้างไม่ เมื่อเสด็จถึง เราก็ได้ยืนขึ้นถวายคำนับ จึงมีรับสั่งให้เรานั่งลง ต่อมาซิเยอร์กงสตองซ์ก็ได้มาหาเราบอกว่าพระเจ้ากรุงสยามมีรับสั่งให้มาถามว่า ที่เราได้ไปดูการคล้องช้างนั้นเป็นอย่างไรบ้าง เราจึงได้ตอบว่า การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เราไปดูการคล้องช้างนั้น เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ และการคล้องช้างนั้นเราเห็นเป็นการสมพระเกียรติยศอย่างยิ่ง เมื่อเสร็จจากการคล้องช้างแล้ว เราได้เชิญเมอสิเยอร์กงสตองซ์และสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสให้มารับประทานอาหารกับเรา ในระหว่างที่รับประทานอาหารกันอยู่นั้น ต่างคนต่างปรองดองเอาอกเอาใจซึ่งกันและกัน ตอนค่ำบาทหลวง เดอ แบซได้มาหาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ และได้มาบอกว่าเมอสิเยอร์กงสตองซ์ดำริที่จะเอาข้าวสารไว้ที่ป้อมเมืองบางกอกเป็นเสบียงพอ ๖ เดือน ตามที่ได้ความมาดังนี้ก็ทำให้เรารู้สึกว่า นายร้อยเอกชาวโปรตุเกสซึ่งประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น คงจะได้รายงานมาให้เมอสิเยอร์กงสตองซ์ทราบถึงการที่เราได้จัดทำไป เพราะเมื่อวันวานนี้เอง ข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากซิเยอร์เวเรต์บอกมาว่า ข้าวซึ่งข้าพเจ้าได้สั่งให้ส่งไปไว้ที่เมืองบางกอกนั้นได้ไปถึงแล้ว และได้เก็บเข้ายุ้งไว้ตามคำสั่งของมงแซนเญอร์ เลอ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์เสร็จแล้ว ในคืนวันนั้นเอง เมอสิเยอร์กงสตองซ์ได้เชิญให้เราไปรับประทานอาหารค่ำในสวนซึ่งอยู่นอกเมือง แต่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์หาได้ไปรับประทานอาหารด้วยไม่ ต่อรับประทานกันเสร็จแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ไป ในคืนวันนั้นเอง พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จไปที่ทะเลชุบศร[๑] ซึ่งเป็นตำบลใกล้กับเมืองลพบุรี เพราะกำลังทรงสร้างพระตำหนักขึ้นใหม่ในที่นั้น

---

[๑] thlée Pousson

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่พระราชวังลพบุรี

ที่มา : หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน เวลาบ่ายประมาณ ๔ โมง เราได้ให้คนไปบอกเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าเราอยากจะไปหา เพื่อไปแสดงให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบถึงพระเมตตากรุณาที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงมีต่อเขา บาทหลวงตาชารด์ได้ออกมาตอบแทนเขาว่า เวลานี้ยังจะพบ ฯพณฯ ไม่ได้ เพราะกำลังสวดมนต์อยู่ เราจึงได้เลยไปหาท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส เพื่อจะได้ปรึกษาหารือกันถึงเรื่องการศาสนา แต่เมื่อได้ปรึกษาหารือกันแล้ว ก็หาได้ตกลงกันอย่างไรไม่ เมื่อเราได้กลับมาจากท่านสังฆราชแล้ว ก็ได้เห็นการจุดดอกไม้เพลิงอย่างแบบของจีน ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ให้มีขึ้นสำหรับฉลองโบสถ์ใหม่ ในเวลาที่ได้พบกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในตอนดูจุดดอกไม้เพลิงนี้ เราหาได้พูดถึงการงานอย่างใดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ พอดูจุดดอกไม้เพลิงเสร็จแล้วเราก็รีบลากลับมา โดยอ้างเหตุว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้สวดมนต์ต่อไป เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้บอกกับข้าพเจ้าในคืนวันนั้นเองว่า ได้ทราบความมาจากซิเยอร์โวล็องว่า การที่ได้ตั้งแต่งนายทหารที่เมืองบางกอกนั้น ซิเยอร์เดส์ฟาร์จหาได้รู้เรื่องไม่

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน เราได้ไปรับประทานอาหารที่บ้านของพวกบาทหลวงเยซูอิตในตอนเช้า บาทหลวง เลอ รัวเยร์ กับบาทหลวงดูซาซ์ ผู้เป็นหัวหน้าของพวกเยซูอิต ได้มารับเราไปที่บ้าน เราจึงได้เล่าให้บาทหลวงทั้งสองนี้ฟังถึงข้อความที่เราได้พูดกับสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสเมื่อวันวานนี้ เพราะเราเห็นว่าน้ำใจของท่านสังฆราชมิได้แตกร้าวกับพวกเยซูอิตเลย และบาทหลวงทั้งสองก็ได้ยกย่องสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสในการที่ท่านสังฆราชได้มอบอำนาจต่าง ๆ ให้แก่บาทหลวงเยซูอิต เมื่อได้พูดกับบาทหลวงทั้งสองเสร็จแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ซิเยอร์เดส์ฟาร์จ ซิเยอร์ดูบรูอ็อง และซิเยอร์โวล็องก็ได้มาถึง เพื่อจะมารับประทานอาหารที่บ้านบาทหลวงเยซูอิตพร้อมกัน ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสก็ได้มาเหมือนกัน เมื่อรับประทานอาหารกันเสร็จแล้ว ขณะที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะลาเรากลับไปนั้น เราได้บอกกับเขาว่าการที่เราได้ขอพบกับเขาเมื่อวันก่อนนั้น ก็เพื่อจะเชิญสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาพระราชทานให้เป็นเกียรติยศไปมอบให้กับเขา เขาจึงได้ตอบว่ามีความยินดีที่จะได้พบเราทุกเมื่อ ครั้นเวลาบ่ายประมาณ ๔ หรือ ๕ โมง เราได้ไปยังบ้านของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ พร้อมด้วยขุนนางเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่ได้มาในกระบวนของเรา เราจึงได้นำตราตั้งซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้โปรดตั้งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นกงต์[๑] กับหนังสือสำคัญซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดพระราชทานพระราชานุญาตให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ใช้ตราดอกลิลลี่สีทองบนพื้นสีน้ำเงินเข้มประดับบนอาวุธได้มอบให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แต่ก่อนที่เราจะมอบให้นั้น เราได้เอาตราตั้งและหนังสือสำคัญขึ้นทูนศีรษะตามแบบของชาวตะวันออกเสียก่อน จึงได้ส่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รับไป เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับไปแล้ว ก็เอาขึ้นทูนศีรษะเสียก่อนเหมือนกัน แล้วจึงได้เอาตราตั้งและหนังสือสำคัญวางไว้บนพานทอง เอาพานทองวางบนตั่งใต้พระรูปพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และพระรูปนั้น

---

[๑] Comte เป็นตำแหน่งเทียบเท่ากับเคานต์ในยุโรป

ประดิษฐานอยู่บนแท่นที่ดาดผ้า ซึ่งซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้ทำขึ้นตั้งแต่ได้รับยศเป็นออกญา แต่ความจริงการทำเช่นนี้ ไม่เคยมีมาก่อนในราชอาณาจักรสยาม แล้วเราจึงได้ทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าเราจะได้เชิญตราแซ็ง-มิเชลมามอบให้ในวันอาทิตย์หน้า พวกบาทหลวงเยซูอิตได้พากันมาหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์พร้อมกันทั้งคณะ เพื่อมาขอบใจในการที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดการให้พวกเยซูอิตได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามครั้งนี้

ณ วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน มงแซนเญอร์ เดอ เมเตลโลโปลิสได้ไปทำพิธีฉลองโบสถ์ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้สร้างขึ้น และซึ่งได้อุทิศให้แก่นางมาเรียมารดาพระเยซูคริสต์ ในงานฉลองคราวนี้ในแต่ละวันได้มีการสวดมิสซาและเทศน์ กับได้ร้องเพลงสวด Domine salvum fac regem ไม่ผิดกันกับที่เคยทำพิธีชนิดนี้ในฝรั่งเศสเลย ครั้นตอนเย็นเราได้ไปดูบ้านที่กำลังสร้างให้พวกบาทหลวงเยซูอิตอยู่[๑] เราได้เห็นเขากำลังก่อตึกงาม ๆ ๓ หลังทำด้วยอิฐปูนก่อแบบดอริก และมีหอคอย ๘ เหลี่ยมสำหรับดูดาวด้วย ในชั้นเดิมตึก ๓ หลังนี้ได้กะไว้ว่าจะก่อเพียงชั้นเดียวเท่านั้น แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ตกลงให้ก่อเสริมเป็น ๒ ชั้น

เมื่อวานนี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับตราแซ็งต์-มิเชลไปแล้ว แต่ถึงดังนั้นก็ได้ไปพูดกับบาทหลวงเลอ รัวเยร์กับบาทหลวงแซ็งต์มาร์แตงว่า การที่รับตราดวงนี้ยังสองจิตสองใจอยู่ ฟังดูประหนึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยากจะคืนตราเสีย และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้พูดอ้อนวอนบาทหลวงตาชารด์ ขอให้บาทหลวงตาชารด์ช่วยไปพูดกับบาทหลวง เดอ ลาแชส ให้บาทหลวง เดอ ลาแชสกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสขออย่าให้กริ้วในการที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะคืนตราดวงนี้ ค่ำวันนี้บาทหลวงตาชารด์กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามที่ทะเลชุบศร และซิเยอร์กงสต็องซ์ได้พูดว่า ในเรื่องรับตราและเรื่องคืนตราแซ็งต์-มิเชลนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบในพระทัยพระเจ้ากรุงสยามได้ดีว่าจะมีพระราชประสงค์อย่างไร

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้สายสร้อยทองคำสำหรับหมวกแก่ซิเยอร์เดส์ฟาร์จสาย ๑ สายสร้อยนี้ทำด้วยทองคำถักเป็นเกลียวโปร่ง และที่เงื่อนนั้นมีเพชรเม็ดงามอยู่เม็ด ๑ เวลาเย็นข้าพเจ้ากลับจากบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ได้พบเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จยืนอยู่กลางถนน ซิเยอร์เดส์ฟาร์จบอกว่าได้มาคอยข้าพเจ้าอยู่นานแล้ว เพราะอยากจะพบสนทนากับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้เชิญให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จขึ้นไปบนบ้าน แต่เขาไม่ยอมขึ้นบ้าน จึงได้ยืนสนทนากันอยู่กลางชาลา เขาพูดอธิบายความให้ข้าพเจ้าฟังหลายข้อ คือ เขากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่างคนต่างมีความไว้ใจซึ่งกันและกัน ถ้าจะให้ราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ดำเนินสู่ความเจริญแล้ว ก็ต้องมีความไว้ใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ในส่วนเรื่องเมืองบางกอกนั้นเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะยอมรับผิดรับชอบต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าจะรักษาไว้ให้จนได้ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะได้มีจดหมายชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ไปให้มงแซนเญอร์ เดอ แซนเญอเลย์ทราบ

---

[๑] หมายถึง วัดสันเปาโล หรือวัดเซนต์ ปอล (Saint Paul) ที่เมืองลพบุรี

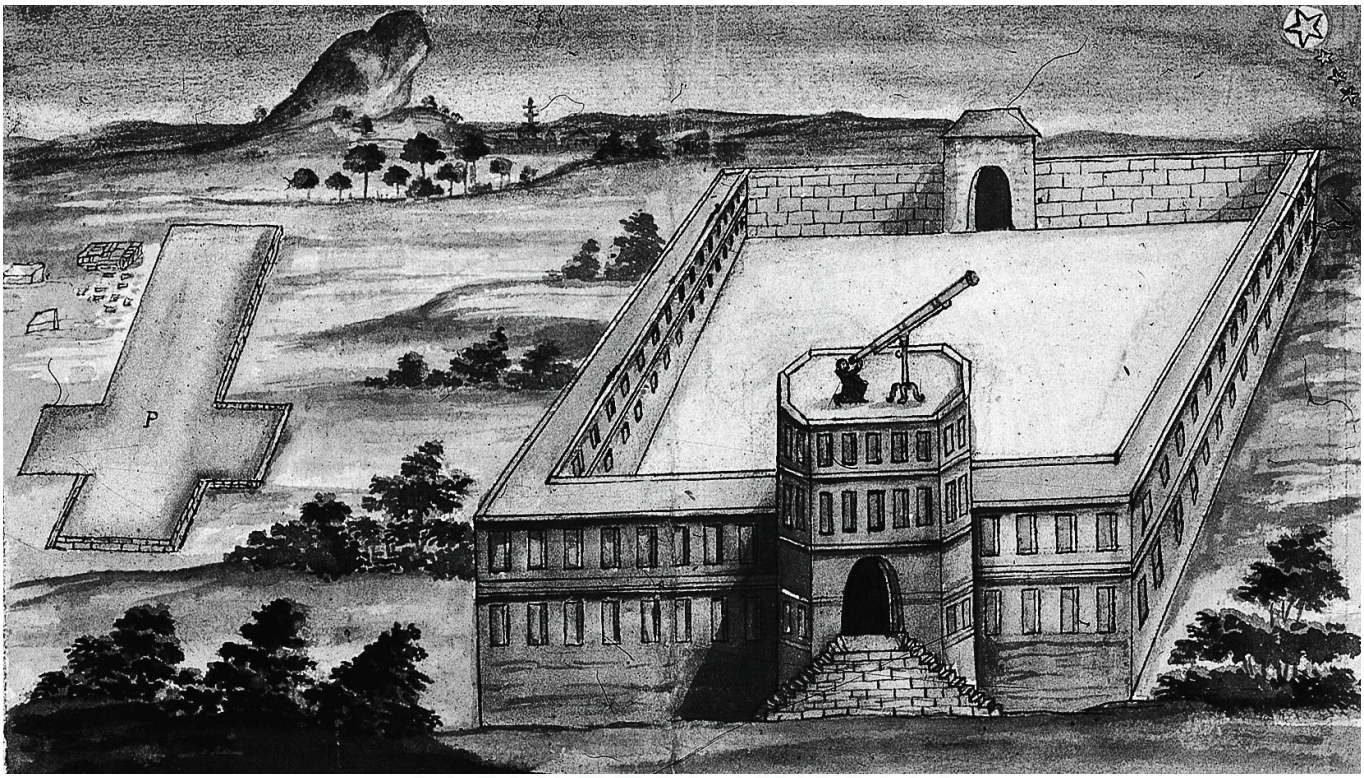

อาคารหอดูดาวภายในวัดสันเปาโล เมืองลพบุรี

กองทหารสยามที่ยังคงประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น หาได้ทำให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จหนักใจอย่างใดไม่ เพราะเขาจะระวังการทุกอย่างมิให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นได้ มงแซนเญอร์ เดอ เมเตลโลโปลิสได้มายังที่พักของเรา และเล่าให้เราฟังว่า ก่อนที่เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์จะมาถึงเมืองสยามนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งกับท่านหลายครั้งว่า ทรงพระวิตกนักว่าพวกฮอลันดาจะมายึดเอาเมืองบางกอกเสีย เพราะคนสยามยังไม่มีความชำนาญในการสงครามเลย และได้รับสั่งต่อไปว่า ไม่ทรงทราบเลยว่าพวกฝรั่งเศสจะคิดเห็นอย่างไรในเรื่องนี้ แต่ส่วนพระองค์นั้น ถ้ายังทรงมีพระชนม์อยู่ตราบใด ก็จะทรงพระราชทานอะไรต่ออะไรต่าง ๆ ให้พวกฝรั่งเศสทุกอย่าง เพราะทรงรักใคร่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมากนัก แต่ถ้าพระองค์ได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว ก็ทรงเกรงว่าการคงจะเปลี่ยนแปลงไปหมด และพวกฝรั่งเศสก็คงจะไม่อยู่เป็นผาสุกเหมือนในเวลาที่พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ เพราะฉะนั้นจึงทรงขอร้องให้ท่านได้มีหนังสือชี้แจงเหตุผลไปยังฝรั่งเศสด้วย ในชั้นต้นท่านได้ขอตัว โดยอ้างว่าการชนิดนี้หาใช่หน้าที่ของสังฆราชไม่ แต่พระเจ้ากรุงสยามก็ยังคงรับสั่งอ้อนวอนอยู่นั่นเอง ท่านจึงได้ตกลงยอมมีหนังสือไปตามพระราชประสงค์ ในขณะเดียวกัน เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ก็ได้มาถึงเมืองสยาม พระเจ้ากรุงสยามและขุนนางข้าราชการมีความปีติยินดีทั่วหน้ากัน ครั้นเราได้มาถึงก็ดูยังมีความปีติยินดีอยู่ แต่มาบัดนี้ดูความยินดีได้จืดจางลงไปเสียแล้ว

ในเวลาที่เราได้สนทนากับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสอยู่นั้น เราได้พยายามนักหนาที่จะให้ท่านจัดบาทหลวงเยซูอิตไปยังเมืองตังเกี๋ย ๒ คน แต่ท่านสังฆราชก็ยังไม่ยอมตกลงตามความเห็นของเรา โดยอ้างว่าจะต้องปรึกษาหารือกับท่านสังฆราช เดอ โรซาลี[๑] เสียก่อน ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสจึงได้มีหนังสือลงไปที่กรุงศรีอยุธยาเชิญให้สังฆราช เดอ โรซาลีขึ้นมาที่เมืองลพบุรี เมื่อสังฆราช เดอ โรซาลีได้รับหนังสือแล้วก็รีบขึ้นมาและได้มาถึงเมืองลพบุรีวันนี้เอง เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ไปหาสังฆราช เดอ โรซาลีเพียงลำพัง ข้าพเจ้าหาได้ไปด้วยไม่ เพราะข้าพเจ้าป่วยอยู่ แต่ถึงเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะไปพูดอ้อนวอนสังฆราช เดอ โรซาลีสักเท่าไร ท่านก็หายอมเกี่ยวข้องในเรื่องเมืองตังเกี๋ยด้วยไม่ และโยนเรื่องไปให้สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสว่าจะเห็นควรตัดสินใจอย่างใดต่อไป

วันนี้ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ให้เลขานุการนำพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในเรื่องตราแซ็งต์-มิเชลไปส่งต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และได้จัดให้ซิเยอร์ เดอ เฟรตวิล ทำระเบียบการไปส่งต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้ขอให้สังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสไปเป็นหัวหน้าพิธีสวด และจะได้สั่งให้เตรียมการในโบสถ์ไว้ให้พร้อมด้วย

---

[๑] de Rosalie

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน เวลาเช้า ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ไปยังโบสถ์เพื่อดูว่า เขาเตรียมการไว้พร้อมหรือยัง จึงได้ไปเห็นว่ายังขาดแท่นยกพื้นขึ้นอัน ๑ เขาก็ได้สั่งให้ทำแท่นยกพื้นขึ้นเสร็จ พระรูปพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้นได้ประดิษฐานตั้งไว้ใต้เพดานดาดผ้าขาว ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสก็เตรียมพร้อมและพวกนายทหารฝรั่งเศสก็คอยอยู่ ณ ที่นั้น พร้อมกันแล้ว ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงได้ไปอยู่ที่ที่กราบพระซึ่งเจ้าพนักงานได้เตรียมไว้กลางโบสถ์ ท่านสังฆราชก็ลงมือสวดบท Veni creator และสวดมิสซา แล้วบาทหลวง เลอ รัวเยร์ ได้เทศน์ ครั้นเสร็จพิธีสวดแล้ว ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงได้เดินไปนั่งบนเก้าอี้ใต้เพดานที่ดาดไว้ใกล้แท่นประดิษฐานพระคัมภีร์[๑] และได้มีนายทหารและผู้ติดตามชาวฝรั่งเศสเดินหน้าและตามหลังห้อมล้อมเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จนถึงเก้าอี้ ในขณะนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์สวมเสื้อที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเดินเข้ามา และมีซิเยอร์ เดอ เฟรตวิลล์ กับซิเยอร์ เดอ ฌงกู[๒] นำเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้ามา บาทหลวงจึงเชิญสมุดคัมภีร์มาให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์สาบานตามธรรมเนียมแล้ว นอกนั้นก็ได้ทำพิธีต่อไปตามเคย

บุตรหัวปีของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเป็นผู้ผูกไม้กางเขนให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงได้เข้ากอดซิเยอร์กงสต็องซ์ และพูดเป็นภาษาโปรตุเกสแสดงความยินดีว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับยศเป็นเชอวาลิเยร์แห่งฝรั่งเศสแล้ว ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้เชิญบรรดานายทหารทุกคนรับประทานอาหารครั้นเสร็จแล้ว เลขานุการของซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้เข้าไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพื่อขอให้เขาได้เอาตราประทับในหนังสือสำคัญรับตราแซ็งต์-มิเชล ซึ่งเขาได้ลงนามไว้ในตอนเช้านั้นแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงให้บาทหลวงมัลโดนา[๓] ซึ่งเป็นบาทหลวงเยซูอิตชาวเมืองฟลามองด์[๔] อยู่ในคณะบาทหลวงโปรตุเกสและบาทหลวงผู้รับสารภาพบาป อ่านหนังสือสำคัญฉบับนั้นให้ฟัง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้อิดออดมากไม่เต็มใจที่จะประทับตราให้เลย เพราะเกรงว่าจะเป็นการติดต่อกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเกินไป แล้วพวกบาทหลวงเยซูอิตจึงได้โน้มน้าวขอให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เอาตราประทับลงในหนังสือสำคัญนั้น โดยอ้างเหตุว่าการที่จะประทับตราเช่นนี้หาเป็นการรับผิดชอบอย่างใดไม่ และไม่ต้องกลัวเกรงอะไรเลย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ยอมประทับตราลงไป เมื่อตอนค่ำ ท่านสังฆราช เดอ โรซาลีได้ไปรับประทานอาหารที่บ้านพวกบาทหลวงเยซูอิต และเมื่อขากลับได้เลยแวะมาหาเราและคงยืนตามความคิดเดิมอยู่เสมอว่า จะไม่เกี่ยวข้องด้วยในการที่จะส่งพวกบาทหลวงเยซูอิตไปเมืองตังเกี๋ย

---

๑ Evangile

๒ Joncoux

๓ Maldonnat

๔ Flamand

วันจันทร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน เวลาเช้า เราได้ให้คนไปเชิญบาทหลวงตาชาร์ดให้มาหาเรา เพื่อจะมาปรึกษากันถึงหนังสือที่เราเห็นเป็นการจำเป็นจะต้องยื่นต่อซิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะจนถึงบัดนี้ เรายังไม่ได้มีโอกาสที่จะทำความตกลงกับเขาอย่างใดเลย จะพูดกันด้วยปากหรือจะมีหนังสือไปอย่างใด ก็หาโอกาสไม่ได้เลย เพราะเขาได้แสดงความขัดเคืองเราอยู่เสมอ และฝ่ายเราก็เห็นว่าควรจะปล่อยให้เขาได้ฝักฝ่ายในการค้าขายของตัวไปก่อน เราจึงได้นำความปรึกษากับบาทหลวงตาชาร์ดสำหรับจะร่างหนังสือถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เป็นใจความ ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ จะขอให้สยามประกาศหนังสือสัญญาทางศาสนาซึ่งได้ทำไว้กับเมอสิเยอร์ เดอ โชมงต์ บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้ชี้แจงต่อเราว่า ในเรื่องนี้บาทหลวงตาชาร์ดได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามแล้วว่า ยังไม่เป็นเวลาอันสมควรที่จะประกาศสัญญาฉบับนั้น และพระเจ้ากรุงสยามก็ได้ทรงเห็นชอบด้วยแล้วว่ายังไม่ควรจะประกาศจริง ทั้งในรายงานการเดินทางของบาทหลวงตาชาร์ดซึ่งได้ไปที่ฝรั่งเศสนั้น บาทหลวงตาชาร์ดก็ได้ชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ให้ซิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจในเรื่องนี้ตลอดแล้ว บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้ออกความเห็นว่า ถ้าเราได้รับคำสั่งมาให้จัดการในเรื่องนี้แล้ว เราก็ควรจะปฏิบัติตามคำสั่งต่อไป แต่ก็คงจะเป็นเรื่องไม่สำเร็จเพราะพระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งกับบาทหลวงตาชาร์ดเองว่ายังไม่ควรจะประกาศให้ใช้หนังสือสัญญาฉบับนี้ เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ดว่า เวลานี้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ได้ส่งกองทหารมายังสยามแล้ว จึงเป็นเวลาอันสมควรที่จะต้องจัดการให้ศาสนาคริสต์ได้ตั้งอยู่เป็นหลักฐาน และให้รับสิทธิต่าง ๆ ที่พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดพระราชทานไว้แล้ว บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้โต้ตอบ ยกเหตุผลต่าง ๆ มาคัดค้านเป็นเนื้อความอย่างเดียวกับที่อธิบายไว้กับซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ๒ - ๓ วัน ก่อนหน้านี้ ซึ่งข้าพเจ้าได้เล่ามาในตอนบนนั้นแล้ว

ข้อ ๒ จะได้พูดเรื่องการจะส่งกองทหารไปเมืองมะริด บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้ตอบว่า ในเรื่องที่จะส่งกองทหารไปเมืองมะริดนั้น ไม่มีข้อขัดข้องอย่างใด จะส่งไปเมื่อไรก็ได้ แล้วแต่เราจะต้องการให้ส่งไปเมื่อไร แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกไว้กับบาทหลวงตาชาร์ดว่า ฤดูนี้เป็นฤดูที่เหมาะสำหรับเดินทาง เพราะน้ำฝนที่ค้าง ๆ อยู่นั้นยังไม่ทันแห้ง เมื่อเดินทางบกก็พอจะหาน้ำรับประทานได้ง่าย แต่การเดินทางบกนั้นมีการไม่สะดวกอยู่อย่าง ๑ คือว่าในเวลาที่จะขึ้นจากเรือที่เมืองพริบพรี[๑] เดินตัดทางบกนั้น จะต้องเดินทางถึง ๖ วัน และตามทางนี้หามีที่พักไม่ ซึ่งจะเป็นการลำบากต่อกองทหารเป็นอันมาก การที่จะไปเมืองมะริดที่สะดวกที่สุดนั้น จะต้องไปทางทะเลจนถึงเมืองกุย[๒] แล้วเดินทางบกหนทาง ๓ วัน เท่านั้น แต่ทะเลที่จะไปเมืองกุยในฤดูนี้ยังไปไม่ได้เพราะคลื่นลมจัดมาก น่ากลัวเรือจะไปแตกได้ เราจึงได้พูดว่า ถ้าเช่นนั้นในชั้นนี้ก็ขอเพียงให้

---

[๑] หมายถึง เมืองเพชรบุรี

[๒] หมายถึง เมืองกุยบุรี

ซิเยอร์ดูบรูอ็องไปพร้อมกับข้าพเจ้า และให้พาพลทหารไปแต่เล็กน้อยก่อน แล้วภายหลังเมื่อซิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดการให้พลทหารได้เดินทางสะดวกได้เมื่อใด จึงให้กองทหารตามไปก็ได้

ข้อ ๓ จะได้กล่าวถึงเรื่องเมืองบางกอกว่า ในเรื่องเมืองบางกอกนี้ความดำริก็มีอยู่แล้วว่า จะได้สร้างป้อมคูประตูหอรบให้เป็นที่มั่นคงแน่นหนา แต่ในเวลานี้พวกฝรั่งเศสซึ่งอยู่ที่เมืองบางกอกก็ยังหาพ้นอันตรายในเวลาที่จะเกิดมีข้าศึกขึ้นไม่ เพราะจะวางใจว่าสัญญาสงบศึกที่ทวีปยุโรปจะเป็นการมั่นคงถาวรยังไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้มีดำรัสสั่งให้มาขอไพร่พลสยามจากพระเจ้ากรุงสยาม สำหรับเป็นแรงทำการต่าง ๆ ให้เร็วขึ้น และให้ขอให้พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดจ่ายค่าใช้จ่ายในการสร้างป้อมเหล่านี้ด้วย เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงหวังพระทัยว่า กองทหารฝรั่งเศสคงจะได้อยู่ในที่มั่นคงพ้นจากอันตรายข้าศึกได้โดยเร็ว บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราโดยอ้างเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑ นั้น คือว่า ซิเยอร์เดส์ฟาร์จไม่ได้มีความวิตกว่าผู้ใดจะมาทำอันตรายได้เลย และเขาจะยอมรับรองต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าจะพิทักษ์รักษาเมืองบางกอกนี้ไว้ให้ได้ ประการที่ ๒ ซึ่งบาทหลวงตาชารด์ได้ยกมาอ้างนั้นคือว่า พระเจ้ากรุงสยามคงจะไม่ยอมที่จะออกค่าใช้จ่ายสำหรับการสร้างป้อมที่เมืองบางกอกนี้เป็นแน่ แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดต่อไปว่า ในความ ๓ ข้อนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะตอบเราเหมือนกับที่บาทหลวงตาชารด์ได้ชี้แจงมาแล้ว เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ในข้อที่เราจะหารือบาทหลวงตาชารด์นั้น มิได้หารือว่าซิเยอร์กงสต็องซ์จะตอบอย่างไร แต่จะขอทราบจากบาทหลวงตาชารด์ว่า จะทำอย่างไรดีหรือจะมีหนทางอย่างไรที่จะได้กล่าวข้อความเหล่านี้ต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ เพราะการชนิดนี้บาทหลวงตาชารด์มีความรู้ดีกว่าเรา แต่ที่เราพูดว่าจะกล่าวข้อความต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เราหมายความจะให้เขานำเรื่องของเรากราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยาม แต่อย่าให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์โกรธได้ เพราะเป็นธรรมดาอยู่เองที่เหล่าเสนาบดีย่อมจะต้องหาหนทางแนะนำการต่าง ๆ ต่อราชสำนักที่ตนมาเจริญทางพระราชไมตรีได้ แล้วข้าพเจ้าจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์ ว่า บาทหลวงตาชารด์ได้ยืนยันกับข้าพเจ้าว่า ถ้าเราได้มีจดหมายไปถึงซิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว เขาก็คงจะไม่โกรธเคืองเป็นแน่

บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดขึ้นว่า “*จริง แล้วเขาจะตอบโดยยกเหตุผลต่าง ๆ อย่างดี*”

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้าฉะนั้นก็พอแล้ว ไม่เป็นการจำเป็นที่เราจะต้องมาโต้เถียงกันเองถึงความข้อ ๔ ซึ่งเกี่ยวถึงเรื่องพวกชาวสยามที่เมืองบางกอก

ในเรื่องข้อ ๓ คือเรื่องจะทำป้อมคูประตูหอรบ เพื่อป้องกันมิให้ข้าศึกมาย่ำยีได้นั้น บาทหลวงตาชารด์ได้พูดว่า ถ้าฝรั่งเศสจะเกิดทำสงครามขึ้นเมื่อใด ก็คงจะไม่มีใครมารบกับพวกฝรั่งเศสซึ่งทำราชการของพระเจ้ากรุงสยามอยู่ เปรียบประดุจว่าถ้าจะทำสงครามกับชาวเมืองสวิสแล้ว ก็คงจะไม่มีใครไปรบกับพวกชาวเมืองสวิสซึ่งอยู่ในฝรั่งเศสเป็นแน่ เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่จะเอาพวกฝรั่งเศสที่อยู่ในเมืองสยามไปเปรียบกับพวกชาวเมืองสวิสที่อยู่ในฝรั่งเศสนั้น เป็นการที่เปรียบกันไม่ได้เลย เพราะลักษณะต่างกัน

มากนัก และถ้าได้เกิดการสงครามขึ้นดังบาทหลวงตาชาร์ดยกมาเปรียบเทียบแล้ว ประเทศทั้งหลายก็คงจะไม่รออยู่ช้านานได้ เพราะการที่จะมาตีพวกฝรั่งเศสในเมืองสยามเป็นการง่ายกว่าที่จะไปรบกับพวกฝรั่งเศสในที่อื่น

ในวันนี้ พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้เราไปดูเสือกับช้างกัดกัน แต่พระเจ้ากรุงสยามหาได้เสด็จไปทอดพระเนตรไม่ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็มิได้ไปดู เพราะอ้างว่าไม่สบาย แต่ในระหว่างนั้นท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ก็ได้ไปหาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์และได้สนทนากันถึงเรื่องการศาสนา แต่ก็หาได้ทำความตกลงกันอย่างใดไม่

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้คนมาเชิญข้าพเจ้าไปยังบ้านบาทหลวงเยซูอิต เพื่อไปดูของต่าง ๆ ที่จะให้บาทหลวงตาชาร์ดนำไปยังฝรั่งเศส ข้าพเจ้าก็ได้ไปทันที จึงได้ถือโอกาสนี้ส่งหนังสือสัญญาเกี่ยวด้วยเรื่องการค้าขายให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ในตอนค่ำ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มาหาเรา ณ ที่พัก และได้เลยรับประทานอาหารค่ำกับเราด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกกับเราว่า พระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดให้เราได้เฝ้าโดยเฉพาะ เพื่อจะได้สนทนากันถึงเรื่องต่าง ๆ อันมิได้เกี่ยวด้วยการงานอย่างใด

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน เวลาเช้า เราได้เข้าไปยังพระราชวัง มีคนที่ไปกับเราจำนวนเท่ากับที่เราได้ไปเฝ้า เมื่อครั้งนำเครื่องมงคลราชบรรณาการของมกุฎราชกุมารฝรั่งเศสไปถวาย แต่ในคราวนี้ภายในพระราชวังไม่มีอะไรจนอย่างเดียว ช้างก็ไม่มี ม้าก็ไม่มี ทหารก็ไม่มี และสิ่งสำหรับประดับเกียรติยศต่าง ๆ หามีไม่เลย ในพระราชอุทยานนั้นมีศาลาอยู่หลัง ๑ แสงสว่างเข้าได้รอบด้าน ที่ศาลานี้เป็นที่สำหรับพระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกขุนนางโดยปกติ ศาลานั้นมีประตูและหน้าต่างสามด้าน ซึ่งเปิดออกเกือบจะถึงพื้นศาลา ศาลานี้ล้อมรอบด้วยเนินค่อนข้างกว้าง และยกพื้นขึ้นสูงเกือบเท่าเนิน เวลาที่เดินมาถึงนั้น ก็เห็นประตูซึ่งอยู่ตรงข้ามด้านในสุดของศาลา ซึ่งหมายถึงผนังของศาลาที่เป็นส่วนหนึ่งของพระที่นั่ง และด้านนี้ทึบหามีแสงสว่างเข้าได้ไม่ ทางซ้ายมือของประตูมีช่องหน้าต่าง ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามจะเสด็จออกให้ซิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ ซิเยอร์ดูเกนส์เฝ้า ส่วนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ และผู้ที่ติดตามอื่น ๆ ให้เฝ้าในพระราชอุทยาน ห่างจากเนินประมาณ ๑๐ ก้าว และพระเจ้ากรุงสยามก็ประทับอยู่บนพระเก้าอี้ไม้ปิดทอง วันนี้เจ้าพนักงานได้เอาพรมปูเต็มเนิน หน้าประตูทางเข้าด้านหน้าและด้านข้างซ้าย เจ้าพนักงานได้ตั้งปะรำ ๒ หลัง แต่ละหลังมีเสาเงิน ๔ เสา ดาดเพดานแต่หามีม่านไม่ เสาปะรำนั้นขนาดโตกว่าแขนเล็กน้อย และเงินที่หุ้มเสานั้นก็ดูหนาอยู่ ข้างขวามือจากที่ที่เราเฝ้าอยู่นั้นมีผ้ากระโจมขึงมาจากผนังพระที่นั่ง เหมือนกับดาดผ้าบนเพดาน บรรดาขุนนางข้าราชการหมอบเฝ้าอยู่หน้าประตู ม้านั่งสำหรับเราตั้งอยู่ตรงข้ามกับหน้าต่าง ซึ่งอยู่ข้างขวาของประตู ซิเยอร์กงสต็องซ์หมอบอยู่ข้างขวาเราถัดลงไปหน่อยก็ถึงบาทหลวงตาชาร์ดนั่งอยู่บนพรมที่เนินนอกบริเวณประตูพระราชอุทยาน แต่นั่งอยู่ข้างหลังเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ และบุตรของข้าพเจ้าก็นั่งตรงกันกับบาทหลวงตาชาร์ด แต่นั่งอยู่ข้างหลังข้าพเจ้า พอเราได้นั่งลงสักครู่หนึ่ง พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จออก โดยทรงเปิดพระแกลอย่างช้า ๆ

ที่นิ้วพระหัตถ์นั้นทรงพระธำมรงค์เพชรเม็ดใหญ่ ๆ และมีรุ้งวาวมาก ที่พระมหามาลาก็มีเพชรพลอยต่าง ๆ เป็นอันมาก และลงยาสีสันต่าง ๆ แบบเนอแวส์[๑] ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นทับทิมเม็ด ๑ ซึ่งประดับดอกไม้ไหวข้างพระมหามาลาเป็นทับทิมใหญ่งามมาก พอเสด็จออกก็ได้มีรับสั่งถามว่า พวกเรามีความสุขสบายดีอยู่หรืออย่างไร และรับสั่งถามว่าการที่เราได้มาอยู่ในเมืองสยามเป็นอย่างไรบ้าง แล้วจึงได้รับสั่งถามถึงบ้านเมืองและตำบลต่าง ๆ ที่เราเคยได้ไปมาแล้ว ทั้งในทวีปยุโรปและที่อื่น ๆ ในโลก เราก็ได้กราบทูลตอบเท่าที่จะกราบทูลได้ เมื่อจวนจะเสด็จขึ้น พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งกับเราถึงเรื่องบริษัทการค้าฝรั่งเศสว่าเจ้าพนักงานของบริษัทเป็นคนไม่ซื่อตรง เพราะมัวแต่หลงเชื่อผู้ที่แนะนำการไม่ดี ที่รับสั่งดังนี้เป็นทำนองคล้ายจะให้เราปรึกษาหารือกับซิเยอร์กงสต็องซ์ และคล้ายจะให้เราจัดการให้พวกเจ้าพนักงานของบริษัทได้อยู่ในความบังคับบัญชาของเขาด้วย แล้วพระเจ้ากรุงสยามจึงรับสั่งว่า บริษัทมีโอกาสอันดีที่จะทำการค้าขายในเมืองสยามให้เจริญได้ จนที่สุดถ้าบริษัทจะคิดต่อเรือที่เมืองตะนาวศรี และที่เมืองบางกอกก็จะทำได้โดยสะดวก และเรือเหล่านี้เมื่อได้ต่อขึ้นแล้ว ก็จะขายในชมพูทวีปโดยราคาแพงมาก เราจึงได้กราบทูลเห็นชอบตามรับสั่งทุกอย่าง แต่เราก็หาได้กราบทูลรับรองอย่างใดไม่ ในที่สุดพระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งว่าทรงยินดีมากที่เรือลา นอร์ม็องด์ได้มาถึงแล้ว และทรงเสียพระทัยเป็นอันมากในการที่ได้มีผู้คนล้มตายลง เราจึงได้กราบทูลตอบว่า ในการที่ได้ทรงพระเมตตากรุณาแก่พวกฝรั่งเศสนั้น เป็นการที่พวกฝรั่งเศสได้ระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่เสมอ และคงจะคิดฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลังต่อไป

เมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์ได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นชอบว่าเป็นโอกาสดีแล้ว ก็ขอให้กราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามว่า เราได้รับคำสั่งมาให้กราบทูลให้ทรงทราบว่า การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมีพระราชดำริถึงการค้าขายในชมพูทวีปนั้น ก็เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ศาสนาคริสต์ได้แพร่หลายออกไปเท่านั้น ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ฟังคำพูดเช่นนี้ ก็ทำกิริยาอึกอักไม่ปลงใจลงไปได้ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เห็นดังนั้นจึงบอกเขาว่า ถ้าเขาไม่เห็นควรจะกราบทูลดังนี้แล้ว จะกราบทูลอย่างอื่นก็ได้แล้วแต่ใจ ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบว่า จะได้กราบทูลตามคำพูดของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้กราบทูลเป็นข้อความยืดยาวมาก และในระหว่างที่กราบทูลอยู่นั้น ได้ออกชื่อลา คาสตีล[๒] บ้าง ออกชื่อเมืองฮอลันดาบ้าง ออกชื่อซังตา มาเรีย เดอ ลอเร็ตตา[๓] บ้าง เมื่อสิ้นคำกราบทูลของซิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว พระเจ้ากรุงสยามหาได้ทรงตอบประการใดไม่ เป็นแต่รับสั่งว่าจะได้ทรงโปรดให้เราได้เฝ้าอีก แล้วก็ทรงหับพระแกลเสด็จขึ้น เราจึงได้ลุกขึ้นถวายคำนับ พอเสด็จขึ้นแล้ว เราก็มิได้นั่งลงไป แต่ได้เดินออกไปห่าง ๆ สักสามหรือสี่ก้าวเพื่อพูดคุยกันว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์มิได้กราบทูลตามคำพูดของเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ หรือ

---

[๑] Nevers เป็นแหล่งผลิตงานศิลปะแบบลงยา ตั้งอยู่ในแคว้นบูร์โกญ (Bourgogne)

[๒] Castille เป็นแคว้นหนึ่งในสเปน

[๓] Santa-Maria-de-Loretta

ถ้าได้กราบทูลแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็หาได้ตอบประการใดไม่ ในระหว่างนั้น ซิเยอร์กงสต็องซ์ยังไม่ทันลุกจากที่ที่หมอบอยู่ ก็เล่าให้บาทหลวงตาชาร์ดฟังถึงข้อความที่ได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยาม บาทหลวงตาชาร์ดได้ฟังเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ก็แสดงกิริยายินดีปราโมทย์เป็นที่สุด เราเห็นว่าทั้งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชาร์ดไม่มีทีท่าว่าจะกลับ เราจึงได้เดินเข้าไปหา ซิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกพวกเราว่า เขาได้กราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามว่า การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระเดชานุภาพมีอำนาจมากเช่นนี้ ก็เพราะเหตุที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมิได้ไปตีบ้านเมืองอื่นเหมือนกับที่สเปนและฮอลันดาทำ กับได้กราบทูลว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงนับถือโนตร์ ดาม เดอ ลอแร็ต[๑] และทรงฝักใฝ่บำรุงการศาสนาอยู่เนืองนิตย์ ตามที่เขาเล่าดังนี้ ก็ส่อให้เห็นได้ว่าซิเยอร์กงสต็องซ์ยังไม่กล้ากราบทูลเรื่องศาสนาต่อพระเจ้ากรุงสยาม และความกล้าของเขาในเวลานี้ก็ยังมีน้อยกว่าเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์มาก

ข้าพเจ้าลืมเล่าไปว่า เมื่อเวลาพระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกนั้น เราก็ได้ยืนขึ้นถวายคำนับทันที และคงยืนอยู่อย่างนั้นหาได้นั่งลงไม่ เพราะรอรับสั่งให้เรานั่งลง ฝ่ายซิเยอร์กงสต็องซ์เห็นเรายืนอยู่ดังนั้น ก็ได้เร่งให้เรานั่งลง ๒ หรือ ๓ ครั้ง ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้เหลียวมาดูม้านั่ง เพราะเกรงจะนั่งพลาดด้วยม้านั่งนั้นอยู่ระดับต่ำมาก ซิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ทันใจ จึงได้ดึงแขนเสื้อ และบอกให้นั่งลงโดยเร็ว ทำกิริยาประดุจจะฉุดให้นั่งลงให้จงได้

เมื่อได้รับประทานอาหารกลางวันเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งมีหน้าที่จับต้องฉลองพระองค์ จนที่สุดจะจับพระมหามาลาก็ได้นั้น ได้มาหาเราเพื่อมารับเครื่องบรรณาการที่มกุฎราชกุมารีฝรั่งเศสได้ส่งมาถวายพระราชธิดา เช่นเดียวกับที่เจ้าพนักงานเหล่านี้ ได้เคยมารับเครื่องราชบรรณาการพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ที่มกุฎราชกุมารฝรั่งเศสได้ส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยามครั้ง ๑ แล้ว เจ้าพนักงานเหล่านี้จึงได้บอกกับเราว่า พระราชธิดาทรงขอบใจมกุฎราชกุมารีที่ได้ส่งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาถวายดังนี้ และทรงเสียพระทัยเป็นอันมาก ที่พระองค์ต้องประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาหาได้ตามเสด็จพระราชบิดาขึ้นมาเมืองลพบุรีไม่ เพราะเหตุที่ยังทรงประชวรอยู่ จึงเป็นการจำเป็นที่จะเสด็จออกให้เราเฝ้ายังไม่ได้ และอีกประการ ๑ เจ้าพนักงานฝ่ายในของพระราชธิดายังไม่เหมาะสมที่จะมาพบเราได้ จึงได้ทรงใช้เจ้าพนักงานของพระราชบิดาให้มารับเครื่องบรรณาการของมกุฎราชกุมารีฝรั่งเศสไปถวาย เราจึงได้ตอบเจ้าพนักงานภูษามาลาว่า พระราชธิดาเป็นเจ้าของในเครื่องบรรณาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจะทรงใช้ใครมาหรือจะโปรดให้ทำประการใดก็แล้วแต่พระทัยทั้งสิ้น ในส่วนพระอาการที่ทรงพระประชวรอยู่นั้น เมื่อมกุฎราชกุมารีฝรั่งเศสได้ทรงทราบ ก็คงจะเสียพระทัยเป็นอันมาก แต่ส่วนตัวเรานั้นมีความเสียใจถึง ๒ ประการ ประการแรก เสียใจที่พระราชธิดาได้ทรงพระประชวรอยู่เช่นนี้ และประการที่ ๒ นั้น เราเสียใจนัก

---

[๑] Notre-Dame de Lorette

ที่มิได้มีโอกาสเฝ้าพระราชธิดาได้ เพราะฉะนั้นเมื่อพระราชธิดาจะโปรดมีรับสั่งมาอย่างไร เราจะได้นำข้อรับสั่งไปทูลมกุฎราชกุมารีทุกประการ

วันเดียวกันนั้น เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้มาหาข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นเป็นโอกาสอันดีจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ในเวลาที่ข้าพเจ้าได้กลับไปถึงฝรั่งเศสแล้ว มงแซนเญอร์มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์คงจะซักไซ้ไล่เลียงข้าพเจ้าถึงการในเมืองบางกอกว่า จะเป็นที่มั่นคงพ้นอันตรายจากการโจมตีของข้าศึกแล้วหรืออย่างไร เป็นแน่ แต่ข้าพเจ้าเองก็มิได้อยู่ที่เมืองบางกอกนานพอที่จะรู้การงานให้รอบคอบ ทั้งข้าพเจ้าก็มิได้เป็นทหารจะมีความรู้เช่นนี้ให้ละเอียดได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องถามเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ที่เมืองบางกอกนั้นเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเห็นเป็นอย่างไรบ้าง เพื่อข้าพเจ้ากลับไปถึงฝรั่งเศสจะได้ทำรายงานตามความเป็นจริงต่อไป เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า ป้อมที่เมืองบางกอกชำรุดมากและใช้การไม่ได้ดีก็จริงอยู่ แต่ถึงกระนั้นเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็สามารถจะรักษาป้องกันไว้ได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ขอให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จบอกข้าพเจ้าจริง ๆ สักหน่อยเถิดว่า ความเห็นเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเห็นว่าป้อมเมืองบางกอกมั่นคงพอที่จะต่อสู้กับข้าศึกได้หรือไม่ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า อย่าว่าแต่มีป้อมเลย ถึงมีแต่ม่านผ้าโปร่งกันอยู่ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็จะต่อสู้กับข้าศึกให้ได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า ข้าพเจ้ามิได้ถามว่าเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะต่อสู้ได้หรือไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าเชื่อแล้วว่าเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเป็นคนชำนาญในการศึก และเป็นคนที่กล้าหาญด้วย แต่ข้าพเจ้าจะให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้ตอบข้าพเจ้าตรง ๆ ว่าป้อมที่เมืองบางกอกมั่นคงพอที่จะสู้รบกับข้าศึกได้หรือไม่ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จหาได้ตอบคำถามข้อนี้ไม่ เป็นแต่พูดว่าทำอย่างไร ๆ เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็คงจะทำตามหน้าที่ของตัว ข้าพเจ้าเห็นดังนั้นก็มิได้เคี่ยวเข็ญซิเยอร์เดส์ฟาร์จอีกต่อไป และคิดจะไปถามเอาจากซิเยอร์โวล็อง เอนยินเนียของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส[๑] แทน ในวันนี้เองข้าพเจ้าได้พบกับซิเยอร์โวล็อง ข้าพเจ้าจึงได้ถามถึงเมืองบางกอกว่า เป็นที่มั่นคงพอจะป้องกันการโจมตีจากข้าศึกได้หรือไม่ เขาจึงบอกข้าพเจ้าว่า ได้พิเคราะห์เห็นว่าป้อมที่เมืองบางกอกแน่นหนามั่นคงพอต่อสู้กับข้าศึกได้ และถ้าได้ซ่อมแซมบ้างเล็กน้อยแล้ว ก็จะมั่นคงแข็งแรงพอรับศึกได้ทีเดียว ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้เมอสิเยอร์โวล็องจดข้อความตามที่ได้พูดกับข้าพเจ้านี้ลงเป็นรายงาน และให้ชี้แจงด้วยว่าการที่จะต้องซ่อมแซมนั้นมีอะไรบ้าง เมอสิเยอร์โวล็องก็รับจะทำรายงานให้ตามความต้องการของข้าพเจ้า จึงได้ฉวยปากกาลงมือร่างรายงานในเดี๋ยวนั้นเอง พอร่างเสร็จแล้วเมอสิเยอร์โวล็องก็ส่งรายงานให้เลขานุการของข้าพเจ้าคัดขึ้นให้เรียบร้อย แล้วเมอสิเยอร์โวล็องก็ลากลับไป ยังหาได้ทันลงนามในรายงานนั้นไม่

รุ่งขึ้นเขาได้กลับมาหาข้าพเจ้าอีก และพูดแก้ตัวต่าง ๆ จะของดไม่ลงนามในรายงานฉบับที่เขียนไว้เมื่อวันวานนี้ โดยอ้างเหตุว่ารายงานฉบับนี้ได้ทำขึ้นโดยยังมิทันได้ปรึกษาหารือกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ

---

[๑] ingénieur du roi หมายถึง วิศวกรที่มีฐานะเป็นผู้รับใช้พระเจ้าแผ่นดินโดยตรง

เสียก่อน จนเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้ตัดพ้อต่อว่าในการที่เมอสิเยอร์โวล็องได้เขียนรายงานให้ข้าพเจ้าดังนี้ และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ได้พูดว่า ถ้าเมอสิเยอร์โวล็องได้ทำรายงานให้ข้าพเจ้าจริงอย่างว่าแล้ว เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะทำให้เมอสิเยอร์โวล็องเสียผู้เสียคนไปเลย ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์โวล็องว่า การที่ได้เขียนรายงานนั้น เมอสิเยอร์โวล็องก็ได้เขียนเอง หาได้มีใครบังคับให้เขียนไม่ การที่จะลงนามหรือไม่นั้นก็ไม่เป็นการแปลกอันใด เพราะข้าพเจ้าได้ทราบความเห็นของเมอสิเยอร์โวล็องพอที่ข้าพเจ้าจะทำรายงานได้แล้ว แต่ถ้าท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์จะถามข้าพเจ้าว่า เหตุใดซิเยอร์โวล็องจึงไม่ได้ลงนามในรายงานนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็จำเป็นจะต้องพูดไปตามความจริงเสมอ ในเย็นวันนั้นเอง เมอสิเยอร์โวล็องได้ไปถามเลขานุการของข้าพเจ้าว่าได้คัดรายงานขึ้นเรียบร้อยแล้วหรือยัง เมื่อได้รับรายงานจากเลขานุการของข้าพเจ้าแล้ว เมอสิเยอร์โวล็องได้ลงนามลงไปในท้ายรายงาน

วันพฤหัสบดีที่ ๒๗ พฤศจิกายน เมื่อรับประทานอาหารกลางวันแล้ว ท่านบาทหลวงตาชาร์ดพร้อมด้วยท่านบาทหลวง เลอ รัวเยร์และบาทหลวงบูเชต์[๑] ได้มาหาเรา พอบาทหลวงทั้ง ๓ ได้มาถึงสักครู่หนึ่ง บาทหลวงแซงต์ มาร์แตงก็ได้ตามมาเยี่ยมเยือนเราด้วย และได้แสดงไมตรีต่อเราอย่างดี ครั้นบาทหลวงแซงต์ มาร์แตงได้ลากลับไปแล้ว บาทหลวงตาชาร์ดก็ขอให้เราคืนหนังสือที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้เขียนถึงบาทหลวงตาชาร์ดในเรื่องขอให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งกองทหารมาอารักขาเมืองบางกอกและเมืองมะริด และหนังสือฉบับนี้บาทหลวงตาชาร์ดได้ส่งให้แก่เราบนเรือเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ดว่า หนังสือฉบับนี้ต้องถือเป็นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และในการที่เราได้จัดให้บาทหลวงตาชาร์ดไปเจรจาการต่าง ๆ กับซิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ก็ได้รับหนังสือฉบับนี้เป็นคำตอบฉบับเดียวเท่านั้น บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้ตอบว่า หนังสือฉบับนี้เป็นหนังสือของบาทหลวงตาชาร์ด เพราะได้สลักหลังถึงบาทหลวงตาชาร์ด และเราเป็นผู้ได้รับเอาไป เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชาร์ดว่า หนังสือนั้นจะมีถึงใครไม่เป็นข้อสำคัญอย่างใดเลย เพราะหนังสือฉบับนี้เป็นหนังสือของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสหาใช่ของบาทหลวงตาชาร์ดไม่ และเราจะเป็นผู้รักษาไว้ เพราะถ้าบาทหลวงตาชาร์ดเกิดทำหนังสือหายไป เป็นพวกเราที่ต้องรับผิดเอง บาทหลวงตาชาร์ดเริ่มรู้สึกโกรธ และพูดว่าหนังสือฉบับนี้บาทหลวงตาชาร์ดอาจจะนำถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้เท่ากับเราเหมือนกัน เราเห็นว่าบาทหลวงตาชาร์ดมีโทสะมากขึ้นทุกทีแล้ว เราจึงได้พูดว่า เพื่อจะป้องกันมิให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกริ้วกราดบาทหลวงตาชาร์ดได้ เราจะได้ทำใบรับว่า เราได้รับหนังสือฉบับนี้จากบาทหลวงตาชาร์ด และบาทหลวงตาชาร์ดได้มาขอหนังสือฉบับนี้คืนจากเรา แต่เราหายอมคืนให้ไม่ ในระหว่างที่ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ กำลังเขียนใบรับอยู่นั้น บาทหลวงตาชาร์ดก็ยังยืนกรานและเรียกร้องขอหนังสือคืน และได้พูดว่าการที่บาทหลวงตาชาร์ดได้มายังเมืองสยามนั้น ก็เพราะได้รับหนังสือสำคัญลงลายพระหัตถ์ บาทหลวงตาชาร์ดได้ถือลายพระหัตถ์นี้เป็นหลัก จึงได้

---

[๑] père Bouchet

นำความต่าง ๆ พูดกับซิเยอร์กงสต็องซ์ตามที่เห็นสมควร ตามคำสั่งที่บาทหลวงตาชารด์ได้รับมาจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของบาทหลวงตาชารด์ที่จะนำความไปกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ทรงทราบว่า บาทหลวงตาชารด์ได้มาจัดการอย่างไรบ้าง และเมื่อมีหนังสือแต่งตั้งจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นหลักฐานให้มาจัดการเจรจา ก็เป็นหน้าที่ของบาทหลวงตาชารด์ที่จะต้องนำหนังสือข้อตกลงจากการเจรจานั้นไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเพื่อใช้เป็นหลักฐาน

บาทหลวงตาชารด์จึงถามเราว่า "*ท่านไม่ได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติการทั้งปวงตามคำแนะนำของข้าพเจ้าดอกหรือ*"

เราได้ตอบแต่คำเดียวว่า "*เปล่า*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดว่า "*ตัวข้าพเจ้าก็มิได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตามคำสั่งของท่านเหมือนกัน*"

แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้ขอดูคำสั่งของเราเฉพาะข้อที่สั่งไว้ให้เราจัดส่งบาทหลวงตาชารด์ขึ้นไปบนบกล่วงหน้าไปก่อน และให้เราสั่งเสียบาทหลวงตาชารด์ในเรื่องต่าง ๆ ที่จะต้องไปเจรจา เมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้อ่านคำสั่งเฉพาะข้อนี้แล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็นำเอาความแตกต่างระหว่างคำสั่งกับข้อบังคับให้ปฏิบัติมาหาเป็นเรื่องแทน เราจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชารด์ว่า ในเรื่องนี้เรามีคำสั่งเพียงเท่านี้เอง และเราก็ไม่ขออะไรไปมากกว่านี้

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบเราว่า "*ตามใจความในคำสั่งข้อนี้ก็หมายความว่าท่านจะทำการอย่างไรโดยลำพังของท่านเองโดยไม่มีข้าพเจ้าไม่ได้*"

เราจึงได้ถามว่า "*ถ้าฉะนั้นท่านต้องการหมายความว่า ท่านจะเป็นผู้ออกคำสั่ง หรือเราจะเป็นผู้ออกคำสั่งเล่า*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า "*ข้าพเจ้าไม่ได้ต้องการหมายความว่าอะไรทั้งสิ้น*"

แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้รับใบรับไปจากซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ลงนามไว้เสร็จแล้ว ใบรับฉบับนี้มีใจความว่าดังนี้

"*เราขอยอมรับว่า ท่านบาทหลวงตาชารด์ได้มาขอร้องให้เราคืนหนังสือที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้เขียนถึงบาทหลวงตาชารด์ อันมีใจความว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รับรองจะจัดการถวายเมืองบางกอกและเมืองมะริดให้อยู่ในความพิทักษ์รักษาของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส หนังสือฉบับนี้ท่านบาทหลวงได้มาบอกกับเราบนเรือเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) และเราได้ขอร้องต่อท่านบาทหลวงให้กรุณาอย่าต้องให้เราคืนหนังสือฉบับนี้เลย เราจึงมิได้คืนหนังสือฉบับนี้ให้แก่ท่านบาทหลวง*

เขียนที่เมืองลพบุรี เมื่อ ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐)"

เมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้อ่านใบรับเห็นใช้คำนำหน้านามกงสต็องซ์ว่า ซิเยอร์เฉย ๆ นั้น บาทหลวงตาชารด์จึงร้องขึ้นว่า

"*โอ้ การที่ใช้คำว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์ นั้น ก็เกินไป ควรจะใช้คำว่า เซนเยอร์*[๑] จึงจะถูก"

เราจึงได้ตอบว่า ใบรับฉบับนี้ไม่ได้ทำไว้สำหรับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แต่ในระหว่างที่พูดกันอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็เอาตัวอักษร "g"[๒] เติมลงไปในใบรับ เพื่อจะอ่านว่า เซนเยอร์ ก็ได้

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า "*ถึงอย่างนั้นก็เถิด ข้าพเจ้าก็จำเป็นจะต้องเอาใบรับนี้ไปให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดูเหมือนกัน เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ขอคืนหนังสือฉบับนี้จากข้าพเจ้า*"

ตามที่บาทหลวงตาชารด์พูดดังนี้ ก็ทำให้เราเข้าใจได้ว่า บาทหลวงตาชารด์คิดจะเอาหนังสือฉบับนี้ไปคืนให้แก่ซิเยอร์กงสต็องซ์ บาทหลวงตาชารด์ได้เอาใบรับไปอ่านอีก ครั้นไปเห็นคำว่า *"หนังสือฉบับนี้ท่านบาทหลวงได้มามอบกับเราบนเรือ"* บาทหลวงตาชารด์ก็ไม่ยอมรับใบรับฉบับนี้ และคัดค้านขึ้นว่า บาทหลวงตาชารด์หาได้เอาหนังสือไปมอบให้กับเราไม่ แต่เราได้ขโมยหนังสือฉบับนี้ไปจากบาทหลวงตาชารด์ เมื่อเราได้ฟังบาทหลวงตาชารด์พูดเช่นนี้ เราก็มิได้สะทกสะท้านเลย และเราก็ได้บอกกับบาทหลวงตาชารด์ว่า เมื่อจะต้องการใบรับก็ให้เอาไปทั้งอย่างนี้จะแก้ไขไม่ได้ บาทหลวงตาชารด์ก็ไม่ยอมรับ ซิเยอร์[๓] เดอ ลา ลูแบร์จึงได้เอาใบรับนั้นมาฉีกเสีย แต่หาได้ทิ้งเศษกระดาษไม่ คงเก็บเอาไว้ บาทหลวงตาชารด์ก็กลับไปด้วยความโกรธเคืองเป็นอันมาก บาทหลวงอื่น ๆ ที่มาด้วยก็เลยกลับไปพร้อมกับบาทหลวงตาชารด์ ในระหว่างที่พูดโต้เถียงกันอยู่นั้น บาทหลวงตาชารด์ได้บอกว่า จะยอมคัดสำเนาหนังสือฉบับนั้นให้แก่เรา เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เราจะคัดสำเนาให้บาทหลวงตาชารด์บ้างก็ได้

เมื่อระหว่างเวลาที่เรายังพักอยู่ที่ด่านภาษีซึ่งอยู่ใกล้กับกรุงศรีอยุธยานั้น ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ขอให้บาทหลวงตาชารด์คืนรายงานของเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ และได้กล่าวเสริมว่า คำสั่งที่เราได้ให้บาทหลวงตาชารด์ไว้เมื่อยังอยู่บนเรือนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดเสียแล้ว เพราะฉะนั้นบาทหลวงตาชารด์จะได้คืนรายงานเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ให้แก่เรา และคืนคำสั่งของเราให้ด้วย แต่ขอให้เราคืนหนังสือที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เขียนถึงบาทหลวงตาชารด์เสียด้วย เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ยังไม่ทันได้ตรึกตรองก็รับปากว่าจะคืนหนังสือให้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดว่า ทางที่ดีแล้วเราควรจะคัดสำเนาคำสั่งของเราลงนามไว้เป็น

---

[๑] คำว่า ซิเยอร์ (sieur) เป็นการเรียกโดยทั่วไป ส่วนคำว่า เซนเยอร์ (seigneur) เป็นการเรียกโดยให้ความเคารพยกย่อง เพราะเป็นคำแสดงถึงการมีตำแหน่งและบรรดาศักดิ์

[๒] ตัวย่อของ ซิเยอร์ (sieur) คือ sr ส่วนคำย่อของเซนเยอร์ (seigneur) คือ sgr

[๓] การที่เซเบเรต์เรียก ลา ลูแบร์ ว่า ซิเยอร์ เป็นเพราะว่า เซเบเรต์ถือว่าตนอยู่ในระดับเดียวกันกับลา ลูแบร์ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเป็นเพราะว่าเอกสารฉบับนี้เป็นบันทึกการเดินทางส่วนตัวของเซเบเรต์ ซึ่งไม่ได้คิดจะนำมาตีพิมพ์

หลักฐาน แล้วจึงมอบสำเนาคำสั่งให้บาทหลวงตาชารด์ถือไว้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้าเช่นนั้นบาทหลวงตาชารด์จะยึดต้นฉบับคำสั่งของเรามิดีกว่าจะเอาสำเนาไว้หรือ ลงท้ายที่สุด เราก็หยุดพูดจากันในเรื่องนี้ไป ครั้นเวลาค่ำ ข้าพเจ้าได้เอาเรื่องที่พูดกันนี้มาตรองดู ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ว่า

"ท่านได้รับปากไว้ว่าจะคืนหนังสือฉบับนี้ให้แก่บาทหลวงตาชารด์ แต่ท่านควรระวังอย่าคืนให้จึงจะถูก"

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า เรื่องที่พูดกันนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ทันคิด และเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะไม่ยอมคืนหนังสือฉบับนั้นให้แก่บาทหลวงตาชารด์ แต่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์มีความเสียใจเป็นอันมากที่บาทหลวงตาชารด์ได้เอาต้นฉบับร่างข้อสัญญาที่แนบมากับหนังสืออันเป็นจดหมายซึ่งซิเยอร์กงสต็องซ์ใช้ให้มาส่งแก่เรานั้นคืนไปได้

ครั้นเมื่อพูดกันวันนี้ บาทหลวงตาชารด์ได้อ้างความเดิม และต่อว่าซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า ได้รับปากไว้แล้วว่าจะคืนหนังสือให้เหตุใดจึงไม่คืนให้เล่า ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็ยอมรับว่า ได้รับปากไว้เช่นนั้นจริง แต่เมื่อได้ทำความผิดที่ได้รับปากสัญญาไว้เช่นนั้นแล้ว ก็จำเป็นจะต้องระวังไม่ทำความผิดอีก คือจะต้องไม่ปฏิบัติตามที่ได้รับปากไว้

ในตอนค่ำ บาทหลวง เลอ รัวเยร์ได้กลับมาหาเราอีก และยอมรับตามตรงว่า ที่บาทหลวงตาชารด์จะต้องการเอาหนังสือฉบับนั้นคืน ก็เพราะประสงค์จะคืนหนังสือให้แก่ซิเยอร์กงสต็องซ์

วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ซิเยอร์โวล็องได้มาหาข้าพเจ้า ณ ที่พัก กิริยามีโทสะและความเสียใจเจ็บแค้นเป็นอันมาก เมอสิเยอร์โวล็องจึงได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ซิเยอร์เดส์ฟาร์จได้สั่งให้เมอสิเยอร์โวล็องกลับลงไปที่เมืองบางกอก โดยเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้ใช้วาจาอย่างหยาบคายร้ายแรงต่อเมอสิเยอร์โวล็องเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจึงได้พยายามปลอบเมอสิเยอร์โวล็องให้หายแค้นลงไปบ้าง โดยอธิบายว่าเป็นการธรรมดาที่บ่าวจะต้องทนนาย และถ้าเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จมีข้อที่ไม่พอใจเมอสิเยอร์โวล็องแล้ว ก็ควรจะเดินวิธีนบนอบฟังโอวาทของนาย เพื่อจะให้นายคลายความขัดเคืองลงบ้าง เมอสิเยอร์โวล็องจึงได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้บอกกับเมอสิเยอร์โวล็องว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มากล่าวโทษหาว่าเมอสิเยอร์โวล็องได้ชักสีหน้าแสดงความไม่พอใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ขอให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จส่งเมอสิเยอร์โวล็องกลับไปเสียที่เมืองบางกอก เพราะเมอสิเยอร์โวล็องเป็นคนที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจเสียแล้ว เมอสิเยอร์โวล็องจึงได้ชี้แจงแก่ข้าพเจ้าต่อไปว่า เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มาโกรธเคืองเมอสิเยอร์โวล็องในสิ่งที่ไม่มีมูลเช่นนี้แล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จะหาช่องทางโอกาสที่จะให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จรังแกเมอสิเยอร์โวล็องอยู่เสมอมิได้เว้นเลย เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์โวล็องจึงเห็นทางอยู่อย่างเดียวที่จะป้องกัน

มิให้ถูกรังแกเช่นนี้ได้ ก็คือว่าจะต้องลาออกจากหน้าที่ ขอกลับไปยังฝรั่งเศสเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงดุและกล่าวค้านเมอสิเยอร์โวล็องว่า การที่คิดเช่นนี้ต้องตรึกตรองให้ดีเสียก่อน เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้โปรดให้เมอสิเยอร์โวล็องมายังเมืองสยาม ก็เพื่อจะให้ทำราชการของพระองค์จึงควรจะตั้งหน้าทำการในหน้าที่ของตัวให้ดีที่สุดที่จะทำได้ และไม่ควรจะคิดเป็นอย่างอื่นเป็นอันขาด เมอสิเยอร์โวล็องจึงได้ถามข้าพเจ้าว่า จะควรทำอย่างไรต่อไปเล่า ข้าพเจ้าจึงชี้แจงกับเมอสิเยอร์โวล็องว่า ทางที่ดีที่สุดควรเมอสิเยอร์โวล็องจะต้องไปหาเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จในค่ำวันนี้ และขอคำสั่งสำหรับสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเมื่อกลับไปเมืองบางกอก แล้วจึงเอาโอกาสนี้ชี้แจงแก่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า การที่เมอสิเยอร์กงสตองซ์ขัดเคืองกล่าวหาว่าเมอสิเยอร์โวล็องได้ทำการดังข้อหานั้น ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะกล่าวหาในสิ่งที่ไม่เป็นจริง เพราะเมอสิเยอร์โวล็องมิได้คิดทำการดังว่านั้นเลย เมื่อได้ชี้แจงให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จเข้าใจดีแล้ว ก็อย่าอิดออด แต่ต้องรีบไปเมืองบางกอกและปฏิบัติตามคำสั่งที่ได้รับ ข้าพเจ้าได้ชี้แจงปลอบโยนเมอสิเยอร์โวล็องอีกหลายสิ่งหลายอย่างเพื่อให้เมอสิเยอร์โวล็องได้คลายความน้อยใจลงบ้าง เมอสิเยอร์โวล็องได้ฟังข้าพเจ้าอธิบายก็ดูค่อยสงบลง เมอสิเยอร์โวล็องจึงได้รับปากว่า จะได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของข้าพเจ้าทุกอย่าง ครั้นเวลาค่ำ เมอสิเยอร์โวล็องได้กลับมาหาอีก เพื่อจะมาลาข้าพเจ้า และได้บอกว่าเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จดูคลายความโกรธเมอสิเยอร์โวล็องลงบ้างแล้ว เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จทำให้เมอสิเยอร์โวล็องเข้าใจว่า การที่เมอสิเยอร์กงสตองซ์โกรธเมอสิเยอร์โวล็องนักนั้น ก็เนื่องจากเหตุที่เมอสิเยอร์โวล็องมาหาข้าพเจ้าและเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์บ่อยนัก โดยเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จพูดกับเมอสิเยอร์โวล็องว่า

"*ก็เพราะไปหาราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสบ่อยนัก เขาถึงได้ช่วยนะสิ*"

ข้าพเจ้าไม่ตอบอะไรอื่นนอกจากว่า ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้คลายโกรธเมอสิเยอร์โวล็องแล้ว แล้วเมอสิเยอร์โวล็องจึงได้ไปลาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ และได้ล่องลงไปเมืองบางกอกในคืนวันนั้นเอง

ตามที่ซิเยอร์โวล็องได้มาเล่าในเรื่องที่เมอสิเยอร์กงสตองซ์หาว่ามีคนมาหาข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์บ่อย ๆ นั้น ข้าพเจ้าเองก็มิได้รู้สึกเดือดเนื้อร้อนใจอย่างใด แต่ความจริงข้าพเจ้าก็ได้รู้สึกว่าภายใน ๑๕ วันมานี้ ไม่มีนายทหารคนใดกล้ามาหาเรา ณ ที่พักเลย เพราะถ้าพวกนายทหารได้มาหาเราแล้วก็อาจจะถูกหาเป็นความอาญาก็ได้ หรืออย่างต่ำก็คงจะถูกล้อเลียน เพราะฉะนั้นถึงโต๊ะรับประทานอาหารของเราได้เตรียมไว้ ๓๐ ที่ อยู่เสมอก็จริง แต่ก็ไม่มีใครมารับประทานอาหาร นอกจากพวกเราที่อยู่ด้วยกันกับนายทหารเรือซึ่งมิได้เกี่ยวข้องในการหยุมหยิมเลือกเขาเลือกเราเท่านั้น

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน เราได้ยื่นหนังสือบันทึกช่วยจำของเราต่อเมอสิเยอร์กงสตองซ์ และหนังสือฉบับนี้เราก็ได้ช่วยกันร่างมาหลายวันแล้ว คือตั้งแต่วันที่เราได้บอกกับบาทหลวงตาชารด์ว่า เราจะได้มีหนังสือถึงเมอสิเยอร์กงสตองซ์นั้นเอง

ในวันนี้เอง บาทหลวง เดอ แบซ ได้มาหาเรา และเราจับได้ตามคำพูดของบาทหลวง เดอ แบซ ว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับหนังสือของเราแล้วก็ออกจะมีความร้อนใจอยู่บ้าง และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ออกจะหนักใจในข้อที่เกี่ยวด้วยเสบียงอาหารและของใช้จำเป็นสำหรับค่ายทหาร และเรื่องการแต่งตั้งนายทหาร เราได้ทราบความต่อไปว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ได้เกิดโต้เถียงวิวาทกันอย่างใหญ่โต แต่ผู้ที่มาเล่านั้นก็มิได้ยินด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นผู้นั้นจึงบอกไม่ได้ว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์ได้ทะเลาะกันเมื่อไร และทะเลาะกันเรื่องอะไร

เมื่อเช้านี้ ข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากซิเยอร์เวเรต์ฉบับ ๑ เขียนมาจากกรุงศรีอยุธยาและลงวันวานนี้ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้คัดสำเนาส่วนหนึ่งไว้ มีเนื้อความว่า ซิเยอร์มาร์ติโน[๑] มิชชันนารี[๒] ได้ไปเล่าให้เมอสิเยอร์เวเรต์ฟังว่า ในกองทหารสยามที่ประจำอยู่ที่เมืองบางกอก และพลเมืองที่นั่นเริ่มไม่พอใจพวกฝรั่งเศส เมื่อเราได้ทราบความดังนี้ เราก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่ซิเยอร์เดส์ฟาร์จควรจะต้องรู้ไว้ เพื่อจะได้เตรียมตัวกลับลงไปที่เมืองบางกอก แต่เราก็รู้สึกว่าเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จมิได้ฟังเสียงใครนอกจากบาทหลวงตาชารด์คนเดียว เพราะในคำสั่งของเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็มีปรากฏให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จคอยฟังคำแนะนำของบาทหลวงตาชารด์ เราจึงได้คัดใจความหนังสือฉบับนั้นส่งให้บาทหลวง เลอ รัวเยร์ และขอให้บาทหลวง เลอ รัวเยร์ไปส่งกับบาทหลวงตาชารด์ เพื่อบาทหลวงตาชารด์จะได้ไปบอกให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จทราบ และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะได้กลับลงไปเมืองบางกอกตามความต้องการของเรา เพราะใคร ๆ ก็ทราบกันทั่วแล้วว่า เมื่อ ๑๐ วันมานี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์กลับพูดจาแข็งกระด้างอย่างไม่เกรงใจซิเยอร์เดส์ฟาร์จว่า ควรจะต้องรีบกลับลงไปที่เมืองบางกอก เพราะที่นั่นได้เกิดวุ่นวายขึ้น โดยเหตุที่พลทหารได้ป่วยเจ็บและล้มตายเป็นอันมาก

เมื่อเย็นวันนี้จวนพลบค่ำ เรากำลังนั่งสนทนาอยู่กับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส บาทหลวง เลอ รัวเยร์ และบาทหลวงดูชาตซ์ บาทหลวงตาชารด์ก็มาเคาะประตูห้อง และมีบาทหลวงดูบูเซต์กับบาทหลวง เดอ แบซ มากับบาทหลวงตาชารด์ด้วย เพราะเดี๋ยวนี้ถ้าบาทหลวงตาชารด์จะมาหาเราเวลาใด ต้องมีพยานมาด้วยเสมอ พอบาทหลวงตาชารด์ได้เข้ามาในห้องก็เอ่ยพูดถึงใจความในหนังสือฉบับนั้นขึ้นก่อน ทันใดนั้นท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้ลากลับไป และบาทหลวง เลอ รัวเยร์กับบาทหลวงดูชาตซ์ก็ตามไปส่งท่านสังฆราชถึงบ้าน บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดกับเราว่า เนื้อความในหนังสือฉบับนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง และที่เราได้คัดสำเนาส่งไปให้นั้น เรามีความประสงค์จะให้บาทหลวงตาชารด์ทำประการใด ทางเราได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ซิเยอร์เดส์ฟาร์จได้เอาคำสั่งมาให้ข้าพเจ้าดู ซึ่งมีความปรากฏบังคับให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จคอยปรึกษาหารือกับบาทหลวงตาชารด์ เพราะฉะนั้นทางเราจึงเห็นว่า ทางดีที่สุดควรบาทหลวง

---

[๑] Martineau

[๒] ในเวลานั้นมีคณะบาทหลวงคาทอลิกเข้ามา ๒ คณะ คือ คณะ Missions Etrangères de Paris (MEP) ซึ่งผู้แปลจะเรียกว่า “บาทหลวงมิชชันนารี” และคณะ Jésuites ซึ่งผู้แปลเรียกว่า “บาทหลวงเยซูอิต”

ตาชารด์จะเอาเนื้อความในหนังสือฉบับนั้นไปเล่าให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จฟัง และควรบาทหลวงตาชารด์จะแนะนำให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้กลับไปที่เมืองบางกอกเสีย

บาทหลวงตาชารด์จึงตอบว่า "*ข้าพเจ้าเองไม่มีการอย่างใดที่จะต้องแนะนำกับเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็มิได้รับคำสั่งให้ทำตามคำแนะนำเฉพาะข้าพเจ้าคนเดียว แต่ให้ทำตามคำแนะนำคนอื่นทั่วไปหมด*"

ข้าพเจ้าได้เอ่ยขึ้นว่า "*ข้าพเจ้าขอโทษต่อท่าน*"

บาทหลวงตาชารด์ได้ฟังก็พูดต่อไปว่า "*ถ้าแม้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้รับคำสั่งให้ทำตามคำแนะนำของข้าพเจ้า แต่ส่วนข้าพเจ้าหาได้รับคำสั่งให้แนะนำการต่าง ๆ ต่อเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จไม่ แต่ถึงดังนั้นก็ให้ใครไปตามเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จมานี่เถิด*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ใช้ให้บาทหลวงบูเชต์ไปตามซิเยอร์เดส์ฟาร์จมา เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จพักอยู่ใกล้ ๆ จึงได้มาพร้อมกับซิเยอร์ดูบรูอ็อง เมื่อเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้มาถึงแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงให้ฟังว่าเหตุใดจึงได้ไปเชื้อเชิญให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จมาที่นี่ และได้เล่าตามความในหนังสือที่เราได้รับมาซึ่งมีใจความว่าพวกทหารสยามที่ประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้นได้พูดว่า ถ้าไม่เกรงพระราชอาชญาของพระเจ้ากรุงสยามแล้วพวกสยามจะมาตีพวกฝรั่งเศสให้เข็ดให้ได้ ซิเยอร์เดส์ฟาร์จจึงได้ตอบว่า ถึงจะมีพลทหารเจ็บป่วยก็จริงอยู่แต่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็จะตีพวกสยามให้เข็ดบ้างเหมือนกัน

บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดขึ้นว่า จะต้องได้เห็นหนังสือต้นฉบับเสียก่อนจึงจะได้

ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า สำเนานั้นอยู่ที่เลขานุการข้าพเจ้าเอง

บาทหลวงตาชารด์ก็ตอบว่า "*จะถือเอาสำเนาเป็นหลักฐานยังไม่ได้*"

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า "*สำเนานี้เป็นหลักฐานพออยู่แล้ว เพราะเราเองเป็นผู้รับรองว่าเป็นสำเนาที่ถูกต้อง*"

บาทหลวงตาชารด์จึงพูดขึ้นว่า "*เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง จึงเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องแน่ใจว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องจริงและพิสูจน์ได้ เพราะถ้าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่จริงแล้ว ก็ถือเป็นโอกาสอันดีที่จะได้ให้กองทหารสยามได้ออกไปเสียจากค่ายที่เมืองบางกอก*"

เราจึงได้ตอบว่า เราก็ได้พูดเช่นนี้กับบาทหลวง เลอ รัวเยร์เหมือนกัน และเราได้บอกกับบาทหลวง เลอ รัวเยร์ด้วยว่า "*เราหวังใจว่าท่านคงจะได้ฉวยเอาโอกาสนี้จัดการต่อไป*"

บาทหลวงตาชารด์จึงค้านขึ้นว่า "*ก็ถ้าเรื่องนี้เป็นเรื่องไม่จริงแต่เป็นเรื่องหาความใส่เขา จะว่าอย่างไรเล่า เพราะฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องทราบชื่อของผู้ที่บอกข่าวนี้มา*"

เราจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า "*ในเรื่องนี้ไม่มีปัญหาว่าจะฟ้องหาใครเป็นความอาชญา ผู้ที่บอกข่าวนี้มาก็ได้บอกมาโดยใจจริงตามความที่เขาได้ทราบมา เพื่อเราจะได้คอยระวังเหตุการณ์ไว้ เพราะฉะนั้นที่ว่าเขาหาความใส่นั้นเป็นการไม่ควร และฝ่ายเราก็จะระวังมิบอกให้ท่านรู้ชื่อผู้บอกข่าวเรื่องนี้ แต่ที่จริงผู้ที่บอกข่าวมานี้ ก็มิได้ห้ามหรือขอร้องมิให้ปิดชื่อเขาอย่างใดเลย*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า "*ข้อนั้นข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ข้อสำคัญในเรื่องนี้ก็มีอยู่ที่ต้องการหาความจริง และฝ่ายเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จและเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะพยายามค้นหาความจริงให้จงได้ เพราะถ้าข่าวลือนี้เป็นเรื่องจริงแล้ว ก็ไม่ยากที่จะให้พวกสยามพูดเช่นนี้อีก แต่ท่านจะต้องการให้ข้าพเจ้าพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์หรือ*"

เราจึงได้ตอบว่า "*ถ้าท่านได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว ทำอย่างไรเสียเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็คงจะถามท่านว่าคนที่บอกข่าวนี้มาเป็นใคร แต่ทางเราไม่ได้ประสงค์ให้ใครมาซักไซ้ไล่เลียงอีก ท่านได้รับสำเนาใจความในหนังสือที่เราได้รับมานั้นไปแล้ว เพราะฉะนั้นท่านก็ดี หรือเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จก็ดี หรือเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ดี จะเอาไปทำอะไรก็ตามใจท่านเถิด ที่เราได้บอกให้ท่านทราบนั้น เป็นการที่เราได้ทำตามหน้าที่ของเราแล้ว*"

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ค้านขึ้นว่า "*ก็ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบความแล้ว เรื่องนี้ก็จะเกิดอื้อฉาวขึ้น*"

เราจึงตอบว่า "*ถ้าเรื่องเกิดอื้อฉาวก็มีแต่จะทำให้คนมีใจโกรธเคืองขึ้นมาได้ แต่จะไม่ทำให้ได้รู้ความจริงขึ้นเลย*"

บาทหลวงตาชารด์ก็พูดว่า "*แต่ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทราบความแล้ว ทำอย่างไร ๆ ก็จะต้องนำความกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามให้ทรงทราบ*"

เราจึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า "*เออ ก็ถ้าความเรื่องใดได้ทรงทราบถึงพระเจ้ากรุงสยาม และทราบถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ จำเป็นที่จะต้องให้เรื่องนั้นอื้อฉาวทุกเรื่องหรือ*"

บาทหลวงตาชารด์อ้าปากจะตอบ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้พูดและอดไม่ได้ที่จะเอ่ยพูดขึ้นก่อนว่า "*ถึงท่านบาทหลวงจะพูดอย่างไร ๆ ก็ตาม ท่านคงจะไม่ได้ทราบชื่อผู้ที่ได้บอกข่าวนี้มาเป็นแน่ นอกเสียจากเจ้าตัวต้องการจะบอกเอง*" ตามที่ได้พูดจากันนี้ ก็มีเหตุผลที่เราควรจะขัดเคืองอยู่บ้าง เพราะบาทหลวงตาชารด์ได้มาหาเราก็ด้วยประสงค์จะวางกับดักเราเท่านั้น ซึ่งเป็นความประพฤติอย่างธรรมดาของบาทหลวงตาชารด์ เพราะทางหนึ่ง หากเคี่ยวเข็ญให้เราเอะอะขึ้นสำเร็จ ก็อาจจะทำให้เกิดผลร้ายขึ้น หรืออีกทางหนึ่ง ถ้าเราไม่ยอมบอกความจริงแก่บาทหลวงตาชารด์ ก็จะทำให้ไม่มีข้ออ้างที่จะไล่ทหารสยามออกจากเมืองบางกอกไปได้ พอข้าพเจ้าพูดขึ้นเท่านั้นแล้ว บาทหลวงตาชารด์ก็โกรธจนพูดไม่ออก อีกสักครู่ ๑ บาทหลวงตาชารด์

ก็กลับไป และพวกบาทหลวงเยซูอิตก็ตามออกไปด้วย แล้วซิเยอร์เดส์ฟาร์จกับซิเยอร์ดูบรูอ็องก็ได้ลากลับไปเหมือนกัน

ในระหว่างที่ได้พูดโต้ตอบกันนี้ บาทหลวงตาชารด์ได้หาโอกาสให้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จอธิบายการงานในหน้าที่จนได้ เพื่อที่จะได้โอกาสบอกว่า ทหารสยามที่อยู่ที่เมืองบางกอกนั้นเป็นประโยชน์ต่อราชการมาก แต่ในเวลาที่บาทหลวงตาชารด์ได้ให้บาทหลวงบูเชต์ไปตามเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จนั้น ระหว่างที่ยังมาไม่ถึง ข้าพเจ้าจึงได้ถามบาทหลวงตาชารด์ว่า การที่ซิเยอร์เดส์ฟาร์จมาอยู่ที่เมืองลพบุรีช้านานเช่นนี้ ซิเยอร์กงสต็องซ์ไม่พอใจจริงหรือไม่

บาทหลวงตาชารด์จึงได้ตอบว่า "*ไม่จริง แต่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้รับรับสั่งพระเจ้ากรุงสยามให้ประจำอยู่ที่นี่จนกว่าท่านจะได้กลับไป เพื่อเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะได้เป็นพยานว่า ใครพูดอย่างไรทำอย่างไรในเมืองนี้*"

ในตอนเย็นเราได้ไปหาท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส และได้พูดจาขอร้อง จนผลที่สุดท่านสังฆราชได้มอบหนังสือให้เราฉบับ ๑ เป็นหนังสือถึงท่านสังฆราชที่เมืองตังเกี๋ย นำส่งบาทหลวงเยซูอิตไป ๒ รูป ให้ไปรับหน้าที่เป็นมิชชันนารีอาปอศตอลิก[๑] แต่ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้ขอร้องให้เราปิดความ อย่าได้บอกให้บาทหลวงตาชารด์หรือเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบในเรื่องนี้ ท่านสังฆราชยอมแต่เพียงบอกให้บาทหลวงดูชาตซ์กับบาทหลวง เลอ รัวเยร์ ทราบเท่านั้น เพราะบาทหลวงดูชาตซ์เป็นหัวหน้าบาทหลวงอยู่ที่คณะเมืองลพบุรี และบาทหลวง เลอ รัวเยร์ เป็นหัวหน้าคณะกรุงศรีอยุธยา เราจึงได้นำจดหมายนั้นไปส่งให้แก่หัวหน้าบาทหลวงทั้ง ๒ เพื่อจะได้จัดการส่งบาทหลวงเยซูอิตไปตามฤดูกาล และฝ่ายข้าพเจ้าก็ได้สัญญาไว้กับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสว่า จะได้สั่งให้เรือของบริษัทซึ่งยังอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาลำ ๑ ที่จะไปค้าขายยังเมืองตังเกี๋ย โดยเมื่อเรือลำนี้จะออกเมื่อใด ก็เป็นโอกาสที่จะส่งบาทหลวงเยซูอิต และส่งเสบียงอาหารและของใช้ที่ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสเห็นว่าจำเป็นสำหรับพวกสังฆราชและมิชชันนารีที่เมืองตังเกี๋ยด้วยก็ได้

วันที่ ๑ ธันวาคม เวลาเช้า ได้มีเจ้าพนักงานมาหาบอกว่า มีรับสั่งในพระเจ้ากรุงสยามให้มาเชิญเราไปดูช้างชนกัน และพระเจ้ากรุงสยามก็จะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรด้วย เพราะฉะนั้น อีกสักครู่หนึ่งเราจึงได้ออกเดินทาง และบรรดานายทหารฝรั่งเศสก็ได้ไปกับเราทุกคน พวกเราได้ขี่ช้างด้วยกันทั้งนั้น ครั้นไปถึงตำบลแห่ง ๑ ใกล้กับเมืองลพบุรีซึ่งจะเป็นที่สำหรับชนช้างนั้นแล้ว สักครู่หนึ่ง พระเจ้ากรุงสยามก็ได้เสด็จมาถึง พระเจ้ากรุงสยามทรงช้างที่นั่ง และมีขุนนางข้าราชการแห่นำตามเสด็จแวดล้อมมา พวกขุนนางข้าราชการเหล่านี้ ที่เดินก็มี ที่ขี่ม้าก็มี และยังมีขุนนางข้าราชการกับทหารรักษาพระองค์มาหมอบคอยรับเสด็จอยู่ก็มาก และพวกนี้ก็หมอบอยู่ตลอดเวลาที่พระเจ้ากรุงสยามประทับอยู่ ณ ที่นั้น ในคราวนี้

---

[๑] Missonnaires apostoliques หมายถึง พระธรรมทูตที่ขึ้นตรงต่อสำนักสันตะปาปาที่กรุงโรม

พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้เราได้เฝ้าเป็นพิเศษ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นผู้มาตามตัวเราไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามซึ่งประทับอยู่อีกด้าน ๑ โดยมีพระเจดีย์คั่นกลางอยู่ ทำให้เราแยกออกจากกลุ่มทหารฝรั่งเศส ครั้นเราได้ขี่ช้างมาใกล้ช้างพระที่นั่ง เราก็ได้ถวายคำนับแต่หาได้ลงจากหลังช้างไม่ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยู่ข้างซ้ายเราคอยเป็นล่ามอยู่ พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งถามว่าเราอยู่เป็นสุขสบายดีหรืออย่างไร เมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์เป็นผู้พูดแทนพวกเรา จึงได้กราบทูลขอบพระเดชพระคุณอย่างเกินกว่าเหตุที่ได้ทรงพระกรุณาแก่พวกเรา พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งตอบว่า เป็นธรรมเนียมของพระเจ้าแผ่นดินโดยทั่วไปที่จะต้องระวังระไวกรุณาต่อราชทูตเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นผู้ที่มีหน้าที่ให้เชื่อมพระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้กราบทูลว่า พวกฝรั่งเศสได้รับพระมหากรุณาและได้รับความเอื้อเฟื้อทุกอย่าง มีความสุขสบายอยู่ในเมืองสยามจนลืมตัวนึกว่าตัวอยู่ฝรั่งเศส

พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงฟังก็ทรงแย้มพระสรวลพลางตรัสว่า "*ดีแล้ว ดีแล้ว*" ถึง ๒ ครั้ง แล้วจึงรับสั่งว่าจะได้ทรงโปรดช่วยเหลือในการค้าขาย และจะทรงโปรดช่วยให้บริษัทได้มาตั้งห้างในพระราชอาณาจักรต่อไป ในขณะนี้ พวกนายทหารเรือของเรือบรรทุกเสบียงและอาวุธลาลัวร์ และเลอ โดรมาแดได้เข้ามาเฝ้า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นผู้นำเฝ้า พวกนายทหารเรือได้ถวายคำนับ แต่หาได้ลงจากหลังช้างไม่ พระเจ้ากรุงสยามจึงได้พระราชทานกระบี่ฝักทองคำเล่ม ๑ กับสายสร้อยทองคำสาย ๑ และเสื้อคลุมตัว ๑ ให้แก่ซิเยอร์ดองแดน เพราะคราวนี้เป็นครั้งแรกที่เมอสิเยอร์ดองแดนได้เคยเข้ามาเมืองสยาม ซิเยอร์ชัวเยอกับนายทหารบางคนก็ได้รับพระราชทานเสื้อคลุมคนละตัว เมื่อนายทหารได้ขอบพระเดชพระคุณเสร็จแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็หันพระองค์มาทางเรา เป็นกิริยาว่าจะเสด็จขึ้นแล้ว

เมื่อเรากลับมาถึงที่พักแล้วจึงได้ทราบความว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เกิดทะเลาะขึ้นกับบาทหลวงตาชารด์นั้น ได้ทะเลาะกันในห้องเขียนหนังสือของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เมื่อเวลา ๘ ทุ่ม (๒ ก.ท.)[๑] และได้ทะเลาะกันถึงข้อสัญญาบางข้อ ซึ่งเราได้ลงนามพร้อมกับบาทหลวงตาชารด์บนเรือลัวโซ ซึ่งเป็นข้อสัญญาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์หาพอใจไม่

วันที่ ๒ ธันวาคม เวลาเย็น ข้าพเจ้าได้ไปยังบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ครั้นไปถึงบ้านก็เห็นว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยังติดธุระอยู่ ข้าพเจ้าจึงได้เลยสนทนากับบาทหลวงตาชารด์สองต่อสอง บาทหลวงตาชารด์ได้บรรยายถึงเหตุการณ์ทั้งปวงที่ได้เป็นไปตั้งแต่แรกเราเข้ามาถึงเมืองสยาม จึงได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่าบาทหลวงตาชารด์ได้ชี้แจงไว้กับมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ว่า ในเมืองสยามนี้ มีชาวโปรตุเกสอยู่ที่ค่ายเมืองบางกอกหลายคน ได้ทำราชการของพระเจ้ากรุงสยามมาช้านานแล้ว และพระเจ้ากรุงสยามก็ไม่ทรงทราบว่า จะทำอย่างไรกับพวกโปรตุเกสเหล่านี้ต่อไปถ้ามีทหารฝรั่งเศสมาแทน และบาทหลวงตาชารด์ได้ออก

---

[๑] หมายถึง ๐๒.๐๐ น. หรือสองนาฬิกา หรือตีสอง

ความเห็นว่า ควรจะตั้งให้เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง เป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอกต่อไป ท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์จึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง สู้ซิเยอร์เดส์ฟาร์จไม่ได้ แต่ส่วนพวกโปรตุเกสนั้นไม่มีราคาอันใดไม่จำเป็นจะต้องมานึกถึงปล่อยให้อยู่ไปได้ การที่มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ได้พูดเช่นนี้ ทำให้บาทหลวงตาชารด์จับเอาคำนั้นเป็นหลัก จึงเห็นว่าถ้าเช่นนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็มีสิทธิ์ที่จะถืออำนาจในการที่จะปล่อยให้ทหารสยามคงอยู่ที่เมืองบางกอกต่อไปได้เหมือนกัน แล้วบาทหลวงตาชารด์ได้พูดต่อไปว่า ถ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารเพิ่มมาเมื่อใด จึงจะถอนกองทหารสยามออกจากเมืองบางกอกได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะส่งทหารเพิ่มมาอีกหรืออย่างไรนั้นเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าทราบไม่ได้ แต่ข้อที่ข้าพเจ้าทราบเป็นแน่นั้นก็คือว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ทรงเชื่อพระทัยว่ากองทหารที่ได้ส่งมานี้เป็นจำนวนเพียงพอสำหรับรักษาตำบลนี้ได้แล้ว เพราะตั้งแต่ไหน ๆ มาไม่เคยมีทหารอยู่ในที่นี้ครึ่งจำนวนเท่าที่มีอยู่ในเวลานี้เลย

บาทหลวงตาชารด์มิได้พูดถึงเรื่องเสบียง เครื่องอุปโภคบริโภคของค่ายทหาร หรือเรื่องการแต่งตั้งนายทหารอย่างใดเลย ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้จัดการแต่งตั้งไว้ที่เมืองบางกอก แต่บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์รู้สึกน้อยใจเป็นอันมากในหนังสือบันทึกของเราที่กล่าวด้วยการศาสนา เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นว่าตามความในหนังสือนั้นเท่ากับเป็นคำติเตียนว่า เขามิได้มีความเอื้อเฟื้อหรือเอาใจใส่ในการศาสนาเลย บาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดแก้ตัวแทนเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในเรื่องที่ยังไม่ได้ประกาศข้อความในสัญญาที่ได้ทำไว้กับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ อันเป็นสัญญาซึ่งพระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้แก่พวกเข้ารีต แล้วบาทหลวงตาชารด์จึงได้พูดกับข้าพเจ้าว่า ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ก็ได้มีหนังสือถึงเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ขอร้องให้งดการที่จะประกาศสัญญานั้น และหนังสือฉบับนี้ก็ยังอยู่ที่บาทหลวงตาชารด์ ข้อแก้ตัวของบาทหลวงตาชารด์ข้อนี้ บาทหลวงตาชารด์ยังไม่เคยได้พูดกับเราเลยจนครั้งเดียว และถ้าเป็นความจริงก็น่าจะบอกกับเราเสียแล้ว เพราะเราก็ได้พูดถึงเรื่องนี้กับบาทหลวงตาชารด์ถึง ๒ ครั้งมาแล้ว ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสเองก็ยังไม่เคยได้พูดกับเราเลยเหมือนกัน แต่เราก็เชื่อว่าอาจจะเป็นจริงได้ เพราะเราได้สังเกตเห็นว่า ท่านสังฆราชจะต้องการให้ประกาศสัญญาก็จริงอยู่ แต่มีข้อความข้อหนึ่งที่ต้องการให้แก้ไขเสียก่อน เพราะข้อความนี้ดูประหนึ่งว่า สงสัยในความซื่อสัตย์ของพวกมิชชันนารี โดยมีข้อความกล่าวในข้อนั้นว่า ถ้าพวกมิชชันนารีได้เทศน์หรือสั่งสอนการอย่างใดอันเป็นการทุจริตต่อบ้านเมืองแล้ว สิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่ได้พระราชทานไว้นั้นก็ต้องเป็นอันงดทั้งหมดดังนี้ การที่เราไม่ได้ขอร้องให้ประกาศข้อสัญญาประการหนึ่ง และไม่ให้นำไปบังคับใช้ด้วยอีกประการหนึ่งนั้น ก็เพราะติดขัดในข้อสำคัญซึ่งท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสต้องการนัก คือในข้อที่จะตั้งขุนนางสยามขึ้นคนหนึ่ง สำหรับให้เป็นผู้พิจารณาและตัดสินถ้อยความของสยามที่จะเข้ารีตขึ้นใหม่ เพราะท่านสังฆราชเชื่อได้แน่ว่าคนสยามคงจะไม่กล้าเข้ารีต เพราะเกรงว่านายของตัวจะข่มเหงคะเนงร้าย และถ้าได้ปฏิบัติตามสัญญาข้อนี้แล้ว ก็เสมอ

กับเป็นการป้องกันพวกเข้ารีตจากพวกขุนนางเหล่านี้ อีกประการหนึ่ง เราก็ได้เห็นชัดแล้วว่า หนังสือสัญญานี้ไม่ควรจะประกาศ เพราะในข้อสัญญามีว่า ถ้าพวกมิชชันนารีทำผิดแม้แต่เล็กน้อย ก็เป็นอันต้องงดเลิกสัญญานี้ทีเดียว ซึ่งเป็นวิธีดำเนินการอย่างธรรมดาของซิเยอร์กงสต็องซ์

แล้วบาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับข้าพเจ้าถึงเรื่องที่ตัวจะไปราชการยังฝรั่งเศสว่า บาทหลวงตาชารด์ยังไม่ทราบว่า ที่จะไปฝรั่งเศสในคราวนี้จะได้รับตำแหน่งอะไรแน่ และไม่ทราบเสียซ้ำไปว่าจะได้รับตำแหน่งอย่างใดหรือไม่ เราก็ได้นึกเห็นอยู่แล้วว่า การที่จะตั้งให้บาทหลวงตาชารด์เป็นตำแหน่งอะไรไปยังฝรั่งเศสนั้นคงเป็นข้อที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องหนักใจเป็นอันมาก เพราะเมื่อยังไม่ทราบว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะได้ทรงรับบาทหลวงตาชารด์สถานใด ก็เป็นการยากที่จะตั้งตำแหน่งให้บาทหลวงตาชารด์ได้ ทั้งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้คัดค้านต่าง ๆ ในระเบียบที่จะรับรองเรา เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงตาชารด์จึงต้องเกรงว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะไม่รับรองบาทหลวงตาชารด์และพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามดุจเดียวกัน เราจึงได้คิดเห็นว่าบาทหลวงตาชารด์คงจะเตรียมตัวไปทุกอย่าง กล่าวคือ คงจะอัญเชิญพระราชสาส์นและหนังสือต่าง ๆ ไปหลายอย่างหลายชนิด และคงจะรับตำแหน่งต่าง ๆ ไปด้วย เมื่อเห็นว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสโปรดอย่างไร ก็คงจะกลับตัวให้ทันพระราชประสงค์ และที่สุดเมื่อเห็นว่าตำแหน่งใดจะเป็นอันไม่ได้เรื่องแล้ว ก็คงจะกลายเป็นแต่เพียงคนแทนของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จะเป็นได้

เมื่อข้าพเจ้ากับบาทหลวงตาชารด์ได้สนทนากันเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็เข้าไปหาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงตั้งต้นพูดขึ้นก่อนว่า เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์คงจะไม่คิดกลับไปในเร็ววันเพราะหนังสือบันทึกช่วยจำฉบับแรกที่เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้มีมานั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็พึ่งได้รับเมื่อ ๓ – ๔ วันนี้เอง ข้าพเจ้าจึงได้ตอบตามความที่ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ตกลงกันไว้ว่า ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะทำอะไรคนเดียวไม่ได้ แต่ต้องทำพร้อมกับข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตั้งใจไว้ว่าเมื่อข้าพเจ้าจะกลับเมื่อไร เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็จะกลับไปด้วย โดยในระหว่างนี้ ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะไปรอคอยอยู่ที่เรือรบซึ่งจอดอยู่ที่ท่าเรือ ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตกลงตามหนังสือบันทึกช่วยจำแล้วก็มีเวลาพอ แต่ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ต้องการตอบด้วยจดหมายแล้ว ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ก็ยินดีที่จะได้พบพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์บนเรือรบ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นจะต้องเอาฤดูเป็นเกณฑ์ เพราะฉะนั้นจึงต้องรีบกลับไปยังฝั่งโคโรมันเดล ทั้งซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะต้องไปอยู่ที่เรือรบ เพื่อคอยบาทหลวงตาชารด์ และเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ซึ่งบาทหลวงตาชารด์จะนำไปด้วย

ตามที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้พูดในคราวนี้ จะให้เป็นทีว่าเราได้บอกให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบในพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในหนังสือบันทึกช่วยจำล่าช้ามาก ทำเหมือนว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่เคยได้ยินใครพูดถึงเรื่องนี้บ้างเลย

วันที่ ๓ ธันวาคม เวลาเย็น ได้มีคนมาบอกว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ขอเชิญเราไปดูเครื่องมงคลราชบรรณาการ และของต่าง ๆ ที่จะส่งไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งได้นำไปวางพักไว้ ณ ที่พักพวกบาทหลวงเยซูอิตแล้ว ของต่าง ๆ ที่จะส่งไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น เราไม่เห็นเป็นเรื่องเป็นราวอะไรเลย แต่ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ไปอยู่ครู่เดียวก็กลับ เพราะป่วยไม่สบาย และซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ไม่ต้องการจะออกความเห็นด้วยว่าของเหล่านั้นจะดีหรือไม่ดี ในขณะที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ชี้ให้ดูเครื่องมงคลราชบรรณาการบางชิ้นที่ทำด้วยทองคำ ก็พูดกับข้าพเจ้าว่า “*นี่เป็นทองคำแท้ไม่ใช่ทองชุบนะ*”[๑]

ชาวสยามคงคิดว่าของบรรณาการของเราเป็นเครื่องกะไหล่ทอง[๒]

วันพฤหัสบดีที่ ๔ ธันวาคม เวลาเย็น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้มาหาท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ท่านสังฆราชได้ปฏิเสธว่า ไม่เคยได้ขอร้องต่อซิเยอร์กงสต็องซ์เลยที่จะไม่ให้ประกาศสัญญาซึ่งพระราชทานสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้แก่ศาสนา และในข้อที่ว่าซิเยอร์กงสต็องซ์ได้พูดเมื่อครั้งพวกแขกมักกะสันทำการจลาจล[๓] ว่า ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้ขอบใจเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ในการที่ไม่ได้ประกาศสัญญานั้น ในข้อนี้ท่านสังฆราชได้พูดกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า จำไม่ได้แน่ว่าได้พูดกับซิเยอร์กงสต็องซ์เช่นนั้นหรือไม่ แต่ท่านสังฆราชจำได้ว่าเคยพูดกับใครคนหนึ่งจริงว่า การที่ไม่ได้ประกาศสัญญายกสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้แก่ศาสนานั้นเป็นการเคราะห์ดีนักหนา เพราะถ้าได้ประกาศไปแล้วก็อาจจะมีคนหาว่าการที่พวกแขกมักกะสันทำการจลาจลนั้น ก็เพราะพวกเข้ารีตเป็นต้นเหตุก็ได้

ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงถามท่านสังฆราชว่า “*ใครเล่าจะเป็นผู้พูดเช่นนี้*”

---

[๑] ต้นฉบับเฉพาะประโยคนี้ กงสต็องซ์พูดเป็นภาษาโปรตุเกส ว่า “Esto no cobre dorado” ซึ่งหมายความว่า *“นี่ไม่ใช่ทองแดงชุบทอง”*

[๒] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส หมายถึง เครื่องเงินและเครื่องทองแดงชุบทอง

[๓] แขกมักกะสันเป็นสาวกของศาสดามุฮัมมัด ได้ชื่อมาจากชื่อเมืองมะกัสซาร์ (Macassar) ที่พวกนี้อพยพหนีจากการยึดครองของพวกฮอลันดามา เมืองนี้ตั้งอยู่ทางใต้ของเกาะเซเลเบส (หรือเกาะสุลาเวสี) ของอินโดนีเซีย พวกมักกะสันได้เข้ามาขออาศัยอยู่ในสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และมีบางส่วนเข้ารับราชการอยู่ในกองทหารรักษาพระองค์ พวกมักกะสันไม่พอใจที่เห็นพวกคริสตังได้รับการต้อนรับและได้สิทธิต่าง ๆ อย่างดี ทั้งไม่พอใจการต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศสเป็นอย่างพิเศษ เห็นว่าเป็นการคุกคามต่อผู้นับถือศาสนาอิสลาม ทั้งอำนาจทางการเมืองและการค้าได้เริ่มตกอยู่ในกำมือของพวกฝรั่งและขุนนางเข้ารีตอย่างกงสต็องซ์ฟอลคอน หรือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ พวกมักกะสันจึงชักชวนพวกแขกจาม แขกมลายู แขกมัวร์ และเขมร เข้าร่วมก่อการใน พ.ศ. ๒๒๒๙ ทั้งนี้เพื่อกำจัดพวกคริสตังชาติต่าง ๆ ในสยามและพวกเข้ารีตให้หมดสิ้น มีแผนยึดราชบัลลังก์ ปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสีย และเปลี่ยนประเทศให้หันมานับถือศาสนาอิสลาม แต่แผนการเกิดรั่วไหล ทำให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เตรียมสู้รบได้ทันท่วงที โดยมีกองทหารฝรั่งเข้าช่วย เกิดการสู้รบทั้งที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองบางกอก ปราบปรามได้สำเร็จลงในวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๙ แต่ถึงกระนั้นฝ่ายสยามก็ต้องเสียไพร่พลไปมากมายเมื่อเทียบกับฝ่ายกบฏซึ่งรบด้วยความห้าวหาญ ยอมตาย และดุร้ายยิ่ง ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสหรือลาโน โล่งใจที่ยังไม่ได้ทำการประกาศสิทธิพิเศษที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมอบให้แก่พวกคริสตังอย่างเป็นทางการ เพราะมิฉะนั้นอาจถูกกล่าวหาได้ว่าประกาศนี้เองคือต้นเหตุสำคัญอันทำให้เกิดการกบฏขึ้น

ท่านสังฆราชจึงได้ตอบว่า "*บางทีก็จะเป็นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์พูดขึ้นก่อนก็ได้ เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เป็นคนที่ดูนิสัยได้ยากนัก อันที่จริงคณะบาทหลวงก็ได้รับความเอื้อเฟื้อจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มากต่อมาก ถ้าข้าพเจ้าจะเขียนจดความเอื้อเฟื้อของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไว้แล้ว ก็อาจจะเขียนได้สมุดใหญ่ ๆ เล่ม ๑ ทีเดียว แต่ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เอื้อเฟื้อทำความดีต่อคณะบาทหลวงไว้แล้วเหตุใดเราจึงไม่รู้สึกถึงความดีที่เขาทำ*"

แล้วท่านสังฆราชเดอเมเตลโลโปลิสจึงบรรยายถึงคุณความดีของซิเยอร์กงสต็องซ์ให้ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ฟังว่า ๑. เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ออกทรัพย์ส่วนตัวซื้ออาหารเลี้ยงนักเรียน ซึ่งอยู่ในโรงเรียนของท่านสังฆราช อันเป็นโสหุ้ยปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๗๐๐ ถึง ๘๐๐ เอกู[๑] ๒. โรงเรียนนั้นก็เป็นสิ่งที่ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้สร้างขึ้นตั้งแต่เซอวาลิเยร์ได้กลับไปจากเมืองสยามแล้ว แต่ในข้อนี้เป็นเรื่องที่ซิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ทราบมาจากทางอื่นอยู่แล้ว ๓. ภรรยาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็เอาเด็กเล็ก ๆ ทั้งชายและหญิงไปเลี้ยงไว้เป็นอันมาก และเมื่อเด็กหญิงเหล่านั้นเติบโตขึ้นแล้ว ภรรยาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จัดการหาสามีให้

วันที่ ๖ ธันวาคม เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้นัดให้ข้าพเจ้าไปยังที่พักพวกบาทหลวงเยซูอิตเพราะเป็นที่เงียบสงัดดี เพื่อจะได้ปรึกษาหารือเรื่องสนธิสัญญาทางด้านการค้ากันต่อไป ครั้นเวลาเย็น ข้าพเจ้าจึงได้ไปยังที่พักบาทหลวงเยซูอิตตามที่ได้นัดกันไว้ เมื่อข้าพเจ้าได้นั่งสนทนากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สักครู่หนึ่ง ก็ได้เห็นท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสเดินเข้ามา เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้คนไปเชิญมา อีกสักครู่หนึ่ง บาทหลวงตาชาร์ดกับบาทหลวงเยซูอิตอีก ๓-๔ คน ก็ได้เดินเข้ามา ฝ่ายเมอสิเยอร์กงสต็องซ์หาได้พูดเรื่องการค้าขายซึ่งพูดค้างอยู่กับข้าพเจ้าไม่ แต่กลับไปพูดเรื่องอื่น ๆ และได้ถามข้าพเจ้าว่า ได้มีตัวแทนพวกเข้ารีตที่เมืองตังเกี๋ย ๒ คน ได้มายื่นคำร้องต่อข้าพเจ้าและเมอสิเยอร์ เดอ ลาลูแบร์ ขอให้แต่งบาทหลวงเยซูอิตเป็นมิซชันนารีไปเมืองตังเกี๋ยจริงหรือไม่ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ในข้อนี้ข้าพเจ้ายังไม่เคยได้ยินใครพูดเลย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้อธิบายความประสงค์ของตัวแทนพวกเข้ารีต และชี้แจงอย่างเกินกว่าเหตุว่า การที่ปล่อยให้พวกเข้ารีตจำนวนมหาศาลล้มตายโดยไม่มีการเตรียมตัวก่อนตายตามพิธีกรรมทางศาสนานั้น เป็นการทารุณร้ายกาจมาก บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้พูดหนุนความเห็นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว บาทหลวงตาชาร์ดจึงได้หันไปพูดกับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ขอให้ท่านสังฆราชได้ออกคำสั่งให้ส่งบาทหลวงเยซูอิตไปยังเมืองตังเกี๋ยเพื่อให้ไปช่วยสอนศาสนา ประกอบพิธีกรรม และชี้ทางสวรรค์ให้แก่พวกเข้ารีต เพราะพวกเข้ารีตได้เรียกร้องขอให้เป็นพวกเยซูอิตเข้ามา ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสอีกอักอยู่นานไม่ใคร่จะตอบเป็นเด็ดขาดได้เลย แล้วท่านสังฆราชจึงได้พูดกับบาทหลวงตาชาร์ดว่าจะได้เอาคำสั่งที่

---

[๑] หน่วยเงินตราโบราณของฝรั่งเศส ๘๐๐ เอกู (écus) เท่ากับ ๒,๔๐๐ ปอนด์ (livres) หรือ ๔๘,๐๐๐ ซอล (sols) ถ้าคิดว่ามีเด็กนักเรียนประจำประมาณ ๑๑๐ คน ได้รับอาหาร ๓๖๕ วันต่อปี ค่าอาหารจะตกประมาณคนละ ๑.๒ ซอลต่อวัน เห็นจะพอเทียบเคียงได้กับเบี้ยเลี้ยงค่าอาหารที่ทหารได้คนละ ๔ ซอลต่อวัน

ได้รับมาจากสำนักกรุงโรม[๑] มาให้บาทหลวงตาชารด์ดู เมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้เห็นคำสั่งแล้ว จะเห็นควรทำอย่างไรต่อไป สังฆราชจะได้ปฏิบัติตาม

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้พูดกับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสว่า สำนักกรุงโรมได้ห้ามพวกหัวหน้าคณะเยซูอิตมิให้ส่งบาทหลวงเยซูอิตไปยังเมืองตังเกี๋ยก็จริงอยู่ แต่ข้อห้ามอันนี้มิได้ห้ามไม่ให้ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ส่งบาทหลวงเยซูอิตออกไปในฐานะมิชชันนารีอาปอศตอลิกหรือพระธรรมทูตยังเมืองตังเกี๋ย ดุจเดียวกับที่เคยได้ส่งบาทหลวงสามัญ[๒] เพื่อการแพร่ธรรมไปแล้ว และในเวลานี้พวกบาทหลวงเยซูอิตก็อาสาจะออกไปโดยยอมอยู่ใต้คำสั่งของท่านสังฆราชลาโน ด้วยคิดจะไปทำทานแก่พวกเข้ารีต เพราะพวกเข้ารีตได้เร่งขอให้มีบาทหลวงออกไปอยู่แล้ว การที่ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสยกเหตุผลมาอ้างเพื่อจะไม่ส่งบาทหลวงออกไปนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่เห็นเป็นการขัดข้องอย่างใดเลย เพราะเหตุผลต่าง ๆ ที่ทำให้สำนักกรุงโรมต้องถอนบาทหลวงเยซูอิตโปรตุเกสออกจากเมืองตังเกี๋ย ไม่ได้เกี่ยวแก่พวกเยซูอิตที่ขอให้ท่านสังฆราชส่งออกไปเลย เพราะพวกเยซูอิตเหล่านี้ได้สาบานตัวแล้ว อันเป็นสิ่งที่บาทหลวงเยซูอิตโปรตุเกสมิได้ยอม เพราะพวกเยซูอิตโปรตุเกสได้รับคำสั่งจากสังฆราชเมืองกัวห้ามมิให้สาบาน ถ้าขืนสาบานก็จะต้องถูกขับออกจากศาสนาดังนี้

---

[๑] สำนักกรุงโรม (La cour de Rome) มงแซนเญอร์ลาโนหรือสังฆราชแห่งเมเตลโลโปลิส ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบเหล่าสงฆ์ธรรมทูตในสยาม ซึ่งขึ้นต่อสำนักกรุงโรมโดยตรงอันหมายถึงองค์พระสันตะปาปาและผู้ช่วยบริหารศาสนจักรคาทอลิก แต่ก่อนหน้านั้นเป็นเวลาหลายปี ได้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างบาทหลวงคณะเยซูอิตที่ดำเนินงานอยู่ในเอเชียมาแต่ดั้งเดิม โดยเฉพาะพวกบาทหลวงเยซูอิตชาวโปรตุเกสในแคว้นตังเกี๋ยกับเจ้าหน้าที่สงฆ์ตัวแทนของโรมที่เพิ่งได้รับแต่งตั้งใหม่มาจากพระสันตะปาปาให้มาปกครองดูแลสงฆ์ธรรมทูตในอาณาเขตนี้ แต่เพราะบาทหลวงคณะเยซูอิตไม่ยอมรับอำนาจของพระที่ได้รับการแต่งตั้งมาจากกรุงโรมให้มาปกครองนี้เอง จึงทำให้พระสันตะปาปาสั่งถอนบาทหลวงคณะเยซูอิตออกจากแคว้นนี้ และห้ามไม่ให้กลับมาอีก นอกเสียจากว่าจะยอมปฏิญาณสาบานตนอย่างเป็นทางการว่าจะเคารพเชื่อฟัง จึงได้รับอำนาจปกครองดูแลที่โรมแต่งตั้งมาดังกล่าว แต่กระนั้นก็ยังคงมีความบาดหมางขัดแย้งกันอยู่ตลอดมา โดยเฉพาะที่แคว้นตังเกี๋ย ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าคำสั่งหรือข้อแนะนำจากโรมที่มงแซนเญอร์ลาโนได้รับมาคือการไม่ให้ส่งบาทหลวงคณะเยซูอิตไปยังตังเกี๋ย ซึ่งท่านผู้นี้เจตนาแสดงให้บาทหลวงตาชารด์ได้เห็น ในเวลาเดียวกันทางฝ่ายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่สนับสนุนพวกเยซูอิตก็กลับสั่งการตรงกันข้ามให้ลา ลูแบร์และเชเบเรต์ ขอให้มงแซนเญอร์ลาโนส่งบาทหลวงคณะเยซูอิตไปตังเกี๋ยใหม่ ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่น่าจะทำให้มงแซนเญอร์ลาโนต้องลำบากใจมาก แต่ต้องยอมทำตามคำขอของลา ลูแบร์และเชเบเรต์ เพียงไม่นานก่อนหน้านั้นที่ยืนยันขอให้ส่งบาทหลวงคณะเยซูอิตไป เพียงแต่ให้ส่งในฐานะพระสงฆ์ธรรมทูตที่ขึ้นต่อผู้บังคับบัญชาที่โรมแต่งตั้ง แต่ได้ปกปิดไม่ให้กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์รู้ เพื่อมิให้เรื่องล่วงรู้ไปถึงสำนักกรุงโรม ปัจจุบันคือ สำนักวาติกัน

[๒] séculier หมายถึง บาทหลวงคาทอลิกที่ทำงานแพร่ธรรมอยู่ในหมู่ฆราวาสหรือประชาชนโดยทั่วไป ไม่ได้อยู่เฉพาะในอาราม

ในเรื่องนี้ อันที่จริง ข้อเสนอของกงสต็องซ์ตรงกันกับที่มงแซนเญอร์ลาโนรับมาจากลา ลูแบร์และเชเบเรต์ ที่ขอให้ส่งบาทหลวงคณะเยซูอิตสองคนไปที่ตังเกี๋ย แต่ขอให้ส่งไปในนามของธรรมทูตที่ต้องอยู่ใต้บังคับบัญชาและการปกครองของมงแซนเญอร์ลาโนเหมือนบาทหลวงที่เป็นธรรมทูตอื่นทั่วไป ไม่ใช่อยู่ใต้คำสั่งและการปกครองของคณะเยซูอิตต้นสังกัดเดิม

เหตุผลต่าง ๆ ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยกมาอ้างนี้ ก็ตรงกันกับที่ข้าพเจ้าและเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ยกมาอ้าง เพื่อขอให้ท่านสังฆราชได้ส่งบาทหลวงเยซูอิตออกไปเมืองตังเกี๋ย ซึ่งนับว่าเป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักมากอยู่ ท่านสังฆราชเห็นจวนตัวเข้าเต็มทีแล้วก็ไม่มีคำใดที่จะตอบลบล้างเหตุผลที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์อ้างนั้นได้ จึงได้นิ่งอยู่หาได้ตอบประการใดไม่ ในระหว่างที่ท่านสังฆราชนิ่งอยู่นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับบาทหลวงเยซูอิต ก็มารบเร้าขอให้ข้าพเจ้าช่วยพูดกับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส เพื่อให้ท่านสังฆราชได้จัดการตามความประสงค์ด้วย ฝ่ายข้าพเจ้าเองก็อึกอักในใจอยู่บ้าง เพราะข้าพเจ้าจะขอให้ท่านสังฆราชได้ปฏิบัติในสิ่งที่ได้ทำไปแล้วอย่างไรได้ เพราะเรื่องที่จะส่งบาทหลวงเยซูอิตไปเมืองตังเกี๋ยนั้น ก็หมดปัญหาเป็นอันตกลงจะได้ส่งอยู่แล้ว หากว่าเป็นเรื่องที่ปิดมิให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์รู้เท่านั้น ข้างฝ่ายเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และพวกบาทหลวงเยซูอิตเห็นว่า ข้าพเจ้านิ่งอยู่มิได้ช่วยพูดอ้อนวอนท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส ก็ไปเข้าใจเสียว่า ข้าพเจ้าไม่ยอมช่วยในการที่จะให้ตั้งคณะเยซูอิตที่เมืองตังเกี๋ยขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสต้องพระราชประสงค์นัก

ข้าพเจ้าจะนิ่งอยู่ไม่ได้ จึงได้ทำความตกลงในใจเดี๋ยวนั้นเองว่า จะทำอย่างไรต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ว่า เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ และตัวข้าพเจ้าเอง ก็ได้พูดกับท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิส และยกเหตุผลอันมีน้ำหนักให้ท่านสังฆราชฟังหลายครั้งหลายหนแล้ว เพื่อจะได้ให้ท่านสังฆราชจัดการตามความประสงค์ของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และบาทหลวงตาชารด์ เพราะฉะนั้นถ้าจะเอาเรื่องนี้มาพูดกับท่านสังฆราชอีก ก็จะเป็นความซ้ำซากทำให้ท่านสังฆราชเบื่อหน่ายเปล่า ๆ เพราะเหตุผลอย่างอื่นที่จะยกมาอ้างต่อท่านสังฆราชอีกก็ไม่มีแล้ว ส่วนท่านสังฆราชนั้นเป็นผู้ที่เข้าใจได้ดีว่า หน้าที่ของตัวจะต้องทำประการใด ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า ท่านสังฆราชคงจะพยายามจัดการให้ได้ตามความประสงค์ของพวกเยซูอิตทุกอย่าง และยิ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องที่อ้างถึงพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วย เพราะฉะนั้นท่านสังฆราชคงจะยิ่งพยายามจัดการให้เป็นผลสำเร็จหนักขึ้น

หลังจากนั้น ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ท่านสังฆราชได้ทำทุกอย่างเท่าที่จะทำได้แล้วจะไม่ทำอะไรอื่นอีก ท่านสังฆราชพูดเพียงเท่านี้โดยไม่อธิบายสิ่งใดเพิ่ม เมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับพวกเยซูอิตได้ฟังท่านสังฆราชพูดเช่นนี้ ก็เข้าใจว่าเป็นคำปฏิเสธของท่านสังฆราชจะไม่ยอมส่งบาทหลวงออกไปเมืองตังเกี๋ย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงแสดงกิริยาโกรธเคืองอย่างมากต่อบรรดาผู้ที่กีดกันไม่ยอมให้ตั้งคณะเยซูอิตที่เมืองตังเกี๋ยขึ้นใหม่ การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แสดงความโกรธเช่นนี้ ท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสหาได้โต้ตอบประการใดไม่ อีกสักครู่หนึ่ง ท่านสังฆราชก็ลากลับไป และข้าพเจ้าก็ทำการปรึกษาหารือกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่อไป

รุ่งขึ้น วันที่ ๗ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ไปร่วมพิธีมิสซาที่คณะเยซูอิต เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทราบว่าข้าพเจ้าได้ไปที่วัด จึงได้ให้คนไปคอยดักข้าพเจ้าที่หน้าโบสถ์หลังพิธีมิสซา พอข้าพเจ้าเดินออกมาจากโบสถ์ คนที่

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้ไปคอยดักข้าพเจ้านั้น ก็ได้บอกกับข้าพเจ้าว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยากพบข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ถามคนใช้ว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยู่ที่ไหน ก็ได้ความว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยู่ที่บ้านในบริเวณเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปยังห้องของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ นั้นเอง ได้พบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์กำลังโมโหโทโสอย่างมาก เพราะได้มีคนมารายงานว่า ปืนใหญ่กับลูกแตกซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ขอไปสำหรับไปถวายให้พระเจ้ากรุงสยามทอดพระเนตรเห็นประสิทธิภาพนั้น มีปัญหาทำให้เกิดความล่าช้าที่จะบรรทุกส่งขึ้นไปที่เมืองลพบุรีได้ พอเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เห็นข้าพเจ้า ก็ได้พูดตัดพ้อต่อว่า ว่าในหนังสือบันทึกช่วยจำซึ่งเราได้มอบให้บาทหลวงตาชารด์มายื่นต่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น ได้มีข้อความกล่าวถึงสิ่งของต่าง ๆ ที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยาม และได้กล่าวถึงลูกแตก ปืนครก[๑] และทหารปืนใหญ่ด้วย แต่ถึงดังนั้นเจ้าพนักงานฝรั่งเศสไม่ใคร่จะยอมให้เอาลูกแตกกับปืนครกขึ้นจากเรือเลย ทั้งนายทหารผู้บังคับกองทหารปืนใหญ่[๒] ก็คิดจะกลับไปฝรั่งเศสและจะพาพลทหารปืนใหญ่ไปเสียด้วย โดยอ้างว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้มีรับสั่งให้พากลับไปดังนี้ การที่เป็นไปดังนี้ไม่ตรงกับความในหนังสือบันทึกช่วยจำของเราเลย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ขอให้ข้าพเจ้าชี้แจงว่า เหตุใดการจึงได้เป็นดังนี้ไปได้ เพราะเมื่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งสิ่งของมาถวายพระเจ้ากรุงสยามแล้ว พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะมีรับสั่งให้เอาของเหล่านั้นกลับไปฝรั่งเศสอย่างไรได้ ในเวลาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์พูดอยู่นั้น ก็ได้ถือหนังสือบันทึกช่วยจำที่เราได้มอบไว้กับบาทหลวงตาชารด์อยู่ในมือ และในหนังสือนั้นก็มีกล่าวถึงลูกแตก ปืนครก และทหารปืนใหญ่จริง ๆ ด้วย และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จะถือเอาความในหนังสือฉบับนี้เป็นหลักต่อไป แต่หนังสือฉบับนี้แต่เดิม ๆ มาก็ไม่มีใครพูดถึงเลย พึ่งจะมาโผล่ในคราวนี้เอง และเป็นหนังสือที่บาทหลวงตาชารด์ได้บอกกับเราว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ยอมรับ

ข้าพเจ้านึกประหลาดใจที่บาทหลวงตาชารด์มิได้พูดความจริงกับเราเช่นนี้ และในชั้นต้นบาทหลวงตาชารด์ก็มิได้ให้หนังสือบันทึกช่วยจำฉบับนี้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ต่อมีเหตุซึ่งจะทำการให้ขัดต่อราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้ส่งหนังสือให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยึดถือไว้เป็นหลัก ถึงการจะเป็นอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ได้ตกลงในใจว่าจะได้ชี้แจงให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจเหตุการณ์ทั้งปวงดังข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ทำความตกลงกันไว้ในเรื่องนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงอธิบายแก่ซิเยอร์กงสต็องซ์ว่า กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ดี ปืนครกก็ดี ลูกแตกก็ดี บรรดาทหารปืนใหญ่ก็ดี และสิ่งของต่าง ๆ ที่มีบรรยายอยู่ในหนังสือบันทึกช่วยจำฉบับนั้นก็ดี เป็นสิ่งของที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยาม สำหรับให้ช่วยพระเจ้ากรุงสยามปราบและสู้รบกับข้าศึก แต่สิ่งของเหล่านี้จะต้องจำแนกแยกว่า สิ่งใดที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาสำหรับประจำอยู่ในเมืองสยาม และสิ่งใดที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาไว้ชั่วคราว และซึ่งมีคำสั่งไว้ให้นำกลับไปฝรั่งเศส ก็เมื่อได้แยกของต่าง ๆ เป็น ๒ ประเภทแล้ว เรือรบ

---

[๑] ปืนใหญ่ชนิดหนึ่ง หน้าสั้น มีวิถีกระสุนโค้ง

[๒] หมายถึง le sieur Du Laric

ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอย่าง ๑ ลูกแตกอย่าง ๑ ปืนครกอย่าง ๑ บรรดาทหารปืนใหญ่อย่าง ๑ เป็นของที่ตกอยู่ในประเภทที่ ๒ คือเป็นสิ่งของที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ส่งมาชั่วคราว และจะต้องนำกลับไปยังฝรั่งเศส กองทหารปืนใหญ่นั้นเล่าก็อยู่ในงบทหารเรือ จึงเป็นส่วน ๑ ของกองทหารและกะลาสีที่ประจำอยู่ในเรือรบ และส่วนลูกแตกกับปืนครกนั้น ก็เป็นส่วน ๑ ของอาวุธและเครื่องใช้สำหรับประจำเรือรบ เพราะฉะนั้นถ้าจะถือว่ากองทหารปืนใหญ่ ลูกแตก และปืนครก เป็นสิ่งที่จะต้องเอาไว้เมืองสยามแล้ว ก็จะต้องเอาเรือรบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไว้ในเมืองสยามเสียด้วยจึงจะได้ เพราะผู้บังคับการกองทัพเรือก็ได้รับคำสั่งให้มาช่วยพระเจ้ากรุงสยามต่อสู้กับศัตรูเท่านั้น พระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในเรื่องนี้ก็มีว่า ให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จและกองทหารฝรั่งเศสประจำอยู่ในราชอาณาจักรสยามต่อไป แต่เรือรบพร้อมด้วยลูกแตก ปืนครก และทหารปืนใหญ่นั้น ให้กลับไปยังฝรั่งเศสให้ทันฤดู

เมื่อข้าพเจ้าได้ชี้แจงแก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ถามดังนี้แล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงหันไปพูดกับนายทหารฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในที่นั้นพร้อมด้วยเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ และเมอสิเยอร์ เดอ ลาซาล นายเรือ และได้ถามว่าท่านเหล่านี้ได้รับคำสั่งมาจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้มาปฏิบัติการตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามหรือไม่ แต่คำถามของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นี้ ได้ถามลอย ๆ มิได้ถามใครโดยเฉพาะ แต่ก็ดูเหมือนจะถามซิเยอร์ เดอ ลาซาล เพราะท่านผู้นี้อยู่ใกล้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มากกว่าผู้อื่น แต่เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ถามลอย ๆ เช่นนี้ ก็ไม่มีใครตอบจนคนเดียว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็โกรธหนัก เพราะไม่มีใครตอบจึงได้หันไปถามซิเยอร์ เดอ ลาซาล ว่า

“ก็ท่านล่ะได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามหรือไม่”

ซิเยอร์ เดอ ลาซาลก็อึกอักไม่รู้จะตอบว่ากะไร เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ยิ่งโกรธหนักขึ้น ซิเยอร์ เดอ ลาซาลจึงได้ตอบว่าถ้าพระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งให้ทำราชการของพระองค์อย่างใดแล้ว เมอสิเยอร์ เดอ ลาซาลก็จะต้องทำตามรับสั่ง

ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าขืนปล่อยให้พูดกันไปก็จะเกิดเป็นปากเสียงกันขึ้น ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้รับคำสั่งมาให้ปฏิบัติการทั้งปวงตามรับสั่งของพระเจ้ากรุงสยามอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะได้ทำการตามรับสั่งของพระเจ้ากรุงสยามทุกอย่าง แต่ธรรมเนียมในฝรั่งเศสนั้น นายทหารผู้น้อยจะไม่ได้รับคำสั่งจากพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง แต่จะต้องรับคำสั่งจากหัวหน้าหรือนายกองของตัว ยกตัวอย่างเช่น พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะสั่งการไปในสนามรบก็ดี หรือจะสั่งการไปยังกองทัพก็ดี ก็จะมีรับสั่งไปยังแม่ทัพหรือผู้ที่เป็นหัวหน้าอยู่ในที่นั้น แม่ทัพหรือผู้เป็นหัวหน้าจึงสั่งนายทหารซึ่งอยู่ในบังคับบัญชาตัวอีกต่อไป เพราะฉะนั้นในที่นี้ถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงมีรับสั่งให้ทำประการใด ก็จะต้องรับสั่งแก่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จ และเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จจะต้องเป็นหน้าที่จัดการให้เป็นไปตามรับสั่งต่อไป เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ถามข้าพเจ้าว่า ที่ฝรั่งเศส เสนาบดีไม่มีการสั่งการในนามของตัวเองในสิ่งที่เป็นราชการของ

พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสต่อนายทหารไม่ว่าจะเป็นระดับไหนบ้างเลยหรืออย่างไร ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า เสนาบดีฝรั่งเศสมีอำนาจปกครองบังคับบัญชานายทหาร และเจ้าพนักงานของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทั้งหมดที่อยู่ใต้บังคับบัญชาก็จริงอยู่ แต่ถึงดังนั้น เสนาบดีฝรั่งเศสไม่เคยออกคำสั่งโดยลำพังของตัวเองเลย แต่คำสั่งเรื่องใดที่เสนาบดีสั่งไปนั้น ก็ต้องเป็นคำสั่งในพระนามของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทุกเรื่อง และเมื่อจะมีคำสั่งไปอย่างใดแล้ว เสนาบดีฝรั่งเศสก็มิได้สั่งแก่ผู้น้อย แต่ต้องสั่งไปยังหัวหน้าซึ่งประจำรับผิดชอบอยู่ที่ตำบลนั้น ๆ

ที่ข้าพเจ้าได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ดังนี้ ก็เพื่อจะให้หมดกระหายที่อยากสั่งการต่าง ๆ ตรงต่อนายทหารที่ประจำกองอยู่โดยไม่ให้หัวหน้าของกองทราบเลย อันเป็นวิธีที่ผิดด้วยระเบียบราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และผิดด้วยพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงตอบด้วยความขัดเคืองว่า ไม่ต้องการพวกฝรั่งเศสในเมืองสยามที่จะไม่ยอมทำตามคำสั่งของตัว และที่พูดเช่นนี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็หันหน้าไปพูดกับนายทหารฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเวลาเหมาะที่ข้าพเจ้ากำลังพูดอยู่กับบาทหลวงตาชารด์ ข้าพเจ้าจึงแกล้งทำเป็นไม่ได้ยินเสีย มิฉะนั้นข้าพเจ้าก็จำเป็นจะต้องตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อย่างแรง ซึ่งจะไม่เป็นการทำให้ความสามัคคีดีขึ้นได้เลย ข้าพเจ้าได้พาบาทหลวงตาชารด์ออกไปห่างจากเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และได้ชี้แจงให้บาทหลวงตาชารด์เข้าใจว่า ที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์พูดเช่นนี้ไม่ถูกเลย แล้วข้าพเจ้าจึงได้ถือโอกาสเลี่ยงกลับไปเสียโดยมิได้ร่ำลาเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ครั้นเวลาเย็น ข้าพเจ้าได้พบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อีก จึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สองต่อสองอย่างใจเย็นขึ้นว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดและพูดเช่นนี้ไม่เป็นการถูกต้องตามข้อตกลงอย่างใดเลย ในเวลานั้นดูเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ค่อยสงบโทสะเรื่องความต้องการบังคับบัญชานายทหารโดยตรงลงบ้างแล้ว แต่ยังคงดึงดันในเรื่องปืนครกกับลูกแตกอยู่ โดยเมอสิเยอร์กงสต็องซ์บอกว่าได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามไว้แล้ว ว่าจะเอาไปถวายให้ทอดพระเนตรให้เห็นอานุภาพของอาวุธ เมื่อทอดพระเนตรเสร็จแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จะจัดส่งปืนครกกับลูกแตกไปไว้ที่เรืออย่างเดิม

ข้าพเจ้าก็หาได้โต้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ประการใดไม่ เพราะข้าพเจ้าทราบอยู่ว่า เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จได้ให้คนไปเอาปืนครกและลูกแตกมาแล้วทั้งที่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เพราะฉะนั้น ถ้าข้าพเจ้าจะขืนพูดไปก็จะเป็นเรื่องขัดใจกันเปล่า

ในวันเดียวกันนี้เอง ข้าพเจ้าได้หาโอกาสพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ขอให้จัดการให้เราได้เฝ้าเพื่อทูลลาพระเจ้ากรุงสยามกลับไปฝรั่งเศส เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบว่าจะต้องกราบทูลเสียก่อน

รุ่งขึ้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดให้เราเฝ้าทูลลาในวันที่ ๑๐ ธันวาคม

ตอนที่ ๓

ในวันเดียวกันนี้เอง ข้าพเจ้าได้หาโอกาสพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ขอให้จัดการให้เราได้เฝ้าเพื่อทูลลาพระเจ้ากรุงสยามกลับไปฝรั่งเศส เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบว่าจะต้องกราบทูลเสียก่อน

รุ่งขึ้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดให้เราเฝ้าทูลลาในวันที่ ๑๐ ธันวาคม

ณ วันที่ ๙ ธันวาคม ได้เกิดเสียงลือขึ้นว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงพระประชวร และในวันเดียวกันนี้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า เดิมพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงกำหนดให้เราเฝ้าทูลลาในวันที่ ๑๐ แต่บัดนี้ทรงพระประชวรเสียแล้ว จะเสด็จออกให้เราเฝ้ายังไม่ได้ จึงเป็นการจำเป็นต้องรอให้หายพระประชวรเสียก่อนจึงจะเฝ้าทูลลาได้ แต่ในระหว่างนี้ก็ขอให้เราทำธุระของเราให้สำเร็จไป เพราะแบบธรรมเนียมในเมืองสยามเคยมีว่า เมื่อได้เฝ้าทูลลาแล้ว ก็จะต้องลงเรือโดยทันที จะอยู่ต่อไปอีกไม่ได้ ที่ข้าพเจ้าได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าก็ได้รีบไปบอกให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ทราบทุกประการ แต่ตามที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์พูดนั้น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นอุบายของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ที่จะหน่วงเหนี่ยวให้เราอยู่ในเมืองสยามต่อไปอีก เพราะว่าการทั้งปวงยังเตรียมไม่พร้อมที่จะส่งบาทหลวงตาชาร์ดไปได้ และเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็แน่ใจว่า การที่กล่าวกันว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงพระประชวรนั้นหาจริงไม่ แต่เป็นการแต่งเรื่องว่าประชวร และข้อนี้ก็มีพยานหลักฐานปรากฏให้เห็นจริงว่าหาได้ประชวรไม่ คือในวันที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกข้าพเจ้าว่าจะได้เฝ้าทูลลานั้น ซิเยอร์ เดอ ลา แลฟว์[๑] ได้บอกกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ซิเยอร์ เดอ ลา แลฟว์จะต้องกลับไปลงเรือพร้อมกับข้าพเจ้า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบเมอสิเยอร์ เดอ ลา แลฟว์ว่า ไม่จำเป็นจะต้องรีบร้อนอย่างใด ซิเยอร์ เดอ ลา แลฟว์จึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า เราได้เตรียมจะเฝ้าทูลลาในวันที่ ๑๐ อยู่แล้ว และเมื่อเฝ้าแล้วเราก็จะไปลงเรือทีเดียว

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบว่า "*จริง แต่ในวันนั้น พระเจ้ากรุงสยามจะทรงพระประชวร เพราะฉะนั้น ท่านราชทูตจะต้องทำใจเย็น ๆ ไว้*"

เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังต่อไปว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้พูดดังนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา แลฟว์เองเป็นผู้มาเล่าให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ฟัง

---

[๑] le sieur de La Lève

แต่ข้าพเจ้าเองก็มีความร้อนใจมาก เพราะจวนจะหมดฤดูที่จะเดินเรือได้แล้ว และข้าพเจ้าก็จำเป็นจะต้องรีบไปยังฝั่งโคโรมันเดลด้วย ถ้าข้าพเจ้าไม่ได้ออกเรือภายในสองสามวันนี้แล้ว ก็น่ากลัวจะต้องค้างอยู่ในชมพูทวีปอีกปี ๑ และจะทำให้เรือเปรซิดองต์ ซึ่งคอยข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองมะริดเสียโอกาสที่จะออกเดินให้ทันฤดูนี้ได้ เพราะเหตุฉะนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ทำความตกลงกับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ว่า ข้าพเจ้าจะได้ขอให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยาม ขอพระราชทานพระราชานุญาตให้ข้าพเจ้าไปยังเมืองมะริด เพราะข้าพเจ้าจะรอต่อไปอีกไม่ได้แล้ว แต่ส่วนเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์นั้น ให้รอจนกว่าพระเจ้ากรุงสยามจะหายพระประชวรเสียก่อนจึงค่อยเฝ้าทูลลา เมื่อได้ทูลลาเสร็จแล้วจึงไปลงเรือที่ท่าเรือต่อไป ตามความคิดของข้าพเจ้าดังนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ก็เห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ไปพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามเรื่องที่คิดไว้นั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ตกลงตามความต้องการของข้าพเจ้า จึงได้บอกให้ข้าพเจ้าทำเป็นจดหมายกราบทูลพระเจ้ากรุงสยาม และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็จะรับธุระนำจดหมายนั้นถวายให้ ข้าพเจ้าได้นำความตามที่พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เล่าให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ฟัง และเมื่อข้าพเจ้าได้เขียนจดหมายเสร็จแล้ว ก็ได้นำไปให้เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ดูเสียก่อน จึงได้เอาจดหมายไปส่งกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้นำจดหมายของข้าพเจ้าไปอ่านถวายพระเจ้ากรุงสยาม และตอนเย็นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดพระราชทานพระราชานุญาตให้ข้าพเจ้าได้กลับไปแล้ว แต่ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าจะไปเสียก่อนโดยมิได้เฝ้าอีกสักครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ถ้าฤดูสำหรับเดินเรือไม่บังคับให้ข้าพเจ้ารีบกลับไปแล้ว ข้าพเจ้าก็จะได้อยู่ในเมืองสยามต่อไป จนกว่าพระเจ้ากรุงสยามจะโปรดให้เราได้เข้าเฝ้าทูลลา แล้วข้าพเจ้าจึงเตรียมตัวพร้อมที่จะออกเรือได้โดยเร็วที่สุด

ณ วันที่ ๑๑ ธันวาคม เวลาเย็น ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ลงนามหนังสือสัญญาซึ่งพระเจ้ากรุงสยามพระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทฝรั่งเศสมาทำการค้าขาย และพระราชทานสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้แก่บริษัทด้วย แต่หนังสือสัญญาฉบับนี้ เราได้ตกลงทำกับพระคลังและขุนนางอื่น ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเลือกคัดสำหรับให้มาทำหนังสือสัญญากับเรา หาได้ทำสัญญากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ แต่ในเวลาที่ทำและลงนามสัญญากันนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็อยู่ในที่นั้นด้วย การที่เราต้องทำสัญญากับพระคลังนั้น ก็เพราะเหตุว่าถ้าสัญญาทั้งหลายได้ทำกันเป็นภาษาไทยกับพระคลังและขุนนางอื่น ๆ แล้ว สัญญาฉบับนั้นก็เป็นสัญญาที่มั่นคงใช้กันได้ชั่วกาลนาน และยังไม่มีผู้ใดเคยคัดค้านว่ากล่าวได้ แต่ถ้าสัญญานั้นไม่ได้ทำกับพระคลังแล้ว ก็อาจจะมีคนคัดค้านได้ในภายหลัง ในจดหมายบันทึกประจำวันฉบับนี้ ข้าพเจ้าหาได้กล่าวถึงข้อความที่ได้ปรึกษาหารือและโต้เถียงกันในเวลาทำหนังสือสัญญาฉบับนี้ไม่ และไม่ได้กล่าวถึงหนังสือสัญญาฉบับที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าหุ้นกับบริษัททั้งหมดนี้มาก่อน เพราะถ้าจะเล่าความให้

ละเอียดแล้ว ก็จะเป็นข้อความอันยืดยาวมาก และจะเล่าไปก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดเลย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงในตอนนี้ แต่จะกล่าวอย่างสั้นที่สุดเท่าที่จะทำได้

ตั้งแต่แรกข้าพเจ้าได้มาถึงเมืองสยาม และยังพักอยู่บนเรือรบ บาทหลวงตาชารด์ก็ได้ถามข้าพเจ้าว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะเข้าหุ้นทำการค้าขายกับบริษัท บริษัทจะยอมหรือไม่ ข้าพเจ้าได้ตอบว่า บริษัทไม่มีความขัดข้องอย่างใด ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะเข้าหุ้นด้วยก็ได้ บาทหลวงตาชารด์จึงได้บอกข้าพเจ้าว่า ซิเยอร์กงสต็องซ์ได้ตั้งใจไว้ว่า จะเข้าหุ้นทำการค้าขายกับบริษัทเป็นทุน ๑๐๐,๐๐๐ เอกู[๑] ข้าพเจ้าจึงตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้าเรื่องให้กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ประจำอยู่ที่เมืองบางกอกและเมืองมะริดเป็นการสำเร็จเรียบร้อยแล้วเมื่อใด จึงมาพูดเรื่องนี้กันใหม่

ภายหลังมาอีกหลายวัน บาทหลวงตาชารด์เห็นว่าข้าพเจ้ามิได้พูดถึงเรื่องเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะเข้าหุ้นกับบริษัทอีก บาทหลวงตาชารด์จึงได้ถามข้าพเจ้าว่า เมื่อเราได้ขึ้นไปที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จะไม่พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เรื่องทำหนังสือสัญญาสำหรับการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสหรืออย่างไร ข้าพเจ้าจึงได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ว่า ถ้ากิจการเรื่องทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสยังไม่สำเร็จเรียบร้อยตราบใด เราก็จะยังไม่พูดถึงสนธิสัญญาการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเป็นอันขาด การที่ข้าพเจ้าได้ตอบบาทหลวงตาชารด์ดังนี้ ก็เพราะเหตุว่าข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ทำความตกลงกันไว้ว่าจะต้องพูดอย่างนี้ เพื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้รีบร้อนจัดการต่าง ๆ ให้เป็นที่เรียบร้อย เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต้องการนักที่จะให้บริษัทฝรั่งเศสมาตั้งในเมืองสยาม เพื่อตัวจะได้เข้าหุ้นทำการค้าขายกับบริษัทต่อไป เมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ปรารถนาเช่นนี้แล้ว จะได้รีบจัดการต่าง ๆ ให้เป็นที่พอใจของเรา ภายหลังบาทหลวงตาชารด์ได้มาแนะนำกับข้าพเจ้าว่า วิธีดีที่สุดสำหรับให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทำหนังสือสัญญาให้บริษัทได้ประโยชน์มากที่สุดนั้น ก็ควรจะตกลงล่วงหน้าไว้กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เสียก่อนว่า จะให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าหุ้นกับบริษัทเป็นจำนวนมากน้อยเท่าไร ในเวลานั้น ข้าพเจ้าก็ไม่ได้รับรองกับบาทหลวงตาชารด์อย่างไร และตั้งแต่นั้นมาก็ไม่มีใครพูดถึงเรื่องนี้อีกต่อไป จนเราได้ขึ้นมาอยู่ที่เมืองลพบุรีแล้ว จึงได้เอาเรื่องนี้มาพูดกันอีก ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้ตกลงกันไว้ว่า ในเรื่องที่จะทำสัญญาเกี่ยวด้วยการค้าขายนั้น ให้ข้าพเจ้าพูดจากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์แค่เฉพาะเรื่องสนธิสัญญาการค้าระหว่างสยามและฝรั่งเศสเท่านั้น เพราะเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้รู้สึกว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องเอาใจข้าพเจ้า เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์หวังใจว่า ตนจะได้รับประโยชน์ต่าง ๆ จากบริษัทเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นเมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้มาพูดกับข้าพเจ้าถึงเรื่องทำสนธิสัญญาการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะต้องการทำสัญญาเมื่อใดก็ได้ ข้าพเจ้าพร้อมอยู่ที่จะได้ปรึกษาหารือทำสัญญากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทุกเมื่อ

---

[๑] ๑ เอกู เท่ากับ ๓ ปอนด์ ในขณะนั้น ดังนั้น ๑๐๐,๐๐๐ เอกู เท่ากับ ๓๐๐,๐๐๐ ปอนด์

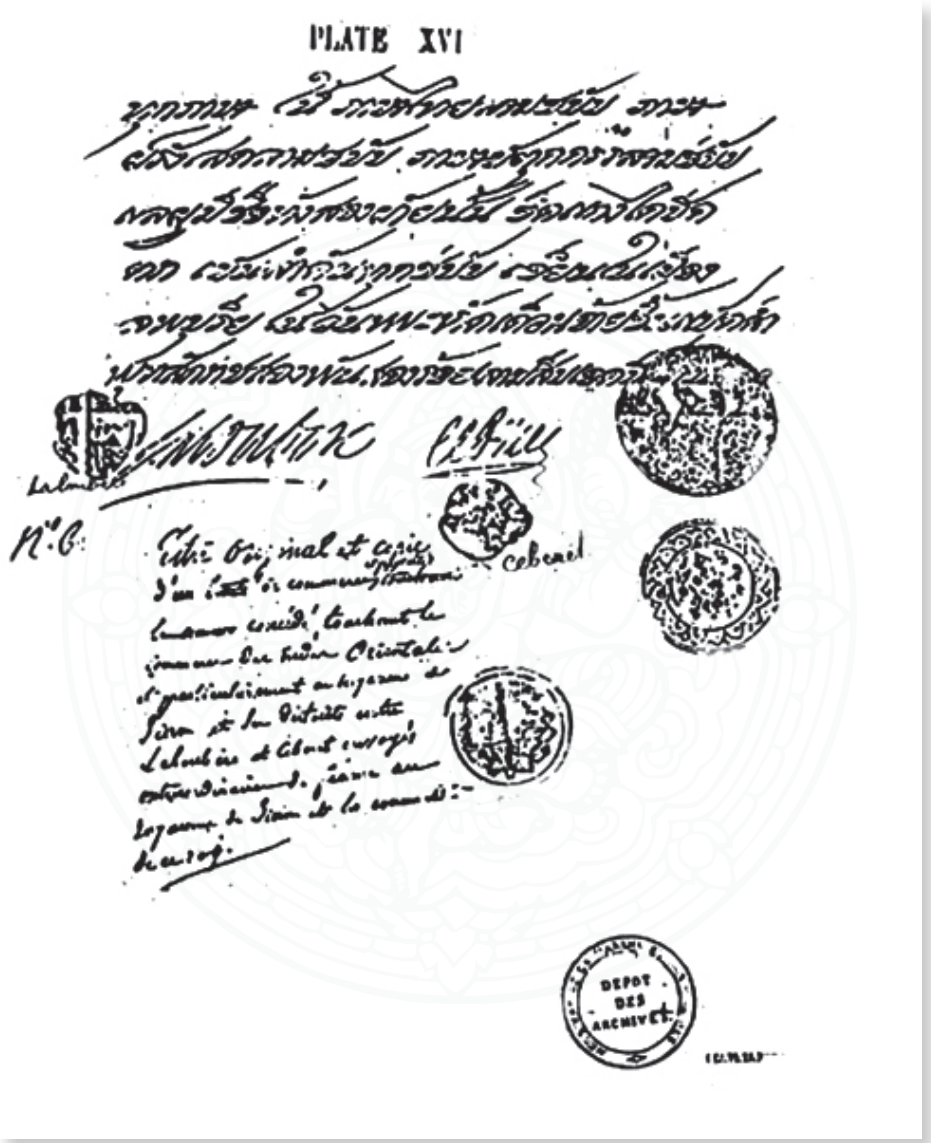

หน้าสุดท้ายของสนธิสัญญาไทย - ฝรั่งเศส พุทธศักราช ๒๒๓๑

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

ในวันนั้นเอง บาทหลวงตาชารด์ก็ได้มาเชื้อเชิญให้ข้าพเจ้าไปปรึกษาหารือทำความตกลงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะฉะนั้นในเย็นวันนั้น พวกเราจึงได้ไปพร้อมกันที่โบสถ์ขนาดเล็กในบริเวณบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์[๑] ที่เขาตั้งใจเลือกเป็นที่ประชุม เพื่อว่าจะไม่มีใครมารบกวนเราได้ ในคราวประชุมครั้งนี้บาทหลวงตาชารด์ก็ได้มาประชุมด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ตั้งต้นพูดขึ้นว่า ตนมีความประสงค์ยิ่งนักที่จะให้บริษัทมาตั้งทำการค้าขายในบุรพทิศเสียโดยเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อยากจะให้มาตั้งบริษัทในสยามนี้ด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่พระเจ้ากรุงสยามนายของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีพระราชประสงค์ยิ่งนัก ทั้งการที่บริษัทจะมาทำการค้าขายในเมืองสยามนั้น มีช่องทางที่บริษัทจะหาประโยชน์ได้เป็นอันมาก เพราะเหตุว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ทำการติดต่อกับเมืองจีนอยู่แล้ว และภายหลังจะทำการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ให้แพร่หลายออกไปอีกก็ได้ ถ้าบริษัทได้มาตั้งห้างค้าขายในสยามแล้ว นอกจากประโยชน์ที่บริษัทจะได้จากการค้าขายนั้น บริษัทก็ยังจะได้มีโอกาสทำให้อำนาจของบริษัทฮอลันดาลดน้อยถอยลงไปได้เป็นอันมาก เพราะในเวลานี้บริษัทฮอลันดาได้ทำให้ฮอลันดามีอำนาจขึ้นมาก แล้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยังได้ให้รายละเอียดในเรื่องเกี่ยวกับการค้าขายนี้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ส่งสินค้าเป็นจำนวนมากซึ่งมาจากเมืองจีนฝากกับเรือ เลอ ก็อช[๒] ไปยังฝรั่งเศสแล้ว สินค้าเหล่านี้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ฝากไปที่บริษัทฝรั่งเศส และได้ขอให้บริษัทจัดการจำหน่ายสินค้าเหล่านี้ให้ด้วย เมื่อขายได้เงินมากน้อยเท่าใดก็ขอให้บริษัทเอาเงินนั้นเก็บไว้ถือเป็นเงินลงทุนเข้าหุ้นกับบริษัทของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และให้เงินปันผลแก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามส่วน หรืออีกประการหนึ่ง ขอให้เอาเงินที่ขายสินค้าเหล่านั้นเป็นของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เอง และให้บริษัทคิดบวกกำไรเพิ่มและแบ่งให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามแต่บริษัทจะเห็นควรก็ได้

ในขณะนี้บาทหลวงตาชารด์ได้พูดขึ้นว่า บาทหลวงตาชารด์ได้พูดกับข้าพเจ้าไว้แล้วในเรื่องที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คิดจะเข้าหุ้นกับบริษัท ข้าพเจ้าก็รับรองตามที่บาทหลวงตาชารด์พูดนั้นว่าเป็นความจริง แล้วข้าพเจ้าจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ตามการที่ดำริจะเข้าหุ้นกับบริษัทนั้น บริษัทก็ยอมรับให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าหุ้นด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงขอทำหนังสือสัญญาเฉพาะตนระหว่างเมอสิเยอร์กงสต็องซ์และข้าพเจ้าในฐานะผู้แทนบริษัท แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ขอให้ข้าพเจ้าทำจดหมายบันทึกช่วยจำให้ฉบับ ๑ บอกให้ทราบว่า ทุนของบริษัทมีเท่าไร บริษัทได้กำไรหรือขาดทุนอย่างไร และบริษัทดำริจะทำการค้าขายด้วยวิธีใดต่อไป ข้าพเจ้าก็ได้รับปากสัญญาว่า จะได้ทำจดหมายบันทึกช่วยจำบอกข้อความต่าง ๆ ตามความประสงค์ของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ เพราะข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นการยากอะไร แต่ในเรื่องที่จะทำสัญญากับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์นั้น เป็นเรื่องที่ลำบากอยู่สักหน่อย เพราะเป็นเรื่องที่จะต้องทำความตกลงกันให้เด็ดขาดว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้มีหุ้นกับบริษัทนับตั้งแต่วันใดเป็นต้นไป เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะต้องการหาเวลา

---

[๑] คือ โบสถ์ Notre Dame de Lorette ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์สร้างขึ้นภายในบ้านของตนที่เมืองลพบุรี

[๒] le Coche

สำหรับไปปรึกษากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์เสียก่อน ข้าพเจ้าจึงได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ข้าพเจ้าเชื่อใจได้แน่ว่า ถ้าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ใช้อำนาจที่มีอยู่ในเมืองสยามสำหรับช่วยบริษัท และได้เอาความรู้ความชำนาญของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ช่วยให้การค้าขายของบริษัทได้เจริญแล้ว ก็คงจะได้ผลประโยชน์ดีต่อไปในภายหน้า แต่ในเวลานี้ข้าพเจ้ายังหาเห็นไม่ว่าบริษัทจะได้ประโยชน์มาจากทางใด แล้วข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงถึงการค้าขายที่ควรจะทำได้ในเมืองนี้ และได้อธิบายให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เห็นว่า ข้าพเจ้ารู้สึกได้ดีทีเดียวว่าการค้าขายในเมืองสยามนี้ ไม่มีอะไรที่จะหาผลประโยชน์ได้มากมายเลย เมื่อข้าพเจ้าได้มีโอกาสพูดเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้เลยชี้แจงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ต่อไปว่า การที่บริษัทคิดจะมาตั้งห้างทำการค้าขายในสยามนั้น มิได้หวังแต่ประโยชน์และกำไรอย่างเดียวหามิได้ แต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมีพระราชดำริเห็นว่าการค้าขายของบริษัทเท่ากับเป็นเครื่องมือสำหรับนำความเจริญมาสู่การศาสนา เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมิได้มีพระราชดำริจะหาผลประโยชน์อย่างใด แต่ทรงมุ่งอย่างเดียวที่จะให้การศาสนาคริสต์ได้แพร่หลายออกไปเท่านั้น จึงได้มีพระราชดำรัสสั่งให้บริษัทออกมาตั้งห้างทำการค้าขายในสยาม ซึ่งเป็นคำสั่งที่บริษัทมีความยินดีที่จะทำตามทุกประการ แต่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ทรงพระเมตตากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ทั่วไป และทรงพระเมตตาแก่บริษัทโดยเฉพาะ เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงอุปถัมภ์บำรุงบริษัทนี้อยู่ ถ้าทรงเห็นว่าการที่บริษัทจะมาตั้งห้างทำการค้าขายในสยาม จะเป็นการเดือดร้อนและขาดทุนแล้ว ก็คงจะไม่ทรงยอมให้บริษัทมาตั้งห้างเป็นแน่ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องอธิบายให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจว่า ถ้าบริษัทไม่ได้รับความเอื้อเฟื้อ และไม่ได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ ในสยามแล้ว ทำอย่างไร ๆ บริษัทก็จะไม่มาตั้งห้างใหญ่โตในเมืองนี้ อีกประการหนึ่ง ถึงแม้ว่าบริษัทได้มาตั้งห้างแล้วก็ดี แต่ถ้าการที่สยามได้รับรองกองทหารฝรั่งเศส และวิธีที่กองทหารฝรั่งเศสได้เข้าไปประจำรักษาเมืองบางกอกเป็นสิ่งที่ไม่พอพระทัยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว การที่บริษัทได้มาตั้งห้างอยู่แล้วนั้น ก็จะไม่เป็นประโยชน์เท่าไรนักเหมือนกัน ในระหว่างที่ข้าพเจ้าพูดชี้แจงกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์อยู่นั้น บาทหลวงตาชาร์ดได้พูดแทรกเข้ามาหลายครั้ง และข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าบาทหลวงตาชาร์ดได้พยายามจะให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เชื่อข้าพเจ้าให้ได้ ในการที่ปรึกษาหารือกันถึงเรื่องการค้าขายในคราวนี้ หาได้ทำความยุติตกลงประการใดไม่ ข้าพเจ้าจึงได้รับปากสัญญาว่าจะส่งจดหมายบันทึกช่วยจำมาให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามที่ขอไว้ แล้วข้าพเจ้าก็ลากลับมายังที่พักรุ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้ส่งจดหมายบันทึกช่วยจำไปให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ หลังจากที่ได้ส่งให้เมอสิเยอร์เดอ ลา ลูแบร์แล้ว

ต่อนั้นมาเมื่อได้พูดจาปรึกษาหารือกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ถึงเรื่องการค้าขายอีกครั้ง ๑ จึงได้เป็นอันตกลงกันว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้เข้าหุ้นกับบริษัทเป็นเงิน ๓๐๐,๐๐๐ ปอนด์ และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้กำไรหรือขาดทุนกับบริษัท นับตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๐) เป็นต้นไป และได้ตกลงกันต่อไปว่า บรรดาสินค้าทั้งปวงซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เตรียมไว้สำหรับฝากเรือรบฝรั่งเศส

ส่งไปยังฝรั่งเศสนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยอมเอาสินค้าเหล่านี้ขายให้แก่บริษัทครึ่งหนึ่ง เพื่อให้เอาเงินนั้นเป็นเงินทุนส่วนหนึ่งสำหรับเข้าหุ้นกับบริษัท และราคาสินค้าที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะขายให้แก่บริษัทนั้น ได้ตกลงราคากันตามบัญชีที่เมอสิเยอร์เวเรต์ได้ส่งไว้กับข้าพเจ้า การที่ข้าพเจ้าได้จัดการไปดังนี้ก็โดยเห็นว่า ถ้าได้ทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับความสะดวกในการที่จะหาทุนเข้าหุ้นกับบริษัทแล้ว ก็คงจะเป็นประโยชน์ต่อราชการของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และเป็นประโยชน์ต่อบริษัทเป็นอันมาก เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าเมื่อเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มีหุ้นส่วน มีทางได้ทางเสียกับบริษัทแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์คงจะใช้อำนาจของตัวทำสัญญาการค้าขายให้เป็นประโยชน์แก่เรามากที่สุดที่จะทำได้ ทั้งเป็นการประกันให้การทั้งปวงได้ดำเนินตามสัญญานั้นด้วย ข้าพเจ้าได้ส่งร่างสัญญาการค้าขายให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ หลังจากที่ข้าพเจ้าและเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เห็นชอบพร้อมกันแล้ว

ครั้นข้าพเจ้าได้ยื่นสัญญาให้แก่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์แล้ว เมื่อได้พบกันในคราวหลังต่อไป ข้าพเจ้าได้สังเกตว่าเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ไม่ใคร่เต็มใจในข้อที่จะให้บริษัทมีอำนาจทำการค้าขายโดยเปิดเผยเสรีไม่มีข้อกีดกันอย่างใด รวมทั้งเรื่องที่พระเจ้ากรุงสยามทรงมีสิทธิ์และพระราชอำนาจในการเลือกสินค้าก่อนผู้อื่นใด ข้าพเจ้าจึงได้อธิบายให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เข้าใจว่า อิสระเสรีทางการค้าเป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้การค้าดำเนินไปได้ด้วยดี และในข้อที่ให้พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชอำนาจเลือกสินค้าได้ก่อนคนอื่น ซึ่งเป็นข้อที่ตกลงไว้ครั้งเซอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์นั้น เป็นข้อสำคัญที่เจ้าพนักงานคลังของพระเจ้ากรุงสยามมีโอกาสจะใช้เป็นข้ออ้างที่จะข่มเหงรังแกบริษัทได้ และสัญญาฉบับนี้ก็จะได้ใช้กันชั่วกาลนาน แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะไม่อยู่ตลอดไป เพราะฉะนั้นจำเป็นต้องหาทางป้องกันบริษัทจากปัญหาต่าง ๆ โดยสิ้นเชิง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ฟังข้าพเจ้าชี้แจงก็มิได้โต้แย้งประการใด เป็นแต่พูดว่าสำนวนในร่างสัญญานั้นแรงเกินไป จะนำขึ้นถวายพระเจ้ากรุงสยามไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบว่า คำพูดและสำนวนนั้นเป็นสิ่งที่จะแก้ได้ง่าย แต่ในข้อที่จะยอมให้บริษัทได้ทำการค้าขายโดยไม่มีข้อกีดขวางอย่างใดนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ถ้าไม่ยอมตามนี้แล้วเราก็จะไม่ยอมทำสัญญาเหมือนกัน เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบว่า ร่างสัญญาที่ได้เขียนมานี้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงเอาเองไม่ได้ เว้นแต่เราจะยอมให้แก้ไขจึงจะได้ เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงขอให้ข้าพเจ้ายอมให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงร่างสัญญานี้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อข้าพเจ้าได้ยอมให้แก้ร่างสัญญาแล้ว เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะได้จดหัวข้อของสัญญามาให้เรา ข้าพเจ้าก็ได้ตกลงยอมให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จดหัวข้อสัญญามาให้เรา ซึ่งเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ลงนามในหัวข้อที่เสนอมานั้นด้วย ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ จึงได้ยอมให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์แก้ร่างสัญญาได้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ลงมือร่างสัญญาขึ้นใหม่อีกฉบับ ๑ ใช้ถ้อยคำและสำนวน ซึ่งเห็นว่าเป็นสำนวนที่สมควรจะถวายพระเจ้ากรุงสยามได้ และได้มีการขอพระราชานุญาตให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้มีอำนาจที่จะทำสัญญากับเราได้

ต่อไป หนังสือที่ร่างขึ้นใหม่นี้ ตามความเห็นของเราดูไม่เหมาะเลย แต่ก็ไม่เป็นเรื่องสำคัญอันใด ขอแต่ให้ได้ทำสัญญาให้บริษัทได้รับประโยชน์ต่าง ๆ พร้อมสิทธิพิเศษตามความต้องการของเราเป็นแล้วกัน

ในที่นี้จะต้องกล่าวไว้ให้ทราบว่า เป็นธรรมเนียมในเมืองสยาม ถ้าได้ทำสัญญากันครั้ง ๑ แล้ว เมื่อจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างใดเป็นการยากนักหนาทีเดียว ข้อนี้เองทำให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์อึดอัดในใจมาก เพราะเหตุว่าหนังสือสัญญาได้ทำไว้ครั้ง เชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ฉบับ ๑ แล้ว ถ้าจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงใหม่ตามร่างสัญญาของเรา พระเจ้ากรุงสยามก็จะทรงเข้าพระทัยว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่พอพระทัยในหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้ครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ซึ่งอาจจะทำให้พระเจ้ากรุงสยามทรงกริ้วเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ทำหนังสือกราบทูลขอพระราชทานอำนาจให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ทำสัญญากับเราได้ ครั้นพระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานพระราชานุญาตแล้ว เราจึงได้ช่วยกันแก้ไขร่างสัญญาเสียใหม่ ซึ่งยอมให้บริษัทได้ประโยชน์ต่าง ๆ พร้อมสิทธิพิเศษตามความต้องการของเราทุกอย่าง จริงอยู่ในข้อที่เกี่ยวด้วยสินค้าต้องห้ามนั้น เราจะงดไม่ระบุชื่อสินค้าต้องห้ามนั้นไม่ได้ เพราะเหตุว่าสินค้าเหล่านี้สยามได้ยกสิทธิ์ผูกขาดการค้าให้กับชาติอื่นไปแล้ว และสยามจะไม่ยอมเปลี่ยนแปลงในข้อนี้ ทั้งข้อที่เกี่ยวด้วยสินค้าซึ่งเป็นส่วนของพระเจ้ากรุงสยามนั้นจะแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะสินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าที่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงผูกขาดมาตั้งแต่เดิมแล้ว ดุจเดียวกับสินค้าเกลือในฝรั่งเศสที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเป็นผู้ผูกขาดเหมือนกัน ในส่วนหนังสือสัญญาเรื่องพริกไทยนั้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า หาได้ทำสัญญาเรื่องพริกไทยกับเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ไม่ เป็นแต่ได้ทำสัญญาและรับรองการใช้สัญญาที่ได้ทำกับซิเยอร์เดส์ล็องด์เท่านั้น และว่าหนังสือสัญญาฉบับที่ทำกับเมอสิเยอร์เดส์ล็องด์นั้นเป็นหนังสือสัญญาที่ใช้ได้อยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟังว่า ตามข้อความในหนังสือสัญญาฉบับนี้มีข้อติดขัดอยู่หลายอย่าง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า ข้อติดขัดไม่มีอย่างใดที่เห็นว่าติดขัดนั้นคงจะเป็นด้วยคนแปลจะแปลความไม่ถูก เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงรับว่าจะแปลสัญญานั้นให้ใหม่ และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้บอกว่า ถึงอย่างไรก็จะแก้สัญญานั้นไม่ได้เสียแล้ว เพราะสัญญานั้นเป็นเรื่องที่ได้ตกลงในที่ประชุมแล้ว ภายหลังเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เอาคำแปลหนังสือสัญญาที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แปลขึ้นใหม่มาส่งให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ตรวจดูคำแปลใหม่ เห็นว่าเป็นใจความดีกว่าคำแปลฉบับเดิม ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์เติมความลงในหนังสือสัญญาค้าขายอีกสองสามข้อ ซึ่งข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เห็นเป็นการจำเป็นสำหรับให้สิทธิพิเศษเกี่ยวกับการค้าพริกไทยที่ได้ยกให้แก่บริษัทได้เป็นการมั่นคง และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ยอมเติมข้อความในหนังสือสัญญาตามความต้องการของข้าพเจ้า

จะต้องเป็นที่สังเกตไว้ว่า ตามหนังสือสัญญาสำหรับทำการค้าขายนี้ พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานเกาะแห่ง ๑ ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองมะริดเป็นสิทธิ์ขาดแก่บริษัท และใช้เป็นที่ตั้งสถานีการค้าตามความที่

พระราชทานเกาะนี้ให้บริษัทนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ควรจะปฏิเสธแต่อย่างใด เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้แสดงอยู่เสมอว่า เมืองมะริดนั้นหาได้ถวายขาดให้แก่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสไม่ เป็นแต่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงมอบเมืองมะริดให้กองทหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพิทักษ์รักษาไว้เท่านั้น เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึงระวังนัก มิให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มีความสงสัยไปอย่างอื่นได้ มิฉะนั้น การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับรองไว้ว่า จะปล่อยให้เมอสิเยอร์ดูบรูอ็องกับกองทหารไปประจำอยู่ที่เมืองมะริดได้นั้น อาจจะเป็นการเหลวไปก็ได้

วันที่ ๑๒ ธันวาคม เวลาเย็น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานพระราชานุญาตให้ข้าพเจ้าได้กลับไปก่อนแล้ว แต่ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้ออกจากสยามนั้น พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้าเข้าเฝ้าโดยเฉพาะตนอีกครั้งหนึ่ง และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็ได้ยืนกรานขอให้ข้าพเจ้ายอมเฝ้า ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ เห็นชอบพร้อมกันแล้วจึงได้ไปเข้าเฝ้าตามพระราชประสงค์

ในวันนี้เอง เวลาเย็น เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้เอาหนังสือมาให้ข้าพเจ้าดูฉบับ ๑ ซึ่งเป็นหนังสือที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้เขียนตอบมา ข้าพเจ้าได้อ่านแล้วก็เห็นว่า ใจความหนังสือฉบับนี้เต็มไปด้วยความเหน็บแนมและการตัดพ้อต่อว่าต่าง ๆ จนเกือบจะเป็นการด่าว่า ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าควรจะตอบโดยแก้ตัวว่าเราจวนจะกลับไปฝรั่งเศสแล้ว ไม่มีเวลาจะตอบในรายละเอียดได้ เนื่องจากเราเห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดเลยที่จะตอบเป็นอย่างอื่น เพราะเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ตั้งใจไว้แล้วว่า จะได้ปฏิบัติกับเราเหมือนกับที่ได้ทำมาแต่ชั้นต้น และถ้ามีสิ่งอื่นใดก็จะมอบให้บาทหลวงตาชารด์จัดการทั้งสิ้น เพราะบาทหลวงตาชารด์จะได้ไปฝรั่งเศสโดยรับอำนาจในด้านต่าง ๆ อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นการทั้งหลายก็ดำรงอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงได้ตกลงกันว่าเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จะไม่ยอมลงนามสัญญาหรือลงนามอะไรหมดโดยจะอ้างเหตุว่าข้าพเจ้าไม่อยู่เสียแล้ว เว้นแต่ถ้าสิ่งใดเราได้ประโยชน์หรือได้เปรียบ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์จึงจะยอมลงนาม นอกจากนี้ เมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ก็จะได้รอให้พระเจ้ากรุงสยามหายประชวรเสียก่อนจะได้เฝ้าทูลลาอย่างเป็นทางการแล้ว จะได้ออกจากสยามกลับไปฝรั่งเศส

วันนี้เราได้ทำคำสั่งถึงเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จฉบับ ๑ บังคับให้เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จส่งทหารปืนใหญ่พร้อมด้วยลูกแตก ปืนครก และอุปกรณ์ต่างๆ กลับไปยังฝรั่งเศส

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ออกจากสยามนั้น จำเป็นจะต้องอธิบายถึงข้อตกลงระหว่างบริษัทฝรั่งเศสและทางสยามเรื่องการให้กำไรแก่บริษัทและวิธีการคืนเงิน ซึ่งบริษัทได้ทดรองไปสำหรับการสั่งทำและซื้อของต่าง ๆ ให้พระเจ้ากรุงสยามเสียก่อน ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้พูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ที่บริษัทได้ทดรองเงินไป ซึ่งต้องรวมค่าความเสี่ยง ค่าใช้จ่าย และดอกเบี้ยด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า ราชทูตสยามได้รายงานมาว่า บริษัทไม่ยอมทดรองเงินให้ราชทูตสำหรับทำของเหล่านี้ แต่บริษัทรับว่าจะได้เป็นธุระทำของต่าง ๆ ตามที่พระเจ้ากรุงสยามจะต้องพระราชประสงค์

ราชทูตสยามจึงได้ทำความตกลงกับบริษัทว่า พระเจ้ากรุงสยามจะได้โปรดชำระเงินค่าของเหล่านี้ตามราคาทุนที่ได้จ่ายไป และจะได้พระราชทานส่วนกำไรให้แก่บริษัทคิดเป็นกำไร ๒๕ เปอร์เซ็นต์ แต่ความจริงในเรื่องนี้บริษัทได้ปฏิเสธไม่ยอมรับรู้ตามที่ผู้อำนวยการหลายคนได้ทำความตกลงกับราชทูตสยามเช่นนี้ มาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์จึงได้สั่งให้บริษัทส่งผู้อำนวยการคนอื่น ๆ อีกหลายคนให้มาทำความตกลงกับราชทูตสยามถึงเรื่องวิธีที่จะชำระเงินและคิดกำไรให้เสียใหม่ ครั้นบริษัทได้ส่งผู้อำนวยการเหล่านั้นมาใหม่ ก็คงเป็นอันตกลงกับราชทูตสยามเหมือนครั้งก่อน คือว่าจะคิดกำไรให้บริษัท ๒๕ เปอร์เซ็นต์ นอกจากนั้น ถ้าจะเกิดการเสียหายขึ้นอย่างใด ก็ต้องตกอยู่ในความรับผิดชอบของบริษัททั้งสิ้น ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่าในข้อแรกที่กล่าวว่าบริษัทไม่ยอมจ่ายเงินนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เพราะบริษัทได้จ่ายเงินออกไปแล้ว และการที่บริษัทรับเป็นธุระทำของต่าง ๆ ให้นั้น ก็เพื่อจะเอื้อเฟื้อแก่ราชทูตสยาม เพราะบริษัทเห็นว่าถ้าไม่รับธุระแล้ว ทำอย่างไร ๆ ราชทูตสยามก็คงจะจัดการให้สำเร็จไม่ได้ และที่บริษัทได้รับภาระไปเช่นนี้ก็เพื่อประสงค์จะทำการให้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงสยามเท่านั้น เพราะของต่าง ๆ เหล่านี้ก็ได้สั่งทำขึ้นและซื้อโดยความเห็นชอบของราชทูตสยาม และนายช่างก็ได้ประดิษฐ์ของเหล่านี้ไม่ผิดกับที่สั่งไว้เลย บริษัทจึงคิดเห็นว่าเมื่อได้ทำของเหล่านี้เป็นการสำเร็จสมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงสยามแล้ว ก็คงจะเป็นการพอพระทัยทุกอย่าง การที่บริษัทได้ให้ทำของต่าง ๆ เหล่านี้ ก็มิได้รับคำสั่งจากมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์เลย และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์เองก็ได้ออกปากชมว่า ของต่าง ๆ ที่ได้ทำขึ้นเป็นครั้งแรกนี้ ได้ทำอย่างดีถูกต้องทุกอย่าง จริงอยู่ได้มีของเสียหายชำรุดไปมากมายหลายอย่าง แต่ข้อนี้เป็นด้วยการข้ามน้ำข้ามทะเลอันเป็นหนทางไกลเดินทางช้าวันมาก จะโทษอย่างอื่นไม่ได้ แต่ที่ว่าราชทูตสยามได้ทำความตกลงกับบริษัทในเรื่องการให้กำไรนั้นเป็นความไม่จริง เพราะในเรื่องนี้บริษัทได้มอบให้ข้าพเจ้ามาจัดการ ในเวลาที่ข้าพเจ้าได้มาถึงราชสำนักกรุงสยามแล้ว จากนั้นเมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า ในเรื่องกำไรของบริษัทนั้น พระเจ้ากรุงสยามคงจะได้พระราชทานให้เป็นที่พอใจของบริษัท เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงแนะนำข้าพเจ้าว่า อย่าให้ข้าพเจ้ากะอัตรากำไรจะดีกว่า ทำอย่างไร ๆ พระเจ้ากรุงสยามก็คงจะพระราชทานกำไรให้พองาม ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ข้าพเจ้าจะได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ด้วยความเต็มใจ แต่ข้าพเจ้าต้องขอให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้คิดถึงค่าความเสี่ยงและค่าของเสียหายที่ได้เกิดขึ้น เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ก็สัญญาว่าจะได้คิดให้เหมือนกันเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในเวลาต่อมา เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้นิ่งเงียบอยู่นานมิได้พูดถึงอีกเลย ข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องถามขึ้นว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามในเรื่องนี้แล้วหรือยัง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ตอบข้าพเจ้าว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้กราบทูลแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งให้หาราชทูตสยามและได้มีรับสั่งถามว่า เหตุใดราชทูตจึงมิได้ทำความตกลงไว้กับบริษัท ราชทูตได้กราบทูลว่า ได้ตกลงกันไว้แล้วว่าจะได้ให้กำไรแก่บริษัท ๒๕ เปอร์เซ็นต์ ดังมีแจ้งอยู่ในรายงานของราชทูตนั้นแล้ว พระเจ้ากรุงสยามจึงมีรับสั่งว่า ถ้าราชทูตได้ไปตกลงไว้เช่นนั้น ก็ต้องให้เป็นไปตามนั้น ข้าพเจ้า

จึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ราชทูตสยามมิได้ไปทำความตกลงกับบริษัทอย่างใดเลย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ให้คนไปตามราชทูตมา ราชทูตได้นำเอารายงาน[๑] มาด้วย และได้ยืนยันว่าราชทูตได้ทำความตกลงกับผู้อำนวยการจำนวนหลายคน ซึ่งบริษัทได้จัดให้มาโดยได้รับคำสั่งจากท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์ แล้วราชทูตก็ได้อ่านรายงาน[๒] ที่มีรายละเอียดเพิ่มเติมตอนที่กล่าวถึงข้อตกลงกับผู้อำนวยการของบริษัทให้ข้าพเจ้าฟัง ข้าพเจ้าจึงพูดกับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า ข้าพเจ้าก็มีหลักฐานที่จะให้เห็นได้ชัดเจนว่า ตามที่ราชทูตได้กล่าวนั้นเป็นความไม่จริง เพราะบริษัทก็ได้ส่งรายงานมาให้ข้าพเจ้าฉบับ ๑ เหมือนกัน และในรายงานฉบับนั้นก็ได้กล่าวถึงข้อความที่ได้พูดกันเมื่อครั้งประชุมกันที่กรุงปารีส ในระหว่างราชทูตสยามและผู้แทนของบริษัท ข้าพเจ้าจึงได้อ่านรายงานของบริษัทให้เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ฟัง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงพูดกับข้าพเจ้าว่าเห็นแล้วว่ารายงานของบริษัทมีความอย่างไร แต่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงกำหนดไว้แล้วว่าจะได้พระราชทานกำไรให้แก่บริษัท ๒๕ เปอร์เซ็นต์ การที่เป็นไปดังนี้ ข้าพเจ้าแสดงออกให้เห็นว่าไม่พอใจเป็นอันมาก เพราะไม่ใช่แต่บริษัทได้รับความเสียหายด้านการเงินเพียงอย่างเดียว แต่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเอาความเท็จมาวินิจฉัย ซึ่งตรงกันข้ามกับความจริงและเป็นที่ดูเหมือนพระเจ้ากรุงสยามจะสงสัยในคำพูดของข้าพเจ้าที่พูดแทนบริษัทนั้นด้วย

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้บอกกับข้าพเจ้าว่า เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้ตัดความออกจากรายงานของราชทูตสยามหลายอย่าง เพราะข้อความเหล่านี้อาจจะทำให้คนเข้าใจผิด อันจะทำความเสียหายให้เกิดแก่บริษัทก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น ในรายงานได้กล่าวว่า บริษัทได้ห้ามไม่ให้พ่อค้าและนายช่างเข้าไปหาราชทูตซึ่งราชทูตได้ให้ไปเรียกมา เพราะบริษัทไม่อยากให้ราชทูตทราบราคาค่าของต่าง ๆ ที่ให้ทำนั้นดังนี้ เป็นต้น

ข้าพเจ้าจึงได้ตอบเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ว่า การที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ให้ตัดความเช่นนี้ออกนั้น บริษัทมีความขอบใจอยู่แล้ว แต่การที่หาว่าบริษัทได้สั่งห้ามมิให้พ่อค้าและนายช่างเข้าไปหาราชทูตนั้นเป็นความไม่จริงเลย เพราะเหตุว่าบริษัทไม่มีอำนาจที่จะทำเช่นนี้ได้ ถึงแม้ว่าบริษัทคิดอยากจะทำเช่นนี้ก็จะทำไม่ได้เป็นอันขาด เพราะไม่มีอำนาจที่จะสั่งการคนที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสส่งมาเป็นคนรับใช้และเป็นคนอารักขาราชทูตได้ ทั้งราชทูตก็ได้รับความเอื้อเฟื้อ และได้รับการต้อนรับอย่างพิเศษ ซึ่งไม่เคยมีตัวอย่างในฝรั่งเศสเลย เพราะฉะนั้นที่ราชทูตไปคิดเห็นว่าจะมีการกีดกันมิให้พวกพ่อค้าและนายช่างมาหานั้น ไม่มีมูลอย่างใดที่จะทำให้คิดเป็นเช่นนั้นได้เลย ที่ราชทูตสยามได้คิดเช่นนี้ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเองก็มีพยานหลักฐานที่จะชี้ให้เห็นว่า ตามที่ราชทูตสยามกล่าวนั้นเป็นความไม่จริง โดยเหตุว่าในเวลาที่ข้าพเจ้าได้ไปหาราชทูตคราวใด ก็ได้พบราชทูตอยู่กับพวกพ่อค้าและนายช่างทุกคราว จนที่สุดบรรดานายช่างและ

---

[๑] relation

[๒] journal

พ่อค้าที่มีหน้าที่ทำและจัดหาของต่าง ๆ ของพระเจ้ากรุงสยามนั้น ก็ได้ไปหาราชทูตสยามยังโฮเต็ลที่พักบ่อย ๆ ทุก ๆ คน เพื่อจะไปเรียนทางปฏิบัติ[๑] จากราชทูต และที่บริษัทได้รับธุระไปจัดทำของให้นั้น ก็ประสงค์อย่างเดียวแต่จะให้เป็นการพอพระทัยของพระเจ้ากรุงสยาม และพอใจท่านราชทูตสยามเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการที่บริษัทได้ทำความดีนั้น ได้กลับเป็นความร้ายเสียแล้ว

เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ฟังข้าพเจ้าชี้แจงดังนี้ ก็ออกจะเชื่อตามที่ข้าพเจ้าพูด แต่ถึงดังนั้นกำไรที่จะให้แก่บริษัทนั้นก็คงตกลงให้ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ เท่านั้นเอง เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จึงได้ให้เจ้าพนักงานไปขนเงินมาไว้บ้านของตัวต่อหน้าข้าพเจ้า เพื่อจะได้ชำระเงินกันเสียให้เสร็จ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าจะรับเป็นตัวเงินมาจะไม่ได้ประโยชน์เท่ากับรับเป็นสินค้า อันเป็นสินค้าที่สมควรจะนำไปจำหน่ายที่ฝรั่งเศสและที่ฝั่งโคโรมันเดลได้ ข้าพเจ้าจึงจัดการว่าราคาสินค้าต่าง ๆ กับเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ยังกะราคาและกำไรที่จะให้ไม่ได้ เพราะเหตุว่ามีกระจกได้แตกไปหลายบาน และของอื่น ๆ ก็ได้เสียหายชำรุดเป็นอันมาก ซึ่งจะทำบัญชีรายละเอียดภายในเวลา ๒ เดือน ที่ผ่านมาได้ ข้าพเจ้าจึงได้มอบหน้าที่ให้ซิเยอร์เวเรต์เป็นผู้ทำบัญชีรายละเอียดนี้ต่อไป และข้าพเจ้าเชื่อว่าเมอสิเยอร์เวเรต์คงจะได้ทำบัญชีส่งไปให้บริษัทภายในปีนี้ สินค้าต่าง ๆ ได้บรรทุกลงเรือเปรซิดองต์ส่งไปยังฝั่งโคโรมันเดลหลายอย่างแล้ว และในสินค้าเหล่านี้ล้วนแต่ขายได้กำไร ๒๕ เปอร์เซ็นต์ ทุกอย่าง

วันที่ ๑๓ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามตามที่ได้นัดกันไว้แล้ว ราชทูตที่ ๑ ผู้ที่เคยไปเจริญทางพระราชไมตรีในฝรั่งเศสกับขุนนางข้าราชการอีกหลายนายได้เป็นผู้พาข้าพเจ้าไปยังที่เฝ้า และระเบียบที่เข้าเฝ้าในคราวนี้ ก็ได้มีเช่นเดียวกับเมื่อครั้งข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ได้เข้าเฝ้าโดยเฉพาะในคราวก่อน พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งว่า ทรงมีความเสียพระทัยที่ฤดูเดินเรือได้บังคับให้ข้าพเจ้าต้องรีบร้อนกลับไปจากราชสำนักสยามเช่นนี้ แล้วจึงรับสั่งถามว่า การที่ได้ทรงพระกรุณาผ่อนผันให้บริษัทได้มาตั้งห้างในพระราชอาณาจักรสยามนั้น เป็นการที่ข้าพเจ้าพอใจหรือไม่ ข้าพเจ้าได้กราบทูลขอบพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระเมตตาแก่บริษัท แล้วข้าพเจ้าจึงได้กราบทูลต่อไปว่า เมื่อข้าพเจ้าได้กลับไปถึงฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าจะได้กราบทูลให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงทราบในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงตั้งพระทัยดีต่อบริษัท พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งถามข้าพเจ้าว่า ซิเยอร์เดส์ล็องด์-บูโรจะได้อยู่ในสยามต่อไปหรืออย่างไร

ข้าพเจ้าจึงได้กราบทูลว่า บริษัทได้กะไว้แล้วว่าจะให้เมอสิเยอร์เดส์ล็องด์ไปประจำอยู่ที่เมืองเบงกอลต่อไป ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่าพระเจ้ากรุงสยามโปรดปรานซิเยอร์เดส์ล็องด์อยู่บ้าง และคงจะพอพระทัยให้เมอสิเยอร์เดส์ล็องด์ได้ประจำอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแทนซิเยอร์เวเรต์ แล้วพระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งว่าอยากจะทรงเห็นบุตรชายของข้าพเจ้า ซึ่งก็ลุกขึ้นถวายคำนับในทันที พระเจ้ากรุงสยามจึงได้รับสั่งว่า ทรงยินดีที่

---

[๑] หมายถึง ถามความประสงค์ ความต้องการ

บุตรชายของข้าพเจ้าได้เล่าเรียนอยู่กับพวกบาทหลวงเยซูอิต แล้วจึงได้พระราชทานสายสร้อยทองคำให้บุตรชายข้าพเจ้าสายหนึ่ง พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งขอให้ข้าพเจ้าไปกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสถึงพระราชไมตรีของพระองค์ และทรงหวังพระทัยเป็นอย่างยิ่งว่าพระราชไมตรีนี้จะได้มีติดต่อสืบเนื่องกันชั่วกาลนาน เมื่อรับสั่งเสร็จแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จขึ้นทันที เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้อธิบายให้ข้าพเจ้าฟังว่า การที่ต้องรีบเสด็จขึ้นเช่นนี้ ก็เพราะเหตุที่ยังทรงพระประชวรอยู่ มิฉะนั้นก็คงจะโปรดให้ข้าพเจ้าได้เฝ้าอยู่นานกว่านี้

เมื่อข้าพเจ้าได้ออกจากที่เฝ้าแล้ว ก็ได้เลยไปรับประทานอาหารที่บ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ แล้วจึงได้ลงนามหนังสือสัญญาพิเศษอย่างละเอียดยืดยาวในเรื่องที่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์จะเข้าหุ้นกับบริษัทนั้นด้วย เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้สัญญากับข้าพเจ้าว่าจะได้ทำจดหมายบันทึกแสดงถึงการค้าขายว่าจะควรทำการค้าขายในเมืองสยามด้วยวิธีใด และจะได้ส่งจดหมายบันทึกนี้ฝากไปกับเรือรบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอันที่จริงจดหมายบันทึกอันนี้ เมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้รับปากจะทำให้ข้าพเจ้าก่อนที่ข้าพเจ้าจะกลับจากเมืองสยาม แต่เมอสิเยอร์กงสต็องซ์มิได้มีเวลาว่างเลย จึงยังหาได้ทำให้ข้าพเจ้าไม่ แม้ว่าจะได้รับปากไว้

ในวันนี้เวลาบ่ายประมาณ ๓ โมง ข้าพเจ้าได้ลาเมอสิเยอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งเป็นการลาด้วยความอาลัยเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ลาออกจากบ้านที่พัก บรรดานายทหารฝรั่งเศสทั้งหลาย ทั้งนายทหารบกและนายทหารเรือซึ่งอยู่ที่เมืองลพบุรีได้มาพร้อมกันอยู่ที่วัง[๑] เพื่อคอยส่งข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้เดินไปลงเรือต่อไป เมื่อข้าพเจ้าเดินผ่านบ้านเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ ๆ ก็ออกมาสมทบ แล้วได้เดินไปส่งข้าพเจ้าจนถึงเรือซึ่งเจ้าพนักงานได้เตรียมไว้พร้อมแล้ว มีเมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จกับพวกบาทหลวงเยซูอิตทั้งคณะก็ได้เดินไปส่งข้าพเจ้าถึงเรือด้วย เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวลาท่านเหล่านี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ลงเรือ และเมอสิเยอร์กงสต็องซ์กับท่านผู้ที่มาส่งได้ยืนอยู่ที่ตลิ่ง จนเรือได้ออกไปไกลแล้วจึงได้ต่างคนต่างกลับไป เวลากลางคืนประมาณ ๕ ทุ่ม (๑๑ ล.ท.[๒]) ข้าพเจ้าได้มาถึงกรุงศรีอยุธยา รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาตลอดวัน เพื่อจะได้ทำธุระต่าง ๆ และทำคำสั่งมอบไว้กับซิเยอร์เวเรต์และเจ้าพนักงานอื่น ๆ ของบริษัทเสียให้เสร็จ แล้วข้าพเจ้าได้ลาท่านสังฆราช เดอ เมเตลโลโปลิสและท่านสังฆราช เดอ โรซาลีที่กรุงศรีอยุธยาด้วย ในระหว่างที่กำลังเดินไปบ้านท่านสังฆราชนั้น ก็ได้พบกับท่านสังฆราชทั้งสองเดินสวนทางมา เพื่อจะพาพวกมิชชันนารีทั้งปวงมาเยี่ยมเยือนข้าพเจ้า ในครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้ลงนามคำสั่งกำหนดอัตราเบี้ยเลี้ยงค่าอาหารของพลทหารวันละ ๔ ซู ถ้าจะดูเผิน ๆ แล้วอัตราเบี้ยเลี้ยงวันละ ๔ ซู นี้ดูจะแรงมาก แต่ข้าพเจ้าจะกะให้น้อยกว่านี้ไม่ได้ เพราะเนื้อสัตว์ในเมืองนี้แพงมาก และถึงให้วันละ ๔ ซู ก็เกือบจะไม่พอตามที่ร่างกายต้องการเสียด้วยซ้ำ พวกโปรตุเกสที่ประจำอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น ได้รับพระราชทานเบี้ยเลี้ยงจากพระเจ้ากรุงสยามถึงวันละ ๑๐ ซู

---

[๑] ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Palais แปลว่า วัง ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณที่เรียกว่าบ้านวิชาเยนทร์และบ้านหลวงรับราชทูต

[๒] หลังเที่ยง

ภายหลังจึงค่อยหาวิธีที่จะทำให้ทหารได้รับอาหารที่ดีและจ่ายในราคาที่ถูกกว่านี้ก็ได้ ตามบาญชีที่ได้ทำมานั้น ท่านมาร์กีส์ เดอ แซนเญอเลย์คงจะเห็นได้ว่าเป็นการจำเป็นที่จะให้เบี้ยเลี้ยงแก่พลทหารน้อยกว่านี้ไม่ได้

วันที่ ๑๕ ธันวาคม เวลาเที่ยง ข้าพเจ้าได้ออกเรือจากกรุงศรีอยุธยาล่องลงไปเมืองบางกอก และได้ไปถึงเมืองบางกอกในราว ๒ ยาม (เที่ยงคืน) ซิเยอร์ เดอ แวเดอซาล ผู้บังคับการกองทหาร ในเวลาที่เมอสิเยอร์เดส์ฟาร์จไม่อยู่นั้น ได้มาคอยรับข้าพเจ้าอยู่ที่สะพานท่าน้ำ ได้มาต้อนรับและให้เกียรติทุกประการแก่ข้าพเจ้า แล้วเจ้าพนักงานได้พาข้าพเจ้าไปยังที่พักซึ่งได้จัดเตรียมไว้ให้ข้าพเจ้าพัก ในระหว่างที่เดินทางจากท่าน้ำไปยังที่พักนั้น ได้มีกองทหารถืออาวุธเรียงแถวรายอยู่ทั้งสองข้างทาง และทหารก็ได้ตีกลองด้วย ในลานบ้านที่พักนั้นมีกองทหารเกียรติยศ ๕๐ คน มีนายร้อยเอก ๑ นายร้อยโท ๑ และนายร้อยตรี ๑ ในระหว่างที่เดินทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงที่พัก ซึ่งเป็นหนทางประมาณ ๑๐๐ ก้าวนั้น ปืนใหญ่ก็ได้ยิงสลุตตลอดทาง เมื่อข้าพเจ้าได้ออกรับพวกนายทหารฝรั่งเศส และขุนนางสยามซึ่งประจำอยู่ในเมืองบางกอกเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็กลับออกมา ในระหว่างที่ข้าพเจ้าเดินทางจากกรุงศรีอยุธยามาเมืองบางกอกนั้น ได้มีเรือคอยแวดล้อมอยู่เป็นอันมาก และบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ผ่านมาตามทาง ก็คอยมาส่งจนหมดเขตของตัวทุกแห่ง

วันที่ ๑๖ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้พักอยู่ที่เมืองบางกอกตลอดวัน เพื่อทำธุระต่าง ๆ ที่ค้างเสียให้เสร็จ และเพื่อจะได้เตรียมตัวกลับไปฝรั่งเศสด้วย เมื่อข้าพเจ้าพักอยู่ที่เมืองบางกอกนั้น เมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ ก็ได้มาหาเพื่อมาทำความตกลงถึงเรื่องจะถอนเรือ ลา นอร์มองด์ ซึ่งซิเยอร์ เดอ คูร์เซล เป็นผู้บังคับนั้น

ข้าพเจ้ากับเมอสิเยอร์ เดอ โวดรีกูร์ จึงได้ตกลงพร้อมกันว่า ตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น เรือลำนี้จะต้องไปยังเมืองปอนดิเชอรีโดยเร็ว แล้วจึงให้ออกจากเมืองปอนดิเชอรีไปยังแม่น้ำเมืองเบงกอล เพื่อไปบรรทุกสินค้าสำหรับบริษัท แล้วจึงให้กลับไปยังฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้เห็นทหารฝรั่งเศสเข้าประจำการและการฝึกทหารซึ่งมีท่าทางดีมาก ดูซิเยอร์ เดอ แวเดอซาล จะเอาใจใส่ในการฝึกทหารนี้เป็นอย่างยิ่ง

รายงานระยะเดินทางระหว่างเมืองบางกอกและฝรั่งเศส

วันที่ ๑๗ ธันวาคม เวลาเช้า ข้าพเจ้าได้ลงเรือพร้อมด้วยบาทหลวงเดสปันญัก บาทหลวงเยซูอิต ซึ่งจะต้องไปประจำอยู่ที่เมืองมะริด ออกพระวิสุทธสุนทร[๑] ก็ได้ลงเรือเหมือนกัน เพราะท่านผู้นี้จะไปส่งข้าพเจ้าจนถึงเมืองมะริด และมีหน้าที่จะไปกับเมอสิเยอร์ เดอ เบรซี เอนยินเนียของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เพื่อไปทำแผนที่เกาะ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานให้แก่บริษัท

ในวันนี้ได้เดินทางตลอดวัน และได้มีเรือพวกเจ้าเมืองซึ่งข้าพเจ้าได้ผ่านไปนั้น ได้ออกมาต้อนรับและคอยกำกับไปหลายลำ ในกลางทางระหว่างเมืองบางกอกและท่าจีนนั้น ข้าพเจ้าได้พบกับเจ้าเมืองเมืองใหญ่ซึ่งเรียกกันว่าเมืองราชบุรี ได้มีเรืออื่น ๆ อีกเป็นอันมากได้ตามเรือเจ้าเมืองราชบุรีมาด้วย เมื่อเจ้าเมืองราชบุรีได้มาต้อนรับข้าพเจ้าเสร็จแล้ว จึงได้ออกเรือนำหน้า และบรรดาเรือทั้งหลายรวมทั้งเรือเมืองราชบุรีก็ตามเรือเจ้าเมืองไปด้วยกันทั้งหมด ในขณะนี้ เจ้าเมืองบางกอกได้มาลาข้าพเจ้าเพื่อกลับไปเมืองบางกอก เพราะหมดเขตของตัวแล้ว

จะต้องกล่าวให้ทราบไว้ในที่นี้ว่า ตามเมืองหรือตำบลทุก ๆ เมือง มีขุนนางคนหนึ่งเป็นผู้ที่ชำระตัดสินอรรถคดีของราษฎรพลเมืองทั้งปวง และขุนนางคนนี้เองเป็นผู้คอยรับคำสั่งจากราชสำนักสำหรับมาจัดการทั้งปวงทั่วไป ถ้าเมืองใดมีป้อมหรือมีกองทหารประจำอยู่ ขุนนางคนนี้หาได้ว่ากล่าวบังคับบัญชากองทหารไม่ แต่ต้องมีนายทหารอีกคนหนึ่งสำหรับบังคับบัญชากองทหารเป็นส่วน ๑ ต่างหาก และผู้บังคับบัญชากองทหารเหล่านี้โดยมากก็มักจะเป็นคนต่างชาติต่างภาษาทั้งนั้น

เมื่อข้าพเจ้าได้เดินทางจากเมืองบางกอกมาได้ประมาณ ๔ หรือ ๕ ลิเยอ[๒] ข้าพเจ้าได้พบกับกะลาสีเรือ ๒๕ คน ซึ่งข้าพเจ้าได้เรียกมาจากเมืองมะริด และเป็นกะลาสีที่ประจำอยู่ในเรือเปรซิดองต์ การที่ข้าพเจ้าได้เรียกพวกกะลาสีมานั้น ก็เพื่อให้มาช่วยกำลังของเรือรบฝรั่งเศสและโดยเฉพาะมาช่วยกำลังเรือโดรมาแดร์ เพราะถ้าไม่เรียกกะลาสีพวกนี้มาช่วยแล้ว เรือลำนี้ก็จะกลับไปฝรั่งเศสไม่ได้ เนื่องจากกะลาสีประจำเรือลำนี้ได้ล้มตายไปเสียหลายคน

แม่น้ำในตอนนี้แคบเข้าทุกทีเกือบจะเป็นคลองเล็ก ๆ อยู่แล้ว น้ำก็ตื้นมาก จึงต้องใช้กระบือสำหรับลากเรือไปตามเลนจนกว่าจะไปถึงน้ำลึก และกระบือเหล่านี้ก็ได้จัดเตรียมไว้เป็นระยะ ๆ ตลอดทาง ซึ่งเป็นระยะยาวอยู่ในราว ๒ หรือ ๓ ลิเยอ เมื่อพ้นที่ตื้นไปถึงน้ำลึกแล้ว ก็ได้เดินทางไปถึงท่าจีนอย่างสะดวก และ

---

[๑] ต้นฉบับใช้ว่า Opra Vissiti Sompton ในเอกสารร่วมสมัยสะกดทั้ง วิสูตร วิสุทธ และวิสุท

[๒] ๑ ลิเยอ (lieue) เท่ากับ ๓.๘๙๘ กิโลเมตร ตามมาตราวัดระยะทางของปารีสที่ใช้ในสมัยนั้น ซึ่งต่างจากมาตราวัดระยะทาง (ลิเยอ) ของภาคอื่น ๆ ในฝรั่งเศส

ได้ไปถึงท่าจีนในราวบ่าย ๕ โมง ในระยะนี้ได้เดินทางผ่านแม่น้ำหลายสาย ซึ่งมีคลองขุดเป็นคลองตรง ๆ ติดต่อถึงกันหมด

เมืองท่าจีนนี้เป็นเมืองชนบทที่คึกคักไกลจากเมืองบางกอกหนทางประมาณ ๘ ลิเยอ และเป็นเมืองที่ขึ้นกับเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมลำน้ำซึ่งเป็นแม่น้ำที่งามน่าดูมาก แม่น้ำนี้ลึก เรือขนาดมีระวางประมาณ ๑๐๐ ตัน[๑] ขึ้นล่องได้สะดวก และในเวลาที่ข้าพเจ้าได้ไปถึงท่าจีนนั้น ก็มีเรือสำเภาจีนขนาด ๑๐๐ ตัน และเรือแขกมลายูจอดอยู่ในแม่น้ำหลายลำ เจ้าพนักงานได้จัดให้ข้าพเจ้าขึ้นพักบนเรือนซึ่งได้ปลูกขึ้นโดยเฉพาะสำหรับรับข้าพเจ้า และบนเรือนนี้ก็มีเครื่องเรือนและข้าวของเครื่องใช้ตามที่เคยจัดให้ ที่เมืองนี้ไม่มีอะไรล้อมรอบแต่อย่างใด มีแต่ป้อมเล็ก ๆ อยู่ ๑ ป้อม ก่อด้วยอิฐ และมีเชิงเทินซึ่งเป็นเนินดินสำหรับใช้เป็นที่กำบังอยู่บางส่วน กำแพงป้อมนั้นสูงอยู่ในราว ๑๐ ปิเยด์[๒] แต่หามีคูหรือลานหน้าป้อมไม่ และมีช่องกำบังบางแห่งซึ่งมีปืนใหญ่ขนาดเล็กทำด้วยสำริดเสียบอยู่ เมื่อข้าพเจ้ามาถึง ปืนเหล่านี้ก็ยิงรับข้าพเจ้า ในที่นี้มีน้ำสำหรับรับประทานเป็นน้ำดีมาก

วันที่ ๑๘ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ออกจากท่าจีนเพื่อไปแม่กลอง ตามทางระหว่างท่าจีน[๓] และแม่กลอง[๔] นี้มีบางแห่งซึ่งน้ำตื้นต้องใช้กระบือลากเรือเหมือนวันก่อน แต่ตอนที่ตื้นวันนี้ยาวกว่าวานนี้ และลากลำบากกว่าวานนี้ เวลาเย็นข้าพเจ้าได้ไปถึงแม่กลองซึ่งไกลจากท่าจีนระยะทางประมาณ ๑๐ ลิเยอครึ่ง

เมืองแม่กลองนี้เป็นเมืองที่ใหญ่กว่าท่าจีน และตั้งอยู่ริมแม่น้ำซึ่งเรียกกันว่าแม่น้ำแม่กลอง และอยู่ห่างกับทะเลหนทางประมาณลิเยอ ๑ น้ำรับประทานในเมืองนี้เป็นน้ำที่ดี เมืองแม่กลองนี้หามีกำแพงเมืองไม่ แต่มีป้อมเล็ก ๆ สี่เหลี่ยมอยู่ป้อม ๑ บนป้อมนั้นมีหอรบอยู่ ๔ แห่ง แต่เป็นหอรบเล็กมากก่อด้วยอิฐคูก็หามีไม่ เมื่อน้ำทะเลขึ้นก็จะท่วมอยู่รอบป้อม กำแพงหรือรั้วในระหว่างหอรบนั้น ทำด้วยเสาใหญ่ ๆ ปักลงในดินและมีเคร่า[๕] ขวางถึงกันเป็นระยะ ๆ

เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงแม่กลองแล้ว รุ่งขึ้นวันที่ ๑๙ ธันวาคม ข้าพเจ้าก็ได้เปลี่ยนเรือ เรือที่เปลี่ยนใหม่นี้เป็นเรือแจวสะอาดและกว้างขวางพอใช้ได้ และเจ้าพนักงานก็ได้เตรียมเรือแจวและเรือสยามอีกชนิด ๑ ซึ่งเรียกกันว่า มีรู[๖] อีกหลายลำสำหรับให้คนของข้าพเจ้านั่งไปและสำหรับบรรทุกของของข้าพเจ้าด้วย

---

[๑] 1 tonneau เท่ากับ ๑๔๑ ลูกบาศก์เมตร เป็นหน่วยปริมาตรวัดความจุในการบรรทุกของเรือ

[๒] ปิเยด์ เท่ากับ ฟุต หรือประมาณ ๓๒ เซนติเมตร

[๓] Tachin

[๔] Maclon

[๕] เคร่า หรือคร่าว หมายถึง โครงสร้างซึ่งทำขึ้นด้วยวัสดุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ไม้ โลหะ เพื่อใช้ในการยึดแผ่นวัสดุที่ทำเป็นฝา รั้ว หรือฝ้าเพดาน ส่วนใหญ่จะยึดกับโครงสร้างที่สำคัญมีเสาคาน เป็นต้น คร่าวตีได้ทั้งในแนวตั้ง แนวนอน หรือเป็นตาราง

[๖] miroux

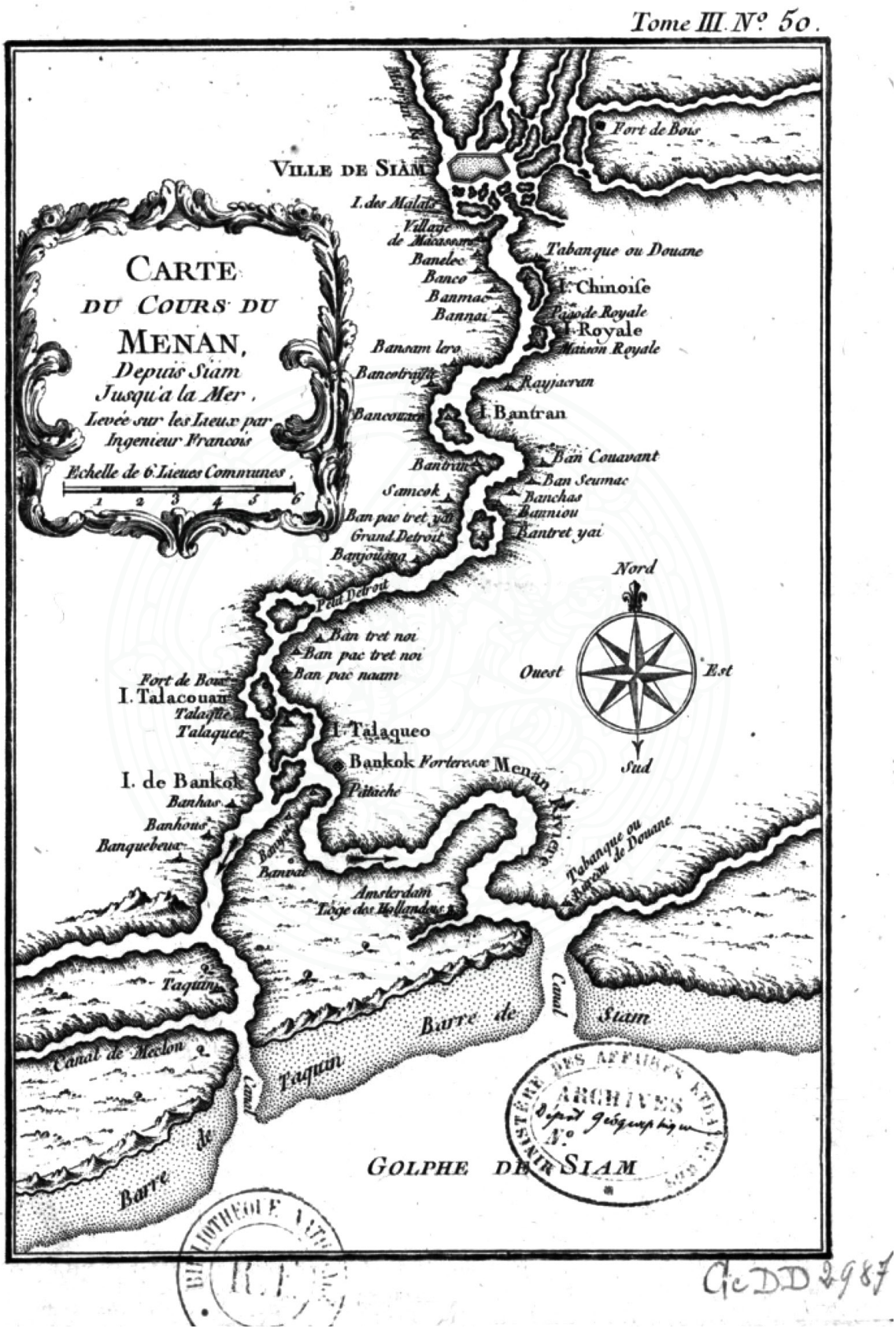

แผนที่เส้นทางเดินแม่น้ำในสมัยอยุธยา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

เจ้าเมืองราชบุรี[๑] ได้ไปส่งข้าพเจ้าจนถึงปากน้ำ เมื่อถึงปากน้ำแล้ว เจ้าเมืองราชบุรีก็ลาข้าพเจ้ากลับไป ส่วนเจ้าเมืองแม่กลองพร้อมด้วยขุนนาง และบ่าวไพร่ได้เอาเรือเลียบทะเลมาตามชายฝั่ง จึงได้มาสมทบกับข้าพเจ้าที่ปากน้ำเมืองเพชรบุรี[๒] ซึ่งเป็นหนทางไกลประมาณ ๔ ลิเยอ ในที่นี้ทะเลเป็นอ่าวใหญ่กว้างประมาณ ๔ ลิเยอ และแม่น้ำแม่กลองซึ่งไหลจากทิศเหนือมาทิศใต้นั้น ก็มาตกทะเลในที่นี้ แม่น้ำเพชรบุรีก็ไหลมาตกในที่นี้เหมือนกัน แต่แม่น้ำนี้ไหลจากทิศใต้ไปทิศเหนือ เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงกลางอ่าว ก็ได้เห็นปลายเสากระโดงเรือรบฝรั่งเศสซึ่งจอดอยู่ตรงปากน้ำเจ้าพระยา และไกลจากอ่าวนี้ประมาณ ๖ หรือ ๗ ลิเยอ เรือรบฝรั่งเศสเหล่านี้จอดอยู่ทางทิศตะวันออก

ครั้นเรือข้าพเจ้าได้เข้าในลำน้ำเพชรบุรีแล้ว ก็ได้พบเจ้าเมืองเพชรบุรีซึ่งมาคอยรับข้าพเจ้าอยู่ เจ้าเมืองเพชรบุรีคนนี้เป็นคนชาติแขกเติร์กเกิดที่เมืองบูโอซ[๓] และเมื่อครั้งเชอวาลิเยร์ เดอ โชมงต์ ได้มาที่เมืองสยามนั้น แขกคนนี้ยังเป็นเจ้าเมืองบางกอกอยู่ เมื่อเจ้าเมืองเพชรบุรีมารับข้าพเจ้านั้น มีขุนนางและผู้คนตามมาด้วยเป็นอันมาก เจ้าเมืองได้นั่งเรือออกนำหน้า และได้โยงเรือไปด้วย ๓ ลำ ขึ้นไปจนถึงเมืองเพชรบุรี ซึ่งอยู่ห่างจากปากน้ำประมาณ ๘ ลิเยอ ในแถวปากน้ำเพชรบุรีนี้เป็นที่เปล่าเปลี่ยวไม่มีผู้คนอยู่เลย แต่เมื่อได้ขึ้นไปตามลำแม่น้ำได้สัก ๒ ลิเยอ ภูมิประเทศดูสวยงามมาก ทั้งสองข้างแม่น้ำเป็นที่ราบทุ่งนาอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งราษฎรพลเมืองมาทำนาหว่านเพาะข้าว บางแห่งก็เป็นทุ่งซึ่งเต็มไปด้วยฝูงโคกระบือ

เมื่อจวนจะถึงเมืองเพชรบุรี เจ้าเมืองได้รีบออกหน้าไปก่อน พอข้าพเจ้าขึ้นจากเรือ เจ้าเมืองเพชรบุรีก็คอยรับอยู่ที่สะพานท่าน้ำ แล้วปืนใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ริมตลิ่งหน้าประตูเมืองก็ได้ยิงสลุตรับข้าพเจ้า เจ้าเมืองเพชรบุรีจึงได้นำข้าพเจ้าไปพักที่เรือนหลัง ๑ ซึ่งได้จัดเตรียมไว้เสร็จแล้ว เรือนหลังนี้ก็มีรูปทรง เครื่องเรือน และข้าวของเครื่องใช้คล้ายกับเรือนอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้าได้พักมาแล้ว หนทางจากแม่กลองมาเพชรบุรีเป็นระยะทางประมาณ ๑๒ ลิเยอ

เมืองเพชรบุรีนี้เป็นเมืองขนาดใหญ่ในสยาม และเดิม ๆ มาพระเจ้าแผ่นดินสยามก็เคยมาประทับอยู่ในเมืองนี้เสมอ ๆ เมืองนี้มีกำแพงก่อด้วยอิฐล้อมรอบ มีหอรบหลายแห่ง แต่กำแพงนั้นเหลือดีอยู่แต่แถบเดียวเท่านั้น บ้านเรือนในเมืองนี้ไม่งดงามเลย เพราะเป็นเรือนปลูกด้วยไม้ไผ่ทั้งสิ้น สิ่งที่งามก็มีแต่วัดวาอารามเท่านั้น และวัดในเมืองนี้ก็มีเป็นอันมาก โดยเฉพาะวัดซึ่งอยู่ใกล้กับท่าน้ำนั้นเป็นวัดที่งามเป็นพิเศษปิดทองอร่ามไปหมด เวลาเย็นเจ้าเมืองได้มาหา ขอร้องให้ข้าพเจ้าเลื่อนกำหนดที่จะออกเดินทางให้ช้าไปอีกสักวัน ๑ เพราะเกวียนและผู้คนซึ่งได้เรียกไว้นั้น ยังหามาพร้อมกันไม่ และถ้าข้าพเจ้าจะรีบออกเดินทางก่อนเกวียน

---

[๑] Rapry

[๒] Pipely

[๓] ต้นฉบับใช้ว่า Burse (Brousse) เป็นเมืองใหญ่ที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของคาบสมุทรอนาโตเลีย หรือประเทศตุรกีในปัจจุบัน

ลำน้ำเพชรบุรีในสมัยรัชกาลที่ ๕

และผู้คนจะพรักพร้อมแล้ว ก็น่ากลัวเจ้าเมืองจะต้องรับพระราชอาชญา ข้าพเจ้าก็ต้องการรีบออกเดินทางโดยเร็วที่สุดที่จะไปได้ เพราะฤดูสำหรับเดินเรือก็เร่งจะให้ไปอยู่แล้ว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเจ้าเมืองเป็นทุกข์เป็นร้อนนัก ทั้งถ้าข้าพเจ้าจะรีบออกเดินทางไปก่อนก็จะขาดตกบกพร่องหลายอย่าง ข้าพเจ้าจึงได้รับปากกับเจ้าเมืองว่าจะได้พักอยู่ที่เมืองนี้อีกวัน ๑

วันที่ ๒๐ ธันวาคม เจ้าพนักงานได้นำเกวียนมายังที่พักประมาณ ๔๐ เล่ม มีโคเทียมเกวียนด้วยเล่มละ ๒ ตัว แต่เกวียนเหล่านี้ก้นแคบนัก เพราะฉะนั้นถ้าหีบหรือห่อซึ่งกว้างกว่า ๑ ปิเยด์ครึ่งแล้ว เป็นอันจะเอาลงบรรทุกเกวียนไม่ได้ ครั้นเวลาประมาณเที่ยงวัน เจ้าพนักงานได้จัดการเอาของต่าง ๆ ของข้าพเจ้าและของคนที่มากับข้าพเจ้าบรรทุกลงเกวียนประมาณ ๓๐ เล่ม พอเย็นข้าพเจ้าก็ได้ให้เกวียนบรรทุกของออกล่วงหน้าไปก่อน เอาแต่เกวียนบรรทุกของที่ข้าพเจ้าจะต้องการใช้ไว้ไปพร้อมกับข้าพเจ้า

วันที่ ๒๑ ธันวาคม เวลาเช้ามืด ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางเพื่อไปแรมที่ชะอำ[๑] เจ้าเมืองได้มารับข้าพเจ้าณ ที่พัก และได้พาข้าพเจ้าไปขึ้นเก้าอี้หาม กับได้ขอโทษในการที่มิได้ยิงปืนใหญ่ส่งข้าพเจ้า เพราะเกรงว่าถ้ายิงปืนใหญ่แล้วช้างจะตื่น แล้วเจ้าเมืองจึงได้ขึ้นนั่งบนหลังช้าง และมีทหารไปด้วย ๑๐๐ คน ถือธง ๒ ผืน ทำด้วยผ้ากำมะหริด[๒] ขาว หมดกองทหารแล้วก็ถึงข้าพเจ้านั่งเก้าอี้หาม บุตรชายข้าพเจ้าขี่ม้าอยู่ข้าง ๆ ข้าพเจ้า ต่อข้าพเจ้าไปก็ถึงช้าง ซึ่งเจ้าพนักงานได้เตรียมไว้ให้ข้าพเจ้าขี่ช้างตัวนี้ผูกเก้าอี้ปิดทอง และมีเพดานเป็นหลังเต่าซึ่งใช้ต่างร่ม มีเสารับเพดาน ๔ เสา และมีพรมปูกับมีหมอนปักไหมทองด้วย กูบช้างนี้ได้ปิดทองอย่างงามทั้งหลัง เครื่องประดับช้างนั้น มีผ้าแดงกว้าง ๔ นิ้ว ฝังตะปูเงินคล้ายกับดุมข้างปากของบังเหียนม้าซึ่งใช้กันในยุโรป ต่อจากช้างของข้าพเจ้านั้น ยังมีช้างตามมาอีก ๑๐ เชือก บนหลังช้างเหล่านี้มีเก้าอี้และมีเพดานคลุมคล้ายกับกัญญาเรือของพวกออกพระ แต่สัปคับเหล่านี้บางอันก็ทาชาดแดง บางอันก็ทาดำ แต่ปิดทองทุกอัน ช้าง ๑๐ เชือกนี้พวกที่มากับข้าพเจ้าได้ขี่ไป และยังมีช้างสำหรับให้บ่าวและคนใช้ข้าพเจ้าขี่อีก ๑๘ เชือก แต่ช้างเหล่านี้มีแต่สัปคับสานด้วยไม้ไผ่เท่านั้น เมื่อหมดกระบวนช้างแล้วก็ถึงแคร่หามอย่างแบบของพื้นเมืองมีหลังคาสานด้วยไม้ไผ่ ๕ หลัง แคร่หามอัน ๑ มีคนหาม ๔ คน และยังมีคนสำหรับผลัดเปลี่ยนกันหามอีก ๔ คน เมื่อหมดกระบวนแคร่หามแล้วก็ถึงคนหาบหามหีบปัดที่บรรจุเครื่องประกอบพิธีทางศาสนา เครื่องครัว และเครื่องใช้บนโต๊ะอาหาร ทั้งของข้าพเจ้าและของคนที่มาด้วย รวมคนหาบหามทั้งสิ้น ๑๓๐ คน เดินเรียงกันเป็นแถวเดียวตามกันไป เมื่อหมดคนหาบหามแล้ว ก็มีพลทหารรั้งท้าย ๕๐ คน ต่อพลทหารก็ถึงท่านราชทูต[๓] ขี่ช้างซึ่งผูกสัปคับสำหรับยศออกพระ และถึงหัวหน้าผู้ดูแลเรื่องการจัดโต๊ะและอาหารการกินของข้าพเจ้าขี่ม้าตามมาสุดท้าย

---

[๑] Chaam

[๒] กำมะหริด คือ ผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์แกมไหม ส่วนต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า taffetas เป็นผ้าไหมทออย่างบางชนิดหนึ่ง

[๓] หมายถึง ออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน)

ทางที่เดินผ่านมาในวันนี้เป็นภูมิประเทศงดงามมาก พ้นไปได้สัก ๒ ลิเยอ ก็ได้มาถึงบ้านแห่ง ๑ ซึ่งเรียกกันว่า ปงตา เดอ เซรา[๑] และซึ่งสยามเรียกว่า บ้านบัวขาว[๒] ข้าพเจ้าได้ลงจากเก้าอี้หามเพื่อพักรับประทานอาหารในที่นี้ เจ้าเมืองได้มาหาเพื่อขอโทษที่จะไปกับข้าพเจ้าอีกไม่ได้ เพราะได้รับคำสั่งมาให้รีบกลับไปเข้าเฝ้าโดยทันที ในตำบลนี้มีเกวียนมาคอยอยู่ประมาณ ๑๐๐ เล่ม เป็นเกวียนสำหรับบรรทุกของของข้าพเจ้า ๓๐ เล่ม นอกนั้นสำหรับบรรทุกเสบียงอาหารและเครื่องใช้ตามทาง และมีขุนนางสยามมาคอยกำกับอยู่ด้วยกว่า ๓๐ คน เมื่อข้าพเจ้าได้รับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็ได้ออกเดินทางต่อไป เจ้าเมืองได้ตามส่งต่อไป หนทางประมาณลิเยอ ๑ หรือ ๒ ลิเยอ แล้วจึงได้ลาข้าพเจ้ากลับไปยังเมืองเพชรบุรี

หลังพระอาทิตย์ตกไม่นาน ข้าพเจ้าได้มาถึงตำบลชะอำ ซึ่งเป็นหนทางห่างจากปงตา เดอ เซรา ประมาณ ๗ ลิเยอ หมู่บ้านนี้หามีกำแพงหรือรั้วกั้นอย่างใดไม่ และบ้านเรือนก็ได้ปลูกด้วยไม้ไผ่ทั้งสิ้น เจ้าพนักงานได้นำให้ข้าพเจ้าไปพักยังเรือนที่ปลูกเฉพาะเพื่อข้าพเจ้าเป็นการพิเศษเหมือนที่เคยทำมา ก่อนที่จะถึงบ้านชะอำนี้ มีภูเขาหินสูงพอควรและชันมาก แต่วงรอบฐานไม่ใหญ่เท่าไรนัก ตั้งอยู่กลางทุ่งราบผืนที่ต่อกันมาจากปงตา เดอ เซรา อันไม่มีผู้คนอยู่เลย ที่กลางเขานี้มีวัดอยู่แห่ง ๑ ซึ่งมีผู้ขุดเขาสำหรับสร้างวัด[๓] และมีบันไดหินขึ้นไปจนถึงวัด พระสงฆ์ก็ได้ไปสร้างกุฏิอยู่บนเขาเหมือนกัน บนเขานี้มีพีระมิดก่อด้วยอิฐถือปูนขาวอยู่หลายพีระมิด ซึ่งสร้างเป็นเครื่องประดับของวัด[๔] ในตำบลนี้ น้ำสำหรับรับประทานเป็นน้ำดี บาทหลวงเดสปันญักกับซิเยอร์เดส์ล็องด์ได้มาถึงที่พักดึกมาก การที่ท่านทั้ง ๒ ได้มาถึงนั้น กระทำให้ข้าพเจ้าสิ้นวิตกไป เพราะข้าพเจ้าเกรงว่าท่านทั้ง ๒ จะเป็นอันตรายตามทาง โดยเหตุที่มีเสือและช้างป่าชุกชุมมาก

วันที่ ๒๒ ธันวาคม เวลาเช้า ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางต่อไป และผู้ที่ไปด้วยนั้นก็มีกระบวนอย่างเดียวกับวันวานนี้ เว้นแต่ขาดกองทหารเมืองเพชรบุรีหามีไม่ เพราะกองทหารนี้ได้กลับไปยังเมืองเพชรบุรีเสียแล้ว แต่กองทหารเมืองชะอำได้ไปแทนทหารเมืองเพชรบุรี ตามเส้นทางที่เราได้เดินทางไปนั้น เป็นทุ่งเป็นป่าหามีผู้คนอยู่ไม่ นาน ๆ จะได้พบฝูงโคกระบือสักครั้ง ๑ แต่ฝูงโคกระบือนี้ก็อยู่ห่าง ๆ กัน และไม่มีคนเลี้ยงด้วยเสียซ้ำไป เวลาเย็นได้ไปถึงเมืองปราณ[๕] ซึ่งไกลจากเมืองชะอำหนทาง ๑๑ ลิเยอครึ่ง เมืองปราณนี้เป็นเมืองใหญ่พอดู บ้านเรือนและวัดวาอารามทำด้วยไม้ไผ่ทั้งสิ้น รูปเมืองนี้สี่เหลี่ยมยาว มีรั้วทำด้วยเสาไม้ปักลงดิน ที่สี่มุมมีป้อมสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐกว้างยาวประมาณ ๑๒ ปิเยด์ บนป้อมนั้นมีแนวใบเสมาอยู่บ้าง แต่ไม่มีลานกว้างหน้าป้อมและคูก็ไม่มี ในรั้วนั้นได้ปลูกกอไผ่ชิด ๆ กัน ซึ่งเป็นรั้วอยู่ในตัวแลดูงามพอควร มีการจัดให้ข้าพเจ้า

---

[๑] Ponta de Serta [Ponta da Serra]

[๒] Boa Kao

[๓] สันนิษฐานว่าเป็นถ้ำ

[๔] เซเบเรต์เรียกเจดีย์ตามรูปทรงว่าพีระมิด และคิดว่าสร้างเพื่อเป็นเครื่องประดับวัดโดยตรง

[๕] Praan

พักในเรือนที่ปลูกเฉพาะเพื่อข้าพเจ้าเป็นการพิเศษเหมือนเช่นเคย มีแม่น้ำไหลตามเสาะเนียดที่เป็นเขตเมือง ซึ่งอยู่ไกลจากทะเล ๒ ลิเยอ และเรือสามารถขึ้นล่องตามลำน้ำนี้ได้ เมื่อข้าพเจ้ามาถึงนั้นเป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำเค็ม เพราะน้ำทะเลไหลขึ้นแรงมาก และเป็นเวลาที่กันดารน้ำรับประทานด้วย ข้าพเจ้าได้ข้ามแม่น้ำนี้ด้วย เจ้าพนักงานได้ทำสะพานให้ข้าม สะพานนั้นคือเอาเรือต่อเข้า ๒ ลำ แล้วเอากระดานปูขวางเรือแน่นหนาพอให้เกวียนเดินได้ แต่ช้างนั้นต้องลงข้ามน้ำ พอช้างลงถึงน้ำจนมิดหัว ก็ได้เอางวงชูขึ้นพ้นน้ำเพื่อหายใจเป็นครั้งเป็นคราว พวกสยามบอกว่าช้างได้ว่ายน้ำ แต่ข้าพเจ้าไม่ได้สังเกตแน่ว่าช้างได้ว่ายน้ำหรือเดินบนพื้นใต้น้ำข้ามไป

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๓ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ออกจากเมืองปราณ เพื่อไปยังเมืองกุย[๑] ซึ่งเป็นหนทางไกล ๙ ลิเยอ เมืองกุยนี้เป็นเมืองคล้ายกับเมืองปราณ ตั้งอยู่บนเนินและมีแม่น้ำเล็กไหลอยู่ด้านล่างในหุบเขาลึก แม่น้ำนี้ไหลไปตกทะเลทางประมาณ ๑ ลิเยอครึ่ง เรือเดินขึ้นล่องได้อย่างสะดวกไปได้จนถึงห่างทะเลประมาณ ๓/๔ ลิเยอ

เมื่อได้ออกจากเมืองกุยแล้ว ข้าพเจ้าได้ไปแรมที่บาฮิรอน[๒] หนทางไกล ๖ ลิเยอครึ่ง ที่ตำบลนี้ไม่มีบ้านเลย มีแต่เฉพาะหลังเดียวที่เจ้าพนักงานได้ปลูกขึ้น สำหรับให้ข้าพเจ้าพักเท่านั้น ที่พักหลังนี้ได้ปลูกขึ้นในป่าเชิงเขาหิน ในที่นี้เสือชุมมากจนถึงกับต้องให้อยู่ยามตามไฟ และยิงปืนรอบที่พักเป็นระยะ ๆ เพื่อให้เสือกลัว เพราะเสือในตำบลนี้เคยมากินคนและสัตว์ในเวลากลางคืน ราชทูต (สยาม) ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า คนสยามที่เจ้าพนักงานได้เกณฑ์ให้มารักษาเฝ้าที่พักนี้ ต้องทิ้งที่พักหนีไปเพราะเสือมาเป็นฝูง ๆ จะมาทำอันตรายคนเฝ้าที่พัก ตามที่ได้ความดังนี้ จึงทำให้พวกเราต้องคอยระวังอยู่เสมอ ครั้นเวลาประมาณ ๕ ทุ่ม (๑๑ ล.ท.) ข้าพเจ้าได้ยินเสียงคนร้องเอะอะเกรียวกราวเป็นเสียงคนตกใจ พอดีข้าพเจ้ายังไม่ได้กลับเข้าห้องพักก็เชื่อแน่ว่าเสือคงมาแล้ว แต่ครั้นออกไปดูจึงเห็นว่าบ้านส่วนที่คนของข้าพเจ้าพักอยู่นั้นได้เกิดไฟไหม้ขึ้น และที่เอะอะเกรียวกราวกันนั้นเป็นด้วยตกใจไฟไหม้ดอก หาใช่เสือมาไม่ ที่พักซึ่งได้ทำขึ้นในตำบลนี้ได้ทำด้วยไม้ไผ่หลังคามุงด้วยฟาง ข้าพเจ้าจึงวิตกว่าไฟคงจะไหม้หมดหลังในเวลาไม่นานเป็นแน่ แต่เดชะบุญก็หาเป็นอะไรไม่ เป็นแต่ตกใจเท่านั้น และคนใช้ของข้าพเจ้าคนหนึ่ง ซึ่งนอนอยู่ใกล้กับที่ไฟไหม้ขึ้นนั้น ได้ลุกหนีไม่ทันก็ถูกไฟลวกเอา ๒ - ๓ แห่ง ใต้ที่นอนที่ไฟลุกขึ้นมีดินปืนอยู่ถัง ๑ แต่ดินปืนก็หาได้ถูกไฟระเบิดขึ้นไม่

วันที่ ๒๔ ธันวาคม เวลาเช้ามืด ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางต่อไปเพื่อข้ามภูเขา เขานี้เมื่อขึ้นไปถึงยอดแล้ว ก็แลเห็นทะเลได้ทั้ง ๒ ทะเล กล่าวคือข้างทิศตะวันออกนั้นเห็นทะเลข้างฝ่ายเมืองสยาม และข้างทิศ

---

[๑] Qouy

[๒] Bahiron

ตะวันตกนั้นเห็นทะเลอ่าวเบงกอล ในวันนี้ได้พักรับประทานอาหารที่เนินไผ่[๑] ระยะทาง ๕ ลิเยอ และได้ไปพักแรมที่เซรา[๒] ที่ตำบลนี้ไม่มีบ้านเรือนเลย มีอยู่แต่เฉพาะที่พัก ซึ่งได้ปลูกขึ้นให้ข้าพเจ้าพักหลังเดียวเท่านั้น ระยะตั้งแต่เนินไผ่ถึงเซราเป็นหนทาง ๒ ลิเยอ

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ได้พักรับประทานอาหารที่ตำบลแม่น้ำ[๓] ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ตั้งท่ามกลางหุบเขา ระยะทางจากเซราเป็นหนทาง ๔ ลิเยอ ก่อนที่จะถึงตำบลนี้มีแม่น้ำอยู่แม่น้ำ ๑ แต่เพราะที่ตรงนี้ใกล้กับต้นน้ำ เพราะฉะนั้นจึงไม่รู้สึกว่าเป็นแม่น้ำ แต่ดูเหมือนจะเป็นลำธารเล็ก ๆ ไหลอยู่ในระหว่างโขดหินเท่านั้น น้ำในลำธารนี้เป็นน้ำที่ใสสะอาดและจืดสนิท ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ได้พบน้ำตั้งแต่ออกจากเมืองกุย น้ำที่ราชทูตสยามได้ให้บรรทุกเกวียนมานั้น พวกสยามได้รับประทานเสียหมดตั้งแต่วันแรกออกเดินทางโดยเกวียนเสียแล้ว และถ้าข้าพเจ้าไม่ได้เตรียมน้ำใส่ขวดที่บรรจุในหีบไวน์มาแล้ว ข้าพเจ้าคงจะได้รับความลำบากอดน้ำเป็นแน่ เพราะในระยะนี้อากาศร้อนจนเกือบจะทนไม่ได้

เจ้าเมืองแม่น้ำได้ออกมาคอยรับข้าพเจ้าตั้งแต่ยังอยู่ห่างจากเมืองประมาณ ๒ ลิเยอ และได้พาเหล่าหัวหน้าในเมืองนั้นออกมาด้วย เมื่อเจ้าเมืองได้ต้อนรับข้าพเจ้าเสร็จแล้ว เจ้าเมืองเองได้เดินเท้านำหน้าช้างข้าพเจ้าตลอดจนถึงที่พัก ซึ่งเจ้าพนักงานได้จัดเตรียมไว้ ครั้นข้าพเจ้าได้มาถึงที่พักแล้ว เจ้าเมืองได้เอาเนื้อและปลาต่าง ๆ กับผลไม้ต่าง ๆ มาให้ข้าพเจ้าตามประเพณีของเมืองนี้ ข้าพเจ้ามีความประหลาดใจเป็นอันมากที่ได้เห็นพลเมืองเมืองนี้ผอมแห้งหนังหุ้มกระดูกไม่มีกำลังเลย ข้าพเจ้าจึงได้ถามว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนี้ ราชทูตสยามจึงอธิบายว่า อากาศในเมืองนี้เป็นอากาศที่ไม่ดีมีเชื้อโรคมาก ทั้งชาวยุโรปและสยามจะอยู่ในเมืองนี้ไม่ได้เป็นอันขาด และผู้ที่รอดอยู่ได้ก็เฉพาะแต่คนที่เกิดในเมืองนี้เอง แต่ถึงดังนั้นอายุก็ไม่ยืนและมีความป่วยเจ็บอยู่เสมอเป็นนิตย์ ตามที่ราชทูตสยามได้อธิบายเช่นนี้ ในไม่ช้าข้าพเจ้าก็ได้เห็นปรากฏว่าเป็นความจริง เพราะคนที่มากับข้าพเจ้าได้ล้มเจ็บลงในวันนั้นเองหลายคน และได้รักษากันอย่างแข็งแรงจึงได้รอดมาได้

เมื่อได้ยกออกจากเมืองแม่น้ำแล้ว ข้าพเจ้าได้เลยไปแรมที่เมืองแกลง[๔] ซึ่งเป็นระยะทางไกล ๔ ลิเยอ ออกพระเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนชราอายุเกือบ ๘๐ ปี เดินเกือบจะไม่ได้อยู่แล้ว ได้ออกมาคอยรับข้าพเจ้าอยู่และได้มีคนมาด้วยอีกหลายคน คนเหล่านี้ได้ถือโล่ ๒ คน และคนอื่น ๆ ได้ถือกระบี่ก็มี ถือหอกก็มี ตามแบบของเมืองนี้ และยังมีเจ้าพนักงานกรมการเมืองได้มากับเจ้าเมืองอีก ๖ หรือ ๗ คน ตอนค่ำเมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงเมืองแกลงแล้ว ข้าพเจ้าได้ทราบว่าเกวียนบรรทุกของของข้าพเจ้ายังหามาถึงไม่ และได้ทราบความต่อไปว่าไม่มีคน

---

๑ Nonpaye

๒ Sera

๓ Menam

๔ Gelingue

เห็นเกวียนบรรทุกของเหล่านี้มาสัก ๒ วันแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าต้องพักรออยู่ที่เมืองนี้อีกในวันที่ ๒๖ ตลอดวันต่อวันที่ ๒๗ สายแล้วจึงได้ออกเดินทางต่อไปได้ เพราะในที่นี้จะต้องถ่ายเอาของลงจากเกวียนบรรทุกเรือท้องแบน ซึ่งเป็นเรือทำไว้เฉพาะสำหรับเดินในลำน้ำนี้

วันที่ ๒๗ ธันวาคม ข้าพเจ้าได้ลงเรือและได้ล่องไปตามลำแม่น้ำ ซึ่งมีน้ำตื้นมาก พอได้ล่องเรือไปไม่ถึงลิเยอ ๑ ก็ได้มาถึงแก่งซึ่งต้องเอาเรือข้ามในระหว่างก้อนหิน แก่งในแม่น้ำนี้มีหลายแก่ง และบางแก่งก็สูงถึง ๖ หรือ ๗ ปิเยด์ ในฤดูน้ำมาก แก่งเหล่านี้เป็นที่น่ากลัวต่ออันตรายมาก เพราะในเวลาที่เรือล่องในแก่ง ถ้าเรือไปกระแทกกับหินแล้ว เรือก็จะต้องแตกทันที และคนในเรือก็อาจจะตกน้ำตายได้ เพราะน้ำในแก่งลึกและไหลเชี่ยวแรงมาก ก้นแม่น้ำนี้แคบมากและอยู่ริมผาที่สูงมาก นอกจากแก่งซึ่งข้าพเจ้านับจำนวนได้ถึง ๓๒ แก่งนั้น ยังมีต้นไม้ใหญ่ ๆ เป็นอันมากล้มขวางลำแม่น้ำ เพราะฉะนั้นในฤดูน้ำมากจึงเดินเรืออย่างลำบาก และน่ากลัวอันตรายอย่างยิ่ง

จากแกลง ข้าพเจ้าได้ไปถึงปากาเร[๑] หนทางลิเยอ ๑

จากปากาเร ข้าพเจ้าได้ไปถึงเคมปาชา[๒] หนทาง ๒ ลิเยอ

จากเคมปาชาได้ไปถึงลาอู[๓] หนทาง ๒ ลิเยอ ครึ่ง

จากลาอูได้ไปถึงเพ็ชร์[๔] หนทาง ๒ ลิเยอ

จากเพ็ชร์ได้ไปถึงกำเปลน[๕] หนทาง ๒ ลิเยอ

จากกำเปลนได้ไปถึงควีรีนัน[๖] หนทาง ๓ ลิเยอ ๓/๔

จากควีรีนันได้ไปถึงลูมา[๗] หนทาง ๓ ลิเยอ ๑/๔

จากลูมาได้ไปถึงรีโอเดซอน[๘] หนทาง ๓ ลิเยอ

จากริโอเดซอนได้ไปถึงเมืองตะนาวศรี[๙] หนทาง ๓ ลิเยอ

---

๑ Pacarays
๒ Quempachar
๓ Lauou
๔ Phes
๕ Camplaint
๖ Quirinaon
๗ Louma
๘ Riosdayson
๙ Tenasserim

ในตำบลต่าง ๆ ตามที่ได้ออกชื่อมาข้างบนนี้ ไม่มีบ้านเรือนเลย นอกจากเรือนที่พักซึ่งเจ้าพนักงานได้ปลูกไว้คอยรับข้าพเจ้าเท่านั้น นอกจากนั้นหามีหมู่บ้านหรือผู้คนพลเมืองไม่ แม่น้ำที่ผ่านไปนั้นก็มีแต่หินและต้นไม้ทั้ง ๒ ฝั่ง และตามทางนั้นก็เป็นป่าเป็นดงไม่มีผู้คนเลย ตามทางลำน้ำนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นที่ริมตลิ่งมีรอยเท้าช้างป่าและแรดซึ่งลงมากินน้ำ และพวกข้าพเจ้าได้ยิงนกยูงป่ากันบ้าง เพราะตามลำน้ำนี้มีนกยูงชุมมาก เมื่อใกล้จะถึงเมืองตะนาวศรีแม่น้ำก็กว้าง และลึกลงเป็นลำดับไป

ปลัดของออกญาเมืองตะนาวศรีได้ออกมาคอยรับข้าพเจ้าแทนตัวออกญา และพาไปส่งถึงบ้านพักหลังต่อไป เพราะตัวออกญานั้นได้ถูกจับและคุมตัวขึ้นไปยังเมืองลพบุรี โดยรับสั่งของพระเจ้ากรุงสยามเกี่ยวด้วยเรื่องที่พวกอังกฤษได้ถูกฆ่าตายที่เมืองมะริด

วันที่ ๓๐ ธันวาคม เมื่อใกล้จะถึงเมืองตะนาวศรี ข้าพเจ้าได้พบเรือยาวเพียบพร้อมด้วยข้าวของเครื่องใช้ซึ่งเจ้าพนักงานได้ส่งออกมารับข้าพเจ้า และยังมีเรือยาวอีกหลายลำสำหรับคนที่มากับข้าพเจ้าด้วย แต่ข้าพเจ้ารีบร้อนอยากจะถึงเมืองมะริดเสียโดยเร็ว ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมถ่ายเรือ แต่ตัดสินใจจะไปจนถึงเมืองตะนาวศรีเลยทีเดียว หลังจากได้พบเรือที่เจ้าพนักงานส่งออกมารับสักครู่หนึ่ง ก็ได้พบเซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ซิเยอร์โบเรอกาซึ่งเป็นออกพระ เจ้าเมืองมะริด กับซิเยอร์เฟโรต์[๑] รวม ๓ นาย ออกมาคอยรับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ลงเรือของท่านทั้ง ๓ นี้ เพื่อจะได้รีบไปให้ถึงเมืองตะนาวศรีเสียโดยเร็ว เมื่อข้าพเจ้าได้ไปถึงเมืองตะนาวศรีนั้น เจ้าพนักงานได้ยิงปืนใหญ่รับหลายนัด ในระหว่างทางตั้งแต่ท่าน้ำจนถึงที่พักได้มีทหารถือปืนเรียง ๒ ข้างทาง และมีกลองกับธงด้วยเป็นอันมาก ตามทางเดินนั้นเจ้าพนักงานได้เอาผ้าลายดอกไม้กับใบไม้ขึงห้อยตามทางตลอดไปด้วย เจ้าพนักงานได้จัดเก้าอี้หามมารับข้าพเจ้า และได้จัดม้าสำหรับคนที่มากับข้าพเจ้า แต่หนทางระหว่างท่าน้ำถึงที่พักเป็นหนทางสั้นใกล้มาก ข้าพเจ้าจึงได้เดินไปแทน ครั้นไปถึงที่พัก เจ้าพนักงานได้นำข้าพเจ้าเข้าไปยังห้องห้อง ๑ ซึ่งได้ปลูกเวทีสูงไว้อยู่สุดห้อง บนเวทีนั้นมีเบญจาหรือซุ้มผ้าสี่เหลี่ยม ข้างใต้มีเก้าอี้เท้าแขนตัว ๑ ข้าพเจ้าจึงได้ขึ้นไปนั่งบนเก้าอี้ เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ซิเยอร์โบเรอกา กับเมอสิเยอร์เฟโรต์ได้ยืนอยู่ข้างข้าพเจ้า แล้วจึงได้มีพวกแขกมัวร์เป็นอันมาก ล้วนแต่หน้าตาท่าทางดี และแต่งตัวอย่างงามมาคำนับข้าพเจ้า พร้อมด้วยขุนนางกรมการสยามของเมืองนี้ แล้วพวกนี้ได้ไปนั่งอยู่บนฐานเตี้ย ๆ ข้างล่างโดยแสดงกิริยาอย่างอ่อนน้อม พวกนี้ได้นั่งอยู่สักครู่ใหญ่ ๆ จึงได้ลุกออกไป แล้วเจ้าพนักงานก็ได้เอาอาหารกลางวันมาเลี้ยง พอข้าพเจ้ารับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็ได้กลับไปลงเรือเพื่อไปยังเมืองมะริดต่อไป พอข้าพเจ้าก้าวลงเรือเจ้าพนักงานก็ได้ยิงปืนใหญ่สลุตอีกครั้ง ๑ ปืนใหญ่นี้ได้ยิงจากป้อมแห่ง ๑ ซึ่งทำด้วยเสาตะลุง อยู่ห่างลงไปจากเมืองตะนาวศรีหน่อยหนึ่ง ซึ่งเป็นป้อมที่ใช้คุ้มกันเมือง

---

[๑] Ferault

เมืองตะนาวศรีนี้เป็นเมืองใหญ่มาก และมีผู้คนพลเมืองแน่นหนาพอควร พิเคราะห์ดูจะเป็นเมืองที่สำคัญมาแต่ก่อน เพราะมีกำแพงก่อด้วยอิฐล้อมรอบ แต่เวลานี้กำแพงนั้นชำรุดหักพังลงไปมากแล้ว ยังมีวัดคาทอลิกวัด ๑ กับบ้านซึ่งพึ่งจะปลูกแล้วหลัง ๑ ตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำฝั่งโน้นเกือบตรงกับป้อม วัดคาทอลิกกับบ้านนั้นเป็นของพวกมิชชันนารีฝรั่งเศส และพวกมิชชันนารีนั้นทำการตามหน้าที่ของตัวได้อย่างสะดวก เพราะผู้คนพลเมืองมีความนับถือพวกมิชชันนารีเหล่านี้เป็นอันมาก

ที่ลำน้ำที่อยู่ใกล้ทะเลมากกว่าเมืองตะนาวศรีมีเรือขนาด ๓๐๐ ตัน ทอดสมออยู่ลำ ๑ เขาบอกกับข้าพเจ้าว่าเรือลำนี้เป็นเรือที่มิสเตอร์วิต[๑] ชาวอังกฤษ ซึ่งเคยเป็นพ่อค้า[๒] อยู่ที่เมืองมะริดได้ยืดมาโดยคำสั่งของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ และเป็นเรือของซิเยอร์มาการา[๓] ชาวอาร์เมเนียง[๔] น้องของเมอสิเยอร์มาการาซึ่งอยู่ที่กรุงปารีสในทุกวันนี้ เรือลำนี้ก่อนหน้าได้เคยไปค้าขายตามลำแม่น้ำสิเรียมในเมืองพะโค[๕] ถ้าจะตีราคาสินค้าในเรือลำนี้ก็อยู่ในราว ๘๐,๐๐๐ เอกู

ข้าพเจ้าได้ไปถึงเมืองมะริดเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) เวลาเย็น ข้าพเจ้าได้เดินทางจากเมืองตะนาวศรีถึงเมืองมะริด ซึ่งเป็นระยะทาง ๑๖ ลิเยอ เพียง ๒๔ ชั่วโมงก็ถึง เพราะข้าพเจ้าได้เดินทางทั้งวันและเกือบตลอดคืน เจ้าพนักงานได้จัดที่พักไว้เป็นระยะ ๆ ก็จริง แต่ข้าพเจ้าหายอมพักไม่ เพราะจะต้องการให้รีบไปถึงเมืองมะริดเสียโดยเร็ว

เมืองมะริดนี้ เป็นเกาะ[๖] ตั้งอยู่ที่ปากน้ำแม่น้ำเมืองตะนาวศรี และห่างจากฝั่งก็โดยเฉพาะมีแขนงแยกของแม่น้ำคั่นอยู่เท่านั้น น้ำในแม่น้ำนี้ลึก ๓ วา[๗] ตลอดลำน้ำ และไม่มีอันตรายสำหรับการเดินเรือ เว้นแต่ตอนปากน้ำเท่านั้นที่มีหินอยู่หลายก้อน แต่พอเอาเรือหลีกหินได้ง่าย เกาะมะริดนี้วัดโดยรอบประมาณ ๑๕ ถึง ๑๖ ลิเยอ เป็นพื้นที่ราบและมีป่ามาก แต่มีเนินเล็ก ๆ ๕ หรือ ๖ เนินติด ๆ กัน นอกนั้นเป็นที่ราบทั้งสิ้น บนเนินแห่งหนึ่งมีป้อมเล็ก ๆ อยู่ป้อม ๑ ทำเป็นรูปคล้ายดาว รั้วป้อมนั้นทำด้วยเสาระเนียดสูง ๑๐ ปิเยด์ ปักลงดินและข้างบนนั้นมีเคร่าโยงตลอดถึงกัน ที่ด้านข้างนั้นมีปืนใหญ่อยู่จำนวนหนึ่ง และมีช่องปืนใหญ่ทำคล้ายช่องปืนที่กราบเรือ แต่ลานหน้าป้อมหรือคูก็ไม่มี ป้อมนี้วัดโดยรอบกว้างประมาณ ๕๐ ปาส์[๘] ใช้สำหรับป้องกัน

---

๑ ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า Wit หมายถึง George White ต่อมาเป็นเจ้าเมืองมะริด

๒ Chabandar เป็นภาษาโปรตุเกส แปลว่า พ่อค้า

๓ Marcarat

๔ Arménien หมายถึง ชาวอาร์เมเนีย

๕ เป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรมอญ

๖ อันที่จริงเมืองมะริดมิได้เป็นเกาะ

๗ Brasse เป็นมาตราวัดความกว้างหรือความลึก เท่ากับประมาณ ๑.๖ เมตร

๘ pas เป็นมาตราวัดระยะ เท่ากับ ๖๒.๔ เซนติเมตร

ปืนใหญ่ ๓๔ ถึง ๓๖ กระบอกที่อยู่ใต้ป้อม ตั้งอยู่ในระดับเหนือผิวน้ำเล็กน้อยสำหรับป้องกันท่าเรือ แต่หาได้มีป้อมหรือที่กำบังอย่างไรไม่ เป็นแต่มีทางเดิน มีหลังคา และรั้วข้างหนึ่งที่ติดต่อกับป้อมเท่านั้น

ท่าเรือเมืองมะริดนั้น เป็นท่าเรือที่ดีบังคลื่นลมได้ทุกฤดู และถ้าจะมีเหตุจำเป็นขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เป็นที่แข็งแรงขึ้นได้อีก โดยเอาสายโซ่ขึงขวางทางเรือเข้าเสีย และการที่จะเอาสายโซ่ขึงนี้ ก็จะไม่ต้องเปลืองโสหุ้ยเท่าไรนัก เพราะที่ตรงปากช่องนี้มีเนินทรายสูงทั้ง ๒ ข้าง ร่องน้ำแคบ และเวลาน้ำลงก็มีน้ำเพียง ๓ หรือ ๔ วา แต่พอน้ำทะเลขึ้นสูงน้ำจะสูงขึ้นเป็นทวีคูณ ที่หน้าท่าเรือนั้นยังมีเกาะเล็ก ๆ บังอยู่เกาะ ๑ ชื่อเกาะบาดรากอง[๑] อยู่ตรงกับเกาะมะริดใกล้กับท่าจอดเรือ ที่ท่าจอดเรือนี้ ถ้าจะหาน้ำสำหรับบรรทุกเรือแล้ว ก็จะเป็นการยากอยู่สักหน่อย แต่ที่เกาะบาดรากองมีแม่น้ำเล็กอยู่แม่น้ำหนึ่งซึ่งมีน้ำจืดดีมาก ถ้าจะเอาน้ำจากแม่น้ำเกาะบาดรากองมาบรรทุกเรือก็ได้ เพราะที่จอดเรืออยู่ในระหว่างเกาะมะริดและเกาะบาดรากองไม่ห่างไกลกันเท่าไรนัก

ข้าพเจ้าจำเป็นต้องพักอยู่ที่เมืองมะริดถึง ๓ วัน เพราะการที่จะเอาเรือเปรซิด็องต์ออกจากท่าเรือไปจอดที่อ่าว ซึ่งเป็นหนทาง ๓/๔ ลิเยอนั้น ต้องเสียเวลามาก และที่อ่าวนั้นเรือก็อยู่ในที่กำบังดีเท่ากับอยู่ที่ท่าเรือเหมือนกัน

ครั้นวันที่ ๔ มกราคม ข้าพเจ้าจึงได้ไปลงเรือ และได้ถอนสมอกางใบเรือแล่นออกไปในวันนั้นเอง ออกพระวิสุทธสุนทรกับเรือรบเล็ก ๆ[๒] ลำ ๑ กับเรืออื่น ๆ อีกหลายลำได้ไปส่งข้าพเจ้าจนถึงเกาะปูโล ทวาย[๓] ซึ่งเป็นเกาะที่พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานให้แก่บริษัท เกาะนี้ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะดีมาก และมีไม้บนเกาะนี้ซึ่งเป็นไม้ดีสำหรับต่อเรือและปลูกบ้านได้ บนเกาะนี้มีน้ำพุหลายแห่ง และมีแม่น้ำเล็ก ๆ หลายลำซึ่งล้วนแต่เป็นน้ำจืดใช้ดื่มได้ทั้งสิ้น ส่วนเรือนั้นจะจอดรอบเกาะได้ทุกแห่ง นอกจากนี้ ยังมีท่าเรือที่ดีเพราะมีเกาะเล็ก ๆ บังอยู่ ๓ เกาะ และเมื่อเรือได้เข้าไปจอดอยู่ในเกาะเหล่านี้แล้ว ก็อยู่ในที่กำบังเป็นอย่างดีมาก ถ้าเรือจะเดินไปจากฝั่งโคโรมันเดลและเมืองเบงกอลไปเมืองมะริดแล้ว ก็จะต้องถึงเกาะทวายนี้ก่อน

เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ข้าพเจ้าได้ไปถึงเมืองมัทราสปาตาน[๔] เมอสิเยอร์ เลอ เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็ง ซึ่งได้โดยสารเรือเปรซิด็องต์มากับข้าพเจ้านั้นจะต้องการขึ้นไปบนบก จึงได้โดยสารเรือพื้นเมืองซึ่งได้ออกมาตรวจเรือเปรซิด็องต์ พอเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็งได้ลงจากเรือแล้ว ก็มีเรือพื้นเมืองมาถึงอีกลำ ๑ และ

---

[๑] Badracan

[๒] frégate

[๓] Poulo Tavay

[๔] คือเมืองมัทราส

ในเรือลำนี้มีบาทหลวงฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อบาทหลวงราฟาแอล[๑] ของคณะกาปูแซง ฝรั่งเศส[๒] ได้มาในนามของเจ้าเมืองมัทราส เพื่อมาให้การต้อนรับกัปตันเรือเปรซิด็องต์ ครั้นบาทหลวงผู้นี้ได้ทราบว่าข้าพเจ้าก็อยู่บนเรือด้วย จึงได้มาหาข้าพเจ้า และได้บอกข้าพเจ้าว่าถ้าเจ้าเมืองได้ทราบว่าข้าพเจ้าได้มากับเรือลำนี้แล้ว เจ้าเมืองก็คงจะได้จัดให้เจ้าพนักงานลงมาต้อนรับ บาทหลวงราฟาแอลได้รับประทานอาหารกลางวันกับข้าพเจ้า และได้เล่าว่าเวลานี้ในเมืองมัทราสกำลังตื่นตกใจกันมาก เพราะได้ทราบข่าวมาว่าพระเจ้าโมกุลจะส่งกองทัพส่วนหนึ่งมาตีเมืองมัทราส และจะไล่พวกอังกฤษให้ออกจากเมืองให้หมด ผู้คนพลเมืองที่มีความสัมพันธ์และอยู่ใกล้ชิดกับบริษัทจึงได้พาทรัพย์สมบัติหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในป้อม และต่างคนก็ต่างเตรียมจะต่อสู้อย่างแข็งแรง เพราะเชื่อกันได้แน่ว่าทำอย่างไร ๆ พระเจ้าโมกุลคงจะพยายามตีเมืองนี้ให้ได้ เพราะเมืองอื่น ๆ ของแคว้นกอลกองด์[๓] ก็ตกอยู่ในมือพระเจ้าโมกุลหมดสิ้นแล้ว ยังเหลือแต่เมืองมัทราสเมืองเดียวเท่านั้น เมืองกอลกอนดาได้ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าโมกุลเมื่อวันที่ ๔ พฤศจิกายน พระเจ้าโมกุลได้เข้าไปยึดเมืองหลวงและได้จับพระเจ้าแผ่นดินจำตรวนเสียด้วย บาทหลวงราฟาแอลได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังต่อไปว่า พวกคณะบาทหลวงได้รับการปฏิบัติจากพวกอังกฤษเป็นอย่างดี ไม่ได้รับความเดือดร้อนอย่างใดเลยแม้แต่น้อย และพวกอังกฤษก็ยอมให้พวกบาทหลวงได้ทำการในหน้าที่มิชชันนารีอย่างเปิดเผยโดยไม่มีข้อขัดขั้นเลย จนที่สุดพวกบาทหลวงก็มีวัดคาทอลิก และอารามนักบวชที่สร้างไว้อย่างแข็งแรงมั่นคงอยู่ในเมืองนี้ด้วย

เมื่อเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็งได้ขึ้นไปบนบกแล้ว ก็ตรงไปหาเจ้าเมือง พอเจ้าเมืองได้ทราบจากเชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์แบ็งว่า ข้าพเจ้าอยู่บนเรือ เจ้าเมืองก็สั่งให้เจ้าพนักงานยิงปืนใหญ่ที่ป้อมคำนับข้าพเจ้า ๑๖ นัด ข้าพเจ้าก็สั่งให้เรือยิงสลุตตอบทันทีเหมือนกัน ครั้นได้ยิงสลุตโต้ตอบกันแล้ว บาทหลวงราฟาแอลก็ลากลับขึ้นบก ข้าพเจ้าก็ได้สั่งให้ถอนสมอแล่นใบไปเมืองปอนดิเชอรีต่อไป เรือได้เดินผ่านเมืองแซงต์โธเมซึ่งเป็นเมืองร้างหักพังทำลายลงหมดแล้ว เมืองนี้เป็นเมืองซึ่งพวกโปรตุเกสได้ขอมาจากเจ้าแผ่นดินเมืองกอลกองด์ และได้ขอมาจากพระเจ้าโมกุลด้วย เวลานี้พวกโปรตุเกสกำลังสร้างเมืองขึ้นใหม่ และวัดหลักของพวกเข้ารีตได้สร้างขึ้นใหม่เสร็จแล้ว

เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ข้าพเจ้าได้ไปถึงเมืองปอนดิเชอรี ได้เห็นเรือรบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสชื่อลัวโซทอดสมออยู่ในอ่าว เรือนี้เมอสิเยอร์ดูเกนส์เป็นผู้บังคับ ได้ออกจากเมืองสยามเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ได้เดินทางเข้าช่องมะละกา และได้มาถึงเมืองปอนดิเชอรีก่อนข้าพเจ้า ๕ วัน เรือลัวโซลำนี้เป็นเรือรบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสลำแรกที่เคยได้เดินในทะเลมะละกา[๔] ครั้นข้าพเจ้าได้ไปถึงแล้ว เมอสิเยอร์ดูเกนส์ก็ได้มา

---

๑ Raphaël

๒ Capucin français

๓ Golconde

๔ ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า ทะเลมะละกา แต่หมายถึง ช่องแคบมะละกา

หาข้าพเจ้า และได้บอกกับข้าพเจ้าว่าได้เตรียมการที่จะเดินเรือกลับไปฝรั่งเศสไว้พร้อมทุกอย่างแล้ว และได้บรรทุกหีบห่อใส่ของขนาดใหญ่ซึ่งใส่ที่อื่นไม่ได้ขึ้นเต็มท้องเรือหมดแล้ว แต่ถึงดังนั้นก็จะได้พยายามบรรทุกของเพิ่มเติมขึ้นอีกบ้างให้ได้

ในวันนี้เวลาเย็น ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปบนบก และรุ่งขึ้นได้พบปะหารือกับซิเยอร์มาร์แตง ซิเยอร์เดส์ล็องด์ และซิเยอร์มาร์แตงหนุ่ม เมื่อข้าพเจ้าได้รับคำแนะนำจากท่านเหล่านี้ในเรื่องที่ข้าพเจ้าดำริจะตั้งบริษัทในแว่นแคว้นแถบนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ลงมือเขียนบันทึกและออกคำสั่ง ซึ่งข้าพเจ้าเห็นเป็นการจำเป็นสำหรับการของบริษัท ครั้นเสร็จแล้วข้าพเจ้าก็ได้ลงเรือลัวโซเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ และในวันนั้นเองเรือก็ได้กางใบแล่นไปเพื่อกลับไปยังฝรั่งเศส ส่วนเรือเปรซิด็องต์นั้นไม่มีเวลาพอที่จะบรรทุกของขึ้นเรือให้ทันได้ จึงต้องรออยู่ที่เมืองปอนดิเชอรีก่อน และกำหนดจะได้ออกจากเมืองปอนดิเชอรีในวันที่ ๘ กุมภาพันธ์

ข่าวเรื่องพระเจ้าโมกุลตีเมืองกอลกองด์ และจับองค์เจ้าแผ่นดินไว้นั้นเป็นข่าวที่ได้รับการยืนยันจากซิเยอร์มาร์แตงที่เมืองปอนดิเชอรีนี้ ซิเยอร์มาร์แตงจึงได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงการงานของบริษัทในแว่นแคว้นต่าง ๆ ของพระเจ้าโมกุล และได้เอาจดหมายจากเมืองสุรัตมาให้ข้าพเจ้าดูฉบับ ๑ จดหมายฉบับนี้เป็นหนังสือที่ผู้อำนวยการของบริษัทได้มีมายังเมอสิเยอร์มาร์แตงบอกข่าวว่า เจ้าเมืองสุรัตได้กดขี่ข่มเหงพวกชาวยุโรป แต่พวกฝรั่งเศสนั้นได้รับการยกเว้นไม่ใคร่ได้ถูกบีบคั้นเหมือนชนชาติอื่น ๆ ในจดหมายฉบับนั้นเล่าความต่อไปว่า การที่พระเจ้าโมกุลได้มีชัยชนะและรุ่งเรืองเช่นนี้ ทำให้พระเจ้าโมกุลเย่อหยิ่งขึ้นมาก และเจ้าพนักงานขุนนางของพระเจ้าโมกุลก็พลอยหยิ่งไปด้วย เพราะพระเจ้าโมกุลดูถูกพวกชาวยุโรปเป็นอันมาก ฝ่ายพวกอังกฤษนั้นเล่า ก็ได้ยึดทรัพย์สินเงินทองของไพร่บ้านพลเมืองของพระเจ้าโมกุลไว้เป็นอันมาก และหนังสือสำคัญที่ผู้อำนวยการฝรั่งเศสได้ให้ไว้แก่พวกเรือแขกมัวร์ให้เป็นตัวแทนซื้อสินค้าตามคำขอร้องของพ่อค้าชาวสุรัต ซึ่งได้มาขอร้องเอาธงฝรั่งเศสเป็นที่พึ่งคุ้มครองนั้น พวกอังกฤษก็หาได้เชื่อถือยกเว้นให้ไม่

เมื่อแต่เดิมเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ได้ออกความเห็นว่า ข้าพเจ้าควรจะส่งคนใดคนหนึ่งให้ไปเฝ้าพระเจ้าโมกุล เพื่อขอหลักฐานในความชอบธรรมและสิทธิพิเศษให้แก่บริษัท และเพื่อขอตราตั้งสำหรับให้บริษัทไปตั้งห้างที่แคว้นเบงกอลได้ ข้าพเจ้าจึงได้นำความเห็นของเมอสิเยอร์กงสต็องซ์ตามที่กล่าวมานี้หารือต่อซิเยอร์มาร์แตง และข้าพเจ้าได้กะจะให้ซิเยอร์เดส์ล็องด์เป็นผู้ไปเฝ้าพระเจ้าโมกุล แต่ครั้นข้าพเจ้าได้มาฟังความเห็นของซิเยอร์มาร์แตง จึงได้งดความคิดที่จะส่งเมอสิเยอร์เดส์ล็องด์ไป เมอสิเยอร์มาร์แตงได้ชี้แจงว่าการที่จะจัดให้ใครไปเฝ้าพระเจ้าโมกุลนั้น จะเป็นการเปลืองโสหุ้ยของบริษัทโดยไม่ได้ผลอย่างใดเลย ด้วยเหตุ ๒ ประการคือ ประการแรก พิเคราะห์ดูพระเจ้าโมกุลก็คงจะไม่รับรองคนแทนของบริษัทอย่างดี แลประการที่ ๒ พระเจ้าโมกุลก็ชรามากแล้ว เพราะฉะนั้นถึงพระเจ้าโมกุลจะออกตราตั้งอนุญาตให้บริษัทไปตั้งห้างที่แคว้นเบงกอล ถ้าพระเจ้าโมกุลสิ้นชีพลง ก็จะต้องกลับตั้งต้นพูดจาขอร้องกันใหม่ และจะต้องเปลืองโสหุ้ยอีกครั้งหนึ่ง กับจะต้องหาของกำนัลให้เจ้าเมืองเบงกอลอีก จึงจะให้การยอมรับและจัดการตามตราตั้งของพระเจ้าโมกุลได้

อนึ่ง ผู้ที่เป็นเจ้าเมืองเบงกอลในเวลานี้ชื่อชาเอสคาน[๑] เป็นอาของพระเจ้าแผ่นดินและชรามากอายุถึง ๘๐ ปีเศษ ทั้งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ตาก็บอดเสียแล้วด้วย คงจะไม่มีอายุยืนนานไปได้สักเท่าไร และใครจะเป็นเจ้าผู้ครองแคว้นเบงกอลต่อไป ก็เป็นเรื่องที่ทราบกันไม่ได้ เพราะเมืองนี้เป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าโมกุล ต้องเสียเงินให้พระเจ้าโมกุลปีละ ๓๐,๐๐๐,๐๐๐ ทุก ๆ ปี เพราะฉะนั้นเมอสิเยอร์มาร์แตงจึงเห็นว่า ในเวลานี้ควรจะปฏิบัติตามตราตั้งฉบับเก่าไปก่อน และควรจะเข้าหาเพื่อใช้ความคุ้มครองของเจ้าเมืองคนชรานี้ไปพลาง เพราะเจ้าเมืองคนนี้ชอบพวกฝรั่งเศสอยู่บ้าง บริษัทก็จะได้ทำการค้าขายต่อไปจนกว่าเจ้าเมืองคนนี้จะถึงแก่กรรม เมื่อเจ้าเมืองคนนี้ได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ก็จะต้องคอยดูเหตุการณ์ไปก่อน แล้วจึงคิดอ่านขอตราตั้งเสียใหม่ แต่ตราตั้งใหม่นั้นจะขอจากเจ้าเมืองคนใหม่ หรือจะขอจากพระเจ้าโมกุลองค์ใหม่ก็แล้วแต่โอกาสและสถานการณ์ในภายหน้า พระเจ้าโมกุลองค์นี้มีราชบุตร ๒ องค์ แต่องค์ใหญ่นั้นอยู่ในฐานะที่พระบิดากำลังลงพระอาชญา จนถึงกับหนีไปอยู่ใต้อารักขาพระเจ้ากรุงเปอร์เซียเสียแล้ว พระราชบุตรองค์ใหญ่นี้มีพรรคพวกในประเทศราชปุต[๒] เป็นอันมาก เนื่องจากเป็นเมืองของฝ่ายมารดา ถ้าพระเจ้าโมกุลสิ้นชีพลงเมื่อใด ราชบุตรองค์นี้ก็จะคิดจัดการชิงราชสมบัติ เพราะพระเจ้าโมกุลได้ประกาศตั้งให้ราชบุตรที่ ๒ เป็นรัชทายาทแล้ว โดยเหตุที่ราชบุตรที่ ๒ นี้เป็นคนโปรดปรานของพระบิดา และพระบิดาก็เอามาเลี้ยงใกล้พระองค์อยู่เสมอ เพราะฉะนั้นเมื่อพระเจ้าโมกุลสิ้นชีพลงเมื่อใด ก็คงจะเกิดวุ่นวายในบ้านเมืองแตกกันเป็นก๊กเป็นเหล่าเป็นแน่

เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังซิเยอร์มาร์แตงชี้แจงดังนี้ ข้าพเจ้าก็เห็นด้วยและได้ตกลงว่าให้คอยฟังเหตุการณ์ต่อไป เมื่อเห็นท่วงทีอย่างไรที่จะให้บริษัทได้ทำการค้าขายโดยสะดวกแล้ว ก็จะให้จัดการไปตามนั้น แต่ระหว่างที่รอคอยนี้ข้าพเจ้าก็ได้สั่งการต่าง ๆ เพื่อให้ดำเนินการได้ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

เราได้มาถึงแหลมกู๊ดโฮปเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน และได้พักอยู่ในที่นี้จนถึงวันที่ ๑๙ เมษายน จดหมายต่าง ๆ ที่กัปตันเรือแซงต์นิโกลาส์ ซึ่งเป็นเรือของบริษัทได้ฝากไว้ให้ข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าได้รับไว้หมดแล้ว เรือแซงต์นิโกลาส์นี้ได้คอยเราอยู่ถึง ๓ อาทิตย์ ครั้นเห็นว่าข้าพเจ้ายังไม่มา กัปตันจึงได้ออกเรือไปเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม

ก่อนที่เราจะได้ออกจากแหลมกู๊ดโฮปวัน ๑ ได้เห็นเรือ เลอ โดรมาแดร์กับเรือ เล เฌอ[๓] เข้ามาถึงทั้ง ๒ ลำ เรือเล เฌอนี้ได้มาจากเมืองสุรัต ได้มาพบกับเรือ เลอ โดรมาแดร์ที่บองเดเซกุยส์[๔] จึงได้เลยมาด้วยกัน ซิเยอร์ดังเดนส์[๕] ผู้บังคับการเรือโดรมาแดร์ ได้บอกกับข้าพเจ้าว่า ได้ออกจากเมืองสยามพร้อมกับเรือของ

---

๑ Cha Est Kan หมายถึง Shaista Khan ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๐ - ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๒๓ - ๒๒๓๑)

๒ Rajapour

๓ le Dromadaire et les Jeux

๔ banc des Aiguilles

๕ d' Andennes

เมอสิเยอร์โวดรีกูร์ และเรือของเมอสิเยอร์ เดอ ฌัวเยอ[๑] เมื่อวันที่ ๓ มกราคม เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ เรือทั้ง ๓ ลำ ได้แล่นออกจากช่องแคบซุนดา ครั้นเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ได้ถูกพายุซึ่งพัดมาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ เรือโดรมาแดร์จึงได้พลัดกับเรืออีก ๒ ลำ ในที่ละติจูดใต้ ๑๔ ดีกรี ๑๙ มินิต และลองจิจูด ๑๑๗ ดีกรี ๔๐ มินิต เมอสิเยอร์ดังเดนส์ได้รายงานต่อไปว่า บาทหลวงตาชารด์ได้ลงเรือ เลอ กายยา โดยได้รับตำแหน่งผู้แทนพิเศษ[๒] ของพระเจ้ากรุงสยามไปยังฝรั่งเศส และเมื่อบาทหลวงตาชารด์ได้เชิญพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามลงเรือนั้น ก็ได้มีการแห่แหนและทำพิธีตามแบบธรรมเนียมสยามทุกอย่าง บาทหลวงตาชารด์ได้พาขุนนางสยามมาด้วยรวม ๑๘ คน คือเป็นขุนนางสยามสำหรับประดับเกียรติยศบาทหลวงตาชารด์ ๖ คน อีก ๑๒ คนนั้นเป็นเด็กหนุ่มซึ่งบาทหลวงตาชารด์จะพาไปฝากยังโรงเรียนพวกบาทหลวงคณะเยซูอิตที่กรุงปารีส นอกจากนี้ บาทหลวงตาชารด์ได้เชิญเครื่องมงคลราชบรรณาการของพระเจ้ากรุงสยาม และของมีค่าต่าง ๆ เป็นอันมากสำหรับไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และถวายเจ้านายในพระราชวงศ์ฝรั่งเศสทุก ๆ องค์ด้วย

ข้าพเจ้าได้ไปถึงเกาะอัสซองซิยอง[๓] เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม เมื่อได้มาถึงเกาะนี้แล้วข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากกัปตันเรือ เล เฌอ ฉบับ ๑ ในจดหมายฉบับนี้มีความว่าเรือรบฝรั่งเศส ๒ ลำ คือ เรือกายยากับเรือลาลัว[๔] ได้ไปถึงแหลมกู๊ดโฮปเมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน และจะได้พักอยู่ ณ ที่นั้นจนถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม จึงจะได้ออกเรือต่อไป

เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ได้พบกับเรือ เลอ เฟลอรีซองต์[๕] ที่ใต้เส้นศูนย์กลางโลก ๑ ดีกรี เรือลำนี้ได้มาจากฝรั่งเศส และได้เดินทางมาถึงที่นี้ ๓๗ วัน นายเรือโทซึ่งบังคับการเรือลำนี้ได้ขึ้นมาบนเรือของเรา และได้เล่าว่าฝรั่งเศสได้ทำสงครามกับพวกแขกอัลจีเรีย[๖] แล้ว

---

๑ Joyeux เป็นผู้บังคับการเรือลาลัวร์

๒ d'envoyé extraordinaire

๓ lîle de l'Ascension

๔ Gaillard et la Loire

๕ Fleurissant

๖ les Algériens

รายนามคณะกรรมการ

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุด

ประชุมพงศาวดาร

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือ

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๓ - ๑๔ และ ๑๖ - ๒๐

คำสั่งนายกรัฐมนตรี

ที่ ๑๖๙/๒๕๓๘

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

เนื่องในศุภวาระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ จึงนับเป็นมหามงคลสมัยอันพิเศษยิ่ง ยังความปลาบปลื้มปีติยินดีมาสู่ประเทศชาติและประชาชนโดยถ้วนหน้า สมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ถวายเป็นพระราชสักการะและถวายชัยมงคล รวมทั้งให้ประชาชนทั่วทั้งประเทศได้แสดงความกตัญญูกตเวทีและแสดงความจงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างอเนกอนันต์ คณะรัฐมนตรีในคราวประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ขึ้น และโดยที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งนายกรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๓๘ มีผลให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๒๗/๒๕๓๗ ลงวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๓๗ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เรียบร้อยและสมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ มาตรา ๑๑ (๖)จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

คณะที่ปรึกษา

๑. ประธานองคมนตรี	ที่ปรึกษา
๒. ประธานสภาผู้แทนราษฎร	ที่ปรึกษา
๓. ประธานศาลฎีกา	ที่ปรึกษา
๔. ประธานวุฒิสภา	ที่ปรึกษา

คณะกรรมการ

๑. นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๒. รองนายกรัฐมนตรี (ทุกท่าน)	รองประธานกรรมการ
๓. รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (ทุกท่าน)	กรรมการ
๔. ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๕. ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๖. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๗. ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ

๘. ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๙. ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑๐. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๑. ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑๒. ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	กรรมการ
๑๓. ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑๔. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๑๕. ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑๖. ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๑๗. ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
๑๘. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๑๙. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๒๐. เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๑. เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๒. ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๒๓. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๒๔. ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ
๒๕. ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๒๖. ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๒๗. ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๒๘. สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๒๙. อธิบดีกรมตำรวจ	กรรมการ
๓๐. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๓๑. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๓๒. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๓๓. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๓๔. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๕. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๓๖. เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	กรรมการ
๓๗. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	กรรมการ
๓๘. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๓๙. นายเศวต ธนประดิษฐ์	กรรมการ
๔๐. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ

๔๑. รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นายอาลัย อิงคะวณิช) กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๔๒. ผู้อำนวยการกองกลาง สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๔๓. ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๔๔. ผู้แทนสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์) กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดนโยบายการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

๒. ให้มีอำนาจในการพิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการ และกิจกรรมการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

๓. ให้มีอำนาจแต่งตั้ง เพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงที่ปรึกษา กรรมการในคณะกรรมการอำนวยการฯ ได้ตามที่เห็นสมควร

๔. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร

๕. ดำเนินการอื่น ๆ เพื่อให้การจัดงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ในการปฏิบัติงานตามคำสั่งนี้ ให้คณะกรรมการอำนวยการ คณะกรรมการ คณะอนุกรรมการที่คณะกรรมการอำนวยการแต่งตั้ง ได้รับเบี้ยประชุมตามพระราชกฤษฎีกาเบี้ยประชุม และค่าตอบแทนที่ปรึกษา ซึ่งนายกรัฐมนตรีแต่งตั้ง พ.ศ. ๒๕๒๓ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยให้เบิกจ่ายเบี้ยประชุมจากสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

ที่ ๓/๒๕๓๘

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๖๙/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๓๘ แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี และให้คณะกรรมการอำนวยการฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร นั้น

เพื่อให้การจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานกรรมการ
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	รองประธานกรรมการ
๔. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๕. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๖. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี ประจำเขตตรวจราชการที่ ๔	กรรมการ
๗. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี ประจำเขตตรวจราชการที่ ๘	กรรมการ
๘. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๙. อธิบดีกรมการปกครอง	กรรมการ
๑๐. อธิบดีกรมวิชาการ	กรรมการ
๑๑. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑๔. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๑๕. ผู้ช่วยปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๖. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายพิธี	กรรมการ
๑๗. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายโครงการและกิจกรรม	กรรมการ
๑๘. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายติดตามและประเมินผล	กรรมการ

๑๙. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๒๐. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายเลขานุการและประสานงาน	กรรมการ
๒๑. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๒. ผู้อำนวยการสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๓. ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๔. ผู้อำนวยการกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๕. รองอธิบดีกรมศิลปากร (ตามที่กรมศิลปากรมอบหมาย)	กรรมการและเลขานุการ
๒๖. ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร (นางสายไหม จบกลศึก)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๘. ผู้แทนกรมศิลปากร (นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๙. ผู้แทนสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. จัดพิมพ์หนังสือเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี และจัดทำจดหมายเหตุการเฉลิมฉลอง

๒. เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงานต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ

๓. รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการฯ ทราบเป็นระยะ ๆ

๔. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือในการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

๕. ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ ๒๕๓๘

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)
นายกรัฐมนตรี
ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

ที่ ๑/๒๕๓๙

เรื่อง แต่งตั้งรองประธานกรรมการและกรรมการ ในคณะกรรมการ

ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ เพิ่มเติม

ตามคำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ที่ ๓/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๓๘ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ นั้น

เพื่อให้การดำเนินงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเหมาะสมอาศัยอำนาจตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๖๙/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๓๘ จึงให้แต่งตั้งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ) เป็นรองประธานกรรมการและเลขาธิการพระราชวัง เป็นกรรมการในคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ เพิ่มเติม

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร*

องค์ประกอบ

๑. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	ประธานกรรมการ
๒. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๓. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๔. นายกราชบัณฑิตยสถาน หรือผู้แทน	กรรมการ
๕. อธิบดีกรมวิชาการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๖. ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
๗. คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต	กรรมการ
๘. พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี	กรรมการ
๙. นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง	กรรมการ
๑๐. นายวินัย พงศ์ศรีเพียร	กรรมการ
๑๑. นายธีรวัต ณ ป้อมเพชร	กรรมการ
๑๒. นางประกอบ ลาภเกษร	กรรมการ
๑๓. นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์	กรรมการ
๑๔. นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์	กรรมการ
๑๕. นางสายไหม จบกลศึก	กรรมการ
๑๖. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์	กรรมการและเลขานุการ
๑๗. นางสาววีณา โรจนราธา	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘. นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. ให้คำแนะนำเอกสารและหลักฐานข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเพิ่มเติมเนื้อหาหนังสือชุดประชุมพงศาวดารที่พิมพ์เผยแพร่แล้วให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒. ให้คำปรึกษา ตลอดจนวินิจฉัยชี้ขาดปัญหาเกี่ยวกับการตรวจสอบชำระหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร

๓. พิจารณาให้คำแนะนำ รวมทั้งควบคุมการรวบรวมจัดพิมพ์และเผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร และการบันทึกลงแผ่น CD-ROM

๔. แต่งตั้งคณะผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดารเล่ม ๑ - ๒๐

---

* แต่งตั้งตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๓ กันยายน ๒๕๓๙

คำสั่งกรมศิลปากร

ที่ ๑๙๑/๒๕๕๙

เรื่อง ยกเลิกคำสั่งและแต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่

หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๓ - ๑๔ และ ๑๖ - ๒๐

โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงองค์ประกอบของคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์เป็นไปด้วยความถูกต้อง ครบถ้วน และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กรมศิลปากรจึงเห็นสมควรให้

๑. ยกเลิกคำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๙๖๑/๒๕๔๙ ลงวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๒๖/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๓๕๒/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๓๕๓/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๒๙/๒๕๕๑ ลงวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๑๕๓/๒๕๕๑ ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๕๓๐/๒๕๕๑ ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๙๗๔/๒๕๕๑ ลงวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๑๔/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๕ คำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๔๑๕/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗ และคำสั่งกรมศิลปากร ที่ ๒๐๕/๒๕๕๘ ลงวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๒. แต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๓ - ๑๔ และ ๑๖ - ๒๐ จำนวน ๗ คณะ มีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑.องค์ประกอบ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๓

๑. นายวินัย พงศ์ศรีเพียร	ประธานกรรมการ
๒. นายประพฤทธิ์ ศุกลรัตนเมธี	กรรมการ
๓. นายวุฒิชัย มูลศิลป์	กรรมการ
๔. นายนิติ แสงวัณณ์	กรรมการ
๕. นางสาวพรเพ็ญ ฮั่นตระกูล	กรรมการ
๖. นางสาววีณา โรจนราธา	กรรมการ
๗. นายธีระ แก้วประจันทร์	กรรมการ
๘. นายไอยคุปต์ ธนบัตร	กรรมการและเลขานุการ
๙. นายชัยสิทธิ์ ปะนันวงค์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๔

๑. นายบวรเวท รุ่งรุจี	ประธานกรรมการ
๒. นางสาวสุรางค์ศรี ตันเสียงสม	กรรมการ
๓. พันเอกหญิง นงลักษณ์ ลิ้มศิริ	กรรมการ
๔. เรือโท ดินาร์ บุญธรรม	กรรมการ
๕. นายโทโมฮิโตะ ทะคะตะ	กรรมการ
๖. นางสาวปิยดา ชลวร	กรรมการ
๗. นางสาวภาวรรณ เรืองศิลป์	กรรมการ
๘. นายชญานิน นุ้ยสินธุ์	กรรมการ
๙. นางสาวอิสรีย์ ธีรเดช	กรรมการและเลขานุการ
๑๐. นายธันวา วงศ์เสงี่ยม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๖

๑. ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษาและกรรมการ
๒. พันเอก ศรศักร ชูสวัสดิ์	ประธานกรรมการ
๓. นางวิไลเลขา ถาวรธนสาร	กรรมการ
๔. นางยุพา ชุมจันทร์	กรรมการ
๕. นางนฤมล ธีรวัฒน์	กรรมการ
๖. นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ	กรรมการ
๗. นางสาวอรวรรณ ทรัพย์พลอย	กรรมการและเลขานุการ
๘. นางสาวระชา ภุชชงค์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๗

๑. นายธีรวัต ณ ป้อมเพชร	ประธานกรรมการ
๒. นายวินัย พงศ์ศรีเพียร	กรรมการ
๓. นางสาวกรรณิกา จรรย์แสง	กรรมการ
๔. นายปรีดี พิศภูมิวิถี	กรรมการ
๕. นางสาวสุทธิพันธ์ ขุทรานนท์	กรรมการ
๖. นางนุชนารถ กิจงาม	กรรมการและเลขานุการ
๗. นางสาวอาทิพร ผาจันดา	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๘

๑. นายปรีดี พิศภูมิวิถี	ประธานกรรมการ
๒. พันเอก พีรพล สงนุ้ย	กรรมการ
๓. Monsieur Christian Pellaumail	กรรมการ

๔. นางวิลาวัณย์ เปลโลมาย กรรมการ
๕. นางสาวณัฐพร ไทยจงรักษ์ กรรมการ
๖. นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์ กรรมการและเลขานุการ
๗. นางสาวอาทิพร ผาจันดา กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๘. นายชัยสิทธิ์ ปะนันวงค์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๙

๑. นายวินัย พงศ์ศรีเพียร ประธานกรรมการ
๒. นายธีรวัต ณ ป้อมเพชร กรรมการ
๓. นายประหยัด นิชลานนท์ กรรมการ
๔. Monsieur Bernard Wirth กรรมการ
๕. นางสาวเพ็ญศิริ เจริญพจน์ กรรมการ
๖. นายธีระ แก้วประจันทร์ กรรมการ
๗. นางสาวเปรมา สัตยาวุฒิพงศ์ กรรมการและเลขานุการ
๘. นางสาวระชา ภุชชงค์ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒๐

๑. นายธีรวัต ณ ป้อมเพชร ประธานกรรมการ
๒. นายวินัย พงศ์ศรีเพียร กรรมการ
๓. นางสาวกรรณิกา จรรย์แสง กรรมการ
๔. นางสาวเพ็ญศิริ เจริญพจน์ กรรมการ
๕. นางสาววัฒนา อุ่นทรัพย์ กรรมการ
๖. นายไอยคุปต์ ธนบัตร กรรมการและเลขานุการ
๗. นายธันวา วงศ์เสงี่ยม กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๑. ให้ดำเนินการตรวจสอบชำระหนังสือประชุมพงศาวดาร ตามที่ได้รับมอบหมายและตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดารกำหนดไว้

๒. ให้ควบคุมการจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จตามโครงการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

(นายอนันต์ ชูโชติ)
อธิบดีกรมศิลปากร